T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA BURSA MURÂDİYE KÜLLİYESİ

(DOKTORA TEZİ)

Fatma Gül ALTUN

BURSA - 2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA BURSA MURÂDİYE KÜLLİYESİ

(DOKTORA TEZİ)

Fatma Gül ALTUN

Danışman:
Prof. Dr. Ali ihsan KARATAŞ

BURSA - 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda 711522002 numaralı Fatma Gül ALTUN'un hazırladığı "Arşiv Belgeleri Işığında Bursa Murâdiye Külliyesi" başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, 16/02/2024 günü ……. - …… saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …… (başarılı / başarısız) olduğuna ……..… (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mefail HIZLI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Abdürrezzak TEK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mustafa POLAT
Balıkesir Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ATEŞ
Yozgat Bozok Üniversitesi

16/02/2024

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı/Konusu: **"**Arşiv Belgeleri Işığında Bursa Murâdiye Külliyesi**".**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 355 sayfalık kısmına ilişkin, 25/01/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

25/01/2024

Adı Soyadı:	Fatma Gül ALTUN
Öğrenci No:	711522002
Anabilim Dalı:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı:	Doktora
Statüsü:	☐ Y. Lisans ☒ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
25/01/2024

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Arşiv Belgeleri Işığında Bursa Murâdiye Külliyesi" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

25/01/2024

Adı Soyadı: Fatma Gül ALTUN

Öğrenci No: 711522002

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Programı: İslâm Tarihi

Tezin Türü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Fatma Gül ALTUN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslâm Tarihi
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Mezuniyet Tarihi : …. / …. / 2024
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA BURSA MURÂDİYE KÜLLİYESİ

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa, sultanlar tarafından yaptırılan ve vakıf sistemiyle işletilen külliyeler sayesinde kısa sürede gelişmiştir. Bursa'daki selâtin külliyelerinin son halkasını teşkil eden Murâdiye Külliyesi 15. yüzyılın ilk yarısında Sultan II. Murad tarafından inşa ettirilmiştir. Başlangıçta cami, medrese ve imâretten müteşekkil olan külliye, bünyesine türbe, hamam, mektep, muvakkithâne, misafirhâne, han, şadırvan ve çeşme gibi birimlerin eklenmesiyle kompleks bir yapı haline dönüşmüştür. Bu birimler zaman içerisinde çeşitli sebeplerle tamire muhtaç duruma gelmiş ve yapılan restorasyon çalışmalarıyla ayakta kalmayı başarmıştır. Külliyenin ekonomik kaynağını vakfa ait gelirler teşkil etmiştir. Külliyedeki din, eğitim-öğretim ve sosyal yardımlaşma gibi hizmetler yeterli sayı ve düzeydeki personelle yürütülmüştür. Bu çalışmada külliyeyi oluşturan yapıların fizikî durumu ve süreç içerisinde geçirdikleri tamirler ve masrafları; külliye vakfının gelir kaynakları, gider kalemleri ve bazı yıllardaki kâr-zarar durumları; külliyenin yönetim ve denetim biçimi, görevli kadrosu, personel maaşları, personelin tayin ve azilleri, görev süreleri ve gelir düzeyleri arşiv belgeleri ışığında araştırılarak Murâdiye Külliyesi'nin fizikî, ekonomik ve sosyal yapısı analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bursa, Vakıf, II. Murad, Murâdiye Külliyesi.

ABSTRACT

Name and Surname : Fatma Gül ALTUN

University : Bursa Uludağ University

Institute : Institute of Social Sciences

Field : Islamic History and Islamic Art

Subfield : Islamic History

Degree Awarded : PhD Thesis

Date of Degree Awarded : …. / …. / 2024

Supervisor : Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA MURÂDİYE KULLİYE

ACCORDING TO THE ARCHİVE DOCUMENTS

Bursa, the first capital of the Ottoman Empire, developed in a short time thanks to the kulliyes built by the sultans and operated through the waqf system. Murâdiye Kulliye, which constitutes the last circle of the sultan's kulliyes in Bursa, it was built in the first half of the 15th century by Sultan Murad II. The kulliye, which initially consisted of a mosque, madrasah and imâret, turned into a complex structure with the addition of units such as tombs, baths, school, temporary lodges, guesthouses, inns and fountains. These units have come into need of repair over time for various reasons and have managed to survive with the restoration works carried out. The economic source of the complex was the revenues of the waqf. Services such as religion, education and social assistance in the kulliyes were carried out with sufficient number and level of personnel. In this study, the physical condition of the structures that make up the kulliye and the repairs and costs they have undergone during the process; the physical, economic and social structure of Murâdiye Kulliye was analyzed by investigating the income sources, expense items and profit-loss situations of the kulliye in some years, the management and supervision style of the kulliye, the staff, the salaries of the personnel, their appointments and dismissals, their tenure and income according to the archive documents.

Keywords: Ottoman Empire, Bursa, Waqf, Murad II, Murâdiye Kulliye.

ÖNSÖZ

Külliyeler, Osmanlı Devleti'nin dinî, siyasî, iktisadî, içtimaî ve kültürel hayatının ortaya konulmasında ehemmiyet arz etmekte ve kültürel mirasımızın bir parçasını oluşturmaktadır. İnşa edildikleri zamandan itibaren vakıflarla desteklenerek koruma altına alınıp hayatiyetlerini devam ettiren külliyeler, vakıf sisteminin Türk toplumu nazarındaki kıymetini gözler önüne sermektedir. İhtiva ettikleri cami, medrese ve imâretlerle toplumda dinî hayatın yaşanmasına, eğitim-öğretim sisteminin gelişmesine, toplumsal dayanışma ve kaynaşmanın oluşmasına; gelir kaynakları ve çalışan personeliyle de ekonomik hayatın canlanmasına ve birçok iş imkânının doğmasına katkı sağlayan söz konusu külliyelerin tahlili büyük öneme sahiptir. Çünkü mimarî yapıların incelenmesi ve anlaşılması şehirleri, ülkeleri ve devletleri tanımaya vesile olmaktadır.

Bu çalışmada, siyasî başarılar, kültürel aktiviteler ve imar faaliyetleriyle kendisinden söz ettiren Sultan II. Murad'ın, Bursa'da inşa ettirdiği Murâdiye Külliyesi'nin fizikî, iktisadî ve sosyal yapısı, kuruluşundan günümüze kadar mevcut arşiv belgeleri kapsamında çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Böyle bir çalışmanın Bursa ile ilgili araştırmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın amacı, kapsamı, metodu, ve başlıca yararlanılan kaynaklara değinildikten sonra Osmanlı Devleti'nin külliye geleneği, Murâdiye Külliyesi'nin kurulduğu arka plan ve bânisi Sultan II. Murad'ın hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde külliyenin kuruluşu, cami, medrese, imâret, türbe, gibi hayır eserleri ve han, hamam, dükkân gibi akarlarının fizikî özellikleri ve zaman içerisinde geçirdikleri tamirler ele alınmıştır. İkinci bölümde külliyenin işleyişi, gelir-gider dağılımı ve kâr-zarar durumu analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise külliyenin yönetim-denetim ve hizmet alanında tahsis edilmiş kadroları ve buralarda çalışan personelin özellikleri, sayıları, maaşları, görev süreleri ve külliyedeki kadın personel dağılımı arşiv belgeleri doğrultusunda incelenmiş; ayrıca cami, medrese, imâret ve türbedeki günlük hayat tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Tez sürecinde bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ başta olmak üzere, görüşlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ, Prof. Dr. Mefail HIZLI ve Dr. Nilüfer ATEŞ hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca çalışmam esnasında beni motive eden değerli arkadaşlarıma ve maddî-manevî desteğini her zaman üzerimde hissettiğim kıymetli aileme çok teşekkür ediyorum.

Fatma Gül ALTUN

Bursa-2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
TABLOLAR ..... **xiv**
ŞEKİLLER ..... **xvi**
KISALTMALAR ..... **xvii**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ ve AMACI 1
II. ARAŞTIRMANIN METODU 3
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 4
A. Vakfiyeler ve Vasiyetnâme 4
B. Muhasebe Defterleri 7
C. Bursa Şer'iyye Sicilleri 14
D. Diğerleri 16
IV. OSMANLI DEVLETİ'NDE KÜLLİYE 18
V. SULTAN II. MURAD 22
A. Hayatı 22
B. Kişiliği, İlmî Yönü ve Kurduğu Müesseseler 35

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜLLİYENİN FİZİKÎ YAPISI

I. KÜLLİYENİN YERİ VE KURULUŞU 42
II. HAYRÂT 43
A. Cami 45
1. Fiziki Yapısı 48
2. Tamir Süreci 51
B. Medrese 67
1. Fiziki Yapısı 67
2. Tamir Süreci 70
C. İmâret 77
1. Fiziki Yapısı 77

2. Tamir Süreci 80
D. Türbe 89
1. Sultan II. Murad Türbesi 89
a. Fiziki Yapısı 90
b. Tamir Süreci 92
2. Diğer Türbeler 98
a. Şehzâde Alâaddin Türbesi 99
b. Şehzâde Ahmed Türbesi 100
c. Şehzâde Cem Türbesi 102
d. Şehzâde Mustafa Türbesi 104
e. Şehzâde Mahmud Türbesi 106
f. Hüma Hatun Türbesi 108
g. Gülşah Hatun Türbesi 111
h. Mükrime Hatun Türbesi 112
i. Gülruh Hatun Türbesi 113
j. Şirin Hatun Türbesi 114
k. Ebe Gülbahar Hatun Türbesi 116
l. Saraylılar Türbesi 117
E. Mektep 117
F. Muvakkithâne 120
G. Tabhâne (Misafirhâne) 120
H. Çamaşırhâne 124
İ. Çeşme 125
1. Murâdiye Camii Çeşmesi 126
2. Murâdiye Medresesi Çeşmesi 126
3. Murâdiye İmâreti Çeşmesi 127
4. Murâdiye Çeşmesi 127
5. Diğer Çeşmeler 127
J. Şadırvan 128
1. Murâdiye Camii Şadırvanı 128
2. Murâdiye Medrese Şadırvanı 129
3. Murâdiye Türbe Şadırvanı 129
III. AKARÂT 130
A. Han 131
B. Hamam 132
1. Murâdiye Hamamı 133

2. Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı 134
3. Eski Yeni (Ördekli) Hamam 136
C. Çarşılar, Dükkânlar ve Odalar 138
D. Diğerleri 142
IV. DİĞER 143
A. Ev 143
B. Tuvaletler 143

İKİNCİ BÖLÜM
KÜLLİYENİN EKONOMİK YAPISI

I. GELİR KAYNAKLARI 147
A. Kira Gelirleri 150
1. Dükkânlar 154
2. Odalar 156
3. Hamamlar 156
4. Diğerleri 158
B. Mukâtaa Gelirleri 159
C. Köy Gelirleri 162
1. Köyler 163
a. Kite Kazası'na Tabi Köyler 166
b. Kirmasti Kazası'na Tabi Köyler 169
c. Mihaliç Kazası'na Tabi Köyler 171
d. Manyas Kazası'na Tabi Köyler 179
2. Vergiler 183
3. Tahıl Ürünleri 185
D. Müteferrik Gelirler 189
E. Ek Gelirler 191
II. GİDERLER 193
A. Görevli Maaşları 196
B. Masraflar 198
1. Mutfak Masrafları 201
2. Tamirât Masrafları 203
3. Diğer Masraflar 205
a. İhrâcât-ı Sâire (Çeşitli Harcamalar) 205
b. Ücretler (Ücûrât) 207
c. Cerre Ödemeleri 208

C. Ek Harcamalar 210
D. Zimem (Alacaklar) 211
III. MÎZÂN 212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜLLİYENİN SOSYAL YAPISI

I. KÜLLİYE PERSONELİ 218
A. İdarî Personel 220
1. Mütevelli 221
a. Mütevellinin Görevlendirilmesi, Görev Süresi ve Maaşı 221
b. Mütevellinin Görevleri 225
c. Mütevellinin Görevden Ayrılması 227
2. Nâzır 227
3. Kâtip 230
4. Câbî 233
B. Hizmet Personeli 237
1. Cami Görevlileri 237
a. İmam 239
b. Müezzin 240
c. Hatip 243
d. Vâiz 244
e. Muvakkit 245
f. Muarrif 246
g. Sermahfil 247
h. Dersiâm 248
i. Nakîb 249
j. Sirâcî 249
k. Kayyım 251
l. Ferrâş 252
m. Bevvâb 253
n. Destârî 253
o. Okuyucular 253
p. Diğerleri 260
2. Medrese Görevlileri 260
a. Müderris 261
b. Muîd 265

c. Talebeler 266
d. Bevvâb. 267
3. İmâret Görevlileri 268
a. Şeyh..... 269
b. Kâtib-i Kilâr ve Anbâr 271
c. Nâzır-ı İmâret 271
d. Anbârî.. 272
e. Kilârî.... 273
f. Vekilharç 274
g. Mu'temed 275
h. Tabbâh (Aşçı) 276
i. Habbâz (Ekmekçi) 278
j. Hamal..... 280
k. Elekdâr/Elekî 281
l. Kâseşûy (Bulaşıkçı) 282
m. Hamirgâr/Hamirî 282
n. Nakîb 283
o. Nakkâd/Temyîz (Ayıklayıcı) 284
p. Râh-ı âbî (Suyolcu)-Çeşmeci 285
q. Hâdim-i Helâ/Kenîf 286
r. Mühürdâr 287
s. Kileci 288
t. Bevvâb. 289
u. Ferrâş... 290
v. Sirâcî.... 290
y. Mimar 291
z. Diğerleri 291
4. Türbe Görevlileri 294
a. Türbedâr 295
b. Mustahfızân-ı Türbe 297
c. Eczâhân 303
d. Müsebbihhân/Mühellîlhân 313
e. Tâliyân-ı Mesâhif/Mushafhânân 316
f. Duâgû 319
g. Diğerleri 322
5. Mektep Görevlileri 324

C. Haricî Personel 325
D. Zevâidhorân 328
II. KADIN PERSONEL DAĞILIMI 332
III. PERSONEL ATAMALARI VE AZİLLERİ 334
A. Personelde Olması Gereken Vasıflar 335
B. Personel Atamaları 335
C. Görevden Azledilme 337
IV. PERSONELİN GÖREV SÜRESİ VE GELİR DÜZEYİ 338
A. Görev Süresi 338
B. Gelir Düzeyi 343
V. KÜLLİYEDE GÜNLÜK HAYAT 345
SONUÇ 351
KAYNAKÇA 355
EK-I: TABLOLAR 366
EK-II: BELGE ÖRNEKLERİ 380
EK-III: FOTOĞRAFLAR 387
ÖZGEÇMİŞ 397

TABLOLAR

Tablo 1: Bursa Murâdiye Vakfının Bazı Yıllara Ait Muhasebe Defterleri 7
Tablo 2: Bursa Murâdiye Vakfıyla İlgili Bilgi Tespit Edilen Defterler 15
Tablo 3: Bursa Murâdiye Vakfıyla İlgili Bilgi Tespit Edilen Diğer Belgeler 16
Tablo 4: Sultan II. Murad'ın Aile Bireyleri 33
Tablo 5: Dönemin Devlet Erkânı 34
Tablo 6: Dönemin Âlimleri, Şairleri, Şeyhleri, Tasavvufî Akımları ve İlmî Eserleri 37
Tablo 7: Murâdiye Camii'in Tamir Kayıt Çizelgesi 63
Tablo 8: Murâdiye Medresesi Tamir Kayıt Çizelgesi 75
Tablo 9: Murâdiye İmâreti Tamir Kayıt Çizelgesi 85
Tablo 10: Sultan II. Murad Türbesinin Tamir Kayıt Çizelgesi 96
Tablo 11: Gelir Birimlerinin Yıllara Göre Dağılımı 147
Tablo 12: Vakfiye ve Vasiyetnâmede Geçen Kiralık Gelir Kaynakları 151
Tablo 13: Kira Gelirlerinin Cinsine Göre Dağılımı 151
Tablo 14: Dükkân Gelirlerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı 154
Tablo 15: Bazı Dükkânların Aylık Kira Ücretleri 155
Tablo 16: Hamam Gelirlerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı 158
Tablo 17: Diğer Kira Gelirlerinin Cinsi ve Miktarı 159
Tablo 18: Bazı Yıllara Ait Mukâtaa Gelirleri 160
Tablo 19: Külliye Vakfiyesinde Geçen Vakıf Köyleri ve Arazileri 163
Tablo 20: Cibâyet, Köy, Cemaat ve Mahalle Sayılarının Bazı Yıllara Göre Dağılımı 164
Tablo 21: Muhasebe Defterlerindeki Cibâyet, Köy, Cemaat ve Mahalle İsimleri 165
Tablo 22: Cibâyetlerin Bazı Yıllardaki Gelir Dağılımı 166
Tablo 23: Kite Kazası'na Tabi Köyler 167
Tablo 24: Kirmasti Kazası'na Tabi Depecik Köyü 170
Tablo 25: Mihaliç Kazası'na Tabi Köyler 1 171
Tablo 26: Mihaliç Kazası'na Tabi Köyler 2 172
Tablo 27: Manyas Kazası'na Tabi Köyler 179
Tablo 28: Köylerden Tahsil Edilen Bazı Vergi Türleri ve Miktarları 184
Tablo 29: Tarımsal gelirler 186
Tablo 30: Bazı Yıllara Ait Müteferrik Gelirlerin Cinsine Göre Dağılımı 189
Tablo 31: Gider Birimlerinin Yıllara Göre Dağılımı 193
Tablo 32: Vakfa Ait Masraf Kalemlerinin Yıllara Göre Dağılımı 199
Tablo 33: Gelir-Gider Cetveli 213
Tablo 34: Vakfiyeye Göre Görevliler ve Maaşları (833/1430) 218
Tablo 35: Murâdiye Vakfının Mütevellileri 222
Tablo 36: Murâdiye Vakfının Nâzırları 229
Tablo 37: Murâdiye Vakfının Vakıf Kâtipleri 230
Tablo 38: Murâdiye Vakfının Diğer Kâtipleri 231
Tablo 39: Murâdiye Vakfının Câbîleri 233
Tablo 40: Cami Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı 237
Tablo 41: Murâdiye Camii İmamları 239
Tablo 42: Murâdiye Camii Müezzinleri 241
Tablo 43: Murâdiye Camii Hatipleri 243
Tablo 44: Murâdiye Camii Vâizleri 244
Tablo 45: Murâdiye Camii Muvakkitleri 246
Tablo 46: Murâdiye Camii Muarrifleri 246

Tablo 47: Murâdiye Camii Sermahfilleri 247
Tablo 48: Murâdiye Camii Dersiâmları 248
Tablo 49: Murâdiye Camii Nakîbleri 249
Tablo 50: Murâdiye Camii Sirâcîleri 250
Tablo 51: Murâdiye Camii Kayyımları 251
Tablo 52: Murâdiye Camii Ferâşları 252
Tablo 53: Murâdiye Camii Destârîleri 253
Tablo 54: Murâdiye Camii Okuyucuları 254
Tablo 55: Medrese Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı 260
Tablo 56: Murâdiye Medresesi Müderrisleri 261
Tablo 57: Murâdiye Medresesi Muîdleri 265
Tablo 58: İmâret Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı 268
Tablo 59: Murâdiye İmâreti Şeyhleri 270
Tablo 60: Murâdiye İmâreti Kiler ve Anbâr Kâtipleri 271
Tablo 61: Murâdiye İmâreti Nâzırları 271
Tablo 62: Murâdiye imâreti Anbârîleri 272
Tablo 63: Murâdiye İmâreti Kilârîleri 273
Tablo 64: Murâdiye İmâreti Vekilharçları 274
Tablo 65: Murâdiye İmâreti Mu‘temedleri 275
Tablo 66: Murâdiye İmârteti Tabbâhları 277
Tablo 67: Murâdiye İmârteti Tabbâhları 278
Tablo 68: Murâdiye İmâreti Hamalları 280
Tablo 69: Murâdiye İmâreti Elekdârları 281
Tablo 70: Murâdiye İmâreti Kâseşûyları 282
Tablo 71: Murâdiye İmâreti Hamirgârları 283
Tablo 72: Murâdiye İmâreti Nakîbleri 283
Tablo 73: Murâdiye İmâreti Ayıklayıcıları 284
Tablo 74: Murâdiye İmâreti Suyolcu ve Çeşmecileri 285
Tablo 75: Murâdiye Külliyesi Hademeleri 286
Tablo 76: Murâdiye İmâreti Mühürdârları 287
Tablo 77: Murâdiye İmâreti Kilecileri 288
Tablo 78: Murâdiye İmâreti Bevvâbları 289
Tablo 79: Murâdiye İmâreti Ferrâşları 290
Tablo 80: Murâdiye İmâreti Sirâcîleri 291
Tablo 81: Murâdiye İmâretindeki Diğer Görevliler 292
Tablo 82: Türbe Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı 294
Tablo 83: Murâdiye Türbelerinde Vazife Yapmış Türbedârlar 295
Tablo 84: Sultan II. Murad Türbesi Mustahfızânları 297
Tablo 85: Murâdiye Türbeleri Eczâhânları 303
Tablo 86: Murâdiye Türbesi Müsebbihhân ve Mühellîlhânları 314
Tablo 87: Murâdiye Türbeleri Mushafhânları 317
Tablo 88: Murâdiye Külliyesi Duagûları 319
Tablo 89: Murâdiye Türbelerindeki Diğer Görevliler 323
Tablo 90: Murâdiye (Hatuniye) Mektebi Muallimleri 324
Tablo 91: Murâdiye Külliyesi Haricî Personeli 325
Tablo 92: Murâdiye Külliyesi Zevâidhorânı 328
Tablo 93: Murâdiye Külliyesi’nde Çalışan Kadın Personel Listesi 333
Tablo 94: Külliye Personelinin Görev Süresi 338

Tablo 95: 1020 Numaralı Tahrir Defterine Göre Evkâf-ı Sultan Murad Han.....366
Tablo 96: 1020 Numaralı Tahrir Defterine Göre Cemâ'at-i Re'âyâ-yı Müteferrika 366
Tablo 97: 1024 Numaralı Tahrir Defterine Göre Evkâf-ı Sultan Murad Han.....373
Tablo 98: 1024 Numaralı Tahrir Defterine Göre Perâkende-i Evkâf-ı Sultan Murad Han 374

ŞEKİLLER

Şekil 1: Tespit Edilen Muhasebe Kayıtlarının Zamana Göre Dağılımı 11
Şekil 2: Murâdiye Külliyesi Planı.....44
Şekil 3: Murâdiye Camii Kitâbesi.....48
Şekil 4: Sultan II. Murad Türbesinin Kitâbesi 90
Şekil 5: Şehzâde Mustafa Türbesinin Kitâbesi 104
Şekil 6: Hüma Hatun Türbesinin Kitâbesi 108
Şekil 7: Gülruh Hatun Türbesinin Kapısı Üzerindeki Yazı 113
Şekil 8: Vakıf Köylerinde Üretilen Tahılların Bazı Yıllara Göre Dağılımı.....188
Şekil 9: Nakdî Maaş Miktarlarının Bazı Yıllara Göre Değişim Seyri 197
Şekil 10: Bazı Yıllara Ait Mutfak Masraflarının Değişim Seyri 202
Şekil 11: Bazı Yıllara Ait Tamirat Masrafları.....204
Şekil 12: Külliyedeki Personel Sayısının Yıllara Göre Değişim Seyri.....220

KISALTMALAR

AE.SAMD.I	Ali Emiri Sultan I. Ahmed
AE.SMRD.II	Ali Emiri Sultan II. Murad
AE.SSÜL.II	Ali Emiri Sultan II. Süleyman
A.DVNSMHM.d.	Mühimme Defterleri
A.MKT.NZD.	Nezâret ve Devâir Evkâfı
A.MKT.MHM.	Mühimme Kalemi Evrâkı
A.MKT.MVL.	Meclis-i Vâlâ Evrâkı
BCA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	Bâbıâlî Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BŞS	Bursa Şer‘iyye Sicilleri
C.EV.	Cevdet Evkâf
C.MF.	Cevdet Maârif
çev.	Çeviren
ed.	Editör
EV.HMH.d.	Evkâf Harameyn Muhasebesi Defterleri
EV.d	Evkâf Defterleri
EV.VKF.	Vakfiyeler Evrakı
haz.	Hazırlayan
İ.DH	İrâde Dâhiliye
İE.HAT	İbnü’l-Emin Hatt-ı Hümâyûn
İ.EV.	İrâde Evkâf
İ.MVL.	İrâde Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD.	İrâde Şûrâ-yı Devlet
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defter
MF.İBT.	Maarif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi
MF.MKT.	Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi
No.	Numara
ö.	Ölüm
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet
ts.	Tarihsiz
TS.MA.d.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri
TS.MA.e.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı
TT.d.	Tapu Tahrir Defterleri
vb.	Ve benzer
vd.	Ve diğerleri
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VKF.d.	Vakfiye Defterleri
vs.	Ve saire
Y.MVT.	Yıldız Mütenevvi Mâruzât Evrâkı
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Başkitâbet Dâiresi Mâruzâtı

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Murâdiye Külliyesi, halka din, eğitim-öğretim, yardımlaşma ve iktisadî alanlarda katkı sağlamış ve bulunduğu yeri kısa sürede gelişmiş bir merkez haline getirmiştir. Halk için, camide beş vakit namaz kılma, dinî konularda bilgi edinme, Kur'ân-ı Kerîm ve okuma-yazma öğrenme gibi birçok imkân sağlanmıştır. Çocuklara ise mektepte temel okuma yazma becerileri kazandırılmıştır. Medresede özel olarak seçilmiş belli sayıdaki talebelere burslu olarak, kıdemli müderrisler tarafından ders verilmiş ve bu sayede gençler ileride yüksek devlet kademelerinde halka hizmet etmek üzere yetiştirilmişlerdir. İmârette hem külliye personeline ve misafirlere, hem de zengin fakir ayrımı yapılmaksızın halka ücretsiz yeme-içme hizmeti verilerek topluma sosyal yardımlaşma bilinci kazandırılmıştır. Camisi, medresesi, mektebi, imâreti, türbeleri, misafirhânesi, hamamları ve dükkânlarıyla külliyenin tüm birimlerinde çok sayıda insana iş imkânı sağlanmıştır. Ayrıca vakfın mukâtaa ve köylerinden külliyeye sağlanan gelirlerle de tarımsal faaliyetler canlanmış ve yöre halkının kalkınmasına vesile olunmuştur. Devlet, külliye bünyesinde verilen hizmetler sayesinde halkın memnuniyetini kazanmış ve böylece devlete olan bağlılık pekişmiştir. Ayrıca devlet, vakıf yoluyla finanse edilen külliye sayesinde masraf yapmadan halkına birçok alanda hizmet sunma imkânına sahip olmuştur. Tüm bunlar vakfın zengin ve geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, söz konusu külliyenin, kuruluşundan günümüze kadarki süreci arşiv belgeleri kapsamında incelenmiştir. Külliye birimlerinin fonksiyonları, işleyiş tarzı, halk ve devlet nezdindeki ehemmiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk toplumunun geçmişinden ders alıp emin adımlarla ilerlemesi, karşılaşacağı problemlere makul çözümler bulması amaçlanarak tarihini gelecek nesillere en iyi ve en doğru şekilde aktarması hedeflenmiştir. II. Murad gibi çok yönlü bir hükümdarın inşa ettirdiği bu külliyeyi tez konusu olarak seçmemizin sebebi daha önce bu kapsamda bir araştırmaya konu edilmemiş olmasıdır. Murâdiye Külliyesi'ne ait birimlerin mimarî ve sanatsal

yönünü,[1] külliye vakfını,[2] vakfiyesini,[3] türbelerini,[4] hamamlarını,[5] çeşmelerini,[6] medresesini,[7] mektebini,[8] imâretini,[9] köylerini,[10] mukâtaa gelirlerini[11] ve Sultan II. Murad'ın vasiyetnâmesini[12] ele alan eserler ve araştırmalar mevcuttur. Fakat külliyenin

---

1 Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451) (İstanbul: Baha Matbaası, 1972); Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* haz. Neslihan Er vd. (İstanbul: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları 2010); Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları* (Bursa: Aysan Matbaası,1950); Nermin Beşbaş & Hikmet Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III* (Ankara: Yenigün Matbaası, 1983); Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1986), Doğan Yavaş, "Belgelere Göre Muradiye Külliyesi'nde Yapılan Bazı Onarımlar", *Sultan II. Murad ve Dönemi,* ed. İsmail Yaşayanlar (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015), 220-230; Doğan Yavaş, "Murâdiye Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/196-198; Ebru Erdoğdu Kara, *Bursa Muradiye Külliyesi ve Çevresindeki Yapıların Mimari Değişim Sürecine Kurul Kararlarının Etkisi* (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Fuat Yazıcı, *Osmanlı Sultan Külliyelerinin Mimari Programı (Bursa Ve Edirne Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

2 Samettin Başol, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Kayhan Orbay, "Bursa'da II. Murad Vakıfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 61/2 (Kasım 2011), 293-322.

3 Hasan Basri Öcalan vd., *Bursa Vakfiyeleri I* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013), 414-416; Fatma Gül Altun, "Sultan II. Murad'ın Bursa Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (Aralık 2022), 583-623; Mevlüt Çam-Ramazan Pantik, *Bursa Selâtîn Vakıfları* (Bursa: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022).

4 Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992); Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri,* (İstanbul: Bilimevi Basım Yayın, 2007), Zeynep Altıntaş, *Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Özgenur Şeker, *Bursa Muradiye Külliyesi, Hanım Sultan Türbeleri, Kalemişi Tezyinatı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023);

5 Elif Şehitoğlu, *Bursa Hamamları* (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ts.).

6 Arif Selçuk Özen, *Geçmişten Günümüze Bursa Çeşmeleri,* (Bursa: Buski Yayınları, 2010); Ebru Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

7 Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998).

8 Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999), Kerim Bayramoğlu, "Sabrın En Tatlı Meyvesi: Murâdiye Mektebi", *Bursa Günlüğü* 6 (Haziran 2019).

9 Mefail Hızlı, Bursa'da Selâtîn İmaretleri", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Ocak 2001), 33-63; Cafer Çiftçi, "II. Murad İmâreti", *Sultan II. Murad ve Dönemi,* ed. İsmail Yaşayanlar (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015), 316-332; Cengiz Gürbıyık, *Osmanlı İmaretleri (Aşevleri)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Ayşe Budak, *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

10 Raif Kaplanoğlu, "Tahrir Defterlerine Göre Sultan II. Murad'ın Bursa Vakfı Köyleri", *Sultan II. Murad ve Dönemi,* ed. İsmail Yaşayanlar (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015), 499-539; Sezai Sevim, "Bursa'daki Murâdiye Külliyesi'nin Balıkesir'deki Vakıfları", *Sultan II. Murad ve Dönemi,* ed. İsmail Yaşayanlar (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015), 360-369.

11 Ahmet Köç, "Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremid Mukataaları (1530-1641)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 30/30 (Nisan 2011), 41-72.

12 Mithat Sertoğlu, "İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi", Vakıflar Dergisi 8/8 (1969), 67-69; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi", Vakıflar Dergisi 4/4 (1958), 1-17; Hasan Basri Öcalan, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi", *Sultan II. Murad ve Dönemi,* ed. İsmail Yaşayanlar (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015), 333-346.

sosyal yapısı hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Biz, külliye hakkında şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak külliyenin fizikî, ekonomik ve sosyal yapısını, bu alanlardaki değişim süreçlerini zaman sınırlamasına gitmeden, arşiv belgeleri kapsamında, bütüncül bir şekilde ele aldık. Böyle çok işlevli bir yapıyı incelemenin, vakıf sisteminin ve Türk kültürünün anlaşılmasına, şehir araştırmalarına ve daha önce çalışılan külliyeler[13] halkasını genişletmeye katkısı olacağı kanaatindeyiz.

II. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamızda tarama, metin analizi ve yorumlama yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmaya ilk önce külliye alanında yapılmış çalışmalar dikkatli bir şekilde incelenerek başlanmış ve bu konuda kapsamlı fikir edinilmiştir. Kronikler ve diğer kaynaklar taranarak vâkıfın hayatı ve yaptırdığı eserler hakkında bilgi toplanmıştır. Daha sonra kütüphane veri tabanlarında taramalar yapılarak teze doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlayacak ilgili kitap ve makaleler bulunmuş ve incelenmiştir. Murâdiye Külliyesi'nin tarihini araştırmaya çalışırken vakfa ait arşiv belgelerinin tespiti amaçlanmış ve bu gaye doğrultusunda T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ve Cumhuriyet Arşivi (BCA), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) ve Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde (BŞS) Sultan II. Murad vakfı ile ilgili belge taraması yapılmıştır. Ulaşılan vakfiye, vasiyetnâme, muhasebe, tahrir ve mahkeme defterleri vb. vesikalar tasnif edilerek okunmuş ve tezde kullanılmak üzere transkribe edilmiştir. Muhasebe defterleri ve tamir kayıtlarındaki veriler kullanılarak tablo ve şekiller oluşturulmuştur. Tüm veriler toplanıp işlendikten sonra tez amacına uygun bir şekilde kaleme alınmıştır. Araştırmamızda zaman kısıtlaması olmadığı için Murâdiye

[13] Mustafa Asım Yediyıldız, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995); Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi* (Bursa: Eğit-San Yayınları, 1996), *Kuruluşundan Günümüze Yeşil Külliyesi* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010); Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003); Yasin Yılmaz, *Kanunî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 2008); Nilüfer Ateş, *Kuruluş İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVII. Yüzyıllar* (İstanbul: Çizgi Kitâbevi, 2021); Nazenin Saadet Güler, *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Nur Gül Aydın, *Bursa Orhan Gazi Külliyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

Külliyesi'nin kuruluşundan günümüze kadarki süreci, tespit edilebilen arşiv belgeleri çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Tezin ana kaynaklarını külliyenin vakfiyesi, vakıf muhasebe defterleri ve Bursa Şer'iyye Sicilleri oluşturmaktadır. Ayrıca BOA ve VGMA'da yer alan bazı belgeler de önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Bunların yanında bazı kronikler ve kitaplardan da istifade edilmiştir.

A. Vakfiyeler ve Vasiyetnâme

Kaynaklarımız arasında ilk sırada külliye vakfiyesi gelmektedir. Vâkıflar, kurdukları vakıflarına hukukî geçerlilik kazandırmak için yazdırdıkları vakfiyeler sayesinde, inşa ettirdikleri eserlerini, buralarda çalışacak personelleri ve maaşlarını, vakfa ait mülkleri vs. bizzat kendileri hayattayken belirleyerek kayıt altına almışlardır. Bu sebeple vakfiyeler bir vakıf kurumu olan külliyelerin kuruluşu ile ilgili ilk ve en temel kaynak niteliği taşıyan belgelerdir. Sultan II. Murad'ın Bursa'daki vakfına ait iki adet vakfiye ve türbesinden bahseden bir vasiyetnâme tespit edilmiştir. Külliyesi için hazırlatmış olduğu vakfiyenin[14] aslına ulaşılamamıştır. Ancak vakfiyenin VGMA'da kayıtlı Arapça (22 Şevval 833/14 Temmuz 1430) ve bunun tercümesi olan Osmanlıca (15 Receb 1325/24 Ağustos 1907) olmak üzere iki sûreti mevcuttur. Arapça sûreti nesih harflerle 199 satır (4 sayfa),[15] Osmanlıca tercüme sûreti ise rika harflerle 179 satır (5 sayfa)[16] olarak yazılmıştır. Kâtip ve şâhitlerin isimlerine yer verilmeyen vakfiyenin tarihi 22 Şevval 833 olarak kaydedilmiştir.[17] Vakfiyeye "Besmele" ile başlanmış, Allah'a (c.c.) hamd ve Hz. Muhammed'e (s.a.v), âline ve ashâbına salât ü selâm ile devam edilmiştir. Dünyanın geçici olduğu ve hayır yapmanın ehemmiyeti vurgulanarak Sultan Murad b. Mehmed Han sahip olduğu önemli vasıflarla övülmüştür. Daha sonra vakfın gelir kaynakları ve vakıf çalışanları hakkında oldukça detaylı malumata yer verilmiştir. Son bölümünde ise külliyenin yıkılması durumunda hasılatının ihtiyaç sahiplerine harcanması vasiyet

[14] Vakfiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altun, "Sultan II. Murad'ın Bursa Vakfiyesi", 583-623.
[15] VGMA, *VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 226-229.
[16] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 96-100.
[17] VGMA, *VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 229; VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 100.

edilmiş, vakfın satılmaması, kiraya verilmemesi ve değiştirilmemesi gibi konularda uyarı yapılarak aksi şekilde davrananlara beddua edilmiştir. Vakfiyenin vezîriâzam Hızır Danişmendoğlu Mehmed Paşa'ya teslim olunduğu belirtilerek tarih düşülmüştür.

Sultan II. Murad'a ait diğer vakfiye, Arapça vasiyetnâmesinden (Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 850/Ağustos 1446)[18] on beş gün sonra tercüme edilen Osmanlıca sûretiyle (Evâil-i Receb 850/Eylül 1446) aynı sayfada yer almaktadır. Arapça kaleme alınmış olan bu ek vakfiyede tarih olarak "Evâhir-i Şaban 802" yazılmıştır.[19] Fakat aynı fon ve gömlek numarasıyla kayıtlı başka bir vesikada tarihin yazımında yanlışlık yapıldığı ve "852" olması gerektiği ifade edilmiştir.[20] Nesih harflerle 20 satır halinde yazılmış ek vakfiyede hamdele[21] ve salvelenin[22] yer aldığı girizgâh kısmından sonra vâkıfın yaptırdığı hayr ü hasenât anlatılmıştır. Bursa'da inşa ettirdiği külliyeye değinilerek burada kendi kabrinin de içinde olduğu bir mezarlığın varlığından bahsedilmiştir. Ayrıca Bursa Cemmâlîn (Deveciler) Mahallesi'nde sınırlarının yazılmasına lüzum görülmeyen bir hamamın külliye vakfına eklenerek gelirlerinin de vâkıfın emri üzere türbesinin giderlerine harcanacağı kadı ve şahitler huzurunda kaydedilmiştir.[23]

Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardan biri de Sultan II. Murad'ın vefatından (Gurre-i Muharrem 855/3 Şubat 1451)[24] dört buçuk yıl önce hazırlattığı vasiyetnâmesidir. Orijinal olan bu vasiyetnâme sülüs harflerle 61 satır halinde Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 850/Ağustos 1446 tarihinde Arapça olarak kaleme alınmıştır.[25] Vasiyetnâmenin nesih harflerle 50 satır halinde Evâil-i Receb 850/Eylül 1446 tarihinde yazılmış Osmanlıca

---

18 BOA, *EV.VKF*, No. 19, Gömlek No. 13.

19 BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

20 *"…bu vesikanın alt kısmında Arabî bir vesika daha vardır. Bu da Bursa'nın 'Mahalletü'l-Cemmâlîn' Deveciler Mahallesi'nde bir hammâmın vakfına ilhâk edilmesi hakkındadır. Yalnız târihinde sehven bir eksiklik olmuşdur. 852 olmak lâzım geldikde elli kelimesi unutulduğundan 802 şeklinde kalmışdır…"* BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

21 Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ü selâm ifadesinin kısaltılmış halidir.

22 Allah'a (c.c.) şükrü ifade eden *"Elhamdulillah"* ifadesinin kısaltılmış şeklidir.

23 BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6. Ek vakfiyenin özet tercümesi için bkz. Çam-Pantik, *Bursa Selâtîn Vakıfları*, 182.

24 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 182; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/681.

25 Vasiyetnâmenin orijinal hali BOA'da "Vakfiyeler Evrakı" fonunda kayıtlı olup belgenin sonunda yanlışlıkla, Murâdiye Camii'nin vakfiyesi olduğu anlamına gelen *"vakfiyyetü câmi'-i şerîf merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Murâd Hân -tâbe serâhû- der mahrûse-i Bursa."* cümlesinin yer aldığı görülmektedir. Bkz. BOA, *EV.VKF*. No. 19, Gömlek No. 13. Arapça vasiyetnâmenin Türkçe tercümesi için bkz. Sertoğlu, "İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi", 67-69; Çam-Pantik, *Bursa Selâtîn Vakıfları*, 176-177.

tercümesi de mevcuttur.[26] Vasiyetnâme *"tevekkülî 'alâ Hâlikî"* yani "tevekkülüm Yaratan'ımadır" cümlesiyle başlamış ve hemen akabinde *"Besmele"* ve Kadı Ferahmuz oğlu Mehmed'in tasdikinden sonra vakfiyelerdeki gibi Allah'a (c.c.) hamd, Hz. Muhammed'e (s.a.v.), âline ve ashâbına salât ü selâm ile devam edilmiştir. Sultan II. Murad'a övgü dolu ifadelerden sonra ölümün hak olduğu âyetlerle,[27] vasiyet yapmanın gerekliliği de bir hadisle[28] vurgulandıktan sonra asıl vasiyet kısmına geçilmiştir. Buna göre Saruhan'daki mal varlığının bir kısmını teşkil eden 10.000 filoriden[29] 7.000'i Mekke ve Medine fakirlerine, 500'er filorisi Mekke ve Medine'de Kelime-i Tevhîd ve hatim okuyarak sevabını Sultan II. Murad'a bağışlamak üzere vazifelendirilen kişilere verilecektir. 1.500 filori Kudüs fakirlerine ve 500 filori de yine sevabını bağışlamak üzere Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Aksâ'da Kelime-i Tevhîd ve hatim okutulacak kişilere tahsis edilecektir. Ayrıca 7.000 filori sürekli olarak Kur'ân-ı Kerîm okuyacak hâfızlara, 1.000 filori seyyidlere, 1.000'er filori de Kelime-i Tevhîd ve salavat getirerek sevabını kendisine bağışlamakla vazifeli olanlara olmak üzere toplam 10.000 filori daha vasiyet etmiştir. Bunun dışında yakut yüzüğünün satılarak parasının kendisi için sürekli Kur'ân-ı Kerîm okuyacak kişilere verilmesini ve bu durumun para bitene kadar sürmesini, elmas yüzüğünün de satılıp karşılığında kendisi adına ıskât-ı hac ve ıskât-ı salat yapılmasını, Bursa'da, vefat eden oğlu Alâaddin'in yakınında, 5.000 filori masrafla üstü açık bir türbe inşa edilerek buraya sünnete uygun bir şekilde Perşembe günü defnedilmeyi ve son olarak da, hizmetinde bulunan kişilerin âzat edilmelerini istemiştir. Tüm bu işlerin yürütülmesinde dönemin vezîriâzamı, nâzır olarak Bursa kadısı ve nâibi ile Murâdiye Medresesi'nin müderrisi görevlendirilmiş, vasiyete aykırı davranan veya değiştirmeye

---

[26] BOA, *AE.SMRD.II,* No. 1, Gömlek No. 6. Vasiyetnâmenin Osmanlıca tercümesinin Latinize edilmiş metni için bkz. Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi", 1-17.

[27] "Her nefis ölümü tadacaktır…" Bkz. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), el-Ankebût 29/57; "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânîdir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı ise bâkî kalır." er-Rahmân 55/26-27.

[28] "Vasiyet edecek bir şeyi olan Müslüman kimsenin vasiyeti yanında yazılı olmaksızın iki geceyi peş peşe geçirmesi hak olmaz." Bkz. Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hüseyin, *Sahîh-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374/1955), "Vasıyye", 1627; Süleyman b. Eş'as b. İshak Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998), "Vesâyâ", 1.

[29] İlk olarak İtalya'nın Floransa kentinde basılıp oradan Avrupa'ya, sonra da Osmanlılar'a intikal eden 3,5 gramlık altın para. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Filori", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/106.

çalışanlar da lanetlenmiştir. Sonuna Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 850 tarihi atılmış ve şahitler olarak da İbrahim oğlu Halil, Abdullah oğlu Saruca ve Abdullah oğlu İshak yazılmıştır.[30]

B. Muhasebe Defterleri

Vakfa ait muhasebe defterleri çalışmamızda kullandığımız temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Vakfiyeler her ne kadar vakfa ait gelir kaynakları ile bunların sarfı ve idaresine dair esaslar ortaya koymuş olsalar da vakfın yıllara göre gelir-gider değişim seyri, çalışanlarının isimleri, tamir masrafları ve malzemeleri gibi bilgiler muhasebe defterlerinde yer almaktadır. Bu sebeple muhasebe defterleri vakıf kurumlarının tarihine yönelik araştırmalarda zengin birer kaynak niteliğine sahiptir. Muhasebe kayıtları belli bir plan çerçevesinde ve zaman aralıklarında (genel olarak yıllık) vakfın mütevellisi, nâzırı ve kâtibinin iş birliği ile hazırlanmış ve evkaf müfettişinin denetiminden geçtikten sonra muhasebe defterlerine kaydedilmiştir.[31] Bu kayıtlar düzenli bir şekilde tutulmasına rağmen günümüze hepsi intikal etmemiştir. Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde Bursa'daki Sultan II. Murad vakfına ait 988-1279/1580-1863 yılları arasında toplam 96 adet farklı muhasebe kaydına ulaşılmıştır. Bunlardan bazıları ana muhasebe defteri iken bazıları da bu defterlerin alt kalemlerini oluşturan kayıtlardır. Tespit edilen defterlerin çeşidi, dönemi, süresi ve fon/gömlek kodu aşağıdaki tabloda kronolojik olarak sıralanmıştır.

Tablo 1: Bursa Murâdiye Vakfının Bazı Yıllara Ait Muhasebe Defterleri

Sıra No	Defter Çeşidi	Fon/Defter No	Hesap Kayıt Dönemi (Hicrî-Milâdi)	Süre (Hicrî)
16. Yüzyıl				
1.	İcmâlî Muhasebe	TSMA.d / 3687	988-989 / 1580-1581	4 ay 9 gün
2.	İcmâlî Muhasebe	TSMA.d / 3687	989-990 / 1581-1582	1 yıl 10 gün
3.	İcmâlî Muhasebe	TSMA.d / 3687	990-990 / 1582-1582	4 ay 9 gün
4.	Ruznâmçe Defteri	TSMA.d / 1707	990-991 / 1582-1583	9 ay
5.	Mahsulât Defteri	TSMA.d / 3638	991-992 / 1583-1584	1 yıl 10 gün
6.	İcmâlî Muhasebe	TSMA.d / 3687	992-993 / 1584-1585	1 yıl 10 gün
7.	Ramazan Ayı	TSMA.d / 1700	993 /1585	1 ay

[30] BOA, *EV.VKF*, No. 19, Gömlek No.13.

[31] Ömer Lûtfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 247.

	Mutfak Masraf Defteri			
8.	İcmâlî Muhasebe	TSMA.d / 3687	993-994 / 1585-1586	1 yıl 12 gün
9.	İcmâlî Muhasebe	TSMA.d / 3687	994-994 / 1586-1586	1 ay 9 gün
10.	Muhasebe Defteri	TSMA.d / 7481	994-995 / 1586-1587	10 ay
11.	Muhasebe Defteri	TSMA.d / 3506	1000-1001 / 1592-1593	1 yıl 11 gün
12.	Muhasebe Defteri	TSMA.d / 1699	1003-1004 / 1595-1596	1 yıl 10 gün
13.	Muhasebe Defteri	TSMA.d / 3638	1005-1006 /1597-1598	1 yıl 11 gün
17. Yüzyıl				
14.	Muhasebe Defteri	TSMA.d /1601	1008-1009 / 1600	7 ay 6 gün
15.	Muhasebe Defteri	TSMA.d / 1728	1009-1009 /1600-1601	5 ay 5 gün
16.	Muhasebe Defteri	TSMA.d / 1771	1009-1010 / 1601	8 ay 19 gün
17.	Muhasebe Defteri	TSMA.d / 1764	1013-1014 /1605-1606	1 yıl 10 gün
18.	Muhasebe Defteri	TSMA.d /1707	1015-1015 / 1606-1607	7 ay 27 gün
19.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1016-1017 / 1608-1609	1 yıl 10 gün
20.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1017-1018 /1609-1610	1 yıl 10 gün
21.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1018-1019 / 1610-1610	5 ay 10 gün
22.	Muhasebe Defteri	TSMA.d /1699	1018-1019 / 1610-1611	1 yıl 10 gün
23.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1019-1021 / 1611-1612	1 yıl 12 gün
24.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1021-1022 / 1612-1613	1 yıl 9 gün
25.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1022-1023 / 1613-1614	1 yıl 12 gün
36.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1023-1024 / 1614-1615	1 yıl 10 gün
27.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1024-1025 / 1615-1616	1 yıl 10 gün
28.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1026-1027 / 1617-1618	1 yıl 11 gün
29.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1028-1029 / 1619-1620	1 yıl 11 gün
30.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1031-1031 / 1622-1622	5 ay
31.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1031-1032 / 1622-1623	9 ay 9 gün
32.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1034-1035 / 1624-1625	1 yıl 11 gün
33.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1037-1038 / 1628-1629	11 ay 4 gün
34.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1038-1039 / 1629-1630	1 yıl 19 gün
35.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 5762	1040-1041 / 1630-1631	16 ay 16 gün
36.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1042-1043 / 1633-1634	15 ay 16 gün
37.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1044-1045 / 1635-1636	1 yıl 16 gün
38.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1045-1046 / 1636-1637	11 ay 18 gün
39.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1046-1047 / 1637-1638	1 yıl 10 gün
40.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1047-1048 / 1638-1639	13 ay 13 gün
41.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1048-1049 / 1639-1640	1 yıl 10 gün
42.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1049-1050 / 1640-1641	1 yıl 13 gün

43.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1050-1051 / 1641-1642	1 yıl
44.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 860	1051-1052 / 1642-1642	6 ay
45.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 7770	1071-1072 / 1661-1662	1 yıl 10 gün
46.	Muhasebe Raporu	TSMA.d / 7571	1074-1075 / 1663-1665	2 yıl
47.	Muhasebe Defteri ve Muhasebe Raporu	TSMA.d / 1777	1078-1081 / 1668-1671	3 yıl
48.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 280	1085-1086 / 1675-1676	1 yıl 11 gün
49.	Muhasebe Raporu	TSMA.e / 1288-92	1086-1088 /1676- 1677	1 yıl 10 gün
50.	Ekmek Dağıtım Defteri	EV.HMH.d / 694	1103- … / 1692- …	**…**
51.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 1053	1110-1111 / 1699-1700	1 yıl 10 gün
18. Yüzyıl				
52.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d /1300	1115-1116 / 1704-1705	1 yıl 11 gün
53.	Kiler Defteri	EV.HMH.d /1529	1119-1120 / 1708-1709	1 yıl 10 gün
54.	Masraf Defteri	EV.HMH.d / 1603	1121-1122 / 1709-1710	1 yıl 10 gün
55.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 1802	1124-1125 / 1712-1713	1 yıl 10 gün
56.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 2716	1135-1136 / 1723-1724	1 yıl 11 gün
57.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 5152	1172-1173 / 1759-1760	1 yıl 10 gün
58.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 5213	1173-1174 / 1760-1761	1 yıl 10 gün
59.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 5272	1174-1175 / 1761-1162	1 yıl 10 gün
60.	Vazife Defteri	EV.HMH.d / 5998	1189-1237 / 1175-1822	48 yıl 5 ay 7 gün
61.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 5545	1179-1181 / 1766-1768	25 ay 20 gün
62.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 7499	1213-1214 / 1799-1800	1 yıl 9 gün
19. Yüzyıl				
63.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 8099	1224-1225 / 1809-1810	1 yıl 9 gün
64.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 8388	1230-1231 / 1815-1816	1 yıl 10 gün
65.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 8699	1236-1237 / 1821-1822	1 yıl 10 gün
66.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 8778	1238-1239 / 1823-1824	1 yıl 10 gün
67.	Muhasebe Defteri	MAD.d / 3535	1239-1240 / 1824-1825	1 yıl 10 gün
68.	Muhasebe Defteri	EV.HMH.d / 8961	1242-1243 / 1827-1828	1 yıl 10 gün
69.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 09218	1244-1245 / 1829-1830	1 yıl 10 gün
70.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 09362	1246-1247 / 1831-1832	1 yıl 9 gün
71.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 09945	1250-1251 / 1835-1836	1 yıl 11 gün
72.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 10122	1251-1252 / 1836-1837	1 yıl 11 gün
73.	Muhasebe Defteri	BŞS / C 92	1254-1255 / 1839-1840	1 yıl 10 gün
74.	Vazife Defteri	EV.d. / 11228	1256-1257 / 1840-1841	1 yıl 9 gün
75.	Masraf Defteri	EV.d. / 11531	1257-1258 / 1841-1842	1 yıl 10 gün
76.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 11828	1258-1259 / 1842-1843	1 yıl 10 gün

77.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 12040	1259-1260 / 1843-1844	1 yıl 10 gün
78.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 12804	1262-1263 / 1846-1847	1 yıl 9 gün
79.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 13055	1263-1264 1847-1848	1 yıl 10 gün
80.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 13343	1264-1265 / 1848-1849	1 yıl 10 gün
81.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 13997	1266-1267 / 1850-1851	1 yıl 11 gün
82.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 14344	1267-1268 / 1851-1852	1 yıl 10 gün
83.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 14722	1268-1269 / 1852-1853	1 yıl 10 gün
84.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 15006	1269-1270 / 1853-1854	1 yıl 10 gün
85.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 15332	1270-1271 / 1854-1855	1 yıl 9 gün
86.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 15637	1271-1272 / 1855-1856	1 yıl 11 gün
87.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 15976	1272-1273 / 1856-1857	1 yıl 10 gün
88.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 16096	1273-1274 / 1857-1858	1 yıl 9 gün
89.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 16472	1274-1275 / 1858-1859	1 yıl 10 gün
90.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 16707	1275-1276 / 1859-1860	1 yıl 11 gün
91.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 17352	1277-1278 / 1861-1862	1 yıl 10 gün
92.	Masraf Defteri	EV.d. / 16253	1273-1278 / 1857-1862	5 yıl 3 ay
93.	Muhasebe Defteri	EV.d. / 18242	1279-1280 / 1863-1864	1 yıl 11 gün
94.	Masraf Defteri	EV.d. / 20124	1282 / 1866-1867	3 ay
95.	Masraf Defteri	EV.d. / 21815	1287 / 1870-1871	3 ay
96.	Masraf Defteri	EV.d. / 22787	1290 / 1873	3 ay

Tabloda görüldüğü gibi çalışmamızda 16 adet *TS.MA.d,* 4 adet *MAD.d,* 19 adet *EV.HMH.d,* 27 adet *EV.d* ve 1 adet *BŞS* olmak üzere toplam 67 farklı defterden ve 1 adet *TS.MA.e* fon kodunda kayıtlı evraktan istifade edilmiştir. *TS.MA.d/3687* numaralı defter 6, *MAD.d/5762* numaralı defter 16, ve *MAD.d/860* numaralı defterin ise 9 farklı muhasebe yılını ihtiva etmektedir. Muhasebe kayıtlarının büyük çoğunluğu bir rumî yılı (365) kapsamakla birlikte 2, 3, 5, 48 yıllık ve 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11 aylık olanları da mevcuttur. Kayıtların çoğunluğunu gelir ve gider hesaplarının yer aldığı ana muhasebe defterleri oluştururken, bir kısmını da icmâlî muhasebe, ruznâmçe, masraf, mahsûlât, vazife, imâret mutfağı, kiler ve ekmek dağıtım defterleri ile muhasebe raporları teşkil etmektedir.

Şekil 1: Tespit Edilen Muhasebe Kayıtlarının Zamana Göre Dağılımı

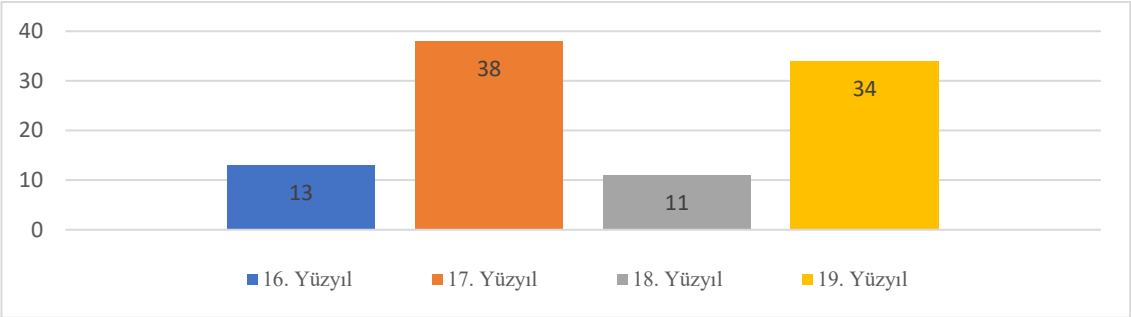

Yukarıdaki grafikte en fazla muhasebe kaydının 17. yüzyıla ait olduğu görülmektedir. Bulunan kayıtlar arasında en eskisi 988-994/1580-1586 dönemini kapsayan, süresi 5 yıl 7,5 aylık bir belge olup 3 varaktan ibarettir. İçeriğinde 988/1580, 989/1581, 990/1582, 992/1584, 993/1585 ve 994/1586 muhasebe dönemlerindeki gelir-gider ve kalan, icmalî olarak yansıtılmıştır.[32] Günümüze en yakın tarihli olan ise 1279/1863 mali yılına ait bir yıllık süreci kapsayan muhasebe defteridir.[33]

Tespit edilen muhasebe defterleri şekil ve muhteva bakımından incelenerek bazı çıkarımlar elde edilmiştir. Buna göre 19. yüzyıla kadarki muhasebe kayıtlarında, Abbasilerde doğup Selçuklularda kullanılagelen ve İlhanlılar yoluyla da Osmanlılara intikal eden siyakat yazısı kullanılmıştır.[34] 1251/1836 malî yılından itibaren ise rika yazı stili tercih edilmiş ve genelde son sayfada siyakatle yazılmış özet bir kısma yer verilmiştir. Ayrıca 16. yüzyıla ait belgelerin bazılarında ve 17. yüzyıldakilerin tamamında siyakat rakamları kullanılmışken 1124/1712 yılından itibaren belgelerde Arapça rakamlar yer almıştır. Siyakatle yazılan muhasebe defterlerinde başlıkları oluşturan kelimeler içerisindeki bazı harfler uzatılarak başlıklar diğer kelimelerden ayrılmıştır. Ana başlıkları oluşturan bu medler satır boyunca uzatılırken alt başlıklardaki medler biraz daha kısa tutularak iki ya da daha fazla meddin yan yana yazılması sağlanmıştır. Bu şekilde daha çok malumata yer verilerek kâğıt tasarrufuna gidildiği düşünülebilir. Muhasebe kayıtlarının çoğunda gün-ay-yıl birlikte verildiği gibi, ay-yıl veya sadece yıl yazılı olanlar da mevcuttur. 16. yüzyılda 1003/1595 senesi hariç sadece hicrî tarih kullanılmış olmasına rağmen 17. yüzyılda hicrî ve rumî tarih beraber verilmiş, 18. ve 19. yüzyıllarda ise sadece

[32] BOA, *TS.MA.d*, No. 3687, 1b-4a.
[33] BOA, *EV.d*, No. 18242, 1b-4a.
[34] Muhittin Serin, "Siyâkat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/291.

rumî tarih yer almıştır. Yukarıdaki tabloda verilen hicrî-milâdî tarihlerin çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun resmî sitesindeki tarih çevirme kılavuzundan yararlanılmıştır.[35]

1256/1840 senesinden itibaren muhasebe defterlerinden bazılarının ebrulu bir kapağa sahip olduğu görülmüştür. Kapağın üst kısmında belli bir şekil içerisinde defterin tarihi, vâkıfı ve kapsamının belirtildiği bir yazı mevcuttur. Muhasebe kayıtları Allah'ın adının zikredildiği "hüve"[36] lafzı ile başlamıştır. Muhteva bakımından benzerlik gösteren 994-1071/1586-1661 sürecindeki muhasebe defterleri genel itibariyle iki ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümün girizgâh niteliğindeki kısmında muhasebenin mahiyeti, vakfın adı, vâkıfı, yeri, mütevellisi, nâzırı, bazı kayıtlarda kâtibi, bunların meslekleri ve sosyal konumları, muhasebe yılı (gün-ay-yıl) gibi bilgiler yer almıştır.[37] Künye kısmından sonra *asl-ı mâl* başlığı altında toplam gelir yazılmıştır. Eğer geçmiş yıldan devreden tutar varsa o da eklenmiş ve *asl-ı mâl fî sene-i kâmile me'a bakıyye-i muhâsebe-i sene-i mâziyye* şeklinde kaydedilmiştir. Daha sonra '*an bakıyye-i muhâsebe-i sene-i mâziyye* başlığı ile geçmiş senenin toplam bakiyesi verilip bunlardan tahsil edilenler maddeler halinde miktarlarıyla birlikte sıralanmıştır. Akabinde '*an-mahsûlât* ana başlığı açılarak mevcut muhasebe dönemi içindeki toplam gelir miktarı verilmiştir. Gelir kalemlerinden '*ani'l-müşâherât* başlığında Murâdiye, Mâkiyân ve Eyne Bey çarşılarındaki dükkân, oda ve hamam gibi gayrimenkullerin aylık kira gelirleri belirtilirken '*ani'l-mukâta'ât* başlığında mukâtaa gelirleri tarih, süre ve mültezimlerinin isimleriyle birlikte yer almıştır. '*An-mahsûl-i kurâhâ ki ber-vech-i emânet kıst kerde âmed* başlığı altında ise vakfa ait köyler, tâbi oldukları cibâyetlere göre sınıflandırılarak buralardan tahsil edilen vergi çeşitleri ve miktarları nakit ve galle[38] cinsinden verilmiştir. Vergiler genellikle *cizye-i gebrân, resm-i çift, bağât, bennâk, mücerredân, bedel-i çeltik, duhân, koru, bahçe, ceviz, badem, zemîn, çayır, güvâre, âsiyâb, arûsâne, kışlak, yaylak, ağnâm, dönüm* ve *ağıl* cinsinden

---

35 Türk Tarih Kurumu (TTK), "Tarih Çevirme Kılavuzu" (Erişim 1 Şubat 2022).

36 Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 100.

37 1021/1612 senesine ait muhasebe defterinin giriş kısmı şöyledir: *"Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât-ı evkâf-ı câmi'-i şerîf ve 'imâret-i 'âmire-i merhûm ve mağfûrun leh Sultân Murâd Hân-ı sânî -tâbe serâhû- der Bursa an tahvîl-i Pervîz Çavûş an çavûşân-ı dergâh-ı 'âlî el-mütevellî-i mezbûre iftihâru'l-havâss ve'l-mukarrabîn mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtîn enîsü'l hazreti el-'aliyyetü's-sultâniyye celîsü'd-devleti's-seniyye el-hâkâniyye sâhibü'd-devleti ve'l-'ızzeti hazreti el-hâc Mustafa Ağa ağa-i Dârü's-sa'âdeti en-nâzır 'an evvel-i mart el-vâki' fî 8 şehri'l-muharrem sene ihdâ 'ışrîn ve elf ila gâye-i felvaris el-vâki' 17 şehr-i muharremü'l-harâm sene isnâ 'ışrîn ve elf ber-mu'ceb-i defter-i müfredât Mustafa Beg kâtib-i evkâf-ı mezbûr."* Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 5762, 225.

38 Hububat cinsinden olan gelirler genelde hınta, şair, alaf, burçak ve nohuttan oluşmaktadır.

toplanmıştır. Son olarak da ‘*an emvâl-i müteferrika* başlığı ile gelir getiren bazı mallara yer verilmiştir ki bunlar arasında *‘an-bahâ-i mezkûrîn ki ‘an-anbâr-ı vakf füruht şüde* adı altında vakıf anbârından yapılan hububat satışlarından elde edilen gelirler de yer almıştır.

Giderler kısmında *vüzi‘a min-zâlike* ana başlığı altında *el-vezâif* ve *ihrâcât-ı sâire* kalemleri yer almıştır. *el-Vezâif* kaleminde vakıftaki görevli sayısı, günlük ve yıllık maaşlar toplamı verildikten sonra vakıf çalışanları *cemâ‘at-i medrese-i ma‘mûre, cemâ‘at-i müteferrika-i câmi‘-i şerîf, cemâ‘at-i eczâhânân-ı türbe-i şerîf, cemâ‘at-i müsebbihân-ı türbe-i şerîf, cemâ‘at-i türbedârân, cemâ‘at-i mustahfızân-ı türbe-i şerîf, cemâ‘at-i zâbıtân-ı evkâf-ı mezbûre, cemâ‘at-i hademe-i imâret-i ‘âmire, cemâat-i câbiyân ve kâtibân* başlıkları altında isim ve maaşlarıyla kaydedilmiştir. Akabinde ‘*an cemâ‘at-i zevâid-horân* başlığında vakfın gelir fazlasından sosyal yardım niteliğinde maaş alan kişilerin isimlerine, sayılarına, günlük ve yıllık aldıkları maaşlara yer verilmiştir. Giderler kısmının son halkasını da *el-ihrâcât me‘a meremmât* başlığı altında imâret mutfağına alınan erzak miktarları ile fiyatları (harc-ı matbah), vakfın durumuna göre satın alınan çeşitli mal ve hizmet ödemeleri (ihrâcât-ı sâire), tamirat masrafları (el-meremmât) ve varsa bazı nakdî maaşlar (cerre baha) teşkil etmiştir. Vakfın gelir ve gider hesabından sonra kalan kısım *el-bâkî* olarak yazılmıştır. Buradan yapılan harcamalar *vüzi‘a mine’l-bâkî* başlığı altında verilip Dârüssâade Ağalığı’na yapılan bazı ödemeler *teslîm*, vakfın borçlu olduğu kişilere yapılan ödemeler ise *be-cihet-i edâ-i deyn* ifadesiyle kaydedilmiştir. Sonrasında kasada kalan kısım *sahhu’l-bâkî* olarak yazılmış ve alacaklar varsa *der-zimem-i nâs* adı altında sıralanmıştır. En sonunda vakfın kasasında para kalmışsa *vüzi‘a min der-kîse-i vakf* şeklinde, eğer vakıf bütçe açığı vermişse de bu miktar *ez-ziyâde-i harc ani’l-îrâd* ifadesiyle belirtilmiştir. Bu bölümün bitiminde *tahrîren* ifadesiyle başlayan tarih, sonrasında da imza ve mühür yer almıştır. Kiler hesaplarının bulunduğu ikinci bölüm *muhâsebe-i vâridât ve masârif-i kilâr-ı ‘imâret-i âmire* ifadesi ile başlayarak devamında tarih verilmiştir. *Asl-ı gallât ma‘a bakıyye-i muhâsebe-i sene-i mâziyye* başlığı altında vakfın bir önceki seneden kalan erzakının çeşit ve miktarları yazılmıştır. *Vüzi‘a min zâlike* başlığı ile de mevcut muhasebe dönemi içinde satın alınan erzak ve miktarı ile bunların bazı yemeklerde harcanan günlük ve toplam miktarları sıralanmıştır. Son kısımda da *el-bâkî mevcûd der-kilâr ve anbâr* başlığı altında vakfın kilerinde mevcut olup sonraki yıla devreden erzakın çeşit ve miktarları sıralanmıştır.

1085-1250/1675-1835 yılları arasındaki muhasebe kayıtlarında da genel olarak yukarıdaki gibi bir başlıklandırma yapılmış, fakat köy gelirlerinde detaylandırmaya gidilmemiş ve vakıf çalışanlarının isimleri yer almamıştır. 1250-1279/1835-1863 sürecindeki muhasebe defterleri de önceki dönemlerle içerik bakımından benzer olmakla birlikte vakfın gelirler kısmı oldukça kısa tutulmuştur. Bu kapsamda önce vakfın köylerinden elde ettiği toplam mahsulün kile ve akçe cinsinden karşılıkları verilmiş, sonra da *icârât ve mukâta'ât ve dekâkîn ve hammâm* başlığında kira gelirleri toplamı ve hemen altında tüm gelirler *yekûn* ifadesiyle kaydedilmiştir. Giderler kısmında ise her ayın masrafı ayrı başlık açılarak sıralanmıştır. Daha sonra vakıf çalışanlarının isimleri ve aldıkları nakdî-aynî maaşlar verilmiştir. Gelir-gider dengesi *mîzân* başlığı altında hesaplanmıştır. Defterin en son kısmında da tüm hesapların özetlendiği bir paragraf ve altında tarih, imza, mühürler yer almıştır. İncelediğimiz muhasebe defterlerinde ölçü birimi olarak kile,[39] kıyye,[40] dirhem,[41] şinik,[42] müd;[43] para birimi olarak akçe, kuruş ve para kullanılmıştır. Sonuç olarak 1074-1250/1663-1835 yılları arasındaki muhasebe defterlerinin daha kısa ve sistematik, önceki ve sonraki dönemleri kapsayanların ise daha uzun ve ayrıntılı olduğu görülmüştür.

C. Bursa Şer'iyye Sicilleri

Osmanlı Devleti zamanında Bursa mahkemelerinde kadılar tarafından alınan kararların kaydedildiği defterler Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS), kadı sicilleri veya mahkeme defterleri olarak adlandırılmaktadır. Bunlar 1462 yılından itibaren Bursa'da meydana gelen davalar, vakfiyeler, alım-satım işleri, devlete veya vakfa ait yapıların inşa veya tamirleri, vakıf veya devlet görevlilerinin tayin ve azilleri, evlilik, boşanma ve ölüm gibi

[39] Tahıl ürünleri ve kuru meyvede kullanılan bir ölçek. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/567.

[40] Ağırlık ölçü birimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Ukıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/67.

[41] Hem ağırlık ölçü birimi hem de gümüş para birimi için kullanılan bir tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/368.

[42] 1 eski kile=4 şinik iken ölçü reformuyla birlikte (26 Eylül 1869) 1 yeni kile= 10 yeni şinik olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kallek, "Kile", 25/569.

[43] Genellikle tahıl ve bakliyat tarzındaki kuru gıdalarda kullanılan bir ölçek. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Müd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/455.

her türden vakanın kayıt altına alındığı resmî belgelerdir.[44] Bursa Şer'iyye Sicilleri, özellikle külliyenin fizikî ve sosyal yapısıyla ilgili belgeler içerdiği için muhasebe defterlerinden sonra en çok kullandığımız kaynaklar olmuştur. Tezimizde zaman kısıtlamasına gidilmemesine sebebiyle Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde zaman aralıklı tarama yapılmıştır. Okunan defterler arasında Bursa Murâdiye vakfıyla ilgili bilgi tespit ettiklerimiz aşağıdaki tabloda kronolojik olarak sıralanmıştır.

Tablo 2: Bursa Murâdiye Vakfıyla İlgili Bilgi Tespit Edilen Defterler

Sıra No	Defter No	Kayıt Dönemi (Hicrî-Miladî)
1.	A 4	889-890 / 1484-1484
2.	A 33	913 / 1507
3.	A 24	920 / 1514
4.	A 36	939-942 / 1532-1535
5.	A 39	949-950 / 1542-1543
6.	A 42	949-951 / 1542-1544
7.	A 58	957-963 / 1550-1555
8.	A 95	977-978 / 1569-1570
9.	A 107	981-983 / 1573-1574
10.	A 139	982-994 /1574-1585
11.	A 143	994 / 1585
12.	A 145	995-997 / 1586-1588
13.	B 10	998 / 1589
14.	B 11	1002 / 1593
15.	B 113	1002 / 1593
16.	A 26	901 / 1594
17.	B 26	901 / 1595
18.	B 154	1009-1041 / 1600-1631
19.	A 154	1011 / 1602
20.	A 155	1012 / 1603
21.	B 37	1006 / 1617
22.	B 42	1031-1032 / 1621-1622
23.	B 45	1034-1035 / 1624-1625
24.	B 49	1038-1042 / 1628-1632
25.	B 58	1042-1046 / 1632-1636
26.	B 87	1060 / 1650
27.	B 97	1064-1068 / 1653-1657
28.	B 90	1081-1082 / 1670-1671
29.	B 94	1102-1150 / 1690-1737
30.	B 124	1151-1167 / 1738-1753
31.	B 208	1189 / 1775
32.	B 207	1189-1197 / 1775-1782
33.	B 230	1203-1205 / 1788-1790
34.	B 279	1217 / 1802
35.	B 127	1221 / 1806
36.	A 183	1228-1229 / 1813

[44] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, haz. Hüseyin Algül vd. (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2009), 4/100. Siciller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Pay, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 87-95; Mefail Hızlı, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 367-426.

37.	B 336	1229-1231 / 1813-1815
38.	B 321	1233-1243 / 1817-1827
39.	B 328	1234-1235 / 1818-1819
40.	B 86	1240 / 1824
41.	C 23	1252 / 1836
42.	C 92	1252-1256 / 1836-1840
43.	B 351	1253 / 1837
44.	C 22	1259-1260 / 1843-1844
45.	C10	1260 / 1844
46.	C 81	1266 / 1849
47.	C 137	1307-1309 / 1889-1891

Tabloya göre 15. yüzyıldan 1 adet, 16. yüzyıldan 16 adet, 17. yüzyıldan 12 adet, 18. yüzyıldan 4 adet ve 19. yüzyıldan 14 adet olmak üzere toplam 47 mahkeme defterinden istifade edilmiştir.

D. Diğerleri

Yukarıda bahsettiğimiz arşiv belgeleri dışında T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) *Ali Emiri Sultan I. Ahmed [AE.SAMD.I], Ali Emiri Sultan II. Murad [AE.SMRD.II], Ali Emiri Sultan II. Süleyman [AE.SSÜL.II], Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM], Evrak Odası [BEO], Cevdet Evkâf [C.EV], Cevdet Maârif [C.MF], İbnü'l-Emin Hatt-ı Hümâyûn [İE.HAT], İrâde Dâhiliye [İ.DH], İrâde Evkâf [İ.EV], İrâde Meclis-i Vâlâ [İ.MVL], İrâde Şûrâ-yı Devlet [İ.ŞD], Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MF.MKT], Maarif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi [MF.İBT], Meclis-i Vâlâ Evrâkı [A.MKT.MVL], Mühimme Kalemi Evrâkı [A.MKT.MHM], Nezâret ve Devâir Evkâfı [A.MKT.NZD], Şûrâ-yı Devlet [ŞD], Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e], Yıldız Başkitâbet Dâiresi Mâruzâtı [Y.PRK.BŞK], Yıldız Mütenevvi Mâruzât Evrâkı [Y.MVT], Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]* ve T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) ise *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928) (30-18-1-2)* olmak üzere külliyenin birimleri, gelirleri ve personeliyle ilgili bilgilerin yer aldığı 23 farklı fonda belgeye ulaşılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu vesikalar kronolojik olarak sıralanmıştır.

Tablo 3: Bursa Murâdiye Vakfıyla İlgili Bilgi Tespit Edilen Diğer Belgeler

Sıra No	Fon	Defter-Gömlek No	Kayıt Yılı (Hicrî/Miladî)
1.	AE.SMRD.II	1-6	850/1446
2.	A.DVNSMHM	2-1436	963/1556
3.	A.DVNSMHM	28-494	984/1579
4.	A.DVNSMHM	41-788	987/1580
5.	TS.MA.e.	215-6	1003/1595

6.	C.EV.	445-22506	1015/1608
7.	TS.MA.e.	1040-26	1078/1668
8.	AE.SSÜL.II	26-2633	1101/1689
9.	C.MF.	174-8694	1209/1794
10.	İE.HAT.	6-565	1231/1816
11.	AE.SAMD.I	4-381	1264/1848
12.	İ.MVL.	132-3537	1265/1849
13.	İ.MVL.	212-6973	1267/1851
14.	A.MKT.NZD.	136-85	1271/1855
15.	A.MKT.MVL.	76-73	1272/1855
16.	İ.MVL.	344-14903	1272/1856
17.	İ.MVL.	457-20508	1278/1861
18.	İ.DH.	64-46290	1290/1873
19.	A.MKT.MHM.	467-50	1290/1873
20.	ŞD.	95-43	1291/1874
21.	İ.ŞD.	35-1782	1294/1877
22.	İ.ŞD.	62-3588	1300/1882
23.	Y.PRK.BŞK.	30-93	1310-1893
24.	İ.EV.	14-54	1312/1894
25.	Y.MVT.	171-7	1315/1897
26.	Y.MVT.	171-67	1315/1898
27.	MF.MKT.	594-19	1318/1901
28.	İ.EV.	33-28	1320/1902
29.	BEO	2035-152570	1320/1903
30	İ.EV.	38-49	1323/1905
31.	BEO	2901-217540	1324/1906
32.	ŞD.	187-1	1325/1908
33.	BEO	3375-253121	1326/1908
34.	İ.EV.	47-54	1326-1908
35.	MF.İBT.	313-35	1327/1911
36.	TT.d.	1020	
37.	TT.d.	1024	
38.	Başbakanlık (30-0-0-0)	127-79-18	1371/1951

Tabloda görüldüğü gibi 38 farklı belgeden birer adedi 15. ve 18. yüzyıla, 4 adedi 16. yüzyıla, 3 adedi 17. yüzyıla, 17 adedi 19. yüzyıla ve 10 adedi 20. yüzyıla aittir. Bu belgeler arasında tarihi belirtilmemiş 2 adet tahrir defteri de bulunmaktadır. Tahrir defterleri Osmanlı Devleti'nde vergilerin ve bu vergileri ödeyenlerin tespit edilmesine yönelik yapılan sayımların kaydedildiği defterlerdir.[45] Bursa'daki arazi ve emlak kayıtları Sultan II. Murad döneminden itibaren kaydedilmeye başlanmıştır.[46] 1020 ve 1024 numaralı tahrir defterlerinde Sultan II. Murad'ın Bursa'daki vakfına ait akarlarının bulunduğu yerler kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerin transkripsonu Ek 1'de verilmiştir.

[45] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/425.

[46] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/166.

Başvuru kaynaklarımızdan biri de salnamelerdir. Salnâmeler Osmanlı Devleti'nde yönetim, bakanlıklar, şehirler, askerî ve özel kurumlar vs. tarafından bilgilendirme amaçlı yıllık olarak çıkarılan yayınlardır.[47] Çalışmamızda vakfa ait köy ve mukâtaaların ele alındığı ikinci bölümde 1325/1907-1908 tarihli *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmiyyesi (HVSR)* ve 1927 tarihli *Bursa Vilâyeti Salnâmesi* kullanılmıştır.

Arşiv belgeleri haricinde tezde yararlandığımız kaynakların başında kronikler gelmektedir. Özellikle külliyenin kurucusu Sultan II. Murad'ın hayatından ve yaptırdığı eserlerden bahseden Âşıkpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osmân,*[48] ve Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihan-nümâ*[49] adlı eserleri bunlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Sultan II. Murad döneminin anlatıldığı Hoca Sâdeddin'in *Tacü't-Tevârih*,[50] Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr,*[51] ve Solakzâde'nin *Solakzâde Târihi'*nden[52] de istifade edilmiştir. Kâmil Kepecioğlu'nun Bursa Şer'iyye Sicilleri'nden elde ettiği bilgilere dayanarak yazdığı 4 ciltlik eseri de çalışmamızda kullandığımız önemli kaynaklardan biridir.[53] Ayrıca külliyenin fizikî yapısını ele alırken Kâzım Baykal'ın *Bursa ve Anıtları,*[54] Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*[55] ve Albert Gabriel'in *Bir Türk Başkenti Bursa*[56] adlı kitaplarından da önemli ölçüde istifade edilmiştir.

IV. OSMANLI DEVLETİ'NDE KÜLLİYE

İnsanın fıtratında var olan yardımlaşma duygusunu harekete geçirmeyi hedefleyen İslâm dini paylaşma ve yardımlaşmaya büyük ehemmiyet vermiş, âyet ve hadislerle de bunu sürekli teşvik etmiştir. Bu noktadan hareketle Müslümanlar, insanlığa hizmet amacıyla

---

47 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin Aydın, "Salnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/51.

48 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* haz. M. A. Yekta Saraç & Kemal Yavuz (İstanbul: Bilimevi Yayın, 2018).

49 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi,* haz. Faik Reşit Unat & Mehmet A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014).

50 Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih,* haz. İ. Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992).

51 Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr,* haz. Ahmet Uğur vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997).

52 Solakzâde, *Solakzâde Târihi* (İstanbul: Mârif Nezâret-i Celîlesi, 1297).

53 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*.

54 Baykal, *Bursa ve Anıtları*.

55 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*.

56 Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*.

çeşitli vakıflar ve müesseseler kurmuşlardır. Vakıf, bir kişinin sahip olduğu malı kendi rızasıyla ve bizzat kendisinin belirlediği hukukî şartlar ile insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere hayra tahsis etmesidir.[57] Sosyal devlet anlayışı ile ortaya çıkan, Osmanlı'nın kuruluşundan sonuna kadar gelişme gösteren, Türklerin mimarlık alanında dünyaya kazandırdıkları çok önemli yapıtlar[58] olan külliyeler; devletten ziyade başta padişah olmak üzere gücü nisbetinde gönüllülük esasına dayalı olarak toplumdaki bireylerin de katılım sağladığı vakıf sisteminin en güzel örneklerini teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde külliye kavramı genelde merkezde bir cami olmak üzere medrese, türbe, imârethâne (aşhâne), hamam, çeşme, şadırvan, tabhâne (misafirhâne), muvakkithâne gibi yapılardan bir kısmını bünyesinde barındıran çok yönlü sosyal bir tesisi ifade etmek için kullanılmıştır.[59] Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliği haline gelmiş olan külliyeler, kurucusunun malî gücü oranında farklı çeşitlilikte yapılar içermekte olup planlanmasında yapılacağı yerin topoğrafik özellikleri dikkate alınmıştır. Külliye birimlerindeki hizmetler ise vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.[60]

Osmanlı Devleti fethettiği topraklarda Türk İslâm kültürünü yerleştirme hedefine vakıflar sayesinde ulaşmıştır ki ilk başkent olma şerefine nail olan Bursa, vakıf sistemi ile inşa edilen külliyeler sayesinde bir şehir siluetine bürünmüştür.[61] Kuruluş dönemi padişahları şehrin farklı noktalarına külliyeler yaptırarak Bursa'nın gelişmesine katkı sağlamışlardır. İlk olarak Orhan Gâzi (1324-1362) tarafından doğu istikametinde Orhan Külliyesi, I. Murad (1362-1389) tarafından batı istikametinde Hudâvendigâr Külliyesi, yine doğu istikametinde Yıldırım Bayezid (1389-1403) tarafından Ulucami Külliyesi, Çelebi Mehmed (1413-1421) tarafından Yeşil Külliyesi ve en son olarak da yine batı istikametinde II. Murad (1421-1444, 1446-1451) tarafından Murâdiye Külliyesi inşa ettirilmiştir. Bunların dışında bazı vezirler, devlet adamları ve saray mensuplarının da yaptırdığı bu tarz hayır kurumlarıyla beraber yeni mahalle ve yerleşim yerleri meydana gelmiş; dinî, ilmî, sosyal ve kültürel hayat hareketlenerek büyük bir ivme kazanmıştır.

---

57 Bahaddin Yediyıldız, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/479.

58 Feridun Akozan, "Türk Külliyeleri", *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 303.

59 Akozan, "Türk Külliyeleri" 8/303; Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002), 1.

60 Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, 4.

61 Nilüfer Ateş, "Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (Aralık 2017), 156.

Sonuç olarak külliyeler ihtiva ettikleri kurumlarla ve çalışan personeliyle inşa edildiği bölgenin kısa bir zamanda gelişip yerleşim yeri olmasını sağlamış, tipik Osmanlı şehirleri, kurulan bu kompleks yapılar sayesinde oluşmuştur.[62]

Murâdiye Külliyesi'nin kurulmasını gerekli kılan dinî, siyasî, kültürel ve sosyal etmenlerin olduğu söylenebilir. *"İnsan öldüğünde üç şey dışında ameli kesilir: sadaka-i câriye, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat."*[63] hadîs-i şerîfi gereği her Müslüman öldükten sonra bile Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmayı ve hayır yapmaya devam etmeyi arzular. Padişahlar, hanedan üyeleri, devlet erkânı ve de varlıklı kişiler sadaka-i câriye kapsamında insanlara hizmet sunabilecekleri hayır kurumları inşa ettirmişler ve vakıflar yoluyla bu kurumların devamlılığını sağlamışlardır. İşte Osmanlı padişahlarının külliyeler tesis etmelerindeki ilk amaç rızâ-i ilâhi olarak düşünülebilir. Bu durum, vakfiyelerinde yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere külliyeler yoluyla halka çeşitli hizmetlerin sunulması sağlanmıştır. Bunların en önemlilerinden biri eğitim-öğretim faaliyetleridir. Külliyeler bünyesinde kurulan medreselerde devlete kaliteli eleman yetiştirilmesi ve din adamı ihtiyacının karşılanması hedefler arasında yer almıştır. Mezkûr durumun sebebi sınırların genişlemesiyle orantılı olarak devletin eleman ihtiyacının artmasıdır ki ilk Osmanlı medreseleri bu açıdan büyük önem arz etmiştir.[64] Ayrıca camilerde din hizmetleri ve imâretlerde yardımlaşma faaliyetleri yürütülmüş, külliye gelirleri ve çalışanlarıyla da ekonomik hayat canlanmıştır. Devlet, vakıf sistemiyle çalışan bu külliyeler sayesinde masraf yapmadan halkına hizmet sunma imkânı elde etmiştir. Kısacası her padişah, halkının ihtiyacını gidermek, onların refahını sağlamak için çaba sarf etmiş ve bu amaç, Osmanlı Devleti'nde bir gelenek halini almıştır. Sultan II. Murad, Murâdiye Külliyesi'ni yaptırarak atalarından aldığı bu geleneği devam ettirmiş ve kendisinden sonra gelenler için iyi bir örnek olmuştur.

Murâdiye Külliyesi'nin kurulduğu siyasî, sosyal ve kültürel arka planı da bilmek gerekir. Antik çağlarda "Prusa" olarak isimlendirilmiş olan Bursa şehri, birçok defa el değiştirmiştir. 1308 yılında Osman Bey tarafından kuşatılmış ve 10 yıldan fazla süren bir

---

62 Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, 31-35.

63 Müslim, "Vesâyâ", 1631; Ebû Abdullah Ahmed b.Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaud vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 14/83; Ebû Dâvûd, "Vesâya", 14.

64 Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 5-26.

abluka siyaseti ile şehir Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir. Yapılan inşa ve iskân faaliyetleriyle Bursa gelişerek yeni bir şehir silueti kazanmıştır. Orhan Bey zamanında başkent yapılan şehrin gelişimi daha sonraki dönemlerde de hızla devam etmiştir. Padişahlar, hanedan üyeleri ve diğer ileri gelen kişiler şehrin farklı noktalarına vakıflarla destekledikleri birçok dinî, içtimaî ve ticarî müesseseler yaptırmışlardır. Fakat 1402 Ankara Savaşı'nda Timur galip gelince Bursa'yı yağmalatmış ve çıkan yangın neticesinde birçok eser ve resmî belge yok olmuştur.[65] Yıldırım Bayezid'in oğlu İsa Çelebi tarafından ikinci defa yağmalanan şehir daha sonra da Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından muhasara edilmiştir. Hatta çıkan çarpışmalarda bazı mahalleler yıkıma uğratılmıştır. Netice itibariyle Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düşmesinden, oğlu Çelebi Mehmed'in[66] tek başına hükümdar olmasına kadar geçen 11 yıllık sürede şehrin gelişimi de duraksama yaşamıştır. Çelebi Mehmed tahta geçince Bursa'daki hasarlı yerleri düzelterek geleneksel imar faaliyetlerini devam ettirmiştir. Yeşil Camii, türbesi, medresesi ve imâreti bu dönemde yapılmıştır.[67] Osmanlı Devleti zamanında Bursa, iktisadî açıdan da büyük ehemmiyet arz etmiş, uluslararası bir ticaret merkezi olarak işlev görmüştür. Tebriz-Erzurum-Tokat güzergâhı, Eski Halep-Konya-Kütahya yolu, Şam-Halep-Bursa yolu, diğer taraftan İskenderiye-Antalya deniz yolu ile başta ipek olmak üzere şeker, baharat, sabun ve boya gibi ticaret malları bu yollar vasıtasıyla Bursa'ya taşınmaya başlamıştır. 17. yüzyıla kadar Bursa; İstanbul, Balkanlar ve Avrupa açısından Doğu'dan gelen mallar için bir nevi depo özelliğini sürdürmüştür. Bursa için özellikle ipek endüstrisi ve ticareti büyük önem taşımıştır. İnşa edilmiş birçok kervansaray ve han bize bu şehirdeki ticaret yoğunluğunu ispatlamaktadır.

Bursa, siyasî ve iktisadî açıdan olduğu gibi kültürel açıdan da önemli bir merkez kabul edilmiştir. Devlet adamları, birçok âlim, şair, edîb, mutasavvıf, tarikat şeyhi ve önemli tarihçiler bu şehirde yetişmiştir. Yine Bursa'da başta padişahlar olmak üzere, hanedan üyeleri ve yakınları, devlet adamları ve varlıklı kişiler tarafından birçok eser inşa edilerek

---

[65] Halil İnalcık, "Bursa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/446.

[66] Timur galibiyeti ile dağılan Osmanlı topraklarını yeniden bir araya getirdiği için kendisine "bânî-i sânî-i devlet" lakabı verilmiş, mütevazi ve yumuşak huylu olması hasebiyle de "Çelebi" denmiştir. Tanınmış pehlivanları yere serecek kadar kuvvetli olduğu için de "Pehlivan Çelebi" olarak nam salmıştır. Bkz. Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, haz. Mehmet Fatih Birgül-Levent Ali Çanaklı (İstanbul: Kayhan Matbası, 2008), 113.

[67] Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 129-133.

halkın hizmetine sunulmuştur. Külliyelere ait olanlar dışında da, içinde birçok medrese, hamam ve türbe yapılmış olan Bursa şehri, Anadolu eyaletine bağlı Hudâvendigâr sancağının merkezi hüviyetini taşımıştır.[68] Sultan II. Murad zamanında başkent Edirne olduğu için gerek padişah gerekse devlet erkânı Edirne'de ikamet etmişlerdir. Yani Bursa her ne kadar ikinci sınıfa düşmüş olsa da Sultan fırsatını buldukça Bursa'ya gelmeyi ihmal etmemiştir. II. Murad devrinde şehrin büyümesi ve gelişmesi daha da artmış, yeni bölge ve mahallelerin oluşumu sağlanmıştır. Şehir Murâdiye semti taraflarına doğru genişleme göstermiş ve bu dönemde pek çok cami ve medrese yapılmıştır. Tezimize konu teşkil eden Murâdiye Külliyesi böyle bir tarihî zemin üzerinde kurulmuştur.[69]

V. SULTAN II. MURAD

A. Hayatı

Sultan II. Murad[70] Osmanlı padişahlarının altıncısıdır. Çelebi Mehmed'in en büyük oğlu olup 806/1404 yılında[71] Amasya'da dünyaya gelmiştir.[72] Daha 12 yaşında iken babası Çelebi Mehmed tarafından lalası Yörgüç Paşa ile birlikte Rum vilâyet beyliği göreviyle Amasya'ya gönderilmiştir. Böylece Çelebi Mehmed o bölgede güvenliği şehzâdesi ile temine çalışmıştır.[73] Bu doğrultuda II. Murad, Börklüce Mustafa isyanını bastırmak için görevlendirilmiş ve isyan Bayezid Paşa tarafından bastırılmıştır.[74] II. Murad Samsun'u İsfendiyaroğulları'ndan almak üzere yeni atabeyi Rum Beylerbeyi Hamza Bey ile birlikte hareket ederek bu vazifesinin de üstesinden gelmiştir.[75] II. Murad'ın çocuk sayılabilecek bir yaşta iken kendisine verilen bu mühim vazifeleri başarıyla tamamlaması, Çelebi Mehmed'de oğlunun erken yaşta hükümdar olacağına dair bir his uyandırdığı yönünde

---

68 İnalcık, "Bursa", 6/448-449.
69 Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 304.
70 Sultan Murad Han b. Sultan Mehmed b. Sultan Bayezid b. Sultan Murad b. Orhan b. Osman Gâzi.
71 Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi. *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, 1/326; Solakzâde, *Solakzâde Târihi* 138.
72 Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi I (Mukaddime), sad. Ali Yılmaz & Mehmet Akakuş (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986), 1/40-41.
73 Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih*, 2/94-95; Fahameddin Başar, "Yörgüç Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/566.
74 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 134.
75 Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 23; Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 132.

yorumlar yapılmıştır. Bu tahmininden yola çıkarak Çelebi Mehmed'in, oğluna verdiği zor görevlerle hükümdar olma yolunda onu eğitmek istemiş olabileceği düşünülebilir.[76]

Fetret dönemi ile dağılmanın eşiğine gelmiş olan devleti büyük çaba sarf ederek yeniden ayağa kaldıran Çelebi Mehmed, kendisinden sonra oğullarının veya Osmanlı'ya bağlı beyliklerin ayaklanma ihtimaline karşı devletin güç ve toprak kaybı yaşamaması için çaba sarfetmiştir.[77] Tedbirli ve ileri görüşlü olan hükümdar, Edirne'de hastalanınca vefat edeceğini anlamış olsa gerek, vezirleri Bayezid Paşa, Hacı İvaz Paşa ve İbrahim Paşa ile acil bir görüşme yapmıştır. Büyük oğlu Murad'ın derhal yanına gelmesini, o gelmeden vefat ettiği takdirde memlekette olası bir kargaşaya mahal verilmemesini ve bu noktada ölüm haberinin gizli tutulmasını istemiştir. Çünkü o devirlerde bir ülkede padişahın ölmesi demek, ortalığın karışacağı anlamına gelmekteydi. Oğlunu son defa görmeye ömrü vefa etmeyen Çelebi Mehmed, 824/1421 yılında Edirne'de vefat etmiştir. Bunun üzerine vezirler aralarında istişâre ederek askerleri sefere çıkılacağı bahanesiyle merkezden uzaklaştırmak suretiyle bir oyalama planı uygulamışlardır. Bu şekilde Çelebi Mehmed'in cenazesi II. Murad Bursa'ya ulaşıncaya kadar 40 gün saklanmıştır. Neticede Çelebi Mehmed'in ölümü ilan edilerek 17 yaşındaki genç şehzâde saltanat koltuğuna oturmuştur.[78] Dedesi Yıldırım Bayezid'in damadı olan devrin büyük âlimlerinden Emir Buhârî tarafından kılıç kuşanan II. Murad,[79] ilk iş olarak evlatlık vazifesi gereği babasının cenaze işlemleriyle meşgul olmuştur. Osmanlı tarihinde vefatı gizli tutulmuş ilk hükümdar olan Çelebi Mehmed'in cenazesi Bursa'daki Yeşil Camii türbesine defnedilmiş ve adına sadakalar dağıtılıp hayırlar yapılmıştır.[80] Çelebi Mehmed'in ölümü ile Anadolu karışmış; İzmiroğlu, Menteşeoğlu, Saruhanoğlu, Aydınoğlu, Hamidoğlu,

---

[76] Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, çev. Serhat Bayram (İstanbul: Toker Yayınları, 1991), 183.

[77] Kendisinden sonra muhtemel kardeş katlini önlemek için, vefat etmiş olan Ahmed dışındaki dört oğlunun hayatını garanti altına almak istemiştir. II. Murad'ın hükümdar olmasını, Anadolu idaresinin Mustafa'ya verilmesini tasarlamıştır. Ayrıca henüz küçük yaşta olan oğullarının (Yusuf ve Mahmud) ise Bizans'ın elinde bulunan Mustafa'yı (Düzme) serbest bırakmaması koşuluyla İmparator Manuel'e teslim edilmeleri konusunda imparatorla anlaşma yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/231; Halil İnalcık, "Murad II*" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/169. İlk dönem Osmanlı kaynaklarının çoğunda Mustafa Çelebi "Düzme" sıfatıyla nitelendirilmiştir. Bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*,139; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi,* 2/557; Oruç Bey, *Oruç Beğ Târihi,* haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Basım, 2007), 54.

[78] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 137-138; Neşrî, Çelebi Mehmed'in tâun hastalığından vefat ettiğini bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/551-555.

[79] Âlî, Künhü'l-Ahbâr, 1/71; Solakzâde, *Solakzâde Târihi*,139.

[80] Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/120-121.

Karamanoğlu ve etrafındaki beyler ayaklanmışlardır. Cenaze merasiminin hemen ardından devlet işlerine koyulan Sultan II. Murad, öncelikle Anadolu beyliklerine elçiler göndererek sakinleşmelerini sağlamıştır. Bu sırada Selanik'te Mustafa (Düzme) adında biri halka, kendisinin bir şehzâde (Yıldırım Bayezid'in oğlu) olduğunu ve mağdur durumda bırakıldığını anlatıp tahtta hak iddia ederek kısa sürede taraftar toplamış ve Rumeli halkını kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Bayezid Paşa, diğer vezirlerin tavsiyesi ve II. Murad'ın emriyle bu problemi halletmek üzere görevlendirilmiştir. Fakat görevinde muvaffak olamadan Sazlıdere'de şehit edilmiştir.[81] Mustafa (Düzme) tarafından vezir tayin edilen İzmiroğlu Cüneyd Bey (ö. 829/1426)[82] ise Rumeli askerleri içerisinde bir harçlıkçı grubu oluşturmuştur. Buna göre Rumeli yayaları ellişer akçe karşılığı müsellem olmuştur. Hatta bundan sonra yeniçeriye giden müselleme ellişer akçe

---

81 Bu durum karşısında endişeye kapılan Sultan II. Murad Bursa'da bulunan dönemin meşhur sûfîlerinden Emîr Buhârî Hazretleri'ni (ö. 833/1429) ziyaret ederek ondan dua talebinde bulunmuştur. O da dua etmiş ve gördüğü bir rüya üzerine zafer müjdesini Sultan II. Murad'a iletmiştir. Böylece Sultan Murad manevî olarak güç kazanmış bir şekilde Mustafa (Düzme) ile mücadele etmiş ve sonunda muvaffak olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 1/71-72; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/127; Solakzâde, *Solakzâde Târihi*,139; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel,* haz. Ahmed Ağırakça, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 185. Bizans tarihçisi Dukas ise Bayezîd Paşa'nın, Mustafa (Düzme) hakkında ordusuna hitaben söylediği bazı bilgilere yer vermiştir. Buna göre Mustafa (Düzme) Osmanlı soyundan olmayıp, iddia ettiği Yıldırım Bayezid'in oğlu küçükken vefat etmiştir. Dönemin Bizans İmparatoru Manuel, Musa Çelebi'ye korku salmak amacıyla böyle bir kişinin varlığını ileri sürmüştür. Çelebi Mehmed bu kişi ile mücadele ederek onu yenmiş fakat Mustafa (Düzme) Selanik'e kaçmayı başarmış ve Cüneyd Bey ile orada aynı amaçlar etrafında bir araya gelmişlerdir. İmparator kendi topraklarına kaçan bu kişileri Çelebi Mehmed'e teslim etmemiş ve Limnos adasında muhafaza altına almıştır. Mustafa (Düzme) isyanını oldukça detaylı ele alan Dukas konu ile ilgi şu bilgileri de aktarmıştır: Sultan vefat edip yerine oğlu II. Murad geçince Manuel vakit kaybetmeden elçiler vasıtasıyla taziye ve tebrik mesajlarını iletmiştir. Bununla birlikte Çelebi Mehmed'in vasiyetini de hatırlatarak kardeşleri Yusuf ve Mahmud'un kendi himâyesine verilmesini, aksi takdirde hapiste tuttuğu amcası Mustafa'nın (Düzme) serbest bırakıp Rumeli'ye göndereceğini bildirerek tehdit etmiştir. Vezîriâzam Bayezîd Paşa ise padişah adına elçilere red cevabını şu cümlelerle dile getirmiştir: *"Müslüman çocukların kâfirler tarafından iâşe ve terbiye olunmaları münasip olmadığı gibi, Peygamberin dinî hükümlerine muhaliftir, yani ehli din olanların çocukları, dinsizlerin vesâyeti altına giremez. Şayet imparator bizim muhabbetimizi arzu eder ve evvelki dostluk muahedeleri mucibince dost kalmak ve yetimlerin babası olmak isterse, bunların hepsine rıza gösteririz, fakat vesâyet cihetini kabul etmeyiz. Biz de imparatorun muhabbetine ehemmiyet veriyoruz ve iş bu ehemmiyetin neticesi olarak hiçbir fenalık yapmamak, hadden dışarı çıkmamak hususlarına riâyet edeceğiz. Aramızda, demirden bir duvar gibi, her tarafı muhkem ve teminatlı yeminler edilsin. Yoksa çocukları istemesi ile bunlara vesâyet etmesinin kabulü imkân haricindedir. Bu hususta ittifak edemeyeceğiz. Tarafımızdan çocukların verilmesi tamamıyla imkânsızdır."* Bu olumsuz cevap neticesinde imparator Manuel derhal Mustafa Çelebi (Düzme) ile bir anlaşma yapıp onu ve İzmiroğlu Cüneyd Bey'i serbest bırakarak Gelibolu'ya gitmelerini sağlamış ve onu Trakya'da hükümdar ilan etmiştir. Bu anlaşmaya göre Mustafa Çelebi (Düzme) imparatorun söylediklerini yapacak ve oğlunu da imparatora rehin bırakacaktı. Ayrıca Gelibolu ile Marmara ve Karadeniz sahilindeki birçok yeri de yine Bizans'a verecekti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Matbâsı 1956), 80-89.

82 Feridun Emecen, "Cüneyd Bey" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/122.

harçlık verme geleneğinin bu uygulamaya dayandığı söylenmektedir.[83] Mustafa (Düzme) yapılan mücadeleler neticesinde Edirne'ye girmiş ve Gelibolu da kendisine itaat etmiştir.[84] Sultan II. Murad tedbiri elden bırakmayarak İbrahim ve Hacı İvaz Paşa'ya ilaveten Timurtaşoğullarından Umur, Oruç ve Ali Paşa ile vezir sayısını artırmıştır. Başarılı bir diplomasi örneği sergileyerek Mustafa Çelebi olayını bertaraf etmiştir. Bu hadiseyle mücadele sürecinde II. Murad, öncelikle Rumeli beylerbeyi olarak görevlendirdiği Mihaloğlu Mehmed Bey ile bazı uçbeylerinin ve Sırbistan Despotu'nun desteğini almıştır. Dönemin Macar kralı Sigismund ile 5 yıllık bir ateşkes antlaşması imzalamıştır. Ayrıca Osmanlı'ya borcu olan Cenevizlilerle asker ve gemi desteği sağlama karşılığında anlaşma yapılarak Mustafa Çelebi tarafından tutulan İstanbul Boğazı geçilmiştir. Son olarak da Cüneyd Bey'e Aydın ili ve İzmir Beyliği teklif edilerek Mustafa'dan (Düzme) ayrılması sağlanmıştır. Bizans ile iş birliği yaptığı imajı uyandıran Mustafa (Düzme) tamamen gözden düşmüş, ordusu dağılmış ve o da çözümü kaçmakta bulmuştur. Tüm çabalarına rağmen Kızılağaç Yenicesi'nde yakalanmış ve Edirne'de asılarak idam edilmiştir (825/1422).[85] Mustafa'nın (Düzme) öldürülmesi devletin bekâsı açısından büyük önem arz etmiştir. Çünkü bu olayla Fetret devri tam olarak son bulmuştur.[86]

Bizans, her zaman Osmanlı Devleti'ne karşı ikiyüzlü bir politika izlemiş ve düzenlediği entrikalarla Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmeye çalışarak bundan, ülkesine çıkar sağlamayı amaçlamıştır. II. Murad'ın Mustafa (Düzme) hâdisesini başarıyla halletmesiyle Bizans'ın Osmanlı'ya karşı kullandığı büyük kozu elinden alınmış ve bütün planları altüst olmuştur. Nihâyetinde bu yapılanlar cezasız bırakılmamış ve İstanbul kuşatılmıştır[87] (Receb 825/Haziran 1422).[88] Yıldırım'ın damadı Emir Sultan Hazretleri, dervişleriyle birlikte kuşatmaya katılarak maddî ve manevî destek sağlamıştır.[89] İki aydan fazla süren şiddetli kuşatma sonuç vermemiştir. Çünkü yine Bizans'ın planladığı yeni bir problemle

---

83 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 139; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/557.

84 Fakat İmparator ile yaptığı anlaşmaya uymayıp Gelibolu'yu teslim etmemesi Bizans ile çıkar çatışması yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dukas, *Bizans Tarihi*, 92-95.

85 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 140-143; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/559-565; Montran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 82-83; İnalcık, "Murad II", 31/165.

86 Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/233.

87 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/573; Solakzâde, *Solakzâde Târihi*, 148; Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 138; Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/234.

88 İnalcık, "Murad II", 31/165.

89 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1300-1451),* çev. Nilüfer Ebçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005), 336; De Lemartine, *Osmanlı Tarihi*, 192.

karşı karşıya kalan Sultan II. Murad, acilen başkent Edirne'ye dönmek mecburiyetinde kalmıştır.[90] Bilindiği üzere II. Murad kardeşlerini öldürtmemiş, serbestçe yaşamalarına müsaade etmiştir. Yaşları küçük olan Yusuf ve Mahmut Çelebiler Bursa saraylarında yaşarken 13 yaşındaki Mustafa Çelebi Hamid ili sancakbeyi olarak görev yapmaktaydı.[91] Küçük Mustafa Çelebi, Germiyan ve Karaman beylerinin desteğiyle Bursa'yı kuşatmıştır (Ramazan 825/ Ağustos 1422). Şehrin ileri gelenleri şehre dokunulmaması karşılığında fidye vermeyi teklif edince Mustafa Çelebi'nin lalası Şarabdar İlyas bunu kabul etmiş ve bu sefer İznik'e yönelmişlerdir. İsfendiyar Bey, Eflak Beyi, Venedik ve Macaristan da Küçük Mustafa Çelebi'nin safında yer almışlardır. O halde bu olayın aslında Osmanlı Devleti'nin karşısında bulunan güçlerin birleştiği genel bir hareket olduğunu söyleyebiliriz.[92] Haberi alır almaz Bursa'ya gelen II. Murad, İznik'i muhasara etmiştir. Şarabdar İlyas'a Anadolu Beylerbeyliği vaad edilerek Küçük Mustafa Çelebi'yi Sultan'a teslim etmesi sağlanmıştır. Sonuç olarak şehzâde idam edilmiş ve Bursa'da babasının bulunduğu türbeye defnedilmiştir (826/1423). Saltanat önündeki bu tehditten de kurtulan II. Murad, üst düzey memurları arasında rekabet ve geçimsizlikleri sezmiş ve merkezde bazı idarî tedbirler almaya başlamıştır. Bu doğrultuda Timurtaşoğullarını vezirlikten azlederek farklı görevler vermiştir. Buna göre Oruç Bey'i Anadolu beylerbeyliği, Umur Bey'i Germiyanoğulları elçiliği ve Ali Bey'i de Saruhan sancakbeyliği ile görevlendirirken lalası Yörgüç Paşa'yı da Amasya sancakbeyliğine tayin etmiştir. Böylece bunların merkezden ayrılmasıyla vezirlik görevinde Çandarlı İbrahim Paşa ve Hacı İvaz Paşa kalmışlardır.

İsfendiyar Bey'in Taraklı Borlu'ya kadar ilerlemiş olduğu haberini alan II. Murad, harekete geçerek İsfendiyar ordusunu bozguna uğratmış ve Kastamonu'yu fethetmiştir. Bunun üzerine İsfendiyar Bey, oğlunu padişaha elçi gönderip af dilemiş, kızını vermeyi teklif etmiş ve ne gerekiyorsa yapacağını söylemiştir. Sultan en sonunda sulha razı olmuştur. Küçük Mustafa Çelebi olayında parmağı olan Karamanoğlu Mehmed Bey'in Antalya kuşatması esnasında vefat etmesi sebebiyle oğlu İbrahim Bey, II. Murad'ın desteğini alarak beyliğin başına geçmiştir. Bu yardım karşılığında Hamid ili Osmanlı

[90] İnalcık, "Murad II", 31/164-165.
[91] Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 138.
[92] İnalcık, "Murad II", 31/165.

Devleti'ne geri verilmiş ve Osmanlıya bağlılık kabul edilmiştir.[93] Bu arada II. Murad, bazı iftira ve fitnelerle töhmet altında bırakılan veziri Hacı İvaz Paşa'ya olan itimadının sarsılması neticesinde Paşa'nın gözlerine mil çektirmiştir.[94] II. Murad İznik'te kardeşi ile uğraşırken fırsattan istifade Eflakoğlu Drakula, Silistre'de Osmanlı karşıtı faaliyetlerde bulunmuştur. II. Murad, İsfendiyar üzerine sefere gitmekte iken bu haberi almış ve bölgeye Fîruz Bey'i göndermiştir. Kendisine verilen bu vazifeyi hakkıyla yerine getiren Fîruz Bey, Drakula karşısında başarılı bir mücadele sergilemiştir. II. Murad seferden döndükten sonra, özür dilemek üzere iki oğlunu da alıp Sultan'a hizmetkâr kılmaya gelen Drakula, kendisine biçilen haraca rıza göstererek affa mazhar olmuş bir şekilde ülkesine dönmüştür. Daha sonra Arnavutluk üzerine yönelen Sultan, bu iş için Evrenesoğlu'nu görevlendirmiş ve kendisi İskender Bey'in kızı ile izdivaç yapmak üzere Bursa'ya gitmiştir.[95]

Selânik'in[96] Osmanlılar tarafından kuşatılmasına karşılık Bizans, şehrin idaresini Venedik'e vermiştir. II. Murad, İstanbul'un da Venediklere teslim edilme ihtimalini düşünerek Bizans ile barış antlaşması imzalamıştır (827/1424). Antlaşmaya göre Bizans, Osmanlı'ya haraç ödemeyi ve Terkos ile Silivri dışında kıyı kesimlerinde 1402 yılı sonrasında el koyduğu yerleri Osmanlı'ya geri vermeyi kabul etmiştir.[97] Diğer taraftan, Osmanlı'ya bağlılığı reddedici hareketler yapıp bölge halkına da huzursuzluk vermesi sebebiyle Aydın ili ve İzmir Beyliği elinde olan Cüneyd Bey ile mücadele edilmiştir. Tüm çabalarına rağmen teslim olmak zorunda kalan Cüneyd Bey ortadan kaldırılmıştır (828/1425). Aydın ve Menteşe illeri Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (829/1426).[98]

---

93 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 146-154; İnalcık, "Murad II", 31/165-166.

94 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/577; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/140; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel,* 195.

95 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 148-149; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/579-580; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/140-141; Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/235.

96 Bir ticaret merkezi olan ve Bizans'ın İstanbul'dan sonraki en önemli şehri unvanını taşıyan Selânik, bir süre (I. Murad ve I. Bayezid dönemlerinde) Osmanlı egemenliğinde bulunmuştur. Fakat Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında zuhur eden taht mücadelesinde Bizans'ın desteğini elde etmek üzere Şehzâde Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a geri verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Johannis Anagnostis, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı),* haz. Melek Delilbaşı (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 1.

97 İnalcık, "Murad II", 31/167; Anagnostis, *Selânik'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih,* 1-5.

98 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 151-152; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/583-587.

Venediklerin bir Osmanlı şehzâdesi[99] daha ortaya çıkarmasıyla Osmanlı-Venedik savaşı (1425-1430) kaçınılmaz hale gelmiş, hatta Venedik, Macarlar ile Osmanlı'ya karşı ittifak kurma yolunda temasa geçmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Sırbistan ve Eflak üzerindeki zayıflayan nüfuzunu tekrar güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla, Osmanlı'ya bağlılığını hiçe sayan Sırp Despotu Stefan Lazareviç'in Macarlarla sık sık görüşüp iş birliği içinde olması sebebiyle memleketi, II. Murad tarafından yağmalatılmıştır. Despot ise II. Murad'a Alacahisar'a kadar olan yerleri bırakıp her yıl haraç vereceğine ve kendisi ya da Macarlar tarafından Osmanlı topraklarına dokunulmayacağına dair teminat vermiştir. Fakat Sırp Despotu ölünce yerine yeğeni Vılkoğlu Brankovic'i bırakmasına karşılık II. Murad'ın asıl vârisin kendisi olduğunu iddia etmesiyle[100] Sırbistan üzerinden Osmanlı-Macar mücadelesi iyice kızışmıştır. Macar Kralı Sigismund, Belgrad'ı işgal ederken Osmanlılar da Güvercinlik Kalesi ve Macar Adası'nı ele geçirmişlerdir. Vılkoğlu II. Murad'a elçi göndererek eski Despot ile Osmanlı arasındaki anlaşmayı tekrar yürürlüğe koymuş ve kızını II. Murad'a vermeyi teklif etmiştir. Neticede Macar Kralı ve II. Murad arasında 3 yıl sürecek bir barış antlaşması imzalanmıştır (831/1428).[101]

Anadolu'da Amasya valisi Lala Yörgüç Paşa kendine has sert yöntemleriyle Amasya ve Tokat civarındaki âsi Türkmen beylerinin (Kızılkocaoğlanları) nüfuzlarını kırıp bu bölgelerde devlet otoritesini tam olarak sağlamıştır. (831/1427-1428)[102] Büyük bir ordu ile Anadolu'ya geldiği haberi alınan Şahruh'a[103] karşı da ılımlı bir siyaset izlenmiştir. Onun kısa süre sonra Anadolu'yu terk etmesi ise Osmanlı'yı rahatlatmıştır.[104] Diğer yandan II. Murad'a bağlı ve itaatkâr bir bey olan Germiyanoğlu Yakub'un, ülkesini II. Murad'a emanet etmesiyle Germiyanoğulları Beyliği Osmanlı Devleti'ne katılmıştır

[99] Osmanlı Devleti ile Venedik'in çatışma halinde bulunduğu 1423-1425 yılları arasında Venedik, Eğriboz'da tutuklu bulunan "İsmail" isimli bir şehzâdeyi Osmanlı'ya karşı kullanmak istemiştir. Bkz. Anagnostis, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih,* 6**.**

[100] Yıldırım Bayezid'ın Sırp prensesi Olivera ile evlenmiş olması dolayısıyla Sırp Despotu Stefan Lazareviç'in ölümünden sonra II. Murad, asıl meşrû vârisin kendisi olduğunu iddia etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnalcık, "Murad II", 31/166.

[101] İnalcık, "Murad II", 31/166.

[102] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 154-156; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/593-599.

[103] Timur'un dördüncü oğlu olup 779/1377'de Semerkant'ta doğmuştur. Babası ve Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid arasında yapılan Ankara Savaşı'na da katılmıştır. Başarılı idareciliği ile Şahruh, Timur Devleti'nin kırk yıl daha yaşamasını sağlamıştır. 850/1447'de Herat'ta vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Saka, "Şâhruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/293-294.

[104] İnalcık, "Murad II", 31/166-167.

(832/1428).[105] 833/1430 yılında Selânik fethedilmiş ve aynı yıl, gelecekte İstanbul'un fâtihi olacak olan şehzâde Mehmed, Edirne'de dünyaya gelmiştir.[106] Sultan II. Murad Macaristan üzerine sefer planlarken Karamanoğlu İbrahim Bey'in Macarlarla iş birliği içinde olup Beyşehir'i alması ve Şarabdar İlyas'ı esir etmesi haberini duyunca Karamana doğru gitme kararı almıştır. Vılkoğlu da işin içinde olup Macaristan, Güvercinlik'ten saldırıya başlamıştır. Savaş sonunda düşman mağlub edilerek pek çok esir ve ganimet elde edilmiştir (837/1434). Karamanoğlu verdiği sözü tutmayıp düşmanla hareket ettiği için Sultan, Karaman seferine çıkarak Akşehir, Konya ve Beyşehir'i almıştır. İbrahim Bey bunun üzerine Mevlâna Hamza'nın elçiliğinde Sultan'a yine özrünü ve pişmanlığını bildirmiştir. Sultan ise bir daha düşmanlığa yeltenmeyip barış içinde yaşayacağına dair ona ant içtirmiş ve onu affetmiştir (839/1435-1436).[107]

II. Murad'ın Balkan hâkimiyetinin Yıldırım Bayezid dönemindekine ulaşmış olduğu söylenebilir. Sırbistan, Eflak, Epir ve Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış; Bizans, Bosna, Arta, Mora Osmanlı'ya tâbi olup Venedik de Balkanlar'da sahip olduğu yerler için haraç öder duruma gelmiştir. Sırp Despotluğu ve Bizans fetret döneminde aldıkları yerleri geri vermek mecburiyetinde kalmışlardır.[108] Karaman seferinden sonra II. Murad, Sırbistan üzerine yönelmeye karar vermiş ve bunu haber alan Vılkoğlu kızını görkemli bir çeyizle Sultan'a göndermiştir. II. Murad ise düğün yapmadan ve çeyizinden hiçbir şeyi kabul etmeden kızı doğruca Edirne'ye getirtmiştir.[109] 841/1437 yılında Osmanlı Devleti Semendire'yi alarak tüm Sırbistan'ı ele geçirmiştir.[110] Mora vilâyetinin kapısı hükmünde olan Germe Hisarı büyük bir ganimetle fethedilirken (843/1439), ertesi yılda (844/1440) Şehabeddin Paşa tarafından Novoberda alınmıştır.[111] Fakat Belgrad'daki başarısızlık ve sonrasında Eflak üzerine yapılan seferlerde yaşanan mağlubiyetler, Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesi noktasında Hristiyan dünyasına cesaret vermiştir. Bu amaçla Bizans, Floransa Konsili'nde Ortodoks ve Katolik

[105] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*,159; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/607.
[106] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/611-613; Anagnostis, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih* 53.
[107] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*,161-163. Neşrî, Karaman seferinin 838/1434-1435 yılında meydana geldiğini bildirmiştir. Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/163.
[108] İnalcık, "Murad II", 31/167.
[109] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*,164; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/621;
[110] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*,169; Neşrî, Semendire ve tüm Sırbistan'ın fetih yılını 842/1438 olarak vermiştir. Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/631.
[111] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/635.

kilise birliğini resmîleştirip Osmanlı'ya karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesine karar vermiştir. Bu Haçlı ordusu Macar Kralı'nın komutasında oluşmuştur. Bizans, emellerine ulaşma yolunda işine yarayacak olan Karamanoğulları ile ittifâkı da ihmal etmemiştir. Macarlar ve Sırpların birlikte hareket ederek Osmanlı kuvvetlerini önce Morava ve Niş daha sonra da İzlâdi Derbendi (847/1443) muharebelerinde yenilgiye uğratarak Balkanlar'da ilerlemeleri, Osmanlı Devleti'ni hem dışta hem de içte tehlikeli bir duruma düşürmüştür. Diğer yandan Karamanoğlu İbrahim Bey Akşehir ve Beyşehir'i işgal etmiştir. Baş vezir Çandarlı Halil Paşa, devletin bu zor durumdan ancak her tarafta barış yoluna gidilerek kurtulabileceği yönünde fikir beyan etmiştir. Bu doğrultuda II. Murad, öncelikle batıda Macarlarla 10 yıl geçerli olacak bir barış anlaşmasını (Segedin Barışı 848/1444) imzalamıştır. Daha sonra da Karamanoğulları meselesini halletmek için devrin meşhur ulemâsının fetvâsını da alarak Karaman üzerine yürümüş ve misliyle tahribat yapmıştır.[112] Karamanoğlu İbrahim Bey, bu sefer de hanımını ve veziri Server'i barış elçisi olarak II. Murad'a göndermiş ve ısrarları neticesinde sulhu kabul ettirmişlerdir.

II. Murad, devleti bulunduğu zor vaziyetlerden kurtarmış olduğuna inanmanın verdiği ruh haliyle tahtını 12 yaşındaki oğlu II. Mehmed'e bırakarak Manisa'da manevî bir hayat yaşamaya karar vermiştir. Gerekçesinin de, oğlunun nasıl bir hükümdar olacağını bizzat müşahede etmek istemesi olduğunu söylemiştir. Tedbiren, oğlunun yanında vezir Halil Paşa'yı ve kazasker tayin ettiği Mevlâna Hüsrev'i bırakmıştır.[113] II. Murad'ın böyle bir karar almasında büyük oğlunun (Alaaddin) vefatı, Balkanlarda üst üste yaşanan askerî başarısızlıklar ve uç beylerinin muhalif tavırları etkili olmuş olabilir. Sebep ne olursa olsun devlet, bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Bir taraftan vezirler arasındaki rekabet kızışırken diğer taraftan güçlü bir Haçlı saldırısı planlanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Macar Kralı, Osmanlı Devleti ile imzalanmış olan Segedin Antlaşmasını müttefiklerinin ısrarı ile tek taraflı olarak bozmuş ve böylece yeni bir Haçlı seferini onaylamıştır. Bu arada Orhan Çelebi adında bir taht iddiacısı ortaya çıkmışsa da başarılı olamamıştır. Aynı

[112] Uzunçarşılı, *Osmanlı Hanedanı Üzerine Seçme Makaleler 2,* 97-98. Âşıkpaşazâde eserinde yağma olayını şu cümlelerle anlatmıştır: *"...padişah derhal yağma buyurdu. Karaman ülkesini öyle karıştırdılar, öyle karıştırdılar ki elek ettiler. Köylerini ve şehirlerini yıkıp talan ettiler. Karamanoğlu kaçıp Taş'da inlere sığındı..."* Bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 172.

[113] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 173-174. İnalcık, Sultan'ın tahtını oğluna bırakıp Bursa'ya çekildiğini ifade etmiştir. Bkz. İnalcık, "Murad II", 31/169.

yıl Edirne'de Hurûfîler[114] bertaraf edilmiş ve büyük bir yangın çıkmıştır (848/1444). Haçlılar ise harekete geçmiş ve Varna'ya kadar ilerlemiştir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar üzerine Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarıyla II. Murad, başkumandan olarak duruma müdahalede bulunmuştur.[115] Haçlılar ilk etapta başarılı bir taarruz gerçekleştirmiş ve Osmanlı ordusu zor durumda kalmıştır. O sırada II. Murad ellerini semaya kaldırıp Allah'a (c.c) şöyle dua etmiştir. *"İlâhî! İslâm Dini'ne sen kuvvet ver. Sen nusret ver. Muhammed Mustafâ aleyhisselâm efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât'dır. Onun yüzü suyuna ve onun alnındaki nûr hakkı için İslâm Dini'ne sen inâyet et…"* Sultanın içtenlikle yaptığı bu duası kabul olmuş ve Osmanlı ordusu kısa sürede toparlanarak karşı saldırıya geçmiştir. Düşman kuvvetlerine büyük kayıplar verdirilmiş ve Macar Kralı öldürülmüştür.[116] Sultan aldığı bu gâlibiyet için Allah'a (c.c.) şükrederek iki rekât namaz kılmayı da ihmal etmemiştir. Sonuç olarak Varna'da Haçlılar karşısında kazanılan bu büyük zafer, halk içinde âdeta bir bayram edasıyla kutlanmış[117] ve bu savaşla Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyeti kesinleşmiştir (848/1444).[118]

II. Murad, oğlu Mehmed'in (Fatih) hükümdarlık otoritesini sarsmamak adına, kumandanlık görevini yaptıktan sonra Manisa'ya dönmüşse de hem içerideki hem de dışarıdaki tehlike tam olarak ortadan kalkmamıştır. Buna ilaveten Edirne'de Buçuktepe hâdisesi[119] vuku bulmuş ve alınan önlemlerle daha fazla büyümeden bastırılabilmiştir.

---

[114] Harflere kutsallık atfederek çeşitli anlamlar yüklemeye dayanan bu bâtınî akım, İslâm dünyasında Fazlullah-ı Hurûfî (ö.796/1394) tarafından sistemleştirilerek bir fırka haline getirilmiştir. Hurûfî halifeleri IV. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelerek fikirlerini halk arasında yaygın olan tasavvuf ve ilm-i esrâr-ı hurûf düşünceleri arkasına gizleyerek yayma çabasında olmuşlardır. Anadolu'da Çelebi Mehmed ve oğlu II. Murad dönemlerinde etkisini gösteren bu hareket Fatih Sultan Mehmed zamanında daha da ilerlemiştir. Öyle ki Hurûfîlerin asıl amaçlarının devletin resmî mezhebi olmak ve iktidarı ele geçirmek olduğu anlaşılınca padişahın emri ile yakalanarak Edirne'de öldürülmüşlerdir. Bkz. Hüsamettin Aksu, "Hurûfilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/408, 411.

[115] Tursun Bey, bir memlekette iki padişahın olmasının fitneye sebebiyet vereceği için Sultan II. Murad'ın, saltanatı genç yaştaki oğluna bırakmasından dolayı pişmanlık yaşadığını, fakat bunu belli ettirmeyip durumu Halil Paşa'nın ferâsetine bıraktığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'i-Feth*, haz. Mertol Tulum (İstanbul: Baha Matbası, 1977), 34-35.

[116] Oruç Bey, *Oruç Beğ Târihi,* 67-68.

[117] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/655; Oruç Bey, *Oruç Beğ Târihi*, 68.

[118] İnalcık, "Murad II", 31/169.

[119] Buçuktepe vak'ası; II. Mehmed'in ilk saltanat yıllarında (1446) Edirne'de meydana gelmiş ve Osmanlı Devleti'ndeki ilk yeniçeri ayaklanması olarak tarihe geçmiştir. Bu olay II. Mehmed'in tahttan çekilmesini gerektiren ana sebep olarak görülmüştür. Bu vakanın sebebi bazı rivâyetlere göre, o dönemde ilk defa para ayarlamasının yapılarak akçenin değer kaybına uğraması olmuştur. Zaten uzun zamandır maaşlarını alamamış olan yeniçeriler buna ilaveten akçedeki bu değer kaybını da öğrendiklerinde isyan bayrağını açmışlardır. Alevlenen bu isyan yeniçeri maaşlarına yapılan buçuk akçe zammıyla sonlandırılmıştır. Bu olayın meydana geldiği tepenin adı da "buçuktepe" olarak kalmıştır.

Fakat bu olay yeniçerilerin devlet işlerine müdahil olma yolunu açmıştır. Kısacası devletin selâmeti için II. Murad'ın tekrar başa geçmesi gerekmiştir ki zaten Çandarlı Halil Paşa da bu yönde çabalamıştı. Böylece II. Murad, 2 yıl aradan sonra vaziyet gereği tekrar saltanat koltuğuna oturmak zorunda kalmıştır. Oğlu II. Mehmed (Fatih) babasına saltanatı teslim ettikten sonra Zağanos ve Şehâbeddin Paşalar ile birlikte Manisa'ya gitmiştir.[120] II. Murad, ilk iş olarak Arnavutluk üzerine yürümüş ve Akçahisar'ı fethederek ülkenin büyük kısmını Osmanlı hâkimiyetine geçirmiştir.[121] Arnavutların yardım istemesi üzerine Haçlılar harekete geçmiş ve Osmanlı ordusu ile Kosova ovasında karşılaşmışlardır. Düşman ordusunu gören II. Murad, abdest alıp iki rekât hâcet namazı kılmış ve ellerini semaya kaldırıp Allah Teâlâ'dan zafer talebinde bulunmuştur. Şiddetli çarpışmalar neticesinde iki taraf da kayıplar vermiş ve nihâyetinde Macarlar, Osmanlı kuvvetleri tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır (852/1448).[122] Bu Haçlı seferinde Sırplar Macarlar'ın yanında yer almamış ve Karamanoğlulları Osmanlı'ya asker takviyesi yapmıştır.[123]

II. Murad, kendisine sadakatle bağlı olan Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızlarından Sitti Hatun'u oğlu Mehmed'e almayı düşünmüş ve bu fikrini vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa ile istişâre etmiştir. Fikirlerine değer verdiği vezirinin de bu duruma olumlu baktığını görünce oğlu Mehmed'e görkemli bir düğün yapmıştır (853/1449).[124] II. Murad, bir gün dolaşırken dervişin biriyle karşılaşmış ve derviş ona günahlarına tevbe etmesi gerektiğini, artık ölüm vaktinin hayli yaklaştığını haber vermiştir. Bunun üzerine Sultan, günahlarına tevbe etmiş, hatta yanında bulunan Saruca ve İshak Paşaları da buna şâhit tutmuştur. Dervişin Emir Sultan Hazretleri'nin müritlerinden olduğu söylenmiş olsa da o derviş bir türlü bulunamamıştır. Bu olay üzerine II. Murad'da baş ağrısı hâsıl olmuş ve

---

Aynı zamanda Yeniçeriler II. Murad'ın tahta geçmesini istemişlerdir. Diğer taraftan bu olayın Çandarlı Halil Paşa tarafından II. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla tertiplenmiş olduğu da rivâyet edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkadir Özcan, "Buçuktepe Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/343-344.

120 Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/229-230.

121 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 176; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/659; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/236. İnalcık o tarihte Kocacık Hisarı'nın Arnavutlardan geri alındığını, Akçahisar'ın ise 854/1450 yılında kuşatılmasına rağmen bir sonuç elde edilemediğini belirtmiştir. Bkz. İnalcık, "Murad II", 31/170.

122 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 176-179.

123 İnalcık, "Murad II", 31/170.

124 Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 179-180; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/675; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/245-247.

hastalanmıştır. Çok önceden (Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 850/Ağustos 1446) yazdırdığı[125] vasiyetnâmesine göre oğlu II. Mehmed'i hükümdar, Çandarlı Halil Paşa'yı baş vezir seçmiştir. Hastalığının dördüncü günü (Gurre-i Muharrem 855/3 Şubat 1451) 48 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.[126] Sultan II. Murad 30 sene, 6 ay ve 7 gün hükümdarlık yapmıştır.[127] Fitneye mahal vermemek için tıpkı Çelebi Mehmed'de olduğu gibi II. Murad'ın vefatı da bir süre gizli tutulmuştur. 13 günün ardından II. Mehmed, Edirne'ye varıp hükümdar koltuğuna oturunca II. Murad'ın vefat ettiği anlaşılmıştır. II. Mehmed evlat olarak son vazifesini icra etmiş ve babasının cenazesini vasiyeti üzere Bursa'daki üstü açık kubbeli türbeye defnettirmiştir. II. Murad için kurbanlar kesilmiş, sadakalar verilmiş ve yiyecekler dağıtılarak hayırlar yapılmıştır. Genç ihtiyar herkes II. Murad için dua ve yakarışta bulunmuştur.[128]

Sultan II. Murad'ın aile efradı aşağıdaki tabloda toplu halde gösterilmiştir.

Tablo 4: Sultan II. Murad'ın Aile Bireyleri

Babası	Sultan Çelebi Mehmed
Annesi	Emine Hatun
Erkek kardeşleri	Mustafa, Mahmud, Ahmed, Yusuf.
Kız Kardeşleri	Yedi kız kardeşi olmakla beraber bunların isimleri hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.
Hanımları	İsfendiyar Bey'in kızı Fatma Sultan, Sırp Despotu'nun kızı Mara, Yörgüç Paşa'nın baldızı Bigi Hatun, Dulkadiroğulları Beyi'nin kızı Âlime Hanım, Sırp Kralı İstefan Lazaroviç'in kızı Eleni, Sırp Despotu Vakovigyon'un kızı Miliçça[129], Amasyalı Mahmud Bey'in kızı Yeni Hatun ve Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hüma Hatun.[130]
Erkek çocukları	Alaaddin, Mehmed (Fatih), Ahmed, Hasan, Orhan, Ahmed.
Kız çocukları	Hatice, Hafsa, Fatma, Erhondu, Selçuk.

Sultan II. Murad'ın Babası, Yıldırım Bayezîd oğlu Çelebi Mehmed, 5. Osmanlı hükümdarıdır. Annesinin, çoğu kaynakta Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun[131]

[125] Sultan II. Murad'ın vasiyetnâmesini vefatından (Gurre-i Muharrem 855/3 Şubat 1451) dört buçuk yıl önce hazırlattığı görülmektedir. Arapça orijinal hali için bkz. BOA, *VKF.d*, No. 19, Gömlek No.13. Osmanlıca tercüme sureti için bkz. BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

[126] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 182; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/681. Dukas Sultan Murad'ın tutarık (sara) hastalığı sebebiyle 19 Zilhicce 853/2 Şubat 1450 tarihinde vefat ettiğini kaydetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dukas, *Bizans Tarihi,* 139.

[127] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/681; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/257. Âşıkpaşazâde hükümdarlık süresinin 31 yıl olduğunu yazmıştır. Bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 181.

[128] Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/256-257

[129] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 155-156.

[130] Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, Ahmed & Öztürk, Said, *Bilinmeyen Osmanlı,* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Kombassan Holding, 1999), 69.

[131] Mustafa Cezar, *Mufassal Tarih* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 1/266; Akgündüz - Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı,* 68.

olduğu bazı kaynaklarda ise Amasya âyanından Divitdâr Ahmed Paşa'nın kızı Şehzâde Hatun[132] olduğu bilgisi yer almakta ve bu konuda yeterli malumat bulunmamaktadır. Erkek kardeşlerinin ahvali şöyledir: Ahmed babası hayatta iken vefat etmiş ve Mustafa Çelebi de giriştiği saltanat mücadelesi sonucu idam edilmiştir (ö. 826/1423). Tokat'ta hapsedilmiş olan Yusuf ve Mahmut ise Bursa'ya getirilerek gözleri kör edilmiş ve bir süre sonra tâun hastalığından vefat etmişlerdir.[133] Kız kardeşlerinden üçünü Karamanoğullarıyla (İbrahim, Alâaddin ve İsa Beyler), ikisini İsfendiyaroğullarıyla (İbrahim ve Kasım Beyler), birini Karaca Beyle (Anadolu Beylerbeyi) ve birini de İbrahim Paşa'nın oğluyla evlendirmiştir.[134] Sultan II. Murad'ın, önceki Osmanlı sultanlarının âdeti üzere yerli ve yabancı hanedan mensubu hanımlarla siyasî amaç güden evlilikler yaptığı anlaşılmaktadır.[135] 6 oğlu olan Sultan II. Murad'ın, kızları hakkında yeterli malumat bulunmamakla birlikte birini Karaca Bey'e, birini İsfendiyar Bey'in oğluna, birini de Zağanos Mehmed Paşa'ya verdiği bildirilmiştir.[136] Sultan'ın kız kardeşlerini ve kızlarını önemli kişilerle evlendirdiği anlaşılmaktadır. Sultan II. Murad döneminin devlet erkânı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: Dönemin Devlet Erkânı

Vezîriâzamlar	Çandarlı İbrahim Paşa (ö. 832/1429), oğlu Çandarlı Halil Paşa (ö. 857/1453), Koca Mehmed Paşa (ö. 843/1440).[137]
Vezirler	Lala Bayezîd Paşa (824/1421), Hacı İvaz Paşa (ö. 831/1428), Ali Bey (ö. 906/1500), Hızır Bey (ö. 863/1459), Mihaloğlu Mehmed Bey (ö. 826/1423), Sinan Paşa (Vidin Sinanı), Oruç Bey (ö. 827/1424), Umur Bey (ö. 865/1461), Rumeli Beylerbeyi Sinan Bey, Lala Yörgüç Paşa, Kula Şahin Paşa, Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa, Karaca Paşa, Anadolu Beylerbeyi Balaban Paşa, Fazlullah Paşa, Saruca Paşa, Zağanos Paşa, Hâdım Şehâbeddîn Paşa, İshak Paşa (ö. 892/1487) ve Kasım Paşa.
Beyler	Turhan Bey, Firuz Bey, Firuz Bey oğlu Hamza Bey, Firuz Paşa oğlu Ali Bey, Mahmud Çelebi, Mezid Bey, Evrenosoğlu İsa ve Ali Beyler, Doğan Bey, Urguzoğlu İsa Bey, İshak Paşaoğlu İsa Bey, Hamza Bey (Lala Bayezid Paşa'nın kardeşi), Umur Bey oğlu Osman Bey, Yahşi Bey, Timurtaşpaşazâde Timur Bey, Yakub Bey, Şarabcı İlyas.[138]

[132] İnalcık, "Murad II", 31/164.

[133] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân,* 149; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* 2/581.

[134] Âşıkpaşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osmân, 149-150.

[135] Osmanlı Devleti'nde yapılmış hanedan evlilikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Parlaz, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi* 6/15, (Eylül 2013), 57-89.

[136] Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu,* 155. Bazı kaynaklarda II. Murad'ın Alâaddin, Mehmed (Fatih), Büyük Ahmed, Küçük Ahmed, Orhan, İsfendiyar, Hüseyin, Hasan ve Yusuf isimlerinde dokuz oğlu olduğu bilgisi yer almaktadır. Aile bireyleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz - Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı,* 69.

[137] Sultan II. Murad'ın Bursa vakfiyesinde Hızır Danişmendoğlu Mehmed Paşa'nın vezîriâzam olduğu bilgisi yer almaktadır. Bkz. VGMA*, VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 100.

[138] Dönemin devlet erkânı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 1/371-375; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel,* 232-233; Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu,* 161; Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Tercan Matbacılık , 2013), 404-408;

Sultan II. Murad döneminde Çandarlızâdeler, Evrenoszâdeler, Timurtaşpaşazâdeler ve Mihaloğulları önemli makamları işgal eden ailelerdir ki bunların kökenleri Osman Bey zamanına kadar gitmektedir. II. Murad yüksek nüfuz sahibi olan bu aristokrat zümrenin desteğini alarak giriştiği saltanat mücadelesinde başarılı olmuştur. Bunların yanında Bayezid Paşa, Hacı İvaz Paşa ve Lala Yörgüç Paşa gibi yeni seçkin kişiler de devletin yüksek kademelerinde görevlendirilmişlerdir. Hatta yeni paşalarla diğerleri arasında sürtüşme ve çekememezlik yaşanmıştır. Bu durumu fark eden Sultan, yaptığı yeni düzenlemelerle yeni paşaları merkezden uzak yerlerde vazifelendirmiştir. Ayrıca uç beyleri de idarede önemli güç elde etmişler fakat merkezî otoriteye karşı taht sevdalılarının yanında olmaktan geri kalmadıkları için güven uyandırmamışlardır. Yine bu dönemde beylerbeylik ve hatta vezirlik görevlerine yükselebilecek nitelikte sonradan Müslüman olan şahıslar yetişmeye başlamıştır.[139]

B. Kişiliği, İlmî Yönü ve Kurduğu Müesseseler

Osmanlı tarihi kaynaklarında Sultan II. Murad; orta boylu, geniş omuzlu, beyaz tenli, yuvarlak yüzlü, kızıl kumral sakallı, seyrek dişli, ela gözlü, mütebessim çehreli, kuvvetli ve genç bir vücuda sahip, sıcakkanlı, hoşgörülü, temiz kalpli, gaflete düşmeyen, adaletli, cömert, okçulukta maharetli, kararlı ve şecaat sahibi bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir.[140] Kuruluş devri padişahları arasında çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Sultan'ın, hükümdarlığı boyunca yaptığı işleri dikkatle incelersek onun kişilik özellikleri hakkında bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Buna göre hükümdar olduğunda kardeşlerini öldürtmemesi, daha genç sayılacak bir yaşta tahtı oğluna (II. Mehmed) bırakarak manevî hayata yönelmesi, oğlunun hükümdarlığına zeval gelmemesi adına Varna Savaşı'na (848/1444) ordu komutanı olarak katılıp düşmanı bertaraf etmesi gibi davranışlarıyla eşine az rastlanır bir karakter sergilemiştir.[141] Geride güçlü bir devlet bırakmak için çaba sarf etmiş ve tedbirler almıştır. İleride İstanbul'un fatihi olacak oğlunu daha çocuk

[139] Zağanos Paşa (ö. 868/1464) ve Şahâbeddin Paşa (ö. 857/1453'ten sonra) gibi şahıslar makamlarını muhafaza etmek veya terfi alabilmek için çocuk yaşta saltanat koltuğuna oturan II. Mehmed'i (Fatih) etkilemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/351-353.

[140] Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 1/329; Solakzâde, *Solakzâde Târihi*, 139; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel,* 185; Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, 401.

[141] Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 159

sayılacak bir yaşta tahta geçirmek suretiyle de saltanat konusunda onu eğitmek istemiştir.[142]

II. Murad İslâm dünyasına ilgi göstermeyi ihmal etmemiş, Mekke ve Medine'deki kutsal yerler için büyük meblağlar bağışlamıştır. Hicaz'a surre göndermek suretiyle de dünya Müslümanlarının gönlünü kazanmıştır.[143] Vefat ettiğinde cenazesinin sünnete uygun olarak ve tarif ettiği türbeye Perşembe günü defnedilmesini, malının bir bölümünü Mekke, Medine ve Kudüs'teki ihtiyaç sahiplerine ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyundan gelenlere dağıtılmasını, bir bölümünün de Kâbe, Ravzâ-i Mutahhara, Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra'daki mühellillere (Kelime-i Tevhid okuyanlar) ve Hz. Peygamber (s.a.v.) için hatim yapanlara verilmesini, yüzüklerinin parasıyla kendisi için Kur'ân'ı Kerim ve Kelime-i Tevhid okunmasını, iskât-ı hac ve iskât-ı salât yapılmasını, kölelerinin azâd edilmesini istemesi gibi vasiyet şartlarına baktığımızda onun dinî hassasiyeti hakkında fikir elde edebiliriz.[144]

II. Murad sadece kendi halkına değil, düşmanlarına bile şefkatli davranabilen, kin tutmayan, merhametli bir padişah olmuş ve ahlâkının yüceliği ile düşmanlarını bile kendisine hayran bırakmıştır. Din ayrımı yapmaksızın halkına daima sevgi ve muhabbet besleyerek cömert davranmıştır. Öyle ki Hristiyanlarla yaptığı anlaşmaların hükümlerine bile her zaman uymuştur.[145] Fakat ahde vefa göstermeyenlere karşı da son derece sert muamele etmiştir. Bu duruma, sözünde durmayan Karamanoğlu İbrahim Bey ve Macar kralı Ladislas'a hakettikleri cezayı kesmesini örnek verebiliriz.[146] Buna rağmen düşmanlarına olan gazâbı uzun müddet devam eder nitelikte olmamış ve galibiyet sağlandıktan sonra karşı taraftan gelen barış tekliflerini geri çevirmemiştir. Bu davranışlarından II. Murad'ın kabiliyetli, azimli ve başarılı bir kumandan olmasının yanında, gerekmediği müddetçe savaş taraftarı olmayıp barışı prensip edindiği anlaşılmaktadır.[147] Ayrıca ihanet ettiğini düşündüğü Hacı İvaz Paşa'nın gözlerine mil

[142] Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/246.
[143] Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/346.
[144] Uzunçarşılı, *Osmanlı Hanedanı Üzerine Seçme Makaleler 2*, 91-92.
[145] Dukas, *Bizans Tarihi*, 139.
[146] Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/346; Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/245.
[147] Dukas, *Bizans Tarihi*, 139.

çektirmesi, Yörgüç Paşa ve Şarabdar İlyas'ın yaptıkları gaddarlığa müsamaha göstermesi de kendi şahsına ait arzular olmayıp devletin selâmeti ve bekâsı için yapılmış fiillerdir.[148]

Sultan II. Murad; bilgili, Türkçe yazmayı seven ve Türkçe kullanmayı teşvik eden hükümdarlardan biridir. Önceki dönemlerle kıyaslandığında onun zamanında ilim, kültür ve sanata duyulan ilginin önemli ölçüde arttığı ve bu alanlarda büyük ilerleme yaşandığı görülmektedir. Bunda kişiliğinin, ilme, sanata, kültüre ve ulemâya verdiği değerin etkisi büyüktür. Bazı kaynaklarda II. Murad'ın Osmanlı Devleti'nin şair padişahlarından ilki olduğu,[149] şairlerin şiirlerine kadr u kıymet verdiği, ayrıca sarayında haftanın iki günü sohbet etmek üzere âlim ve şairlerin yer aldığı bir grup oluşturduğu bilgileri yer almaktadır.[150] *Murâdî* mahlasıyla yazdığı şiirlerinde[151] daha ziyade Türkçeyi kullanması onu diğer şair padişahlardan farklı kılan bir hususdur.[152]

II. Murad devrindeki alimler, şairler, şeyhler, tasavvufî akımlar ve ilmî eserler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Dönemin Âlimleri, Şairleri, Şeyhleri, Tasavvufî Akımları ve İlmî Eserleri

Meşhur Âlimler	Molla Fenârî (834/1431), Molla Yegân (ö. 865/1461), Mehmed Şah (ö. 839/1435), Yusuf Bâlî (ö. 846/1442), Şerâfeddîn b. Kemâl Kırımî (ö. 840/1436), Seyyid Ahmed b. Abdullah Kırımî (ö. 879/1474), Muhammed b. Beşir, Molla Gürânî (ö. 893/1488), Alâaddin Ali es-Semerkandî (ö. 862/1458), Mecdüddîn Efendi, Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Şükrullah Efendi (ö. 868/1464 sonrası), Hızır Bey b. Celâleddin (ö. 863/1459), Tâceddin İbnü'l-Hatîb (ö. 838/1435 sonrası), Hızır Şah Menteşevî (ö. 853/1449), Alâeddîn Ali et-Tûsî (ö. 887/1482), İbn-i Kâdî-i Ayasluk, Molla Temcîdoğlu, Hamza el-Karamânî, Mollâ Seyyid Hasan b. Ali el-Komenâtî (ö. 840/1436), Seyyid Ali el-Acemî[153] (ö. 860/1455), İlyâs b. Yahyâ b. Hamza-i Rûmî, Hüsâmeddîn et-Tokadî (ö.

[148] Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, 402.

[149] Şuara tezkirelerinde (şairlerin biyografilerine yer veren eserler) kendisinden bir şair olarak bahsedilmiş ilk Osmanlı padişahıdır. Tezkireler için bkz. Sehî Beg, *Heşt-Bihişt,* haz. Halûk İpekten vd. (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 14; Lâtifî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ,* haz. Rıdvan Canım (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 96; Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi,* haz. Gencay Zavotçu (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 42; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ,* haz. Filiz Kılıç (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 69; Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ,* haz. Süleyman Solmaz (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 47; Mehmed Tevfîk, *Kâfile-i Şu'arâ,* haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 32-34; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ,* haz. Aysun Sungurhan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 85-87.

[150] Lâtifî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ,* 96.

[151] Mehmed Tevfîk, *Kâfile-i Şu'arâ,* 33.

[152] Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 157.

[153] Bazı kaynaklarda ismi Fahreddîn-i Acemî olarak geçen âlim Osmanlı'nın ilk şeyhülislâmlarından biri olarak kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Baltacı "Fahreddîn-i Acemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/82.

	860/1456), İlyâs b. İbrâhim es-Sinâbî, Alâeddin Ali el-Koçhisârî, Kâdı Manyasoğlu Mehmed, Balat Kadısı, Mehmed b. Kutbüddin el-İznikî (ö. 885/1480), Fethullâh Şirvânî (ö. 891/1486), Süleyman Çelebi (ö. 825/1422), Şücâüddîn İlyâs Efendi, İlyas el-Hanefî, Bahşâyiş Efendi, Abdülvâcid b. Mehmed (ö. 838/1434), Alâeddin Rûmî (ö. 841/1437), Kara Sinan (ö. 852/1448), Musannifek (ö. 875/1470).[154]
Meşhur Şair ve Fasihler	Molla Hâki, Atâyî (İvaz Paşa oğlu), Fahhârî, Eşheru'l-Uşşak Seyyid Nesîmî (ö. 820/1417), Şâh Handân, Kemâl Ümmî, Hümâmî (854-1451), Mevlânâ Şîrâzî, Mevlânâ Şemsî, Mevlânâ Hasan, Molla Safî, Molla Zaîfî, Molla Nedîmî, Molla Ârif Ali, Ahmed Dâî (ö. 824/1421'den sonra), Şeyhî (ö. 832/1429'dan sonra), Cemâlî (ö. 886/1481).[155]
Meşhur Şeyhler	Emîr Sultan (ö. 833/1429), Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1430),[156] Yazıcıoğlu Şeyh Mehmed (ö. 855/1451), Yazıcıoğlu Şeyh Ahmed Bîcan (ö. 870/1466 sonrası), Akbıyık Sultan (ö. 860/1456), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-1470), Abdurrahman el-Bistâmî (ö. 858/1454), Abdullatif Kudsî (ö. 856/1452), Abdurrahim Rûmî (ö. 850/1446), Akşemseddîn (ö. 863/1459), Şeyh Muslihüddîn (ö. 896/1491), Şeyh Tâceddîn b. İbrahim b. Yahşî Fakîh, Şeyh Pîrî Halîfe Hamîdî, Şeyh Hasan Hoca, Germiyanlı Sinan (Şeyhî), Şeyh Velî Şemseddîn (875/1470).[157]
Tasavvufî Akımlar	Mevleviyye,[158] Bayramiyye,[159] Zeyniyye.[160]
Telif ve Tercüme Eserler	Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Satır Arası Kur'an Tercümesi, Mecma'u'l-Envâr fî Cemî'i'l-Esrâr, Enfesü'l-Cevâhir, Ferahnâme, Kırk Armağan, Kitâbü'l-İhtiyârât fî Şerhi'n-Nukâye, el-İnâye fî Şerhi'l-Vikâye, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye, Zeyyinü'l-Menâr, Risâle fî Usûli'l-Fıkh, Şerhu Mecma'i'l-Bahreyn, Kitâbü Münyetü's-Seyyâdîn, Şerhu Tuhfeti'l-Mülûk, İmâdü'l-İslâm, Şerhu Ferâizi's-Sirâciyye, Vikâye Tercümesi, Tercüme-i Faslü'l-Hitâb, Tercüme-i Leme'ât, Muhammediyye, Megâribü'z-Zaman, el-Münteha 'ale'l-Fusûs, Envârü'l-Âşıkîn, Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi, Müzekki'n-Nüfûs, Kâşifü'l-Müşkilât, Tercüme-i Gülşen-i Râz, Mesnevi-i Murâdiyye, İrşadü'l-Mürîd ile'l-Murâd, Hüsrev-ü Şirîn, Harnâme, Mecmû'atü'n-Nezâir, Gülşen-i Uşşak, Dânişmendnâme, Kırk Vezir Hikayesi, Tarihî Takvimler, Târih-i Âl-i Selçuk, Gazanâme-i Rûm, Tercüme-i Târih-i İbn-i Kesir, Gazavât-ı Sultan Murad, Kâbusnâme Tercümesi, Tercüme-i Gülistan, Münebbihü'r-Râkıdîn, Tercüme-i Tıbb-ı Nebevî, Cevhernâme, Tuhfe-i Murâdî fî Esnafi'l-Cevâhir, Tercüme-i Kitâbü't-Tabîh, Zahîre-i Murâdiyye, Miftâhü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr, Tercüme-i el-Bâhü'ş-Şâhiyye ve't-Terkibâtü's-Sultâniyye, Nasîhatü Sultan Murâd, Enîsü'l-Celîs, Vilâyetnâme-i Sultan Şücâeddîn, Tercüme-i Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam, Mahzenü'l-Esrâr, Makâsıdü'l-

[154] II. Murad dönemi alimleri için bkz. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri,* haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 142-199; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 1/375-398; Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 161-162; Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, 408.

[155] II. Murad dönemi şair ve fasihleri için bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 1/404-417; Nihat Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 104-108.

[156] Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 161.

[157] Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri,* 113-116; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 1/398-403; Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu*, 162, Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, 408; Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı*, 71-104.

[158] Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) kurmuş olduğu bu tarikat, Sultan II. Murad'ın Edirne'de inşa ettirdiği mevlevihâne (829/1426) ile Osmanlı'ya intikal etmiş ve yayılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/469.

[159] Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 833/1429-1430) kurduğu tarikatın mensuplarına II. Murad tarafından vergi muafiyeti uygulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Bayramoğlu & Nihat Azamat, "Bayramiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/270.

[160] Zeynüddin el-Hâfi (ö. 838/1435) tarafından Sühreverdiyye tarikatinin bir kolu olarak kurulmuştur. Anadolu'da Abdurrahim-i Rûmî ve Abdullatîf Kudsî gibi şeyhlerle yayılmış ve II. Murad maddî olarak destek olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Zeyniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/368-369.

	Elhân, Tercüme-i Kitâb-ı Edvâr, Ukûdü'l-Cevâhir, Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî, Enmûzecü'l-'Ulûm, Murâdnâme, el-Fevâihu'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye, A'cebü'l-Acâib, Hayâtü'l-Hayavân Tercümesi, Kitâbü'l-Müstakîm, Şahnâme Tercümesi, Bahrü'l-Hikem, Tarikatnâme, Câmasbnâme, Sînâme, Ma'nevî-yi Murâdî, Mürşidü'l-Ubbâd, Mevlîd, Nüsha-i Âlem, Vefâü'n-Nebî, Mir'ac-ı Nebî, Câmiü'l-Ahbâr, Ravzatü'l-Envâr, Ârif'in ismi olmayan mesnevisi.[161]

Bu dönemde İran, Mısır, Türkistan, Kırım, Arabistan gibi diyarlardan birçok kıymetli âlim Osmanlı ülkesini teşrif ederek Anadolu'daki ilmî hayatın ilerlemesine katkı sağlamışlardır. Ayrıca yüksek tahsilini tamamlamak üzere İslâm dünyasının önde gelen ilim merkezlerine giden Osmanlı âlimleri de olmuştur.[162] Mevleviyye, Bayramiyye, Zeyniyye adlı tasvvufî akımlar bu devirde yayılmıştır. Birçok eser Sultan II. Murad'ın talimat ve teşvikiyle telif ve tercüme edilmiştir. Sultan, kendi zamanında yazılan manzum veya mensur eserlerde sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanılması konusunda titiz davranmıştır.[163] Türk tarih yazıcılığı da bu devirde başlamış, gazavâtnâme, fetihnâme ve tarihî takvimler gibi türlerin ilk örnekleri ortaya çıkmıştır.[164] Böylece II. Murad, gerek Türk tarihinin araştırılıp öğretilmesi ve gerekse Türkçe'nin gelişmesine büyük oranda katkı sağlamıştır.[165] Tarih, din, edebiyat, tasavvuf, musiki ve tıp gibi birçok alanda yazılmış eserler, menakıbnâmeler, siyasetnâmeler, ansiklopedik eserler, sözlükler, telif ve tercüme eserler dönemin ilim ve kültür seviyesinin ne denli yüksek olduğunu kanıtlar niteliktedir.[166]

II. Murad, halkı tarafından çok sevilen, saygı duyulan ve hatta bunun neticesi olarak da halk arasında "Koca Murad Bey" ve "Koca Murad Gazi" adlarıyla anılan bir hükümdar olmuştur. Başarılı bir kumandan olmasının yanı sıra imar faaliyetlerini de ihmal etmemiştir.[167] Birçok eser yaptırarak insanlığın hizmetine sunması dolayısıyla "Ebu'l-Hayrât" unvanını kazanmıştır.[168] İznik, Bursa ve Edirne onun döneminin önemli ilim ve kültür merkezleri olmuştur. Meşhur İznik medreseleri ihtişamını bu devrin sonuna kadar sürdürmüştür.[169] II. Murad'ın, Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'da kendi adıyla anılan

[161] II. Murad döneminde yazılan telif ve tercüme eserler için bkz. Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı*, 129-192; Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi, (XV. yy'a kadar)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999), 149-153.
[162] İnalcık, "Murad II", 31/171; Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/245.
[163] Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi, (XV. yy'a kadar)*, 147.
[164] Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/245.
[165] Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/346.
[166] Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", 9/245.
[167] Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/347.
[168] İnalcık, "Murad II", 31/171.
[169] Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı*, 42.

cami (Murâdiye Camii), imâret ve yüksek seviyeli medrese (828-829/1425-1426)[170] yaptırmış olması, başkent Edirne olsa bile Bursa'nın bir ilim merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Bunun dışında Hacı İvaz Paşa, İsa Bey, Fazlullah Paşa ve Kara Hasan Paşa medreseleri de bu dönemde Bursa'da faal olan medreselerdir.[171] Yine Bursa'da, vefat ettiği zaman, içine konulmak üzere bir türbe inşa ettirmiştir.[172] Başkent Edirne'de Üç Şerefeli Camii, kendi adıyla anılan Murâdiye Camii, misafirhâne, yolcu konakları, hayvanlar için ahır, çocuk ve gençlerin eğitimi için muallimhâne[173], dârulfakr, imâret, dârulhadis,[174] medrese ve mevlevîhâne yaptırmıştır. Aynı zamanda "Saatli Medrese" ve "Eski Bedesten" de yaptırmış olduğu diğer önemli mimarî yapılardır. Edirne'de Ergene Köprüsü'nün bulunduğu yer önceden hem bataklık hem de haramilerin kol gezdiği tehlikeli bir ortam iken II. Murad büyük meblağlar sarf edip bölgeyi temiz ve güvenli bir hale getirmiştir. 174 yüksek kemer üzerine ihtişamlı bir köprü yaptırarak halkın hizmetine sunmuştur. Köprünün başına da Ergene adında bir kasaba kurdurmuş, burayı cami ve imâret gibi yapı ilaveleriyle bezemiştir. Hatta imâret açılışına merkezden âlimleri ve fakirleri de davet ederek ilk yemeği kendisi dağıtmış, pek çok lütuf ve ikramda bulunmuştur. Caminin mumlarını kendisi yakarak cömertlik ve mütevazılık örneği sergilemiştir.[175] Ayrıca Selânik ve Yenişehir arasında bir köprü inşa ettirmiştir. Balık-Hisar adıyla maruf üçüncü bir köprüyü de Ankara'da yaptırmıştır.[176] Yine bu dönemde Saruca Paşa, Oruç Paşa ve Beylerbeyi Sinan Bey gibi devlet adamları kendi isimleriyle anılan medreseler inşa ettirerek Edirne'nin bir ilim-kültür merkezi olmasına katkı sağlamışlardır.[177] II. Murad Edirne'de ayrıca "Saray-ı Cedîd-i Âmire" adında bir saray inşâ ettirmiştir. Edirne'deki kadar büyük olmamakla beraber Manisa'da da bir saray yaptırmış olan II. Murad'ın;[178] Selânik, Üsküp, Alacahisar ve Merzifon'da kendi ismini taşıyan camileri ve hayır eserleri bulunmaktadır.[179]

---

[170] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/677-679; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/251.
[171] Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı*, 44-45.
[172] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2/679;
[173] Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/ 248-251.
[174] 1435'te hadis tedris etmek için yapılmış ve sonradan büyük bir kubbesi ve tek minaresi olan bir camiye dönüştürülmüştür. Bkz. Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/348.
[175] Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 158; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih* 2/165-166.
[176] Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/349.
[177] Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı*, 49.
[178] Cezar, *Mufassal Tarih*, 1/348.
[179] İnalcık, "Murad II", 31/171.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYENİN FİZİKÎ YAPISI

I. KÜLLİYENİN YERİ VE KURULUŞU

Bursa'da bulunan sultan külliyelerinin sonuncusu olma vasfını taşıyan Murâdiye Külliyesi 15. yüzyılın ilk yarısında Sultan II. Murad tarafından yeni bir yerleşim alanı oluşturmak üzere Bursa'nın batı istikametinde yaptırılmıştır. Külliye vakfiyesinde geçen *"ol cümle vakf etdükleri evkâfdan biri binâ etdükleri hudûdu ile ma'lûm olan 'imâret-i*[180] *'âmireleridir ki Dâru's-saltanât-ı kadîme olan mahrûse-i Burûsa'da cânib-i garbîsinde Semâviyyîn Mahallesi dimekle meşhûr olan mahallede vâki' olmuşdur."* ifadesinden anlaşıldığı üzere külliye, eski adıyla Semâviyyîn Mahallesi'nde[181] kurulmuştur. Bu mahallenin adı sonradan Murâdiye[182] olarak anılmaya başlanmıştır. Bursa'da semt isimlerinin oluşmasında sultan külliyelerinin belirleyici etkisi olduğu görülmektedir. Mülazım Abdülkadir, dönemin Bursa'sını şu cümlelerle özetlemiştir: *"İkinci Sultan Murad vaktinde Bursa'nın Murâdiye semti pek şenlenmiş ve Bursa o taraflara doğru da genişlemiş ve pek çok camiler, medreseler yaptırılmıştır."*[183] Murâdiye Külliyesi'nin Bursa'nın şehir görünümü kazanmasında büyük önem arz eden Osmanlı kuruluş dönemi külliyelerinden farkı, bünyesinde bulunan yapıların tek hat üzerinde düzenli bir şekilde tasarlanmış olmasıdır.[184] Merkezde cami olmak üzere medrese, mektep, imâret, hamam, çeşmeler, şadırvanlar ve II. Murad'ın türbesini kapsayan bu kompleks yapının haziresine sonraki yıllarda birçok saray mensubu defnedilmiştir. Ayrıca cami avlusunun dışında, batı istikametinde II. Murad'a ait olduğu iddia edilen bir ev yer almaktadır. Vakfa ait diğer iki hamam ise külliye alanının tamamen dışında başka mahallelerde bulunmaktadır. Arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre günümüzde mevcut olan bu binalardan başka

---

180 İmâret kelimesi burada külliye anlamında kullanılmıştır.

181 Simaviyân, Murâdiye semtinde yer alan ve Bursa'nın eski mahallelerinden olan Kayabaşı Mahallesi'nin diğer adıdır. Önceden Sultan I. Murad'ın vakfına ait köylerden biri iken daha sonra mahalle niteliği kazanmıştır. Simav'dan gelen gayrimüslimler tarafından kurulmuş olmasından dolayı bu ismi almıştır. Bkz. Raif Kaplanoğlu "Muradiye'de Yer Adları", *Bursa Muradiye Semti,* ed. Raif Kaplanoğlu & Aziz Elbas (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2008), 30.

182 Eski ve büyük bir mahalle olup Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde *"Murâd-ı Sânî", "Murâd Hân", "2. Murâd", "Murâd Bey"* isimleriyle de yer almaktadır. Bahri Baba Mescidi, Beşikciler Camii, Veliyüdddinoğlu Ahmed Bey (Geyikli) Türbesi ve en eski Bursa evleri bu mahallede bulunmaktadır. Tarihî güzelliği ile olduğu kadar büyük çınarlarıyla da kendinden söz ettiren bu köklü mahallede daha çok eski Bursalılar yaşam sürmektedir. Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi* (İstanbul: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 1996), 224-225.

183 Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarih Kılavuzu,* 304.

184 Doğan Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", *Bursa Muradiye Semti,* ed. Raif Kaplanoğlu & Aziz Elbas (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2008), 9.

külliye vakfına ait han, muvakkithâne, misafirhâne, çamaşırhâne, tuvaletler ve dükkânlar da bulunmaktaydı.

Külliyenin ana birimi olan Murâdiye Camii'nin yapımı kitâbesinde belirtildiği üzere 828-830/1425-1426 yılları arasında tamamlanmıştır. Daha sonra caminin batısında medrese, çeşme ve hamam, kuzey doğusunda imâret yaptırılmıştır. Sultan II. Murad'ın türbesi ise 855/1451 yılında vasiyetine uygun olarak inşa edilmiştir. Etrafında da 15. ve 16. yüzyıllarda vefat etmiş bazı şehzâdeler, hanım sultanlar ve saray mensubu kadınlara ait kabirlerinin bulunduğu 12 adet türbe yer almaktadır. Sultan II. Murad zamanında Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hüma Hatun tarafından medresenin batısında yaptırıldığı söylenen mektep ile caminin kuzey batı istikametinde yer alan ve II. Murad'a atfedilen evin inşa tarihleri ise tam olarak bilinmemektedir. Vakfa ait olan Eski Yeni (Ördekli) Hamam 14. yüzyılın sonlarına doğru Abdal Mehmed Mahallesi'nde,[185] Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı ise 15. yüzyılda Şehreküstü Mahallesi'nde yaptırılmıştır.[186] Külliye 2014 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yerini almıştır.[187]

II. HAYRÂT

Vâkıfların Allah (c.c.) rızasını kazanmak amacıyla insanlara hizmet etmek üzere inşa ettirdikleri vakıf eserleri "hayrât" olarak isimlendirilmektedir.[188] Murâdiye Külliyesi bünyesindeki cami, medrese, mektep, imâret, çeşmeler, şadırvanlar, vâkıfın türbesi ve etrafındaki 15 ve 16. yüzyıla ait diğer türbeler, arşiv belgelerinden varlığını öğrendiğimiz muvakkithâne, misâfirhâne ve çamaşırhâne "hayrât" başlığı altında ele alınmıştır.

---

185 Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/172.
186 BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.
187 Saffet Yılmaz, "Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye", *Bursa'da Zaman*, 4/16, (Ekim 2015), 7.
188 Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılâh ve Tâbirler* (Ankara: Doğuş Matbaası, 1966), 22.

Şekil 2: Murâdiye Külliyesi Planı[189]

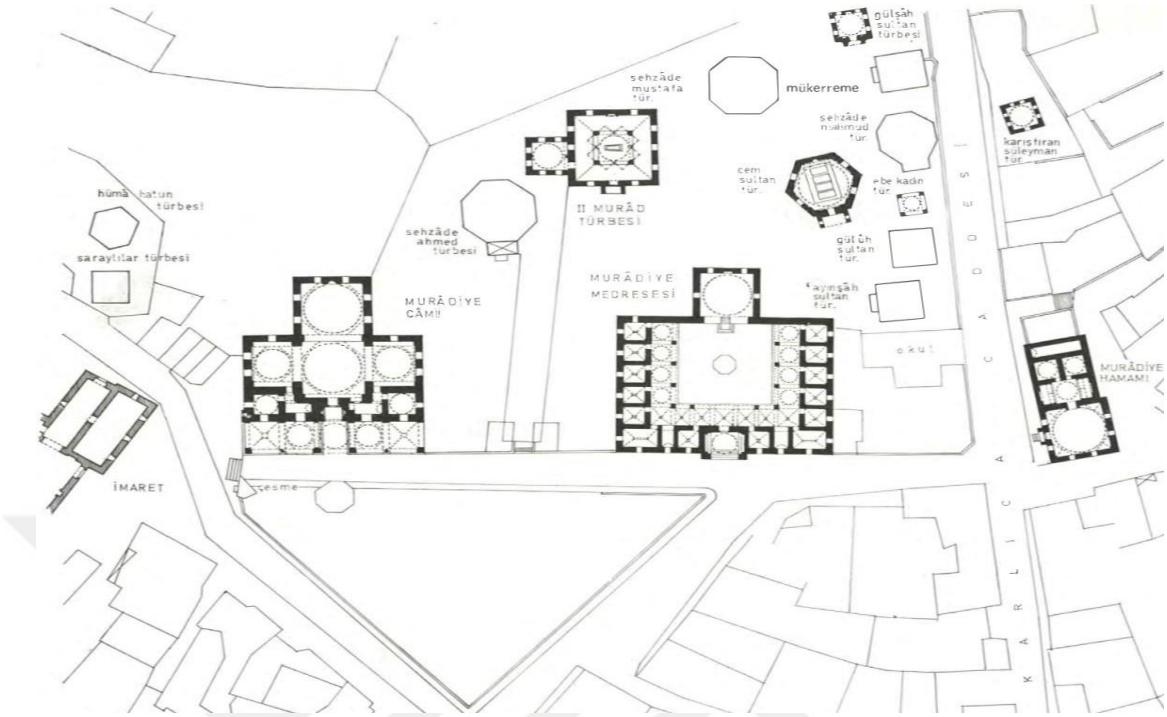

Vakfiyede, merkezde camisi olmak üzere etrafında imâreti, medresesi ve bahçesi olan bir külliyenin inşa edildiğinden,[190] ek vakfiyede ise hamamın yapılmasından[191] bahsedilmişken, vasiyetnâmede vâkıfın türbesinin yeri, şekli ve masrafları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kısacası vâkıfın türbesi hariç külliyenin diğer birimlerinin fizikî özellikleri hakkında vakfiyelerde ve vasiyetnâmede bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla bu çalışmada külliye yapılarının fizikî durumları incelenirken bazı kaynaklarda yer alan bilgiler, arşiv belgelerinden tespit edilen tamir kayıtları ve günümüzdeki mevcut halleri dikkate alınmıştır.

Mehmed Neşrî meşhur eserinde hamam hariç, külliyenin diğer ana yapılarını şu cümlelerle anlatmıştır:

> *"Dârü's-Saltanat-ı Burûsa'da bir 'imâret ve bir 'âlî câmi' yapub zikr olunan câmi'a otuz hâfız ve on dört mühellîl ta'yîn itti ki her gün yetmiş bin tehlîl ideler sevâbın Seyyid-i kevneyn Muhammed Mustafa'nın cemî' enbiyânın âbâ ve ecdâdının ve cemî' mü'minîn ve mü'minâtın ervâhına hediye ideler ve bu*

[189] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)* 2/305.
[190] VGMA, *VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 226; No. 595, Gömlek No. 93, 96.
[191] BOA, *AE.SMRD.II,* No. 1, Gömlek No. 6.

câmi'in yanında bir medrese-i âlîye dahi yapub ikisinin mâbeyninde bir 'âlî kubbe dahi buyurdu ve vücûd-ı şerîfi âhir ol kubbede müşerref ola ve şöyle emr olundu ki gece ve gündüz hiçbir sâ'at tilâvet-i Kur'ân'dan ol kubbede hâli olmayalar."[192]

Hoca Sâdeddin Efendi ise külliyenin birimleri ve işlevleri hakkında şu bilgileri paylaşmıştır:

"... Bursa şehrinde inşa ettirdiği büyük câmi de pek güzel olmuştur. Yanında bir misafirhâne ve medresesi vardır. Medreseye günde altmış akça, iki ibadethâneye ise vakıf gelirlerinden ve paradan günde onar akça verilir. Câminin giriş yerinde çeşitli yemeklerin pişirilmesi için geniş bir imâret yaptırıp, sabah ve akşam gün kararırken herkese yemek vermek, açları doyurmak görevleriyle yükümlüdür. Böylece dul ve yetimler karınları doymuş dua ede ede fakir kulübelerine giderler. Her gün bin kadar aç boğazlarını doyurmak derdinde iken, bu imâretten 'onlar aç olanları doyururlar' hükmünün verdiği nimetle dönüp yollarına koyulurlar. Durakları cennet olan atalarının tuttukları yol gereğince, bilim öğrenen gençler için de ayrı bir yer yaptırmıştır. Her gün üç yüzden fazla öğrenci burada açlıklarını giderirler, kurucusuna dua ederek övgüler düzerek dönerler. Nurlu kabirleri de nurlarla aydınlanan bu caminin yakınında bulunmaktadır. Allah'ın rahmet damlaları insin diye güzel görünüşlü kubbesi açık bırakılmıştır. Daha sonra bu kutlu yerde Tanrı'nın rahmet kapılarına açılan nice türbeler yaptırılmıştır."[193]

Evliyâ Çelebi *Seyâhatnâmesi*'nde Murâdiye Külliyesi'nin ana binalarını oluşturan cami, imâret, medrese, türbe ve hamamın yanında bazı şehzâde türbelerine de değinmiştir.[194]

A. Cami

Arapça'da "toplayan, bir araya getiren" manasındaki cami kelimesi Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde "secde edilen mekân" anlamına gelen mescid kelimesini karşılamıştır. İlk

[192] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Târihi,* 2/676, 678.
[193] Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih*, 2/250-251.
[194] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi,* haz. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970), 3/19, 20, 21, 23, 47, 48.

zamanlarda, Cuma namazının kılındığı büyük mescidleri ifade etmek için "el-mescidü'l-câmi" tabiri kullanılmış fakat zamanla bu kısaltılarak "cami"ye dönüşmüştür.[195] Özellikle Osmanlı döneminde camiler, içinde çeşitli vakıf binalarının yer aldığı külliye adı verilen kompleks yapıların merkezinde bulunan ana bina vasfını taşımışlardır. Padişahların inşa ettirdikleri büyük camiler ise "selâtin cami" olarak isimlendirilmiştir. Murâdiye Camii Osmanlı kuruluş döneminin Bursa'daki son selâtin camii olmuştur.

Külliye vakfiyesinde cami kelimesi yer almamış ve bunun yerine "*zâviyyetü'ş-şerîfe"*[196] ifadesi kullanılmıştır. Hatta cami kitâbesinde de imâret tabiri geçmektedir. Bu konu hakkında bazı yorumlar yapılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, tekkelerin küçük olanlarına zâviye dendiği gibi bu kelimenin hücre ve küçük oda anlamlarına da geldiğini dile getirmiştir.[197] Eserinde zâviye konusunu detaylı bir şekilde ele alan Sedat Çetintaş, camilerin sağlı sollu bitişiğinde olan konforlu odaların kadı, müderris veya şeyhler için yapıldığını, sonraki yıllarda içlerindeki mevcut ocakların imha edilerek dış mekâna birer kapı açıldığını, kısacası bu zâviyelerin inşa fonksiyonlarını kaybettiğini iddia etmiştir. Ayrıca Bursa'daki bu tarz yapıların ne zaman ve niçin camiye çevrildiklerine dair bir kayda rastlanmadığını belirtmiştir.[198] Sedat Emir, *Orhan İmâreti* örneğinde zâviye adıyla vakfiyelerde yer alan ocaklı ve tabhâneli bu yapıların sonraki yüzyıllarda cami olarak kullanıldığını ifade etmiştir.[199] Semavi Eyice, bu binaları "zâviye-cami" olarak nitelendirmiş ve bunların Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yayılış dönemlerinde ihtiyaca binaen inşa edilen çok fonksiyonlu birer mimarî yapı tarzı olduğunu, 16. yüzyıldan sonra da işlevlerini kaybederek tamamen terk edildiğini savunmuştur.[200] Ekrem Hakkı Ayverdi, bu tip camiler için "kanatlı cami" ifadesini kullanmıştır.[201] Albert Gabriel ise "kanatlı ve ters T planlı" olarak nitelendirdiği bu yapının yanlarında bulunan iki büyük odasının

[195] Ahmet Önkal & Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46.
[196] VGMA, *VKF.d,* No.741, Gömlek No. 136, 226; No. 595, Gömlek No. 93, 96.
[197] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), "zâviye", 3/648.
[198] Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952), 4, 23.
[199] Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994), 2/35.
[200] Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (Şubat 1963), 4,29.
[201] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)* 2/298.

eğitim sınıfı veya kütüphane, küçük olanların ise cami personeline tahsis edilen veya müştemilat için ayrılmış yerler olabileceğini belirtmiştir.[202]

Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde elde ettiğimiz bazı vesikalardaki tamir kayıtlarından yola çıkarak bu yapıya cami denildiğini görmekteyiz. Anlaşılan o ki ilk etapta çok fonksiyonlu birer sosyal yapı şeklinde inşa edilen ve "zâviye" olarak adlandırılan bu birim, sonraki dönemlerde sadece ibadet mekânı olarak kullanılan camiye çevrilmiştir. İçerisinde cami ifadesinin geçtiği en eski muhasebe defterine göre bu dönüşüm 994/1586 yılından daha önceye aittir.[203]

Evliyâ Çelebi, meşhur *Seyahatnâmesi*'nde Murâdiye Camii ile ilgili gözlem ve düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

> *"Bursa'nın batı tarafında, şehirden dışarda, dört tarafı han, cami, imâret, mescidler, tekke ve medreselerle süslü mâmur, bahçeli, şirin, ışıklı bir ibadet yeridir… Ruhaniyetli bir camidir. İnsan gece gündüz itikaf niyetiyle içinde kalsa çıkmak istemez. İki kubbeli, kıble kapısından mihraba kadar uzunluğu 150, eni 60 ayaktır. Mihrâbı, minberi, müezzin mahfili sade, güzel, eski usuldür. Bu caminin tarihi 850'dir. Yüksek bir minaresi vardır. Dış avlusunda uzun çınarların her biri göğe baş uzatmış, gölgelerinde cemaat safa ederler. Bursa'nın gezinti yerinde bir selâtin camidir. Nice şehzâdeler burada gömülüdür."*[204]

[202] Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/303.
[203] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481.0001, 4b.
[204] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi,* 3/19.

1. Fiziki Yapısı

Murâdiye Camii, kapı kemerinin üzerinde mermer taşa kabartmalı nesih harflerle üç satır halinde yazılmış Arapça bir kitâbeye sahiptir.

Şekil 3: Murâdiye Camii Kitâbesi

Kitâbe tercümesi: *"Bu şerefli ve mübârek imâretin yapılmasını, Arab ve Acem'in sultanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Sultan oğlu Sultan Bayezid Han oğlu Mehmed oğlu Sultan Murad Receb ayı sene 828'de emretti -Allah mülkünü dâim kılsın- ve tamamlanması Muharremü'l-harâm ayı sene 830'da meydana geldi."*[205] Kitâbeye bakıldığında caminin Mayıs-Haziran 1425/Kasım-Aralık 1426 tarihleri arasında inşa edilerek hizmete sunulduğu anlaşılmaktadır. Yani külliye vakfiyesinin (22 Şevval 833/14 Temmuz 1430)[206] düzenlenmesinden 3 yıl 8 ay önce caminin yapımı tamamlanmıştır. Bu kadar kısa bir sürede yapılmış olması tezyinât konusunda sade bir tutum sergilenmesine sebebiyet vermiş olabilir.[207] Ayrıca kitâbede *cami* yerine *imâret* kelimesinin geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla kitâbe ve vakfiyelerde yer alan imâret tabirinin imar eseri olan yapı, külliye ve manzume gibi anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.[208]

---

[205] *"Emere bi-binâ-i hâzihi'l-'imâreti'ş-şerîfeti'l-mübâreketi sultânü'l-'Arab ve'l-'Acem zıllullâhi fi'l'âlemi es-Sultân bin es-Sultân es-Sultân Murâd bin Mehmed bin Bayezîd Hân halledallâhü mülkehû fî şehr-i Receb senetü semâne 'ışrîne ve semânemie ve vaka'a'l-itmâmü fî şehr-i Muharremi'l-harâm min seneti selâsîne ve semânemie."* Kitâbenin Arapça metni için bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/315. Kitâbenin Türkçe transkripsiyonu için bkz. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 166.

[206] VGMA, *VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 226-229.

[207] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/316.

[208] Bu durum Osmanlılara intikal etmiş bir Selçuklu ananesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları,* 21-22.

Taş ve tuğla kullanılarak inşa edilen cami, ters T planlı kanatlı camiler sınıfından olup ibadet mekânı arka arkaya iki büyük kubbeye ve yanlarda birer küçük kubbeye sahiptir. Arkadaki büyük kubbeli asıl ibadet mekânına altı basamaklı bir merdiven ile çıkılmaktadır. Yanlarda ise orta kubbeye bağlanan ve önceleri tabhâne (misafirhâne) olarak kullanılan birer kubbeli alan bulunmaktadır. Yan alanların, iki tanesi üstte, üç tanesi altta olmak üzere toplam beşer penceresi ve dış cepheye açılan birer kapısı mevcuttur. Asma kata, girişteki sağ eyvan kapısından çıkılmaktadır.[209] Son cemaat yeri ise beş gözlü ve üç kubbeli olup aralarında iki adet granitten yapılmış antik devşirme sütun gövdesi yer almaktadır.[210] Caminin kündekârî[211] üslûbuyla yapılmış giriş kapısı üzerinde yarısı sağ ve yarısı sol kanadına gelecek şekilde, kabartılarak işlenmiş kûfî harflerle *"Yâ Hayyu Yâ Kayyûm Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm."*[212] ve sülüs harflerle *"Yâ hafiyye'l-eltâf neccinâ mimmâ nehâf."*[213] yazılıdır. Yan eyvanların kemer ayakları üzerinde birer *"besmele"* ve iki büyük kubbeyi birbirinden ayıran kemerin sağ ayağı üzerinde *"El-cemâ'atü rahmetün ve'l-fürkatü 'azâbün."*[214] hadisi bulunmaktadır. Kemerin sol ayağı üzerinde ise 1229/1813 tarihli *"El-müezzinûn atvalü'n-nâsi a'nâkan yevme'l-kıyâmeti."*[215] hadisi ve altında *"Yâ Hazret-i Bilâl-i Habeşî"* yazısı mevcuttur. Bu hadis ve yazı 1253/1838[216] ve 1272/1856[217] yıllarında mevcut olan müezzin mahfilinin bu kısımda bulunduğunu göstermektedir. Büyük kemer ayaklarındaki yazıların altında ise beyaz, lacivert ve firûze renklerden oluşan üçgen, kare ve altıgen çini motifler yer almaktadır.[218] Toplam 17 pencere ile aydınlanan ve duvarlarında çini kaplamaların bulunduğu mihraplı asıl ibadet mekânının sol duvarında *"Fe-velli vecheke şatra'l-*

---

209 Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 42.

210 Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/109.

211 Küçük geometrik şekillerdeki tahta parçalarının birbirine geçirilmek sûretiyle yapılan ahşap işleme sanatıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem Yücel, "Kündekârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/553.

212 "Sonsuz hayat sahibi, bütün varlığı idare eden, azamet ve ikram sahibi."

213 "Ey gizli lütuflar sahibi olan Allah'ım, bize korktuklarımızdan selamet ver."

214 "Birlikte rahmet ayrılıkta azap vardır." Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 30/390-392, 32/96.

215 "Müezzinler kıyamet günü insanların en uzun boyunlu olanlarıdır." Bkz. Müslim, "Salât", 387; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 18/75,107; 21/305, 20/154; Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef,* thk. Habiburrahman el-'Azamî (Beyrut: el-Meclisü'l-'Alemî - el-Hindî - Tevzî'u'l-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983), 1/483-484.

216 *BŞS,* C 23, 15b.

217 BOA, *İ.MVL,* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

218 Caminin iç süslemeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/109-110; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/306-316; Beşbaş- Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III,* 135-137; Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 42-44.

mescidi'l-harâm."[219] âyetinin yazılı olduğu bir tablo bulunmaktadır. Aynı âyet *"Besmele"* ve celî tâlik yazıyla mihrabın batı duvarında da yer almaktadır. Tablonun karşısındaki duvarda 17. yüzyıl sonundan kalma ve etrafı çerçeveli bir Kâbe örtüsü mevcuttur. Mihrabın üst tarafında *"Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekeriyya'l-mihrâb"*[220] âyeti, orta kısmında *"İhlas Sûresi"*, alt kısmındaki iki adet *"Besmele"*nin ortasında ise damla şeklinde *"Kul küllün ya'melü 'alâ şâkiletihî fe-rabbüküm a'lemü bi-men hüve ahdâ sebîlen."*[221] âyeti bulunmaktadır. Mihrabın solunda, üzerine ahşap kabartmalı divânî harflerle *"Kelime-i Tevhîd"in* yazılı olduğu bir minber ve sağında ise ahşap bir vaaz kürsüsü yer almaktadır. Arşiv vesikalarından öğrendiğimize göre daha önce yanmış olan minber, mihrap ve vaaz kürsüsü 1204/1790 senesinde yenilenmiştir.[222] Mihrap 19. yüzyılda rokoko üslubuyla tekrar yapılmıştır. Günümüzdeki minber ise üzerindeki tarihten anlaşıldığına göre 1315/1897 senesine aittir.[223] Ayrıca 1320/1902 yılına ait bir belgeye göre cami içinde müezzin ve kayyım odalarından oluşan bir müştemilat kısmı da bulunmaktadır.[224]

Çift minareye sahip olan caminin doğudaki eski minaresi kurşun ile örtülü ve külahlıdır.[225] Batıdaki ise yeni olup üzerinde Muharrem 1322/Mart-Nisan 1904 tarihli bir kitâbe mevcuttur.[226] Camide yer alan bazı çini ve kurşun motiflerin Yeşil Cami'dekilerle birebir uyuşması, cami yapımlarının bitiş ve başlangıç tarihlerinin peş peşe olması her iki camide de aynı ustaların çalışmış olabileceğini düşündürmektedir[227] Ayrıca caminin tamirinde gayrimüslim ustalar da çalıştırılmıştır.[228] Arşiv belgelerine göre 17. yüzyılın ilk yarısında caminin batısındaki çınar ağacının dibinde misafirlere tahsis edilmiş bir sofa ve altında da binek hayvanlar için bir ahır bulunmaktaydı.[229] Tarif edilen yerde günümüzde

---

[219] "…artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir…" el-Bakara, 1/144.
[220] "…Zekeriya onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde…" el-Âl-i İmrân, 3/37.
[221] "De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar. Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir." el-İsrâ, 17/84.
[222] *BŞS,* B 230, 23a-b.
[223] Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 44.
[224] BOA, *İ.EV,* No. 33, Gömlek No. 28.
[225] Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 40.
[226] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/308. Caminin sol tarafındaki kâgir minarenin 1855 depreminde bazı kısımları yıkılmış ve sonrasında tamir edilerek minare büyük oranda yenilenmiştir. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 15785. 18 Zilkade 1320/16 Şubat 1903 tarihinde alınan kararla da minarenin yeniden yapılmasına lüzum görülmüştür. Bkz. BOA, *İ.EV,* No. 33, Gömlek No. 28.
[227] Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/111.
[228] *BŞS,* B 113, 112a.
[229] *BŞS,* B 49, 44a.

de bir çınar ağacı mevcuttur ki bunun bahsi geçen ağaç olduğu düşünülebilir. 19. yüzyılda ise camide birer avize, yelpaze, cemaatin ayakkabılarını koyacağı ayakkabılık ve giriş kapısında da perde olduğunu yine arşiv vesikalarından öğrenmekteyiz.[230] Ayverdi, vakfiyede belirtilen vakıf görevlileri arasında hatibin olmamasını gerekçe göstererek caminin ilk etapta mescid olarak yapıldığını ileri sürmüştür.[231] Caminin küçük olması sebebiyle sağ ve sol kanatlarında yer alan tabhânelerin (misafirhâne) ibadet mekânına eklenmesi suretiyle genişletme çalışması yapıldığını gösteren 1155/1743 yılına ait bir belge Ayverdi'nin görüşünü kanıtlar niteliktedir.[232]

2. Tamir Süreci

Murâdiye Camii deprem, yangın, rüzgâr ve zamana bağlı yıpranma sebepleriyle birçok kez onarım geçirmiş olsa da hala ayakta ve ana vazifesini yapmaya devam etmektedir. Arşiv taramaları neticesinde 1002-1320/1594-1903 yılları arasında toplam 25 adet farklı tamir vesikasına rastlanmıştır. Ayrıca vakfın muhasebe defterlerinde de camiyle ilgili bazı tamir kayıtlarına ulaşılmıştır. Aşağıda kronolojik olarak sıralanan bu belgeler caminin tamir sürecini,[233] yani hangi kısımlarında ne gibi onarım, yenilenme, ekleme, tekrar inşa etme gibi çalışmaların yapıldığını, kullanılan malzemelerin miktar ve ücretini yansıtması bakımından büyük önem arz etmektedir. Tespit ettiğimiz en eski kayıt 1002/1594 tarihlidir. Vesikada cami minaresinin tamirini Yorgaki adında bir gayrimüslimin yaptığı bilgisine rastlanmıştır.[234] 1031/1622'de ise vakıf mütevellisi Ahmed Ağa şiddetli rüzgârın etkisiyle caminin kubbe kurşunlarının bir kısmının dökülüp altındaki tahta ve direklerin çürüdüğünü, yağmurlu havalarda bu kısmın su çekerek binaya zarar verdiğini dile getirerek gerekli tamiratları yaptırmış ve bunun için kullanılmış malzeme ve ücretin bizzat mahallinde incelenerek kayda geçirilmesini talep etmiştir. Buna göre caminin doğu ve batısında misafirler için tahsis edilmiş alana 36**,** mihrap tarafındaki kısmına 6 ve kapı tarafına da 2 olmak üzere toplam 44 adet tahta kullanılmıştır. Medrese ile birlikte kullanılan toplam 76 adet tahtanın 49'u yeni satın

---

230 BOA, *EV.d*, No. 15006, 3a; No. 13055, 3a; No. 12040, 50; No. 13343, 4b, 5a, 6a; No. 13997, 4b.

231 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/299-300.

232 *BŞS*, B 124, 73a-b.

233 Vakıf eserlerinin tamir prosedürü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mefail Hızlı, "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Ocak 1993), 219-232.

234 *"…Sultan Murad Hân tâbe serâhû câmi'-i şerîfinin minâresini binâ itmek üzere olan Yorgaki nâm zimmînin…"* Bkz. *BŞS*, B 113, 112a.

alınmıştır. Tanesi 18 vukıyye[235] olan kurşun tahtanın vukıyyesi 18 akçeden toplam döküm masrafı 15.870 akçe olup yerine koymak için de 304 akçe sarf edilmiştir. Mismar (çivi), kurşun samanı, odun, hamal, usta ve işçi için de ayrıca 779 akçe harcanmıştır.[236]

Caminin bazı kısımlarında zamana bağlı hasarlar oluşması üzerine 1038/1628 senesinde vakıf mütevellisi Mehmed Ağa'nın talebiyle gönderilen Müderris Mevlana Abdülgaffar ve Mimar Üstad İbrahim'in de aralarında olduğu bir keşif heyetinin yaptığı incelemeler sonucunda cami kubbesinin kurşunları 500 akçeye, musalla taşının konulduğu alanın ise 1.550 akçeye tamir edilmesine karar verilmiştir.[237] 1078/1668 yılında caminin yine zaman içerisinde harap olmaya yüz tutmuş kubbe kurşunları ve bazı mahalleri mütevelli Ahmed Ağa bin Mehmed tarafından tamir ettirilmiştir. Buna göre mihrabın yer aldığı kubbe ile diğer iki kubbenin koltuk kısımlarına, harem ve tabhâne kubbelerinin kurşunlarının sökülüp yenilenmesine, kubbelerin etrafındaki kurşunların horasan sıvasına ve pelit taban direklerine, caminin pencereleri tamirine, çerçeveleri ve teline, kubbeler etrafındaki kirpilerin onarılmasına, iki kubbenin topları ve alemleri tamirine ve kalayına, mertek ve pervazına, caminin sağir camları tamirine ve boyasına, pencereler üzerine horasan

---

235 Ağırlık için kullanılan bir ölçü birimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Ukıyye", 42/67.

236 *"…mütevellî… Ahmed Ağa b. Abdulmennân Meclis-i Şer'e gelüb takrîr-i kelâm idüb merhûm müşârun-ileyhin mahmiye-i merkûmede binâ eyledügi câmi'-i şerîf… kubbelerinde olan kurşunların ba'zısı müceddeden dökülmeğe muhtâc olub ve ba'zısı şiddet-i rüzgâr ile dökülüb altında olan tahta ve direkleri çürüyüb eyyâm-ı matarda nâzil olan mahallinin sıvası binaya te'sîr idüb… ta'mîr ve meremmete muhtâc olub ta'mîr olunmayub nâsır olundu taraf-ı vakf küllî gadr u zarâr terettübü mukarrer olmağın tevliyetim hasebiyle hepisini ta'mîr ve meremmet itmişidim (…) üzerine mikdâr-ı meblağ sarf olunmuş görülüb mahallinde ketb ve tahrîr olunmasını taleb iderim dedikde sûret-i mübeyyende Mevlânâ Ahmed irsâl olunub ol dahî hâssa mi'mârlardan Mehmed Şeref Veli ve vakf-ı mezbûrun (…) olan Mehmed bin Nâfî ve zeyl-i kitâbda mesturu'l-esâmî olan bî-garaz ve ehl-i vukûf Müslimîn ile üzerine varılub müceddeden vaz' olunan kurşun mu'âyene olundukda câmi'-i merkûmun taraf-ı şarkîsinde olan misâfir-hânenin sakfında on dört tahta ve garbîsinde olduğu misâfir-hâne sakfının yirmi iki tahta ve mihrâb tarafında olan kubbede altı tahta ve kapu tarafında iki tahta ve medrese kapusında beş tahta ve ba'zı mevâzı'ında yigirmi yedi tahta hesâb-ı mezbûr üzre cem'an yetmiş altı tahta vaz' olunmuş bulunub yigirmi yedi tahtası mevcûd olub bâkî kalan kırk dokuz tahta kurşun müceddeden iştira' olunmağla zikr olunan kırk dokuz tahta kurşun her biri on sekizer vukıyye olmak üzre darb ve hesâb olundukda sekiz yüz seksen iki vukıyye olub her vukıyyesi on sekizer akçeden on beş bin sekiz yüz yetmiş altı akçeden dökmege ve yerine komağa dörder akçeden üç yüz dört akçeye ve iki yüz mismâr elli akçeye ve iki vukıyye kurşun semânı kırk dört akçeye ve yedi yük odun yetmiş akçeye ve bu cümlesinin hammâliyyesi yüz yigirmi akçeye ve dokuz nefer üstâdiyyesi otuzar akçeden iki yüz yetmiş akçeye ve on beş nefer ırgâdiyyesi on beş akçeden iki yüz yigirmi beş akçeye ve şadırvân musluklarının 'âmme-i mühimmât-ı lâzımesi bin iki yüz kırk akçeye bi-hesâb-ı mezbûr üzre cem'an on sekiz bin yüz doksan dokuz akçe ile ehakk ta'mîr olunur noksânla mümkün değildir…"* Bkz. *BŞS,* B 42, 83b.

237 *"…mütevellîsi olan işbu râfi'u'l-kitâb fahru'l-akrân Mehmed Ağa b. Mustafa… câmi'-i şerîf kubbesinin kurşunu… cenâze namazı kıldıkları musallâ… mürûr-ı eyyâm ile ve mürûr-ı a'vâm hasebiyle harâb…'umdetü'l-müderrisîn el-kirâm mevlânâ lehüm es-seyyidîlerin, Abdulgaffâr ve hâssa mi'mârlardan Üstâd İbrâhim b. Abdulganî irsâl olunub…câmi'-i şerîf kapusının kurşun ta'mîrine beş yüz akçe ve cenâze musallâsının… taşlarına üstâdiye ve mesâkıb ve kirec ve kum vesâyir harcına bin beş yüz elli akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 49, 44a.

sıvasına, kubbe etrafı sıvasına, diğer eksiklerinin tamamlanmasına, tamirler için gerekli tüm malzemeler, usta, ırgat, hamal yevmiyeleri ve mu'temedlerin[238] ücretlerine toplam 152.790 akçe masraf yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kubbeler için tahmin edilen kurşun kifâyet etmeyince camiye bitişik tabhâne (misafirhâne) kubbelerindeki kurşunlar da buraya eklenmiştir.[239] 1127/1715 senesinde ise mihrabın sıvası ve renkli altın yaldızlı süslemesi, duvar sıvası, vaaz kürsüsü, çerçeve ve camlar toplam 69.000 akçe masrafla tamir edilmiştir.[240] Aynı yıl, malzeme ve işçilik masrafına toplam 4.600 akçe sarf edilerek cami içerisindeki üç duvara sarmal şekilde celî hatla "Esmâ-i Hüsnâ" yazılmış, fakat bu yazı günümüze ulaşmamıştır.[241] İki yıl sonrasına ait (1129/1717) bir belgeye göre de

---

[238] Bir iş tamamlanmadan, öncesinde avans alıp hak sahiplerine belli meblağlarda ödeme yapan muhasebeci. Bkz. Ferit Devellioğlu, "Mu'temed", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017), 809.

[239] *"…mütevellî… Ahmed Ağa b. Mehmed… câmi'-i şerîf kubbelerinin üzerlerine bast olunan kurşun ve ba'zı mevâzı'ı mürûr-ı eyyâm ile harâbe müşrif olub 'imâret ve meremmete muhtâc olan mevâzı'ı… fi'l-hakîka mihrâb kubbesi ve iki kubbenin koltukları ve mihrâb önüne iki samsa(?)… ve câmi'-i şerîf taraf-ı şarkında vâki' harem mâbeyni ve harem kubbeleri üzerinin kurşunları kemâ-yenbağî tecdîd-i 'imâret ve meremmet olunduğu mukarrer… zikr olunan mihrâb kubbesi kurşunu tecdîd-gerde (…) hatılı ve sıvasıyla bi-hesâb-ı şatranci yüz on altı zirâ' olub ve iki kubbesinin kurşunu tecdidine pelîd hâtılı ve sıvasıyla yüz seksen dokuz zirâ' ve meydân kubbesi dört yüz yigirmi zirâ' olub ve iki kubbesinin iki koltukları kurşunu pelîddir ki tahtasıyla kırk iki zirâ' olub ve mihrâb kubbesinin ögündeki samsaya(?) mücedded kurşun tahta ve direk ile seksen sekiz zirâ' olub ve sâmsaya(?) mücedded kurşun ve (…) hatıl ile kırk üç zirâ' olub… ve câmi'-i şerîfin taraf-ı şarkında vâki' harem arası mücedded kurşunu ve tahta ve direk ile iki yüz on altı zirâ' olub ve câmi'-i şerîfin taş harem kubbelerinin üzerine mücedded kurşunu ile iki yüz kırk yedi zirâ' olub bi-hesâb-ı mezkûr cem'an bin altı yüz on dört zirâ' olub her bir zirâ'ı otuz beşer akçeden elli altı bin dört yüz doksan akçe ve kubbeler üzerine samanlı çamur ve ırgâdiyyesiyle beş bin beşyüz elli akçe ve kubbeler üzerinden sökülüb mahalline vaz' olunan yigirmi üç bin yedi yüz doksan vukıyye kurşunun her bir vukıyyesinin kâl u bastına ikişer akçeden kırk yedi bin dört yüz seksen… kubbeler etrâfı kurşunu kenarında horasânî sıvasına bin beş yüz akçe ve kubbeler etrâfına pelîd tabân direkler ellişer akçeden bin yedi yüz elli akçe ve mismârına ve üstâdiyyesiyle dokuz yüz akçe ve minârenin önü ve tab-hâne üzerine tahta döşemesiyle ve direk ve mismâr ve üstâdiyye ve ırgâdiyyesiyle iki bin yüz altmış akçe ve câmi'-i şerîfin pencereleri meremmetine ve çarçûbe ve teline üç bin dokuz yüz altmış akçe ve kubbelerin etrafı kirpileri kireç ile meremmetine ve mismâr ve iskele ve üstâdiyye ve ırgâdiyyesiyle altı bin akçe ve iki kubbenin topları ve 'alemleri meremmet ve kalayına üç yüz akçe ve mismâr ve mertek ve pervaza üç bin akçe ve câmi'-i şerîfin sağîr camları meremmetine ve pencereler üzerine kenâne ile horasân sıvasına sekiz yüz akçe ve türbe kubbesi üzerine bast olunan mücedded kiremid ve tahtasıyla bin üç yüz akçe ve medreseye bekçi kapısı beş yüz akçe ve zikr olunan kurşunun hamâliyye ve beşerine ve çıkarıb indirmesine altı bin akçe ve ırgâdiyye ve saman ve köz ve kürek ve (…) üç bin beş yüz akçe ve sağîr camlar boyasıyla ve kubbe etrâfı kenâne ile kireç sıvasına ve üstâdiyyesiyle bin iki yüz akçe ve kerâste hamâliyyesine bin beş yüz… ücret-i mu'temedâna dört bin akçe ki cem'an yüz elli iki bin yedi yüz doksan akçe harç ve sarf olunmuş bulunub ve ba'de'l-yevm ta'mîr olunacak mevâzı' ne mikdâr meblâğ ile ta'mîr ve termîm olunur deyu tahmîn-i sâhih ile tahmîn olundukda kubbelerin üzerinden sökülen kurşuna söküldüğü mahalle kifâyet etmeyüb câmi'-i şerîfe muttasıl zikr-i mürûr eden tab-hâne üzerinde olan kurşun kubbeler üzerinde olan kurşuna zamm ve bast olunmakla tab-hâne üzeri açık kalub açık kalan mahalle üç bin altmış vukıyye mücedded kurşuna iştirâ' olunmak lâzım olub her bir vukıyyesi yigirmişer akçeden altmış bir bin iki yüz akçe ve üstâdiyyesi altı bin akçe vesâyir harc ve levâzım-ı mühimmesine dört bin akçe ki cem'an yetmiş bir bin iki yüz akçe ile ancak 'imâret ve meremmet olunur…"* BOA, *TS.MA.e,* No. 1040, Gömlek No. 26.

[240] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/299.

[241] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 1/231.

caminin kubbe ve sofa kurşunlarının zamana bağlı yıpranma sonucunda tamire muhtaç bir duruma gelmesinin ahali tarafından haber verilmesi üzerine vakıf mütevellisi Seyyid Hacı Hasan Ağa gerekli bakım ve onarımları yaptırmış ve iki senelik sürede sarf ettiği masrafın temini için keşif talebinde bulunmuştur. Buna göre caminin 13.335 vukıyye ağırlığındaki kurşunları şadırvanınkiyle beraber 1128/1715 yılında 20.833 akçeye tamir ettirilmiştir.[242] 1129/1716 senesinde ise cami sofasının çatısı üzerindeki 10.800 vukıyyelik kurşun tamiri yaptırılmıştır.[243]

1155/1743 yılında kaydedildiği üzere 1.000 akçe masrafla cami hareminin duvarları ile musalla taşının yanındaki duvar ve küçük kapının tamirleri yapılmıştır.[244] Aynı yıl vakıf mütevellisi Hacı Eyüb Ağa'nın verdiği bilgilere göre cami, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bir yerde bulunduğu için kalabalık bir cemaate sahiptir. Caminin küçük olması sebebiyle beş vakit namazda, Cuma ve bayram namazlarında cemaat camiye sığmamakta ve dolayısıyla namaz kılınırken büyük zahmet yaşanmaktadır. Bu sebeple, uzun zamandır kullanılmayan ve boş olan tabhânelerin duvarları kaldırılarak ibadet mekânına dâhil edilmeleri suretiyle caminin genişletilmesi elzem haline gelmiştir. Yapılan keşif neticesinde kubbe kurşunu ve eteklerindeki tuğla yapımı kürsülere, kubbeler arasındaki kısımlara, köşe kemerleri, kurşunu arasındaki taraflara vs. 12.000 akçe, caminin iç sıvası ve renkli nakışlarına 100.000 akçe, nakışlı büyük camlarına ise 72.000 akçe, kurşunların yenilenmesine 4 yük[245] 40.215 akçe ve ibadet mekânının genişletilmesine 1 yük 79.960 akçe masraf öngörülmüştür.[246]

---

242 *"…vakf-ı şerîfin hâlâ kâim-makâm-ı mütevellîsi olan es-Seyyîd el-Hâc Hasan Ağa b. el-Hâc Ahmed nâm kimesne… câmi'-i şerîfin kubbesi ve önünde vâki' sofa üzerinde bast olunan kurşunlar ve şadırvân ve 'imâret-i 'âmireleri habbâzîn sofası ve fırını mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı şühûr ve a'vâm ile müşrif-i harâb olub ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğu civârında vâki' mahallât-ı ahâli ahbâr eylediğinden sonra ba'del'l-izn zikr olunan câmi'-i şerîfin kubbesi üzerine mebsût olan on üç bin üç yüz otuz beş vukıyye kurşunlarını câmi'-i mezbûr önünde olan şadırvân ile me'an 1128 senesinde ta'mîr ve termîm idüb yigirmi bin sekiz yüz otuz üç akçe sarf eyledüm…"* Bkz. *BŞS*, B 94, 48b.

243 *"…1129 senesinde câmi'-i mezbûrun sofası sakfında üzerine mebsût olan on bin sekiz yüz vukıyye kurşunlarını… ta'mîr ve termîm idüb…* Bkz. *BŞS*, B 94, 48b.

244 *"…harem-i mezbûr dîvârlarından musallâ tâşı kurbünde dîvâr ta'mîrleriyle barmak kapu ta'mîrleri bin akçe…"* Bkz. *BŞS*, B 124, 71b.

245 1 yük 100.000 akçeye takabül etmektedir.

246 *"…evkâf-ı şerîf mütevellîsi… el-Hâc Eyyûb Ağa… câmi'-i şerîf-i mezbûr mecmu'-ı nâs olan mahallde vâki' cemâ'at-i kesîresi olub lâkin câmi'-i şerîf-i merkûm sağîr olmağla cemâ'at-i müslimîn evkât-ı hamsede ve 'ala'l-husûs-ı cum'a-i şerîfelerde ve 'îdeyn-i mübârekelerde câmi'-i şerîf-i merkûm derûnuna bir-vechle sığışmayub edâ-yı salavâtda 'azîm zahmetleri olmağla câmi'-i merkûmun tevsî'ati kuvve-i vücûbdan olub ve câmi'-i mezbûrun yemîn ve yesârında vâki' muttasıldır sofa kubbe tab-hâneleri hâlâ müddet-i medîdeden berü hâlî ve mu'attal menzil-hâne olmağla kemerleri tahtında sonradan doldurma arşûn dîvârları hal' ve ref' iki kubbesi bir tarafından ve iki kubbesi dahî bir tarafından câmi'-i şerîf-i merkûma ilhâk ve bu veçhile câmi'-i şerîf-i merkûmu tevsî' itmek emr-i sevâb-*

1196/1782 senesinde gerçekleşen bir keşif kaydında şiddetli rüzgârdan zarar gören cami kubbesi kurşunlarının sökülmesi, kenarları ile çatısının onarımı, gereken malzemelerin miktar ve fiyatları, işçi yevmiyeleri ve camiye akan suyollarının yenilenmesinde kullanılacak borularının teminine kadar detaylı bilgiler yer almaktadır.[247] Sekiz yıl sonrasına ait 9 Muharrem 1205/18 Eylül 1790 tarihli vesikada cami üzerindeki kubbe kurşunlarının harap vaziyette olduğu ve kaldırılarak yenilenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca daha önce tamamen yanmış olan minberin ceviz ağacıyla yenilenmesine 25 kuruş, aynı şekilde yanmış olan vaaz kürsüsü ve etrafındaki parmaklıkların yenilenmesi ve mihrap etrafı tamirine 250 kuruş, mihrap üzerindeki kubbe sıvası ile 6 adet cam, pencere, pervaz, çerçeve ve tel için 152 kuruş ve külliyenin ana birimlerine giden içme suyu kanallarının elden geçirilerek mecralarının yenilenmesine de 450 kuruş masraf kaydı yapılmıştır.[248] Zilhicce 1228/Kasım 1813 tarihli keşf-i sânî

ı ʻazîm olmağla… üzerinden mebsût kurşunu ve kubâbları eteklerinin tuğla ile mebni kürsîleri ve kubâbları aralarında (…) ve köşeleri kemerleriyle kurşunu arasında kerâste ile mebnî cânibleri ve derûn-ı cânibde beyâz sıvaları ve elvân boya ile nakışları ve münakkâş-ı kebîr dîvâr camları… ve sâir mahalleri rahne-dâr ve taʻmîr ü termîme muhtâc olub ve on bin vukıyye kurşun dahî müceddeden iştirâ ve zamm ü ilhâkı ve câmiʻ-i mezbûrun ber-vech-i muharrer tevsîʻi muktezâ olduğu baʻde'l-muʻâyene kerâste ve tahta ile mebnî cümle cânibleri tûlen ve ʻarzan bennâ zirâʻıyla mesâha ve bi-hesâb-ı terbiʻi bin iki yüz on sekiz zirâʻ olub beher zirâʻı cemîʻ-i levâzımıyla yüz yigirmişer akçeden 1 yük kırk dokuz bin dokuz yüz altmış akçe ve kubâb-ı mezbûreler eteklerinde tuğla ile mebnî kürsüleri taʻmîri on iki bin akçe… ve derûn-i câmiʻ-i şerîfde beyâz sıvaları ve elvân boya ile nakışları taʻmîri ve iskele masrafıyla yüz bin akçe ve dîvârlarında kırk sekiz ʻaded münakkâş-ı kebîr camları üstâdlarıyla mahallerine vazʻ olununcaya değin cemîʻ-i levâzımıyla yetmiş iki bin akçe ve câmiʻ-i şerîf-i merkûm üzerlerinde mebsût ʻatîk kurşundan tecdîdiyle kurşun-ı muktezâ iki bin beş tahta ve beher tahtası ber vech-i muʻâyene on beş vukıyyeden otuz bin yetmiş beş vukıyye beher vukıyyesi kâliyye ve bastiyye üçer akçeden doksan bin iki yüz beş akçe ve iştirâʻı muktezâ ve mühîm olan on bin vukıyye kurşunun beher vukıyyesinin kıymeti el-yevm otuz ikişer akçeden üç yük yigirmi bin akçe ve onun dahî beher vukıyyesinin kâliyye ve bastiyyesi kezâlik üçer akçeden otuz bin akçe ve câmiʻ-i şerîf-i merkûmun vech-i meşrûh üzre tevsîʻi masrafı başka yalnız otuz bin akçe min haysi'l-mecmûʻ yalnız yedi yük kırk bin yetmiş beş akçe tahmîn olunub…" Bkz. *BŞS*, B 124, 73a-b.

247 *"…câmiʻ-i şerîf sakfına (…) kebîr hatıl kırk guruş; kubbeler kenarına kezâlik kebîr hatıl ʻaded elli sekiz, elli sekiz guruş; sağîr kubbeler arasında olan sakflara altışar ʻaraba gelür hatıl fî yigirmi, kırk guruş; mahaller mezkûra döşeme tahtası ʻaded altı yüz, yüz elli guruş; samân yük kırk, otuz guruş; sâfî kireç kıyye üç bin, yigirmi beş guruş; ketân çöpü kıyye yüz, on yedi buçuk guruş; horasân yük altmış, otuz guruş; mismâr-ı mütenevviʻa ʻaded yüz yigirmi beş, elli dört guruş; ʻimâret-i ʻâmire kilârına kurşun kalbur vesâire masârifi yigirmi beş guruş; türbe-i şerîfin damlalığı masârifi beş guruş; türbe-i şerîfin timûr penceresi taʻmîri masârifi beş guruş; câmiʻ-i şerîf ve türbe-i münîf ve ʻimâret-i ʻâmireye çaylar suyun mecrâ-yı zirâʻı tecdîdi iktizâ eden künk ʻaded altı yüz on beher fî on akçeden altmış yedi buçuk guruş; türbe-i şerîf kapusu dîvarları tecdîdi ve kiremîd ʻaded üç bin, on dokuz buçuk guruş; câmiʻ-i şerîf ve türbe-i münîfe (…) ʻaded yüz elli, kıyye yüz, yüz yigirmi beş guruş; ırgâdiyye nefer yüz fî altmış akçeden elli guruş; câmiʻ-i şerîfin (…) vesâire ve sakflarının fenâ bulub kâla muhtâc kurşun tahtası ʻaded sekiz yüz altmış altı beheri fî on altı ʻakçeden on üç bin sekiz yüz elli altı kıyye olub her bir kıyyesi kâl u bastıyla fî dört akçeden dört yüz altmış bir guruş; şiddet-i rüzgâr sebebiyle sâkıt olan sekiz yüz elli iki kıyye kurşun kâliyye fî dört akçeden yigirmi yedi guruş; hamâliyye ve masârif-i (…) kırk guruş; yekûn bin iki yüz yetmiş guruş…"* Bkz. *BŞS*, B 207, 72b-73a.

248 *"…câmiʻ-i şerîf ve türbe ve medrese üzerlerinde fenâ bulub kâle muhtâc kurşun tahta ʻaded altı yüz kırk beher tahta on altışar kıyye ve beher kıyye ikişer pâre kâliyye ve bastiyye masârifi beş yüz on iki*

defterinde cami kubbelerinin kurşun ve derzlerine yönelik yapılan tamirin detaylarına yer verilmiştir. Ayrıca keşf-i evvel defterinde kaydı bulunmayıp da sonradan ortaya çıkan cami kurşunlarının eksikliklerinin giderilmesi, etrafındaki hendeklerin temizlenmesi ve cami içinin sıvasına yönelik masrafların vakfın 1228/1813 senesi iltizam bedelinden tahsil olunduğuna yönelik not düşülmüştür.[249] 1253/1838 yılında caminin yıpranmış bazı duvarlarının sıvaları ve mahfilinin tamirinde kullanılan kireç, horasan, odun çöpü, sıva tahtası, ağaç çeşitleri, çarşı tuğlası, döşeme tahtası, çerçeve, cam, kapı, tırabzan, çivi, kalay, halka, kazan, kilit, neft ve ardıç yağı, tutkal, köz taşı gibi malzemeleri ve hasırcı, nakkaş, somuncu, dülger, rençber yevmiyeleri için toplam 2.664 kuruş masraf

guruş; mahâll-i mezkûre kubbelerinin etrâfına hatıl meşe ağacı 'aded iki yüz seksen fî kırk; mismâr ve sâir otuz altı guruş; hatıl-ı mezkûr (...) ve mismâr ve derzlere horasân me'a astâriyye yigirmi beş guruş; kubbâb-ı mezbûre kurşunlarına mismâr kıyye otuz fî yigirmi dört pâre ve kurşun altına toprak yük elli fî on; şiddet-i rüzgâr ile sâkıt kurşun kıyye dört yüz doksan altı beherine ikişer pâre kâl ve bast masârifi iki bin dört yüz elli beş guruş; mârru'z-zikr kurşun kâl u bastda ve hatıl ve (...) nakliyye ve hammâliyye me'a-levâzımât yigirmi beş guruş; bundan akdem külliyyen muhterik olan minber-i şerîf tecdîdi ceviz ağacından cemî'-i masârif me'a üstâdiyye dört yüz elli guruş; kezâlik muhterik vâ'iz kürsüsü tecdîdi ve tırabzan tecdîd ve etrâf-ı mihrâb ta'mîri me'a üstâdiyye iki yüz elli guruş; mihrâb ve kubbesi sıvaları tecdîdi ve altı 'aded câm me'a pencere pervâz ve çerçûbe ve tel me'a üstâdiyye masârifâtı yüz elli iki guruş... vakf-ı müşârun-ileyhin 'imâret-i 'âmiresinde ve câmi'-i şerîf ve medrese ve türbe-i latîfesinde cereyân eden mâ-i lezîzin kanavâtı ta'mîr ve mecrâları tecdîdi için levâzımât-ı sâire masârifi dört yüz elli guruş..." Bkz. *BŞS*, B 230, 23a-b.

249 *"...câmi'-i şerîf kubbeleri kurşunundan mücedded kâl' u bast olunan kurşun tahta kıyye dokuz yüz beş, on dört bin yedi yüz on dört guruş, beher kıyyesine üçer pâre kâliyye mesârifi bin yüz üç guruş yigirmi iki pâre; eyyâm-ı bastda kurşuncıyâna ta'âmiyye yigirmi iki ve kurşuncu rençberi yevmiyyesi yigirmi altı, kırk sekiz guruş; ecnâs-ı kurşun mismârı kıyye yetmiş sekiz, yüz otuz iki guruş; kubbeler etrâfına dördü bir 'araba yarma meşe ağacı 'aded yüz fî pâre yüz, iki bin altı yüz yigirmi beş guruş; def'a mahall-i mezkûr kayacık ağacı'aded sekiz yüz seksen sekiz fî altmış, dördü bir yük meşe ağacı yüz dört fî yigirmi beş, kubbe derzlerine kurşun altına döşeme için karacakaya tahtası üç yüz yigirmi 'aded fî yigirmi beş, üç yüz doksan yedi guruş; mahâll-i mezkûra saman yük on fî yigirmi, ecnâs-ı mismâr kıyye yetmiş beş, usta yevmiyyesi 'aded iki yüz fî seksen, rençber yevmiyyesi 'aded iki yüz fî elli beş, sekiz yüz elli beş guruş; kubbe etrâfına derz için tuğla 'aded üç bin fî üç, kireç yük yüz fî yüz, horasân yük yüz fî elli, beş yüz guruş; mahâll-i mezbûra keten çöpü kıyye yüz elli fî on yedi, altmış guruş... hâric ez defter-i keşf-i evvel ta'mîr ve tecdîd-i eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olarak bu def'a müceddeden ta'mîrine mübâşeret olunan câmi'-i şerîf... kurşun noksânı ve etrâf handekleri tathîri ve derûn-ı câmi'-i şerîfin sıvası... ta'mîri masârifi dahî lede'l-tekmîl vakf-ı muşârun-ileyhin yigirmi sekiz senesi bedel-i iltizâmından te'diyye olunmak üzre olduğu işbu mahalle şerh verildi."* Bkz. *BŞS*, A 183, 19b.

kaydedilmiştir.[250] 1256/1841 yılında ise cami üzerindeki kurşunların hasarlı kısımları türbeyle beraber 938 kuruşa tamir edilmiştir.[251]

Gurre-i Muharrem 1260/22 Ocak 1844 tarihli bir belgeye göre Bursa'da bulunan selâtin camilere padişahın emriyle yeni halılar döşenmiş, eski halı ve kilimlerin sayı ve meblağlarını gösteren bir imza defterinin Evkâf-ı Hümâyun'a[252] gönderilmesi istenmiştir. Bu hususta Evkâf-ı Hümâyun müdürü Hacı Halil Efendi ve mahkeme tarafından alanında uzman memurlar görevlendirilerek eski halı ve kilimlerin miktar ve kıymetlerini içeren bir defter tutulmuştur. Buna göre Murâdiye Camii'nde tanesi 50 kuruştan 24 adet ve tanesi 30 kuruştan 4 adet eski kilim, tanesi 50 kuruştan 2 adet eski Uşak keçesi, tanesi 45 kuruştan 8 adet orta büyüklükte eski halı, bir adet 15 kuruş değerinde küçük halı, 250 kuruş ve 100 kuruş değerinde birer adet büyük eski halı kaydedilmiştir. Toplamda 30 adet eski kilim ve 11 adet eski halının değerinin 2.145 kuruş olduğu tespit edilmiştir.[253]

---

[250] *"Merhûm cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Sânî -tâbe serâhû- Hazretlerinin câmi'-i şerîfi ta'mîr masârifi; câmi'-i şerîf-i mezkûrun dîvârlarının ba'zı mahallerine sıvalarîçün sarf olunan kireç yük yigirmi fî sekiz, beş bin yüz yetmiş guruş; horasân yük on dört, altmış üç guruş; çûb kıyye otuz fî bir, otuz guruş; taş kireç kıyye iki yüz, yigirmi guruş; derûn-ı câmi'-i şerîfin mahfil-i şâhânın harâb olunan mahalleriyçün sıva tahtası 'aded altmış beş, altmış guruş; pûrî(?) ağaç on dört, on dört guruş; kirâslı ağacı yigirmi iki, otuz üç guruş; çarşu tuğlası yüz elli, kırk beş guruş; döşeme tahtası kırk altı, doksan iki guruş; çâr-çûbe(...) yigirmi sekiz guruş; çâr-çûbelere cam on altı, kırk sekiz guruş; (...) ve kapu iki, yigirmi dört guruş; tırabzan iki, yigirmi guruş; mismâr kıyye yigirmi, yetmiş beş guruş; barut mismârı kıyye beş yüz; elli beş buçuk guruş; kâlye(...) ve takım iki, on altı guruş; halka ve kazgân burma(?) on yedi, yigirmi iki buçuk guruş; kilid on dört guruş; (...) sekiz, yetmiş iki guruş; boya için neft yağı kıyye on, altmış guruş; ardıç yağı kıyye on, doksan dokuz guruş; tutkâl kıyye on, altmış beş guruş; köz taşı kıyye iki, on sekiz guruş; eczâ (...) on, otuz sekiz guruş; nakkâş yevmiyyesi on altı, yüz kırk dört guruş; hasırcı yevmiyyesi sekiz, kırk sekiz guruş; somuncu yevmiyyesi yigirmi, yüz seksen guruş; dülger yevmiyyesi seksen sekiz, yedi yüz yetmiş dört guruş; rençber yevmiyyesi otuz sekiz, yüz doksan guruş; hamâliyye vesâir yüz otuz altı guruş; yekûn iki bin altı yüz altmış dört guruş."* Bkz. *BŞS*, C 23, 15b.

[251] *"Müşârun-ileyh Sultân Murâd-ı Sânî masraflarının câmi'-i şerîflerinin üzeri kurşunlarından muhtâc-ı ta'mîr olan kurşunların kâliyye ve ta'mirâtına ve türbe-i şerîfinin... ta'mîr ve altûn yaldızı masârifi 938 guruş..."* Bkz. *BŞS*, B 351, 21b.

[252] Osmanlı Devleti'nde mevcut bütün vakıfların yönetimi ve denetimiyle görevli kurumdur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/521.

[253] *"Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak selâtin-i 'izâm hazretlerinin mahrûse-i Bursa'da vâki' câmi'-i şerîflerine bâ-irâde hazreti şâhane bu def'a müceddeden ferş olunan kâliçeler mahallerinde mefrûş bulunan atîk ve köhne kâliçe ve kilimlerin başka ta'dâd ve takdîm olunarak bir kıt'a mümzâ defterinin cânib-i Evkâf-ı Hümâyûn'a irsâli bâbında ecille-i ricâl-i devlet-i 'aliyyeden hâlen Evkâf-ı Hümâyûna nâzır devletlû Kâni Bey Efendi Hazretleri taraflarından hâlen mahrûse-i mezbûrede Evkâf-ı Hümâyûn müdîri mevâli-i fühâm atûfetlü el-Hâc Halil Efendi dâ'îlerin bu hitâbına bir kıt'a vârid olunan uzmânları mûcibince cevâmi'-i müşârun-ileyhimâ taraf-ı şer'den ve müdîr efendi mûma ileyh tarafından me'mûrlar ta'yîniyle tahrîr ve takdîm olunan kâliçe ve kilimlerin mikdâr ve kıymetlerini mübeyyin defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur fî gurre-i Muharrem 260. Sultân Murâd-ı Sânî Hazretleri'nin câmi'-i şerîflerinde mevcûd ve zâid bulunan köhne halı ve kilim: Müsta'mel kilim yigirmi dört 'aded fî elli, bin iki yüz guruş, köhne kilim dört 'aded fî otuz, yüz yigirmi guruş, köhne uşşâk keçesi iki 'aded fî elli, yüz guruş, sağîr köhne halı bir 'aded on beş guruş, kebîr köhne halı bir 'aded iki yüz*

1269/1844 ve 1265/1849 yıllarında cami kurşunları tamir edilmiştir.[254] 1267/1850'de cami, türbe ve medrese kurşunlarının kalay tamiri için kullanılan malzemeler ile 250 kişilik kurşuncu yevmiyesi ve 125 kişilik yemek parasına ilaveten minare tamiri için de ayrıca 12.197,5 kuruş gerektiği ifade edilmiştir.[255] 1267/1851'de ise cami, medrese ve türbe üzerindeki kurşunların ve bazı ahşap yerlerin 25.600 kuruşa tamir olunabileceği bildirilmiştir.[256]

18 Şaban 1271/6 Mayıs 1855 tarihli vesikada caminin ikinci imamı Seyyid Hâfız Hasan Efendi'nin oturduğu evin duvarlarının kötüleşmesi ve bazı kısımlarındaki kiremitlerinin eksilmesi sebebiyle buraların 2.000 kuruş masrafla tamir edilebileceğine yönelik ilgili makama dilekçe gönderilmesinden bahsedilmektedir.[257] Bu hasarın 1855 Bursa depreminden (11 Cemaziyelâhir 1271/1 Mart 1855)[258] kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca bu belgeden yola çıkarak o devirlerde imamlara lojman tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Aynı yıla ait başka bir belgede 1855 depremi sonrasında yapılan hasar tespit çalışmalarında camide bir problem olmadığı ve namaz kılınmaya devam edildiği, sadece minaresinde tamir edilebilecek nitelikte bir miktar yarık oluştuğu bilgisine yer verilmiştir.[259] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli keşf-i evvel defterine göre caminin bazı yerleri, bundan önce meydana gelmiş olan depremde hasar alan son cemaat yeri

elli guruş, evsât köhne halı sekiz aded fî kırk beş, üç yüz altmış guruş, kebîr köhne halı bir 'aded yüz guruş, yekûn iki bin yüz kırk beş guruş…" Bkz. *BŞS*, C 22, 21a

254 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/300.

255 *"…câmi'-i şerîf-i mezkûr ve medrese ve türbe-i münîfe mezkûrlar üzerlerine muhtâc kalay olan beheri on sekiz vukıyye olmak üzre bin üç yüz altmış beş tahta ve cem'an yigirmi dört bin beş yüz yetmiş vukıyye kurşunun beher kıyyesi onar pâreden kâliyyesiyle kurşun-ı mezkûr kalayında muktezâ beher yükü altışar guruşluk altmış yük hatıl ve beher yükü yigirmişer guruşluk yigirmi beş yük sâfî kömürü ve beheri altışar guruşluk iki yüz elli nefer kurşuncu ırgâdiyye yevmiyyesi ve beher kıyyesi üçer buçuk altmış vukıyye mismâr ve beher kıyyesi üçer guruşluk yedi yüz vukıyye kurşun ve yüz yigirmi beş nefer kurşuncu ta'âmiyyesiyle kalaycılara ve minâre ta'mîrine muktezâ kireç ve kurşun ve ketân çöpü ve tuğla ve neccâr ve ırgâd yevmiyyeleri on iki bin yüz doksan yedi buçuk guruş."* Bkz. *BŞS*, C 81, 15a.

256 "*…câmi'-i şerîfiyle medrese ve türbesi üzerlerindeki kurşunlar ile ba'zı hatâb olan mahallerinin keşfi olan yigirmi beş bin altı yüz bu kadar guruşu tecâvüz etmemek ve metânet ve rasânetine dikkat olunmak üzre icrâ-yı ta'mîri tezekkür olunmuş…"* Bkz. BOA, *İ.MVL*, No. 212, Gömlek No. 6973.

257 *"Bursa'da vâki' cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Sânî -tâbe serâhû- Hazretleri'nin ihyâ-kerde olan câmi'-i şerîfin imâm-ı sânîsi Seyyidî Hâfız Hasan Efendi'nin sâkin olduğu meşrût süknânın dîvârları fenâlaşarak ba'zı mahallin kiremidleri dahî noksân bulunmuş ve müceddeden berâber (…) dahî îfâsına lüzûm görülmüş olduğu ve bunların ta'yîn ve termîmi iki bin guruşla vücûda geleceği beyânıyla icrâ-yı îcâbı istid'âsına dâir takdîm eylediği 'arz-ı hâl…"* Bkz. BOA, *A.)MKT.NZD*, No. 136, Gömlek No. 85.

258 1855 Bursa depremi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Özaydın, *Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi,* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

259 "*…Murâd-ı Sânî Hazretlerinin câmi'-i şerîflerinde bir zarar olmayub ve edâ-yı sâlât olunmakda olduğu ve minâresinde bir mikdâr münşakk var ise de ta'mîr kabûl ideceği…"* Bkz. BOA, *EV.d*, No. 15785.

üzerindeki kubbeleri ve altlarındaki yay kemerleri, minaresinin petek ve külahı tamamen harap olmuş ve keşif için ebniye-i hâssa hulefâsından Hacı Akif ve Şemseddin, Mühendishâne-i Hümâyun hulefâsından Seyyid Efendiler ve Duvarcıbaşı Tanaş Kalfa'nın dâhil olduğu bazı kişiler görevlendirilmiştir.[260] Yapılan incelemeler sonucunda caminin kâgir kubbelerinin üzerindeki bazı kurşun levhaların eritilmesi ve altındaki kubbe ve duvarlarına tamamen mermer ve badana cilâsı, mahfillere ve mihrap etrafındaki parmaklıklara da yağlı boya cilâsı yapılması, sıva nakışları ile mihrap üzerindeki nakışların ve çiniler üzerindeki yazıların boyayla yenilenmesi, minber, kürsü ve pencere kanatlarının yağlı boya kısımlarının yenilenmesi, minarelerin mevcut kubbe saçaklarının bozulan yerlerinin tamir edilmesi ve iç duvarlarına mermer badana cilâsı yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Caminin son cemaat yeri üzerinde bulunan beş kubbenin üçü oldukça harap olup altında bulanan kemer yaylarının dörtte biri yıkıldığı için kurşunla kaplı çatısının kaldırılması, kemer ve kubbelerin yıkılması, altı tane som ayak üzerindeki ahşap kirişleri çürüdüğü için bunların yerine büyük demir kirişler konularak yeni kemer ve kâgir kubbeler inşa edilmesinin lüzumu belirtilmiştir. Sağlam iki kubbesinin mevcut kurşunlarının ise eritilerek yenilerinin döşenmesi, tavanlarındaki eksikliklerin tamamlanması, iç kısımlarına yeni sıva yapılması ve altındaki ayaklarının ahşap parmaklıklarının boyanması, cami avlusu etrafındaki muhafaza duvarlarının tamir edilerek derz ve badana yapılması, iki tane yeni ahşap boyalı kapı parmaklığının yenilenmesi, caminin sol tarafındaki kâgir minarenin petek ve külahı tamamen yıkılıp gövdesi birkaç yerinden yarıldığı için mevcut hali üzerine sağlam bir kâgir minare inşa edilmesinin gerektiği kayda geçirilmiştir.[261]

---

[260] *"…mevcûd câmi'-i şerîf… ba'zı mahalleriyle bundan akdem vukû' bulan hareket-i arzdan… mezkûr câmi'-i şerîfin son cemâ'at mahalli üzerinde ziyâdece harâb olmuş olan kubbe ve tahtlarında ba'zen münhedim yay kemerleri ve minâresinin dahî petek ve külâhı külliyyen münhedim olmuş olduğundan mahall-i 'âlîlerin keşf u mu'âyenesîçün Hudâvendigâr Eyâleti müşîri devletlü Paşa hazretlerinin emr u irâdeleri mûcebince ma'iyyet-i devletlerinde bulunan ebniye-i hâssa hulefâsından Hacı 'Âkif ve Şemseddin ve Mühendishâne-i Hümâyûn hulefâsından Seyyid Efendiler bendeleriyle ve duvarcıbaşı Tanaş Kalfa kulları ma'rifetleriyle mahallinde bi'l-mu'âyene keşf u mesâha olunarak…"* Bkz. BOA, *İ.MVL*, No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

[261] "*Câmi'-i şerîfin derûn-ı bîrûnına badana ve ba'zen yağlı boya tılasıyla son cemâ'at mahalli kubbelerinin ta'mîr ve inşâsı, zikr olunan mevcûd câmi'-i şerîf kâr-gîr kubbelerinin üzerlerinde ba'zı mefrûş kurşun elvâhlarının zevbiyle ve tahtında kubbe ve dîvârlarına bi'l-cümle mermer ve badana tılasıyla ve sıva cepkârî elvân nakışlarının tazelenmesi ve mahfillere müceddeden yağlı boya tılası, dîvârlara mahfilleriyle mihrâb tarafındaki barmaklıklarına boya tılası, çiniler üzerinde yazılarının elvân boya ile tazelenmesi, mefrûş kurşunlar, ilâve cedîd kurşunlar, mihrâb üzerinin nakışlarının su boyasıyla tazelenmesi, mevcûd minber ve kürsü ve pencere kanadlarının yağlı boyalarının tazelenmesi, câmi'-i şerîf tarafında kâr-gîr minârelerin mevcûd kubbeleri bîrûnunda saçaklarının cüz'î münşakk mahallerinin ta'mîriyle bîrûn-ı etrâf-ı erbâ' dîvârları veçhine bi'l-cümle mermer badana tılası, zikr*

25 Rebîulâhir 1278/30 Ekim 1861 tarihinde camiye ve külliyenin diğer birimlerine akan tatlı su yataklarının harap olması sebebiyle yapılan keşif neticesinde toplam 33.018,5 kuruş masrafla tamirinin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Suyun zaruri bir ihtiyaç olması sebebiyle bu problemin bir an evvel çözülmesi gerektiği eğer Evkâf-ı Hümâyun bunu şu an karşılayacak durumda değilse de bu sorun ileride daha kötü sonuçlara sebebiyet vereceğinden bu masrafın çok görülmeyip fazla müdahale etmeden mümkün olan en tasarruflu şekilde tamirinin gerçekleşmesi hususu dile getirilmiştir.[262] 4 Ramazan 1290/26 Ekim 1873 tarihli tezkerede yer alan bilgilere göre yakın zamanda meydana gelmiş olan fırtınadan zarar gören Orhan, Hudâvendigâr ve Murâdiye Camii'lerine ait minare tamirlerinin keşif defterinde kesme taş yerine 12.500 kuruş masrafla tuğladan yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat Ramazan münasebetiyle daha keşif kaydı tutulmadan

---

olunan câmi'-i şerîfin son cemâ'at mahallinin beş 'aded kâr-gîr kubbelerinden üç 'adedi ziyâdece harâb ve tahtında yây-ı kemerlerinde rub' mikdârı münhedim olmuş olduğundan oradan kurşun pûşideli sakfı ref' ve kemer ve kubbelerde hedm olunarak altı 'aded som ayaklar bâlâsında ahşâb kirîşleri çürümüş olduğundan iki barmak arzında bir buçuk barmak mebzinde kebîr tîmur ve hançerler ile battâl kebîr tîmur kirîşler vaz' olunub cedîd battâl tuğladan hâlis harcıyla mahrûc tahtaların hâlis harcıyla sıvalı müceddeden kemer ve üzerlerine kâr-gîr kubbeler inşâsı ve diger iki 'aded mevcûd kubbeler tahtında müceddeden sıva ve bi'l-cümle sıva cepkârî nakışlı ve üzerine rub' derece ecnâs kerâste 'ilâvesiyle sakflı ve üzerine noksânı tekmîl olub mevcûd kurşunların zevb olunarak ferşi ve tahtında dîvârlar veçhine mermerîden ve ayaklarının mevcûd ahşâb barmaklıklarına boya tazelenmesiyle mahall-i mezkûrun inşâsı, mücedded vaz' olunacak tîmûr kirişler, tîmûr hançerler, münhedim kemerler inşâsı, mücedded kârgîr kubbler inşâsı, üzeri kurşun pûşideli sakfı inşâsı, mevcûd kubbe ve kemerler vechine müceddded kurşun, dîvârlar vechine mermer badana tılası, mevcûd ahşâb barmaklıklarına boya tılası, câmi'-i şerîf avlusu etrâfında muhâfaza dîvârlarının ta'mîriyle taraflarına derz ve badana tılası ve iki 'aded müceddeden ahşâb boyalı barmaklık kapu tecdîdi… Müceddededen kâr-gîr minâre inşâsı: Câmi'-i şerîfin yesârî tarafında kâr-gîr minâresinin petek ve külâhı külliyen münhedim olmuş ve mevcûd gövdesinin birkaç mahallinden münşakk bulunmuş olduğundan gövde üzerine som bilezik mahalline kadar (…) ve tesviye olunub cedîd minâre tuğlasından hâlis harcile mahrûc derzinin küngü tomruğundan ince tarak ile tesviyeli tîmür kenâr ve zebân ile merbût som baba direk ve kanâdlı bîrûn hâlis harcile sıvalı şerefe tabanına çıkınca kâr-gîr gövdeli nısf-ı der-mêvcûd mâ-'adâsı cedîdinin mezkûrdan ince tarâk ile tesviyeli tîmûr kenâr ve zebân ile bu rabtı som şerefeli üzeri kezâlik tuğladan bâlâsı avâranlıklı(?) kâr-gîr petekli üzerine kebîr seyrân ikâmeli tîmûr germiş cenberler ile merbût etrâfı süzmeden medreli üzeri Kütahya tahtasından kapu nısfından ziyâde cedîd kurşun ilâvesiyle ferşli bâlâsı müceddeden yaldızlı nuhhâsi 'âlemli ve sacdan ma'mûl kanadıyla askılı ve boyalı mevcûd bilezik üzerine cüz'î enkâzıyla mahlût münîr ve müstahkem müceddeden kâr-gîr minâre inşâsı, bîrûn sıvalı kâr-gîr gövde inşâsı, nısf derece enkâzıyla mahlût müceddeden som şerefe inşâsı, bîrûn sıvalı bâlâsı avâranlıklı kâr-gîr petek inşâsı, evsâf-ı mezkûre üzre müceddeden külâh inşâsı" Bkz. BOA, *İ.MVL*, No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

[262] *"… câmi'-i şerîf ve medrese ve 'imâret-i 'âmireleriyle bazı mahallât-ı menâziline cârî mâ-i lezîz mecrâlarının harâbiyyeti cihetiyle bi'l-keşf-i emr-i ta'mîrde otuz üç bin on sekiz buçuk guruş masrafla vücûda geleceği inhâ' olunmuş ve bu husus havâyic-i zarûriyyeden bulunmuş olduğundan ol-vechile tesviyesi istibdât olunub egerçi şu aralık Evkâf-ı Hümâyûn hesâbından hâl-i hâzıra bu misillû masârif-i rukbâsına müsâ'id degil ise de mazârr-ı takrîre göre zikrolunan mahallerin te'hîr-i ta'mîrde idüb masârif-i zâide vukû'unu intâc eyleyeceğine ve bu maddesi vâkı'â sâir seyyie nasîb olub havâyic-i zarûriyyenin en başlısu olmasıyla berâber beyân olunan masârifi dahi istiksâr olunacak mertebede olmadığına mebni mezkûr yolların masârif-i keşfini tecâvüz etmemek ve tasarrufât-ı mümkineye bi'r-re'âya daha âhûn-ı masrafla vücuda getürülmek üzre…"* Bkz. BOA, *İ.MVL*, No. 457, Gömlek No. 20508.

minarelerin tamirlerine eski hali üzere yani kesme taşla başlandığı için bu şekilde devam ettirilmiştir. Böylece önceden kayda geçirilmiş masraflar düşmüş ve minarelerin yapımından arta kalan parayla camilerin diğer hasarlı yerlerinin tamiri de uygun görülerek bir an önce harekete geçilmiştir.[263] Yaklaşık 4 ay sonrasına ait bir vesikada (2 Muharrem 1291/19 Şubat 1874) ise yukarıda bahsedilen fırtına sebebiyle bazı selâtin camilerin minarelerinde ciddi hasar oluştuğu, Murâdiye Camii minarelerinin kâgir olan külah ve peteğinde toplam 30.150 kuruşluk tamir masrafı çıktığı, Sultan II. Murad vakfının da içinde bulunduğu bazı vakıfların bu masrafları karşılayamaması üzerine Evkâf-ı Hümâyun Hazinesi'nin devreye girerek adı geçen vakıfların yıldan yıla borçlarını ödemesi şartıyla tüm tamir harcamalarını üstlenmesi hususunda bilgiler yer almaktadır.[264] 1294/1877[265] ve 1300/1882 yıllarında yine şiddetli lodos sebebiyle selâtin camii ve türbelerine ait kurşunların sökülerek tamire muhtaç duruma geldiği ifade edilmiştir.[266]

30 Rebîülevvel 1314/8 Eylül 1896 tarihli belgeye göre cami ve medresede yapılan keşif sonucunda masrafı mecidiye[267] 20 kuruş hesabıyla 100.000 kuruşluk tamirin yapılabilmesi için bu masrafın keşif defterine hamâliye ve diğer masraflar adı altında

---

263 *"...Sultân Orhan ve Hudâvendigâr ve Murâd-ı Sânî Hazerât-ı câmi'-i şerîfleri minârelerinin defter-i mezkûra dâhil olduğu üzre kesme taşdan yapılmasına sarf-ı nazârla on iki bin beş yüz guruş masrafla tuğladan yapılması karârlaşdırılub Ramazân-ı şerîf münâsebetiyle ta'mirine başlanmış olduğundan bahisle işbu minârelerin kesme taşdan yapılmak üzre ve ehl-i keşf olan masârifinin bi't-tenzîl fazla kalan mahallerin dahî icrâsı ta'mîri lüzûmuna dâir Hudâvendigâr Vilâyeti Meclisi'ne gelen mazbata leffen sarıb(?) Hâkâniyye ehli kılınmış hâlinle mündericâtına ve evvelce gönderilmiş olan sâlifü'z-zikr keşf defterine nazaran îcâbının şer'an icrasıyla ta'mirât-ı mezkûre kusûrunun dahî iklmâlîçün mahalline me'zûniyyet i'tâsına (...) şerif tezkire."* Bkz. BOA, *A.)MKT.MHM,* No. 467, Gömlek No. 50.

264 *"Geçende vukû' bulan fırtınada Bursa'da kâin cennet-mekân Hudâvendigâr ve Orhan ve Murâd-ı Sânî vesâir selâtin-i 'izâm -tâbe serâhüm- hazerât-ı cevâmi'-i şerîfesi minârelerinde ekserinde külâh ve petekler ve ba'zılarında kürsüye kadar mahalleri devrilmiş... Murâd-ı Sânî Hazretleri'nin câmi'-i şerîfleri minârelerinde kâr-gîr olarak külâh ve peteğine sarf-ı muktezî görünen üç bin yüz elli guruş... Çelebi Sultân Mehmed ve Murâd-ı Sânî ve Orhan Gâzi hazerât-ı evkâf-ı şerîfesi kezâlik Hazîne-i Celîle-i Mâliyye'den idâre olunub sene be-sene hâsılât-ı Evkâf-ı Hümâyûn Hazînesi'ne bi'l-i'tâ kâffe-i masârifîn hazîne-i merkûmeden sarf ve tesviyesi..."* Bkz. BOA, *ŞD,* No. 95, Gömlek No. 43.

265 *"...Bursa'da kâin Orhan ve Hudâvendigâr Gâzî ve Yıldırım Bayezîd Hân ve Çelebi Sultân Mehmed ve Sultân Murâd Hân tâbe serâhüm hazerâtının cevâmi'-i şerîf ve türbe-i münîfeleri ve câmi'-i kebîrde kapılarıyla Hazret-i Emîr efendimizin türbe-i şerîfesi üzerlerindeki kurşunlar geçenlerde şiddetle hubûb eden lodos rüzgârının tesiriyle sökülerek harâb ve ta'mire muhtâc olduğundan keşf-i bi'l-icrâ zikrolunan cevâmi'-i şerîf ve türbe-i münîfelerin kurşunları ta'mirâtının Sultân Murâd-ı Sânî Hazretleri türbe-i şerîflerinin etrâfındaki muhâfaza dîvârları masârifiyle berâber otuz iki bin sekiz yüz yetmiş guruş masrafla vücûda geleceği tebeyyün etmiş..."* Bkz. BOA, *İ.ŞD,* No. 35, Gömlek No. 1782.

266 *"...Bursa'da defn halde gufrân olan selâtin-i 'izâm behişt-makâm hazerât-ı cevâmi'-i şerîfe ve merâkıd-ı münîfelerinin kubbeleri kurşunlarının keşfi mûcibince yigirmi bir bin dokuz yüz altı guruş on pâre masrafla Vilâyet-i Evkâf Muhasebecisinin nezâreti tahtında olarak emâneten icrâ-yı ta'mîri..."* Bkz. BOA, *İ.ŞD,* No. 62-3588.

267 1260/1844 yılında Sultan Abdulmecid adına bastırılmış altın ve gümüş paralara verilen isimdir. Daha ziyade 20 guruşluk gümüş sikkeler için kullanılan bir tabir olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. DİA, "Mecidiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28/239.

dâhil edilip indirilen fiyat ve akçe farkı düzenlemesiyle 80.149 kuruşa düşürülerek vakfın 1312/1894 senesi bütçesinden ödeneceği ifade edilmiştir.[268] 1315/1897 yılında caminin genişletme tamirinin yapılmakta olduğu, duvarlarında Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.v.) ve dört halife (r.a.) isimlerinin yazılı olduğu levhaların bulunmaması sebebiyle valilikçe bunların temininin sağlanıp camiye hediye edileceği belirtilmiştir.[269] On altı gün sonrasına ait başka bir belgede ise (18 Şabân 1315/12 Ocak 1898) genişletme tamiri tamamlanan caminin açılış merasimi detaylarına yer verilmiştir.[270] 1320/1903 senesinde cami, medrese ve müştemilattan müezzin ve kayyım odalarına 81.140 kuruş masraf kaydı yapılmıştır. Sonradan bazı yerlerin ve kurşunların onarım gerektirmesi ve yeni bir minare yapılmasına lüzum görülmesi sebebiyle yapılan yeni keşif gereğince mecidiye 19 kuruş hesabıyla 107.027 kuruş 35 para masraf öngörülmüştür.[271] Aynı yıla ait başka bir vesikada, ibadet mekânının genişletilmesi sebebiyle önceden yıllık tahsis edilen 184,5 kıyye yağın artık yetersiz kaldığı, buna 65,5 kıyye daha eklenince yıllık tahsisatının 250 kıyyeye ulaştığı ve bu ilave yağın kıyyesi 5,5 kuruştan bedelinin 360 kuruş 10 para olduğu

---

[268] *"câmi'-i şerîf ve medresesinin muhtâc-ı ta'mîri bulunan mahallerinin icrâ olunan keşf-i mûcibince ta'mirâtı mecîdî yigirmi guruş hesâbıyla yüz bin guruş sarfıyla vücûda geleceği anlaşıldığı beyânıyla meblağ-ı mezbûrun sarfına me'zûniyyet i'tâsı hakkındaki iş'âr mahalli üzerine tedkîkât-ı lâzıme lede'l-icrâ cennet-mekân müşarûn-ileyh hazretleri vakfının Mâliye Hazînesinden alınmakta olan mahsusât-ı ma'lûme meyânında gayr-ı ez-masârif ve vezâif-i senevî otuz bin küsûr guruş bedeli ve dâhil-i cetvel yetmiş bin küsûr guruş da vâridâtı olduğu anlaşılmış olduğundan bahisle ta'mirât-ı mezkûrenin emânet-i icrâsîçün melfûf keşf defterine hamâliyye ve masârif-i müteferrika nâmıyla idhâl olunup şehr-i emâneti hendese-hânesince tenzîl kılınan mebâliğ ile akçe farkı tarh ve tenzîl kılındıktan sonra seksen bin yüz kırk dokuz guruşa tenzîl eden masârif-i ta'mîriyyenin cennet-mekân müşârun-ileyh Hazretleri vakf-ı bedeli ile vâridât-ı sâiresinden olmak üzere mahall-i hâsılat-ı vakfiyyesinden ve 312 senesi büdçesinden sarfı istibdât olunmuş…"* Bkz. BOA, *İ.EV,* No. 14, Gömlek No. 54.

[269] *"…tevsî'an ta'mîr ve inşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyye hazret-i hilâfet-penâhîden bulunan ecdâd-ı me'âlî (…) cenâb-ı cihân-bâbından Bursa'da defîn-i hâk-ı 'ıtırnâk olan cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri câmi'-i şerîfi sâye-i ber-tevâye Hazret-i Şehinşâhî'de be-gâyet (…) bir sûretde hasen hitâma resîde olmakda olub velâdet pür-meymenet-i Hazret-i hilâfet-penâhîde şeref-masârif olan yevm-i mes'ûdda resm-i güşâdînin icrâsı (…) olduğundan vürûdundan sûret-i müntazamadan ism-i celâl ve nebî ile cihar-yâr-ı güzîn hazerât-ı efendilerimizin esâmî-i celîlelerini mübeyyin levâyih bulunmadığından hediyye-i seniyye-i cenâb cihân-penâhî olmak üzre 'inâyet ve ihsânı emrinde delâlet 'aliyye-i (…) bi-yed-i ref' buyurulması istirhâmına vilâyet-i evkâf muhâsebeciliğinin ifâdesiyle ictisâr kılınan…"* Bkz. BOA, *Y.MVT,* No. 171, Gömlek No. 7.

[270] *"Cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin cümle-i hayrât-ı şeriflerinden Bursa'da kâin câmi'-i şerîfi bir müddetden berû tevsî'an icrâ kılınmakda olan ta'mirât ve termîmât sâye-i tevfîkan Hazret-i Hilâfet-penâhîde bu kelle resîde-i husn-i hitâm olarak velâdet-i pür-meymenet Hazret-i Hilâfet-penâhi masârif olan yevm-i mes'ûdda resm-i güşâd bi'l-icrâ-i itmînân mevlid-i Hazret-i Risâlet-penâh kırâat ve bu vesileyle dahî hâzırûn tarafından du'â-yı devâm-ı 'umr u ikbâl-i Hazret-i Hilâfet-penâhi ref'-i bâr-gâh ehadiyyet kılınmış olduğu…"* Bkz. BOA, *Y.MVT,* No. 171, Gömlek No. 67.

[271] *"…cennet-mekân Gâzî Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin Bursa'da bulunub seksen bir bin yüz kırk guruşla ta'mîr ve termîmi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhi'den bulunan câmi'-i şerifleriyle medrese ve müştemilâtından müezzin ve kayyum otalarının keşf-i evvel hâricinde ba'zı yerleri ve kurşunları harâb zuhûr etmesine ve yeniden bir minâre inşâsına lüzûm görülmesine… meblağ-ı mezkûrun mecdî on dokuz guruş hesabıyla farkı bi't-tenzîl küsûr yüz yedi bin yigirmi yedi guruş otuz beş pârenin…"* Bkz. BOA, *İ.EV,* No. 33, Gömlek No. 28.

ifade edilmiştir.[272] 1324/1906 yılında kaydedilen bir belgeye göre Ramazan ayında, kandil, doğum ve cülus gibi önemli gecelerde caminin sonradan inşa edilen minaresinde kurulan mahya ve şerefesi için kıyyesi 5 kuruştan 148 kıyye yağın fiyatı 740 kuruş, mahyacı ve yardımcısı için 600 kuruş, kandil, fıçı vs. masraf için 160 kuruş ve toplamda yıllık 1.500 kuruş masraf çıkarılmıştır.[273] Caminin son restorasyon çalışması ise Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından 2013-2014 yıllarında yapılmıştır.[274]

Tablo 7: Murâdiye Camii'in Tamir Kayıt Çizelgesi

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları-Çatı	Minare	Kapı	Suyolları	Pencere-Cam	Sıva- Boya-Badana vs.	Süsleme	Mihrap	Minber	Kürsü	Mahfil	Musalla	Müştemilat	Genişletme	Bahçe Duvarı	Halı-Hasır	Genel
1594		X															
(1595)[275]	X																
(1600)[276]																	X
(1601)[277]		X			X												
(1605)[278]			X														X

[272] *"…câmi'-i şerîfleri tarafına cenahlar güşâdıyla tevsî'an ta'mirâtı icrâ kılınmasından nâşî câmi'-i şerîf-i mezkûre-i kadîme-i muhassis olan senevî yüz seksen dört buçuk kıyye yağ kifâyet eylememekde olduğundan mahassasât-ı kadîmesine altmış beş buçuk kıyye yağın zammıyla mikdâr-ı seneviyyenin iki yüz elli kıyyeye iblâğı ve mezkûr altmış beş buçuk kıyye yağın her kıyyesinin beş buçuk guruşdan bedeli olan üç yüz altmış guruş on pârenin…"* Bkz. BOA, *BEO,* No. 2035, Gömlek No. 152570.

[273] *"Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin 11 Cemâzîye'l-evveli 324 târihinde Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyrulan 9 Cemâzîye'l-evvel 324 târihi 386 numaralı takrîri Mâliyye Dairesi'nde kırâ'at olundu meâlinde cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin Bursa'da vâki' câmi'-i şerîflerine ba-irâde-i seniyye-i hazret-i hilafet-penâhî ilâveten inşâ kılınan bir minârede Ramazan-ı şerîfde mahyâ kurulmak için yevmî ikişer buçuk kıyyeden yetmiş beş ve şerefe için kırk beş ve leyâli-i mübâreke ile velâdet ve cülûs-ı hümâyûn hazret-i hilâfet-penâhî masârif-i leyâli-i mücella için dahî birer buçuk kıyyeden on buçuk ve yine leyâli-i mübârekede mahyâ içün iki buçuk kıyyeden on yedi buçuk kıyye ki cem'an yüz kırk sekiz kıyye zeytin yağı ve senede dört yüz seksen guruş mahyâcı ve yüz yigirmi guruş yardımcı vazifesiyle kezâlik senevî yüz altmış guruş kandil ve şamandıra ve ress ve mahyâ ve sâire gibi masârif-i müteferrikanın tahsîsi lüzûmu mahallinden bâ-mazbata iş'âr kılınmış olduğundan mezkûr yüz kırk sekiz kıyye yağın her kıyyesi beşer guruşdan olmak üzre esmânı içün yedi yüz kırk ve mahyâcı ile yardımcı için altı yüz ve kandil ve şamandıra ve sair masârif için yüz altmış guruş ki min-haysi el-mecmû' senevî bin beş yüz guruşdan tahsiliyle 322 senesi büdcesi dâhilinde sarf-ı istibdâd kılınmış ve sûret-i iş'âr emsâline muvâfık görünmüş olmağla ber-mûceb-i istibdât icra-yı îcâbının nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi tezekkür kılındı ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l -emrindir fî 5 Receb sene 1324 ve fî 12 Ağustos sene 1322."* Bkz. BOA, *BEO,* No. 2901, Gömlek No. 217540.

[274] Yılmaz, "Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye", 6.

[275] BOA, *TS.MA.d,* No. 1699-0001, 7b.

[276] BOA, *TS.MA.d,* No. 1601, 4b.

[277] BOA, *TS.MA.d,* No. 1728, 7a.

[278] BOA, *TS.MA.d,* No. 1764, 7a.

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları-Çatı	Minare	Kapı	Suyolları	Pencere-Cam	Sıva- Boya-Badana vs.	Süsleme	Mihrap	Minber	Kürsü	Mahfil	Musalla	Müştemilat	Genişletme	Bahçe Duvarı	Halı-Hasır	Genel
(1608)[279]	X											X					X
(1609)[280]	X											X					X
(1610)[281]		X															
(1611)[282]		X										X			X		
(1612)[283]															X		
(1613)[284]															X		
(1614)[285]										X					X		
(1617)[286]	X																
(1619)[287]		X															
(1622)[288]	X							X									
(1624) [289]		X		X									X				
(1628)[290]	X	X													X		
(1629)[291]															X		
(1630)[292]						X											
(1633)[293]	X																
(1635)[294]													X		X		X
(1636)[295]	X		X														
(1637)[296]			X														
(1638)[297]															X		
(1641)[298]	X																
(1668)[299]	X		X	X		X											

[279] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 306.
[280] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 289.
[281] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 273.
[282] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 255.
[283] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 235.
[284] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 218.
[285] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 198.
[286] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 164.
[287] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 143.
[288] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 110.
[289] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 89.
[290] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 62.
[291] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 46.
[292] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 17.
[293] BOA, *MAD.d*, No. 860, 168.
[294] BOA, *MAD.d*, No. 860, 143.
[295] BOA, *MAD.d*, No. 860, 118.
[296] BOA, *MAD.d*, No. 860, 100.
[297] BOA, *MAD.d*, No. 860, 83.
[298] BOA, *MAD.d*, No. 860, 22.
[299] BOA, *TS.MA.d*, No. 1777, 3b.

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları-Çatı	Minare	Kapı	Suyolları	Pencere-Cam	Sıva- Boya-Badana vs.	Süsleme	Mihrap	Minber	Kürsü	Mahfil	Musalla	Müştemilat	Genişletme	Bahçe Duvarı	Hal-Hasır	Genel
(1712)[300]	X																
1715			X			X	X	X		X							
1717	X																
(1723)[301]	X																
1743			X				X							X			
(1759)[302]			X													X	
(1760)[303]					X											X	
(1766)[304]	X														X	X	X
1782	X			X	X												
1790	X		X	X	X	X		X	X	X							
(1799)[305]					X												
(1809)[306]					X												
1813	X					X									X		
(1815)[307]					X												
(1821)[308]					X												
(1823)[309]					X												
(1824)[310]					X												
(1827)[311]					X												X
1829) [312]					X												X
(1836)[313]		X															
1838			X			X					X						
1841	X																
(1843)[314]					X												
1844	X															X	
(1846)[315]					X												

[300] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1802, 3a.
[301] BOA, *EV.HMH.d*, No. 2716, 3b.
[302] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5152, 2a.
[303] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5213, 2a.
[304] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5544, 3a.
[305] BOA, *EV.HMH.d*, No. 7499, 3a.
[306] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8099, 2a.
[307] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8388, 2a.
[308] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8699, 2a.
[309] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8778, 2a.
[310] BOA, *MAD.d*, No. 3535, 2a.
[311] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8961, 2a.
[312] BOA, *EV.d*, No. 9218, 3a.
[313] BOA, *EV.d*, No. 10122, 2b.
[314] BOA, *EV.d*, No. 12040, 50.
[315] BOA, *EV.d*, No. 12804, 4a.

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları-Çatı	Minare	Kapı	Suyolları	Pencere-Cam	Sıva- Boya-Badana vs.	Süsleme	Mihrap	Minber	Kürsü	Mahfil	Musalla	Müştemilat	Genişletme	Bahçe Duvarı	Hal-Hasır	Genel
(1847)[316]					X												
(1848)[317]	X		X										X				
1849	X																
(1850)[318]	X	X															
(1851)[319]	X				X		X										
(1852)[320]					X												
(1853)[321]				X													
(1854)[322]	X				X												X
(1855)[323]																X	
(1856)[324]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X				X		
(1861)[325]	X			X	X												
(1863)[326]					X												
1874		X															
1877	X																
1882	X																
1897							X							X			
1903	X	X											X				
2013-2014																	X

Yukarıdaki tablo camide yapılmış veya planlanmış farklı yıllara ait bazı tamir kayıtlarından ve muhasebe defterlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Tabloya bakıldığında caminin en sık 19. yüzyılda onarım geçirdiği ve en fazla tamir gören kısımların kubbe kurşunları, cam, çerçeve, minare ve bahçe duvarı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun en önde gelen sebebi, tamir kayıtlarında da belirtildiği üzere Bursa'da sık sık yaşanan lodostur. Zamana bağlı yıpranma da ikincil sebebi teşkil

316 BOA, *EV.d*, No. 13055, 4b.
317 BOA, *EV.d*, No. 13343, 4b, 5a, 6a.
318 BOA, *EV.d*, No. 13997, 4b.
319 BOA, *EV.d*, No. 14344, 4a.
320 BOA, *EV.d*, No. 14722, 4a.
321 BOA, *EV.d*, No. 14722, 4a.
322 BOA, *EV.d*, No. 15006, 3a, 4a; BOA, *EV.d*, No. 15332, 6a.
323 BOA, *EV.d*, No. 15637, 2b.
324 BOA, *EV.d*, No. 15976, 4a, 5a.
325 BOA, *EV.d*, No. 17352, 2b-3a.
326 BOA, *EV.d*, No. 18242, 2b.

etmektedir. Yıllara bakıldığında en kapsamlı tamiratın 1855 depremi sonrasında 1856 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise depremin ne denli yıkıcı bir etki bıraktığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Tespit edilen yıllarda en az yenilenmenin mihrap ve minber kısımlarında gerçekleştiği müşahede edilmiştir. Ayrıca camide ibadet mekânının genişletilmesi yönünde bir çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Gerekçesinin ise tabhâne kısımlarının işlevselliğini yitirmesi ve nüfus artışı olduğu tespit edilmiştir. Anlaşılan o ki, cami kuruluşundan günümüze kadar birçok kez tamir geçirmesine rağmen iç mekânı 1743 yılına kadar orijinal şeklini korumuştur.

B. Medrese

Arapça kökenli bir kelime olan medrese, içerisinde ders okutulan veya talebelerin yatılı olarak eğitim-öğretim gördükleri yer anlamına gelmektedir.[327] Bu manada İslâm tarihinde ilk medrese modelini Mescid-i Nebevi'deki "suffe" oluşturmaktadır. Daha sonra İslâm devletlerinde yaptırılması ihtiyaca binaen bir gelenek haline gelen bu kurum Osmanlı Devleti'ne Selçuklulardan tevarüs etmiş ve başta sultanlar tarafından olmak üzere birçok medrese inşa edilmiştir.[328] Murâdiye Medresesi Bursa'da yaptırılan son selâtin medresesi olmuştur. Sultan II. Murad, vakfiyesinde geçen "*medrese-i münîfe"*[329] ifadesiyle bu medresenin büyük ve yüksek dereceli olduğunu, "…*medrese-i mezbûre 'ilm-i fıkh tahsîl eyleyüb ifâde ve istifâde ve ta'lîm eyleyen kimseler içündür…"*[330] açıklamasıyla da bu medresesini fıkıh ilmini (Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîflere dayanan dini bilgi)[331] öğrenip öğretecek talebeler yetiştirmek amacıyla kurduğunu belirtilmiştir.

1. Fiziki Yapısı

Medrese, külliyenin merkez yapısı olan caminin 40 m. kadar solunda ve aynı hizada inşa edilmiştir.[332] Medresenin kitâbesi bulunmamaktadır. Kündekârî tekniği ile yapılmış

---

[327] Devellioğlu, "medrese", 693.
[328] Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 31/465.
[329] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 96.
[330] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 96.
[331] Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/1.
[332] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/316. Murâdiye Medresesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, *Osmanlı Klasik Dönemi'nde Bursa Medreseleri,* 92-98.

ahşap giriş kapısı, kuzey duvarında yer almaktadır. Medresenin 1078/1668'de yapılmış bir bekçi kapısı olduğunu da arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz.[333] Medrese girişindeki revakın iki mermer sütununda devşirme sütun gövdeleri kullanılmıştır. Yapı malzemesi olarak taş ve tuğla, süslemede ise çini kullanılmış olan medresede, avlu ortasında sekiz köşeli ve musluklu mermer bir havuz yer almaktadır. Ayrıca yaklaşık 17 m. genişliğinde dört köşeli açık avlusu etrafında sıralanmış 16 odası[334] bulunmaktadır. Bunlardan 14 tanesi kapı, pencere, ocak ve rafı olan konforlu birer oda niteliğindedir. Giriş tarafındaki sağ ve sol köşelerde yer alan 2 oda, diğerlerine göre daha büyük; bunlara bitişik olan 2 oda ise diğerlerinden daha küçük ve öğrencinin kalamayacağı niteliktedir. Fakat buraların önceleri öğrenci odası olup ocak, raf ve kapısının sonradan kaldırılmış olması da mümkündür. Çünkü muhasebe kayıtlarında medresedeki talebe sayısının 15 olduğundan ve 1155/1743 yılına ait bir vesikada ise medrese talebelerinin kaldıkları 15 odadan bahsedilmektedir.[335] Medresenin köşelerinde yer alan 4 oda ikişer pencereyle, kalan 12 oda ise birer pencere ile aydınlanmaktadır. Üzeri kubbe ile örtülü ve mihraplı dershâne eyvanı ise ana zeminden 9 basamak yüksekte olup giriş kapısının tam karşısındadır. 4'ü altta ve 3'ü üstte olmak üzere toplam 7 penceresi ve bir mihrabı olan dershânenin duvarlarında çini süslemeler bulunmaktadır. Dershâne eyvanının sol dış duvarı üzerinde sülüs hatla yazılmış 1156/1743 tarihli, 94,5x76,5 cm. ebadında "Dârüssaâde Kâtibi Çeşmesi Kitâbesi" ve sağ dış duvarında ise 1254/1838 yılına ait, tâlik hatla yazılmış 101x51 cm. ölçüsünde "Rifâî Dergâhı Kitâbesi" yer almaktadır. Bu kitabelerin medrese duvarlarına ne zaman yerleştirildiğine dair bilgi elde edilememiştir. Günümüzde mevcut olmasa da eskiden dershânenin bir kapısı olduğu bilinmektedir.[336] Aksi takdirde soğuk havalarda burada ders yapmak mümkün olmazdı. Çünkü orijinal halinde medrese avlusunun üzeri açık olarak inşa edilmiştir. 1037/1628 senesine ait bir muhasebe defterine göre dershânede öğrencilerin oturduğu iskemleler mevcuttu.[337] Büyük ihtimalle öğrenciler kışın bu iskemlelere oturarak ders dinlemekteydiler. Ayrıca dershânenin önündeki sofasının da bir kapısı olduğu ve 1155/1743 yılında kapıya korkuluk yapıldığı bilgisi de mevcuttur.[338] Merdivenle çıkıldığı için öğrencilerin düşmesini önlemek

[333] BOA, *TS.MA.e,* No. 1040, Gömlek No. 26.
[334] Kâzım Baykal eserinde medresenin 14 odası olduğunu bildirmiştir. Bkz. Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 38.
[335] *BŞS,* B 124, 71b.
[336] *"…medrese-i celîlelerinin ders-hâne-i sofası kapusu…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 71b.
[337] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 62.
[338] *BŞS,* B 230, 23a-b.

amacıyla böyle bir önlem alınmış olabilir ki günümüzde de bu kısımda korkuluklar mevcuttur. Bazı arşiv belgelerinde medreseye yapılan kitap bağışlarından bahsedilmektedir. Bunlardan biri 957/1550 yılına aittir. Belgeye göre eski Kâğıt Emini[339] merhum Mehmed Çelebi, istifade etmesi için tamamı Dımeşk kâğıdı üzerine tâlik hatla yazılmış 500 adet "Sahih-i Buhârî"yi[340] Ali Çelebi'ye vakfetmiş ve o da vefatından sonra verilmek üzere bu kitapları Murâdiye Medresesi müderrislerine vakfetmiştir. Müderrislere dağıtılmak üzere vakıf mütevellisi Abdullah Çelebi b. Nureddin'e teslim edilen kitaplar, medresenin kıdemli hocası Mevlana Abdülcebbar Efendi'ye ulaştırılmıştır.[341] Diğer bir belgede ise 1016/1607 yılında merhum Şeyhülislam Münir Mustafa Efendi'nin kütüphanesinde bulunan, ama aslında merhum Lütfullah Efendi'nin medrese için vakfettiği 62 adet vakıf kitabının medrese müderrisi Mehmed Efendi'ye teslim edildiği dile getirilmiştir.[342] Bu durum Lütfullah Efendi'nin, hayatta olduğu sürece kitapları Şeyhülislâm Münir Mustafa Efendi'ye emaneten bırakmış olabileceğini akla getirmektedir. Aksi takdirde kitapların medreseye çoktan ulaştırılmış olması gerekmektedir Tespit edilen bu iki vesika medresenin bir kütüphanesi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Dershâne içerisindeki nişler ve dolaplar buranın aynı zamanda kütüphane olarak da kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Medrese binası günümüze kadar birçok tamirat geçirmiş ve 1951 yılındaki restorasyondan sonra Verem Savaş Dispanseri olarak kullanılmaya başlanmıştır.[343] Bir süre KETEM (Kanser Erken Teşhis Tarama ve

---

339 Osmanlı Devleti bürokrasisinde kâğıt ve kırtasiye malzemelerinden sorumlu olan kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, "Kâğıt Emini", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/2.

340 Buhârî'nin, İslâmin temel kaynaklarından ikincisi kabul edilen hadislerin sahih olanlarını toplayarak bir araya getirdiği eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114.

341 *"Sâbıkan kâğıd emîni olan merhûm Mehmed Çelebi b. Bâlî hâl-i hayâtında merhûm Ali Çelebi Efendi'ye mütâla'a ve istifâdesiyçün vakf idüb merhûm Ali Çelebi vefâtından sonra mahrûse-i Bursa'da Murâdiye Medresesi'nde müderris olanlara üslûb-ı meşrûh üzre vakf eyledüği Câmi'-i Sahîh-i Buhârî ki Dımeşkî kâğıd-ı tâmmına ta'lîk hatla yazılmış beş yüz 'aded evrâkı müştemîl ve taşrası siyâh ve içerisüni mürdüm cild ile mücelled bi't-tamâm muhteber olunmuş enfes-i kütüb olub hâliyâ mezbûr Câmi'-i Sahîh'in zabt ve istifâde olunmağa medrese-i mezbûreye müderris olanlara virmesiyçün hâliyen mütevellî nasb olunan… Abdullah Çelebi bin Nûreddin nâm kimesneye teslîm olundu ki hâliyen medrese-i mezbûreye müderris olan… Mevlânâ Abdulcebbâr Efendi Hazretlerine teslîm idüb ve mûmâ-ileyh sa'âdetlü ahz-i mansıba müşerref olub kâlinde zikr olunan Câmi'-i Sahîh'i teslîm ve kabz idüb medrese-i mezbûreye müderris olan kimesneye mütâla'a ve istifâdesiyçün teslîm eyleyebilinüb…"* Bkz. *BŞS,* B 45, 45b.

342 *"Merhûm ve mağfûrun-leh Lütfulah Efendi mahrûse-i Bursa'da vâki' merhûm Sultân Murâd Hân medresesiyçün vakf eylediği kütübden olub şeyhu'l-islâm iken vefât iden merhûm mebrûr-ı nâil(?) (…) Münîr Mustafa Efendi'nin kitâb-hânesinde bulunan vakf kitablarıdır ki kıbel-i Şer'de medrese-i mezbûre müderrisi 'umdetü'l 'ulemâ ve'l-ûlâ Mehmed Efendi hazretlerine teslîm olunub onlar dahi alub kabz eylemişlerdir…"* Bkz. *BŞS,* B 26, 127a.

343 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/320.

Eğitim Merkezi) olarak da faaliyet gösteren yapı, 18 Ocak 2019 tarihinden itibaren de Kur'ân ve El Yazmaları Müzesi olarak hizmet vermektedir.

2. Tamir Süreci

Arşiv belgelerinde medrese ile ilgili yapılan taramalar neticesinde 1603-1951 yılları arasında toplam 18 adet tamir vesikası tespit edilmiştir. Ayrıca vakfın muhasebe defterlerinde de bazı tamir kayıtlarına ulaşılmıştır. Kronolojik olarak ele alınan bu kayıtlar medresenin tamir sürecini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Buna göre 1012/1603 senesinde vakıf mütevellisi Mustafa Bey b. İskender medresenin dershâne kapısı üzerine 12 zirâ[344] boyunda ve 3,5 zirâ genişliğinde yeni bir gölgelik yaptırmış ve dershânenin tuğla döşemelerini tamir ettirmiştir. Yapılan keşif neticesinde 16.500 akçe masraf tespit edilmiştir.[345] Yaklaşık 4 ay sonra mütevelli, medresenin 16 adet odasına ait kapı, pencere ve yüklükleri, sofaları, harem döşemeleri ve sıvalarının zamana bağlı yıpranma neticesinde harap bir vaziyette olduğunu bildirmiş ve gönderilen keşif heyeti de tüm tamiratın 16.000 akçeye mümkün olabileceğini öngörmüştür.[346] 1031/1622'de medresenin kubbe kurşunlarının şiddetli rüzgârda dökülen kısımları onarılmıştır. Ayrıca kapısı için 5 ve bazı yerlerine de 27 olmak üzere toplamda 32 adet tahta kullanılmış[347] ayrıca medresenin içerisindeki suyolları, gideri ve odaları da tamir edilmiştir.[348] 1078/1668 yılında 500 akçe masrafla medreseye bir bekçi kapısı yaptırılmıştır.[349] 1155/1743 yılında medrese talebelerinin kaldıkları 15 oda 4.500 akçeye, dershâne sofasının kapı korkulukları, sıvası ve merdivenlerinin tamiri 18.000 akçeye, hücrelerin

---

344 Uzunluk ölçüsü birimi olan zirâ, Arapça kökenli bir kelime olup Türkçe karşılığı arşındır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/411.

345 *"…mütevellî olan… Mustafa Beg bin İskender… medresesinin ders-hânesi kapusu üzerine tûlen on iki zira' ve 'arzan üç buçuk zira' müceddeden zılle bina idüb ve ders-hânenin dahi tuğla döşemelerini meremmet itdim… zikr olunan… zılle müceddeden kurşunla ta'mîr olunub ve ders-hânenin dahi tuğla döşemeleri meremmet olunmak bulunub zikr olunan zıllenin üzerinde olan kurşunun on bin beş yüz akçeye ve sâir kerâste-i mütenevvi'a ve üstâdiyye ve ırgâdiyyesinin altı bin akçeye cem'an on altı bin beş yüz akçeye tahammül varır…"* Bkz. *BŞS,* A 155, 2a.

346 *"…mütevellîsi olan… Mustafa Beg bin İskender… medresesinin mürûr-ı eyyâm ile on altı bâb hücerâtının kapuları ve pencereleri ve musandıraları ve sofalarının ve hareminin döşemeleri ve ayağları ve sıvaları harâbe-müşrif olub… zikr olunan mevâzı'ın ta'mîr ve meremmetiyçün… on altı bin akçeye tahammül olduğu…"* Bkz. *BŞS,* A 155, 74b.

347 *"…medresenin kubbelerinde olan kurşunların ba'zısı müceddeden dökülmeğe muhtâc olub ve ba'zısı şiddet-i rüzgâr ile dökülüb altında olan tahta ve direkleri çürüyüb eyyâm-ı matarda nâzil olan mahallinin sıvası binaya te'sîr idüb… ve medrese kapusında beş tahta ve bazı mevâzı'ında yigirmi yedi tahta…"* Bkz. *BŞS,* B 42, 83b

348 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 143.

349 *"…medreseye bekçi kapısı beş yüz akçe…"* Bkz. BOA, *TS.MA.e,* No. 1040-26.

önlerinde bulunan 15 adet sofa tamiri 15.000 akçeye, yenilenen 15 tane pencere çerçevesi ve kapakları 5.000 akçeye, üzerinde bulunan kurşun ve kâgirleri arasına toprak sıva 24.000 akçeye, odaların sıva, yüklük ve dolap tamirleri 7.200 akçeye, medrese içindeki çardağın yenilenmesi 3.000 akçeye, iç meydanının kaldırımları ve yer altı lağımı tamiri 8.000 akçeye, talebe odalarının önlerindeki sofaların kubbe sıvaları tamiri 5.000 akçeye, sokak kapısı tamiri 240 akçeye ve kubbesinin sıvası 3.000 akçeye, medrese ve türbe üzerindeki kurşunların yenilenmesi ise 43.967 akçeye, medresenin kubbeleri etrafındaki kireç, horasan ve derzleri, kurşunları ve sofası tamiri 30.000 akçeye yapılmıştır.[350] 1196/1782 yılında kaydedilmiş bir belgede medresenin duvarları, çatısı ve kubbe kurşunlarında 2.105,5 kuruş masrafla yapılan tamire ve bunun için gereken malzemelerin miktar ve fiyatlarına yer verilmiştir.[351] 1205/1790 senesinde medrese ve dershâne kapı tavanlarının yenilenmesi ve dershâne sobalarının tamirine 100 kuruş, oda kapılarının onarımı ve sıvasına 100 kuruş, külliyenin ana birimlerinde akan içme suyu kanallarının elden geçirilerek mecralarının yenilenmesine 450 kuruş masraf kaydedilmiştir.[352]

---

350 *"...medrese-i mezbûrede talebe-i 'ulûmun sâkin oldukları hücurât 'aded on beş ta'mîrât-ı müteferikaları cemî'-i levâzımıyla dört bin beş yüz akçe, vâkıf-ı müşârun-ileyh hazretlerinin medrese-i celîlelerinin ders-hâne-i sofası kapusuna tırabzanlar ve sıvalar ve kapusu nerd-bânları ta'mîrleri tâş (...) ve kerâste ve tahta ve levâzım-ı sâiresiyle on sekiz bin akçe, hücurât-ı müte'addide-i mezkûrelerin önünde vaz' sofaları 'aded on beş ta'mîrâtları on beş bin akçe, yine hücurât-ı mezkûrelerde tecdîd olunan pencere çâr-çûbeleri ve kapakları 'aded on beş sâir-i levâzımıyla beş bin akçe, medrese-i mezbûre üzerinde vâki' kurşun ile kâ-gîrleri arasına toprak sıvaları yigirmi dört bin akçe, hücerât-ı müte'addide-i mezbûrenin beyâz sıvaları ve musandıraları ve yüklükleri ve dolabları ta'mîrleri cemî'-i levâzımıyla masrafı yedi bin iki yüz akçe, medrese-i mezbûre dâhilinde tecdîd olunan (...) çardağı kerâste ve mismâr ve gayrı üç bin akçe, yine medrese-i mezbûre derûnunda vâki' meydanın kaldırımları ve kârîz ta'mîrleri ve taş iştirâ'ı masârifi sekiz bin akçe, hücurât-ı talebe-i mezbûr önlerinde sofaları üzerlerinde vâki' kubâb-ı müte'addidelerinin beyaz sıvaları ta'mîrleri beş bin akçe... mârrü'z-zikr zukâk kapusu üzerinde vâki' kubbesinin beyâz sıvası üç bin akçe, medrese-i mezbûrenin zukâk kapusu ta'mîrleri cemî'-i levâzımıyla ve üstâdiyyesiyle iki yüz kırk akçe, medrese-i mezbûre ve türbe-i münevvereleri üzerlerinde mebsût 'atîk kurşundan bi-hasebi'l-iktizâ tecdîd olunan kurşun kıyye on yedi bin dokuz yüz yetmiş dokuz, fî üç, kırk üç bin dokuz yüz altmış yedi akçe, medrese-i mezbûre kubâbları etrâfında kireç ve horasânı derzleri ve kurşun ve sofa kerâste ve mismâr ve gayrî otuz bin akçe..."* Bkz. *BŞS,* B 124, 71b.

351 *"...medrese-i şerîf der-masârifidir ikişer 'araba makâslık 'aded yetmiş fî beş yüz, yüz kırk guruş; etrâf-ı dîvâr işlerin dördü bir 'araba hatıl fî seksen dört, seksen dört guruş; altışar 'araba kuşaklık 'aded yüz altmış, seksen guruş; dâne yerine ...'aded beş yüz yetmiş altı, yüz kırk dört guruş; döşeme tahtası 'aded bin altı yüz fî on pâre dört yüz guruş; mismâr-ı mütenevvi'a kıyye dört yüz fî altmış, yüz seksen guruş; hâm kireç kıyye altı bin, kırk sekiz guruş; kûm yük elli, on guruş; samân yük yigirmi, on beş guruş; hamâliyye ve hademe-i vesâire elli beş guruş; medrese-i mezbûr üstâdiyye nefer iki yüz elli fî yüz, iki yüz sekiz guruş; ırgâdiyye nefer yüz altmış, seksen guruş; medrese-i mezbûrun (...) ve sakfı ve kubbe sahanı üzerlerine kabulub kâliye muhtâc olan bin iki yüz kırk (...) on dokuz bin sekiz yüz kırk vukıyye kurşun (...)beher kıyyesi dört akçeden altı bin altı yüz on üç guruş; yekûn iki bin yüz beş buçuk guruş..."* Bkz. *BŞS,* B 207, 73a.

352 *"...Müşârun-ileyhin medrese ve ders-hânesi kapusu sakfı tecdîdi ve tahta ve ağaç ve mismâr ve ders-hâne sobaları ta'mîrâtı yüz guruş; medrese hucerâtı kapuları ta'mîrâtı ve ba'zı sıvalarına kerâste ve üstâdiyye ve horasân ve ...me'a levâzımât yüz guruş; vakf-ı müşârun-ileyhin 'imâret-i 'âmiresinde ve*

1228/1813'de medresenin odaları üzerindeki kiremitlerinin, dershâne ve saçaklarının 450 kuruşa tamir edilmesi öngörülmüştür.[353] 1231/1816 yılına ait bir vesikadan öğrendiğimize göre şiddetli rüzgârın etkisiyle, uzun zamandan beri tamir olunmayan medresenin çoğu kısmı yıkılmaya yüz tutmuş ve acil olarak onarımı ve yenilenmesi gerekmiştir. Ahali ve talebelerin keşif talebi neticesinde medresenin 3.000 kuruş masrafla tamirinin mümkün olabileceği kararına varılmıştır.[354] 1253/1838 yılında kaydedilmiş bir belgeye göre medrese odalarına ait sıvaların, harap olmuş döşeme, kurşun, çerçeve ve camların yenilenmesine yönelik tamirde kullanılan kireç, odun çöpü, horasan, döşeme tahtası, kazık, çarşı tuğlası, bidon, çivi; kiraz, kayacık ve meşe ağaçları ile hamal, dülger, sıvacı ve rençber yevmiyeleri toplam 1.513 kuruş olarak tahmin edilmiştir.[355] 15 Cemâziyelâhir 1260/2 Temmuz 1844 tarihli vesikada vakıf müdürü Hacı Halil Edib Efendi tarafından medresenin gerekli yerlerine yaptırılan tamirlerin keşif kaydına yer verilmiştir. Buna göre medreseye ait 3 odanın kurşunları altındaki ahşap döşemeleri, dokuz odanın iç mekân döşemeleri, tavanlarının onarımı ve yenilenmesi, odaların ve dershâne kubbesinin kurşun kalayı, dershâne kubbesinin etek döşemeleri ve bacası için toplam 5.140,75 kuruş masraf yapılmıştır.[356] 1267/1850'de şiddetli rüzgârdan harap olmuş medrese kurşunlarının kalay

---

câmi'-i şerîf ve medrese ve türbe-i latîfesinde cereyân eden mâ-i lezîzin kanavâtı ta'mîr ve mecrâları tecdîdi için levâzımât-ı sâire masârifi dört yüz elli guruş..." Bkz. *BŞS.d,* B 230, 23a-b.

353 *"...medrese-i celîle odaları üzerlerine kiremid ve ders-hâne ve saçakları ta'miratı dört yüz elli guruş..."* Bkz. *BŞS,* A 183, 26a.

354 *"...medrese-i celîleleri... müddet-i vefîreden berü ta'mîr olunamayarak şiddet-i rüzgâr sebebiyle ekser mahalleri inhidâma resîde eşedd-i ihtiyâc ile ta'mîr ve tecdîde muhtâc olduğundan sâlifü'z-zikr mahallerin ta'mîr ve tecdîd olunmasını ahâlîleri ve talebe-i 'ulûm istid'â-yı 'inâyetle eyledikleri içün... keşf ve mu'âyene olundukda müşârün-ileyh Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin medresesi üç bin guruş..."* BOA, *İE.HAT*, No. 6, Gömlek No. 565; *BŞS*, B 321, 71b.

355 *"Müşârun-ileyh hazretlerinin meredrese-i latîfeleri ta'mîr-i masârifi; medrese-i mezkûr odalarına sarf içün sarf olunan kirec ve sâir kireç yük on altı fî sekiz, yüz otuz altı guruş; çûb kıyye otuz iki fî bir, otuz iki guruş; horasân yük on altı, yetmiş iki guruş; oda-i mezkûrelerin harâb olan döşemelerine sarf olunan döşeme tahtası 'aded elli iki, doksan sekiz guruş; kirâslı ağacı 'aded on iki, otuz guruş; kazık tavanı 'aded otuz beş, otuz üç guruş; çarşu tuğlası üç yüz, doksan guruş; taş kireç ve bidon on beş buçuk guruş; kayacık ağacı üç ve ayak meşe on iki, otuz iki guruş; oda pencerelerine çâr-çûbe 'aded altı, yetmiş beş guruş; cam 'aded yüz yigirmi, yüz seksen guruş; medrese-i mezkûre üzerine kurşun ta'mîri yüz kırk guruş; ecnâs-ı mismâr kıyye on, otuz yedi buçuk guruş; hammâliyye yüz altmış dört buçuk guruş; dülger ve sıvacı yevmiyyesi otuz, iki yüz yetmiş guruş; rençber yevmiyyesi yigirmi iki, yüz beş guruş; yekûn bin beş yüz on üç guruş."* Bkz. *BŞS*, C 23, 15b.

356 *"...evkâf müdîri mûmâ-ileyh-i fühâmdan fazîletlü el-Hâc Halîl Edîb Efendi dâ'îlerine hitâben Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûndan vârid olan bir kıt'a emr-i nâme-i 'âlî mûcibince müdîr-i mûmâ-ileyh ma'rifetiyle medrese-i mezkûrenin tecdîd ve ta'mîr olan mahalleri... ebnâ-i mi'mâr-ı hâssa hulefâsından erbâb-ı vukûf ma'rifetleriyle... masârifât-ı vâki'asını mübeyyin keşf defteridir...medrese-i mezkûrenin üç bâb odalarının bi-hesâb-ı terbi'i yüz doksan zira' kurşunları tahtında döşemeleri ağacı ve tahtaları tecdîdi iktizâ itmekle kerâste ve me'a üstâdiyye beher zirâ' yedişer guruşdan masârifi yüz otuz üç guruş, medrese-i mezkûrun kebîr ders-hâne kubbesinin etekleri döşemelerinde beheri sekizer guruşdan kırk 'aded meşe kayacık ağacı ve beheri üçer guruşdan elli 'aded dördü bir yük ağacı ve beher kıyyesi üçer guruşdan yigirmi beş vukıyye mismâr beher yükü beşer guruşdan yigirmi yük samân ve dokuzar*

tamiri, ahşap çatısı ve sıvası için gereken masraf belirtilirken[357] birkaç ay sonrasına ait (11 Şaban 1267/11 Haziran 1851) ek önergede ise medrese üzerindeki kurşunların ve bazı ahşap yerlerin tamir edileceği zikredilmiştir.[358]

1855 Bursa depremi (11-12 Cemaziyelâhir 1271/1-2 Mart 1855) sonrasında yapılan hasar tespit çalışmalarında medresenin sofa duvarında zedelenme meydana geldiği gözlenmiştir.[359] 15 Safer 1272/ 27 Ekim 1856 tarihli keşf-i evvel defterine göre depremde medreseye ait 16 adet odanın sıvaları harap olduğu için yeni sıva yapılması, kapılarının tamiri, 2 arşın ölçülerinde bir adet çerçevenin yenilenmesi, yıkılmış 16 adet ocak bacasının yeni tuğla ve halis harçla, üzeri kurşun döşeli ve sıvalı olarak her biri 4 arşın genişliğinde ve 3 arşın boyunda yeniden inşa edilmesi, mevcut 50 adet kurşun levhanın eritilip eksikleri tamamlanarak yerlerine döşenmesi gerekmiştir. Ayrıca odaların önünde yer alan üzeri kubbeli gezinti alanının yay kemerleri ve medresenin girişindeki devşirme sütunların harap olan kısımlarının yenilenmesi, 200 arşın sıva ve badana cilâsı, derzlerin, oda ve dershâne kubbelerinin etrafında harap vaziyetteki kirpi saçakların yenilenmesi,

---

guruşdan on 'aded usta ve altışar guruşdan on beş 'aded rençber yevmiyyeleri ve kubbe-i mezkûr kubbe-i baca üstâdiyye dokuz yüz yetmiş beş guruş, medrese-i mezkûrun dokuz bâb odaları derûnları döşemeleri ve tavanlar ta'mîri ve tecdîdine sarf olunan beheri ikişer guruşdan doksan 'aded döşeme tahtası ve beheri otuzar pâreden doksan 'aded tavân tahtası ve beheri altmışar pâreden kırk beş 'aded kirâslı ağacı ve beher kıyyesi üç guruşdan kırk beş vukıyye envâ'-ı mismâr ve beheri bin on guruşdan on bin 'aded tavân mismârı ve mahâll-i mezkûrlara beheri dokuzar guruşdan otuz 'aded usta yevmiyyesi ve altışar guruşdan otuz üç 'aded rençber yevmiyyesi bin on sekiz guruş, odahâ ve ders-hâne-i mezkûr üzerlerinde sübût kurşundan muktezâ kâl olan beher tahtası on sekizer vukıyyeden iki yüz altmış bir tahta dört bin sekiz yüz dört vukıyye kurşunun beher kıyyesi on pâreden ve altışar buçuk guruşdan yigirmi 'aded kurşun ta'âmiyye ve rençber yevmiyyesi ve kantâriyye ve hatab ve kömür ve kâl ocağı bin sekiz yüz on sekiz guruş otuz pâre, cem'an yekûn beş bin yüz kırk guruş otuz pâre." Bkz. *BŞS*, C 10 136b.

357 *"...kurşun pûşideli bir bâb kâr-gîr medrese-i latîfeleri... şiddet-i rüzgârda vukû' bulan fenâ ve müşrif-i harâb olub eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mîr olduğuna... câmi'-i şerîf-i mezkûr ve medrese ve türbe-i münîfe mezkûrlar üzerlerine muhtâc kalay olan beheri on sekiz vukıyye olmak üzre bin üç yüz altmış beş tahta ve cem'an yigirmi dört bin beş yüz yetmiş vukıyye kurşunun beher kıyyesi onar pâreden kâliyyesiyle kurşun-ı mezkûr kalayında muktezâ beher yükü altışar guruşluk altmış yük hatıl ve beher yükü yigirmişer guruşluk yigirmi beş yük sâfî kömürü ve beheri altışar guruşluk iki yüz elli nefer kurşuncu ırgâdiyye yevmiyyesi ve beher kıyyesi üçer buçuk altmış vukıyye mismâr ve beher kıyyesi üçer guruşluk yedi yüz vukıyye kurşun ve yüz yigirmi beş nefer kurşuncu ta'âmiyyesiyle kalaycılara ve minâre ta'mîrine muktezâ kireç ve kurşun ve ketân çöpü ve tuğla ve neccâr ve ırgâd yevmiyyeleri on iki bin yüz doksan yedi buçuk guruş, medrese-i mezkûr üzerinde kâin ahşâp çatısının ta'mîrine muktezâ beheri on dört guruşluk altmış 'aded kayacık ağacı ve beheri ikişer guruşluk bin 'aded döşeme tahtası ve üzerine (...) sıvasına beherine otuzar guruşluk otuz yük saman ve beheri on üçer guruşluk iki yüz nefer üstâd yevmiyyesi ve beherine yedişer guruşluk üç yüz nefer ırgâd yevmiyyesi ve beherine üçer guruşluk üç yüz vukıyye mismâr masârifiyle (...) ve kâlbur ve kireç (...) ve sâir masârifleri dokuz bin yüz kırk guruş."* Bkz. *BŞS*, C 81, 15a-b.

358 *"...medrese... üzerlerindeki kurşunlar ile ba'zı hatâb olan mahallerinin... icrâ-yı ta'mîri tezekkür olunmuş..."* Bkz. BOA, *İ.MVL*, No. 212, Gömlek No. 6973.

359 *"...medreselerinin sofa duvarı bir mikdâr zedelendiği..."* Bkz. BOA, *EV.d*, No. 15785.

dershâne kubbesinin içine, medresenin iç duvarlarına ve muhafaza kapısına derz ve badana cilâsı yapılması icap etmiştir.[360] 1278/1861 senesinde medreseye akan tatlı su yataklarının harap olması sebebiyle tamir edilmesi dile getirilmiştir.[361] 1290/1873 yılında medresenin harap olmuş bazı yerlerinin 38.000 kuruşa,[362] 1314/1896 yılında ise 80.149 kuruşa tamir edileceği ifade dilmiştir.[363] 1320/1903 senesine ait bir vesikada ise medresenin bazı yerleri ve kurşunlarında hasar meydana gelmesi sebebiyle tamir gerektirdiğinden bahsedilmiştir.[364] 1934 yılında restorasyon keşfinde yer alan Mimar Sedat Çetintaş medresenin sonradan yapılmış ahşap kaplı çatısının kurşunları olmadığı için harap bir duruma geldiğini belirtmiş ve orijinal haliyle yani kubbeli olarak 26.000 liralık bir masrafla restore edilebileceğini Bakanlığa bildirilmiştir. Fakat bu restorasyon çalışması bazı engellemeler neticesinde gerçekleştirilememiş ve 1951 senesinde medrese oldukça kötü bir hal almıştır. Dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Doktor Ekrem Hayri Üstündağ ve Bursa vali vekili Hilmi İncesulu bir gün Bursa'da bulunan anıtları dolaşırken Murâdiye Medresesi'nin harap ve atıl vaziyeti dikkatlerini çekmiş ve buranın halka hizmet verecek bir verem dispanseri olarak işlevselleştirilebileceğini düşünmüşlerdir.[365] Milli Eğitim Bakanlığı'nın onaylamasıyla medresenin bakım ve tamir giderlerinin karşılanması kaydıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimi altında

---

360 *"Mevcûd kâr-gîr medresenin ba'zı mahallerinin ta'mîrâtı, zikrolunan kârgîr medresenin on altı bâb odaları derûnunda sıvaları harâb olmuş olduğundan etrâf-ı erba'a dîvârları vechine müceddeden sıva ferşiyle ve mevcûd kapularının cüz'î ta'mîriyle ve bir 'aded iki arşûn terbî'inde çâr-çûbe tecdîdi ve üzerinde münhedim ocak bacalarının cedîd tuğladan hâlis harcıyla üzeri mevcûd kurşun ferşli ve bîrûn sıvalı on altı 'aded beheri dört arşûn 'arzında üç arşûn kadende bacalar inşâsıyla ve elli 'aded mefrûş kurşun elvâhları zevb olarak noksânı tekmîliyle mahallerine ferşi… mezkûr odalar önünde gezinti mahallerinin kubbeleri tahtında yay kemerlerinin ve sütunlarının devşirme olarak yigirmi beş arşûn cüssesinde cedîd tuğladan hâlis harcile münhedim mahallerinin tecdîdiyle ve kurşun iki yüz arşûn sıva ve bi'l-cümle badana tılası, kâr-gîr pişgün kubbelerin beheri… mevcûd sed etrâfına derz tecdîdi… zikr olunan oda ve ders-hâne kubbesi etrâfında münhedim kirpi saçaklarının müceddîdiyle ders-hâne kubbesi derûnuna badana tılası, cedîd tuğladan saçak tecdîdi… badana tılası… zikr olunan medresenin bîrûn etrâf-ı erba'a dîvârlarının veçhine ba'zı derz ve bi'l-cümle badana tılası… kebîr muhâfaza kapusu bîrûnu üzerinde kâr-gîr kubbesinin birkaç mahallinde münşakk olmuş olduğundan cedîd-i derz ve üzerine sıva ve bi'l-cümle badana tılası…"* BOA, *İ.MVL,* No. 344, Gömlek No. 14903, 3-4.

361 *"…medrese… cârî mâ-i lezîz mecrâlarının harâbiyyeti..."* Bkz. BOA, *İ.MVL,* No. 457, Gömlek No. 20508.

362 *"…medresenin ba'zı mahalleri harâb olmuş ve te'hîr-i termîmi ilerüde masârif-i kesîreye müstelzim görülmüş idügüne mebni keşf ü münâkasası mûcibince otuz sekiz bin guruş masrafla ta'mîr…"* Bkz. BOA, *İ.DH,* No. 64, Gömlek No. 46290.

363 *"… câmi'-i şerîf ve medresesinin muhtâc-ı ta'mîri bulunan mahallerinin icrâ olunan keşf-i mûcibince ta'mirâtı… seksen bin yüz kırk dokuz guruşa..."* Bkz. BOA, *İ. EV.* No. 14, Gömlek No. 54.

364 *"…medrese… ba'zı yerleri ve kurşunları harâb zuhûr etmesine… mecîdiyye yigirmi guruş hesabıyla … medresenin muhtâc olan mahallerinin ta'miri yigirmi bir bin üç yüz on yedi guruş altmış altı pâre…"* Bkz. BOA, *İ.EV,* No. 33, Gömlek No 28.

365 Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları,* 36.

restore edilerek verem dispanseri olarak kullanılmak üzere Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devrine Bakanlar Kurulunca karar verilmiştir. (8 Kasım 1951)[366] Bunun üzerine Sağlık Bakanlığı medresenin tamiri için gerekli meblağı ayırmış ve Bursa vali vekili de bu işte yüksek mimar Sedat Çetintaş'ın vazifelendirilmesini Millî Eğitim Bakanlığı'ndan talep etmiştir.[367] Medrese son olarak 2012-2017 yılları arasında kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir.

Tablo 8: Murâdiye Medresesi Tamir Kayıt Çizelgesi

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları-Çatı	Odalar	Dershâne	Saçak	Pencere-Cam	Ocak	Yüklük-Dolap	Döşemeler	Sofa	Sıva-Badana	Kapı-Gölgelik	Duvarlar	Su yolları	Hasır	Merdiven	Bahçe	Genel
(1597)[368]																	X
(1600)[369]													X				X
1603					X		X	X	X	X	X						
(1611)[370]																	X
(1612)[371]													X			X	
(1613)[372]													X				
(1614)[373]																	X
1622	X	X									X		X				
(1628)[374]			X		X												X
(1629)[375]	X												X				
(1635)[376]		X			X								X				
(1636)[377]													X				
(1640)[378]		X															X
1668											X		X				
1743	X	X			X		X		X	X	X		X		X		
(1759)[379]											X						
(1766)[380]	X				X												

366 BCA, *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928) (30-18-1-2)*, No. 127-79-18.
367 Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları,* 36.
368 BOA, *TS.MA.d*, No. 3638-0002, 6b.
369 BOA, *TS.MA.d*, No. 1728-0001, 9a.
370 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 255.
371 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 235.
372 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 218.
373 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 198.
374 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 62.
375 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 46.
376 BOA, *MAD.d*, No. 860, 143.
377 BOA, *MAD.d*, No. 860, 118.
378 BOA, *MAD.d*, No. 860, 45.
379 BOA, *EV.HMH.d*, No. 5152, 2b.
380 BOA, *EV.HMH.d*, No. 5545, 3a.

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları-Çatı	Odalar	Dershâne	Saçak	Pencere-Cam	Ocak	Yüklük-Dolap	Döşemeler	Sofa	Sıva-Badana	Kapı-Gölgelik	Duvarlar	Su yolları	Hasır	Merdiven	Bahçe	Genel
(1766)[381]	X																
1782	X											X					
1790			X			X				X	X		X				
(1799)[382]					X												
1813	X		X	X													
1816																	X
1838	X	X			X			X		X							
(1839)[383]											X						
(1842)[384]											X						
(1843)[385]											X			X			
1844	X	X						X									
(1846)[386]					X						X			X			
(1847)[387]					X		X				X			X			
(1848)[388]		X			X									X			
1850	X									X							
(1852)[389]					X												
(1854)[390]					X								X				
(1855)[391]					X						X						
1856	X	X		X		X				X	X						
(1857)[392]													X				
(1858)[393]													X				
1861													X				
1873																	X
1896																	X
1903	X																X
1951	X																X
2012-2017																	X

[381] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5545, 1b.
[382] BOA, *EV.HMH.d*, No. 7499, 2b.
[383] *BŞS,* C 92, 21b.
[384] BOA, *EV.d*, No. 11828, 5a.
[385] BOA, *EV.d*, No. 12040, 2b, 3b.
[386] BOA, *EV.d*, No. 12804, 4a, 4b.
[387] BOA, *EV.d*, No. 13055, 3a, 3b.
[388] BOA, *EV.d*, No. 13343, 5a, 6a.
[389] BOA, *EV.d*, No. 14722, 4a.
[390] BOA, *EV.d*, No. 15006, 4a, 5b.
[391] BOA, *EV.d*, No. 15332, 4b, 5b.
[392] BOA, *EV.d*, No. 16096, 2b.
[393] BOA, *EV.d*, No. 16472, 2b.

Tabloya bakıldığında medresenin en sık 19. yüzyılda onarım geçirdiği ve en fazla tamir gören kısımlarının suyolları, kubbe kurşunları, pencere, cam ve kapılar olduğu görülmektedir. Kubbe kurşunları daha çok rüzgâr sebebiyle tamire ihtiyaç duyarken kapı pencere ve camların da öğrencilerin dikkatsiz kullanımı neticesinde sık sık onarım gerektirdiği düşünülebilir. Sofa, duvarlar, merdiven ve bahçe ise mevcut senelerde sadece birer defa tamir edilmiştir. En kapsamlı tamirat 1743'te en uzun restorasyon süreci ise 2012-2017 yılları arasında yapılmıştır.

C. İmâret

Arapça'da "yapı, bina"[394] gibi anlamlara gelen imâret kelimesi hem külliye hem de medrese talebelerine ve ihtiyaç sahiplerine yemek pişirilerek dağıtımı yapılan yer manasında kullanılmış bir tabirdir.[395] Günümüzdeki karşılığı aşevi olan bu birimler külliyelerin tamamlayıcı unsurlarından biri olmuştur. Vakfiyede geçen *"...'imâret-i mezkûre fakîr ve miskîn ve garîb ve mukîm olanları ta'âmlandırmak içündür... her gün iki kerre ta'âm bişe ve her hâzır olan ganî ve fakîre ve mukîm ve müsâfire ecdâd-ı 'izâmının nevverallâhu merâkidehum 'imâretinde mu'tâd olunan üslûb üzere it'âm oluna..."*[396] ifadelerinden anlaşıldığı gibi vâkıf, imâretinden sadece fakir ve ihtiyaç sahiplerinin değil o an orada bulunan herkesin faydalanabileceğini belirtmiştir.

1. Fiziki Yapısı

Caminin kuzeydoğu tarafında konumlanmış olan imâret taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiş 40x13m. ebadında büyük bir aşevidir.[397] İmâret, dikdörtgen planlı olup bölümleri kuzey-güney doğrultuda tek hat üzerinde sıralanmıştır. Bazı bölümler arasında ise yükseklik farkı mevcuttur. Tespit edilen bazı arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda imârette matbah (mutfak),[398] fırın,[399] me'kel (yemekhâne),[400] öğrenci

394 Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), " imâret", 598.
395 Pakalın, "imâret", 2/61.
396 VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93; 96,99.
397 İmâret hakkında bkz. Hızlı, "Bursa'da Selâtîn İmâretleri", 33-63.
398 BOA, *EV.d,* No. 15785.
399 *BŞS,* B 42, 84a; B 124, 110a; B 230, 23a; BOA, *EV.d,* No. 15785.
400 BOA, *EV.d,* No. 15785.

me'keli,[401] kiler,[402] odun anbârı,[403] zahîre (tahıl) anbârı,[404] habbâzîn (ekmekçiler) sofası[405] ve bir ahırın[406] yer aldığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde orijinalliğini büyük oranda kaybeden ve restoran olarak kullanılan yapının içerisinde 4 ayrı bölüm ve doğu cephesinde küçük bir bahçe bulunmaktadır. Yapıya sol cephede bulunan iki ayrı kapıdan giriş yapılmaktadır. Ortadaki kemerli ve üzeri çatı ile örtülmüş ahşap kapı restoranın giriş kapısıdır. Diğeri ise en güneyde olup restoranın mutfağına açılmaktadır. İmâretin en kuzeyinde bulunan ve birkaç merdiven inilerek girilen, çift kanatlı ahşap kapıya sahip kare planlı odanın kuzey duvarında yan yana sabitlenmiş sekiz adet toprak küp mevcuttur. Bunların erzak saklamak için kullanıldığı düşünülürse bu kısmın imâretin kileri olma ihtimali yüksektir. Mazgal pencerelere sahip olan kilerin güney batısında bir de ocak yer almaktadır. Buranın dışarı açılan ayrı bir kapısı bulunmamaktadır. Kilerden merdivenle çıkılarak geçilen orta alanın kuzey doğu duvarındaki çeşmenin sol tarafında kemerli ve tepesinde açıklık bulunan kubbeli bir bölüm yer almaktadır. Bu kısmın hemen sol yanında ise bacası olan bir ocak mevcuttur. Bu ocağın bulunduğu yeri fırın olarak düşünürsek yanındaki kemerli ve kubbeli alanın da yemek pişirilen yer olması ihtimal dâhilindedir. O halde içinde fırın, çeşme ve yemek pişirme alanının bulunduğu dikdörtgen şeklindeki büyük orta bölümün imâretin mutfağı olduğu aşikârdır. Buraya hem batıdan hem de doğudan giriş sağlanmaktadır. 1002/1594 yılında vakıf mütevellisi Kasım Bey b. Abdülmennan'ın yaptırdığı sayıma göre imâret mutfağında bulunan erzak ve odun miktarı şöyledir: 600 vukıyye asel, 1.240 vukıyye sade yağ, 250 vukıyye susam yağı, 200 vukıyye keten yağı, 1.120 vukıyye siyah üzüm, 100 vukıyye kızıl üzüm, 5 vukıyyesi 1 kile hesâbı 633 kile mısrî pirinç, 15 müd 10 kile yerli pirinç, 280 vukıyye sarı erik, 20 kile nohud, 100 vukıyye soğan, 20 kile tuz, 30 vukıyye badem, 5 vukıyye fıstık, 360 müd buğday, 82 müd alaf ve 300 yük odun.[407]

---

401 *BŞS,* B 124, 110a.
402 *BŞS,* B 124, 72a; B 207, 72b; BOA, *EV.d*, No. 15785.
403 *BŞS,* A 155, 74b; B 42, 84a; B 124, 110a; B 336, 44a.
404 *BŞS,* B 124, 72a; B 230, 23a; BOA, *EV.d*, No. 15785.
405 *BŞS,* B 94, 48b.
406 *BŞS,* B 42, 84a.
407 *"…mütevellî… Kâsım Beg bin Abdulmennân… matbaha-i mezbûrede mevcûd altı yüz vukıyye asel ve bin iki yüz kırk vukıyye sâde yağ ve iki yüz elli vukıyye şîrugân ve iki yüz vukıyye bezîr yağı bin yüz yigirmi vukıyye siyah üzüm ve yüz vukıyye kızıl üzüm ve beş vukıyyesi bir keyl hesâbı üzre altı yüz otuz üç keyl mısrî pirinç ve on beş müd on keyl yerli pirinç ve iki yüz seksen vukıyye zerd-i âlû ve yigirmi keyl nohud ve yüz iki vukıyye (…) yüz vukıyye soğan ve yigirmi keyl tuz ve otuz vukıyye bâdem ve beş*

Mutfak alanının güney tarafında kalan ve günümüzde lavabo olarak kullanılan dikdörtgen şeklindeki bölüm ise öğrenci me'keli (yemekhânesi) olabilir. Tespit ettiğimiz bir vesikada yemekhânede öğrenciler için yapılmış oturak tahtalarının yenilenmesinden bahsedilmektedir.[408] Bu durum yemeklerin yere oturularak değil de masalarda yendiğine işaret etmektedir. Ayrıca medrese talebelerinin yemek sırası bekleyerek derslerine geç kalmaması için olsa gerek imârette onlara has ayrı bir yemekhâne tahsis edilmesi eğitim-öğretime verilen önemin bir göstergesi sayılabilir. Mevzuyla alakalı olarak Hoca Sâdeddin Efendi bu imârette her gün yaklaşık 1.000 kişinin yemek yediğini, bilim öğrenen gençler için ise ayrı bir yemekhâne olduğunu ve her gün 300'den fazla öğrencinin de burada karnını doyurduğunu ifade etmiştir.[409] Öğrenci me'kelinin sol tarafında bulunan ve günümüzde restoran mutfağı işlevi gören dikdörtgen bölüm ise imâretin diğer me'keli olmalıdır. Bu kısmın hem imâretin güneybatı cephesine, hem de içerden imâret mutfağına açılan birer kapısı mevcuttur.

Arşiv kayıtlarından elde edilen bilgilere göre eskiden imâretin karşısında yani batı cephesinde kadınlara tahsis edilmiş bir misafirhâne bulunmaktaydı. Burası 17. yüzyıl başlarında yıktırılarak yerine imâret için odun anbârı yaptırılmıştır.[410] Odun anbârının yanında bir ahır, imâretin önünde de bir sofa bulunduğu bilgisi de mevcuttur.[411] Habbâzîn sofası olarak nitelendirilen bu mekân ekmek pişirmekle görevli olan kişilerin[412] imârette oturup dinlendikleri bir yerdir. Ahır ise eskiden misafirhânede konaklayan kişilerin hayvanları için yapılmış olmalıdır. Ayrıca imâretin ekmek fırınına bitişik küçük bir yiyecek hanı bulunmaktaydı. Burası 1745'te kazayla çıkan bir yangın sonucunda tamamen yanmıştır. Han, güvenlik açısından imâretin karşısındaki odun anbârının yerine yeniden inşa edilmiş, odun anbârı da hanın eski yerine yani ekmek fırınının bitişiğine yapılmıştır.[413] İmaretin dışında bir tahıl anbârı[414] ve bitişiğinde de vakıf kaymakamı[415]

---

vukıyye fısdık ve tahminen üç yüz altmış müd buğday ve seksen iki müd alaf ve üç yüz yük odun…" Bkz. *BŞS,* B 113, 57a.

408 *BŞS,* B 124, 72a.

409 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 2/251.

410 *BŞS,* A 155, 74b.

411 *BŞS,* B 42, 84a.

412 Vakfiyedeki sayıları dörttür. Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

413 *BŞS,* B 124, 110a.

414 BOA, *EV.d*, No. 15785.

415 Vakfa ait işleri yürütmek için geçici olarak hâkimin görevlendirdiği kişidir. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılâh ve Tâbirler*, 30.

odasının yer aldığını,[416] ayrıca imârette saksılar, hasır[417] ve bir de değirmenin[418] olduğunu arşiv vesikalarından öğreniyoruz. Bahsedilen saksılarda iç veya dış mekâna görsellik katması açısından çiçek yetiştirildiği düşünülmektedir.

2. Tamir Süreci

İmâret, kurulduğu tarihten itibaren birçok kez onarım geçirmiş olmasına rağmen mevcudiyetini korumakta ve günümüzde "Muradiye Osmanlı Mutfağı" ismiyle Osmanlı yemeklerinin sunulduğu bir restoran olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde imâretle ilgili 1012-1271/1603-1855 yılları arasında toplam 12 adet tamir vesikası tespit edilmiş ve vakfın muhasebe defterlerinde de bazı tamir kayıtlarına ulaşılmıştır. 1012/1603 yılına ait belgeye göre vakfın eski mütevellisi Kasım Bey, vakfın önceden beri kadın misafirlere tahsis ettiği misafirhâneyi yıktırarak yerine imâret için bir odun anbârı yaptırmıştır.[419] 1031/1622'de odun anbârı, ahırın bazı yerleri ve imâret kapısı yakınında bulunan sofa harap bir vaziyet almış ve tamir edilmeleri gerekmiştir. Bu kapsamda odun anbârının kuzeyinde bulunan 84 zirâ duvar 1.680 akçe, ahırın doğusunda bulunan 48 zirâ duvar 960 akçe, odun anbârının 108 zirâ çatısı 3.240 akçe, anbâr ve ahırın dört tarafının onarıma muhtaç yerleri 1.200 akçe, imâret kapısı yakınındaki sofa 250 akçe, diğer duvarlar ve yerler ise 50 akçe, cami misafirhânelerinin onarım gideriyle beraber toplamda 10.130 akçe masraf öngörülmüştür.[420] 1038/1628'de ise zamanın yıpratıcı etkisi imâretin anbâr kapısı ve kiler

---

416 *BŞS,* B 230, 23a.

417 BOA, *EV.d,* No. 14722, 4a.

418 BOA, *EV.d,* No. 14344, 2b.

419 *"…bundan akdem evkâf-ı mezbûr mütevellîsi olan Kâsım Beg'in evkâf-ı mezbûr 'imâreti 'âmiresinin havâtûn içün kadîmden vaz' olan tab-hânesini yıkub 'imâret-i mezbûrenin odun anbârı itmekle…"* Bkz. *BŞS*, A 155, 74b.

420 *"…bi'l-'fi'il mütevellî olan… Ahmed Ağa bin Abdulmennân… 'imâret-i 'âmireleri derûnunda vaki' odun anbârı ba'zı mevâzı'ı ma'lûb ve ıstablının ve 'imâreti kapusu kurbünde olan sofanın… harâb olub ta'mîr ve meremmete muhtâc olub… odun anbârının taraf-ı şimâliyyesinde vâki' tulen ve 'arzan bi-hesâb-ı şatrancî seksen dört zirâ' olan dîvârı bi'l-külliye (…) bulunub ta'mîr olunub müceddeden ta'mîrinin (…) vesâir mühimmât-ı lâzımesi beher zirâ'ı yigirmi beşer akçeden bin altı yüz seksen akçeye ve ıstablının taraf-ı şarkîsinde vâki' tûlen ve 'arzan bi-hesâb-ı mezbûr kırk sekiz zirâ' olan dîvârın ta'mîrinin cemî'-i mühimmât-ı lâzımesi beher zirâ'ı yigirmi beşer akçeden dokuz yüz altmış akçeye tûlen ve 'arzan yüz sekiz zirâ' olan odun anbârı sakfının cemî' mühimmât-ı lâzımesi otuzar akçeden üç bin iki yüz kırk akçeye ve anbâr ve ıstablının cevânib-i erba'asında meremmete muhtâc olan mevâzı'ın 'âmme-i mühimmât-ı lâzımesi bin iki yüz akçeye ve 'imâreti kapusu kurbünde olan sofanın 'âmme-i mühimmât-ı lâzımesi iki yüz elli akçeye ve zikr olunan iki misâfir-hâne sakfları ve mukâbeleleri olan harem dîvârları ve kapuları ta'mîrinin (…) ve cemî'-i levâzımı iki bin yüz akçeye ve keşf-i mezbûrun dîvârları vesâir mevâzı'-ı ta'mîri olunub elli akçeye ve zikr olunan misâfir-hânenin 'âmme-i mühimmât-ı lâzımesi üç yüz elli akçeye bi-hesâb-ı mezbûr cem'an on bin yüz otuz akçe ile muhakkak ta'mîr olunur*

duvarında bazı hasarlara yol açmış ve kapının 250 akçe, duvarın da 150 akçe masrafla onarılması kararlaştırılmıştır.[421] 8 Şevval 1129/15 Eylül 1717 tarihli bir belgeden öğrendiğimize göre fırının ve ekmekçiler sofasının zaman içerisinde yıpranıp tamire muhtaç bir duruma gelmesinin mahalle ahalisi tarafından haber verilmesi üzerine vakıf mütevellisi Seyyid Hacı Hasan Ağa tarafından caminin sofa kurşunları, imâret önündeki ekmekçiler sofası ve fırın tamiri toplam 21.804 akçeye gerçekleştirilmiştir.[422]

1155/1743 yılında kilerin tamiri ve tuz anbârının yenilenmesi 36.000 akçeye, mutfak ocakları, korkuluk, toprak sıva vs. 12.000 akçeye, iç ve dış badana 3.000 akçeye, kapı üzerine tavan ve her iki tarafına pâyeler, oturaklar ve korkuluklar 9.000 akçeye yapılmıştır. Mutfaktaki yeni kazanlar ve bakır masrafı 32.400 akçe, yemekhânede öğrenciler için yapılmış oturak tahtalarının yenilenmesi 6.000 akçe, daha önce bahsedilen 270 zirâ ölçüsündeki anbârın çatısı ve etrafındaki duvarlar ile kirpilerin onarımı ise toplam 13.520 akçe tutmuştur.[423] 1158/1745 yılında kazayla çıkan yangında imâretin ekmek fırını bitişiğinde bulunan han yanmıştır. Bunun üzerine imâretin karşısındaki odun anbârının yerine han, hanın eski yerine ise odun anbârı inşa edilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca imâretin ekmek pişirilen yeri ile fakir talebelere tahsis edilen yemekhânenin çatısı da yanmış, duvarları ve pencereleri harap olmuştur. Gerekli tamir ve yenilenme

---

meblağ-ı mezbûr on bin yüz otuz akçeden noksânıyla ta'mîr olmak mümkün değildir…" Bkz. *BŞS,* B 42, 84a.

421 *"…'imâretinin anbârı kapusı ve kilâr dîvârı… mürûr-ı eyyâm ile ve mürur-ı a'vâm hasebiyle harâb anbâr kapusı ta'mîrine iki yüz elli akçe 'imâret kilârı dîvârına yüz elli akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 49, 44a.

422 *"…vakf-ı şerîfin hâlâ kâim-makâm-ı mütevellîsi olan (…) es-Seyyîd el-Hâc Hasan Ağa ibn-i el-Hâc Ahmed nâm kimesne…'imâret-i 'âmireleri habbâzîn sofası ve fırını mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı şühûr ve a'vâm ile müşrif-i harâb olub ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğu civârında vâki' mahallât-ı ahâli ihbâr eylediğinden sonra… 1129 senesinde câmi'-i mezbûrun sofası sakfında üzerine mebsût olan on bin sekiz yüz vukıyye kurşunlarını ve 'imâreti önünde olan habbâzîn sofası ve fırını ta'mîr ve termîm idüb yigirmi bir bin sekiz yüz dört akçe harc ve sarf eyledim…"* Bkz. *BŞS,* B 94, 48b.

423 *"…fevkânî ve tahtânî kîlârının ta'mîrleri ve müceddeden tuz anbârı tahta ve kerâste ve mismâr ve üstâdiyye ve hammâliyye ve sâir levâzımıyla otuz altı bin akçe ve 'imâret-i mezkûrede vâki' matbah-ı 'âmirede ocakları ve kâgîr çeşme ta'mîrleri ve trabzanları ve toprak sıvaları masârifi* on iki bin *akçe, 'imâret-i 'âmire-i mezbûrenin dâhil ve hâricinde kireç badana masârifi üstâdiyyeleriyle üç bin akçe, 'imâret-i mezkûre kapusu üzerinde tavan ve yemîn ve yesârında oturak tahtaları ve pâyeleri ve trabzanları* dokuz bin *akçe, 'imâret-i mezkûrede matbah-ı 'âmirelerinde tecdîd olunan kazgân (…) 'aded beş fî üç yüz seksen dokuz iştirâ' olunub zamm olunan bakır kıyye yüz beher vukıyyesi kıymet fî yüz yigirmi, otuz iki bin dört yüz akçe, 'imâret-i mezbûre me'kelinde vâki' talebe-i 'ulûma sofra bedeli tahtası yerleri tecdîdi altı bin akçe, anbâr-ı mezbûrun sakfı ta'mîrleri terbi'an zirâ' 'aded iki yüz yetmiş beher zirâ'ı cemî'-i levazımıyla fî yüz,* yigirmi yedi bin *akçe, 'imâret-i 'âmire-i mezbûrenin cemî'-i mevâzı'larının üzerlerine kerâste ve* bedure *tahtalarıyla mebni sakflarının ta'mîrât-ı müteferrikaları ve* kiremit noksânı *tekmîli ve sâir levâzım-ı sâireleri masârifi* on iki bin *akçe, anbâr-ı mezbûrun sakfı etrâfının dîvârları nihâyetinin tuğla ile mebni kirpileri ta'mîrleri bi-hesâb-ı terbi'-i zirâ'î 'aded altmış sekiz beheri fî iki yüz, on üç bin beş yüz yigirmi akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 72a.

çalışmaları için vakıf mütevellisi keşif talebinde bulunmuştur.[424] Buna göre ekmek fırınının çatısı 660 zirâ, talebe yemekhânesinin çatısı 240 zirâ ve hanın çatısı 264 zirâ olup diğer masraflarıyla beraber toplam 120.000 akçeye, hasar alan duvarlardan fırın ile han arasındaki duvar 240 zirâ, öğrenci yemekhânesi ile han arasındaki duvar 240 zirâ, doğudaki duvarı 60 zirâ, güneydeki duvarı 201 zirâ olmak üzere 44.460 akçeye, yemekhânenin yanmış olan 4 adet ağaç penceresi yerine demir pencere çerçevesi 4.000 akçeye, kapısının yenilenmesi 1.000 akçeye, odun anbârının imâret tarafına yeni yapılan kapısı 3.000 akçeye, vakfın zahire anbârının büyük kapısı ve çatısının yenilenmesi 6.000 akçe olarak hesaplanmıştır.[425]

19 Rabîülevvel 1196/4 Mart 1782 tarihli bir kayıtta imâret kilerine kurşun kalbur ile bazı malzemeler için 25 kuruş masraf yapılacağı ve imârete akan suların mecralarının yenilenmesi gerektiği ifade edilmiştir.[426] 1205/1790 yılına ait bir keşifte imâretin acil

---

[424] *"...vakf-ı şerîf 'imâret-i 'âmiresinin fodula fürûnu ittisâlinde vâki'... hân bi-kazâ-illâhi teâlâ bu def'a vâki' olan harîkde muhterik... hân-ı merkûm-ı kadîm-i mahallinde ref' ve 'imâret karşısında mecmû' hatîl olan anbâr yerine binâ ve ref' olunan kadîm-i hânın yerine dahî... anbâr binâ olunması..."* Bkz. *BŞS,* B 124, 110a.

[425] *"...fodula fürûnu üzerinde olan sakfı tûlen ve 'arzan bennâ zirâ'ıyla mesâha olundukda altı yüz altmış zirâ' ve me'kel-i mezbûre sakfı iki yüz kırk zirâ' ve beher zirâ'ı ve hân-ı mezbûre sakfı iki yüz altmış dört zirâ'ına cem'an bi-hesâb-ı terbi'i bin yüz altmış dört zirâ' ve beher zirâ'ı kerâste ve bıçkı tahtası ve mismâr ve üstâdiyye ve ırgâdiyye ve sâir levâzımıyla ikişer yüz kırkar akçeden yüz yigirmi bin akçe ebniyye-i mezkûrelerin rahne-dâr olub tecdîdi lâzım arşûn dîvârlardan fodula fürûnu ile hân-ı mezbûr arasında olan arşûn dîvârı tûlen ve 'arzan bennâ zirâ'ıyla mesâha olundukda iki yüz kırk zirâ' ve me'kel-i merkûm ile hân-ı merkûm arasında vâki' arşûn dîvârı iki yüz kırk zirâ' ve şark tarafında olan arşûn dîvârı altmış zirâ' ve cenûb tarafında olan arşûn dîvârı iki yüz bir zirâ'ına cem'an bi-hesâb-ı terbi'i yedi yüz kırk bir zirâ' ve beher zirâ'ı mevcûd (...) mâ'adâ taş ve kerpîc ve hatıl ve mismâr ve üstâdiyye ve ırgâdiyye cemî'-i levâzımıyla altmışar akçeden kırk dört bin dört yüz altmış akçe ve me'kel-i mezbûrun muhterik olan dört 'aded ağaç pencere yerine tîmûr vaz'ı vakf-ı mezbûr hayr olmağın müceddeden tîmûr pencere çâr-çûbeleriyle dört bin akçe ve yine me'kel-i mezbûr kapusu tecdîdi tahta ve mismâr ve levâzım-ı sâiresiyle bin akçe ve hân-ı mezbûr odun anbârı olub ve hâlâ odun anbârı olan mahall hân olmak mahall ü münâsib görüldüğünden hân-ı mezbûr odun anbârı olmak üzre nizâm verilmekle hân-ı mezbûrun 'atîk kapusu yerine müceddeden binâ ve ihdâs olunan bir bâb dükkân kerâste ve bedure tahtası ve mismâr ve üstâdiyye cemî'-i levâzımıyla altı bin akçe ve 'atîk odun-ı mezbûrun 'imâret-i mezkûr tarafına müceddeden güşâd ve ihdâs olunan kapu tahtası ve mismâr ve üstâdiyye cemî'-i levâzımıyla üç bin akçe ve 'atîk odun anbârı yerine müceddeden ta'yîn olunan hânın derûnunda müceddeden binâ ihdâsa muhtâc olan altı 'aded ocak ve sofaları ve hayvanât içün yemlikler ve 'atîk kapusu yeni tebdîl ve taraf-ı garbîsine müceddeden güşâd ve ihdâs olunacak kebîr kapu kerâste ve tahta ve mismâr ve üstâdiyye cemî'-i levazımıyla on sekiz bin akçe ve mârrü'z-zikr kapunun yemîn ve yesârında müceddeden binâ ve ihdâs olunacak iki bâb dükkân kerâste ve bedure tahtası vesâir levâzımıyla on iki bin akçe ve vakf-ı mezbûrun gallât-ı mahsûlât-ı anbârının kebîr kapusu ve üzerine vâki' sakfı tecdîdi ve tahta ve mismâr ve üstâdiyye cemî'-i levâzımıyla altı bin akçe ve ebniyye-i mezkûr için muktezî iştirâ'ı lâzım gelen yigirmi bin kiremîd beher yüz kiremidi altmışar akçeden altı bin akçe ve meremmet-i müteferrik ve masârif-i sâire on iki bin akçeden min haysi'l-mecmû' iki yük otuz dört bin dört yüz altmış akçe bâliğ olub..."* Bkz. *BŞS,* B 124, 110a.

[426] *"...'imâret-i 'âmire kilârına kurşun kalbûr vesâire masârifî yigirmi beş guruş... 'imâret-i 'âmireye çaylar suyun mecrâ-yı zirâ'ı tecdîdi..."* Bkz. *BŞS,* B 207, 72b.

tamire ihtiyaç duyan odun anbârı çatısı için gerekli kereste, kiremit, çivi ve döşeme tahtası masrafı 120 kuruş, kapı tavanının yenilenmesi ve fırının yeniden inşa edilmesi için 200 kuruş, diğer anbâr için 50 kuruş ve bitişiğinde bulunan vakıf kaymakamı odasının çatısı için 100 kuruş, nakliye ve hamâliye masrafı 20 kuruş ve külliyenin ana birimlerine giden içme suyu kanallarının elden geçirilerek mecralarının yenilenmesine de 450 kuruş masraf öngörülmüştür.[427] 1228/1813 senesinde imâretin çatı kiremitleri ve etrafının 250 kuruş masrafla tamir edilmesine yönelik bir keşif kaydı daha mevcuttur[428] 15 Şevvâl 1230/20 Eylül 1815 tarihli bir belgeye göre imâretin fırını, önceden çıkan yangında yanmış olduğundan vakıf mürtezikası ve öğrencilerin fırının yapılmasını talep etmesi üzerine vakıf mütevellisi Hacı Mehmed Ağa tarafından inşa çalışmaları başlatılmıştır. Ayrıca odun konulan yerin de yangında zarar gören çatısı onarılmıştır. İmârette yapılan keşifte ise çarşı tuğlası, sarı toprak, od taşı, hatıllık ağaç, tuz, saman, kürek, urgan, küfe, kalbur, kereste, çivi gibi gerekli malzemelerin miktar ve fiyatlarıyla bu işte çalışacak usta, rençber ve mimar için toplam 984 kuruş masraf tahmin edilmiştir.[429] 1253/1838 senesinde yer alan bir vesikada imâret duvarlarının harap olmuş kısımlarının sıvanması ve çatısının onarılmasına yönelik tamirde kullanılan malzemeler, dülger ve rençber yevmiyeleri ve câbîye yapılan ödeme toplamda 1.730 kuruş, su mecrası onarım masrafı ise 2.100 kuruş olarak kaydedilmiştir.[430] 15 Muharrem 1272/27 Eylül 1855 tarihli belgeye göre yaklaşık

---

427 *"…anbâr hatab sakfına envâ'-ı kerâste ve kiremîd ve mismâr ve döşeme tahtası kıyye üç yüz ve 'araba ağacı ve masârif-i lâzımesi yüz yigirmi guruş; 'imâret ittisâlinde vâki' kâim-makâm-ı vakf odası sakfına kerâste ve mismâr ve levâzımât me'a-üstâdiyye yüz guruş; 'imâret-i 'âmire kapusu sakfı tecdîd ve firûn müceddeden binâya tuğla me'a-levâzımât iki yüz guruş; ahır-ı 'imâret-i âmire sakfına envâ'-ı kerâste ve mismâr ve kiremid ve üstâdiyye (…) ve kilîd (…) iki yüz elli guruş; diger anbâr-ı hınta ta'mîrâtı için kiremîd ve levâzımât elli guruş; sâlifü'z-zikr kerâste ve kiremîd ve ağac nakliyye ve hammâliyyesi yigirmi guruş… vakf-ı müşârun-ileyhin 'imâret-i 'âmiresinde ve câmi'-i şerîf ve medrese ve türbe-i latîfesinde cereyân eden mâ-i lezîzin kanavâtı ta'mîr ve mecrâları tecdîdi için levâzımât-ı sâire masârifi dört yüz elli guruş"* Bkz. *BŞS*, B 230, 23a.

428 *"…'imâret-i 'âmirenin sakfı kiremidleri ve mahâll-i sâiresi ta'mirâtı iki yüz elli guruş…"* Bkz. *BŞS*, A 183, 26a.

429 *"…'imâret-i 'âmireleri fürûnu bundan akdem… münhedim olmakdan nâşî mürtezika-i vakf ve talebe-i 'ulûm iltimâslarıyla fürûn-ı mezkûr hâlâ vakf-ı müşârun ileyhin… mütevellîsi… el-Hâc Mehmed Ağa tarafından müceddeden binâ ve inşâsı olunmağla… üzerine varılub lede'l mu'âyene… fürûn-ı mezkûr-ı muktezâ çarşu tuğlası 'aded dört bin… üç yüz guruş, def'a reyân(?) tuğlası 'aded altı, yigirmi guruş, fürûn kubbesine sarı toprak yük iki yüz, nakliyye, mismâr, kerâste yetmiş beş guruş, od taşı dört guruş, hatıllık 'araba ağacı 'aded yigirmi iki, kırk dört guruş, tuğla döşemesine tuz kıyye iki yüz, yigirmi beş guruş, usta yevmiyyesi nefer on bir, yüz altmış beş guruş, rençber yevmiyyesi nefer yüz, yüz elli guruş, saman ve kürek ve urgân ve küfe ve kalbûr yigirmi altı guruş, imâret-i mezkûr derûnunda cânib-i şarkıyyede vâki' terbî'an kırk arşûn dîvâr tecdîdi masârifi elli guruş, mukaddemâ muharrik olan hatab mağarası sakfının tecdîdi olmayan tarafına kerâste ve üstâdiyye masârifi yüz guruş, ücret-i mi'mâr ve masârif-i müteferrika yigirmi beş guruş, yekûn dokuz yüz seksen dört guruş."* Bkz. *BŞS*, B 336, 44a.

430 *"Müşârun ileyh hazretlerinin imâret-i âmire ve anbâr mesârıfı; 'imâret-i müşârun-ileyhin harâb olan mahallerine sarf olunan kirec yük sekiz, altmış sekiz guruş çûb on guruş horasân yük dört, otuz altı*

7 ay önce meydana gelen büyük depremde imâretin bazı kısımları ve dışında bulunan zahîre anbârı tamamen yıkılmıştır. Yapılan keşif kaydına göre bitişik olan fırın ile odun anbârının çatısı, bahçe tarafında olan duvar ve bu kısım tamamen yıkıldığı için mevcut enkaz üzerine yeniden inşa edilmiş ve eksik kısımlar tamamlanmıştır. Buna göre imâretin eksik duvarları, kerpiç odası, kara sıvalı çatı kısmı, tezgâh, fırın üzerine yeni kemer ve kalbur, yeni kapı, mutfak içinde set duvarı, kiler, mutfak ve me'kel (yemekhâne) yerlerinin eksik kısımları vs. yapılmış ve içme suyolu da harap olduğu için yeni boru döşenmiştir. İmâretin içindeki yapılar toplam 7.752 kuruşa tamir ve inşa edilmiştir. Zahîre anbârının çatısı ve etrafında 10 arşın dolanan kâgir duvar, yeniden yapılmıştır. Duvarları, çatısı, döşemesi, terazisi ve saçağının onarımı ve inşası 8.891 kuruşa, imâretin bütün tamiratı ise 16.653 kuruşa gerçekleşmiştir.[431] 1278/1861 yılına ait bir vesikada ise

guruş; 'imâret sakfına sarf olunan bedel borusu on iki, *kırk sekiz guruş ve döşeme tahtası iki yüz on altı, dört yüz on beş buçuk guruş; kazık tavanı tahtası yigirmi; on altı buçuk guruş; beyân mismârı kıyye otuz; yüz yigirmi yedi buçuk guruş; sakf-ı mezkûr üzerine kiremîd beş yüz, iki yüz seksen guruş; kirec vesâiriyesi altmış üç buçuk guruş; dülger yevmiyyesi kırk dört, üç yüz doksan altı guruş; rencber yevmiyyesi on üç, altmış beş guruş; mu'temed câbî efendiye ücret iki yüz guruş; yekûn bin yedi yüz otuz guruş; mecrâsı ta'mirine vâki' olan masârif iki bin yüz guruş."* Bkz. *BŞS*, C 23, 15b.

[431] *"…'imâret-i 'âmirelerinin ba'zı mahalleriyle ve hâricinde vâki' zahîre anbârı geçenlerde vukû' bulan hareket-i 'arzdan külliyen münhedim olmuş… fürûn mahalliyle ve ittisâlinde hatab mahalli üzerlerinde sakfıyla ve bağ-çe tarafında olan dîvâr ve bu taraf külliyen münhedim olmuş olduğundan fesh olunarak taşına mevcûd türâb harcıyla dört hatıl ve beş tavanlı kâr-gîr temel ve dîvârlı üzerinde nısf mahalli mevcûd enkâzından sütûn ve pâyende ve (…) mevcûd kerpicden oda bir tarafı kara sıvalı potalı(?) derûn-ı mevcûd-ı enkâzdan iki sıra sütûn ve tabânlı üzeri kezâlik enkazdan ve bir mikdâr mahall-i mezkûr harcından münhedim olan anbâr mahallinden nakl olan kerâsteden kara sakflı üzerine müsta'mel mübâye'a olunan kiremid ferşli derûn-ı mevcûd taşdan temellî üzeri mevcûd enkazdan gerbeşim (?) ile üzeri cedîd kavak tahtasından döşemeli dest-gâh inşâsıyla ve mevcûd kâr-gîr fürûn üzerine cedîd çarşû tuğlasından sağîr kemer üzeri müceff olarak kalburlu ve diğer mahaller üzerinde noksânı tekmîl olarak kiremîd aktarması ve bir 'aded neccâr-kârî cedîd tahtadan kapu tecdîdiyle mahall-i mezkûrun ta'mîr ve i'mârı… evsâf-ı mezkûre üzre dîvârları bin yüz iki buçuk guruş, kerpicden oda… dört yüz altmış guruş, evsâf-ı mezkûre üzre kara sakf inşâsı dört bin yüz yetmiş beş guruş, evsâf-ı mezkûre üzre dest-gâh inşâsı altı yüz elli üç buçuk guruş, fürûn önüne müceddeden kemer inşâsı altmış guruş, müceff kalbur inşâsı yüz yigirmi beş guruş, neccâr-kârî kapu inşâsı altmış sekiz buçuk guruş, matbah derûnunda sedd dîvârı ta'miri* otuz *guruş, kilâr ve matbah ve müekkel mahallerin üzerine noksânî tekmîl olarak kiremîd aktarmasıyla sürtme ağacından iki aded mikrâs bendir dokuz yüz seksen iki buçuk guruş,* mahall-i *mezkûrdan cârî mâ-i lezîz tarîkinin ba'zı mahallerinin harâb olduğundan zebâneleri yedirme sargılı müceddeden şeyh-i 'âlî küngü ferşi yüz beş guruş, yekûn yedi bin yedi yüz altmış iki guruş, zahîre anbârı ebniyyesi, zikr olunan münhedim anbâr üzerinde sakfıyla ve çâr tarafında* on *arşun dolanan kâr-gîr dîvârı fesh olunarak diğer mahallden mübâya'a olunan kerâsteden on dört aded sütûnlar bu ikâmesiyle 'atîk enkâzdan tabân ve pâyende ve (…) bir tarafı mevcûd taş ve türâb harcıyla dîvârlı ve etrâfında mevcûd dîvârlar üzerine ba'zı 'ilâve ve ba'zı münhedim mecellerin tecdîdıyle üzerine* yedi *'aded kebîr ve sağîr sürtme ağacından mâhir ve mikrâslı 'atîk enkâzdan sakfı üzerine bir mikdâr müsta'mel tahta mübâya'a olunarak mâ-'adâsı mevcûd tahtadan kaplu rub'î derece kiremîd 'ilâvesiyle ferşli ve bir tarafı pervâz ve balkonlu kara saçaklı zuhrî tarafını kerpicden kirpi taklidî olarak derûnunda bir tarafı mevcûd taşdan temel üzeri enkâzıyla mahlût yedi ağacından gerbeşim(?) ile üzeri karacakaya tahtasından döşemeli ve bir tarafı yedi ağacından kuşaklar ile çâm tahtasından kaplu potalı ve mevcûd döşemesinin* on *arşûn mikdârı tecdîdiyle ve mevcûd kapusının ta'miriyle mahll-i mezkûrun inşâsı, evsâf-ı mezkûre üzre dîvârlar inşâsı bin yedi yüz on beş buçuk guruş, üzerinin sakfı dört bin beş yüz altmış iki guruş, evsâf-ı mezkûre üzre döşeme inşâsı iki bin guruş, zuhrî*

imâretin harap olmuş tatlı su yatağının en kısa zamanda tamir edilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.[432] Baykal, Gabriel ve Ayverdi imâretin kendi dönemlerinde harap bir vaziyette bulunduğunu yazmışlardır.[433] Uzun süre bakımsız bir depo olarak kullanılan[434] imâret son olarak 1994 ve 1995 yıllarında restorasyon geçirmiştir.[435]

Tablo 9: Murâdiye İmâreti Tamir Kayıt Çizelgesi

Tamir Yılı (Miladî)	Kurşunlar-Çatı	Odun Anbârı	Zahîre Anbârı	Fırın	Mutfak	Yemekhâne	Kiler	Ekmek Teknesi ve Sandığı	Duvarlar	Sofa	Suyolları	Kapı-Pencere	Tezgâh-Terazi	Ahır	Ocaklar	Kazan-Tas	Genel
(1586)[436]			X								X						
(1592)[437]											X			X			
(1595)[438]			X														
(1597)[439]			X			X								X		X	
(1600)[440]	X						X	X			X						X
(1601)[441]	X							X			X					X	
1603	X																
(1605)[442]	X										X	X					
(1606)[443]								X									
(1608)[444]																X	
(1609)[445]			X		X											X	
(1610)[446]		X															
(1611)[447]																X	

kuşaklı vechi kaplu pota inşâsı yüz yetmiş dört guruş, mîzân veznine mahsûs gervet(?) inşâsı yetmiş yedi guruş, vechî pervâzlı ve balkovanlı saçağı üç yüz altmış guruş, yekûn sekiz bin sekiz yüz doksan bir guruş, cem'an yekûn on altı bin altı yüz elli üç guruş." BOA, *EV.d*, No. 15785.

[432] *"…'imâret-i 'âmireleriyle… câriî mâ-i lezîz mecrâlarının harâbiyyeti cihetiyle bi'l-keşf-i emr-i ta'mîrde…"* Bkz. BOA, *İ.MVL*, No. 457, Gömlek No. 20508.

[433] Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 42; Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/129; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/320.

[434] Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 49.

[435] Neslihan Türkün Dostoğlu & Hamdi Dostoğlu, *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri Anıtsal Eserler* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011), 304.

[436] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481-0001, 8b.

[437] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506-0003, 8a.

[438] BOA, *TS.MA.d*, No. 1699-0001, 7b.

[439] BOA, *TS.MA.d*, No. 3638-0002, 6b.

[440] BOA, *TS.MA.d*, No. 1601, 4b; No. 1728, 9a.

[441] BOA, *TS.MA.d*, No. 1771, 10b.

[442] BOA, *TS.MA.d*, No. 1764, 8a.

[443] BOA, *TS.MA.d*, No. 1707-0002, 8b.

[444] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 306.

[445] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 289.

[446] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 273.

[447] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 255.

Tamir Yılı (Miladî)	Kurşunlar-Çatı	Odun Anbârı	Zahîre Anbârı	Fırın	Mutfak	Yemekhâne	Kiler	Ekmek Teknesi ve Sandığı	Duvarlar	Sofa	Suyolları	Kapı-Pencere	Tezgâh-Terazi	Ahır	Ocaklar	Kazan-Tas	Genel
(1612)[448]	X							X			X	X				X	
(1613)[449]			X														
(1614)[450]		X	X								X						
(1615)[451]			X														
(1617)[452]			X														
1622	X	X							X	X							
(1624)[453]			X								X						
(1628)[454]			X				X		X			X				X	
(1629)[455]				X													
(1633)[456]														X			
(1635)[457]			X								X					X	
(1636)[458]	X							X									
(1636)[459]								X								X	
(1641)[460]	X	X	X														
(1668)[461]																X	
(1675)[462]	X																
(1699)[463]		X															
(1704)[464]			X				X										
(1712)[465]		X															
1717	X			X													
(1723)[466]			X				X									X	
1743	X		X			X	X		X		X				X	X	
1745	X	X		X					X			X					

[448] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 235.
[449] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 218.
[450] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 198.
[451] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 182.
[452] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 164.
[453] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 89.
[454] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 62.
[455] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 46.
[456] BOA, *MAD.d*, No. 860, 168.
[457] BOA, *MAD.d*, No. 860, 143.
[458] BOA, *MAD.d*, No. 860, 118.
[459] BOA, *MAD.d*, No. 860, 100.
[460] BOA, *MAD.d*, No. 860, 45.
[461] BOA, *TS.MA.d*, No. 1777, 3b.
[462] BOA, *EV.HMH.d*, No. 280, 3a.
[463] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1053, 2a.
[464] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1300, 3b.
[465] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1802, 3a.
[466] BOA, *EV.HMH.d*, No. 2716, 3b.

Tamir Yılı (Miladî)	Kurşunlar-Çatı	Odun Anbârı	Zahîre Anbârı	Fırın	Mutfak	Yemekhâne	Kiler	Ekmek Teknesi ve Sandığı	Duvarlar	Sofa	Suyolları	Kapı-Pencere	Tezgâh-Terazi	Ahır	Ocaklar	Kazan-Tas	Genel
(1759)[467]													X			X	
(1760)[468]		X	X	X							X					X	
(1766)[469]	X		X													X	
(1768)[470]	X		X													X	
1782	X																
1790	X		X	X								X					
(1799)[471]																X.	
(1809)[472]								X				X				X.	
1813	X																
1815		X		X													
(1821)[473]																X	
(1823)[474]																X	
(1824)[475]																X	
(1827)[476]								X								X	
(1829)[477]																X	
(1831)[478]																X	
(1837)[479]																X	
1838	X										X						
(1839)[480]															X		
(1841)[481]	X		X			X	X									X	
(1842)[482]			X														
(1843)[483]											X				X	X	
(1846)[484]	X		X	X							X						

[467] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5152, 1b-2a.
[468] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5213, 1b.
[469] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5545, 2b-3a.
[470] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5545, 1b.
[471] BOA, *EV.HMH.d*, No. 7499, 3a.
[472] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8099, 2a.
[473] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8699, 3a.
[474] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8778, 2a.
[475] BOA, *MAD.d*, No. 3535, 2a.
[476] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8961, 1b-2a.
[477] BOA, *EV.d*, No. 9218, 3a.
[478] BOA, *EV.d*, No. 9362, 2a.
[479] BOA, *EV.d*, No. 10122, 2a.
[480] *BŞS,* C 92, 21b.
[481] BOA, *EV.d*, No. 11531, 3a-5a.
[482] BOA, *EV.d*, No. 11828, 3b.
[483] BOA, *EV.d*, No. 12040, 4a.
[484] BOA, *EV.d*, No. 12804, 3a.

Tamir Yılı (Miladî)	Kurşunlar-Çatı	Odun Anbârı	Zahîre Anbârı	Fırın	Mutfak	Yemekhâne	Kiler	Ekmek Teknesi ve Sandığı	Duvarlar	Sofa	Suyolları	Kapı-Pencere	Tezgâh-Terazi	Ahır	Ocaklar	Kazan-Tas	Genel
(1847)[485]				X					X		X	X				X	
(1848)[486]	X		X	X													
(1851)[487]			X	X							X		X		X	X	
(1852)[488]				X							X				X	X	
(1853)[489]			X			X									X	X	
(1854)[490]	X					X									X		
1855	X		X	X	X	X	X	X	X			X	X			X	
(1856)[491]			X	X								X	X			X	
(1857)[492]											X						
(1858)[493]			X	X												X	
(1861)[494]	X		X	X							X	X	X		X	X	
1994																	X
1995																	X

Tabloya göre en fazla tamir kazanlarda, sonra da zahîre anbârı, çatı, suyolları ve fırında yapılmıştır. Külliye bünyesinde yer alan büyük bir imâret olduğu ve günde 2 defa yemek ve ekmek pişirildiği için gün içerisinde en yoğun kullanılan kazanlar, fırın, anbâr ve suyolları diğer alanlara nazaran daha fazla yıpranmış ve tamirat gerektirmiştir. Kazanlar ve çorba tasları bakır olduğu için sık sık kalaylanması icap etmiştir. İmâretin sadece mutfağındaki yemek pişirilen kemerli bölümün üzerinde bir kubbe bulunup kalan kısımları çatı ile örtülü olduğu için külliyenin diğer birimlerine göre çatı tamirinin daha sık yapıldığı anlaşılmaktadır. İmâret sofası ise sadece bir kez tadilata ihtiyaç duymuştur. Tespit edilen yıllar içerisinde en kapsamlı tamirat 1855 depreminin yaşandığı yılda gerçekleşmiştir. Bu durum depremin imâret üzerinde ne kadar hasar bıraktığını göstermesi açısından önemlidir.

485 BOA, *EV.d*, No. 13055, 2b-3b, 4b.
486 BOA, *EV.d*, No. 13343, 6a.
487 BOA, *EV.d*, No. 13055, 2b-3b, 4b.
488 BOA, *EV.d*, No. 14722, 2b-3b, 4b.
489 BOA, *EV.d*, No. 15006, 3a-4a.
490 BOA, *EV.d*, No. 15332, 5a-5b, 6b.
491 BOA, *EV.d*, No. 15976, 3b.
492 BOA, *EV.d*, No. 16096, 2b.
493 BOA, *EV.d*, No. 16472, 2a.
494 BOA, *EV.d*, No. 15352, 2b-3a.

D. Türbe

Arapça'da "toprak, yer, mezar"[495] gibi manalara gelmekte olan türbe, etrafının çevrilmesi veya üzerinin örülmesi suretiyle inşa edilen anıt mezar anlamında kullanılan bir kelimedir.[496] İslâm dininde anıt mezar hoş görülmemesine rağmen türbe mimarî açıdan oldukça gelişmiştir.[497] Osmanlı sultanları ve saray mensupları vefat ettikten sonra kendileri için özel olarak yapılmış türbelere defnedilmişlerdir. Kuruluş dönemi padişahlarından Murad Hudâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın türbeleri, Bursa'da yaptırdıkları külliyelerin planları dâhilindedir.[498] Murâdiye Külliyesi haziresinde 15. ve 16. yüzyıllarda yapılmış ve içerisinde 40 mezarın bulunduğu toplam 13 türbe yer almaktadır. Ayrıca farklı yerlerden getirilmiş birçok mezar taşı da yine bu alan içerisindedir. Mezkûr türbe topluluğu 2012-2015 yılları arasında kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Bu çalışma esnasında duvarlardaki erken dönem tezyinatın 19. yüzyılda sıva ile kapatılarak üzerine barok[499] tarzı desenlerin yapıldığı anlaşılmıştır. Bu tahribatı ortadan kaldırmak amacıyla, tespit edilen barok desenler temizlenerek orijinal motifler ortaya çıkarılmış ve restore edilmiştir.[500]

1. Sultan II. Murad Türbesi

Sultan II. Murad, vasiyetnâmesinde türbesinin yerini, şeklini ve masrafını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Buna göre Bursa'da, kendisinden önce vefat eden oğlu Şehzâde Alâaddin'in kabri yanında sünnete uygun şekilde toprağa gömülmesini ve 5.000 filori masrafla, yağmur damlalarının ıslatması için sadece kabrinin üzeri açık ve hâfızların altında Kur'ân-ı Kerîm okuyabileceği şekilde yan çevreleri kapalı bir türbe yapılmasını vasiyet etmiştir. Yanına hiç kimsenin kabrini koymamalarını ve şehir dışında vefat edecek olursa da defin işleminin perşembe günü yapılmasını istemiştir.[501] Ayrıca

---

495 Mutçalı, "türbe", 86.

496 Pakalın, "türbe", 3/539.

497 İsmail Orman, "Türbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/464.

498 Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/115.

499 16. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'da ortaya çıkmış bir sanat tarzıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurhan Atasoy, "Barok", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/81.

500 Yılmaz, "Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye", 6.

501 *"...ve dahî vasiyyet idüb şöyle buyurdu ki Bursa'da merhûm oğlum Ali yanındaki kabrin katında koyalar ammâ igen yakın komayalar ve zîr-i zemîn itmeyib sünnet mûcibince yire gömeler ve dahî vasiyet idüb buyurdu ki ol malımdan beş bin filori harcedüb üzerime bir çâr dîvâr türbe yapalar üstü açık ola ki üzerime yağmur yağa ammâ çevre yanını örtme ideler altında hâfızlar Kur'ân okumağiçün*

vasiyetnâmesinin sonunda yer alan hamamına ait zeyl vakfiyede de türbesinin giderlerinin bu hamamdan elde edilen gelirlerle karşılanması belirtilmiştir.[502] Vasiyetine göre inşa edilen türbenin ne zaman yapıldığı kesin olmamakla beraber kitâbesinde ölüm tarihinin yer alması vefatından (Gurre-i Muharrem 855/3 Şubat 1451) sonra yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca doğu duvarına bitişik türbede sandukası bulunan oğlu Şehzâde Alâaddin'in (ö.1443) babasından önce vefat etmiş olması ve vasiyetnâmede geçen "*Bursa'da merhûm oğlum Ali yanındaki kabrin katında koyalar"*[503] ifadesi türbenin önceden inşa edilme ihtimalini de düşündürmektedir. Aksi takdirde Şehzâde Alâaddin'in daha önce farklı bir yerde medfun olup Sultan'ın türbesi yapıldıktan sonra vasiyeti dikkate alınarak hemen yan tarafına Alâaddin Türbesi'nin bitişik olarak inşa edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

a. Fiziki Yapısı

Türbe kapısının üst tarafında nesih harflerle, mermer üzerine kabartmalı olarak üç satır halinde yazılmış Arapça bir kitâbe bulunmaktadır.

Şekil 4: Sultan II. Murad Türbesinin Kitâbesi

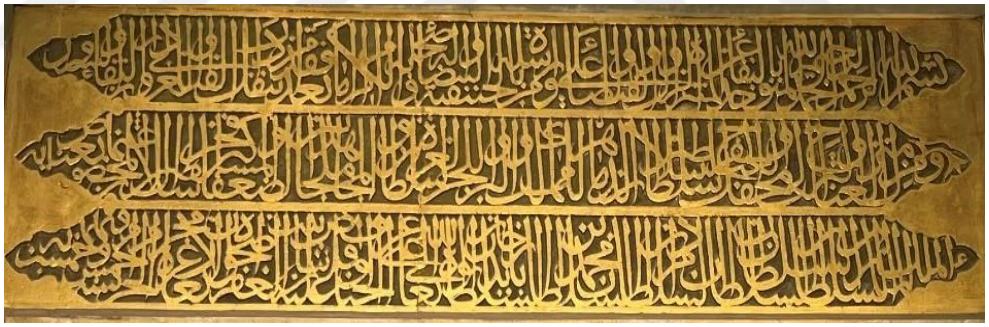

Kitâbe tercümesi: *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Tek olan Ezelî ve ebedî Allah'a hamd olsun. Allah'ın rahmeti Hak Din ile gönderdiği elçisi Hz. Muhammed'in (s.a.v), âlinin ve ashâbının üzerine olsun. Zamanlarının sultanlarının sultanı, kara ve deniz memleketlerinin sahibi, gazi ve mücahitlerinin padişahı, Osmanoğullarının medâr-ı iftihârı, Allah'ın lütfuna mazhar olan Sultan oğlu sultan, Sultan Bayezid Han oğlu*

ve vasiyyet idüb buyurdu kim benden sonra evlâdumdan ve ensâbumdan fi'l-cümle soyumdan sopumdan her kim ki ölicek olursa benim yanımda komıyalar ve katıma getürmeyeler ve dahi vasiyyet idüb şöyle buyurdu kim eger Bursa'dan gayrı yerde fevt olursam şöyle ideler ki penc-şenbeh gün kabrüme koyalar…" BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

502 Zeyl-i vakfiyede ismi belirtilmemiş olsa da bulunduğu mahalle dikkate alınarak bu hamamın Eski Yeni (Ördekli) Hamam olduğu düşünülebilir. BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

503 BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

Sultan Mehmed oğlu Sultan Murad 852 senesi Muharreminin ilk çarşamba günü kuşluk vaktinde dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya, sıkıntı ve yorgunluk diyarından sevinçle dolu zenginlik ve ferahlık âlemine intikal etti. Allah onu cennetlerine yerleştirsin ve Allah'ın rahmeti üzerine olsun." [504]

Kesme taş ve tuğla kullanılarak kare şekilde inşa edilen türbeye gösterişli ahşap bir saçağa sahip kapıdan girilmektedir. Kapının aksine türbenin içi oldukça sadedir. Belki de kapıdaki süslü saçakla dünya, türbenin oldukça sade tutulan içiyle de ahiret simgelenmişti. Mezar tam ortada, mermer sütunlu ve etrafı demir parmaklıklarla çevrili kare bir alan içerisinde yer almaktadır. Vasiyetinde belirttiği gibi sünnete uygun şekilde doğrudan toprağa gömülmüş ve mezarın üzeri de toprak olarak bırakılmıştır. 18 Zilhicce 1287/26 Şubat 1870 tarihli belgeye göre, gerekli tamirleri yapılan Bursa'da mevcut selâtin türbelerindeki kabirler için sırmalı örtüler ve şallar talep edilirken Sultan Murad'ın kabrinin başlığı mermer ve üzeri de açık bulunduğundan bu talepten muaf tutulduğu belirtilmiştir.[505] Mezarın baş kısmı üzerinde büyük bir avize yer almaktadır. Hatta eski ve kırık olması sebebiyle 1310/1893 yılında yeni bir avizenin satın alınacağı ifade edilmiştir.[506] Dıştan kurşunla kaplı kubbesi, dörder direk ve mermer sütun[507] üzerinde yükseltilmiş ve tepesinde yağmur damlalarının düşmesi için bir açıklık bırakılmıştır. Etrafında hâfızların Kur'ân-ı Kerîm okumaları için, üzeri ve yanları kapalı bir alan

---

[504] *"Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhamdülillâhi'l-mütevahhidi bi'l-bekâi el-münezzehü 'ani'z-zevâli ve'l-feyzâ-i ve 'alâ min erselehû bi'l-hanefiyyeti'l-beyzâi ve 'âlihî ve ashâbihi'l-kirâm emmâ ba'dü fe-kad intekale min dâri'l-fenâ' ve'l-garûr ilâ dâri'l-bekâ' ve's-sürûr. Ve min menzili'l-'inâ' ve't-terah ilâ mahfeli'l-gınâ' ve'l-ferah Sultânü selâtîni'd-dehri mâlik-i memâliki'l-berri ve'l-bahri Sultânü'l-guzâti ve'l-mücâhidîn melceü'z-zü'afâi ve'l-mesâkini fahri's-selâtini âl-i Osmân el-mahsûsü bi'inâyeti'l-meliki'l-mennâni's-sultân bin Sultân Murâd bin es-Sultân Mehmed bin es-Sultân Bayezîd Hân bevveehullâhü 'alâ gurafi'l-cinân 'aleyhi ve efâza şe'bîbi'l-gufrân dahvetü'l-erbe'â' gurretü muharremi'l-harâmi senetü hamse ve hamsîne ve semânemie."* Kitâbenin Arapça metni için bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/326. Kitâbenin Türkçe transkripsiyonu ve tercümesi için bkz. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 166-167.

[505] *"…Bursa'da defin… selâtin-i 'izâm… hazerâtının türbe-i şerîfleri… inşâ ve ta'mîrâtı itmâm olunub türbe ve şebîkelerinin tezyînâtiyçün Hazîne-i Hümâyûn'dan taleb olunan sırmalı pûşide ile beş 'aded şâl beyân olunmuş ve Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin şebîkesi mermerden masnu' ve üzeri açık bulunmuş olduğundan onun içün sırmalı pûşide îcâb etmeyeceğinden…"* Bkz. BOA, *TS.MA.e*, No. 573, Gömlek No. 8105.

[506] BOA, *Y.PRK.BŞK.* No. 30, Gömlek No. 93.

[507] Türbede dört adet devşirme Bizans sütun başlığı ve gövdesine yer verilmiştir. (Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/116.) Osmanlı Dönemi'nde mimarî anıtlarda rastladığımız bu motifler Bizans döneminden kalma harabelerden alınmış ve yeni yapılan eserlerde kullanılmıştır. Bunlar dekoratif bir süs görevi görmesinin yanında aslında yok oluş ve gücü sembolize etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1946), 10.

oluşturulmuştur. Bu alan eskiden halılarla döşeli idi.[508] Ayrıca türbede bekçilik ve hizmet vazifesi gören kişiye ait bir odanın varlığından bahsedilmektedir[509] Bu odanın türbenin içinde mi yoksa dışında mı olduğuna dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Türbeyi ziyaret eden yabancı seyyahlar türbede Sultan II. Murad'a ait sarık, kaftan, miğfer ve tespih gibi eşyaların olduğundan söz etmişlerdir.[510]

Türbenin her duvarında iki adet pencere bulunmakta fakat Şehzâde Alâaddin Türbesi'ne bitişik doğu duvarındaki pencerelerinden biri kapıya çevrilmiş durumdadır. Türbe girişinin tam karşısında bir mihrap ve mihrabın sağındaki duvarda, siyah zemin üzerine sarı nesih harflerle *"Muzaffer Murâd bin Mehmed Han"* yazan, Sultanın tuğrası asılıdır. Kabrinin baş hizasında yer alan mermer sütunun önündeki demir parmaklığa ise lacivert zemin üzerine sarı sülüs harflerle yazılmış *"Hüve'l-hayyü'l-bâkî. Cennet-mekân Sultân Gâzî Murâd Hân-ı Sânî b. Sultân Çelebi Mehmed Hân Hazretleri"*[511] yazısı, doğum (806), cülûs (824), ölüm (855) tarihleri ile saltanat (31) ve ömür (49) sürelerinin yer aldığı çerçeveli bir levha asılmıştır. Ayrıca arşiv vesikalarından, türbede okunmak üzere cüzlerin bulunduğunu öğreniyoruz[512]

b. Tamir Süreci

Türbe, yapıldığı tarihten bu yana çeşitli sebeplerle birçok kez onarım geçirmiş olmasına rağmen hala ayaktadır. Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde türbe ile ilgili toplam 17 adet tamir vesikası tespit edilmiş ve vakfın muhasebe defterlerinde de bazı tamir kayıtlarına ulaşılmıştır. Buna göre 1012/1603 yılına ait bir vesikadan türbenin küçük halılarla döşeli olduğunu öğreniyoruz. Vakıf mütevellisi Mustafa Bey türbedeki halıların zamanla eskiyip kullanılamaz hale gelmesiyle 16.000 akçeye 28 karış uzunluğunda ve 5 karış genişliğinde iki adet halı satın alıp türbeye döşemiştir.[513]

---

[508] *BŞS,* A 155, 75a.

[509] *"…müceddeden inşâ olunan türbedâr odasının envâ'-ı kerâste ve mismâr ve neccâriyye ve ırgâdiyye ve levâzımât-ı sâiresiyle sarf olunan bin guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 351, 21b-22a.

[510] Fahri Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler* (Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2014), 1/477.

[511] Her zaman diri, ölümsüz ve ebedî olan sadece O'dur. Mekânı cennet olsun Sultan Çelebi Mehmed Hân Hazretleri'nin oğlu Gâzi Sultan II. Murad Hân.

[512] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5152, 2a-2b.

[513] *"…bi'l-fiil mütevellî olan Mustafa Beg bin İskender… vâkıf-ı müşârun-ileyhin mahrûse-i Bursa'da vâki' türbe-i şerîfesinde döşenen kâliçeler mürûr-ı eyyâm ile köhne ve 'amel-mânde olmağın tûlen yigirmi* sekizer *ve 'arzan yigirmi beşer karış on altı bin akçeye bir çift kâliçe iştirâ' idüb türbe-i mezbûreye döşemişdim…"* Bkz. *BŞS,* A 155, 75a.

1038/1628 senesinde kaydedilen bir vesikada türbenin bazı kısımlarında zamana bağlı yıpranmalar meydana geldiği ve bunun üzerine harem kapısının 500 akçeye boyandığı, 3 adet pencere çerçevesi, kandil vs. koymak amacıyla duvarına yapılan oyuk, boya ve usta masrafının toplam 2.400 akçeyi bulduğu, ayrıca türbeye bitişik bahçe duvarının 550 akçe ve avlusunun da 250 akçeye onarıldığı bilgisi yer almaktadır.[514] 1078/1668'de türbe üzerine 1.300 akçe masrafla yeni kiremit ve tahta döşenmiş;[515] 1155/1743'de türbe içindeki kaldırımlar 3.000 akçe ve diğer eksik kısımları ise 10.000 akçeye tamir edilmiş; beyaz sıvası, nakışları, diğer gerekli malzemeleri ve işçi masrafı toplam 40.000 akçeyi, medrese ve türbe kurşunlarının yenilenmesi ise 43.967 akçeyi bulmuştur.[516]

1196/1782 senesinde türbenin damlalığı ve demir penceresi beşer kuruşa tamir edilmiş ve kapısının duvarları da 19,5 kuruşa yenilenmiştir. Ayrıca türbeye ulaşan su için yeni borular döşenmiştir.[517] 9 Muharrem 1205/18 Eylül 1790 tarihli bir vesikaya göre türbe içindeki 4 adet pencere, cam, pervaz ve tel için 25 kuruş, türbenin kıble ve bahçe taraflarının sıvasına 100 kuruş, türbe duvarı nakışları için boya, iskele ve nakkaş masrafı 60 kuruş, harem kısmındaki kapı ve korkuluğun yenilenmesine 50 kuruş, bunların haricinde gerekebilecek çeşitli masraflar için de ayrıca 152 kuruş 8 para kaydedilmiştir.[518] 1228/1813 yılında tutulan keşf-i sânî defterine göre türbe kubbesinin kurşunları 1.125,5

---

514 *"…vâkıf-ı mûmâ-ileyh hazretlerinin türbesinin harîm kapusu ve harîm dîvârı ve üç 'aded penceresinin çâr-çûbeleri ve türbeye muttasıl ve mülâhık bağ-çe dîvârı ve havlusu… mürûr-ı eyyâm ile ve mürûr-ı a'vâm hasebiyle harâb… türbesinin harem kapısı boyasına beş yüz akçe… türbe-i mezbûrun üç 'aded penceresinin çâr-çûbelerine ve boyasına ve üstâdiyye… cümle harcı ile sekiz yüz akçeden iki bin dört yüz akçe ve türbeye muttasıl bağ-çesinin dîvârına cümle harcı ile beş yüz elli akçe ve havlusu meremmâtına iki yüz elli akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 49, 44a.

515 *"…türbe kubbesi üzerine bast olunan mücedded kiremid ve tahtasıyla bin üç yüz akçe…"* Bkz. BOA, *TS.MA.e*, No. 1040, Gömlek No. 26.

516 *"…türbe-i şerîf-i mezbûre hareminde kaldırımları ta'mîrleri tâş bahasıyla üç bin akçe, türbe-i şerîf-i mezbûrede (…) meremmât-ı müteferrika on bin akçe, merhûm müşârun-ileyh hazretlerinin türbe-i münevvereleri derûnunda beyâz sıvaları ve ba'zı kerâste ve nakkâşiyyesiyle otuz altı bin akçe, türbe-i şerîf-i mezbûre derûnunda beyâz sıvaları ta'mîrleri cemî'i levâzımıyla masrafı dört bin akçe, medrese-i mezbûre ve türbe-i münevvereleri üzerlerinde mebsût 'atîk kurşundan bi-hasebi'l-iktizâ tecdîd olunan kurşun kıyye on yedi bin dokuz yüz yetmiş dokuz, fî üç, kırk üç bin dokuz yüz altmış yedi akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 71b.

517 *"…türbe-i şerîfin damlalığı masârifi beş guruş; türbe-i şerîfin timûr penceresi ta'mîri masârifi beş guruş; câmi'-i şerîf ve türbe-i münîf ve 'imâret-i 'âmireye çaylar suyun mecrâ-yı zirâ'ı tecdîdi iktizâ eden künk 'aded altı yüz on beher fî on akçeden altmış yedi buçuk guruş; türbe-i şerîf kapusu dîvarları tecdîdi ve kiremîd 'aded üç bin, on dokuz buçuk guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 207, 73a.

518 *"…derûn-ı türbede vâkı' dört 'aded pencere câm ve pervâz ve tel masârifi yigirmi beş guruş; türbe-i mezbûrenin kıble ve bağ-çe tarafları sıvalarına kireç ve horasân ve ketân çöpü ve üstâdiyye yüz guruş; türbe-i münîfe nakşına boya ve nakkâşiyye ve iskele ve masârifât-ı sâire altmış guruş; türbenin hareminde vâki' tırabzan ve kapusının tecdîdi masârifi elli guruş; mahâll-i mezkûreye bi'l-cümle masârif-i müteferrika ve levâzımât-ı sâire yüz elli iki guruş sekiz pâre…"* Bkz. *BŞS,* B 230, 23b.

kuruş, iç sıvası 797,5 kuruş, iç boyası 70 kuruş, 7 adet penceresi ve camları 388 kuruş masrafla yenilenmiştir. Türbe avlusunun duvarları, kapısının tavanı ve çatısı ile pencere parmaklıkları da 100 kuruşa tamir edilmiştir. Ayrıca keşf-i evvel defterinde kaydı bulunmayıp sonradan ortaya çıkan türbe kurşunlarının eksikleri ve etrafındaki hendeklerin temizliğine yönelik masrafın vakfın 1228/1813 senesi iltizam bedelinden tahsil olunduğuna yönelik not düşülmüştür.[519] 1253/1838'de türbenin üzerinde meydana gelen yıkık kısmın ve harap olmuş kurşunlarının tamiri, türbe duvarlarının sıva ve boyaları ile bazı pencerelerinin çerçeve ve camlarının yenilenmesi için gereken malzemelerin miktar ve masrafları ile işçilerin yevmiyeleri toplam 1.007,5 kuruş olarak kayda geçirilmiştir.[520]

1256/1841 yılında türbenin içindeki ve kapısı önündeki mermer direkler, tavan silmesi ve kapısı üzerindeki mermer kabartmalı tarihi kitâbe onarılmış ve caminin kurşunlarıyla birlikte masrafı 938 kuruş olmuştur. Ayrıca türbenin iç sıvası ve tepesindeki camlar, tel ve pencere kanatları ve kapı üzerindeki tavan yenilenmiş, kubbenin derz, boya, nakkaş, neccâr ve ırgat yevmiyeleri ve gerekli diğer masraflar 3.650 kuruş, yeniden inşa edilen

---

519 *"…türbe-i münîfenin müceddeden kâl u bast olunan kurşun tahta kıyye dört yüz elli iki, yedi bin üç yüz elli yedi, beher kıyyesine üçer pâre kâliyye ve bastiyye mesârifi fî üç, beş yüz elli iki guruş; kurşuncu rençberi yevmiyyesi on üç ve eyyâm-ı bastda kurşuncıyâna ta'âmiyye on bir ve ecnâs-ı kurşun mismârı kıyye otuz dokuz, doksan bir guruş; türbe-i münîfe kubbeleri etrâfına hatıllık dördü bir yük meşe ağacı 'aded doksan fî pâre yigirmi beş ve dördü bir 'araba yarma ağacı 'aded elli fî pâre yüz ve kayacık ağacı 'aded yetmiş beş fî yigirmi, iki yüz doksan dört guruş; mahâll-i mezkûra saman 'aded üç fî on bir, kirpilerine tuğla 'aded beş yüz fî üç, derz içün kireç yük on beş fî yüz, horasân yük on beş fî elli, ketân çöpü 'aded yigirmi beş fî yüz bir, yüz yigirmi guruş; mahâll-i mezkûr usta yevmiyesi 'aded kırk fî yetmiş, rençber yevmiyesi 'aded altmış fî elli beş, altmış sekiz buçuk guruş; derûn-ı türbe-i münîfenin müceddeden sıvasına kireç yük yüz yigirmi fî yüz, horasân yük elli fî pâre seksen, keten çöpü 'aded üç yüz fî yüz, sıvacı yevmiyesi 'aded altmış fî yüz, rençber yevmiyesi 'aded yüz yigirmi fî pâre elli beş, yedi yüz doksan yedi buçuk guruş; derûn-ı türbe-i münîfe yedi 'aded pencere çâr-çûbesi tecdîdi fî on, tel 'aded on üç fî on beş, pencerelere câm 'aded yüz yigirmi iki fî pâre kırk, üç yüz seksen sekiz guruş; derûn-ı türbenin boya mesârifi ve nakkâş ücreti yetmiş guruş; türbe havlîsi dîvârları ve kapu üzeri sakfı ve tavanı tecdîdi ve pencere barmaklıkları ta'mîrâtı mesârifi yüz guruş… hâric ez defter-i keşf-i evvel ta'mîr ve tecdîd-i eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olarak bu def'a müceddeden ta'mîrine mübâşeret olunan türbe-i münîfelerinin kurşun noksânı ve etrâf handekleri tathîri… masârifi dahî lede'l-tekmîl vakf-ı muşârun-ileyhin yigirmi sekiz senesi bedel-i iltizâmından te'diye olunmak üzre olduğu işbu mahalle şerh verildi."* Bkz. *BŞS*, A 183, 19b.

520 *"Müşârun-ileyh hazretlerinin türbe-i şerîfleri ta'mîr-i masârifi; türbe-i şerîf-i mezkûrun dîvârlarına sıva içün sarf olunan kirec bedeli kırk iki buçuk guruş ve horasân bedeli sekiz guruş, çûb ve kireci on altı guruş; pencerelere çâr-çûbe ve mismâr yigirmi beş guruş; cam 'aded doksan sekiz, yüz elli yedi guruş; boya içün neft yağı kıyye dört, yigirmi dört guruş; ardıç yağı kıyye beş fî dokuz, kırk beş guruş; tutkal kıyye iki ve köz taşı on, yigirmi iki guruş; (…) elli dört guruş; hasırcı ve sıvacı yevmiyyesi on, doksan guruş; nakkâş yevmiyyesi sekiz, yetmiş iki guruş; rençber yevmiyyesi dört, yigirmi guruş; hammâliyye ve sâir yigirmi sekiz buçuk guruş; yekûn altı yüz beş guruş; türbe-i mezkûr üzerinde rahne-dâr olub muharrefen kâl u bast olunan kurşun kıyye dokuz yüz yigirmi dört; yüz seksen dört buçuk guruş; kurşun ta'mîri altmış iki guruş; nakliyyesi yüz on beş buçuk guruş; ta'âmiyyesi yigirmi sekiz guruş; hatıl hamâliyyesi on iki guruş; yekûn dört yüz iki buçuk guruş."* Bkz. *BŞS*, C 23, 15b.

türbedâr odası 1.000 kuruş, avlu temizliği 500 kuruş türbenin etrafındaki duvarların tamiri de 850 kuruş tutmuştur.[521] 1267/1850 senesine ait bir keşif kaydında şiddetli rüzgârdan harap olan türbe kurşunlarının kalaylanması gerektiği ve masrafı kaydedilirken[522] 11 Şaban 1267/11 Haziran 1851 tarihli belgede türbe üzerindeki kurşunların ve bazı ahşap olan yerlerinin tamir edileceği ifade edilmiştir.[523] 1272/1856 senesinde kaydedilmiş bir belgeye göre 1855 depreminde hasar almış türbenin büyük kubbesi etrafında cilâlama, kemerleri altında 60 arşın miktarı meydana gelmiş yarık yerlerin onarılması ve üzerine mermer sıva ve duvarlarına da badana cilâsı, ahşap parmaklıklar, pencere kanatları, kapı ve büyük saçağına renkli boya cilâsı, pencerelerin mevcut tel çerçevelerinin yenilenmesi ve üzerlerine yağlı boya cilâsı gerektiği tespit edilmiş[524] ve Hudâvendigâr Türbesi'yle beraber toplam tamir masrafının 4 yük 3.000 kuruşa ulaştığı belirtilmiştir.[525] Şiddetli lodos sebebiyle 1300/1882 yılında türbenin kapı kurşunlarının,[526] 1294/1877 yılında ise sökülen kurşunları ve etrafındaki muhafaza duvarlarının tamir edileceğine değinilmiştir.[527] Türbenin avizesi eski ve kırık olduğu için 25 Şevvâl 1310/12 Mayıs 1893 tarihinde Hazîne-i Hâssa tarafından yeni bir avize alınarak türbeye gönderileceği ifade

---

521 *"…türbe-i şerîfinin derûnunda ve kapu önünde mermer direkler ve tavan silmesi ve ta'mîrleri ve kapu üzerinde târihî taşının ta'mîr ve altûn yaldızı masârifi dokuz yüz otuz sekiz guruş… merhûm Sultân mûmâ-ileyh Hazretlerinin türbe-i şerîfleri derûnunda müceddeden sıvası ve depe câmları ve tel ve pencere kanatları ve kapu üzerinin sakf ve tavân tecdîdi ve kubbenin ahkeri(?) ta'mîrâtı ve derzleri ve boya nakkâşiyye ve neccâriyye ve ırğâdiyye ve levâzımât-ı sâiresiyle sarf olunan üç bin altı yüz elli guruş… ve kezâlik müceddeden inşâ olunan türbedâr odasının envâ'-ı kerâste ve mismâr ve neccâriyye ve ırğâdiyye ve levâzımât-ı sâiresiyle sarf olunan bin guruş… masârif-i tathîr-i nevbet-i avlu beş yüz guruş, türbe-i şerîf-i mezkûrun etrafı dîvârlarından mâil-i inhidâm olan ve dîvârların tecdîd ve ta'mîrlerine cem'-i levâzımâtıyla sarf olunan sekiz yüz elli guruş."* Bkz. *BŞS,* B 351, 21b-22a.

522 *"…türbe-i münîfeleri üzerine kurşun şiddet-i rüzgârda vukû' bulan fenâ ve müşrif-i harâb olub eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mîr olduğuna…"* Bkz. *BŞS,* C 81, 15a.

523 BOA, *İ.MVL,* No. 212, Gömlek No. 6973.

524 *"…zikrolunan mevcûd türbe-i şerîfin kebîr kubbesi etrâfında tılâsı kemerleri tahtında altmış arşun mikdârı münşakk olmuş olan mahallerine çıra ile çöpleme derz ve üzerlerine bi'l-cümle mermer sıva ve dîvârları vechine mermer badana tılâsı, mevcûd ahşâb barmaklıklar ile pencere kanadlarına ve mevcûd kapu ve kebîr saçağına yağlı elvân boya tılâsı, mevcûd pencerelerinde tel örme çâr-çûbelerinin nısf derece tecdîdiyle üzerlerine yağlı boya tılâsı, mevcûd pencerelerinde tel örme çâr-çûbelerinin nısf derece tecdîdiyle üzerlerine yağlı boya tılâsı…"* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

525 *"…Sultân Murâd Hân-ı Sânî ve Hudâvendigâr Gâzi -tâbe serâhumâ- hazerâtının türbe-i şerîfeleri ta'mîriyle teferru'âtının tesviyye-i masârifi dört yük üç bin bu kadar kuruşa resîde olunacağı sâbık iş'ârâtdan…"* Bkz. BOA, *A)MKT.MVL,* No. 76, Gömlek No. 73.

526 *"…Bursa'da defin halde gufrân olan selâtin-i 'izâm behişt-makâm hazerât-ı… merâkıd-ı münîfelerinin kapuları kurşunlarının… icrâ-yı ta'mîri…"* Bkz. BOA, *İ.ŞD,* No. 62, Gömlek No. 3588.

527 *"…Bursa'da kâin… hazerâtının… türbe-i münîfeleri… üzerlerindeki kurşunlar geçenlerde şiddetle hubûb eden lodos rüzgârının te'sîriyle sökülerek harâb ve ta'mîre muhtâc olduğundan keşf-i bi'l-icrâ zikrolunan… türbe-i münîfelerin kurşunları ta'mîrâtının Sultân Murâd-ı Sânî Hazretleri türbe-i şerîflerinin etrâfındaki muhâfaza dîvârları masârifiyle berâber… vücûda geleceği tebeyyün etmiş…"* Bkz. BOA, *İ.ŞD,* No. 35, Gömlek No. 1782.

edilmiştir.[528] Türbenin gösterişli saçağının 1326/1908 senesinde onarıma ihtiyaç duyduğu ve bunun ancak mecidî 19 kuruş hesabıyla 27.780 kuruş 30 paraya mümkün olduğu ifade edilmişken[529] 1978 yılında çınar ağacına ait dalın isabet etmesi sonucu saçak hasar almış ve yeniden tamir edilmiştir.[530]

Tablo 10: Sultan II. Murad Türbesinin Tamir Kayıt Çizelgesi

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları	Çatı	Kitâbe	Kapı	Saçak	Pencere-Cam	Sıva- Boya-Badana-Derz	Kaldırımlar	Duvarlar	Damlalık	Korkuluklar	Türbedar Odası	Avize	Halı	Bahçe	Suyolları	Genel
(1586)[531]																	X
(1600)[532]	X																
1603														X			
(1605)[533]				X				X									X
(1606)[534]															X		
1628				X		X	X		X								
1668		X															
(1712)[535]									X								
1743	X						X	X									
(1759)[536]				X													
(1766)[537]	X																
(1768)[538]	X																
1782						X			X	X							
1790				X		X	X				X						
(1799)[539]						X											
(1809)[540]						X											

[528] *"Cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin Bursa'da kâin türbe-i şerîfesindeki âvîzenin köhne ve kırık olduğu Hudâvendigâr Vilâyeti Celîlesi'nin 'arz ve iş'âr-ı vâki'inden ma'lûm-ı 'âlî buyurularak mezkûr türbe-i şerîf için Hazîne-i Hâssa-i Şâhânece bir âvîzenin mübâya'asıyla mahalline irsâli husûsuna…"* BOA, *Y.PRK.BŞK.* No. 30, Gömlek No. 93.

[529] *"…türbe-i münîfelerinin âsâr-ı nâdireden olan saçağının ta'mîri… mecîdi on dokuz guruştan yigirmi yedi bin yedi yüz seksen altı guruş otuz pâre sarf-ı lâzım geleceği anlaşıldığından…"* Bkz. BOA, *İ.EV*, No. 47, Gömlek No. 54.

[530] Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri,* 90.

[531] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481-0001, 8b.

[532] BOA, *TS.MA.d*, No. 1728, 9a.

[533] BOA, *TS.MA.d*, No. 1764, 8a.

[534] BOA, *TS.MA.d*, No. 1707-0002, 8b.

[535] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1802, 3a.

[536] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5152, 2a-2b.

[537] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5545, 3a.

[538] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5545, 1b.

[539] BOA, *EV.HMH.d*, No. 7499, 3a.

[540] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8099, 2a.

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları	Çatı	Kitâbe	Kapı	Saçak	Pencere-Cam	Sıva- Boya Badana-Derz	Kaldırımlar	Duvarlar	Damalık	Korkuluklar	Türbedar Odası	Avize	Halı	Bahçe	Suyolları	Genel
1813	X	X		X		X	X		X						X		
(1815)[541]						X											
(1821)[542]						X											
(1823)[543]						X											
(1824)[544]						X											
(1827)[545]						X											
(1829)[546]						X											
(1831)[547]						X											
1838	X					X	X										
(1831)[548]	X																
1841			X	X		X	X		X			X			X		
(1847)[549]																X	
1850	X																
1851	X															X	
(1852)[550]																X	
(1853)[551]						X							X			X	
(1854)[552]						X											
(1855)[553]																X	
1856					X	X	X										
(1857)[554]																X	
(1858)[555]																X	
(1861)[556]	X																
1882	X			X													
1877	X								X								
1893													X				
1908					X												

[541] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8388, 2a.
[542] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8699, 2a.
[543] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8778, 2a.
[544] BOA, *MAD.d*, No. 3535, 2a.
[545] BOA, *EV.HMH.d*, No. 8961, 2a.
[546] BOA, *EV.d*, No. 9218, 3a.
[547] BOA, *EV.d*, No. 9362, 2a.
[548] BOA, *EV.d*, No. 13343, 4b.
[549] BOA, *EV.d*, No. 13055, 3b.
[550] BOA, *EV.d*, No. 14722, 2b.
[551] BOA, *EV.d*, No. 15006, 3a-3b.
[552] BOA, *EV.d*, No. 15332, 6a.
[553] BOA, *EV.d*, No. 15637, 3b.
[554] BOA, *EV.d*, No. 16096, 2b.
[555] BOA, *EV.d*, No. 16472, 2b.
[556] BOA, *EV.d*, No. 17352, 3a.

Tamir Yılı (Miladî)	Kubbe Kurşunları	Çatı	Kitâbe	Kapı	Saçak	Pencere-Cam	Sıva- Boya Badana-Derz	Kaldırımlar	Duvarlar	Damlalık	Korkuluklar	Türbedar Odası	Avize	Halı	Bahçe	Suyolları	Genel
1978					X												
2012-2015					X		X										

Tabloya göre türbe en sık 19. yüzyılda onarım geçirmiş ve mevcut yıllarda en fazla tamir gören kısımlar pencereler, camlar, kubbe kurşunları, suyolları, duvarlardaki sıva ve nakış boyaları; en az tamir görenler ise kitâbe, avize, halılar, korkuluklar ve damlalık olmuştur. Ayrıca tespit edilen yıllar içerisinde en kapsamlı tamirat 1841'de en uzun süreli restorasyon ise 2012-2015 yılları arasında gerçekleşmiştir.

2. Diğer Türbeler

Külliye haziresinde, biri Sultan II. Murad Türbesi'nin doğusuna bitişik halde, biri kuzey doğusunda, sekizi batısında ve ikisi caminin güney doğusunda olmak üzere farklı sayıda sandukalara sahip toplam 12 adet türbe daha yer almaktadır. Kesme taş ve tuğladan inşa edilen türbelerin içerisinde bulunan sandukaların ilk halleri ahşap ve işlemeli kumaş kaplı iken zaman içerisinde yıprandığı için sonradan değiştirilmiştir.[557] Bazı türbeler oldukça sade iken bazılarının ise kapı, mihrap, kubbe gibi göze çarpan yerlerinde kalem işi ve çini süslemeler ile hat yazıları mevcuttur.[558] Ayrıca bazı türbelerin isimleri ve içlerindeki sandukaların kimlere ait oldukları konusunda karışıklıklar ve belirsizlikler vardır. Farklı tarihlerde yapılmış bu türbelerde yer alan naaşlar toprak altına gömülü haldedir.[559]

[557] Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/118.
[558] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fâtih Devri 855-886(1451-1481)* (İstanbul: Baha Matbaası, 1973), 3/163.
[559] Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/118.

a. Şehzâde Alâaddin Türbesi

Şehzâde Alâaddin (ö. 846/1442)[560] için yaptırılan ve Sultan'ın vasiyetnâmesinde bahsettiği türbenin[561] bir duvarı Sultan II. Murad Türbesi ile ortaktır. Türbeye Sultana ait türbenin sağ duvarında bulunan pencereden bozma bir kapı ile giriş yapılmakta ve dışarıya açılan ayrı bir kapısı bulunmamaktadır. Bu durum türbenin diğerinden sonra inşa edildiğini göstermektedir. Diğer 3 duvarında toplam 9 penceresi olan türbede ayrı bir mihrap yer almamaktadır. Kubbesi küçük bir yapıdır.[562] Türbede yer alan 4 sanduka üzerinde Sultan II. Murad'ın oğulları Şehzâde Ahmed (ö. 1854/1451) ve Şehzâde Alâaddin ile kızları Hatice Sultan[563] ve Şehzâde Sultan'ın (ö. 884/1480) isimleri yazılıdır. Şehzâde Sultan'ın sandukası mermer olup diğerlerininki kumaşla kaplıdır. Çeşitli sebeplerle birçok kez onarım geçirmiş olan türbeye ait tespit edilebilen bazı tamir kayıtları şöyledir: Türbe 1013/1605 senesinde 870 akçeye tamir edilmiştir.[564] 1038/1628'de türbenin taş merdivenleri 230 akçe masrafla boyanmış,[565] 1155/1743'te kapısı üzerindeki çatı ve tavan 2.400 akçeye yenilenmiş,[566] 1228/1813'te de türbelerin tamamı tamir geçirmiştir.[567] 1231/1816 yılında şiddetli rüzgârın etkisiyle çoğu kısmının yıkılmaya yüz tuttuğu türbe için ahali ve talebeler tarafından acilen keşif talebinde bulunulmuştur.[568] 1272/1856 yılına ait bir belgeye göre 1855 depreminde hasar alan

---

[560] 822/1419-1420 yılında dünyaya gelmiş olan şehzâde Amasya mutasarrıfı olmuştur. 846/1442 senesinde babası ile Karaman seferine katılmış ve aynı yıl Amasya'ya döndükten bir süre sonra vefat etmiştir. Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi,* 2/643-644, Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefâyatnâme ve İsmail Beliğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı,* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014), 246. Babası Sultan II. Murad bu vefat haberinden büyük üzüntü duymuş ve çok etkilenmiştir. Bkz. Hoca Saadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, 2/208.

[561] BOA, *EV.VKF*, No. 19, Gömlek No. 13; *AE.SMRD.II,* No. 1, Gömlek No. 6.

[562] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/181, Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/324.

[563] Bazı kaynaklarda Hatice Sultan'ın yerine kardeşi Şehzâde (Kürçük) Ahmed'in adı geçmektedir. Bkz. Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi* (Bursa: Vilâyet Matbası, 1935), 150; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/181. Bazılarında ise diğer kardeşi Şehzâde Orhan'ın ismi verilmiştir. Bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/324; Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 50.

[564] BOA, *TS.MA.d,* No. 1764, 8a.

[565] *"…müşârun-ileyhin oğlu türbesinin taş nerd-bânı ta'mîrine iki yüz otuz akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 49, 44a.

[566] *"…vâkıf-ı müşârun-ileyh hazretlerinin türbe-i münevverelerine muttasıl şehzâde merhûm ve mebrûr Sultân Alâaddîn bin Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin türbe-i şerîfesi kapusu üzerinde tecdîd eylediği sakfı ve tavanı bi-hesâb-ı terbi'-i zirâ'-ı 'aded yigirmi dört beheri fî yüz, iki bin dört yüz akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 71b.

[567] *"…câmi'-i şerîfin… civârlarına medfûn şehzâdeleri türbesi ta'mîri masârifî dahî lede'l-tekmîl vakf-ı muşârun-ileyhin yigirmi sekiz senesi bedel-i iltizâmından te'diye olunmak üzre olduğu işbu mahalle şerh verildi."* Bkz. *BŞS,* A 183 19b.

[568] *"…şehzâdegân türbeleri… müddet-i vefîreden berü ta'mîr olunamayarak şiddet-i rüzgâr sebebiyle ekser mahalleri inhidâma resîde eşedd-i ihtiyâc ile ta'mîr ve tecdîde muhtâc olduğundan sâlifü'z-zikr*

türbenin içindeki yıpranmış sıvalarının yenilenmesi, mermer badana cilâsı ve türbe üzerindeki kurşun levhaların eksik kısımlarının tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir.[569]

b. Şehzâde Ahmed Türbesi

Önceleri Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 886/1481) oğlu Şehzâde Mustafa'nın (ö. 879/1474) türbesi (Mustafa-i Atîk Türbesi) olarak tanınmış iken sonradan Çelebi Mehmed'in (ö. 824/1421) oğlu Şehzâde Ahmed'e (ö. 832/1429) aidiyeti iddia edilmiş[570] ve son yapılan araştırmalar neticesinde de Yavuz Sultan Selim'in, kardeşi Şehzâde Ahmed (ö. 918/1513) adına yaptırdığı türbe olduğu ortaya çıkmıştır.[571] Sultan II. Murad'ın türbesi ile cami arasında yer alan bu türbenin kapısı kündekârî yöntemiyle işlenmiş olup üzerindeki saçağı kemerli ve revaklıdır. Sekizgen olarak yapılmış binanın içerisinde 22 adet pencere ve bir de mihrap bulunmaktadır. Duvarlarında renkli çini süslemeleri ve âyetler yer almaktadır.[572] Mihrap üzerinde sülüs harflerle *"Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekeriyya'l-mihrâbe vecede 'ındehâ rızkan kâle yâ Meryemü ennâ leki hâzâ."*[573] âyeti mevcuttur. Mihrabın sağından başlamak suretiyle sülüs yazıyla *"Besmele"*, *"Âyetü'l-Kürsî"*[574] ve son bölümde *"Sadakallâhü'l-'azîm ve beleğa Rasûlühü'l-kerîm"*[575] ifadesi ve yine aynı zemin üzerine kûfi yazıyla *"Besmele", "Fâtihâ Sûresi"* ve son kısmına da *"Ve nahnü 'alâ zâlike mine'ş-şâhidîn, ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn."*[576] ifadesi türbe duvarlarını dolanacak şekilde yazılmıştır. Türbede Sultan II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Ahmed'inki dışında 5 sanduka daha bulunmaktadır. Bunlardan 4'ü; Sultan II. Bayezid'in eşi Bülbül Hatun (ö. 1515), oğulları Şehzâde Şehinşah (ö. 1511) ve Şehzâde Korkut (ö. 1513) ile Şehinşah oğlu Şehzâde Mehmed (ö. 1460)'e ait iken kalan sandukada isim

---

mahallerin ta'mîr ve tecdîd olunmasını ahâlîleri ve talebe-i 'ulûm istid'â-yı 'inâyetle eyledikleri içün… keşf u mu'âyene olundukda…" Bkz. BOA, *İE.HAT,* No. 6, Gömlek No. 565; *BŞS,* B 321, 71b.

569 *"…zikrolunan türbe-i şerîf ittisâlinde şehzâde 'Alâaddîn Hazretleri'nin mevcûd türbe-i şerîfi derûnunda ba'zen fersûde sıvalarının tecdîdiyle bi'l-cümle mermer badana tılâsı, zikrolunan türbe-i şerîfler üzerinde mefrûş kurşun elvâhlarının zevbiyle noksânı tekmîl olunarak mahallerine ferşi…"* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

570 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 40, Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/120.

571 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/181.

572 Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 488.

573 "Zekeriyyâ'yı da onun bakımı için görevlendirdi. Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve 'Ey Meryem bu sana nerden?' diye sorar." el-Âl-i İmrân, 3/37.

574 Bakara Sûresi'nin 255. âyetine verilen isim.

575 Azîm olan Allah (c.c.) doğru söyledi ve kutlu Rasûlü açıkladı.

576 Biz buna şahitlik edenlerdeniz. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a (c.c.) mahsustur.

bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda bu mezar için II. Bayezid'in kızları Hatice Hatun[577] ve Sofu Fatma Sultan, Şehinşah'ın eşi Mükrime Hatun ve Şehzâde Ahmed'in kızı Kamer Sultan isimleri geçmektedir.[578] Türbe çeşitli sebeplerle birçok kez onarım geçirmiştir. 1181/1767 yılına ait bir belgeye göre türbede bulunan Şehzâde Ahmed,[579] Şehzâde Şehinşah ve oğlu Şehzâde Mehmed'in sandukaları üzerindeki örtüler ve türbe içindeki mevcut nakışlar yenilenmiş, kapısı üzerinde bulunan çatı ve diğer bazı yerleri tamir edilmiştir.[580] Aynı belgede Bülbül Hatun'a ait bir türbeden de bahsedilmiştir. Türbede mevcut iki sandukanın örtüsü olmadığı için mezarlarının harap olma derecesine geldiği ve türbenin çoğu yerinin de kötü durumda olduğu ifade edilerek örtülerinin yenilenmesi ve tamirinin yapılması lüzumlu görülmüş fakat mütevellisinin Bursa'da olmadığı ifade edilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Bülbül Hatun, Şehzâde Ahmed'in türbesinde medfun haldedir. Bu durumda iki ihtimal akla gelmektedir. Ya söz konusu türbe Şehzâde Ahmed Türbesi'dir ki bu türbede iki değil, altı sanduka vardır. Ya da önceden Bülbül Hatun'a ait ayrı bir türbe vardı ve daha sonra Bülbül Hatun oğlu Şehzâde Ahmed'in türbesine defnedildi.[581] 1256/1841 yılında acil tamire ihtiyaç duyan türbe için kubbesine 3.362,5 kuruş, kapı üzerindeki mermer tavan, kemerler ve kurşuna 1.300 kuruş, kubbe eteklerine 1.712,75 kuruş, tepe camları, tel çerçeve, cam ve pencere kanatları ile kilidine 390 kuruş, kurşun kalayına 1.758 kuruş olmak üzere toplamda 8.523,25 kuruş masraf öngörülmüştür.[582] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli bir keşif kaydına göre ise 1855

---

577 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/181,

578 Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 118, Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 53.

579 Her ne kadar belgede "Yıldırım Bayezid oğlu Şehzâde Sultan Ahmed" ifadesi yer alsa da burada II. Bayezid'in kastedildiğini anlıyoruz. Çünkü Yıldırım Bayezid'in bu isimde bir oğlu bulunmamaktadır.

580 *"…türbe-i şerîf merhûm Şehzâde Sultân Ahmed ibn-i es-Sultân Yıldırım Bayezid Hân ve me'an medfûn ve Şehzâde Sultân Mehmed ve Şehinşâh Sultân sandukalarının üzerlerinde olan pûşideleri tecdîd olub ve türbe-i şerîf-i mezbûrun kapusu üzerinde sakfı vesâir mahalleri ta'mîr ve derûn-ı türbe-i şerîfin nakışları tecdîd olunmuşdur…"* Bkz. BOA, *TS.MA.d*, No.10374.

581 "*…türbe-i şerîf merhûm Bülbül Hâtûn vâlide-i merhûm Şehzâde Sultân Ahmed ve me'an bir merkad-şerîfe dahî olub pûşideleri olmadığından gayrı merkad-ı şerîfleri mahv-ı rütbesine resîde ve türbe-i şerîfin cemî' mahalleri harâb ve ekserî münhedim olmağla pûşideleri tecdîde ve türbe-i şerîf dahî ta'mîre eşedd-i ihtiyâc ile muhtâcdır lâkin mütevellîsi Bursa'da mevcûd değildir."* Bkz. BOA, TS.MA.d, No.10374.

582 *"…eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mîr… türbe-i şerîf-i mezkûrun derûnunda kubbe etrafı mahdûden mahallûsine iktizâ iden horasân ve kirec ve kenâne çivi ve sıvalar boyacı ve sıvacı ve rencberâne yevmiyyeleri ve iskele inşâsı masârif ve masârif-i sâiresi üç bin üç yüz altmış iki buçuk guruş, türbe-i şerîf-i mezkûrun bîrûnunda kapu üzerinde mermer tavân ve mermer kemerlerin ta'mîr vesâir bast yevmiyyesi ve kapu üzerinin kurşunlarına tahta döşeme tahtası ve tavânlar tecdîdine envâ'-ı kerâste ve tahta ve mismâr ve neccâriyye ve ırgâdiyye bin üç yüz guruş, türbe-i şerîf-i mezkûrun kubbesi eteklerinin kurşun tahtasına envâ'-ı kerâste ve mismâr ve kirpilerine iktizâ eden tuğla ve etrafının üzerlerine horasân ve kirec ve ketân çöpü ve neccâriyye ve ırgâdiyyesiyle bin yedi yüz on iki guruş otuz pâre, türbe-i şerîf-i mezkûrun depe câmları ve zuhrîne tel çâr-çûbe câm ve pencere kanatları ta'mîrâtı ve kilid*

depremi sonrası türbenin kapısı üzerindeki ahşap saçağının tamiri ve yağlı boya cilâsı için 250 kuruş masraf gerektiği beyan edilmiştir.[583]

c. Şehzâde Cem Türbesi

Medresenin güneyinde yer alan türbe aslında Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzâde Mustafa (ö. 1474) için 884/1479 yılında yaptırılmıştır.[584] Türbenin kitâbesi yoktur fakat kubbesinde yerleştirilmiş *"Sultan Mustafa"* ibareleri türbenin kimin adına yapıldığını kanıtlar niteliktedir. Kabri ilk etapta amcası Şehzâde Alâaddin Türbesi'ne konulmuş ve kendi türbesi inşa edildikten sonra da nakli gerçekleştirilmiştir. Kardeşi Cem Sultan (ö. 1495) vefat edince 1498'de cenazesi Bursa'ya getirilerek aynı türbeye defnedilmiş ve artık burası "Cem Sultan Türbesi" olarak anılmaya başlanmıştır.[585] Sekizgen planlı türbede on pencere ve bir mihrap bulunmaktadır. İçi kalemişi süsler, yazılar ve renkli çinilerle bezeli olan türbenin[586] diğer türbelerle kıyaslandığında tezyinat bakımından daha zengin olduğu ve bu halini hala muhafaza ettiği görülmektedir.[587] Kubbesinde 12 defa *"Rahimehullâh"*[588] duası, kubbe eteğinde mihrap duvarından başlamak suretiyle sülüs harflerle *"Besmele"* ve *"Âyetü'l-Kürsî",*[589] aynı alan üzerine kûfi harflerle *"Allâhu veliyyülllezîne âmenû yuhricühüm mine'z-zulumâti ile'n-nûri vellezîne keferû evliyâühümü't-tâğûtü yuhricûnehüm mine'n-nûri ile'z-zulumâti ülâike ashâbü'n-nâri hüm fîhâ hâlidûn."*[590] âyeti, kubbe kaidesi altında kûfi olarak *"Esmâ-i Hüsnâ",*[591] mihrabın her iki tarafında sülüs yazı ile müsennâ (simetrik) *"Besmele"* ve *"Allâhu hâliku külli şey'in ve hüve 'alâ külli şey'in",*[592] kemerlerin başlangıç köşelerinde 4 yerde *"Hüve'l-hayyü lâ ilâhe illâ hüve, fed'ûhu muhlisîne lehü'd-dîne, elhamdulillâhi rabbi'l-*

---

masârifi üç yüz doksan guruş, üzeri kurşunlarının müceddeden kâliyye ve ta'mîrleri (...) ve rencber yevmiyyeleri ve hatâb ve kömür masârifi ve masârif-i sairesi bin yedi yüz elli sekiz guruş, yekûn sekiz bin beş yüz yigirmi üç guruş on pâre…" Bkz. *BŞS,* B 351, 20b.

583 *"…Korkud Sultân Hazretleri'nin mevcûd türbe-i şerîf kapusu üzerinde ahşâb saçağının cüz'î ta'mîriyle boya tılâsı iki yüz elli guruş…"* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

584 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fâtih Devri 855-886(1451-1481)*, 3/162.

585 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/183.

586 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 42.

587 Önkal, *Hanedan Türbeleri,* 85.

588 Allah (c.c.) ona rahmet etsin.

589 el-Bakara, 2/255.

590 "Allah iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar. İşte bunlar ateşliklerdir, bunlar orada devamlı kalıcıdırlar." el-Bakara, 1/257.

591 Allah'a (c.c.) ait isimleri ifade etmek için kullanılan bir tabir.

592 "Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur." ez-Zümer, 39/62.

'âlemîn"[593] ve iki yerde *"Lâ ilâhe illallâh Muhammedun Rasûlüllâh",*[594] aynı zemin üzerinde kûfi harflerle *"Allâhümme salli 'alâ Muhammedin ve 'alâ âli Muhammed"*, köşelerde kemer aralarında şamdan görünümlü şekiller içinde *"Kulillâhümme mâlike'l-mülki tu'ti'l-mülke men teşâu"*[595] âyeti ve bunun her iki yanında sarkıtılmış küçük kandil şeklinde kûfi olarak *"Besmele"* yer almakta ve alt pencereler ile giriş kapısının üzerinde içinde *"Elhamdulillâh*" ibarelerinin yazıldığı madalyonlar bulunmaktır. Türbede Fatih Sultan Mehmed'in oğulları Şehzâde Mustafa (ö. 1474) ve Şehzâde Cem (ö. 1495) ile Sultan II. Bayezid'in oğulları Şehzâde Abdullah (ö. 1485) ve Şehzâde Alemşah'a (ö. 1502) [596] ait toplam 4 sanduka yer almaktadır.

Türbe yapıldığı günden bu yana çeşitli sebeplerle birçok kez onarım geçirmiştir. 17 Rebîülevvel 1181/13 Ağustos 1767 tarihli bir belgeye göre türbenin sahibi Şehzâde Mustafa ve Cem Sultan'a ait kabirlerin örtüleri yenilenmiştir. Şehzâde Alemşah ve Şehzâde Abdullah'a ait kabirlerin ise hem örtüleri hem de imâmelerinin yenilenmesi ve ayrıca türbenin iç sıvaları ile nakışlarının onarılması gerektiği de ifade edilmiş fakat mütevellilerinin Bursa'da olmadığı belirtilmiştir.[597] 1256/1841 yılına ait bir vesikada türbenin tamir masraflarına yer verilmiştir. Buna göre türbe içinin sıvası, tepe camları, tel ve çerçeve kanatları, çinilerinin temizliği ve boyasına 1.610 kuruş, kapı üzerindeki çatı ve tavanının yenilenmesi, mermer direkler ve kapı tamiri ile kilit, boya ve süslemesine 700 kuruş, kubbe etekleri tamirine ve etrafındaki duvarların derzlerine 1.139 kuruş, kubbe kurşunlarının yeni kalay ve tamirine 1.510 kuruş olmak üzere toplamda 4.959 kuruş masraf kaydedilmiştir.[598] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli bir keşif kaydına göre ise

---

[593] "O diridir, O'ndan başka ilah yoktur. Şu hâlde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur." el-Mü'min, 40/65.

[594] Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) elçisidir.

[595] "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın." el-Âl-i İmrân, 3 /26.

[596] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fâtih Devri 855-886(1451-1481),* 3/162,168. Bazı kaynaklarda II. Bayezid'ın oğlu Abdullah'ın yerine Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzâde Korkut zikredilmiştir. Bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/183, Memduh Turgut Koyunluoğlu, 152. Fakat bu kişinin Şehzâde Ahmed Türbesi'nde olduğuna daha önce değinmiştik.

[597] *"...türbe-i şerîf merhûm Şehzâde Sultân Mustafa-i Atîk ve me'ân medfûnîn olan şehzâdegândan yalnız Cem Sultân merkad-ı şerîfesinin pûşidesi tecdîd olunub Sultân Alemşâh ve Sultân Abdullah merkad-ı şerîfleri sandukalarının üzerlerinde olan pûşide ve 'imâmeleri tecdîde ve derûn-ı türbe-i şerîfin sıvaları ve nakışları ta'mîre muhtâcdır lâkin mütevellîleri Bursa'da mevcûd değildir..."* Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No.10374.

[598] *"...merhûm Cem Sultân türbe-i şerîflerinin ta'mîrât-ı masârifi, türbe-i şerîf-i mezkûrenin derûnunun müceddeden sıvasına sarf olunan horasân ve kireç ve depe câmları ve tel ta'mîrleri dîvârları çinilerinin tathîr ve ta'mîr ve çâr-çûbe kanâdları ta'mîr ve boyaları ve iskele inşâ ve sıvacı ve rencber yevmiyyeleri bin altı yüz on guruş, kapu üzeri sakfı ve tavanı tecdîdi ve mermer direkler silmesi ve kapu ta'mîri ve*

türbe kubbesinin yıpranmış sıvalarının yenilenmesi ve tamamının badanası, pencere ve kapı kanatlarıyla saçağına da yağlı boya cilâsı gerektiği ifade edilmiştir.[599]

d. Şehzâde Mustafa Türbesi

Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) ile Mâhidevran Sultan'ın (ö. 988/1581) oğlu Şehzâde Mustafa (ö. 960/1553) için yaptırılmış bir türbedir. Sultan II. Murad Türbesi'nin güneybatısında bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Şehzâde Mustafa'nın önce Yavuz Sultan Selim'in (ö. 926/1520) kardeşleri için yaptırdığı Şehzâde Ahmed Türbesi'ne defnedildiğini ve daha sonra kitâbesinde de belirtildiği üzere kardeşi Sultan II. Selim (ö. 982/1574) tarafından inşa edilen bu türbeye nakledildiğini bildirmiştir.[600] Kapısının üst tarafında mermer üzerine taş kabartmalı tâlik hat ile yazılmış iki satırlık Türkçe bir kitâbesi mevcuttur.

Şekil 5: Şehzâde Mustafa Türbesinin Kitâbesi

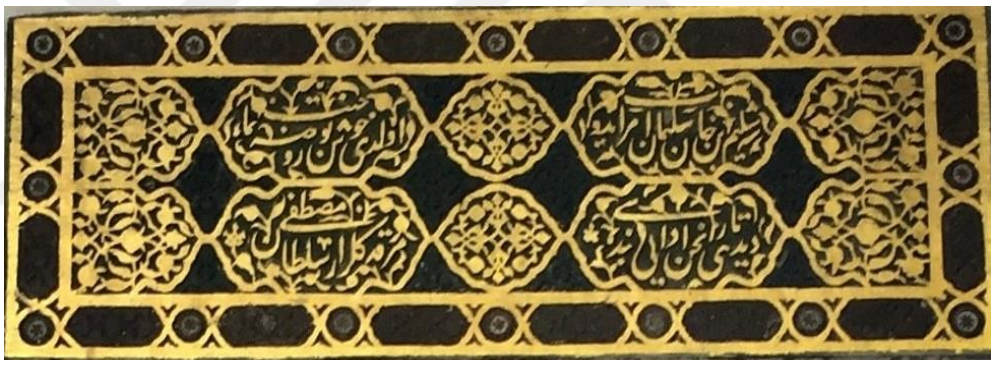

Kitâbenin Türkçe transkripsiyonu: *" Şeh Selîm bin Hân Süleymân emr idüb oldu hoş bu ravza bir cennet-nümâ. Dedi târîhin edâ-yı bendesi merkad-i gülzâr-i Sultân Mustafâ."* Sekizgen planlı ve 14 pencereli türbede 2 adet kapaklı ahşap dolap mevcuttur. Türbenin mihrâbı bulunmamaktadır. Orijinal çinilerin yer aldığı duvarlarda sülüs hat ile *"Âyetü'l-Kürsî",* akabinde *"Esmâ-i Hüsnâ"* ve sonunda da *"Leyse ke-mislihî şey'ün ve hüve's-*

kilid ve boya ve nakkâşîn ve neccariyye ve ırgâdiyyesiyle sarf olunan yedi yüz guruş, kubbenin eteklerinin kurşun tahtasına kerâste ve mismâr ve tuğla ve etrâfının derzlerine horasân ve kireç ve ketân çöpü ve neccariyye bin yüz otuz dokuz guruş, üzeri kurşunlarının kâliyye ve ta'mîri hatâb ve kemer ve levâzımât-ı sâire kurşuncu yevmiyye ve ta'âmiyyeleri rencberân ücretleri bin beş yüz on guruş, yekûn dört bin dokuz yüz elli dokuz guruş…" Bkz. *BŞS,* B 351, 21b.

599 *"…Şehzâde Cem Sultân Mustafâ Hazretleri'nin mevcûd türbe-i şerîflerinin kubbesinde nısf derece fersûde olmuş sıvalarının tecdîdiyle bi'l-cümle badana ve mevcûd pencere ve kapu kanâdlarıyla saçağına yağlı boya tılası…"* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

600 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 41; Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/122.

semî'û'l-basîr",[601] *"Hasbünallâhü ve ni'me'l-vekîl",*[602] *"ni'me'l-mevlâ ve ni'me'n-nasîr",*[603] *"Gufrâneke Rabbenâ ve ileyke'l-masîr"*[604] âyetlerinden oluşan bir dua cümlesi, devamında *"Kâle'n-nebiyyü sallallâhu 'aleyhi ve sellem: ed-Dünyâ mezraatü'l-âhirah"*[605] ve *"Kâle'n-nebiyyü sallallâhu 'aleyhi ve sellem: el-Mü'minûne lâ yemûtûn bel yunkalûne min dâri'l-fenâ ilâ dâri'l-bekâ"*[606] hadis-i şerîfleri ve *"el-Mevtü ke'sün küllü'n-nâsi şâribühû, ve'l-kabrü bâbün küllü'n-nâsi dâhiluhû"*[607] sözü yer almaktadır. Türbede kumaş ile kaplı dört sanduka üzerinde Şehzâde Mustafa ve annesi Mâhidevran Sultan ile kardeşi Şehzâde Bayezid'in (ö. 969/1562) oğlu Şehzâde Osman'ın (ö. 917/1512) isimleri yazılı olup dördüncüsü tespit edilememiştir.[608] Türbe yapıldığı günden bu yana çeşitli sebeplerden ötürü birçok kez onarım geçirmiştir. 1181/1767 yılına ait bir vesikaya göre türbede yer alan dört mezarın örtüleri yenilenmiştir. Türbenin iç sıvaları ve nakışları da tamir gerektirse de vakıf mütevellisi buna müsaade etmemiştir.[609] 1256/1841 senesinde kaydedilen başka bir belgede türbenin onarımı için gereken bazı masraflara yer verilmiştir. Buna göre türbenin iç sıvasına, tepe camları, tel ve pencere tamirine 1.365 kuruş, kapının çatısı ve tavanının yenilenmesine 500 kuruş, kubbe etekleri tamirine,

---

601 "O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür." eş-Şûrâ, 42 /11.

602 "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir." el-Âl-i İmrân, 3/173.

603 "O ne güzel mevlâdır, o ne eşi bulunmaz yardımcıdır." el-Enfâl, 8 /40.

604 "Bağışlamanı dileriz Rabbimiz, gidiş Sana'dır." el-Bakara, 1/285.

605 "Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Dünya âhiretin tarlasıdır." Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrût: Dârü'l-Mu'arrefe, ts.) 4/19. Aclûnî, Gazâlî'nin eserinde geçen bu ifadenin hadis değil, âyetten iktibas edilmiş hikmetli bir söz olduğunu nakletmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmâil b. Muhammed el-'Aclûnî el-Cerâhî, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-İlbâs: 'Ammâ iştehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs"* (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 1/412.

606 "Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Müminler ölmez, sadece dünyadan ahirete göç ederler." Söz konusu rivâyet kaynaklarda birebir bu lafızlarla yer almasa da Allah'ın veli kullarının ölmeyip bu dünyadan ahirete göçtüğüne dair bazı yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumlar hadis olarak değil de söylenen bir söz şeklinde nakledilmiştir. Bkz. Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1422), 4/1541.

607 "Ölüm herkesin içeceği bir kadehtir ve kabir herkesin geçeceği bir kapıdır."

608 Bazı kaynaklarda dördüncü sandukanın sahibi olarak Sultan II. Bayezid oğlu Şehzâde Ahmed'in (ö. 919/1513) ismi geçmektedir. Bkz. Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 41; Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/122; Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 56. Fakat Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde yapılan araştırmalar neticesinde Sultan II. Bayezid oğlu Şehzâde Ahmed'in, kardeşi Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan türbede (Şehzâde Ahmed Türbesi) olduğunun tespit edildiği daha önce belirtilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/181. O halde Şehzâde Mustafa Türbesi'ndeki dördüncü sandukanın kime ait olduğu yönünde kesin bilgi bulunmamaktadır.

609 *"…türbe-i şerîf merhûm Mâhidevrân Hâtun vâlide-i Şehzâde Sultân Mustafa-i Cedîd müşârün-ileyh Sultân Mustafa-i Cedîd dahî türbe-i mezbûrede medfûn olub ve başka iki merkad-ı şerîf dahî olmağla cem'ân dört merâkıd-ı şerîfin pûşideleri tecdîde ve derûn-ı türbe-i şerîfin sıvaları ve nakışları ta'mire muhtâcdır müşârün-ileyhâ vakfının mütevellîsi Bursa'da mevcûd olmağla ihzâr olunub tenbîh olundukda vakf-ı mezbûrda müsâ'ade yokdur deyu kat'î cevâb vermişdir…"* Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No.10374.

etrafındaki duvarların derzlerine, kubbenin kurşun tahta ve toprak sıvasına 772 kuruş, kubbe kurşunlarının kalay ve tamirine 1.650 kuruş olmak üzere toplamda 4.287 kuruş masraf öngörülmüştür.[610] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli bir keşif kaydında ise 1855 depreminde hasar alan türbenin içindeki çinilerin 250 kuruş masrafla tamir edilebileceği belirtilmiştir.[611]

e. Şehzâde Mahmud Türbesi

Cem Sultan Türbesi'nin güney batısında yer alan türbe Sultan II. Bayezid'in (ö. 918/1512) eşi Bülbül Hatun (ö. 920/1515) tarafından oğlu Şehzâde Mahmud (ö. 911/1506) için yaptırılmıştır. Kâzım Baykal türbenin kündekârî usûlü kapısı üzerinde 2 satır halinde ahşap kabartmalı nesih hatla yazılmış 912/1506-1507 tarihli Türkçe bir kitâbesi olduğundan bahsetmiştir: *" Dâr-ı fenâdan etti çü Mahmûd Hân sefer, Târîh geldi mevtine Hakk rahmet eylesin 912."*[612] Mihrabı olan sekizgen planlı türbede 14 pencere bulunmaktadır. Alt tarafta yer alan 6 pencerenin üstüne sülüs harflerle *"Küllü men 'aleyhâ fân. Ve yebkâ vechu Rabbike zü'l-celâl-i ve'l-ikrâm"*[613] ve aynı zemin üzerine kûfi harflerle *"Sadakallâhü'l-'azîm ve beleğa Rasûlullâhi'l-kerîm. Ve nahnü 'alâ zâlike mine'ş-şâhidîn, Elhamdulillâhi vahdeh",*[614] mihrap üzerine bir kısmı sülüs bir kısmı kûfi olacak şekilde üst üste *"Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekeriyyâ'l-mihrâbe vecede 'ındehâ rızkan, kâle yâ Meryemu ennâ leki hâzâ, kâlet hüve min 'ındillâh, innallâhe yerzuku men yeşâu bi gayri hisâbin",*[615] onun üst kısmına müsenna olarak

---

610 *"...merhûm Sultân Mustafa türbe-i şerîflerinin ta'mîr-i masârifi, türbe-i şerif-i mezkûrun derûn-ı sıvasına sarf olunan horasân ve kireç ve ketân çöpü ve boya ve depe câmları ve tel ta'mîri ve iskele inşâsı ve sıvacı ve rencber yevmiyyeleri ve pencere ta'mîrâtı bin üç yüz altmış beş guruş, kapusu üzerinin sakfı ve tavanı tecdîdine kerâste ve mismâr ve boya ve nakkâşîn ve neccâriyye ve ırgâdiyyesiyle sarf olunan beş yüz guruş, kubbesi eteklerinin kurşun tahta kerâste ve sâir ve etraf-ı dîvârlarının derzlerine horasân ve kireç ve ketân çöpü ve kubbenin kurşun tahta toprak sıvasına samân masârifi ve neccâriyye ve ırgâdiyye yedi yüz yetmiş iki kuruş, kubbe-i mezkûr üzeri kurşunlarının müceddeden kalây ve ta'mîrleri ve hatâb ve kemer levâzımât-ı sâire kurşuncu yevmiyye ve ta'âmiyyeleri ve rencberin gündelikleri bin altı yüz elli guruş, yekûn dört bin iki yüz seksen yedi guruş..."* Bkz. *BŞS,* B 351, 21b.

611 *"...Şehzâde Sultân Mustafâ Hazretlerinin mevcûd türbe-i şerîfi derûnunda çinilerinin ta'mîri masârifi iki yüz elli guruş..."* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

612 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 41,168.

613 "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabb'inin zâtı ise bâki kalır." Er-Rahmân, 55/26-27

614 Azîm olan Allah (c.c.) doğru söyledi ve kutlu Rasûlü açıkladı. Biz buna şahitlik edenlerdeniz. Hamd yalnızca Allah'a'dır.

615 "Zekeriya onun bulunduğu yere, mabeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da 'Allah tarafından' cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir." el-Âl-i İmrân, 3/37.

"Bismillâhirrahmânirrahîm"[616] ve aynı zemin üzerine *"E'ûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm"*[617] yazılmıştır. Kubbede 12 yerde *"Sultân Mahmûd Hân, 'aleyhi'r-rahmet-i ve'l-gufrân"*[618] cümlesi bulunmakta ve kubbe etrafında 8 parça halinde *"Âyete'l-Kürsî"* yer almaktadır. Zengin kalem işi ve çini süslemelere sahip türbenin içindeki 4 sandukada Sultan II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Mahmud ve 917/1512 senesinde vefat eden oğulları Şehzâde Orhan, Şehzâde Emir ve Şehzâde Musa yer almaktadır. [619] Türbe çeşitli sebeplerle birçok kez onarım geçirmiştir. Bu kapsamda 1181/1767 yılında Şehzâde Mahmud'un sandukası üzerindeki örtüsü yenilenmiştir. Diğer 3 sandukanın örtüleri, imâmeleri ve sarıklarının da yenilenmesi ve ayrıca türbenin iç sıvaları ile nakışları için de tamir gerektiği ifade edilmiş fakat mütevellilerinin Bursa'da olmadığı belirtilmiştir.[620] 21 Zilkade 1256/14 Ocak 1841 tarihli bir belgede türbenin onarımı için gerekli masraflara yer verilmiştir. Buna göre türbenin iç sıvası, duvarlarındaki çinilerin temizliği ve tamiri, camları, tel ve pencere kanatları, kapı tamiri ve kilidine 1.083 kuruş, kapısı üzerindeki çatı ve tavanlarının yenilenmesi ile mermer direklerine 630 kuruş, toplamda ise 1.713 kuruş masraf kaydedilmiştir.[621] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli keşif kaydına göre 1855 depreminde hasar alan ve Şehzâde Musa'nın bulunduğu türbe olarak nitelendirilen türbenin sağ tarafında 5 arşın miktarı kubbe altı duvarının ve 4 adet alçıdan yapılmış pencere çerçevesinin yenilenmesi, türbe içine badana cilâsı yapılması ve giriş kapısının dışında mermer tavanın altında yerinden oynamış taşların demirle bağlanarak sabitlenmesi gerekmiştir.[622] Aynı belgede türbenin pencere, kapı kanatları ve büyük saçağına boya cilâsının lüzumlu olduğu da dile getirilmiştir.

---

616 "Rahman ver Rahim olan Allah'ın adıyla." en-Neml, 27/30.

617 Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.

618 Sultan Mahmud Hân, Allah'ın rahmeti ve bağışlaması onun üzerine olsun.

619 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/182, Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 41; Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/126.

620 *"…türbe-i şerîf merhûm Şehzâde Sultân Mahmud yalnız müşârün-ileyhin pûşidesi tecdîd olunub me'ân medfûnîn Şehzâde Sultân Mûsa ve Şehzâde Orhan Çelebi ve Emir Beg merâkıd-i şerîfeleri sandukalarının üzerlerinde olan pûşideleri ve 'imâme ve destârîleri cümle tecdîde ve türbe-i şerîfin derûnunda sıvaları ve nakışları ta'mîre muhtâcdır lâkin mütevellîleri Bursa'da mevcûd değildir…"* Bkz. BOA, *TS.MA.d*, No.10374.

621 *"…merhûm şehzâde Sultân Mahmûd türbe-i şerîfi ta'mîr-i masârifi, türbe-i şerîf-i mezkûrun derûn-ı sıvasına sarf olunan horasân ve kireç ve ketân çöpü ve dîvârları çinilerinin tathîr ve ta'mîri ve câmları ve tel ve pencere kanâdları ve kapu ta'mîri ve kilîd ve sıvacı ve rencber yevmiyyeleri ve iskele inşâsı masârifi bin seksen üç guruş, kapu üzeri sakfı ve tavanları tecdîd ve ta'mîr ve mermer direkleri silmesi ve neccâriyye ve ırgâdiyye masârifi ve üzerinin kurşun ta'mîri altı yüz otuz guruş, yekûn bin yedi yüz on üç guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 351, 21a.

622 *"…mahâll-i mezkûr hâricinde Şehzâde Sultân Mûsâ Hazretleri'nin mevcûd türbe-i şerîfleri yemîni tarafında beş arşûn mikdârı kubbe tahtının duvarı tecdîdiyle dört 'aded alçıdan ma'mûl havâle pencerelerinin çâr-çûbeleri tecdîdi ve derûnuna bi'l-cümle badana tılâsı, mezkûr türbe-i şerîf kapusu*

f. Hüma Hatun Türbesi

Murâdiye Camii'in doğusunda bulunan türbe bazı belgelerde ve kaynaklarda "Hatuniye Türbesi"[623] olarak geçmektedir. Kapısı üzerinde nesih harflerle üç satır halinde Arapça olarak yazılmış mermer kabartmalı bir kitâbe mevcuttur.

Şekil 6: Hüma Hatun Türbesinin Kitâbesi

Kitâbe tercümesi: *"Allah'a (c.c.) hamd olsun. Bu nurlu türbe büyük sultan ve ulu hakan Sultan oğlu Sultan, Bayezid Han oğlu Mehmed oğlu Murad zamanında -Allah (c.c.) mülkünü daim kılsın- Rasûlullah'ın (s.a.v.) adıyla isimlendirilmiş asil ve mes'ûd Sultân Çelebi Mehmed'in gözünün nuru oğlunun emriyle hatunların efendisi merhûm annesi için -kabri güzel olsun- inşa edildi. -Allah (c.c.) o Sultan'ın gücünün temellerini kıyamete dek sağlamlaştırsın ve devletinin övüncünü ebediyete dek sürdürsün- 853 senesi ve aylardan Recebü'l ferd ayında tamamlandı."*[624] Kitâbesinde yer alan bilgilere göre türbe Receb 853/Ağustos 1449 tarihinde Sultan Çelebi Mehmed'in oğlu Sultan II. Murad tarafından annesi için yaptırılmıştır. Türbe sahibinin ismi kitâbede belirtilmediği için bu yönde farklı

bîrûnunda mermerden som tavan tahtında hareket etmiş som taşlarının timûr kanâd ve zebân ile rabtı…" Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

623 *"…türbe-i şerîf-i Hâtuniye…"* Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No.10374; Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi,* 152-153; Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 42; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/180; Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/128; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/326-327.

624 *"Elhamdülillâhi büniyet hâzihi't-türbeti'l-münevverati fî eyyâmi Mevlânâ es-Sultânü'l-a'zami ve'l-hâkânü'l-mu'azzami es-Sultân bin es-Sultân Murâd bin Mehmed bin Bayezîd Hân halledallâhü mülkehû bi-emr-i veledihi ve kurretü 'aynihi semmâ Rasûlullâhi sallallâhü 'aleyhi ve sellem es-sa'îdü'n-necîb es-Sultân Mehmed Çelebi Sultân erbetallahü itnâbe devletihî bi-evtâdi'l-hulûdi ve seyyede erkâne 'izzeti ilâ yevmi'l-mev'ûdi li-vâlidetihi'l-merhûmeti seyyidetü'l-havâtîni tâbet serâhâ ve vefeka'l-ferâ'a fî Recebi'l-ferdi min şuhûri senetü selase ve hamsîne ve semânemie."* Kitâbenin Arapça metni için bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855* (1403-1451), 2/327. Kitâbenin Türkçe transkripsiyonu ve tercümesi için bkz. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 168-169.

yorumlar yapılmıştır. Kâzım Baykal bu türbenin Sultan II. Murad'ın annesi[625] adına yapılmış olduğunu savunurken[626] Memduh Turgut Koyunluoğlu kitâbede Fatih Sultan Mehmed'e "Çelebi Mehmed" denildiğini dolayısıyla kitâbede "seyyidü'l-havâtîn" sıfatıyla bahsedilen kişinin Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hüma Hatun olduğunu dile getirmiştir. Diğer kaynakların tamamındaki hâkim görüş de bu yöndedir.[627] Ayrıca bazı arşiv belgeleri durumu aydınlığa kavuşturmuş ve türbe sahibinin Fatih'in annesi Hüma Hatun olduğunu göstermiştir.[628]

Mihrap ve 9 pencereye sahip olan türbe oldukça sade ve altıgen şekilde inşa edilmiştir. Mihrap üzerinde *"Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekeriyyâ'l-mihrâbe vecede 'ındehâ rızkan, kâle yâ Meryemu ennâ leki hâzâ, kâlet hüve min 'ındillâh, innallâhe yerzuku men yeşâu bi gayri hisâbin"*[629] âyeti ve üst tarafındaki kısmın sağında *"Min kelâmi Aliyyin kerramallâhu vechehû"*[630] cümlesi, solunda ise *"Lâ tekûn mimmen yercü'l-âhirete bi gayri 'amelin"*[631] ifadesi yazılıdır. Eskiden zemini hasır döşeli olan türbede[632] mermer bir alan üzerinde kumaşla kaplı 2 sanduka yer almaktadır. Bunlardan biri Hüma Hatun'a (ö. 853/1449) aitken diğerinin sahibi bilinmemektedir. Fakat tespit edilen 2 adet vesikada bu türbe ile beraber Dâye Hatun olarak nitelendirilen bir türbeden de bahsedilmektedir.[633] Şehzâde sütanneleri için kullanılan bu tabirden yola çıkarak ismi belli olmayan diğer sandukanın şehzâdelerden birinin sütannesine ait olması ihtimal dâhilindedir. Kuruluşundan bu yana türbe çeşitli sebeplerden ötürü birçok kez onarıma ihtiyaç duymuştur. Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde türbe ile ilgili 5 tamir kaydına rastlanmıştır. Buna göre 1010/1601 yılında türbenin pencere, cam ve kapısı ile iç

---

625 Emine Hatun.

626 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 169.

627 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/192; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/326-327; Önkal, *Hanedan Türbeleri,* 75; Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 59; Yılmaz, "Yaşayan Osmanlı Ruhu", 31; Gabriel ise Fatih Sultan Mehmed'in annesi olarak Hatice Hatun ismini kaydetmiştir. Bkz. Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/128.

628 "*… İstanbul'da medfûn merhûm ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân Gâzi Hazretleri'nin vâlide-i mâcideleri olan türbe-i şerîf-i Hâtûniye…"* Bkz. BOA, *TS.MA.d*, No.10374, *"…Bursa'da vâki' Hâtûniye demekle ma'rûfe cennet-mekân Sultân Mehmed Hân hazretlerinin vâlide-i muhteremeleri türbe-i celîleleri…"* Bkz. *BŞS,* B 328, 30b.

629 "Zekeriyya onun bulunduğu yere, mabeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da 'Allah tarafından' cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir." el-Âl-i İmrân, 3/37. Bu âyet Şehzâde Ahmed ve Şehzâde Mahmud Türbelerinde de yer almaktadır.

630 "Hz. Ali'nin (r.a.) sözlerinden: Allah (c.c.) yüzünü ak etsin."

631 "(Salih) Amel sahibi olmadan ahirete umut besleyenlerden olma."

632 BOA, *TS.MA.d*, No.10374; *BŞS,* B 328, 30b.

633 *BŞS,* B 230, 13a; B 328, 30b.

ve dış tarafındaki bazı yerleri harap olmuş ve 2.000 akçe masraf ile tamirinin mümkün olabileceği öngörülmüştür.[634] 17 Rebîülevvel 1181/13 Ağustos 1767 tarihli bir belgede türbede yer alan sandukalara ait örtülerin acilen yenilenmesi ve türbe zeminine de Mısır hasırı döşenmesi lüzumlu görülmüş fakat mütevellisinin Bursa'da olmadığı belirtilmiştir.[635] 1204/1789 yılına ait bir vesikaya göre Hüma Hatun'a ait kabrin tamirine 1.200, mevcut 2 sanduka örtüsüne 2.400, iki vakit okunması şart koşulan 20 adet cüze 3.600, iki adet sandık ve hasıra 2.000, kapının 18 zirâ ölçüsündeki kare çatısına 6.000, iç duvarlar ve derzine 3.000, türbe ve mektebin etrafındaki hendek temizliğine 3.000, kubbe ve kurşuna 6.000, türbe içinde şehzâde sütannesi diye bilinen meşhur türbeye 2.200 ve etrafına derz, korkuluk vs. için 1.800, türbe ve çatı tavanına boya, nakış vs. için 3.000, dolap ve kapılara kilit, nakliye, hamal ücretleri vs. için 6.800 kuruş masraf öngörülmüştür.[636] 1231/1816 senesinde şiddetli rüzgârın da etkisiyle türbe büyük oranda hasar almış ve Sultan II. Murad'ın oğullarının yer aldığı türbeyle beraber 1.200 kuruş masrafla tamirinin mümkün olabileceği kararına varılmıştır.[637] 3 Zilhicce 1234/23 Eylül 1819 tarihli bir keşif kaydına göre türbenin 17 arşın ebatlarında kare olan çatısı 118 kuruşa, avlusundaki 18 arşın ebatlarında 13 kare duvar 187 kuruşa, avlu içinde seki olarak tabir edilen duvar 54 kuruşa, avlu kapısı civarındaki duvar ise 160 kuruşa yenilenmiştir. Türbenin bitişiğinde Dâye Hatun olarak isimlendirilen şehzâde sütannesine ait olan

---

634 *"…türbe-i şerîfesinin pencereleri… câmları meremmete muhtâc olub türbenin dâhiline ve hâricine ve kapusu üzerine cem'an iki bin akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 154, 40b.

635 *"…Bursa'da medfûn merhûm Gâzi Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin zevce-i mutahharesi ve İstanbul'da medfûn merhûm ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân Gâzi Hazretleri'nin vâlide-i mâcideleri olan türbe-i şerîf-i Hâtuniye kerîme-i muhteremesiyle iki merkad-ı şerîfin sandukaları üzerlerinde pûşideleri tecdîde eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc ve zemîn-i türbe-i şerîfe müceddeden Mısır hasırı elzem…"* Bkz. BOA, *TS.MA.d*, No.10374.

636 *"…türbe-i şerîfe… müddet-i mezîdeden berû ve ta'mîr olunmadığından harâb ve ta'mîre eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağın… merkad-i şerîf ta'mîrine tuğla ve kireç ve horasân bin iki yüz, iki merkad-i şerîfe pûşidelerine sûf vesâiresi iki bin dört yüz, iki vakit tilâveti şürût olunan altmış 'adet eczâdan noksân yigirmi 'adet cüz' masârifi üç bin altı yüz, türbe-i şerîfe hakkı iki 'adet cedîd sandık ve hasır masrafı iki bin, türbe-i şerîfe kapu sakfı onsekiz zira' terbi'an ahşâbdan kerâste ve mismâr ve üstâdiyye altı bin, türbe-i şerîfe hareminin dîvârları derz ve kiremid ve üstâdiyye üç bin, türbe-i şerîfeler ve mekteb etrâfında vâki' hendek tathîri üç bin, türbe-i şerîfe kubbesine hatıl ve mismâr ve derz ve üstâdiyye ve kireç ve horasân iki bin beş yüz, türbe-i şerîfe üzerinde mebsût on üç tahta kurşûn kalıb vasatıyyesi üç bin beş yüz, sultân-ı müşârün ileyh hareminde vâki' şahzâde dâyeleri deyû mesmû' ve meşhûr türbeye malâ vesâir iki bin iki yüz, etrâfına derz ve tırabzan ve masârif-i sâiresi bin sekiz yüz, mekteb ve türbeye ve sukûf tavanlarına boya ve nukûş ve masârif-i sâireye üç bin, dolab ve kapulara kilid ve masârif-i sâire bin yedi yüz, masârif-i müteferrika nakliyye ve hammâliyye dört bin sekiz yüz…"* Bkz. *BŞS*, B 230, 13a.

637 *"…türbe-i mezbûr civârında vâki' halîle-i muhteremeleri… müddet-i vefîreden berü ta'mîr olunamayarak şiddet-i rüzgâr sebebiyle ekser mahalleri inhidâma resîde eşedd-i ihtiyâc ile ta'mîr ve tecdîde muhtâc olduğundan… şehzâdegân ve halîle-i muhteremeler türbe-i şerîfeleri bin iki yüz guruş… masrafla husûle geleceği…"* Bkz. BOA, *İE.HAT*, No. 6, Gömlek No. 565; *BŞS*, B 321, 71b.

türbenin horasan, kireç, işçi vs. masrafına 436 kuruş, türbe etrafının duvar onarımı, badana ve kiremit masrafına 60 kuruş, türbe avlusunda yeni kaldırım için 80 kuruş, türbeye akan içme suyu mecrası için 60 kuruş, kabri üzerine örtü ve türbe içine hasıra 120 kuruş, kubbe eteklerine hatıl, horasan ve derz için 60 kuruş, avlu içine yeni tuvalet için 100 kuruş, türbenin kapısı ve üzerindeki çatı ile etrafındaki duvarlarının yenilenmesi ve boya masrafına 220 kuruş, adı geçen şehzâde sütannesi türbesinin iç badanası ve kapı korkuluğuna 40 kuruş, türbe içinde mevcut cüzlerin tamirine 15 kuruş, türbe üzerine döşenen kurşun kalayı tamirine 135 kuruş, gerekli diğer masraflara 15 kuruş, keşif harcı ve mimar ücretine 35 kuruş harcanmıştır.[638]

g. Gülşah Hatun Türbesi

Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 886/1481) eşi ve Şehzâde Mustafa'nın (ö. 878/1474) annesi olan Gülşah Hatun (ö. 892/1487) için 15. yüzyılda yaptırılan bu türbe uzun süre Sultan II. Murad'ın hanımı Prenses Mara'nın zannedilmiş olsa da bunun doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü kaynaklarda, Fatih Sultan Mehmed'in üvey annesi Prenses Mara'yı geri gelmemek üzere ülkesi Sırbistan'a gönderdiğine dair bilgiler mevcuttur.[639] Murâdiye türbeleri içerisinde en güneyde kalan oldukça sade ve küçük bir yapıdır. Mihraba ve 9 pencereye sahip, türbe kare olarak inşa edilmiş, üzeri ise kiremitle kaplanmıştır. Türbede yer alan 2 mermer sandukanın biri Gülşah Hatun'a aitken diğerinin sahibi

---

638 *"...Hâtûniye demekle ma'rûfe cennet-mekân Sultân Mehmed Hân hazretlerinin vâlide-i muhteremeleri türbe-i celîleleri eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mîr olmakdan nâşî... vakfın mültezîmi olub ta'mîrât-ı mezkûra dahî me'mûr olan Hatîbzâde sa'âdetlü es-Seyyid İsmâil Nûrî Efendi taraflarından türbe-i mezkûr gereği gibi ta'mîr ve termîm ve hitâma resîde olmuş... türbe-i şerîf kapusu üzerinde terbî'an on yedi arşûn sakf tecdîdi cemî'-i levâzımıyla yüz on sekiz guruş, türbe-i şerîf havlîsinde üç 'aded tecdîd olunan dîvâr terbî'an seksen sekiz arşûn beheri ikişer guruşdan yüz seksen yedi guruş, kezâlik havlî derûnunda seki ta'bîr olunur def'a dîvâr terbî'an yigirmi yedi beheri ikişer guruşdan elli dört guruş, kezâlik havlî kapusu civârında def'a tecdîd olunan dîvâr terbî'an otuz iki zirâ' beheri cemî' levâzımıyla beşer guruşdan yüz altmış guruş, merhûme-i muşârun-ileyhâ türbeleri ittisâlinde ve dâyesi hâtûnun türbesi üzerine müceddeden horasân ve kireç ve üstâdiye ve levâzım-ı sâiresiyle masârifi dört yüz otuz altı guruş, etrâf dîvârları ta'mîrâtı ve badana ve kiremid masârifi altmış guruş, türbe-i şerîf havlîsinde müceddeden kaldırım masârifi seksen guruş... türbe-i şerîf-i mezkûra cereyân iden âb-ı lezîz mecrâsı masârifi altmış guruş, merkad-i şerîfe üzerine pûşîde ve derûn-ı türbeye hasır masârifi yüz yigirmi guruş, kubbe eteklerine hatıl ve horasân ve kireç ile derz masârifi altmış guruş, havlî derûnunda müceddeden memşâ içün tepe ihdâsı ve üzerine sakf yüz guruş, türbenin taşra kupusu ve üzerine sakf ve civâr dîvârı tecdîdleri ve boya masârifi iki yüz yigirmi guruş, müşârun-ileyhânın dâyeleri türbesi derûnuna badana ve kapulara iki 'aded tırabzan masârifi kırk guruş, derûn-ı türbede mevcûd eczâ-i şerîfe ta'mîrâtı masârifi on beş guruş, türbe üzerine bast olunan kurşun kâliyyesi ve hammâliyye masârifi yüz otuz beş guruş, eyyâm-ı ta'mîrde kürek ve kûfe ve urgân ve müteferrika on beş guruş, harc-ı defter-i keşf ve ücret-i mi'mâr ve masârif-i lâzıme otuz beş guruş..."* Bkz. *BŞS*, B 328, 30b.

639 Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu,* 165; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/182.

bilinmemektedir. Bazı kaynaklar bu sanduka üzerinde Sultan II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Ali isminin yazılı olduğundan, fakat II. Bayezid'in bu isimde bir oğlu bulunmadığından bahsetmiştir.[640] Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde yapılan araştırmalarda bu isimsiz sandukanın Kamerşah Sultan'a ait olduğu yönünde bilgi tespit edilmiştir.[641] Fakat Gülruh Hatun Türbesi'nde de Kamer Sultan isimli bir sanduka yer aldığı bilinmektedir.

h. Mükrime Hatun Türbesi

Kaynaklarda bu türbenin Şehzâde Şehinşah'ın[642](ö. 916/1511) eşi ve Şehzâde Mehmed'in (ö. 917/1512) annesi olan Mükrime Hatun (ö. 922/1517) için eşi tarafından daha hayatta iken yaptırıldığı bilgisi yer almaktadır.[643] Mükrime Hatun'un Şehzâde Ahmed Türbesi'nde yer alan isimsiz sandukalardan birinde olduğu yönünde de malumat vardır.[644] Mihrabı ve 11 penceresi olan türbe, kare olarak inşa edilmiştir. Kapısı kündekârî olup duvarları kalemişi tezyinata sahiptir. Mihrap duvarından başlamak suretiyle kırmızı zemin üzerine sülüs hatla *"Âyetü'l-Kürsî"* ve üstüne kûfi hatla *"Fâtiha Sûresi"*[645] duvarlarına sarmal şekilde yazılmıştır. Mihrap üzerinde *"Şehidallâhü ennehû lâ ilâhe illâ hüve ve'l-melâiketü ve ulü'l-'ılmi kâimen bi'l-kısti lâ ilâhe illâ hüve'l-'azîzü'l-hakîm"*[646] ve yukarısındaki süslemenin tepesinde *"Allâhü lâ ilâhe illâ hüve",*[647] girişin karşısındaki duvarda kandil şekli içinde *"Küllü men 'aleyhâ fân"*[648] âyetleri yer almaktadır. Ayrıca mihrabın karşı duvarında *"Yâ Tevvâb"*[649] ve *"Yâ Vehhâb"*[650] esmalarının art arda altışar defa yazılı olduğu yuvarlak bir madalyon bulunmaktadır. Türbe içerisindeki üç sandukadan biri Mükrime Hatun'a ait olup üzeri kumaş kaplıdır. Diğer iki mermer sandukanın üzerinde isim yazmamakla birlikte bazı kaynaklarda birisinin Şehzâde

---

640 Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 92; Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi",61.
641 Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 57.
642 Sultan II. Bayezid'in oğlu.
643 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 41; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/182
644 Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 7.
645 el-Fâtiha, 1/1-7.
646 "Allah (c.c.) hak ve adaleti ayakta tutarak kendinden başka ilah olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. Evet O'ndan başka ilah yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir." el-Âl-i İmrân, 3/18.
647 "Allah, O'ndan başka ilah yoktur." el-Bakara, 2/255.
648 "Yeryüzünde bulunanların hepsi fanidir." er-Rahmân, 55/26.
649 Tevbeleri çokça kabul eden anlamına gelen, Allah'ın (c.c.) Kur'ân'ı Kerîm'de geçen isimlerinden (Esmâ-i Hüsnâ) biridir.
650 Karşılık beklemeksizin bolca ihsan eden anlamına gelen, Allah'ın (c.c.) Kur'ân'ı Kerîm'de geçen isimlerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Vehhâb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/610.

Alemşah'ın (ö. 907/1502) kızı Fatma Hatun'a[651] diğerinin ise Şehzâde Korkut'a (ö. 919/1513) ait olduğuna dair bilgiler mevcuttur.[652] Fakat Şehzâde Korkut'un ismi Şehzâde Ahmed Türbesi'nde, Fatma Sultan'ın ismi ise Gülruh Hatun Türbesi'nde yazılıdır.

i. Gülruh Hatun Türbesi

Sultan II. Bayezid'in eşi ve Şehzâde Alemşah'ın annesi olan Gülruh Hatun (ö. 934/1528) tarafından 1526'da inşa edilmiştir.[653] Giriş kapısı üzerindeki mermere kitâbe mahiyetinde "Gülruh Sultan ve sâir"[654] ifadesi yazılmıştır.

Şekil 7: Gülruh Hatun Türbesinin Kapısı Üzerindeki Yazı

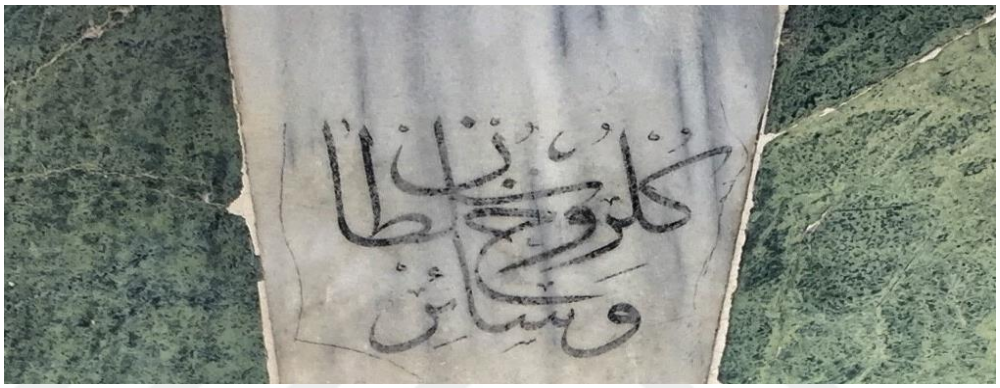

Mihrap, 11 pencere ve bir de kitap rafı bulunan türbe, kare olarak inşa edilmiştir. Zengin süslemeler bulunan türbede girişin karşı duvarından başlamak suretiyle sülüs harflerle *"Âyetü'l-Kürsî"* ve kûfi harflerle *"Fâtiha Sûresi"* kırmızı zemin üzerinde üst üste duvarları saracak şekilde yazılmıştır. Türbenin her duvarında ikişer kandil içinde *"Kul küllün ya'melü 'alâ şâkiletihi"*[655] âyeti ve bunların ortasında da madalyon şekli içinde *"Yâ Allah Yâ Muhammed"* zikri yazılmıştır. Kubbe kasnağı etrafında farklı dizinlerde *"Esmâ-i Hüsnâ"* ve tepe kısmında ise 8 adet *"Kelime-i Tevhîd"* yer almaktadır. Türbede Gülruh Hatun ve kızı Kamer Sultan ve bunun oğlu Osman Bey ile Şehzâde Alemşah'ın kızı Fatma Sultan'ın isimlerinin yazılı olduğu 4 mermer sanduka yer almaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde türbeyle ilgili 3 adet arşiv belgesi tespit edilmiştir. 17 Rebîülevvel 1181/13 Ağustos 1767 tarihli belgeye göre türbede yer alan sandukaların

[651] Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi,* 151; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/ 182.
[652] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 95; Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 59.
[653] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 4/182.
[654] Gülruh Sultan ve diğerleri.
[655] "De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar." el-İsrâ, 17/84.

örtüleri yenilenmiş ve türbeye yeni Mısır hasırı döşenmiştir.[656] 1256/1841 yılında türbenin iç kubbe duvarlarının yeniden sıvanması gerekmiş ve masrafının 1.160 kuruş olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kapısının üzerindeki mermer tavan ve direkler, tepe camları, pencere kanatları tamiri ile çatısının kiremit döşemesi için 1.050 kuruş, kubbe etekleri tamirine 1.138 kuruş, kubbe kurşunlarının kalayı, odun, kömür, yemek, kurşuncu ve rençber yevmiyesine 532 kuruş olmak üzere toplamda 3.880 kuruş masraf öngörülmüştür.[657] 1272/1856 yılında türbenin pencere kanatlarıyla kapı ve saçağına yağlı boya cilâsı gerektiği belirtilmiştir.[658]

j. Şirin Hatun Türbesi

Sultan II. Bayezid'in eşi ve Şehzâde Abdullah'ın (ö. 887/1483) annesi Şirin Hatun'a (ö. 927/1521) ait olduğu söylenen türbenin inşa tarihi bilinmemekle birlikte yapı benzerliği dikkate alındığında Mükrime Hatun Türbesi ile aynı dönemde (16. yüzyıl) yapıldığı düşünülmektedir.[659] Gabriel ve Aydın Yüksel ise 15. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olabileceğini söylemişlerdir.[660] Mihrap ve 11 pencereye sahip olan türbe kare olarak bina edilmiştir. Giriş kapısı üzerindeki mermerde *"'Ayn-i Şâh Sultân"* ismi yazılıdır. İçerisinde zengin süslemeler mevcuttur. Girişin karşısındaki duvarda kandil şekli içerisinde *"Küllü men 'aleyhâ fân ve yebkâ vechü rabbike zü'l-celâl-i ve'l-ikrâm"*[661] âyeti, sol duvarında yuvarlak içinde dokuz defa *"Yâ Tevvâb"* ism-i şerîfi, mihrap üzerinde

---

656 *"…türbe-i şerîf merhûm Gülrûh Sultân vâlide-i merhûm Sultân Alemşâh türbe-i şerîf-i mezbûrda müşârün-ileyhâ Gülrûh Sultân merkad-ı şerîfesinden başka üç merkad-ı şerîfe dahî olub cem'ân dört merâkıd-ı şerîfe sandukalarının pûşidelerini vakf-ı mezbûr mütevellîsinin bu tarafda vekîli Mehmed Said Efendi tecdîd ve zemîn-i türbe-i şerîfe müceddeden Mısır hasırı bast idüb..."* BOA, *TS.MA.d*, No.10374.

657 *"…türbe-i şerîf-i mezkûrenin derûnu kubbe dîvârlarının müceddeden sıvasına kirec ve harcına ve ketân çöpü ve sıvacı ve rencberâne yevmiyyeleri ve iskele inşâsı masârifi bin yüz altmış guruş, türbe-i mezkûrun kapu üzerinin mermer tavanı ve direkleri silmesi ve depe câmları ve tel çâr-çûbe kanadı ta'mîri ve kapu üzeri sakfı kiremîd… envâ'-ı kerâste ve mismâr ve neccâr ve ırgâdiyyesiyle* bin elli *guruş, türbe-i şerîf-i mezkûrenin kubbesi eteklerinin kurşun tahta kerâste ve mismâr ve (…) tuğla ve etrâf üzerlerine horasân ve kirec ve ketân çöpü ve ırgâdiyye ve neccâriyye ve kurşun tahtanın toprak sıvasına samân masârifi bin yüz otuz sekiz guruş, üzeri kurşunlarının müceddeden kalây ta'mîrleri ve hatâb ve kömür ta'âmiyye ve ücret-i kurşuncu ve rencberân masârif-i sâiresi beş yüz otuz iki guruş, yekûn üç bin sekiz yüz seksen guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 351, 20b-21a.

658 *"…Gülrûh Sultân Hazretleri'nin mevcûd türbe-i şerîflerinin pencere kanadlarıyla kapu ve saçağına yağlı boya tılâsı…"* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

659 Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 109.

660 Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/127; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimârîsinde II. Bayezîd Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983), 5/72.

661 "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı ise bâki kalır." er-Rahmân, 55/26-27.

ise sülüs hatla *"Kelime-i Tevhîd"* yer almaktadır. *"Âyetü'l-Kürsî"* sülüs harflerle ve *"Fâtiha Suresi"* de kûfi harflerle türbenin duvarlarını dolanacak şekilde üst üste yazılmıştır. Kubbe kasnağı etrafında farklı dizinlerde kûfi harflerle *"Esmâ-i Hüsnâ"* kuşağı sıralanmış ve hemen alt kısmında da yuvarlak şekiller içine yazılmış *"el-Muhyî"*,[662] *"el-Hayy"*,[663] *"el-Kayyûm"*,[664] *"el-Kâbız"*,[665] *"el-Bâsıt"*,[666] *"el-Hafiz"*,[667] *"el-Bâis"*[668] ve *"el-Mümît"*[669] esmaları yer almıştır. Türbede Şirin Hatun, Sultan II. Bayezid oğlu Şehzâde Abdullah'ın eşi Ferahşah Hatun ve kızı Aynişah Sultan'ın isimlerinin yazılı olduğu 3 mermer sanduka mevcuttur.

Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde türbe ile ilgili 2 belge tespit edilmiştir. 21 Zilkade 1256/14 Ocak 1841 tarihli belgede ismi Aynişah Sultan Türbesi olarak geçen türbenin onarımı için gerekli harcamalara yer verilmiştir. Buna göre türbenin iç kubbe duvarlarının yeni sıva masrafı 319 kuruş, kapısı üzerindeki çatı ve tavan tamiri 500 kuruş, kubbe etekleri onarımı 862,5 kuruş, kubbe kurşunları kalayı 567 kuruş olmak üzere toplam 2.248,5 kuruş masraf öngörülmüştür.[670] Aynı belgede isim belirtilmeksizin Sultan II. Bayezid'in eşine ait bir türbenin tamir kaydına da rastlamaktayız. Murâdiye türbeleri içinde II. Bayezid'in eşlerinden Gülruh Hatun ve Şirin Hatun türbelerine daha önce değinmiştik. Bu belgede Gülruh Hatun türbesinin tamir kaydından ayrı bir başlık altında bahsedildiği için belgenin bu kısımda yer alan türbenin Şirin Hatun'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre türbenin yeni iç sıvası, tepe camları, tel tamiri ve kapısının yenilenmesine 1.557,5 kuruş, kapı üzerindeki çatı ve tavan ile kubbe tamirinin

---

662 Hayat veren, yaşatan, dirilten.
663 Yaşayan, diri.
664 Tüm varlığı yöneten, idare eden.
665 Tüm canlıların ruhunu alarak hayatlarına son veren.
666 Ruhları bedenlerine yayan, rızıkları genişleten anlamlarına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Bâsıt" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/101.
667 Koruyup kollayan, her şeyin gözetimine sahip olan ve kâinatı dengede tutan.
668 Ölüleri dirilten.
669 Öldüren, hayata son veren.
670 *"...merhûm 'Ayn-i şâh Sultân türbe-i şerîfleri masârifi, türbe-i şerîf-i mezkûrun derûnu kubbe ve etrâfının müceddeden sıvasına horasân ve kirec ve ketân çöpü ve iskele inşâsı ve boyacı ve sıvacı ve rencber yevmiyyeleri üç yüz on dokuz guruş, türbe-i mezkûrenin kapu üzeri sakfı ve tavanı ta'mîrine sarf olunan kerâste ve mismâr ve boyacı ücret ve oda-hâneleri ta'mîri ve nakkâşlar ve neccâriyye ve ırgâdiyye beş yüz guruş, türbe-i mezkûrun kubbesi eteklerinin kurşun tahtasına kerâste ve mismâr ve tuğla ve etrafının derzlerine horasân ve kireç ve ketân çöpü kurşun tahta toprak sıvasına saman ve neccâriyye ve ırgâdiyye masârifi sekiz yüz altmış iki buçuk guruş, kubbe-i mezkûr kurşunlarının müceddeden kâlay ve ta'mîri ve hatâb ve kömür ve kurşuncu ta'âmiyye ve yevmiyyeleri ve ırgâdiyye ve masârif-i sâiresi beş yüz altmış yedi guruş, yekûn iki bin iki yüz kırk sekiz buçuk guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 351, 21a.

eksiklerine, kiremit döşemesine ve duvarlarının derzine 1.000,75 kuruş, toplamda ise 2.558,5 kuruş masraf tespit edilmiştir.[671] Sonuç olarak bu belgede aynı türbeye ait farklı 2 tamir kaydı yer almaktadır. Bunun sebebi olarak türbe isimlerinde meydana gelen karışıklıklar gösterilebilir. 1272/1856 yılına ait başka bir belgede türbenin pencere kanatları, kapı ve saçağına yağlı boya cilâsı gerektiği belirtilmiştir.[672]

k. Ebe Gülbahar Hatun Türbesi

Kitâbesi bulunmayan türbenin kimin adına ve ne zaman yaptırıldığı hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte Fatih Sultan Mehmed'in ebesi için inşa edildiği söylenmektedir.[673] 15. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen türbe kare planlı, yanları açık, üzeri kubbeli, küçük ve sadedir. İçerisinde Ebe Gülbahar Hatun yazan mermer bir sanduka yer almaktadır. Türbeyle ilgili 2 vesika tespit edilmiştir. 21 Zilkade 1256/14 Ocak 1841 tarihli belgede türbenin iç sıvası, kapısı, kapı üzerindeki çatısı ve tavanı ile pencere kanatlarına 1.050 kuruş, kubbe etekleri ve derzlerine 562,5 kuruş, kubbe kurşunlarının kalay ve tamirine 267 kuruş, toplamda ise 1.879,5 kuruş masraf kaydı yapılmıştır.[674] Diğer belge ise 1272/1856 yılına ait bir keşif defteridir. Buna göre 1855 depremi sonrası türbenin kapısıyla saçağına boya cilâsı, büyük kapının iç tarafındaki duvarlarının yenilenmesi, bir tarafına derz ve üzerinde eksik kapaklarının tamamlanması ve badana cilâsı, set duvarlarının üzerine yeni yağlı boya ve ipek başlı demir parmaklık inşası, türbenin cami ve medrese muhafaza duvarlarının yıkık ve eksik kısımlarının onarılması, harap olmuş büyük muhafaza kapısının yenilenmesi ve üzerindeki saçağının tamir edilerek kiremit

---

671 *"...merhûm Sultân Yıldırım Bayezîd Hân -tâbe serâhü- Hazretleri'nin halîle-i muhteremeleri türbesi ta'mîri, türbe-i şerîf-i mezkûrun derûnu müceddeden sıvasına sarf olunan horasân ve kireç ve ketân çöpü ve boya ve depe câmları ve tel ta'mîri ve kapu tecdîdi ve iskele inşâsı ve sıvacı ve rencberân yevmiyyeleri masârifi bin beş yüz elli yedi buçuk guruş, kapu üzerinin sakfı ve tavanı ta'mîri ve kubbenin eksikleri ta'mîrine tuğla ve üzerine ferş olunan kiremîd ve etrâf-ı dîvârların derzlerine horasân ve ketân çöpü ve neccâriyye ve ırgâdiyye masârifi* bin *guruş otuz pâre, yekûn iki bin beş yüz elli sekiz buçuk guruş..."* Bkz. *BŞS,* B 351, 21a.

672 *"...'Ayn-ı Şâh Sultân Hazretleri'nin mevcûd türbe-i şerîfinin kezâlik pencere ve kapu kanadlarıyla ve saçağına yağlı boya tılâsı..."* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

673 Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi,* 151; Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 42;

674 *"...merhûm Ebe Kadın türbe-i şerîfi ta'mîri, türbe-i mezkûrun derûnu sıvasına sarf olunan horasân ve kireç ve ketân çöpü ve kapusu üzerinin sakf ve tavanı ta'mîr ve ücret-i sıvacı ve neccâriyye ve ırgâdiyye ve câm ve tel ve boya ve pencere kanatları ve kapu ta'mîri ve iskele masârifi* bin elli *guruş, kubbesi eteklerinin kurşun tahtasına kerâste ve mismâr ve etrâfının derzlerinin horasân ve kireç ve kubbenin kurşun tahta toprak sıvasına samân ve neccâriyye ve ırgâdiyye masârifi beş yüz altmış iki buçuk guruş, kubbesi kurşunlarının müceddeden kâlay ve ta'mîri ve hatâb ve kömür ve masârif-i sâiresi ve kurşuncu yevmiyye ve ta'âmiyyesi ve rencberân yevmiyyesi masârifi iki yüz altmış yedi guruş, yekûn bin sekiz yüz yetmiş dokuz buçuk guruş..."* Bkz. *BŞS,* B 351, 21a.

nakledilmesi gerekmiştir.[675] Bu iki belgede türbeye ait kapı ve pencerelerden bahsedilmiş fakat bilindiği üzere bu türbe yanları açık olarak inşa edilmiştir. Bu durumda türbe isimlerinde bir karışıklık olduğu aşikârdır.

l. Saraylılar Türbesi

Muradiye Camii'in güneydoğu tarafında bulunan kare yapılı, üzeri piramit şeklinde bir külah ile örtülü, etrafı açık, küçük ve sade bir türbedir. Kitâbesi olmadığı için kimin adına ve hangi tarihte yapıldığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kâzım Baykal bu bina için isim vermeden Hatuniye Türbesi'nin kuzeyinde sahibi belli olmayan iki kabirli bir türbe olarak bahsetmiştir.[676] Gabriel ise cariyeler için yapıldığını ileri sürerek burayı "Cariyeler Türbesi" olarak adlandırmıştır. Gerekçe olarak da hanedan ailesine ait türbelerin etrafı kapalı, hanedan dışında kalan saray mensubu kişilere ait türbelerin ise etrafı açık olarak inşa edildiğini ileri sürmüştür.[677] Mimarî tarzına bakıldığında 15. yüzyıla ait bir yapı olduğu düşünülen[678] türbede Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Mahidevran Hatun'un ablaları Akile Hanım ve Belkıs Hanım isimlerinin yazılı olduğu 2 kireç sanduka yer almaktadır. 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli bir keşif kaydına göre, 1855 depremi sonrası hasar alan türbenin üzerindeki eksik yerlere kiremit döşenmesi ve bir tarafında on arşın miktarı yıkılmış duvarının yenilenmesi gerektiği ifade edilmiştir.[679]

E. Mektep

Arapça kökenli bir kelime olup "yazı yazılan yer" anlamına gelen mektebin günümüzdeki karşılığı "okul"dur. Mektepler ilk devirlerden itibaren sultanlar, yüksek rütbeli devlet adamları ve zengin kişiler tarafından genellikle camilerin yakınlarında inşa edilen eğitim

---

675 *"…kebîr kapu derûn-ı tarafeyninde sedd dîvârlarının nısf derece tecdîdiyle bir tarafına derz ve üzerinde noksân kapaklarının tekmîliyle bi'l-cümle badana tılâsı, mezkûr sedd duvarları üzerine müceddeden yağlı boyalı ve harîr başlı timûr barmaklık inşâsı, türbe-i şerîfin câmi' tarafındaki münhedim muhâfaza dîvârlarının mevcûd taş ve melez harcıyla tarafeyni derz badanalı üzeri müceddeden kiremid ferşli dîvâr inşâsı, medrese tarafında diğer mevcûd muhâfaza dîvârı tarafeynine müceddeden derz ve üzerine badana tılâsı, kebîr muhâfaza kapusu harâb olmuş olduğundan edevâtıyla müceddeden boyalı döğme kapu tecdîdiyle üzerinde saçağı ta'mîr olunarak kiremid nakliyyesi…"* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

676 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 42.

677 Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa,* 1/129.

678 Beşbaş-Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III,* 286.

679 *"…Kral Kızları Kadın Efendi Türbesi üzerinde noksân-ı tekmîl olarak harcıyla basdırma kiremid ferşiyle bir tarafında on arşun mikdârı münhedim dîvârının tecdîdi…"* Bkz. BOA, *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

kurumları olmuştur. Osmanlı Devleti'nde çocuklara temel eğitim ve öğretimin verildiği bu mekânlar bazı külliyelerin bünyesinde de yer almış ve vakıflarla desteklenmiştir. Murâdiye Külliye'sinin sınırları içerisinde, medresenin hemen sol tarafında bulunan ve günümüzde "Murâdiye İlkokulu" olarak isimlendirilen bir mektep yer almaktadır. Külliye vakfiyesinde değinilmeyen bu binanın Sultan II. Murad devrinde (15. Yüzyıl) eşi Hüma Hatun (Fatih Sultan Mehmed'in annesi) tarafından inşa edilmiş bir "sıbyan mektebi" olduğu düşünülmektedir.[680] Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde tespit edilen bazı tamir kayıtları da bu görüşü doğrular niteliktedir. Mektep günümüze kadar birçok kez isim değişikliği yaşamış ve 1948 yılında "Muradiye İlkokulu" adını almıştır. Eskiden ahşaptan yapılmış olan mektebin konumu bahçe girişinin sağ tarafında, arkası medreseye ve önü hamama bakacak şekilde idi.[681] Mektebin içinde dolap ve ocakların yer aldığını[682] altında buğday anbârı,[683] kapısının üzerinde çatı, tavanlarının ise boyalı ve nakışlı olduğunu[684] arşiv belgelerinden öğreniyoruz. Mektebin günümüzde bodrum kat olarak bilinen alt kısmı imâret için buğday anbârı olarak kullanılmış olabilir. 1841 yılında yeniden inşa edilen mektep[685] 1940'ta yıkılmış ve günümüzdeki yerinde "Ters T" planlı olarak tekrar yapılmıştır.[686] Tek kat halinde bina edilmiş olan mektep bir bodrum, ikişer pencereli 3 dershâne, 2 adet küçük oda ve çift yönlü merdivenle çıkılan bir girişe sahiptir. Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde mekteple ilgili bazı tamir kayıtlarına rastlanmıştır. Buna göre 1010/1601 yılında mektebin altındaki anbâr, önündeki taş merdiven ve döşemeleri harap olmuş ve tamiri gerekmiştir. Bu kapsamda mektebin içindeki pencereleri, içi ve dışındaki bazı yerlerine 2.000 akçe, kapı önündeki döşemelerine 2.500 akçe, buğday anbârına 1.000 akçe ve mektepten ana yola kadar su borusu döşemek için de 1.500 akçe masraf tespit edilmiştir.[687] 17 Rebîülevvel 1181/13 Ağustos 1767 tarihli bir belgede Hatuniye (Hüma Hatun) Türbesi'nin yakınında

---

[680] Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri,* 125; Bayramoğlu, "Sabrın En Tatlı Meyvesi: Murâdiye Mektebi", 63.

[681] Kaplanoğlu, "Muradiye Okulu Binası", 105.

[682] *BŞS,* B 230, 13a.

[683] *BŞS,* B 154, 40a.

[684] *BŞS,* B 230, 13a.

[685] *BŞS,* B 351, 21b.

[686] Kaplanoğlu, "Muradiye Okulu Binası", 105.

[687] *"…ta'lîm-i sıbyân için vaz' olunan mu'allim-hânesi ve altında vâki' anbârı ve önünde vâki' nerd-bânı… döşemelerinin ekser yerleri harâbe müşrîf olub ba'zıları tecdîd ve ba'zıları meremmete muhtâcdır… mekteb-i şerîfin dahil pencereleriyle ve içine ve taşrasına* iki bin *akçe ve mekteb kapusu önünde vâki'… döşenmesi lâzım olmağla iki bin beş yüz akçe ve buğday anbârına dahî* bin *akçe… mevzi'-i mezbûrdan tarîk-i 'âmma varınca künk döşemek için bin beş yüz akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 154, 40a.

yaptırılmış olan bu mektebin tamire ihtiyacı olduğu dile getirilmiş fakat mütevellisinin Bursa'da olmadığı belirtilmiştir.[688] 1204/1789 yılına ait bir belgeye göre Fatih Sultan Mehmed'in annesinin mektebi, uzun süreden beri onarılmadığı için harap olmuş ve acil tamire gereksinim duyulmuştur. Yapılan keşif sonucunda mektebin altı ve üstü ahşap olan çatısının yenilenmesine 13.200 kuruş, duvarlar, 7 adet pencere, 2 dolap, ocak ve camlar için 5.400 kuruş, altındaki iptal edilen kısma 2 pencere, kapı, döşeme, derz vs. için 5.400 kuruş, mektebin kapılarına kilit ve çıkışındaki kapı çatısı onarımına 6.000 kuruş masraf öngörülmüştür. Ayrıca mektep etrafında hendek temizliği ile mektep ve çatı tavanlarına boya, nakış vs. yapılması da gerekli görülmüştür.[689] 1234/1819 senesinde 100 kuruş masrafla mektep çatısının makas sistemi yenilenmiş ve kiremitleri 100 kuruş masrafla tamir edilmiştir.[690] 1256/1841 yılına ait bir vesikada mektebin tüm masraflarıyla toplam 1.450 kuruşa yeniden inşa edildiği belirtilmiştir.[691] 1264/1848 yılında mektebe 159 kuruş masrafla su boruları döşenmiştir.[692] 1268/1852 yılında 106,5 kuruşla mektebin ve cami şadırvanının su yolları,[693] 1269/1853 yılında 115 kuruşla mektep avlusundaki suyolu tamiri yapılmıştır.[694] 25 Rebîülevvel 1323/30 Mayıs 1905 tarihli başka bir vesikada ise Sultan II. Murad'ın Bursa'daki hayır eserlerinden biri olarak nitelendirilen mektebin harap bir vaziyet alması sebebiyle yapılan keşf neticesinde tamirinin mecîdî 20 kuruş hesabıyla 35.000 kuruşla mümkün olabileceği ifade edilmiştir.[695]

---

688 *"…türbe-i şerîf kurbünde binâ eylediği müte'allimhâne-i şerîfesi harâb olub ta'mîre muhtâcdır lâkin mütevellîsi Bursa'da mevcûd degildir…"* BOA, *TS.MA.d*, No. 10374

689 *"…mekteb-i münîfi müddet-i mezîdeden berû ve ta'mîr olunmadığından harâb ve ta'mîre eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağın… fevkânî ve tahtânî ahşâbdan mekteb-i sakf tecdîd kerâste ve mismâr vesâire on üç bin iki yüz, etrâf dîvârları ta'mîri ve yedi 'aded pencere ve iki dolap ve ocak ve câmları beş bin dört yüz, mekteb-i mezbûrun tahtında …mektebe iki pencere ve kapu ve döşeme ve ta'mîr-i derz vesâir masârifi beş bin dört yüz, mekteb kapularına kilîd ve kebîr hâricine kapu sakfı ta'mirâtı altı bin, türbe-i şerîfeler ve mekteb etrâfında vâki' hendek tathîri üç bin, mekteb ve türbeye ve sukûf tavanlarına boya ve nukûş ve masârif-i sâireye üç bin…"* Bkz. *BŞS,* B 230, 13a.

690 *"…mekteb üzerinde mikrâs tecdîdi ve kiremidleri ta'mîrâtı masârifi yüz guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 328, 30b.

691 *"…müceddeden inşâ olunan mekteb-i şefîk envâ' kiremit ve mismâr ve kireç ve horasân ve neccâriyye ve ırğâdiyye ve levâzımat-ı sâiresiyle sarf olunan bin dört yüz elli guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 351, 21b.

692 BOA, *EV.d,* No. 13343 5a.

693 BOA, *EV.d,* No. 14722, 3b.

694 BOA, *EV.d,* No. 15006, 4b.

695 *"…cennet-mekân Gâzi Sultân Murâd Hân-ı Sânî Hazretleri'nin cümle-i hayrât-ı şerîflerinden Bursa'da harâb olan mektebin mahallince icrâ kılınan keşf-i mûcibince tâ'mirât-ı muktezaya mecîdiyye yigirmi guruştan otuz beş bin guruşla vücûda geleceğinden…"* BOA, *İ.EV,* No. 38, Gömlek No. 49.

F. Muvakkithâne

Osmanlı döneminde namaz vakitlerini gösteren saatlerin ayarlanması ve tamir edilmesinden sorumlu kişiye muvakkit denilmiştir. Muvakkitlerin ve vakit tayininde kullanılan aletlerin bulunduğu yer ise muvakkithâne olarak isimlendirilmiştir. Bu yapı külliye birimleri içerisinde ve genellikle camilerin giriş kısımlarında yer almıştır. Günümüzde bu isimde ayrı bir birim mevcut değilse de bazı yıllara ait tamir ve muhasebe kayıtlarında yer alan birtakım bilgiler bize Murâdiye Camii'nde eskiden bir muvakkithâne olduğunu göstermektedir. 8 Zilkâde 1155/4 Ocak 1743 tarihli bir belgeye göre muvakkit odasına ait kapı, pencere ve sıva tamiri için 6.000 akçe masraf öngörülmüştür.[696] 1256/1841 yılında muvakkithâne 1.300 kuruş masrafla yeniden inşa edilmiş,[697] 1257/1842 yılında ise, yeni inşa edilmesi sebebiyle saatinin acilen ayarlanması için 765 kuruş ve kapısı için de ayrıca 20 kuruş harcama yapılmıştır.[698] 1263/1848 senesinde muvakkithânenin bitişiğindeki pencereye 108 kuruşa demir parmaklık takılmıştır.[699] 1270/1855,[700] 1272/1857[701] ve 1274/1859[702] yıllarında da muvakkithânedeki saatin tamiri yapılmıştır. Eskiden cami girişinin sağ veya sol tarafında bulunan müştemilat odalarından birinin muvakkithâne olma ihtimali yüksektir.

G. Tabhâne (Misafirhâne)

Tabhâne "güç ve kuvvet" anlamındaki "tab" ile "yer ve mekân" anlamındaki "hâne" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen Farsça kökenli bir kelimedir. Tabhâne toparlanma ve dinlenme yeri anlamına gelmekte ve tavhâne olarak da isimlendirilmektedir. Hastaneden taburcu olan ve iyileşme süreçlerini burada tamamlamayı arzu eden yoksullar ile uzak yerlerden gelerek kendilerine uygun birer iş

---

696 *"…muvakkit-i evkât odasının kapusu ve pencereleri ve sıvası ta'mîrleri altı bin akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 73a-b.

697 *"…kezâlik müceddeden inşâ olunan muvakkit-hânenin envâ'-ı kerâste, mismâr ve neccâriyye ve ırğâdiyye ve levâzımın sâiresiyle sarf olunan bin üç yüz guruş."* Bkz. *BŞS,* B 351, 21b.

698 *"Müceddeden inşa olunan muvakkit-hânenin tam i'mâr olmadığından eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olunan ayar-ı sâ'at… yedi yüz altmış beş guruş, muvakkit-hânenin sâ'at kapusu… yigirmi guruş."* Bkz. BOA, *EV.d,* No. 11531, 4a- 5a.

699 *"Muvakkit-hâneye muttasıl kebîr pencere içine tîmûr pencere barmaklığı ve üstâdiyyesi yüz sekiz guruş."* Bkz. BOA, *EV.d,* No. 13055, 3b.

700 BOA, *EV.d,* No. 14332, 4b-5a.

701 BOA, *EV.d,* No. 15976, 3b.

702 BOA, *EV.d,* No. 16472, 2a.

bulmaya çalışan fakir yolcular buralarda konakladıkları için bu şekilde adlandırılmıştır.[703] Aynı zamanda bu mekânlar resmi davetli ve vazifelilerin kalabildikleri misafirhâne olarak da işlev görmüştür.[704] Tabhâneler genellikle külliyeler bünyesindeki zaviye-camilerin sağ ve sol taraflarında yapıldığı için bu nitelikteki yapılar "tabhâneli camiler" olarak da isimlendirilmiş ve sonraki dönemlerde işlevini kaybederek ibadet mekânına dâhil edilmiştir. Ayrıca imâretlerin yakınında inşa edilmiş misafirhâneler de mevcuttur. Külliye vakfiyesinde[705] ve bazı arşiv belgelerinde "tabhâne" yerine "misafirhâne" tabiri de kullanılmıştır. Hoca Sâdeddin Efendi Murâdiye Camii'in yanında misafirhâne olduğundan bahsetmiştir.[706] Mahmud b. Abdullah adındaki bir kişinin Sultan Murad Han tabhânesinde misafir olduğuna, bazı eşyalarını burada bırakıp gittiğine, daha sonra bu eşyalarının başkaları tarafından alındığına ve mevzunun tetkik edilmesi için bu kişinin mahkemeye başvurduğuna dair bir arşiv kaydı da tabhânenin varlığını ispatlamaktadır.[707] Günümüzde caminin sağ ve sol cenahlarındaki alanlar eskiden içlerinde ocak ve dolapların yer aldığı konforlu birer misafirhâne olarak kullanılmaktaydı. Buralarda misafirlerin birlikte oturarak sohbet edebileceği sofalar da mevcuttu. Hatta caminin batı tarafındaki çınar ağacının dibinde de bir misafir sofası ve misafirlerin hayvanlarını bağlamak için de bir mekân bulunmaktaydı. Ayrıca eskiden imâretin karşısında yani batı yönünde kadın misafirler için özel olarak inşa edilmiş bir misafirhâne mevcutken mütevelli tarafından yıktırılarak yerine odun anbârı yaptırılmıştır. Sonraki mütevelli ise imâretin doğu tarafında kadınlar için yeni bir misafirhâne yaptırmıştır.[708] Gelenek olduğu üzere misafirler bu mekânlarda üç gün kalabilmekteydi. Uzun müddet kalmayı arzu edenlerin durumu ise mütevellinin kararına bırakılmaktaydı Misafirlerin hepsine statüsü ne olursa olsun aynı şekilde hizmet verilmekteydi. Doğru yoldan çıkanlar, namaz kılmayanlar, fâsıklar ve dine aykırı davranışlarda bulunanalar misafir olarak kabul edilmemekteydi.[709]

---

[703] Pakalın, "tâbhâne", 3/369. Gönül Erkan, "Tabhane", *Gönül ve Sosyal Hizmet",* 16/2, (Ekim 2005), 53-56.

[704] Gönül Erkan, "Tabhane", 53-56.

[705] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99-100.

[706] *"...Bursa şehrinde inşa ettirdiği büyük cami de pek güzel olmuştur. Yanında bir misafirhâne... vardır.* Hoca Sâdeddin, *Tacü't-Tevârih*, 2/250.

[707] *"Mahmud b. Abdullah nâm kimesne, Ali b. Şa'bân nâm kimesneyi mahfîl-i kazâya ihzâr idüb üzerine takrîr-i da'vâ kılub bundan akdem mahrûse-i Bursa'ya gelüb Sultan Murâd Hân tâb-hânesinde misâfir olduğumda bir siyâh ferâce ve bir kemhadan kaftan ve bir çift boğça ile tâb-hânede koyub gittigimde mezbûrlar tâb-hânede bulmuş almış suâl olunmasını taleb derim..."* Bkz. *BŞS,* A 139, 41a.

[708] *BŞS,* A 155, 74b.

[709] Çam-Pantik, *Bursa Selâtîn Vakıfları*, 155.

Arşiv vesikalarında yapılan taramalar neticesinde tabhâne ile ilgili bazı tamir belgeleri tespit edilmiştir. Bunlardan en eskisi 999 / 1590-1591 yılına aittir. Belgede bahsedildiğine göre vakıf mütevellisi Kasım Bey bin Abdülmennân'ın isteği üzerine gönderilen keşif heyeti üyelerinden Mimar Üstad Süleyman, cami yanlarındaki iki tabhâneye ait kapı ve pencerelerin 1.000 akçe masrafla yenilenebileceğini tahmin etmiştir.[710] 1012/1603 senesine ait bir belgeye göre vakfın önceki mütevellisi Kasım Bey vakfın eskiden beri kadınlara tahsis ettiği misafirhânesini yıktırarak yerine imâret için odun anbârı yaptırmıştır. Vakfın yeni mütevellisi Mustafa Bey ise imâretin doğusunda kadın misafirler için uzunluğu ve genişliği 180 zirâ ölçülerinde 2 odadan ibaret bir misafirhâne inşa ettirmiştir. Çatı kiremidi, tuğla, çivi, direk, kereste, ırgat yevmiyesi vs. tüm masrafları 25.000 akçeyi bulmuştur.[711] Tabhâneler 1021/1612'de 170 akçeye[712] 1024/1615 yılında ise 243 akçeye tamir edilmiştir.[713] 1031/1622'de vakıf mütevellisi Ahmed Ağa, şiddetli rüzgârın etkisiyle zarar gören caminin doğusundaki misafirhânenin çatısına 14, batısındakine 22 adet tahta kullanıldığını ifade etmiştir.[714] Ayrıca caminin batısındaki misafirhâne sofası da harap bir vaziyet almış ve tamir edilmesi gerekmiştir. Misafirhâne çatıları, harem duvarları, kapıları ve diğer bazı yerlerin 2.450 akçeye tamir olunabileceği öngörülmüştür.[715] Rebîulâhir 1038/Aralık 1628 tarihli bir vesikada anlatıldığı üzere caminin batı sofası 350 akçeye ve taş merdiveni 80 akçeye tamir edilecektir. Caminin batı tarafındaki çınar ağacının dibinde misafir için yapılmış sofanın altındaki taş döşemesine ve kandil vs. koymak üzere duvarına yapılan oyuğa 5.120 akçe,

---

710 *"…mütevellî olan fahru'l-akrân Kâsım Beg ibn-i Abdulmennân… câmi'-i mezbûrun yanında olan vakf-ı mezbûrun iki bâb tab-hânesinin kapuları ve pencereleri tecdîde muhtâc olmağın mi'mâr-ı mezbûrun tahmîn-i sahîh ile akçe tahmîn idüb…"* Bkz. *BŞS,* B 10, 43a.

711 *"…bi'l-fiil mütevellîsi olan fahru'l-akrân Mustafa Beg bin İskender… bundan akdem evkâf-ı mezbûr mütevellîsi olan Kâsım Beg'in evkâf-ı mezbûr 'imâreti 'âmiresinin havâtûn içün kadîmden vaz' olan tab-hânesini yıkub 'imâret-i mezbûrenin odun anbârı itmekle 'imâret-i merkûmeye misâfir olub âyende ve revende havâtûn tâyifesine tab-hâne-i uhrâ binâ olunmağa… ber mûceb-i emr-i şerîf evkâf-ı mezbûrenin 'imâret-i 'âmiresi kurbünde havâtûn tayifesiyçün müceddeden iki bâb tab-hâne binâ itdim… 'imâret-i 'âmiresinin cânib-i şarkîsinde vâki' bi-hesâb-ı şatrancî binâ zirâ'iyle tûlen ve 'arzan yüz seksen zirâ' iki bâb tab-hâne müceddeden binâ olunmak bulunub zikr olunan iki bâb tab-hânenin sakfının kiremidine ve döşemesinin tuğlasına ve mismârına ve direklerine vesâyir kerâste-i malzemesine ve binâ ve ırgâdiyyesine cem'an yigirmi beş bin akçeye tahammül olunduğun…"* Bkz. *BŞS,* A 155, 74b.

712 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 182.

713 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 235.

714 *"…câmi'-i merkûmun taraf-ı şarkîsinde olan misâfir-hânenin sakfında on dört tahta ve garbîsinde olduğu misâfir-hâne sakfının yigirmi iki tahta…"* Bkz. *BŞS,* B 42, 83b.

715 *"…câmi'-i şerîfin taraf-ı garbîsinde olan misâfirhâne sofası harâb olub ta'mîr ve meremmete muhtâc olub… zikr olunan iki misâfirhâne sakfları ve mukâbeleleri olan harem dîvârları ve kapuları ta'mîrinin … ve cemî'-i levâzımı iki bin yüz akçeye… ve zikr olunan misâfirhânenin 'âmme-i mühimmât-ı lâzımesi üç yüz elli akçeye"* Bkz. *BŞS,* B 42, 84a.

taş merdivenlerine 200 akçe, sofa zemininde misafirlerin hayvanlarını bağlamaları için duvarına konulacak 20 demir halkaya 60 akçe ve 80 zirâ ölçüsündeki duvar için de toplam 6.400 akçe sarf edilecektir.[716] Ayrıca zamana bağlı yıpranma sebebiyle sökülüp yenilenmesi gereken 253 zirâlık tabhâne kubbe kurşunlarının 8.855 akçeye, 4 adet tabhâne ocağının kireçle onarılmasının ise 1.200 akçeye tekabül ettiği ifade edilmiştir. Buna ilaveten caminin doğu tarafındaki tabhânenin üzerine de tahta döşeme gerekmiştir. Cami kubbelerinin tamiri için tahmin edilen kurşun kifâyet etmeyince camiye bitişik tabhâne kubbelerindeki kurşunlar kullanılmış ve tabhânelerin üzeri açık kalmıştır. Bu kısımların da 71.200 akçe ile tamirinin mümkün olabileceği kaydı düşülmüştür.[717] Tabhâneler 1047/1638 yılında 3.482 akçeye[718] 1115/1704 yılında ise 480 akçeye onarılmıştır.[719] 1155/1743 yılına ait bir belgede cami cemaatinin kalabalık olması sebebiyle, uzun zamandır kullanılmadığı belirtilen tabhânelerin ibadet mekânına dâhil edilmesinin uygun olacağı dile getirilmiştir.[720] 1267/1850 yılında caminin içindeki 4 odaya ait ahşap çatının şiddetli rüzgârda harap olup tamire muhtaç duruma geldiği belirtilmiş ve tamirinde kullanılacak kayacık ağacı, döşeme tahtası, çivi, saman, kireç, horasan, keten çöpü gibi malzemeler, 81 neccar ve 20 ırgat için toplamda 4.290 kuruş

---

716 *"…câmi'-i şerîf garb tarafında sofasının taş nerd-bânı ta'mîrine seksen akçe ve şark tarafında hâre zemininde sofa ta'mîrine üç yüz elli akçe… câmi'-i şerîf garb tarafında çınar ağacının dibinde misâfirin kondukları sofa tûlen ve kadden bi-hesâb-ı şatrancî altmış dört zirâ' makarr-ı zirâ' üstâdiyye ve mesâkıyye ve 'arazun taşlarına vesâir harc ile seksen akçeden beş bin yüz yigirmi akçe ve sofanın çıkacak taş nerd-bân harcına iki yüz akçe ve sofa zeminine hayvanât bağlanacak yigirmi demir halka altmış akçe tûlen ve kadden bi-hesâb-ı şatrancî mecrâ-yı seksener zirâ' dîvâr makarr-ı zirâ' cümle harcı ile seksener akçeden altı bin dört yüz akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 49, 44a.

717 *"…mürûr-ı eyyâm ile harâbe müşrif olub… câmi' ile harem beyninde vâki' tab-hâne üzeri… kurşunları kemâ-yenbağî tecdîd-i 'imâret ve meremmet olunduğu mukarrer ve câmi'-i şerîfin taraf-ı şarkında vâki' tab-hâne üzeri 'imâret ve meremmete muhtâc olduğu muhakkak olmağın… câmi'-i şerîf ile harem beyninde olan tab-hâne üzerinin mücedded kurşunu ve tahta ve (…) direği ile iki yüz elli üç zirâ' olub… olub her bir zirâ'ı otuz beşer akçeden… dört tab-hâne ocağının kireç ile meremmetine bin iki yüz akçe… tab-hâne üzerine tahta döşemesiyle… kubbelerin üzerinden sökülen kurşuna söküldüğü mahalle kifâyet etmeyüb câmi'-i şerîfe muttasıl zikr-i mürûr eden tab-hâne üzerinde olan kurşun kubbeler üzerinde olan kurşuna zâm ve bast olunmakla tab-hâne üzeri açık kalub açık kalan mahalle üç bin altmış vukıyye mücedded kurşuna iştirâ' olunmak lâzım olub her bir vukıyyesi yigirmişer akçeden altmış bir bin iki yüz akçe…"* BOA, *TS.MA.e,* No. 1040, Gömlek No. 26.

718 BOA, *MAD.d,* No. 860, 83.

719 BOA, *EV.HMH.d,* No. 1300, 3b.

720 *"…câmi'-i şerîf-i merkûm sağîr olmağla… câmi'-i şerîf-i merkûm derûnuna ber-vechle sığışmayub… câmi'-i merkûmun tevsî'ati kuvve-i vücûbdan olub ve câmi'-i mezbûrun yemîn ve yesârında vâki' muttasıldır sofa kubbe tab-hâneleri hâlâ müddet-i medîdeden berü hâlî ve mu'attal menzil-hâne olmağla kemerleri tahtında sonradan doldurma arşûn dîvârları hal' ve ref' iki kubbesi bir tarafından ve iki kubbesi dahî bir tarafından câmi'-i şerîf-i merkûma ilhâk ve bu veçhile câmi'-i şerîf-i merkûmu tevsî' itmek emr-i sevâb-ı 'azîm olmağla…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 73a.

masraf gerektiği ifade edilmiştir.[721] Arşiv vesikalarından vakfa ait çarşılarda da tâbhâneler olduğunu öğreniyoruz. Örneğin 1024/1618 yılında Mâkiyân Çarşısı'ndaki tabhânenin tuvaleti tâmir ettirilmiştir.[722]

H. Çamaşırhâne

Çamaşırların yıkanıp paklandığı mekân için kullanılan bu kelime Farsça kökenli câme (elbise), şûy (yıkayan)[723] ve hâne (yer) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli bir arşiv belgesinden öğrendiğimize göre medresenin bitişiğinde (büyük ihtimalle sağ tarafında) talebelere ait kıyafetlerin yıkandığı bir çamaşırhâne bulunmaktaydı. Ayrıca muhasebe defterlerinde medrese için alınan malzemeler arasında çamaşır teknesi, bakraç gibi eşyaların olması bu çamaşırhânenin medreseye ait olduğunu göstermektedir. 1259/1843 yılında medreseye 25 kuruşa su teknesi,[724] 1264/1848 yılında ise 37 kuruşa tencere ve 40 kuruşa bakraç satın alınmıştır.[725] 1262/1847 yılına ait bir muhasebe defterinden çamaşırhânenin 51 kuruşa tamir edildiğini öğrenmekteyiz.[726] 1855 yılında vuku bulan Bursa depreminde çamaşırhâne tamamen yıkılmış ve yeniden inşa edilmesi planlanmıştır. Buna göre yeni yapılacak çamaşırhânenin temel duvarları taş ve toprak harçla yapılacak, tabanı, sütun ve destekleri meşe ağacından olacak, tavanında ise kiraz ağacından mertekler ve onun üzerinde çam tahtasıyla kaplı ve kiremitle örtülmüş çatısı bulunacaktır. Etrafı kerpiç, duvarları sıvalı, içi tuğla döşemeli ve kapısı ahşap olarak düşünülen çamaşırhâne odasında kâgir ocak ve iki mermer tekne bulunacaktır.[727]

---

[721] *üzeri kurşun pûşideli kâr-gîr câmi'-i şerîfleri derûnunda dört bâb oda üzeri ahşap çatı… şiddet-i rüzgârda vukû' bulan fenâ ve müşrif-i harâb olub eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta'mîr olduğuna… ahşâb çatısının ta'mirine iktizasına beher on dörder guruşdan otuz 'aded kayacık ağacı ve beheri ikişer guruşdan beş yüz 'aded döşeme tahtası ve beher kıyyesi üç guruşdan yüz vukıyye mismâr ve hamur sıvasına beher yük otuz guruşluk on beş yük saman derzlerine beherini otuz guruşluk otuz yük kireç ve beherini dörder guruşluk otuz yük horasân ve beher kıyyesi birer guruşdan yüz yigirmi vukıyye ketân çöpü ve beheri on üçer guruşluk seksen bir nefer neccâr yevmiyyesi ve beherine beşer guruşluk yüz yigirmi nefer ırgâd yevmiyyesi dört bin iki yüz doksan guruş…"* Bkz. *BŞS,* C 81, 15a.

[722] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 182.

[723] Abdulkadir Özcan, "Câmeşûyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46.

[724] BOA, *EV.d,* No. 12040, 4a.

[725] BOA, *EV.d,* No. 13343 4a, 5a.

[726] *"Medresenin çâmeşûy-hânesi ta'mîri elli bir guruş."* Bkz. BOA, *EV. d,* No. 12804, 4b.

[727] *"… ders-hâne ittisâlinde külliyen münhedim olmuş çâmeşûy-hâne mahalli etrâfı hafr esâsı ile mevcûd taş ve turâb harcile temel dîvârlı üzeri altmış bir 'arabalık meşe ağacından tabân ve sütûn ve pâyendeli üzeri kirâslı ağacından mâhiyye ve mertekli üzeri çâm tahtası kaplu cedîd kiremîd pûşide sakflı derûn-ı gasl-hâne potalı ve hafr kâr-gîr ocaklı ve iki 'aded mermer tekneli derûn tuğla ferşli etrâfı kerpiçden*

İ. Çeşme

Farsça'da göz anlamındaki "çeşm" kelimesinden geldiği kabul edilen çeşme, su akıtılan küçük çaplı yapılar için kullanılmaktadır. İnsanlara su temin etmenin İslâm Dini'ndeki önemine binâen çeşme yapımı tarih boyunca İslâm devletleri arasında yaygın bir hayır kurumu haline gelmiş ve zamanla çeşmeler mimarî eserlere dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde de su ihtiyacını karşılamak üzere mahallelerde hayır sahipleri tarafından çok sayıda çeşme yapılarak halkın hizmetine sunulmuştur.[728] Külliye vakfiyesinde geçen "*…iki mi'mâr ta'yîn oluna ki zâviye-i mezbûre ve medrese-i mezkûrenin ve vakf-ı müşârun ileyh getürdüğü çeşmelerin ta'mîr ve termîmine kâim olalar…"*[729] cümlesinden anlaşıldığı üzere Sultan II. Murad, Bursa'daki vakfına ait çeşmeler yaptırmıştır. Bazı yıllara ait muhasebe defterlerinde Pınarbaşı[730] ve Alacahırka[731] suyollarının Murâdiye vakfı tarafından tamir edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Örneğin Pınarbaşı suyolları 1046/1637 yılında 3.200 akçeye[732] 1050/1641'de 470 akçeye[733] ve 1258/1842'de 121 kuruşa;[734] Alacahırka su yolu ise 1268/1852'de 66 akçeye[735] 1269/1853 yılında 88 kuruşa,[736] 1270/1854'te 95 kuruşa[737] ve 1272/1856 yılında ise medrese tuvaletlerinin suyoluyla birlikte 155 kuruşa tamir edilmiştir.[738] Külliye birimlerine akan suyun bu iki bölgeden geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Bursa'daki suyollarının tamiri için yapılan masraflara diğer selâtin vakıfları gibi Sultan II. Murad Vakfı'ndan da tahsisat ayrıldığı görülmektedir.[739]

---

ota tarafeyni sıvalı ve neccâr-kârî kapulu müceddeden çâmeşûy-hâne inşâsı…" BOA, *İ.MVL,* No. 344, Gömlek No. 14903, 3-4.

728 Semavi Eyice, "Çeşme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 8/277, Ali İhsan Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi* (Bursa: Bursa Kültür A.Ş, 2015), 195-199.

729 VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

730 BOA, *TS.MA.d*, No. 3506-0003, 8a.

731 BOA, *EV.d*, No. 14722, 4a.

732 BOA, *MAD.d*, No. 860, 143.

733 BOA, *MAD.d*, No. 860, 22.

734 BOA, *EV.d*, No. 11828, 5a.

735 BOA, *EV.d*, No. 14722, 4a.

736 BOA, *EV.d*, No. 15006, 2b, 4a.

737 BOA, *EV.d*, No. 15332, 4b.

738 BOA, *EV.d*, No. 15976, 3b.

739 Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 399.

1. Murâdiye Camii Çeşmesi

Çeşme Murâdiye Camii'in doğu tarafındaki girişte yer almakta ve cami avlusunun duvarına bitişik halde bulunmaktadır. Kitâbesi olmayan çeşmenin yapım tarihi hakkında kesin bilgiye ulaşılamamış fakat vakfiyede çeşmelerden bahsedilmesi cami ile aynı dönemde (828-830/1425-1426) yapıldığına işaret etmektedir.[740] Çeşme; yan taraflarında dar ve uzun, ortasında ise mihrabı andıran geniş bir girintiye sahiptir. Hemen altında yer alan su haznesinin ortasında iki adet demir su borusu mevcuttur. Çeşme suyu şebekeden değil de direkt Demirkapı'dan geldiği için musluk yerine devamlı akar nitelikteki demir borular kullanılmıştır. Buradan akan suyun toplandığı yalak ise su haznesinin ortasına gelecek şekilde kaldırımın üzerine konmuştur. Tavanı ahşap, çatısı kurşun kaplamalı ve üzeri saçaklı olan çeşme hala faal durumdadır.[741] 1046/1637 yılında çeşmenin suyolları 315 akçeye tamir edilmiştir.[742] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli bir belgeye göre ise çeşme 1855 Bursa depreminde hasar görmüş ve onarım gerektirmiştir. Bu kapsamda renkli badana ve saçağına boya cilâsı yapılacağı da ifade edilmiştir.[743]

2. Murâdiye Medresesi Çeşmesi

Medresenin sol cephesindeki Murâdiye İlkokulu'na ait bahçenin batı köşesinde bulunan çeşmenin kitâbesi bulunmamaktadır. Vakfiyedeki çeşmeler ifadesinden cami ve medrese ile aynı yıllarda (828-830/1425-1426) yapıldığı düşünülmektedir.[744] Oldukça büyük olan yalağı gömme taştan, diğer tarafları da tuğladan yapılmış tek musluklu bir duvar

---

[740] Kâzım Baykal eserinde çeşmenin de cami ile aynı yıllarda (828-830/1424-1426) yapıldığı bilgisine yer vermiştir. Fakat çeşmenin camiye mi yoksa medreseye mi ait olduğunu belirtmemiştir. Bkz. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 20.) Fakat Arif Selçuk Özen; Kâzım Baykal ve Raif Kaplanoğlu'nun eserlerinde cami çeşmesinden bahsetmediğini ileri sürerek çeşmenin camiyle aynı zamanda yapılmadığını, aynı şekilde Ebru Çetinkaya da tezinde, çeşmenin mimarî yapısına bakılarak 19. yüzyıla ait olduğunu düşünmüşlerdir. Bkz. Özen, *Geçmişten Günümüze Bursa Çeşmeleri,* 60; Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri* 61.

[741] Çeşmenin mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özen, *Geçmişten Günümüze Bursa Çeşmeleri,* s. 61, Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri,* 61-62.

[742] BOA, *MAD.d*, No. 860, 118.

[743] *"Mevcûd çeşmenin ta'mîriyle elvân badanası, mevcûd saçağına boya tılası…"* Bkz. BOA. *İ.MVL.* No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

[744] Baykal çeşmenin medrese ile aynı döneme ait olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 39. Çeşmenin mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özen, *Geçmişten Günümüze Bursa Çeşmeleri,* 60, Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri,* 27-28.

çeşmedir. Üzerinde kiremit döşeme ve kirpi saçağa sahip çeşme akar vaziyettedir.[745] 1009/1600 yılında 104 akçeye imâret çeşmesiyle birlikte tamir edilmiştir.[746]

3. Murâdiye İmâreti Çeşmesi

İmâretin içinde mutfak olarak nitelediğimiz alanın kuzey doğu duvarına bitişik, birer oluk ve yalağa sahip, taştan oyularak yapılmış sandalye görünümlü ve üzerinde *"...ve ce'alnâ mine'l-mâi külle şey'in hayyin..."*[747] âyeti yazan bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin yaslandığı duvarın üzerine H. 1 Receb 1323/R. 19 Ağustos 1321 (M. 1 Eylül 1905) tarihli, aynı âyetin yazılı olduğu bir levha konmuştur. Vakfa ait muhasebe defterlerinden çeşmenin 1005/1597,[748] 1155/1743,[749] 1158/1745[750] ve 1254/1839 yıllarında onarıldığı tespit edilmiştir.[751]

4. Murâdiye Çeşmesi

Caminin güney doğu tarafında külliye duvarına bitişik halde tuğla ve mermerden yapılmış, birer musluk ve yalağa sahip bir çeşme bulunmaktadır. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair bilgiye ulaşılamayan çeşme faal durumdadır.

5. Diğer Çeşmeler

Mâkiyân Çarşısı'nda vakfa ait bir çeşme olduğunu muhasebe defterlerindeki tamir kayıtlarından öğreniyoruz. Buna göre mezkûr çeşme 1000/1592'de 120 akçeye[752] 1017/1609 yılında 174 akçeye[753] ve 1040/1630 yılında ise 636 akçeye[754] tamir edilmiştir.

---

[745] Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri,* 27-28. Doğan Yavaş çeşmenin suyunun akmadığını ifade etmiştir. Bkz. Yavaş, "Murâdiye Külliyesi" 31/197.
[746] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 8a.
[747] "…her canlıyı sudan yarattık..." el-Enbiyâ, 21/30.
[748] BOA, *TS.MA.d,* No. 3638-0002, 6b.
[749] *"...'imâret-i mezkûrede vâki'... kâgîr çeşme ta'mîr..."* Bkz. *BŞS,* B 124, 72a.
[750] *"...kâgîr çeşme ta'mîrleri..."* Bkz. *BŞS,* B 124, 72a.
[751] *BŞS,* C 92, 21b.
[752] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 8a.
[753] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 289.
[754] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 17.

J. Şadırvan

Farsça kökenli bir kelime olan şadırvan, abdest almak üzere genellikle cami avlularında yapılan, üstü kapalı veya açık olabilen musluklu havuzlardır.[755] Külliye vakfiyesinde şadırvandan özel olarak bahsedilmemiş olsa da vakfın getirdiği çeşmelere işaret edilmiştir ki malum olduğu üzere şadırvanlar da bir çeşit çeşme vazifesi görmektedir.

1. Murâdiye Camii Şadırvanı

Cami bahçesinde, ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmeyen sekizgen planlı bir şadırvan bulunmaktadır. Mermer bir alan üzerine mermerden inşa edilmiş olan şadırvanda derin bir yalak, 8 musluk ve her bir musluğun önünde de birer oturak yer almaktadır. Direkleri ahşap ve kubbesi kurşun kaplı olan şadırvanın muslukları akar vaziyettedir. 1018/1610 yılında şadırvanın suyolları 1.848 akçeye[756]1023/1614'te diğer birimlerinkiyle beraber 5.583 akçeye, 1024/1615'te ise türbeninkiyle beraber 2.635 akçeye tamir edilmiştir.[757] Receb 1031/Mayıs 1622 tarihli bir belgede şadırvana ait muslukların harap bir vaziyet alması ve çatının da kuzeye doğru kayması sebebiyle acil tamire gereksinim duyulduğu dile getirilmiş ve musluklar için gerekli malzemenin 1.240 akçe olacağı öngörülmüştür.[758] Şadırvan 1037/1628'de 360 akçeye,[759] 1042/1633 yılında 1.700 akçeye,[760] 1044/1635'te 1.545 akçeye tamir edilmiştir.[761] 1078/1668'de şadırvana Pınarbaşı'ndan akan suyun Çöneoğlu bahçesi içindeki mecrası tamir ettirilmiştir.[762] 1110/1699'da şadırvanın suyolları 280 akçeye[763] ve 1135/1723'te ise 230 akçeye onarılmıştır.[764] Zaman içerisinde yıpranıp tamire muhtaç bir duruma geldiğinin mahalle ahalisince haber verilmesi üzerine şadırvan vakıf mütevellisi Seyid Hacı Hasan Ağa

---

[755] Ali Kılcı, "Şadırvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/219.
[756] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 273.
[757] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 198.
[758] *"…câmi'-i merkûmun hareminde olan şadırvânın muslukları harâb olub sakfı taraf-ı şimâle meyledüb ta'mîr ve meremmete muhtâc olub… şadırvân musluklarının 'âmme-i mühimmât-ı lâzımesi bin iki yüz kırk akçeye…"* Bkz. *BŞS*, B 42, 83b.
[759] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 62.
[760] BOA, *MAD.d*, No. 860, 168.
[761] BOA, *MAD.d*, No. 860, 143.
[762] *"…câmi' ve türbe şadırvânlarına Pınarbaşı nâm nehirden cârî olan suyun Çöneoğlu nâm dahî bâğçesi içinde olan mecrâsı ta'mîrine yüz otuz beş 'aded mücedded kebîr künk bast olunub her bir künk yigirmişer akçeden iki bin yedi yüz akçe…"* BOA, *TS.MA.e*, No. 1040, Gömlek No. 26.
[763] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1053, 2a.
[764] BOA, *EV.HMH.d*, No. 2716, 3b.

tarafından 1128/1716 yılında tamir ettirilmiştir.[765] 1155/1753 senesinde şadırvana akan suyun mecralarına yeni künk döşenmiş ve türbe şadırvanıyla beraber 900 akçe briket masrafı yapılmıştır.[766] 1256/1841 yılına ait bir belgede şadırvan tamirinin son derece önem arz ettiği ve bir an önce yapılması gerektiği vurgulanmıştır.[767] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli keşif defterinde ise 1855 depremi dolayısıyla şadırvanın tamiri ve boya cilâsının yapılması gerektiği ifade edilmiştir.[768] 1268/1852 yılında 106,5 kuruşa şadırvanın ve mektebin suyolları tamir edilmiştir.[769]

2. Murâdiye Medrese Şadırvanı

Medrese avlusunun tam ortasında üzeri açık sekizgen bir şadırvan mevcuttur. Medrese ile aynı tarihte yapıldığı düşünülmektedir. Mermer bir zemin üzerine mermerden inşa edilmiş şadırvanın kullanıma kapatılmış 8 musluğu ve derin sekizgen bir yalağı bulunmaktadır. 1013/1605'te şadırvan 30 akçe masrafla onarılmışken[770] 1155/1753 yılına ait bir belgede medreseye akan suyun mecralarına yeni künk döşendiği ifade edilmiştir.[771] 1254/1839 yılında çeşmelerle birlikte 148 akçeye[772] 1269/1853 yılında 15 kuruşa[773] 1270/1854'te ise medrese kapısı ile birlikte 25 kuruşa tamir edilmiştir.[774]

3. Murâdiye Türbe Şadırvanı

Türbenin önünde sekizgen planlı, üzeri açık, fıskiyeli, kenarında tek bir musluğa sahip ve yalaksız küçük bir şadırvan bulunmaktadır. Abdest almaktan ziyade bahçe sulaması için kullanıldığı düşünülen şadırvanın estetik bir duruşu vardır. 1003/1595'te şadırvanın

---

765 *"...şadırvân... mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı şühûr ve a'vâm ile müşrif-i harâb olub ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğu civârında vâki' mahallât-ı ahâli ahbâr eylediğinden sonra ba'del'l-izn zikr olunan câmi'-i şerîfin kubbesi üzerine mebsût olan on üç bin üç yüz otuz beş vukıyye kurşunlarını câmi'-i mezbûr önünde olan şadırvân ile me'an 1128 senesinde ta'mîr ve termîm idüb yigirmi bin sekiz yüz otuz üç akçe sarf eyledüm..."* Bkz. *BŞS,* B 94, 48b.

766 *"...câmi'-i şerîf-i mezbûre şadırvânına... cârî suların mecrâlarına müceddeden bast olunan künk... câmi'-i şerîf-i mezbûr ve türbe-i şerîf-i merkûm şadırvânlarına briket masrafı dokuz yüz akçe..."* Bkz. *BŞS,* B 124, 72a.

767 "…şadırvanlar ta'mirâtı elzem olub…" Bkz. *BŞS,* B 351, 21b.

768 *"Mevcûd şadırvânın cüz'î ta'mîriyle boya tılası..."* Bkz. BOA, *İ.MVL*. No. 344, Gömlek No. 14903, 14.

769 BOA, *EV.d,* No. 14722, 3b.

770 BOA, *TS.MA.d,* No. 1764, 8a.

771 *"...medrese-i celîlelerine cârî suların mecrâlarına müceddeden bast olunan künk..."* Bkz. *BŞS,* B 124, 72a.

772 *BŞS,* C 92, 21b.

773 BOA, *EV.d,* No. 15006, 3b.

774 BOA, *EV.d,* No. 15332, 4b.

suyolları 1.390 akçeye onarılmışken[775] 1078/1668'de Pınarbaşı'ndan şadırvana gelen suyun Çöneoğlu isimli bir bahçede bulunan mecrası tamir edilmiştir.[776] 1155/1753 yılında, şadırvana akan suyun mecralarına yeni künk döşenmiştir.[777] 9 Muharrem 1205/18 Eylül 1790 tarihli bir belgede türbe önündeki su havuzunun etrafına 25 kuruşa bir demir kapı yapılacağı ifade edilmiştir.[778] 1256/1841 yılında türbe avlusuna akan suların mecraları 900 kuruşa yenilenmiş ve şadırvanlar da 400 kuruşa tamir edilmiştir.[779] 1262/1846'da şadırvana 12 kuruş masrafla yeni taş satın alınmıştır.[780] 1264/1848 senesinde şadırvan 85 kuruşa tamir edilmişken[781] 1269/1853 yılında ise şadırvana yeni satın alınan tas ve zincir için 22,5 kuruş masraf yapılmıştır.[782]

III. AKARÂT

Hayır eserlerinin devamlılığını sağlamak, yıpranan kısımlarını tamir ettirip yıkılan kısımlarını yeniden yaptırmak ve vakfa gelir temin etmek amacıyla vâkıfların yaptırdıkları hamam, dükkân, oda gibi binalar (gayrimenkuller) "akarât" olarak isimlendirilmektedir.[783] Murâdiye Külliyesi vakfına ait han, hamamlar, dükkânlar ve odalar/hücreler "akarât" başlığı altında ele alınmıştır. Vakfın sahip olduğu iki hamam ve bazı dükkânlardan vakfiyelerde bahsedilmiş fakat bunların fizikî özelliklerine değinilmemiştir. Dolayısıyla akarların fizikî durumları incelenirken bazı kaynaklarda yer alan bilgiler, arşiv belgelerinden tespit edilen tamir kayıtları ve günümüzdeki mevcut halleri dikkate alınmıştır.

---

775 BOA, *TS.MA.d*, No. 1699-0001, 7b.

776 *"…türbe şadırvânlarına Pınarbaşı nâm nehirden cârî olan suyun Çöneoğlu nâm dahî bâğ-çesi içinde olan mecrâsı ta'mîrine…"* BOA, *TS.MA.e*, No. 1040, Gömlek No. 26.

777 *"…türbe-i münevverelerine… cârî suların mecrâlarına müceddeden bast olunan künk…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 72a.

778 *"…türbe-i şerîfede vâki' mâ-i lezîz maksemine timûr kapu ve masârifât-ı lâzıme yigirmi beş guruş …"* Bkz. *BŞS,* B 230, 23b.

779 *"Türbe-i şerîf-i mezkûrenin havlusuna cârî suların mecrâları tecdîd ve ta'mirine cem'-i levâzımâtıyla sarf olunan dokuz yüz guruş; türbe-i şerîf-i mezkûrun havlusunda ve şadırvanlar ta'mirâtına sarf olunan dört yüz guruş."* Bkz. *BŞS,* B 351, 21b-22a

780 BOA, *EV.d*, No. 12804, 4a.

781 BOA, *EV.d*, No. 13343 3b.

782 BOA, *EV.d*, No. 15006, 3b.

783 Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılâh ve Tâbirler*, 2.

A. Han

Konaklama ve ticarî amaçla yapılmış vakıf binaları han veya kervansaray olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde külliyelerin bünyesinde bu yapılara da yer verilmiştir. Buralarda genellikle üzeri açık, revaklı, kare veya dikdörtgen bir avlu etrafında yolcu ve yönetici odaları, ahırlar, depolar vs. sıralanmış haldedir.[784] Yapılan araştırmalar neticesinde Murâdiye Külliyesi vakfına ait küçük bir han olduğu tespit edilmiştir. Tamir kayıtlarında "me'kel hânı" ve "kerbân-serây-ı sağîr hân"[785] ifadeleriyle geçen han eskiden imâretin doğu cephesinde ve ekmek fırınına bitişik haldeydi. İçerisinde ocaklar, sofalar ve konaklamak üzere gelen kişilerin hayvanları için yapılmış bir de ahır bulunmaktaydı**.** 1115/1704 yılında 5.880 akçeye tamir edilmiştir.[786] 1158/1745 yılına ait bir vesikaya göre yiyecek hanı olarak bilinen bu han kazayla meydana gelen bir yangında yanmıştır. Yangın handa ortaya çıktığı için yeri artık tehlikeli görülmüştür. Bu sebeple hanın imâretin karşısındaki (batı cephesi) odun anbârının yerine, odun anbârının ise hanın yerine inşa edilmesi uygun bulunmuştur.[787] Bu kapsamda hanın çatısı diğer masraflarıyla beraber toplam 120.000 akçeye, hasar alan duvarları 44.460 akçeye, hanın içine yeni yapılan 6 adet ocağı, sofaları, hayvan yemlikleri ve büyük kapısının ise 18.000 akçeye

---

[784] Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/299.

[785] *BŞS,* B 124, 110a.

[786] BOA, *EV.HMH.d,* No. 1300, 3b.

[787] *"…vakf-ı şerîf 'imâret-i 'âmiresinin fodula fürûnu ittisâlinde vâki' me'kûl hânı dimekle a'rif hân bi-kazâ-i'llâhi teâlâ bu def'a vâki' olan harîkde muhterik ve hân-ı merkûmdan zuhûr itmekle fi'l-asl mevzî'-i merkûm mahall-i tehlike olmağla hân-ı merkûm-ı kadîm-i mahallinde ref' ve 'imâret karşısında… anbâr yerine binâ ve ref' olunan kadîm-i hânın yerine dahî… anbâr binâ olunması her vechile îfâya ensâb-ı infâ' olduğunu… nef'an li'l-vakf anbâr yerine hân ve hân yerine anbâr binâ ve inşâ eylemek bâbında mektûb tahrîr ve irsâl olunmuşdur vusulünde gerektir ki zikrolunan mahâlleri ber vech-i muharrer mutâbık ve müstahkem binâ ve inşâ eyleyüb…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 110a.

mal olacağı hesaplanmıştır.[788] 1196/1782 yılında ise hana ait ahır çatısının tüm masraflarıyla toplam 250 kuruşa onarılacağı ifade edilmiştir.[789]

B. Hamam

Arapça kökenli bir kelime olan hamamın Türkçe karşılığı "ısıtan yer" demektir. İçerisinde su ısıtılıp insanların yıkanması için özel olarak inşa edilmiş alanları ifade eden bir tabirdir. İslâm'da temizlik dinî bir vecibe kabul edildiği için tarih boyunca Müslüman devletler hamam yapımına önem vermişlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde hamam, şehirlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuş, umumî ve hususî olmak üzere çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Hamamlar yeni yerleşim yerlerinin kurulmasında etkili olan külliyelerin de önemli birimlerinden birini teşkil etmiştir. Hem külliye çalışanları, medrese talebeleri ve cami cemaatinin yıkanma ihtiyacını karşılayan hem de gelir kaynağı olarak ait olduğu vakfa hizmet eden bu hamamlar[790] genellikle külliye ile aynı zamanlarda ve mevcut alanın biraz dışında yapılmışlardır.[791] Bursa'da Sultan II. Murad vakfına ait üç hamam tespit edilmiştir. Bunlardan Murâdiye Hamamı külliyenin yakınında bulunmakta, Eski Yeni (Ördekli) Hamam ve Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı ise külliye alanının tamamen dışında, farklı semtlerde yer almaktadır.

---

788 *"…hân-ı mezbûre sakfı iki yüz altmış dört zirâ'ına cem'an bi-hesâb-ı terbi'i bin yüz altmış dört zirâ' ve beher zirâ'ı kerâste ve bıçkı tahtası ve mismâr ve üstâdiyye ve ırgâdiyye ve sâir levâzımıyla ikişer yüz kırkar akçeden yüz yigirmi bin akçe ebniyye-i mezkûrelerin rahne-dâr olub tecdîdi lâzım arşûn dîvârlardan fodula fürûnu ile hân-ı mezbûr arasında olan arşûn dîvârı tûlen ve 'arzan bennâ zirâ'ıyla mesâha olundukda iki yüz kırk zirâ' ve me'kel-i merkûm ile hân-ı merkûm arasında vâki' arşûn dîvârı iki yüz kırk zirâ' ve şark tarafında olan arşûn dîvârı altmış zirâ' ve cenûb tarafında olan arşûn dîvârı iki yüz bir zirâ'ına cem'an bi-hesâb-ı terbi'i yedi yüz kırk bir zirâ' ve beher zirâ'ı mevcûd (…) mâ'adâ taş ve kerpîc ve hatıl ve mismâr ve üstâdiyye ve ırgâdiyye cemî'-i levâzımıyla altmışar akçeden kırk dört bin dört yüz altmış akçe… ve hân-ı mezbûr odun anbârı olub ve hâlâ odun anbârı olan mahall hân olmak mahall ü münâsib görüldüğünden hân-ı mezbûr odun anbârı olmak üzre nizâm verilmekle… 'atîk odun anbârı yerine müceddeden ta'yîn olunan hânın derûnunda müceddeden binâ ihdâsa muhtâc olan altı 'aded ocak ve sofaları ve hayvanât içün yemlikler ve 'atîk kapusu yeni tebdîl ve taraf-ı garbîsine müceddeden güşâd ve ihdâs olunacak kebîr kapu kerâste ve tahta ve mismâr ve üstâdiyye cemî'-i levâzımıyla on sekiz bin akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 110a.

789 "*…ahır-ı 'imâret-i âmire sakfına envâ'-ı kerâste ve mismâr ve kiremid ve üstâdiyye… kilîd… iki yüz elli guruş…"* Bkz. *BŞS,* B 230, 23b.

790 Semavi Eyice, "Hamam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/433.

791 Şehitoğlu, *Bursa Hamamları,* 27.

1. Murâdiye Hamamı

Sultan II. Murad tarafından 15. yüzyılda yaptırıldığı söylenen hamam külliye vakfiyesinde yer almamıştır. O civardaki mezar bekçilerinin çoğunlukla bu hamamı kullanmasından dolayı "bekçiyân" hamamı olarak da tanınmıştır.[792] Günümüzde medresenin batısındaki yolun kenarında bulunan hamam tıpkı imâret gibi külliye bahçesinin dışında kalmıştır. Kuzeyden güneye sırasıyla yüksek kubbeli bir soğukluk, iki eyvanlı ve kubbeli bir göbek taşı, kubbeli iki halvet, su deposu ve külhana sahip sade, küçük bir hamamdır. Giriş kapısı sağ cephesinde olan hamamda yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılmıştır.[793] Muhasebe defterlerinde *"hammâm-ı küçük"*[794] ve *"hammâm-ı bekciyân"*[795] ifadeleriyle yer almıştır. Hamamlar da külliyenin diğer birimleri gibi zaman zaman tamire ihtiyaç duymuştur. Hamam 994/1586 yılında meblağları 379 ve 5.108 akçe olmak üzere iki ayrı tamir geçirmiştir.[796] 1000/1592'de Ferid adındaki zat tarafından işletilen hamam 417 akçe,[797] 1009/1601 yılında 2.904 akçe,[798] 1015/1606 yılında 309 akçe,[799]1017/1609 yılında 33.269 akçe,[800] 1044/1635'te 3.200 akçe,[801] 1045/1636 yılında 2.160 akçe[802]ve 1046/1638 yılında ise 1.110 akçe[803] masrafla tamir edilmiştir. Receb 1043/Şubat 1634 yılına ait bir vesikaya göre hamamın tamir gerektiren külhan çatısı, kazanı, soğukluk kapıları ve çatısı, sıcaklık kapıları, suyolları ve bazı yerlerine toplam 10.494 akçeye kadar masraf kaydedilmiştir.[804] 1155/1743 yılında ise hamama ait kazanın yenilenmesi ve yerine konması toplam 42.000 akçeye, temizlik, işçilik ve diğer masrafları 24.000 akçeye, halvet ve soğukluk

---

792 Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/173, Şehitoğlu, *Bursa Hamamları,* 52.
793 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/320; Şehitoğlu, *Bursa Hamamları,* 54.
794 BOA, *MAD. d,* No. 5762.
795 BOA, *EV.d,* No. 09218; No. 09362.
796 BOA, *TS.MA.d,* No. 7481-0001, 8b.
797 BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 8a.
798 BOA, *TS.MA.d,* No. 1771, 10b.
799 BOA, *TS.MA.d,* No. 1707-0002, 8b.
800 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 289.
801 BOA, *MAD.d,* No. 860, 143.
802 BOA, *MAD.d,* No. 860, 118.
803 BOA, *MAD.d,* No. 860, 83.
804 *"...câmi'-i şerîf kurbünde vâki'... hammâm-ı mezbûrun cem'an külhân sakfı... ve kazgânı ve câmekân kapuları ve halvetler kapuları ve câmekânın iki 'aded kapuları beyninde vâki' sakfı ve su yolları ve ba'zı yerler ta'mîr ve termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağın... cem'an on bin dört yüz doksan dört akçeye mevâzi'-i mezbûrun tahammülü vardır..."* Bkz. *BŞS,* B 58, 23a.

kubbelerinin iç sıvaları, tuğla ve kiremit tamirleri de 48.000 akçeye mal olmuştur.[805] Hamam ayrıca 1078/1668'de 3.720 akçe[806] ve 1042/1633 yılında ise 10.490 akçe masrafla onarılmıştır.[807] Zaman içinde bakımsızlıktan harabeye dönen yapı bir müddet dökümhâne olarak kullanıldıktan sonra 1986 yılında restore edilerek aslına döndürülmüştür.[808] Bursa Osmangazi Belediyesi tarafından 2008-2010 yılları arasında restore edilmiş ve "Engelli Kişisel Gelişim Merkezi" olarak kullanıma sunulmuştur.[809] 2012 yılında Bursa Valiliği tarafından alınan hamam günümüzde ihtiyaç sahiplerine giyim yardımı sunan bir mağaza olarak hizmet vermektedir.

2. Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı

Külliye vakfiyesinde Şehreküstü Mahallesi'nde yer alan ve "*hammâm-ı cedîd"* ifadesiyle geçen, vakfa ait bir hamamdan bahsedilmektedir.[810] Bulunduğu mahalle ve vakfiyedeki tasviri dikkate alındığında bu hamamın Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı olduğu anlaşılmaktadır. 15. yüzyılın başlarında Sultan II. Murad tarafından yaptırılarak külliyesine vakfedilen hamam Cumhuriyet Caddesi'ndeki Pirinç Han'ın doğusunda bulunmaktadır. Muhasebe kayıtlarında bu hamam için *"hammâm der sûk-ı Mâkiyân"*,[811] *"hammâm-ı kebîr der bazâr-ı Mâkiyân"*,[812] *"hammâm-ı Mâkiyân"*[813] nitelendirmeleri kullanılmıştır. Eskiden önünde tavuk satılan bir pazar kurulduğu için Tavukpazarı

---

805 *"…evkâf-ı şerîf-i mezbûreden vâkıf-ı müşârun-ileyh hazretlerinin türbe-i münevvereleri kurbünde binâ eylediği yek-tâ hammâmın tecdîd olunan kazgânı… yigirmi dört bin akçe, mahalline kazgân-ı mezbûr vaz' olununcaya değin vâki'masârif* on sekiz bin *akçe, hammâm-ı mezbûrun cihet-i mülk tathîri ve ihrâc-ı hammâliyye ve ırgâdiyye ve sâir levâzımıyla masrafı yigirmi dört bin akçe, hammâm-ı mezbûrun derûn-ı bîrûnunda halvetleri kubbeleri ve câmekânı kubbesi derûn-ı bîrûnlarında tecdîd eylediği beyaz sıvaları ve üzerlerine kireç ve harcıyla mebsût tuğla ve kiremitleri ta'mîrleri kırk sekiz bin akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 71b.

806 BOA, *TS.MA.d,* No. 1777, 3b.

807 BOA, *MAD.d,* No. 860, 168.

808 Yavaş, "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi", 48.

809 Dostoğlu, *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,* 443.

810 *"…cümle musakkafât-ı mevkûfeden biri babasının ve dedesinin evkâfı altında ve Şehreküstü demekle ma'rûfe mahalle üstündeki hammâm-ı cedîddir hadd-i garbîsinde ba'zuhû Habbâz Mestân mülküne ve ba'zuhû Sarı İmam mülküne muttasıldır ve hadd-i kıblîsinde ba'zuhû Hacı İskender kızı mülküne ve ba'zuhû Hacı Hâtûn demekle meşhûre olan Âişe Hâtun mülküne muttasıldır ve hadd-i şarkîsinde Âişe Hâtûn mülküne muttasıl ba'zuhû hamâm-ı merkûmda Bâyi'î Halîl bin Umûr mülküne ve ba'zuhû Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu vakfa ve ba'zuhû Hacı 'İvaz Paşa vakf eyledikleri dükkânlara muttasıldır ve hadd-i şimâlîsi yine Hacı 'İvaz Paşa vakf etdiği dükkânlardan dörder dükkân muttasıldır ki cânib-i kıblîsi nefs-i hammâm ve şarkîsi bâb-ı nefs-i hammâm ve garbîsi Hacı Çırâk Bey'in dükkânları ve şimâlîsi tarik-i 'âmmdır…"* VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 96.

811 BOA, *MAD. d,* No. 5762.

812 BOA, *MAD. d,* No. 5762.

813 BOA, *EV.HMH.d,* No. 689; BOA, *MAD.d,* No. 7770.

Hamamı olarak anıldığı söylenmektedir. Fakat 894/1488 yılında alınan bir kararla kötü kokması sebebiyle hamamın önündeki tavuk kafesleri kaldırılmıştır.[814] İçerisinde erkek ve kadınlar için ayrı bölümlerin yer aldığı çifte hamam, kesme taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir.[815] Ayverdi bu hamam için "Bursa'nın en müzeyyen hamamı",[816] Gabriel ise "Bursa'nın en güzel hamamı"[817] demiştir. Hamam erkek ve kadınlara ait soğukluk, ılıklık, sıcaklık, halvet, su deposu ve külhandan oluşmaktadır.[818] Çeşitli sebeplerle hamamın soğukluk, su deposu ve külhan kısımları günümüze ulaşamamıştır.

Hamamlar vakfa gelir sağlayan akar niteliğinde birimler olduğu için ücret karşılığı kiraya verilebiliyordu. Örneğin mezkur hamam 884/1479 yılında günlük 48 akçeye İbrahim Çelebi'ye kiralanmıştır.[819] 1 Rebîülâhir 1027/28 Mart 1618 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre hamam eskiden beri haftada bir gün kadınlara tahsis edilir ve bu kurala uymayan kişilere de kiraya verilmezdi.[820] Hamam çeşitli sebeplerle zaman içerisinde tamire ihtiyaç duymuştur. Buna göre 930/1524 senesinde hamamın soğukluk kısımları sıvanmış ve kapısı tamir edilmiştir.[821] 994/1586 yılında 56 akçeye suyolları onarılmıştır.[822] 996/1588 yılına ait bir belgeye göre Müdam b. Mustafa adlı bir kişi vakfın eski mütevellisi Ahmed bin Hüsâm'dan Tavukpazarı Hamamı'nı 4.320 akçeye kiralamış fakat hamam kazanı bir süre sonra delinerek kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine kiracı keşif talebinde bulunmuş ve yapılan kontroller neticesinde kiracının haklılığı ortaya çıkmıştır. Kiracının bu süre zarfında uğradığı zarar da vakıf tarafından karşılanmıştır.[823] 1000/1592 yılında 47 akçe masrafla hamam,[824] 1017/1609 yılında ise 7.900 akçeye hamam kazanı tamir edilmiştir.[825] Hamam, Celâli istilasında tamamen yanmış,

---

814 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/362.
815 Şehitoğlu, *Bursa Hamamları,* 63.
816 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/362.
817 Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/173.
818 Şehitoğlu, *Bursa Hamamları,* 65.
819 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/366.
820 *"…Tavukpazarında vâki' hammâma kadîmü'l-eyyâmdan berü emr-i şerîf ile haftada bir gün avratlar içün açılub işlenmek içün emr-i şerîf verilmişken… vârid olan emrime muhâlif ve olagelmiş mugayyer kimesneye iş etdirmeyesin…"* Bkz. *BŞS,* B 37, 99a.
821 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/366.
822 BOA, *TS.MA.d*, No. 7481-0001, 8b.
823 *"…Tavukpazarı'nda vâki' hammâmın bundan akdem evkâf-ı mezkûrenin mütevellîsi Ahmed bin Hüsâm nâm kimesneden biriyle dört bin üç yüz yigirmi akçe icâreye almışdım hâlen hammâmın kazgânı delinüb harâbe müşrif oldu kıbel-i şer'de üzerine varub görülmek taleb iddim dedikde… mahall-i mersûmun üzerine varub gördüklerinde fi'l-vâki' zikr olunan kazgân delik olduğu muhakkak olub ve hammâmı tutan kimesneye küllî zarar deyu infâk itdükleri…"* Bkz. *BŞS,* A 145, 251b.
824 BOA, *TS.MA.d*, No. 3605-0003, 8a.
825 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 289.

yenilenmesi ve onarılması gerekmiştir. Hamamın kadınlara ait kısmı 1029/1619 senesinde mahkeme izni ve mütevellinin önderliğinde 65.500 akçe sarf edilerek onarılmıştır. Bu meblağ hamamcı tayfasından Mustafa Ağa tarafından karşılanmıştır. Daha sonra vakıf, borcuna karşılık hamamı bir süreliğine Mustafa Ağa'ya kiralamıştır.[826] 1038/1629 senesinde 5.550 akçeye hamamın tadilatı yapılmış[827] ve aynı yıl Pınarbaşı'ndan gelen suyolları da tamir edilmiştir.[828] 1040/1630 yılında hamam için 4.800 akçe[829] 1041/1631'de ise hamama ait kapılar, külhan, kubbeler, suyolları, tepe camları, tuvalet vs. için 15.529 akçe harcama yapılmıştır.[830] Ayrıca hamam için 1042/1633 yılında 53.725,[831] 1044/1635'te 49.400,[832] 1046/1637 yılında 1.800,[833] 1046/1638'de 25.210,[834] 1050/1641'de 8.955,[835] 1078/1668'de 11.210,[836] ve 1115/1704 yılında ise 580 akçe tamirat masrafı kaydedilmiştir.[837] Hamam, günümüzde çarşı ve depo olarak kullanılmaktadır.

3. Eski Yeni (Ördekli) Hamam

Sultan II. Murad'a ait Receb 850/Eylül 1446 tarihli vasiyetnâmenin tercüme sûretinin sonunda zeyl vakfiye olarak nitelendirdiğimiz belgede *"hammâmen kâineten fî medîneti Bursa"* ifadesiyle geçen ve "Cemmâlîn" (Deveciler) adında bir mahallede yaptırılmış olan bir hamamdan bahsedilmektedir.[838] Bursa'nın köklü mahallelerinden biri olan Abdal Mehmed Mahallesi için eskiden "Deveciler" tabiri de kullanılmaktaydı.[839] Bulunduğu mahalle dikkate alındığında zikredilen hamamın Eski Yeni (Ördekli) Hamam olduğu

---

826 *"…Tavukpazarı hammâmı demekle ma'rûf olan çifte hammâm bundan esbak celâlî istilâsında bi'l-külliyye muharrik olub tecdîd ve meremmete eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc oldukda nisvâna mahsûs olan şıkk-ı harâb kalmağla mezbûr el-hâc Mustafa şıkk-ı harâbı 1029 senesi izn-i hâkimü'ş-şer' ve ma'rifet-i mütevellî ile tecdîd ü imâret idüb kendü malından altmış beş bin akçe sarf eyledügüne… hammâm-ı merkûm mezbûr el-hâc Mustafa'ya icâre-i müeccele ile îcâr olunub…"* Bkz. *BŞS,* B 45, 2b.

827 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 46.

828 Şehitoğlu, *Bursa Hamamları,* 65.

829 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 17.

830 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/366.

831 BOA, *MAD.d*, No. 860, 168.

832 BOA, *MAD.d*, No. 860, 143.

833 BOA, *MAD.d*, No. 860, 100.

834 BOA, *MAD.d*, No. 860, 83.

835 BOA, *MAD.d*, No. 860, 22.

836 BOA, *TS.MA.d*, No. 1777, 3b.

837 BOA, *EV.HMH.d*, No. 1300, 3b.

838 BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

839 Eski İpek Yolu'nun buradan geçmesi sebebiyle mahalle kervan develerinin konaklama mekânı haline gelmiş ve bu isimle anılır olmuştur. Günümüzde ise Kızyakup Mahallesi'nde bulunan bir sokağın ismidir. Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 52.

düşünülmektedir.[840] Gabriel, hamamın 1397 yılından önce Abdal Mehmed Mahallesi'nde inşa edilmiş olduğunu bildirmiştir.[841] Eskiden Bursa'da bir hamam yaptırılınca bu "yeni hamam" olarak nitelendirilir, sonrasında bir hamam daha yapılırsa da önceki "eski yeni hamam" ismiyle anılırdı.[842] Bu sebepten olsa gerek Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı yapıldıktan sonra bu hamam "Eski Yeni Hamam" olarak anılmıştır. Muhasebe kayıtları ve Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde bu hamam için "*hammâm-ı atîk"*[843] ve *"eski hammâm"*[844] ifadeleri kullanılmıştır. Zeyl-i vakfiyede belirtildiği üzere hamam için vâkıfın vasiyetnâmesinde belirttiği meblağdan arta kalan para kullanılmış ve hamam külliye vakfına ilhak edilmiştir. Hamamdan elde edilen gelir de vâkıfın isteği doğrultusunda kendi türbesine bağışlanmıştır.[845] Erkek ve kadınlara ait ayrı bölümler içeren bu büyük çifte hamamın kubbe süslemeleri dikkat çekicidir. Yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılan hamamda kadın ve erkeklere ait sırasıyla soğukluk, ılıklık, sıcaklık ve halvet kısımlarının bitiminde su deposu ve külhan yer almaktadır.[846] Arşiv belgelerinde yapılan taramalar neticesinde hamamla ilgili bazı vesikalara rastlanmıştır. Buna göre 963/1555-1556 yılında vakıf mütevellisi Seyyid Gazi, hamama ait kazanın kullanılamaz hale geldiğini yetkili mercilere ileterek tamir talebinde bulunmuştur. Neticede diğer masraflar da dâhil toplam 6.000 akçe ile tamirinin mümkün olabileceğine karar verilmiştir.[847] 994/1585-1586 yılına ait bir vesikadan öğrendiğimize göre vakfın eski câbîsi Mehmed Çelebi b. Hasan vazifedeyken hamam Abdi Bey'e 3 yıllığına kiralanmıştır. Abdi Bey bu süre zarfında kirasını vakfa düzenli olarak ödemiş ve geriye herhangi bir borcu kalmamıştır.[848] 996/1587-1588 senesinde Abdal Mehmed Mahallesi sakinleri vakfa ait

---

[840] Ayverdi zeyl-i vakfiyede geçen hamamın Yıldırım Bayezid döneminde yapımına başlanıp Çelebi Mehmed'in inşasını tamamlayarak oğlu II. Murad adına vakfettiği "Eski Yeni Hamam (Ördekli)" olduğunu, Raif Kaplanoğlu ise bu hamamın Murâdiye Hamamı olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451),* 2/323; Kaplanoğlu, "Muradiye Hamamı", *Bursa Muradiye Semti,* ed. Raif Kaplanoğlu & Aziz Elbas (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2008), 109.

[841] Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 1/172.

[842] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 2/50.

[843] BOA, *MAD.d*, No. 7770.

[844] BOA, *EV.d*, No. 9948.

[845] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 2/50.

[846] Şehitoğlu, *Bursa Hamamları,* 79, 80.

[847] *"…mütevellî olan Seyyid Gâzî… vakf-ı mezbûra müte'allik Eski Yeni Hammâm dimekle ma'rûf hammâmın kazgânı harâbe müşrif olub battâl olmuşdur ve vakf-ı mezbûra müte'allık dört bâb dükkân dahi harâbe- müşrif olmuşdur… tahmin-i sahîh ile cümle mürr-hâkka(?) altı bin akçe tahmîn olunub…"* Bkz. *BŞS,* A58, 39a.

[848] *"… evkâfına sâbıkan câbî olan Mehmed Çelebi b. Hasan… zamân-ı cibâyetimde evkâf-ı mezbûreden olub Abdal Mehmed mahallesinde vâkı' iken Yeni Hammâm demekle ma'rûf hammâm-ı mezbûrun Abdi Bey'in üç sene icâresinde olub benim zamanımda mezbûr Abdi hammâm-ı mezbûrun icâresini evkafa*

olan hamamın uzun süre kullanılmaması sebebiyle üzerinde ağaçların yeşerdiğini ve bu konuda önlem alınması gerektiğini yetkili mercilere bildirmiştir.[849] 2 Rebîülevvel 1082/9 Temmuz 1671 tarihli bir belgeye göre Pınarbaşı'ndan hamama akan suyun yatağı zamanla harap bir vaziyet almaya başlamış ve acilen tamiri gerekmiştir. Bu amaçla su yatağına yeni borular döşendiği sırada bazı ev sahipleri kendi çeşmelerine parasını ödemek suretiyle kurna koydururken bazıları da evinde şadırvan yaptırmıştır. Bu sebeple su azalmış ve de kirlenmiştir. Durumun mahkemeye bildirilmesi üzerine yapılan keşifte İbrahim Çelebi b. Musa adlı kişinin evindeki şadırvanın pis olduğu tespit edilmiştir. Bu şadırvanın kaldırılarak evdeki çeşmeye de kurna takılacağı kayda geçirilmiştir.[850] Duvarına eski vakıf mütevellisi İbrahim Paşa tarafından bir çeşme yaptırılmış olan hamam 900/1495, 1029/1620,[851] 1078/1668[852] ve 1251/1836 yıllarında tamir edilmiştir.[853] Bir süre depo olarak kullanıldıktan[854] sonra Osmangazi Belediyesi tarafından restore edilerek (2006-2008) "Ördekli Kültür Merkezi"ne dönüştürülmüştür.

C. Çarşılar, Dükkânlar ve Odalar

Çarşı, Farsça kökenli bir kelime olup içerisinde insanların alışveriş yaptıkları üstü kapalı veya açık olan günümüz tabiriyle pazar veya alışveriş merkezidir. Külliye vakfına ait muhasebe defterlerinde bünyesinde vakfa ait dükkân, oda çeşme, abdesthâne ve tuvaletlerin yer aldığı Murâdiye (sûk-ı Murâdiye), Eyne Bey (sûk-ı Eyne Bey) ve Mâkiyân (sûk-ı Mâkiyân) olmak üzere üç çarşıdan bahsedilmektedir. Murâdiye

---

teslim edüb benim zamanımda mesfûr Abdi zamanında bir akçe ve bir habbe bâkî kalmadı…" Bkz. *BŞS,* A 143, 79b.

849 *"Abdal Mehmed Mahallesi ahâlisi Meclis-i Şer'-i Şerîf'de takrîr-i kelâm edüb mahalle-i merkûmede Sultân Murâd vakfından bir hammâm olub nice zamandır mu'attal kalub üzerinde eşcâr-ı kesîre bitmişdir üzerine varılub görülmesini taleb iderler..."* Bkz. *BŞS,* A 145 191b.

850 *"…Eski Yeni demekle ma'rûf… hammâm-ı mezkûra câri olan mâ-ı merkûmun mecrâsı mürûr-ı eyyâm ile harâbe-müşrif olub 'imâret ve meremmete eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğu hâlen mecrâ-yı mâ-ı mezkûre mücedded künkleri bast olunub mâ-ı mersûmun me'an şerli olan ashâb-ı menâzili kendi çeşmelerine burma vaz' etmek üzre infâk olunmuşken ba'zı kimesne menzilinde şadırvân ve kavâr(?) ihdâs itmekle mâ-ı mezbûrun kıllet ve muhâfız olunmayub revse ve mezbele duhûlünden nâşi mülevves olmakla kıbel-i şer'den üzerine varılub ba'del müşâhede ve'l-mu'âyene mâ-i mezkûr mecrâ-yı kadîmine icrâ olunması matlubumuzdur… İbrahim Çelebi'nin menzilinde vâki' şadırvân hâdes olub dâima kavârdan(?) cârî olmakla mâ-i mezkûr kıllet ve muhâfazaya miknet olmadığı… zikr-i mürûr iden şadırvânı ref' u menzilinde vâki' çeşmeye burma vaz' itmeyi mezbûr İbrahim Çelebi'ye tenbiyye-i birle mâ-vâki' bi't-taleb ketb olundu…"* Bkz. *BŞS,* B 90, 102b

851 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 2/50.

852 BOA, *TS.MA.d,* No. 1777, 3b.

853 BOA, *EV.d,* No. 10122, 2a.

854 Beşbaş-Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III,* 363.

Çarşısı'nın Murâdiye Camii ile Bahribaba Camii arasında bulunduğu,[855] Eyne Bey Çarşısı'nın, aynı adı taşıyan hamamdan aşağı inen yolun üzerinde olduğu, Mâkiyân Çarşısı'nın ise Tavukpazarı Hamamı'nın yanında yer aldığı tahmin edilmektedir.[856] Çarşılar da külliyenin diğer yapıları gibi bazı yıllarda tamire muhtaç duruma gelmiştir. Örneğin 1005/1597 yılında Mâkiyân ve Eyne Bey çarşıları 195 akçe masrafla vakıf tarafından tamir ettirilmiştir.[857]

Bursa Şer'iyye Sicilleri ve vakıf muhasebe defterlerinden anlaşıldığı üzere vakfa ait gelirlerin bir kısmını dükkânlar (dekâkîn) ve odalardan (odahâ)/hücrelerden (hucurât) elde edilen kiralar oluşturmaktaydı. Külliye vakfiyesinde (22 Şevval 833/14 Temmuz 1430) vakfa ait toplam 26 adet dükkân, bulundukları mekânla birlikte zikredilmiştir. Buna göre 17 dükkân Eyne Bey Subaşı Hamamı'ndan aşağı inen yol üzerinde, 5 tane bu dükkânların karşısında, 3 tane Hamam-ı Cedîd'in (Tavukpazarı Hamamı) yanında ve bir tane de Hamam-ı Cedîd ile Halil b. Umur mülkü ortasında yer almaktadır.[858] Yaklaşık 400 yıl sonrasına ait bir musakkafât[859] defterine (1233/1818) göre ise dükkânların sayısı 43'e yükselmiştir. Vakfa sonradan ilhak edilmiş 17 dükkânın, vakfın gelir fazlasıyla mı yoksa şahsi bağışlar yoluyla mı temin edildiği tespit edilememiştir. Muhasebe defterleri ve Şer'iyye sicillerinde dükkânlar bulundukları çarşılara göre sınıflandırılmıştır. Buna göre 1233/1818 yılında Murâdiye Çarşısı'nda 3 adet pazarcı, ikişer adet kahve ve tütüncü ile birer adet semerci, kömürcü, bakkal, oduncu, ekmekçi, arpacı ve kasap olmak üzere toplam 14 dükkân mevcuttu. Eyne Bey Çarşısı'nda 3 adet berber, ikişer adet tütüncü ve ayakkabıcı ile birer adet oduncu, kasap, bakkal, börekçi, pazarcı, turşucu, terzi, kalaycı,

---

855 Kaplanoğlu, "Muradiye'de Yer Adları", 36.

856 VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No.93, 96-97.

857 BOA, *TS.MA.d,* No. 3638-0002, 6b.

858 *"üç dükkân ki hammâm-ı mezbûrun yanında cânib-i kıblîsinde ba'zı Mestân Habbâz mülküne ve ba'zı Begpars tekyesi vakfına muttasıldır ve cânib-i şarkîsi mukaddemâ zikr olunan Çırâk Bey'in dükkânlarına muttasıldır ve cânib-i şimâlîsi tarîk-i şâri'dir ve cânib-i garbîsi Degirmen arğına muttasıldır ve dahî musakkafâtdandır hammâm-ı mûmâ ileyhâ cânib-i şarkîsinde vâki' bir dükkân ki hammâm-ı mezbûr ile yol ve Halîl bin Umûr mülkü ortasında vâki' olmuşdur ve dahi musakkafâtdandır on yedi dükkân ki Eyne Bey Subaşı hammâmından aşağa inen yol cânibindedir ol dükkânların kıble cânibi hammâm önünde olan âb-hâne divârıdır ve gündoğusu cânibi dükkânları satan Halîl bin Umûr mülküne muttasıldır ve şimâl cânibi Sevinç Beg oğlu Mehmed mülküne muttasıldır ve günbatısı cânibi tarîk-i 'âmmdır ve dahi musakkafâtdandır beş dükkân ki zikr olunan on yedi dükkân da karşısındadır. Gündoğusu cânibi tarik-i 'âmmdır ve kıble cânibi 'İvâz ve Halîfe elinde olan vakıf dükkândır ve günbatısı cânibi Tosyaoğlu bağ-çesine muttasıldır ve şimâl cânibi a'lemü'l-'ulemâi's-semhü'l-mütebahhirîn ve ekmelü'l-fudalâ-i'r-rashi'l-muhyiddîn Mevlâna şemsü'l-milleti ve'd-dîn merhûm Nûreddin Hamza oğlu Mehmed oğlu mülküne muttasıldır…"* Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No.93, 96-97.

859 Dükkân, ev, hamam gibi üzeri kapalı olan mekânlar. Bkz. Devellioğlu, "musakkafât", 863.

leblebici ve harap bir dükkân olmak üzere toplam 17 dükkân; Mâkiyân Çarşısı'nda ise ikişer adet tütüncü ve bakırcı ile birer adet berber, terzi, bakkal, ekmekçi, pazarcı, şekerci, nalbant ve kahve olmak üzere toplam 12 dükkân bulunmaktaydı.[860] Vakıf dükkânlarının sadece 14 tanesinin külliye civarında ve kalan 39 dükkânın ise farklı semtlerde yer aldığı anlaşılmaktadır. Muhasebe kayıtlarında kiralık dükkânlarla beraber zikredilen kiralık odaların sayısı ve kullanım alanları hakkında bir malumata ulaşılamamıştır. Odaların önünde balkonu ve içinde tuvaleti olan konforlu birer kiralık yapı olduğunu arşiv vesikalarından öğreniyoruz.[861] Bu odaların hâne veya işyeri amacıyla kiralanmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Arşiv belgelerinde vakfa ait dükkân ve odalarla ilgili bazı tamir kayıtlarına rastlanmıştır. Buna göre 963/1555 yılında vakfa bağlı 4 adet dükkânın harap bir vaziyette olduğu yetkili mercilere ileterek tamir talebinde bulunulmuştur.[862] 994/1586 yılında serhâne (kelle paça) dükkânı 219 akçeye, Eyne Bey Çarşısı'ndaki dükkânlar ise 246 akçeye tamir edilmiştir.[863] 999/1591 senesinde vakıf mütevellisi Kasım Bey bin Abdülmennan'ın bazı vakıf dükkânları ve hücrelerinin tamire muhtaç olduğunu ve aslı bozulmadan yenilenmesi gerektiğini mahkemeye bildirmesi üzerine Mevlana İbrahim, mimar Üstad Süleyman ve bazı Müslümanlardan oluşan bir keşif heyetinin incelemeleri neticesinde tamir gereken kısımlar ve tahmini masraflar kaydedilmiştir. Buna göre Eyne Bey Çarşısı'ndaki 17 dükkânın tamirine 11.200 akçe, çarşı başında yer alan odaların önlerindeki sofa ve taşların harap olması, tuvalet kapılarının olmaması ve su mecralarının bozulması sebebiyle tüm bu eksikliklerinin giderilmesi ve tamirine 1.800 akçe, Tavukpazarı'ndaki 5 dükkânın dış yüzeyinin onarılmasına 1.550 akçe, çarşıda bulunan tuvaletlerin eksik kısımlarının tamamlanması ve bozulmuş olan su mecralarının onarımına 3.000 akçe, cami yakınında ahşabıyla tanınmış çarşıda bulunan 12 dükkânın dış yüzeyinde kiremitlerinin olmaması ve bazısının da harap vaziyette olması sebebiyle tamirlerine 3.500 akçe masraf öngörülmüştür.[864] 1158/1745 yılına ait bir belgede ise odun anbârıyla yerleri

---

860 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/300.

861 *BŞS,* B 10, 43a.

862 *"…vakf-ı mezbûra müte'allik dört bâb dükkân dahi harâbe- müşrif olmuşdur…"* Bkz. *BŞS,* A58, 39a.

863 BOA, *TS.MA.d,* No. 7481-0001, 8b.

864 *"…mütevellî… Kâsım Beg ibn-i Abdulmennân… ba'zı vakf-ı havânit ve hücerâtı ta'mîr ve termîme muhtâc olub uslûb-ı kadîmi üzre binâsı lâzım olmağı üzerine kıbel-i şer'den nâib ve mi'mâr irsâl olunub tahmîn-i sahîh ile tahmîn olunmasını taleb ideriz dedikde nevvâb-ı keşfden Mevlânâ İbrahim ve hâssa mi'mârlardan Üstâd Süleyman zeyl-i kitâbda mestûru'l-esâmi olan Müslimûn ile irsâl olunub varub müşâhede eylediğinde mahrûse-i mesfûre esvâkından Eyne Bey çarşısında vâki' on yedi bâb*

değiştirilecek olan hanın eski kapısı yerine 6.000 akçeye bir dükkân, yeni yapılacak büyük kapısının sağına ve soluna ise 12.000 akçeye 2 dükkân yapılacağı ifade edilmiştir.[865]

1000/1592'de Eyne Bey Çarşısı'ndaki dükkânın kanalizasyonu için 40 akçe, dükkânlar için 55 akçe; Mâkiyân Çarşısı'ndaki kasap dükkânının lağımına 11 akçe, çatısına 75 akçe, başka bir kasap dükkânının giderine ise 120 akçe; Murâdiye'deki kelle paça dükkânına 48 akçe, ve arpa dükkânına 80 akçe tamir masrafı kaydedilmiştir.[866] 1003/1595'te müşâhere câbîsinin elindeki kahvehâne 192 akçeye, Mâkiyân'daki kasap ve bakkâl dükkânı 66 akçeye,[867] 1009/1601'de arpa dükkânı 40 akçeye,[868] 1015/1606 yılında Eyne Bey Çarşısı'ndaki kalaycı dükkânı 1.006 akçeye, diğer bazı dükkânlar 1.331 akçeye, Mâkiyân Çarşısı'ndaki dükkânlar 4.002 akçeye, Murâdiyedeki dükkân ve odalar 1.149 akçeye,[869] 1016/1608 yılında Mâkiyân'daki dükkân ve odalar 970 akçeye, Eyne Bey'deki dükkânlar ise 9.070 akçeye,[870] 1021/1612'de Murâdiye'deki dükkânlar 653 akçeye, Eyne Bey'dekiler 2.062 akçeye, Mâkiyân'daki dükkânların çatıları ise 1.561 akçeye tamir edilmiştir.[871] 1022/1613 yılında Mâkiyân'dakiler 2.181 ve Murâdiye'dekiler 1.008 akçeye,[872] 1023/1614'te Mâkiyân'dakiler 3.046, Eyne Bey'dekiler ise 2.286 akçeye onarılmıştır.[873] 1031/1622'de Murâdiye'deki kahvehâne dükkânının çatısı 300 akçeye,

---

dükkânların el-havâc ve sâir ahâlî çevirüb tecdîde muhtâc olduğu müşâhid olmağın ta'mîr ve termîmine mezbûr Üstâd Süleyman ve merkûmun Müslümanlar tahmîn-i sahîh ile on bir bin iki yüz akçe tahmîn idüb ve mezkûr çarşu başında vâki' hücerâtın önlerindeki sofaları ve taşları inhidâma karîb olub ve kenîflerinin kapuları olmayub mecrâ-i miyâhları dahî bozulub ıslâha muhtâc olmakla mi'mâr-ı mezbûr tahmîn-i sahîh ile bin sekiz yüz akçe tahmîn edüb ve Tavukpazarı nâm mevzi'inde vâki' beş bâb dükkânların sathı mekşûf olup kiremîd ve sanata muhtâc olmayı binâ ve ta'mîrine bin beş yüz elli akçe tahmîn olunub ve sûk-ı mezbûrda vâki' kenîflerin ebvâbı olmayub ve suları mecârisi bozulub ta'mîr ve ıslâhına mi'mâr-ı mezbûr üç bin akçe tahmîn idüb ve merhûm-ı mezbûrun câmi'-i şerîfî kurbünde kendüleri ahşâbla ma'rûf olan çarşuda vâki' on iki dükkânın satûhunun kiremidleri olmayub ve ba'zısı şarkı inhidâmda olub ta'mîri lâzım olduğu cihetinden üç bin beş yüz akçe tahmîn olub …" Bkz. *BŞS,* B 10, 43a.

865 *"…hân-ı mezbûr odun anbârı olmak üzre nizâm verilmekle hân-ı mezbûrun 'atîk kapusu yerine müceddeden binâ ve ihdâs olunan bir bâb dükkân kerâste ve bedure tahtası ve mismâr ve üstâdiyye cemî'-i levazımıyla altı bin… taraf-ı garbîsine müceddeden güşâd ve ihdâs olunacak kebîr kapu… yemîn ve yesârında müceddeden binâ ve ihdâs olunacak iki bâb dükkân kerâste ve bedure tahtası vesâir levazımıyla on iki bin akçe …"* Bkz. *BŞS,* B 124, 110a.

866 BOA, *TS.MA.d*, No. 3506-0003, 8a-8b.

867 BOA, *TS.MA.d*, No. 1699-0001, 7b.

868 BOA, *TS.MA.d*, No. 1771, 10b.

869 BOA, *TS.MA.d*, No. 1707-0002, 8b.

870 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 306.

871 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 235.

872 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 218.

873 BOA, *MAD.d*, No. 5762, 198.

Mâkiyân'daki dükkânlar 1.000 akçeye,[874] 1034/1624'te Murâdiye Çarşısı'ndaki odaların tamiri ise 260 akçeye yapılmıştır.[875]

D. Diğerleri

Vakıf; zeminhâne, tâhunhâne, bahçe ve anbârlardan da kira geliri elde etmekteydi. Bunlar da tıpkı diğerleri gibi bazı senelerde çeşitli sebeplerle onarıma ihtiyaç duymuştur. Muhasebe defterlerinden tespit ettiğimiz tamir kayıtları şöyledir: 1000/1592'de Edremid zeminhânesi 2.575 akçeye,[876] 1003/1595'te Edremid, Ezine ve Ayazmend zeminhâneleri toplam 17.232 akçeye,[877] 1008/1600 yılında Memlaha-i Tavşanlı anbârı 3.925 akçeye[878]1009/1601 yılında Ayazmend bahçesi 9.200 akçeye,[879] 1013/1605'te Ayazmend zeminhânesi 2.680 akçeye,[880] 1015/1606 yılında Ayazmend ve Edremid zeminhâneleri 2.470 akçeye,[881]1016/1608 yılında Ezine zeminhânesi 5.333 akçeye,[882] 1017/1609 yılında Edremid tâhunhânesi 3.000 akçeye,[883] 1024/1615 yılında Memlahâ-i Tavşanlı anbârı 3.893 akçeye, Edremid'deki zeminhâne 4.000 akçeye ve Ayazmend'deki zeminhâne 1.500 akçeye,[884] 1026/1617 yılında Ezine'deki zeminhâne 1.250 akçeye,[885] 1028/1619 yılında Memlaha-i Tavşanlı anbârı 2.500 akçeye,[886] 1034/1624'te Depecik Köyü'ndeki buğday ve yulaf anbârı 5.000 akçeye[887] ve 1038/1629 yılında vakfa ait 2 bahçe ise 7.300 akçeye tamir edilmiştir.[888]

[874] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 143.
[875] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 89.
[876] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506-0003, 8a.
[877] BOA, *TS.MA.d*, No. 1699-0001, 7b.
[878] BOA, *TS.MA.d*, No. 1601, 4b.
[879] BOA, *TS.MA.d*, No. 1771, 10b.
[880] BOA, *TS.MA.d*, No. 1764, 8a.
[881] BOA, *TS.MA.d*, No. 1707-0002, 8b.
[882] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 306.
[883] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 289.
[884] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 182.
[885] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 164.
[886] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 143.
[887] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 89.
[888] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 46.

IV. DİĞER

Hayrât ve akarât dışında külliye alanı içerisinde bulunan bir ev ile arşiv belgelerinden varlığını tespit ettiğimiz külliye birimlerinin tamamlayıcı unsuru niteliğindeki tuvaletler bu başlık altında ele alınmıştır.

A. Ev

Cami avlusunun batı istikametinde bulunan ve Sultan II. Murad'a ait olduğu söylenen bir ev vardır. Fakat bu binanın 17. yüzyıla dayandığı düşünülmektedir.[889] Önceleri burada Sultan II. Murad'ın bir köşkü olduğu ve sonradan bir şekilde yıkılıp 17. yüzyılda temelleri üzerine tekrardan yapılmış olabileceği de ihtimal dâhilindedir. Bahçeli ve iki katlı olan ev selamlık, mutfak, harem ve iki salondan oluşmaktadır.[890] Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 1946 yılında restore edilen ev 1958 senesinden bu yana "17. Yüzyıl Osmanlı Evi Müzesi" olarak hizmet vermektedir.[891]

B. Tuvaletler

Vakfa ait cami, medrese, imâret ve çarşılarda tuvaletlerin bulunduğunu gerek şer'iyye şicilleri, gerekse de muhasebe kayıtlarından öğrenmekteyiz. Ayrıca külliye vakfiyesinde "ferrâş" ve bazı muhasebe kayıtlarında da buna ilaveten "hâdim-i helâ" adı altında temizlik personellerinin vazifelendirilmiş olması da tuvaletlerin varlığını kanıtlar niteliktedir. Arşiv vesikalarında "kenîf", "memşâ" ve "hela" tabirleriyle ifade edilmiş olan tuvaletler de külliyenin diğer birimlerinde olduğu gibi zaman zaman onarım geçirmiştir. Tespit edilen arşiv belgelerinden medresenin karşısında 4 adet tuvaleti olduğunu öğrenmekteyiz. Receb 1012/Aralık 1603 tarihli belgeye göre vakıf mütevellisi eskiden beri medresenin içinde tuvalet bulunmadığını, dışında mevcut 4 adet tuvaletinin ise tahâret için akan suları olmadığını dile getirerek tuvaletlere su tesisatı döşenmesi noktasında talepte bulunmuştur. Bunun üzerine medrese tuvaletlerine su borusu döşenmesi, gider yolu açılması, tuvaletlerin harap olmuş duvarları ve çatı kiremitlerinin yenilenmesi için toplam 2.000 akçe masraf tespiti yapılmıştır.[892] 1155/1743 yılına ait

---

889 Baykal, *Bursa ve Anıtları,* 38.
890 Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 526.
891 T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü" (Erişim 1 Aralık 2023).
892 *"…bi'l-fiil mütevellî olan Mustafa Beg bin İskender mahfil-i kazâda takrîr-i merâm idüb vâkıf-ı mûmâ-ileyhin mahrûse-i merkûmede vâki' medrese-i şerîfesinin kadîmden dâhilinde kenîfi olmayub haricinde*

başka bir belgede tuvalet kaldırımlarının 3.000 akçeye yapıldığı ifade edilmiştir.[893] 15 Safer 1272/27 Ekim 1856 tarihli vesikada ise 1855 tarihinde vuku bulan Bursa depremi sebebiyle hasar gören tuvaletlerin onarılacağı ifade edilmiştir.[894] Ayrıca medrese tuvaletleri 1017/1609 yılında 4.135 akçe,[895] 1018/1610 yılında 1.471 akçe,[896] 1031/1622'de 1.000 akçe,[897] 1264/1848 yılında 26 kuruş[898] ve 1269/1853 yılında ise 65 kuruş masrafla tamir edilmiştir.[899]

Muhasebe defterlerinden imâret ve cami avlularında da tuvaletlerin var olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat cami ve imâretteki tuvalet sayıları tespit edilememiştir. 1013/1605'de imâret yakınındaki tuvalet 13 akçeye,[900]1044/1635'te imâret tuvaletinin giderleri 1680 akçeye,[901] 1110/1699'da cami ve imâret tuvaletlerinin kapıları 360 akçeye,[902] 1262/1846 senesinde imâret avlusu önünde olan tuvaletler 36 kuruşa,[903]1263/1847 yılında imâret önündeki tuvaletlerin çatıları 215,75 kuruşa ve kapıları 31 kuruşa,[904] 1272/1856'da tuvaletlerin suyolları 155 kuruşa[905] 1277/1861'de ise külliyedeki tuvaletler 361 kuruşa tamir edilmiştir. [906] Vakfın dükkân ve odalarının yer aldığı çarşılarda da tuvaletlerin olduğunu yine arşiv vesikalarından öğrenmekteyiz. Buna göre 999/1590'da Eyne Bey Çarşısı'ndaki vakıf odalarına ait tuvaletlerin 1.800 akçe, Tavukpazarı (Mâkiyân) Çarşısı'ndaki vakfa ait tuvaletlerin ise 10.000 akçe masrafla tamir edilebileceği öngörülmüştür.[907] 1000/1592 yılında Eyne Bey Çarşısı'ndaki

dört bâb kenîf olub zikr olunan kenîflerin kadîmden tahâret içün mâ-i cârisi olmayub künkle icrâya ta'mîr ve meremmet mümkün idüği zikr olunan kenîflerin kadîminden tahâret içün mâ-i cârisi olmayub künkle icrâsı içün kârîzi yolu ve dîvarları ve sakfının kiremidleri harâb olub ta'mîr ve meremmetiyçün cem'an iki bin akçeye ancak ta'mîri mümkün idüği tahmîn-i sahîh ile tahmîn olunduğunu…" Bkz. *BŞS,* A 155, 75a.

893 *"…medrese-i mezbûrenin zukâk kapusu hâricinde taraf-ı şimâlinde vâki' memşâlara varınca kaldırımları hadîd ve tâş iştirâsı üstâdiyyeleri üç bin akçe…"* Bkz. *BŞS,* B 124, 71b.

894 *"…mahâll-i mezkûr hâricinde helâlar ta'mîriyle…"* BOA, *İ.MVL,* No. 344, Gömlek No. 14903, 4.

895 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 289.

896 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 273.

897 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 143.

898 BOA, *EV.d,* No. 13343 5a.

899 BOA, *EV.d,* No. 15006, 3a.

900 BOA, *TS.MA.d,* No. 1764, 8a.

901 BOA, *MAD.d,* No. 860, 143.

902 BOA, *EV.HMH.d,* No. 1053, 2a.

903 BOA, *EV.d,* No. 12804, 3a, 5a.

904 BOA, *EV.d,* No. 13055, 3a, 5a.

905 BOA, *EV.d,* No. 15976, 3b.

906 BOA, *EV.d,* No. 17352, 2b.

907 *"…Eyne Bey… çarşı başında hücerâtın… kenîflerinin kapuları olmayub mecrâ-yı miyâhları dahî bozulub ıslâha muhtâc olmakla mi'mâr-ı mezbûr tahmîn-i sahîh ile bin sekiz yüz akçe tahmîn edüb…*

abdesthâne kapısı 25 ve Mâkiyân Çarşısı'ndaki ise 78 akçeye[908] 1013/1605'de Mâkiyân Çarşısı'ndaki tuvaletler 1.103 akçeye[909]1018/1610 yılında Mâkiyân Çarşısı'ndaki tuvaletin suyolları 1.471 akçeye onarılmıştır.[910] 1024/1618 yılında Mâkiyân Çarşısı'ndaki tâbhânenin tuvaleti,[911] 1037/1628'de Murâdiye'deki tuvaletler (450 akçe),[912] 1040/1630 yılında Mâkiyân ve Eyne Bey çarşılarındaki tuvaletlerin kapıları (691 akçe), Mâkiyânda'kilerin su yolları (1220 akçe)[913] tamir edilmiştir.

Tavukpazarı… sûk-ı mezbûrda vâki' kenîflerin ebvâbı olmayub ve suları mecârisi bozulub ta'mîr ve ıslâhına mi'mâr-ı mezbûr on bin akçe tahmîn idüb…" Bkz. *BŞS,* B 10, 43a.

908 BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 8a.

909 BOA, *TS.MA.d,* No. 1764, 8a.

910 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 273.

911 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 182.

912 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 62.

913 BOA, *MAD.d,* No. 5762, 17.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYENİN EKONOMİK YAPISI

I. GELİR KAYNAKLARI

Külliyelerin bünyesinde yer alan müessesât-ı hayriyenin (hayır kurumları) devamlılığı için gerekli olan harcamalar akarât-ı mevkûfeden (vakfın gelirleri) karşılanmıştır. Sultan II. Murad Bursa'daki külliyesi için 15. yüzyılda hazırlattığı vakfiyesinde detaylı bir şekilde ele aldığı gibi birtakım gelirler tahsis etmiştir. Vakfiyedeki 26 dükkân, 13 köy, beşer tarla ve divan, 4 yer, 3 ark, birer tane hamam ve tuzla ile vasiyetnâmede bahsedilen hamam da dâhil olmak üzere vakfın toplam 59 adet gelir getiren mülkü bulunmaktadır. Fakat vakıf muhasebe defterleri ve tahrir defterleri bize külliye vakfına ait gelir kaynaklarının sabit kalmayıp ilerleyen süreçlerde arttığını göstermiştir. Muhasebe defterleri vakfın gelir kaynakları ve miktarları konusunda doyurucu bilgiler sunmaktadır. Özellikle 1000-1051/1592-1642 sürecini kapsayan defterlerde detaylı olarak kaydedilen gelir kalemleri ve başlıklar baz alınarak külliyenin gelirlerini kira, mukâtaa, köy, müteferrik ve ek olmak üzere 5 kısımda inceleyeceğiz. Aşağıdaki tabloda vakfın tespit edilen birer yıllık muhasebe defterlerindeki nakdî gelir çeşitlerinin yıllara göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 11: Gelir Birimlerinin Yıllara Göre Dağılımı[914]

Muhasebe Dönemi (Hicrî/Mildî)	Kira Gelirleri	Mukâtaa Gelirleri	Köy Gelirleri	Müteferrik Gelirler	Cari Dönem Toplamı	Ek Gelirler	Toplam Gelir
1000-1001 1592-1593	207.94a.	664.469a.	70.173a.	82.561a.	837.997a.	1.627.599a	2.465.596a.
1003-1004 1595/1596	20.415a.	635.362a.	72.318a.	75.699a.	803.794a.	1.344.070a.	2.147.864a.
1005-1006 1597-1598	24.588a.	638.205a.	76.724a.	112.165a.	851.682a.	1.1260.29a.	1.977.711a.
1013-1014 1605-1606	30.354a.	732.333a.	76.058a.	22.864a.	861.609a.	496.827a.	1.358.436a.
1016-1017 1608-1609	28.692a.	718.666a.	70.143a.	22.690a.	840.191a.	188.577a.	1.028.768a.
1017-1018 1609-1610	26.728a.	729.666a.	80.286a.	25.420a.	862.100a.	217.314a.	1.079.414a.
1018-1019 1610-1611	25.272a.	729.666a.	80.778a.	124.208a.	959.924a.	113.983a.	1.073.907a.
1019-1021 1611-1612	27.638a.	736.666a.	80.778a.	73.084a.	918.166a.	158.638a.	1.076.804a.
1021-1022 1612-1613	25.632a.	739.999a.	80.778a.	69.079a.	915.488a.	109.843a.	1.025.331a.
1022-1023 1613-1614	27.768a.	740.999a.	80.784a.	111.150a.	960.701a.	111.379a.	1.072.080a.
1023-1024 1614-1615	25.632a.	740.999a.	83.863a.	4.184a.	854.678a.	107.949a.	962.627a.
1024-1025	25.632a.	740.999a.	82.482a.	9.639a.	858.752a.	249.287a.	1.108.039a.

[914] Para birimi akçe olan yıllarda "a.", kuruş olan yıllarda ise "kr." kısaltmaları kullanılmıştır.

1615-1616							
1026-1027 1617-1618	26.642a.	740.999a.	84.114a.	14.295a.	866.050a.	115.296a.	981.346a.
1028-1029 1619-1620	24.712a.	749.666a.	91.155a.	60.763a.	926.296a.	132.333a.	1.058.629a.
1034-1035 1624-1628	16.236a.	842.266a.	119.844a.	7.529a.	985.875a.	93.150a.	1.079.025a.[915]
1038-1039 1629-1630	27.912a.	797.998a.	82.174a.	3.879a.	911.963a.[916]	450.085a.	1.362.048a.[917]
1044-1045 1635-1636	31.858a.	769.207a.	67.512a.	339a.	868.916a.	473.230a.	1.342.146a.
1046-1047 1637-1638	33.100a.	787.833a.	77.835a.	3.879a.	902.647a.[918]	18.939a.	921.586a.[919]
1048-1049 1639-1640	30.480a.	870.237a.	85.729a.	7.739a.	994.185a.	64.618a.	1.058.803a.
1049-1050 1640-1641	35.560a.	1.096.537a	93.251a.	6.439a.	1.231.787a.	364.412a.	1.596.199a.
1050-1051 1641-1642	29.220a.	1.014.400a	92.204a.	13.896a.	1.149.720a.[920]	473.433a.	1.623.153a.[921]
1071-1072 1661-1662	43.919a.	1.171.600a	98.076a.		1.313.595a.[922]		1.313.595a[923]
1085-1086 1675-1676	43.995a.	1.072.000a	102.491a.		1.218.486a.		1.218.486a.
1086-1088 1676-1677	1.201.445a.				1.201.445a.		1.201.445a[924]
1115-1116 1704-1705	29.355a.	1.385.100a			1.414.455a.		1.414.455a.
1124-1125 1712-1713	382.95a.[925]	1.8651.00a[926]	16.560a.		1.906.995a.[927]	444.000a.	2.350.995a.[928]
1135-1136 1723-1724	36.000a.	2.036.295a	120.000a.		2.192.295a.	12.000a.	2.204.295a.
1172-1173 1759-1760	418,4kr. */50.208a*	6.233,4kr. / *748.008a.*			6.651,8kr. */798.216a.*		6.651,8kr. */798.216a.*
1173-1174 1760-1761	300kr. */36.000a*		7.714,5kr. / *92.5740a.*				8.014,5kr. */961.740a.*

[915] Defterde 1.079.016 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No.5762, 74.

[916] Cari dönem toplamı defterde 671.163 akçe olarak yani 240.800 akçe eksik kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 30.

[917] Toplam gelir, cari dönem gelirleri toplamında yapılan hata sebebiyle defterde 1.121.248 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 30.

[918] Defterde mevcut cari dönem geliri 901.268 akçe olarak yani 1.199 akçe eksik kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 90.

[919] Defterde yanlışlıkla 920.226 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 90.

[920] Defterde 1.199.720 akçe olarak yani 50.000 akçe fazla yazılmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 14.

[921] Defterde 1.473.153 akçe olarak yani 150.000 akçe eksik kaydedilmişti. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 14.

[922] Yanlışlıkla 1.306.493 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 7770, 2.

[923] 7.102 akçe eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 7770, 2.

[924] Muhasebe raporunda gelirler toplamı 12 yük 1.445 akçe olarak verilmesine rağmen bütünlük sağlaması açısından meblağ tabloda akçeye çevrilerek yazılmıştır. (1 yük=100.000 akçe) Bkz. BOA, *TS.MA.e,* No. 1288, Gömlek No. 92, 2a.

[925] Kira gelirleri toplamında hata yapılmış olup doğrusu 55.895 akçedir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No. 1802, 1b.

[926] Mukâtaa gelirleri toplamında hata yapılmış olup doğrusu 1.925.100 akçedir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No. 1802, 1b.

[927] Cari dönem gelirini oluşturan birimleri topladığımızda 1.919.955 akçe yapmaktadır. Fakat kira ve mukâtaa gelirlerinin toplamlarında da hata yapıldığı için bu sonuç da doğru değildir. Hesaplamalar düzeltildiğinde cari dönem toplamı aslında 1.997.555 akçe olmalıdır. Bkz. BOA, *EV.HMH. d,* No. 1802, 1b.

[928] Defterdeki cari dönem toplamıyla ek gelirler toplandığında tablodaki sonucu verse de cari dönemdeki hata sebebiyle toplam gelir 90.560 akçe eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* 1802/1b.

1174-1175 1761-1162	38.301a.			9.180a.	47.481a.	1.471.257a.[929]	1.518.738a.
1213-1214 1799-1800	39.290a.				39.290a.	1.217.760a.	1.257.050a.
1224-1225 1809-1810	43.695a.				43.695a.	1.217.760a.	1.261.455a.
1230-1231 1815-1816	43.695a.				43.695a.	1.217.760a.	1.261.455a.
1236-1237 1821-1822	43.698a.				43.698a.	1.217.760a.	1.261.458a.
1238-1239 1823-1824	43.695a.				43.695a.	1.217.760a.	1.261.455a.
1239-1240 1824-1825	43.695a.				43.695a.	1.217.760a.	1.261.455a.
1242-1243 1827-1828	43.695a.				43.695a.	1.217.760a.	1.261.455a.
1244-1245 1829-1830	43.695a.				43.695a.	1.217.760a.	1.261.455a.
1246-1247 1831-1832	43.695a.				43.695a.	1.217.760a.	1.261.455a.
1250-1251 1835-1836	275kr. / *33.000a.*		82.585kr. /9.910.200a.		82.860kr. */9.943.200a.*	10.148kr. */1.217.760a.*	93.008kr. */11.160.960a*
1251-1252 1836-1837	275,3kr.[930] / *33.036a.*		59.910kr. */7.189.200a.*		60.185,3kr. */7.222.236a.*	10.140kr. */1.216.800a.*	70.325,3kr.[931] */8.439.036a.*
1254-1255 1839-1840	276kr. / *33.120a.*		127.580kr. */15.309.600a.*		127.856kr. */15.342.720a.*		127.856kr. */15.342.720a.*
1258-1259 1842-1843	276kr. / *33.120a.*		14.038,65kr */1.684.638a.*		140.314,65kr */16.837.758a.*		140.314,65kr */16.837.758a.*
1259-1260 1843-1844	276kr. / *33.120a.*		123.041,5kr. */14.764.980a.*		123.317,5kr. */14.798.100a.*		123.317,5kr. */14.798.100a.*
1262-1263 1846-1847	276kr. / *33.120a.*		146.991,5kr. */17.638.980a.*		147.267,5kr. */17.672.100a.*		147.267,5kr. */17.672.100a.*
1263-1264 1847-1848	276kr. / *33120a.*		141291,5kr. */16.954.980a.*		141.567,5kr. */16.988.100a.*		141.567,5kr. */16.988.100a.*
1264-1265 1848-1849	276kr. / *33.120a.*		142.391,5kr. */17.086.980a.*		142667,5kr. /17120100a.		142667,5kr. /17120100a.
1266-1267 1850-1851	326kr. / *39.120a.*		137.766,5kr. */16.531.980a.*		138.092,5kr. */16.571.100a.*		138.092,5kr. */16.571.100a.*
1267-1268 1851-1852	276kr. / *33.120a.*		145.791,5kr. */17.494.980a*		146.067,5kr. */17.528.100a*		146.067,5kr. */17.528.100a*
1268-1269 1852-1853	326kr. / *39.120a.*		146.561,5[932] */17.587.380a*		146.887,5kr. */17.626.500a*		146.887,5kr. */17.626.500a*
1269-1270 1853-1854	326kr. / *39.120a.*		149.315kr. */17.917.800a*		149.641kr. */17.956.920a*		149.641kr. */17.956.920a*
1270-1271 1854-1855	326kr. / *39.120a.*		199.288,5kr. */23.914.620a*		199.614,5kr. */23.953.740a*		199.614,5kr. */23.953.740a*
1271-1272 1855-1856	326kr. / *39.120a.*		193.895,5kr. */23.267.460a*		194.221,5kr. */23.306.580a*		194.221,5kr. */23.306.580a*
1272-1273 1856-1857	326kr. / *39.120a.*		183.151,5kr. */21.978.180a*		183.477,5kr. */22.017.300a*		183.477,5kr. */22.017.300a*
1273-1274 1857-1858	326kr. / *39.120a.*		157.996,5kr. */18.959.580a*		158.322,5kr. */18.998.700a*		158.322,5kr. */18.998.700a*
1274-1275 1858-1859	326kr. / *39.120a.*		163.924,5kr. */19.670.940a*		164.250,5kr. */19.710.060a*		164.250,5kr. */19.710.060a*

[929] Bu muhasebe defterinde hesaplar kuruş ve akçe cinsinden verilmiştir. Ek gelirler toplamı 1.471.200 akçe olmalıdır. Fakat defterde 57 akçe eksik kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No. 5272, 1b.

[930] Kira gelirleri toplamında hata yapılmış olup doğrusu 276,3 kuruştur. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 10122, 1b.

[931] Kira gelirleri toplamında yapılan hata dolayısıyla 1 kuruş eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 10122, 1b.

[932] 146.897,5 kuruştan *sehven* şerhiyle 10 kuruş çıkarılarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 14722, 1b.

1275-1276 1859-1860	326kr. / *39.120a.*	179.211,5kr. */21.505.380a*		179.537,5kr. */21.544.500a*		179.537,5kr. */21.544.500a*
1277-1278 1861-1862	326kr. / *39.120a.*	158.841,5kr. */19.060.980a*		159.167,5kr. */19.100.100a*		159.167,5kr. */19.100.100a*
1279-1280 1863-1864	326kr. / *39.120a.*	147.889,5kr. */17.746.740a.*		148.215,5kr. */17.785.860a*		148.215,5kr. */17.785.860a*

Tabloda görüldüğü üzere kira, mukâtaa ve köy gelirleri ile müteferrik gelirler vakfın o yılki cari dönem gelirlerinin bileşenlerini oluşturmaktadır. Buna ek gelirleri de dâhil ettiğimizde muhasebe defterlerinde *asl-ı mal* olarak ifade edilen toplam gelir ortaya çıkmaktadır. 1051/1642 senesine kadarki defterlerde tüm gelir çeşitleri müstakil başlıklar altında düzenli bir şekilde yer alırken sonraki yıllarda kira gelirleri hariç diğerlerinin süreklilik göstermediği ve defter yapılarındaki değişiklik sebebiyle gelir kalemlerinin karışık halde kaydedildiği gözlemlenmiştir. Toplam gelir içerisindeki en yüksek pay 1000-1005/1592-1597 yılları arasında ek gelirlere aitken sonraki dönemlerde mukâtaa gelirleri ilk sırayı almıştır. 1250/1835 senesinden itibaren aynî olarak toplanan köy gelirlerinin paraya çevrilerek kaydedilmeye başlamasıyla birlikte miktar bakımından köy gelirleri ilk sıraya yükselmiştir. 1023/1614 senesine kadar kira gelirleri son sırada yer alırken bu seneden itibaren miktarı gittikçe azalan müteferrik gelirler sonunculuğa gerilemiştir. 1213-1246/1799-1831 sürecindeki yaklaşık 33 yıllık zaman diliminde vakfın nakdî olarak sadece sabit kira ve ek gelirlere sahip olduğu görülmüştür. 1172-1173/1759-1760 dönemleri de dâhil olmak üzere 1250/1835 yılından itibaren muhasebe defterlerinde akçe yerine kuruş ve para kullanılmıştır. Gelir miktarlarının yıllara göre karşılaştırmasını yapabilmek için defterlerde kuruş olarak verilen miktarların akçe cinsinden karşılıkları tarafımızca hesaplanarak tabloya aktarılmıştır. Akçenin kuruş karşısında değer kaybetmesiyle birlikte fiyatlarda 1250/1835 yılından itibaren ani bir artış yaşanmış ve 23.306.580 akçe ile cari dönem ve toplam gelir miktarı tavan seviyesine ulaşmıştır. 1213/1799 yılından itibaren müteferrik gelirlere, 1254/1839 senesinden itibaren de ek gelirlere artık muhasebe defterlerinde rastlanmamıştır. Gelir çeşidi azalan vakıf sadece kira ve nakde çevirdiği mahsulat gelirleriyle hayatta kalmaya çalışmıştır. Vakfın gelir çeşitleri aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

A. Kira Gelirleri

Vakıf, sahip olduğu dükkân, oda, hamam, bahçe, zemin ve değirmenlerden düzenli olarak kira geliri sağlamaktaydı. Muhasebe defterlerinde bu nitelikteki gelirler *müşâherât* başlığı

altında yer almıştır. Vakfiyede kiralık gelir olarak Hamâm-ı Cedîd (Tavukpazarı Hamamı), 26 dükkân ve bir yerden bahsedilmiştir.[933] Ayrıca vâkıfın vasiyetnâmesinde gelirini türbesine bağışladığı hamam[934] (Eski Yeni Hamam) da kira gelirleri arasında yer almıştır.

Tablo 12: Vakfiye ve Vasiyetnâmede Geçen Kiralık Gelir Kaynakları

Adı	Geçtiği Yer	Cinsi	Bulunduğu Yer
Hamâm-ı Cedîd	Vakfiye	Musakkafât	Şehreküstü Mahallesi'nin üstü.
1 Dükkân			Hamâm-ı Cedîd ile Halil Bin Umur mülkünün ortası.
3 Dükkân			Hamâm-ı Cedîd'in yanı.
17 Dükkân			Subaşı Hamâmı'ndan aşağı inen yolun üzeri.
5 Dükkân			17 dükkânın karşısı.
Eski Yeni Hamam	Vasiyetnâme		Cemmâlin (Deveciler) Mahallesi (Abdal Mehmed Mahallesi)
Bir kıt'a yer	Vakfiye	Yer	Hamâm-ı Cedîd'in yanı.

Tabloya baktığımızda musakkafât olarak nitelendirilen vakıf dükkânları ve hamamlar ile bir parça yerin Bursa merkezde bulunduğunu görmekteyiz. Muhasebe defterlerindeki verilerden yola çıkarak vakfın kira geliri çeşidinin ve sayısının arttığını söyleyebiliriz. Aşağıdaki tabloda muhasebe defterlerinde düzenli olarak yer alan kira gelirlerinin cinsi ve yıllara göre miktarları yansıtılmıştır.

Tablo 13: Kira Gelirlerinin Cinsine Göre Dağılımı

Hesap Dönemi (Hicrî/Miladî)	Dükkânlar ve Odalar	Hamamlar	Diğerleri	Toplam
994-995 / 1586-1587 (10 ay)	14.876	9.010	345	24231 akçe
1000-1001 / 1592-1593	19.354	1.440		20794 akçe
1003-1004 / 1595-1596	19.695	720		20415 akçe
1005-1006 / 1597-1598	23.868	720		24588 akçe
1008-1009 / 1600 (9 ay)	17.821	540		18361 akçe
1009 / 1600-1601 (6 ay)	11.934	360		12294 akçe
1009-1010 / 1601 (10 ay)	19.890			19890 akçe
1013-1014 / 1605-1606 (14 ay)	30.354			30354 akçe
1015 / 1606-1607 (8 ay)	16.448			16448 akçe
1016-1017 / 1608-1609	23.356	5.400		28692 akçe
1017-1018 / 1609-1610 (13 ay)	26.728			26728 akçe
1018-1019 / 1610-1611	23.832	1.440		25272 akçe
1019-1021 / 1611-1612 (13 ay)	25.688	1.950		27638 akçe
1021-1022 / 1612-1613	23.832	1.800		25632 akçe
1022-1023 / 1613-1614 (13 ay)	25.818	1.950		27768 akçe
1023-1024 / 1614-1615	23.832	1.800		25632 akçe
1024-1025 / 1615-1616	23.832	1.800		25632 akçe

[933] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 96-97.
[934] BOA, *AE.SMRD.II*, No. 1, Gömlek No. 6.

1026-1027 / 1617-1618	24.842	1.800		26.642 akçe
1028-1029 / 1619-1620	22.912	1.800		24.712 akçe
1031 / 1622-1623 (3 ay)	65.88	90		6.678 akçe[935]
1031-1032 / 1622-1623 (9 ay)	15.651			15.651[936] akçe
1034-1035 / 1624-1625 (9 ay)	16.236			16.236 akçe
1037-1038 / 1628-1629	27.912			27.912 akçe
1038-1039 / 1629-1630	27.912			27.912 akçe
1040-1041 / 1630-1631 (16 ay)	44.416			44.416 akçe
1042-1043 / 1633-1634 (16 ay)	30.306	3.300		33.606 akçe
1044-1045 / 1635-1636 (13 ay)	22.888	8.970		31.858 akçe
1045-1046 / 1636-1637	21.300	9.720		31.020 akçe
1046-1048 / 1637-1638	22.300	10.800		33.100 akçe
1047-1048 / 1638-1639	20.382	9.360		29.772 akçe[937]
1048-1049 / 1639-1640	20.400	10.080		30.480 akçe
1049-1050 / 1640-1641 (14 ay)	17.500	10.920		35.560 akçe[938]
1050-1051 / 1641-1642 (14 ay)	20.040	9.180		29.220 akçe[939]
1051-1052 / 1642 (6 ay)	10.660	4.320		14.980 akçe
1071-1072 / 1661-1662	27.632	2.160	2.367	32.399 akçe[940]
1078-1081 / 1668-1671 (3 yıl)	82.485	39.960	7.161	124.597 akçe[941]
1085-1086 / 1675-1676	21.540	20.160	2.295	43.995 akçe
1115-1116 / 1704-1705	15.540	11.520	2.295	29.355 akçe
1124-1125 / 1712-1713	14.400	21.600	2.295	38.295 akçe
1135-1136 / 1723-1724	14.400	21.600	2.295	38.295 akçe
1172-1173 / 1759-1760	160,625 kuruş *(19.275 akçe)*	257,775 kuruş *(30.933 akçe)*		418,4 kuruş *(50.208 akçe)*
1173-1174 / 1760-1761	300 kuruş *(36.000 akçe)*			300 kuruş *(36.000 akçe)*
1174-1175 / 1761-1762	14.396	21.610	2.295	38.301 akçe
1213-1214 / 1799-1800	14.400	22.680	2.215	39.290[942] akçe
1224-1225 / 1809-1810	14.400	27.000	2.295	43.695 akçe
1230-1231 / 1815-1816	14.400	27.000	2.295	43.695 akçe
1236-1237 / 1821-1822	14.400	27.000	2.298	43.698 akçe
1238-1239 / 1823-1824	14.400	27.000	2.295	43.695 akçe
1239-1240 / 1824-1825	14.400	27.000	2.295	43.695 akçe
1242-1243 / 1827-1828	14.400	27.000	2.295	43.695 akçe
1244-1245 / 1829-1830	14.400	27.000	2.295	43.695 akçe

[935] Toplam gelir 7.038 akçe olmasına rağmen 360 akçe tahsil edilemeyince miktar 6.678 akçeye düşmüştür. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 121.

[936] Toplam gelir 17.874 akçe olmasına rağmen 2.223 akçe tahsil edilememiş ve miktar 15.651 akçeye düşmüştür. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 97.

[937] Gelir toplamında 30 akçe fazla hesaplandığı tespit edilmiş olup doğrusu 29.742 akçedir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 72.

[938] Gelir toplamına 7.140 akçe fazla yazılmış olup doğrusu 28.420 akçedir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 30.

[939] Gelir toplamı aslında 30.330 akçe iken 1.440 akçesi tahsil edilemediği için miktar 29.220 olarak kalmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 14.

[940] Hamamlardan ve diğer bazı kiralardan 11.520 akçe battâliye olarak çıkarılmış yani tahsil edilememiş ve hesaplamada yanlışlık yapılmıştır. Doğrusu 32.159 akçe olmalıdır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 7770, 2.

[941] Toplam 124.606 akçe olmalıdır. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No. 1777, 1b.

[942] Toplam 39.295 akçe olmalıdır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No. 7499, 2b.

1246-1247 / 1831/1832	14.400	27.000	2295	43.695 akçe
1250-1251 / 1835-1836	275 kuruş *(33.000 akçe)*			
1251-1252 / 1836-1837	275,3 kuruş[943] *(33.036 akçe)*			
1254-1255 / 1839-1840	276 kuruş *(33.120 akçe)*			
1258-1259 / 1842-1843	276 kuruş *(33.120 akçe)*			
1259-1260 / 1843-1844	276 kuruş *(33.120 akçe)*			
1262-1263 / 1846-1847	276 kuruş *(33.120 akçe)*			
1263-1264 / 1847-1848	276 kuruş *(33.120 akçe)*			
1264-1265 / 1848-1849	276 kuruş *(33.120 akçe)*			
1266-1267 / 1850-1851	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1267-1268 / 1851-1852	276 kuruş *(33.120 akçe)*			
1268-1269 / 1852-1853	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1269-1270 / 1853-1854	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1270-1271 / 1854-1855	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1271-1272 / 1855-1856	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1272-1273 / 1856-1857	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1273-1274 / 1857-1858	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1274-1275 / 1858-1859	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1275-1276 / 1859-1860	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1277-1278 / 1861-1862	326 kuruş *(39.120 akçe)*			
1279-1280 / 1863-1864	326 kuruş *(39.120 akçe)*			

Tabloda vakfa ait kira geliri sürelerinin bir yıl ile sınırlı olmayıp değişkenlik arz ettiği görülmektedir. 1031/1622 yılına ait muhasebe dönemi en kısa (3 ay), 1078-1081/1668-1671 dönemi ise en uzun (3 yıl) kira geliri süresine sahiptir. Bir yıllık kira gelirlerine sahip muhasebe dönemlerini baz alırsak gelir miktarının 20.415 akçe ile en düşük olduğu yıl 1003/1595 iken en yüksek olduğu yıl ise 43.995 akçe ile 1085/1675'tir. Kira gelirleri 19. yüzyıla kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemesine rağmen 1021/1612, 1023/1614 ve 1024/1615 yıllarında 25.632 akçe; 1037/1628 ve 1038/1629 yıllarında 27.912 akçe, 1124/1712 ve 1135/1723 yıllarında 38.295 akçe ve 1224-1247/1809-1832 sürecinde 1236/1821 yılı hariç 43.695 akçe bandında devam etmiştir. 1251/1836 senesinden itibaren muhasebe defterlerinde tamamen kuruş hesabına geçildiği için 1251-1264/1836-1848 yılları arasındaki 13 yıl kira geliri 276 kuruş (33.120 akçe) olmuşken 1268/1852 yılında ani bir yükselme ile 326 kuruşa (39.120 akçe) çıkmış ve sonraki yıl tekrar önceki miktarına inmiştir. 1268-1279/1852-1863 sürecindeki 11 yılda ise gelirler tekrar 326 kuruş olmuştur. 994-1115/1586-1704 yıllarını kapsayan dönemlerde dükkân gelirleri kira gelirleri içerisinde ilk sırada yer almışken 1124-1246/1712-1831 sürecinde hamamlardan elde edilen gelirler en yüksek paya sahip olmuştur. Bunun sebepleri arasında bazı

[943] Kira gelirleri 1 kuruş eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 10122, 1b.

dükkânların kapanması veya kiralarının düşmesi ve buna karşılık hamamların üçünün de aktif olması gösterilebilir. Tâhunhâne (değirmen) ve vakfa ait bazı yerlerin zemin kiralarından oluşan diğer gelirler ise miktar bakımından son sırada yer almıştır.

1. Dükkânlar

Külliyenin inşa edildiği dönemde Mâkiyân (Tavukpazarı) ve Eyne Bey (İnebey) çarşıları civarında vakfa ait 26 dükkân bulunmaktaydı.[944] 994/1586 yılına ait bir gelir defterinden Murâdiye Çarşısı'nda 14, Mâkiyân Çarşısı'nda 12 ve Eyne Bey Çarşısı'nda 17 olmak üzere toplam dükkân sayısının 43'e yükseldiğini[945] ve 1233/1818 senesinde de yine aynı sayıda dükkânın mevcut olduğunu öğrenmekteyiz.[946] 232 yıllık uzun bir süreçte dükkân sayısının artma, azalma veya sabit kalma yönünde bir seyir izlemiş olması imkân dâhilindedir. Sonraki yıllarda ise toplam dükkân sayısının tespiti yapılamamıştır. Dükkânlardan elde edilen kira gelirleri muhasebe defterlerinde 19. yüzyıla kadar bulundukları çarşıların isimlerine göre kaydedilmiştir. 1040/1630 yılına kadarki defterlerde odalarla beraber *"'an mahsûl-i icâre-i dekâkin ve odahâ der sûk-ı…"* şeklinde verildiği de olmuştur. 1213-1246/1799-1831 yılları arasında dükkânların tamamının gelirleri 14.400 kuruş olarak yazılmıştır. 1251/1836 yılından itibaren ise *icârât ve mukâta'ât ve dekâkîn ve hammâm* başlığı altında tüm kira gelirleri bir arada yer almıştır.

Tablo 14: Dükkân Gelirlerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı

Hesap Dönemi (Hicrî/Miladî)	**994-995 1586-1587**	**1000-1001 1592-1593**	**1003-1004 1595-1596**	**1042-1043 1633-1634**[947]	**1045-1046 1636-1637**	**1049-1050 1641-1642**	**1085-1086 1675-1676**	**1115-1116 1704-1705**	**1124-1125 1712-1713**	**1135-1136 1723-1724**
Murâdiye Çarşısı'ndaki Dükkânlar	4.342	6.034[948]	7.215	7.320	7.560	7.560	7.620	6.540	5.400	5.400
Mâkiyân Çarşısı'ndaki Dükkânlar	6.776	8.772	7.992	6.600	6.600	6.600	8.640	5.904	5.904	5.904
Eyne Bey Çarşısı'ndaki Dükkânlar	3.758	4.548	4.488[949]	4.452	4.440	4.440	4.680	3.096	3.096	3.096

944 VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 96-97.
945 BOA, *TS.MA.d*, No. 7481.0004.
946 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/300.
947 16 aylık bir muhasebe defteri olmasına rağmen tabloya dükkânların 12 aylık kirası hesaplanarak yansıtılmıştır.
948 İmâret yakınındaki dükkânlar olarak tarif edilmiş ve tahsilatı yapılamayanlarla beraber yıllık gelirinin toplam 6.034 akçe olduğu belirtilmiştir. Bkz. *TS.MA.d*, No. 3506.0003, 1b.
949 Eyne Bey Çarşısı'nda kira tahsilatı yapılamayan odaların dışında dükkânların geliri 4.488 akçedir. Bkz. *TS.MA.d.* No. 1699.0001, 1b.

Tabloya göre Murâdiye Çarşısı'ndaki dükkânların gelirleri 1115/1704 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Mâkiyân Çarşısı'ndaki dükkânlarda ani yükseliş ve düşüşler yaşanırken Eyne Bey Çarşısı'ndakilerde dalgalanmalar görülmüştür. Fakat her üç çarşıdaki dükkân gelirleri 1000/1592 yılında ani artış yaşarken, 1045-1049/1636-1641 yılları arasında ve 1124/1712 yılından sonra sabitlenmiştir. Bazı dönemlerde Mâkiyân, bazı dönemlerde ise Murâdiye Çarşısı'ndaki dükkânların gelir miktarı bakımından ilk sırada yer aldığı müşahede edilmiştir. Vakfa ait en fazla dükkâna sahip olmasına rağmen kira geliri bakımından Eyne Bey Çarşısı'nın hep son sırada yer alması dikkat çekicidir. Bu durum Eyne Bey Çarşısı'ndaki dükkân kiralarının diğer iki çarşıya oranla daha düşük olduğunu göstermektedir. Bazı yıllarda dükkânların boş kalması veya gelir tahsili konusunda problem yaşanması genel olarak kira gelirlerinin azalma sebepleri arasında düşünülebilir.

Bazı muhasebe kayıtlarından Muradiye'de *kahvehâne*, *serhâne* (kelle paça) ve *bozahâne* gibi dükkânların varlığını ve kira ücretlerini öğrenmekteyiz. Buna göre Murâdiye kahvehânesi 1042/1633 yılında aylık 150 akçeye Abdi Çelebi'ye,[950] 1048/1639 yılında ise 60 akçeye Şaban adındaki bir zata kiralanmıştır.[951]

Tablo 15: Bazı Dükkânların Aylık Kira Ücretleri

Hesap Dönemi (Hicrî/Miladî)	**1042-1043 1633-1634**	**1044-1045 1635-1636**	**1045-1046 1636/1637**	**1046-1048 1637-1638**	**1046-1048 1638-1639**	**1048-1049 1639-1640**	**1050-1051 1641-1642**	**1051-1052 1642**	**1071-1072 1661-1662**	**1078-1081 1668-1671**
Kahvehâne	150	75	75	75	70	60	Battâliye[952]	90	30[953]	60
Serhâne	120[954]	30	30	30	30	30	30	26,6		
Bozahâne									60	60

Tabloda yer alan dükkânların (1071/1661 yılındaki kahvehâne hariç) Murâdiye Çarşısı'nda olduğu saptanmıştır. 1044/1635 yılında kahvehâne kiralarında sert bir düşüş yaşanmış ve fiyatlar 3 yıl sabit kaldıktan sonra tekrar düşüşe geçmiştir. 1050/1641 yılında tahsilatı yapılamayan Murâdiye kahvehânesinin kirası ertesi yıl 90 akçe olmuş ve sonrasında yine azalarak 60 akçeye kadar gerilemiştir. Mâkiyân Çarşısı'ndaki kahvehânenin aylık kirasının ise 1071/1661 senesinde 30 akçe olduğu tespit edilmiştir.

950 BOA, *MAD. d*, No. 860, 154.
951 BOA, *MAD. d*, No. 860, 54.
952 Kira ücreti belirtilmeyen dükkânın yıllık tahsilatı yapılamadığı için *battâliye* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, *MAD. d*, No. 860, 14.
953 Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı'nın yanındaki kahvehane. Bkz. BOA, *MAD. d*, No. 7770, 2.
954 Kasap dükkânı ile birlikte aylık kirası.

İki farklı çarşıdaki kahvehâne kiraları arasındaki bu farkın kahvehânenin büyüklüğü veya konumu sebebiyle oluştuğu düşünülebilir. Serhâne dükkânı kiralarının ise 1044/1635 yılındaki düşüşten sonra istikrarlı bir seyir izlediği anlaşılmaktadır.1042/1633 senesinde Murâdiye'deki kasap ve serhâne kirasının birlikte 120 akçe olarak kaydedilmesi o yıl kasap ve serhâne dükkânlarının aynı kişi veya kişilerce işletildiğini ve yakın mesafelerde bulunmuş olabileceğini akla getirmektedir. 1078/1668 yılında kahvehâne ile aynı ücrete kiralanan bozahânenin kirası (60 akçe) 7 yıllık bir süreçte sabit kalmıştır.

2. Odalar

Murâdiye, Mâkiyân ve Eyne Bey çarşılarında vakfa ait kiralık odaların olduğu bazı vesikalar[955] ve muhasebe kayıtlarından tespit edilmiş fakat sayıları hakkında malumata ulaşılamamıştır. Odalara ait kira gelirleri muhasebe defterlerinde *odahâ* ifadesiyle belirtilmişken 1251/1836 yılından sonraki dönemlerde diğer kira gelirleriyle birlikte topluca kaydedilmiştir. 1015/1606 yılına ait 8 aylık bir muhasebe defterinden Murâdiye Çarşısı'ndaki dükkân ve odaların ayda 805, yılda 6.440 akçe; Mâkiyân Çarşısı'ndaki dükkân ve odaların ayda 725, yılda 5.880 akçe; Eyne Bey Çarşısı'ndakilerin ise ayda 366, ve yılda 2.928 akçe gelir sağladığı bilgisine ulaşılmıştır.[956] Ayrıca oda gelirlerinin muhasebe defterlerindeki kiralar kısmında müstakil olarak yer aldığı 1042-1052/1633-1642 yılları arasında, Murâdiye Çarşısı'ndaki odalar ayda 120 akçe olmak üzere yılda toplam 1.440 akçe gelir getirmiştir.[957] Bu 10 yıllık süreçte oda kiralarının sabit kaldığı anlaşılmaktadır.

3. Hamamlar

Muhasebe defterlerinden külliye vakfına ait üç hamamın kiraya verildiğini öğrenmekteyiz. Hamam gelirleri defterlerde *el-müşâherât* başlığı altında müstakil olarak yer almışken 1251/1836 yılından itibaren genel kira gelirleri içerisinde değerlendirilmiştir. Diğer hamamlara nazaran daha aktif olduğu anlaşılan Murâdiye Hamamı 994-1247/1586-1832 yılları arasındaki 68 muhasebe kaydının tamamında yer almaktadır. Kayıtlarda *hammâm-ı küçük*, *hammâm-ı sağîr* ve *hammâm-ı bekçiyân*

[955] *BŞS*, B 10, 43a.
[956] BOA, *TS.MA. d*, No. 1707.0002, 1b.
[957] BOA, *MAD d*, No. 860.

ifadeleriyle geçen hamam sadece 1017/1609, 1031/1622, 1038/1629 yıllarında boş kalmış ve 1009/1601, 1013/1605, 1016/1608, 1034/1624, 1037/1628, 1040/1630 yılları ile 1048-1052/1639-1642 sürecinde geliri tahsil edilememiştir. Hamam, Hasan Çelebi adındaki bir hamamcı tarafından 1044/1635 senesinde aylık 90 akçeye[958], 1046/1637 senesinde ise aylık 60 akçeye kiralanmıştır.[959] Kirasında 30 akçelik bir düşüşün olması kiracı tarafından hamamın ihtiyaç hâsıl olan kısımlarında tadilat yaptırılıp masrafının kiradan düşülmüş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

41 adet muhasebe kaydında *hammâm-ı kebîr* ve *hammâm-ı Mâkiyân* gibi ifadelerle yer alan Tavukpazarı Hamamı 1008-1031/1609-1622 sürecinde boş kalmış, 1009/1601 ve 1016/1608 yıllarında ise kirasının tahsilatı yapılamamıştır. Hacı Mehmed, hamamı 1044/1635 yılında aylık 600 akçeye,[960] 1045/1636 yılında ise aylık 720 akçeye[961] kiralamıştır. 1050/1641 senesinde ise ayda 765 akçeye, ertesi yıl da 720 akçeye Kasım adındaki bir hamamcıya kiraya verilmiştir.[962]

Eski Yeni Hamam tespit edilen muhasebe kayıtlarına göre 994/1586 yılından başlamak üzere yaklaşık 77 yıllık süreçte vakfa gelir sağlamamıştır. Anlaşılan o ki uzun zamandır âtıl vaziyette olan hamam daha önce de bahsedildiği gibi halkın şikâyeti üzerine tadilatı yapılarak vakfa kazandırılmış ve 1071/1661 yılından itibaren muhasebe defterlerinde kendini göstermeye başlamıştır. 16 muhasebe kaydında *hammâm-ı atîk ve cedîd* ifadesiyle geçen Eski Yeni Hamam'ın 1015/1606 ve 1213/1799 yıllarında[963] kirası tahsil edilememiştir. 1071/1661'de hamamı Mehmed Çelebi ayda 60 akçeye,[964] 1124/1712 yılında ise Hüseyin Ağa aylık 360 akçeye kiralamıştır.[965]

[958] BOA, *MAD.d*, No. 860, 128.
[959] BOA, *MAD.d*, No. 860, 90.
[960] BOA, *MAD.d*, No. 860, 128.
[961] BOA, *MAD.d*, No. 860, 106.
[962] BOA, *MAD.d*, No. 860, 14.
[963] BOA, *TS.MA.d*, No. 1707.0002, 1b; *EV.HMH.d*, No. 7499, 2b.
[964] BOA, *MAD.d.* No. 7770, 2.
[965] BOA, *EV.HMH.d*, No.1802, 1b.

Tablo 16: Hamam Gelirlerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı

Hesap Dönemi (Hicrî/Miladî)	**1071-1072 1661-1662**	**1085-1086 1675/1676**	**1115-1116 1704/1705**	**1135/1136 1723/1724**	**1174-1175 1761/1762**	**1224-1225 1809/1810**	**1230-1231 1815/1816**	**1839-1840 1824/1825**	**1246-1247 1831/1832**
Murâdiye Hamamı	1.440	1.800	1.800	1.800	1.800	7.200	7.200	7.200	7.200
Tavukpazarı Hamamı	11.520	11.520	5.400	15.480	15.490	15.480	15.480	15.480	15.480
Eski Yeni Hamam	720	6.840	4.320	4.320	4.320	4.320	4.320	4.320	4.320

Yukarıdaki tablo vakfa ait üç hamamın gelirlerini içeren muhasebe defterlerindeki verilerden hareketle oluşturulmuştur. Murâdiye Hamamı'nın yıllık geliri 1085/1675'te önceki yıla göre %25 oranında artarak 1.800 akçeye ulaşmış ve sonra üç dönem sabit kalmıştır. Fakat 1224/1809 ve sonraki yıllarda 5 kat artış göstererek 7.200 akçeye ulaşmıştır. Tavukpazarı Hamamı'nın geliri 1115/1704'te önceki iki döneme nazaran %54'lük bir azalma kaydederken sonraki yıllar %186 oranında artarak sabit bir seyir izlemiştir. Eski Yeni Hamam'ın gelirleri ise 1085/1675'te önceki döneme göre 9,5 kat artmış ve sonraki dönem %37'lik bir azalma göstererek sabitlenmiştir. Mevcut yıllarda gelir miktarı açısından Tavukpazarı Hamamı'nın ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. 1071/1661 senesinde en düşük gelir Eski Yani Hamam'a ait iken sonraki 4 dönemde en düşük gelir Murâdiye Hamamı'ndan sağlanmış, 1224/1809 yılından itibaren ise Eski Yeni Hamam'ın gelirleri tekrar üçüncü sıraya gerilemiştir. Büyük bir çifte hamam olmasına rağmen gelirinin 1071/1661 yılında ve 19. yüzyılda Murâdiye Hamamı'nın altında bir seyir izlemesi dikkat çekicidir. Bunun sebebi olarak Eski Yeni Hamam'ın eski bir yapı olması hasebiyle bazı kısımlarının işlerliğini yitirdiği veya Murâdiye Hamamı'nın bulunduğu semtin daha işlek bir hale geldiği düşünülebilir.

4. Diğerleri

1071-1247/1661-1832 sürecinde yer alan muhasebe kayıtlarında külliyeye ait *zemîn-i bağçe-i câmi'*, *zemîn-i türbehâ*, ve *tâhunhâne* gibi yerlerden elde edilen kira gelirlerinin olduğu görülmüştür. Örneğin 1071/1661 yılında Murâdiye Camii bahçesi Mustafa Efendi adındaki bir zat tarafından yıllık 2.000 akçeye kiralanmıştır. Bu gelirler 1000-1052/1592-1642 yılları arasındaki kayıtlarda da vakfın müteferrik gelirleri arasında yer almıştır.

Tablo 17: Diğer Kira Gelirlerinin Cinsi ve Miktarı

Hesap Dönemi Hicrî/Miladî	994-995 1586-1587	1071-1072 1661-1662	1078-1081 1668-1671	1085-1086 1675-1676	1115-1116 1704/-705	1124-1125 1712-1713	1174-1175 1761-1762	1213-1214 1799-1800	1224-1225 1809-1810	1236-1237 1821-1822	1246-1247 1831/-832
Zemin-i Bağçe		2.000	2.000	2.000	2.000		2.000	1.920	2.000	2.000	2.000
Zemin-i türbeha	345	267			295	295	295	295	295	298	295
Zemin-i Evkâf			387	5.090							
Tâhunhâne					2.000	2.000[966]					

Tabloya bakıldığında tâhunhâne ile bahçe ve türbelere ait zemin kiraları genel itibariyle durgun bir seyir izlerken vakfın zemin kirasında iki yıl arasında büyük bir fark olduğu görülmektedir. Ayrıca bahçe ve türbe zemini kiralarına muhasebe defterlerinde sık rastlanırken evkâf zemini ile tâhunhâneden nadiren gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Bahçe zemini ve tâhunhâne gelirleri ortalama aynı iken en düşük gelirin 1071/1661 yılında 267 akçeyle türbe zeminlerinden, en yüksek gelirin ise 1085/1675'te 5.090 akçeyle evkaf zemininden sağlandığı müşahede edilmektedir.

B. Mukâtaa Gelirleri

Mukâtaa, devlete ya da vakıflara ait olan bazı arazilerin belli bir ücret karşılığında kişilere ya da kurumlara kiraya verilmesi anlamında kullanılırken zamanla vergi gelir birimlerinden biri haline dönüşmüştür.[967] Sultan II. Murad'ın Bursa'daki vakfına ait arazilerden bir kısmı mukâtaa sistemiyle iltizama verilmekte ve kırsal kesimlerden büyük oranda gelir elde edilmekteydi. Bu kapsamda 1000-1124/1592-1712 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde *'ani'l-mukâta'ât* başlığı altında *Mukâta'a-i Edremid, Tımarhâ-i Cedîd, Perâkende-i Edremid, Bergama ve 'aşâr-ı çeltik, Memlaha-i Tavşanlı* ve *Perâkende-i Söğüd* mukâtaaları sıralanmıştır. Bunların haricinde Edremid, Ezine ve Ayazmend'de vakfa ait bazı değirmenler (tâhunhâne) ve yerler (zeminhâne), Giresun'da nehirler (enhâr), Ezine, Balıklı, Belücek, Avunya ve Ayazmend'de bağlar (bağhâne), cami bahçesi, Çalık, Ermiri, Depecik, Canbaz ve Karadağ'dan alınan öşürler de mukâtaa gelirleri arasında yer almıştır.

[966] Battal kaydı düşülerek tâhunhâneden alınacak yıllık kira gelirinin tahsil edilemediği belirtilmiştir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No.1802, 1b.

[967] Mehmet Genç, "Mukâtaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/129.

Tablo 18: Bazı Yıllara Ait Mukâtaa Gelirleri[968]

Muhasebe Dönemi (Hicrî / Miladî)	Timarhâ-i Cedîd	Edremid	Perâkende-i Edremid	Bergama ve a' şâr-ı çeltik	Memlaha-i Tavşanlı	Perâkende-i Söğüd	Diğerleri	Toplam Nakdî / Aynî (akçe/kile-şinik)
1000-1001 1592-1593		186.666	76.667	290.000	75.000		36.136[969]	664.469a. */11.706,5k.1ş.*
1003-1004 1595-1596		183.333	71.666	150.000	75.000	83.333	72.030[970]	635.362a. */6.905k. 1ş.*
1005-1006 1597-1598		183.333	74.666	150.000	75.000	83.333	71.873	638.205a. */7.102,5k.*
1013-1014 1605-1606	46.667	230.000	83.333	176.667	103.333	110.000	290.00[971]	732.333a.
1016-1017 1608-1609	46.667	183.333	83.333	176.667	103.333	110.000	15.333[972]	718.666a. */10400k.*
1017-1018 1609-1610	46.667	183.333	83.333	176.667	108.333	110.000	21.333[973]	729.666a.
1018-1019 1610-1611	46.667	183.333	83.333	176.667	108.333	110.000	21.333	729.666a.
1019-1021 1611-1612	50.000	183.333	83.333	176.667	110.000	110.000	23.333	736.666a.
1021-1022 1612-1613	50.000	183.333	83.333	180.000	110.000	110.000	23.333	739.999a.
1022-1023 1613-1614	50.000	183.333	83.333	180.000	110.000	110.000	23.333	730.999a.[974]
1023-1024 1614-1615	50.000	183.333	83.333	180.000	110.000	110.000	24.333[975]	740.999a.
1024-1025 1615-1616	50.000	183.333	83.333	180.000	110.000	110.000	24.333	740.999a.
1026-1027 1617-1618	50.000	183.333	83.333	180.000	110.000	110.000	24.333	740.999a.
1028-1029 1619-1620	50.000	183.333	90.000	180.000	110.000	110.000	26.333	749666a.

[968] Tabloda 1000-1124/1592-1712 sürecindeki birer senelik muhasebe dönemleri baz alınmıştır.

[969] *Mukâta'a-i zeminhâ-i Edremid, Ezine* ve *Ayazmend* gelirleri toplamı. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No. 3506, 2a.

[970] *Mukâta'a-i enhâr-ı Giresun, zeminhâ-i Edremid, Ezine* ve *Ayazmend* gelirleri toplamı. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No. 1699-0001, 2a.

[971] *Mukâta'a-i bahçe-i cami', zeminhâ-i Edremid, Ezine* ve *Ayazmend* gelirleri toplamı. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No. 1764-0001, 2a.

[972] *Mukâta'a-i tâhunhâne-i Edremid, Cedîd* ve *Ayazmend* gelirleri toplamı. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 295, 296.

[973] *Mukâta'a-i tâhunhâne-i Edremid, Ezine* ve *Ayazmend* gelirleri toplamı. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 281.

[974] Önceki dönemle aynı gelir miktarına sahip olmasına rağmen defterde mukâtaa gelir toplamı 740.999 akçe olarak yazılmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 209.

[975] *Mukâtaa-i zeminhâne-i Edremid, Ezine* ve *Ayazmend* gelirleri toplamı. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 189.

1034-1035 1624-1628	333.333	90.000	190.000	110.000	110.000	8.933[976]	842.266a.
1038-1039 1629-1630	333.333	100.000	160.000	200.000		4.665[977]	797.998a.
1044-1045 1635-1636	310.207	100.000	170.000	70.000	110.000	9.000[978]	769.207a.
1046-1047 1637-1638	333.333	100.000	170.000	70.000	110.000	4.500[979]	787.833a.
1048-1049 1639-1640	341.333	108.000	187.000	60.000	111.504	62.400[980]	870.237a.
1049-1050 1640-1641	341.333	108.000	187.000	60.000	111.504	288.700[981]	1.096.537a.
1050-1051 1641-1642	650.000		160.000	70.000	180.000	45.600[982]	1.014.400a.
1071-1072 1661-1662	600.000		130.000	80.000	130.000	231.600[983]	1.171.600a.
1085-1087 1675-1677	660.000		130.000	80.000	140.000	2.000[984]	1.072.000a.
1115-1116 1704-1705	870.000			330.000		185.100[985]	1.385.100a.
1124-1125 1712-1713	1.140.000			540.000		245.100	1.865.100a.[986]

Tımarhâ-i Cedîd mukâtaası 1013-1034/1605-1624 yılları arasında muhasebe defterlerinde müstakil olarak mevcuttur. 1049/1640 senesine kadar Edremid mukâtaasıyla beraber bulunurken 1071/1661'de bu ikiliye Perâkende-i Edremid de eklenmiş ve sadece 1050/1641 yılında Tımarhâ-i Cedîd mukâtaasından gelir elde edilememiştir. Ayrıca 1013-1018/1605-1610 sürecinde 46.667 akçe, 1019-1028/1611-1619 sürecinde de 50.000 akçe ile diğer mukâtaalar arasında miktar bakımından son sırada yer almıştır. Edremid[987] mukâtaasının muhasebe defterlerinde müstakil olarak

[976] *Mukâta'a-i bağhâne-i Ezine, Balıklı* ve *Belücek* gelirleri toplamı. Bu dönemde *bağhâne-i Ayazmend* için *battal şod* kaydı düşülmüştür. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 74.

[977] *Mukâta'a-i tâhunhâne-i Ezine* geliri. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 31.

[978] *Mahsûl-i icâre-i bağhâne der nefs-i Ünye* 3.500 ve *icâre-i hadîka-i câmi'* 3.500 olmak üzere 7.000 akçe gelir kaydedilmiştir. 2.000 akçe fazlalık vardır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 129.

[979] *Mahsûl-i icâre-i tâhunhâne der nefs-i Ezine.* Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 90.

[980] *Mahsûl-i icâre-i tâhunhâne der nefs-i Ezine, a'şâr-ı gılâl karye-i Çalık, Ermiri ve Depecik.* Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 54.

[981] *Mahsûl-i icâre-i tâhunhâne der nefs-i Ezine* ve *a'şâr-ı gılâl karye-i Depecik* toplamı defterde 19.400 akçe olarak kaydedilmesine rağmen mukâtaa geliri toplamından tablodaki veriler çıkarıldığında 288.700 akçe kalıyor. Yani 269.300 akçe fazlalık görülmektedir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 35.

[982] *Mahsûl-i icâre-i tâhunhâne der nefs-i Ezine* 4.400 akçe olmasına rağmen tablodaki mukâtaaları toplamdan çıkardığımızda 45.600 akçe kalıyor. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 14.

[983] *A'şar-ı gılalhâ-i berây-ı karye-i Belücekağaç, Depecik, Canbâz* ve *Karadağ ve tevâbiuhâ*. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 7770, 3.

[984] *İcâre-i tâhunhâne.* Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No. 280, 1b.

[985] *Ezine, Belücek ve kulluk(?) mukâtaaları.* Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No. 1300, 1b.

[986] Toplam 1.925.100 akçe olmalıdır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d,* No. 1802, 1b.

[987] Hudâvendigâr Vilâyeti'nin Karesi Sancağı'na tabi olan 1.500 km^2 yüzölçümüne sahip bir kaza iken günümüzde Balıkesir sınırları içinde bir ilçe olarak varlığını sürdürmektedir. 1325/1907 senesi

bulunduğu yılları baz alacak olursak onun en fazla gelir sağlayan mukâtaa birimi olduğunu söyleyebiliriz. Muhasebe defterlerinde 1034-1049/1624-1640 sürecinde Tımarhâ-i Cedîd ile, 1050/1641 yılında Perâkende-i Edremid ile ve 1071/1661'de ise her ikisiyle beraber aynı kalemde yer almıştır. En yüksek gelirini 1.140.000 akçe olarak 1124/1712 yılında, en düşük gelirini ise 183.333 akçe ile 12 muhasebe döneminde elde etmiştir. Perâkende-i Edremid mukâtaası ise gelir miktarı açısından beşinci sırada yer almış ve miktarı 76.667-10.800 akçe arasında seyretmiştir. Bergama[988] ve a'şâr-ı çeltik mukâtaası geliri 1000/1592 yılında 290.000 akçe ile ilk sırada iken sonraki yıllarda ikinciliğe ve 1050/1641'de ise üçüncülüğe gerilemiştir. 1071/1661 senesinde ise geliri 130.000 akçeye kadar düşmüştür. Memlaha-i Tavşanlı[989] mukâtaası geliri 60.000-110.000 akçe arasında değişmiş ve 1038/1629, 1115/1704, 1124/1712 yıllarında Perâkende-i Söğüd[990] mukâtaasıyla birlikte yer almıştır. Perâkende-i Söğüd ise ilk olarak 1000/1591 yılında 83.333 akçe ile ortaya çıkmış ve uzun yıllar 110.000 akçe bandında kaldıktan sonra artışa geçerek en yüksek gelir miktarına (180.000 akçe) 1050/1641 senesinde ulaşmıştır. Vakfın mukâtaa gelirleri toplamına bakıldığında 1000/1592, 1003/1595 ve 1005/1597 muhasebe dönemlerinde aynî mukâtaa gelirlerinin de olduğu görülmüştür. Ayrıca 1022/1613 ve 1124/1712 yıllarında mukâtaa gelirlerinin toplamında hata yapıldığı saptanmıştır.

C. Köy Gelirleri

Vakfa ait köylerden elde edilen gelirlerin bir kısmı nakdî bir kısmı da aynî olarak tahsil edilmiştir. Nakdî gelirler vergiler şeklinde, aynî olanlar da tahıl ürünleri olarak

verilerine göre bünyesinde bir nahiye ve 103 köy bulunan kazada 20.937 erkek, 19.489 kadın olmak üzere toplam nüfusu 40.426'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmiyyesi (HVSR)*1325, 68, 125. 1024 numaralı tahrir defterine göre kazada Sultan II. Murad'ın vakfına ait 7 mahalle, 32 köy ve 67 perakende kayıtlıdır. Bkz. BOA, *TT.d,* No. 1024, 2-24, 45-58.

988 Bergama, 1020 numaralı tahrir defterine göre Hudâvendigâr Sancağı'na bağlı bir nahiye olup vakfa ait 9 köy ve 70 adet müteferrik reayaya sahipti. Bkz. BOA, *TT.d,* No. 1024, 1-14. Günümüzde ise İzmir'e bağlı bir ilçedir.

989 Vakfiyede Tavşanlık Tuzlası, Bergama Nahiyesi'nde bulunan akarlar arasında yer almaktadır. Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97. 1024 numaralı tahrir defterinde ise *Mukâta'a-i Tavşanlı tâbi'-i Yenicehisar* ifadesiyle geçmekte ve yıllık 150.000 akçe gelir sağladığı belirtilmektedir. Bkz. BOA, *TT.d,* No. 1024, 25.

990 Hudâvendigâr Vilâyeti'nin Ertuğrul Sancağına bağlı bir kaza olan Söğüd günümüzde Bilecik'te bir ilçe olarak varlığını sürdürmektedir. 1325/1907 senesi verilerine göre bünyesinde 3 nahiye ve 95 köy bulunan kazada 29.753 erkek, 29.260 kadın olmak üzere toplam nüfusu 59.013 kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *HVSR,* 1325, 68.

toplanmıştır. Murâdiye vakfına ait muhasebe defterlerinden tespit ettiğimiz köyler aşağıda tanıtılacaktır.

1. Köyler

Vakfın köyleri ve arazileri hakkında ilk elden bilgiye 15. yüzyılda yazılmış külliye vakfiyesinden ulaşmaktayız.

Tablo 19: Külliye Vakfiyesinde Geçen Vakıf Köyleri ve Arazileri

Sıra No	Adı	Cinsi	Bulunduğu Yer
1.	Bir parça yer	Yer	Hamâm-ı Cedîd'in yanı
2.	Göbel Köyü	Köy	Manyâs
3.	Karlı Köyü		
4.	Salihler Köyü	Köy	Kirmastî
5.	Yenice Arkı	Ark	Toyhisâr (Tophisâr)
6.	Ayâş Arkı Pirinç Tarlası	Tarla	
7.	Kadı Köyü'nde Pirinç Tarlası		
8.	Sarı Zekeriyâ Tarlası		
9.	Efendi Tarlası		
10.	Emre Köyü	Köy	
11.	Timûr Köyü		
12.	Yenice Köyü		
13.	Tula Köyü		
14.	Karasu Köyü		
15.	Toyhisâr'a Bağlı Olan Yerler	Yer	
16.	Tavşanlık Tuzlası	Tuzla	Bergama
17.	Bakar Arkı	Ark	
18.	Kesersûn Arkı		
19.	Manastır Dîvânı	Dîvân	Edremid
20.	Frenk Köyü Dîvânı		
21.	Gökköy Dîvânı		
22.	Kemer Dîvânı		
23.	Hâtuneli Dîvânı		
24.	Belücekağaç Köyü	Köy	
25.	Belît Eknûk Köyü		
26.	Frenk Köyü Dîvânı'na Bağlı Çamluca Görende Bey'in Yeri	Yer	
27.	Frenk Köyü Dîvânı'na Bağlı Akçasaz'da Yeniyer		
28.	Depecik Köyü	Köy	Mihaliç
29.	Balıklâgû Köyü		
30.	Cânbâz Vîrânı Köyü		
31.	Umûr Beg Tarlası (Çalık Halil Köyü)	Tarla	

Vakfiyede Manyas, Kirmasti, Toyhisar (Tophisâr), Bergama, Edremit ve Mihaliç olmak üzere 6 bölgede toplanmış 13 köy, beşer tarla ve divan, 4 yer, 3 ark ve bir tuzla olmak üzere toplam 31 adet akar, içinde bulunduğu geniş coğrafî alanla birlikte sınırları çizilerek yer almış olsa da tahrir defterleri ve muhasebe kayıtlarında yaptığımız araştırmalar

neticesinde vakıf köylerinin tamamının isimlerine yer verilmediği görülmüştür. Tahrir defterlerinde Sultan II. Murad'ın Bursa'daki vakfına ait köy, mahalle, ark ve cemaatlerden oluşan 600'den fazla akar bulunmaktadır. (Bkz. Tablo 95-98) Muhasebe defterlerinde ise 37 köy 21 cemaat ve 3 mahalle tespit edilmiştir. (Bkz. Tablo 20) Cibâyetlere göre sınıflandırılmış köylerden ve topluluklardan tahsil edilen gelirler nakit ve galle (tahıl) olarak kaydedilmiştir. Muhasebe defterlerinde Kite'ye bağlı Balıklı ve Çalık, Kirmasti'ye bağlı Depecik, Mihaliç'e bağlı Canbaz, Tophisar ve Nısf-ı Tophisar, Manyas'a bağlı Ümidili ve Belücekağaç olmak üzere toplam 4 kaza ve 8 cibâyetin adı geçmektedir. Cibâyet sayıları ile kapsadıkları köy ve cemaatler bazı yıllara göre değişiklik arz etmiştir.

Tablo 20: Cibâyet, Köy, Cemaat ve Mahalle Sayılarının Bazı Yıllara Göre Dağılımı

Muhasebe Dönemi	Cibâyet Sayısı	Köy Sayısı	Cemaat Sayısı	Mahalle Sayısı
994-995/1586-1587	7	18		
1005-1006/1597-1598	7	18		3
1009-1010/1601-1602	7	20		
1013-1014/1605-1606	6	20	1	
1015/1606-1607	6	19	1	
1016-1017/1608-1609	5	21	2	
1017-1018/1609-1610	6	22	1	
1018-1019/1610-1611	6	22	3	
1021-1022/1612-1613	6	23	3	
1023-1024/1614-1615	6	25	7	
1024-1025/1615-1616	6	24	6	
1026-1027/1617-1618	6	26	2	
1028-1029/1619-1620	7	26	7	
1037-1038/1628-1629	8	25	1	
1038-1039/1629-1630	7	25	2	
1040-1041/1630-1631	8	27	2	
1042-1043/1633-1634	8	23	2	
1044-1045/1635-1636	7	23	1	
1045-1046/1636-1637	6	24	1	
1046-1047/1637-1638	8	24	3	
1047-1048/1638-1639	7	24	2	
1048-1049/1639-1640	7	25	4	
1049-1050/1640-1641	7	25	3	
1050-1051/1641-1642	7	24	4	
1070-1071/1661-1662	1	22	7	

Tabloyu incelediğimizde köy sayılarının ilk yıllara nazaran artma yönünde bir seyir izlediğini, 1005/1597 yılında köylerin yanında mahallelerin de yer aldığını, 1009/1601 senesinden itibaren ise cemaat olarak nitelendirilen göçebe grupların da vakfa dâhil olduğunu görmekteyiz. Cibâyet sayısı en fazla 1037/1628, 1040/1630, 1042/1633,

1046/1637 yıllarında; en az ise 1070/1661 senesinde kaydedilmiş ve maksimum köy sayısı 27'yi bulmuştur.

Tablo 21: Muhasebe Defterlerindeki Cibâyet, Köy, Cemaat ve Mahalle İsimleri

Sıra No	Cibâyet	Köy	Cemaat	Mahalle
1.	Balıklı (Kite)	Çalık	Yörükân-ı Yorga/Yorgalı	Karadede
2.	Çalık (Kite)	Balıklı	Yörükân-ı Karaçalı	Câmi'-i Şerîf
3.	Depecik (Kirmasti)	Canbazvirânı/Canbaz	Yörükân-ı Karakeçeli	Hacı Dede
4.	Canbazvîrânı/ Canbaz (Mihaliç)	Depecik	Yörükân-ı Kıranlar	
5.	Tophisar (Mihaliç)	Tophisar	Yörükân-ı Uzun Ali	
6.	Nısf-ı Tophisar (Mihaliç)	Emre	Yörükân-ı Şaban Obası	
7.	Ümidili (Manyas)	Yenice	Yörükân-ı Alucak	
8.	Belücekağaç (Manyas)	Danişmendli	Yörükân-ı Bergülaş	
9.		Çakıl	Yörükân-ı Sirâclar	
10.		Kadı	Yörükân-ı Oba-i Odaha	
11.		Karasu	Yörükân-ı Âhiler Obası	
12.		Arus	Yörükân-ı Okçılar	
13.		Doğla	Yörükân-ı Oba-i Ata	
14.		Ümidili	Yörükân-ı Keşlik	
15.		Göbel	Yörükân-ı Oba-i Köse Şaban	
16.		Baba/Yaya(Babalar/Yayalar) (Salihler)	Yörükân-ı Oba-i Köçek	
17.		Çeltikçi (Salihler)	Yörükân-ı Oba-i Keşkel	
18.		Beg	Yörükân-ı Ümidkılan	
19.		Belücekağaç	Oba-i Keşek	
20.		Ermiri	Oba-i Ede/Ece	
21.		Kıranlar	Dedeobası	
22.		Tatarlar/Tatarlu		
23.		Keçelü/Karakeçelü		
24.		Mandıra		
25.		Gölehisarı		
26.		Kite		
27.		Uzun Ali		
28.		Ali Haydar		
29.		Karaçalı		
30.		Canbaz Küçük		
31.		Nısf-ı Tophisar		
32.		Tuşla (?)		
33.		Hacılar		
34.		Çavuş		
35.		Koslar		
36.		Tosyalar		
37.		Karadağ		

Tabloya bakıldığında cibâyetlerin, kapsadığı alanlardaki en büyük köylerin isimleriyle anıldığı, cemaatlerin ise yörük olarak nitelendirilen göçebe topluluklardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bazı cibâyetlerin tek köyden ibaret olup sabit kaldığı, bazılarındaki köy

sayılarının ise dokuza ulaştığı ve değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin 1037/1628 yılına ait muhasebe defterinde Balıklı cibâyetinde 2, Çalık, Canbaz, Depecik ve Belücekağaç cibâyetlerinde 1, Ümidili cibâyetinde 6, Tophisar cibâyetinde 4 ve Nısf-ı Tophisar cibâyetinde ise 9 köy bulunmaktadır.[991]

Tablo 22: Cibâyetlerin Bazı Yıllardaki Gelir Dağılımı

Muhasebe Dönemi (1 yıl)	Balıklı	Çalık	Canbazvîrânı	Tophisar	Nısf-ı Tophisar	Depecik	Ümidili	Belücekağaç
1000-1001 / 1592-1593	14.693		7.955	5.677	6.894	3.045	17.224	14.676
1016-1017 / 1608-1609	10.693			16.025		7.404	2.961	16.399
1024-1025 / 1615-1616	11.873		18.073	20.058		9.587	4.599	18.566
1037-1038 / 1628-1629	9.867	8.092	21.967	9.498	17.073	7.889	10.215	10.558
1042-1043 / 1633-1634	6.394	5.967	15.558	7.349	11.768	7.220	6.433	10.076
1046-1047 / 1637-1638	6.100	8.147	19.858	5.891	18.288	6.565	18.877	5.763
1049-1050 / 1640-1641	21.454		12.508	8.208	18.143	4165	19.320	6.548
1071-1072 / 1661-1662	98.076							

İlk dönemlerde Balıklı cibâyetine tabi olan Çalık Köyü 1037-1046/1628-1637 muhasebe yılları arasında müstakil bir cibâyet olarak varlığını sürdürmüştür. Aynı şekilde Tophisar ve Nısf-ı Tophisar cibâyetleri de bazı yıllarda Tophisar cibâyetinde birleşmiş ve 1071/1661 senesinde ise vakfa ait tüm köy ve cemaatler Balıklı cibâyetinde tek elden yürütülmüştür. Gelir dağılımına bakacak olursak Canbazvîrânı ve Nısf-ı Tophisar cibâyetlerinde toplanan gelirin diğerlerine oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Vakfa ait köyler muhasebe defterlerinde Kite, Kirmasti, Mihaliç ve Manyas olmak üzere 4 kazada toplanmıştır.

a. Kite Kazası'na Tabi Köyler

"Kete" ismiyle de anılan kaza, Bursa'nın eski yerleşim birimlerinden olup tarihi Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Eskiden büyük bir kent iken 19. yüzyılın sonlarında köy haline gelmiştir. Hane sayısı 1907 yılında 58 iken[992] 1927'de 55 olmuştur.[993] Vakfa ait 1020 numaralı tahrir defterinde Kite nahiyesi olarak geçmekte ve altında 22 adet akar sıralanmaktadır. Günümüzde Ürünlü ismini alan köy 1987'de mahalle hüviyeti

[991] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 53-57.
[992] *HVSR*, 1325, 232.
[993] *Bursa Vilâyeti Salnâmesi (BVS),* 1927, 79.

kazanmıştır.[994] Muhasebe defterlerinde Kite'ye bağlı Çalık, Balıklı ve Ermiri olmak üzere 3 köy tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda Kite kazasına bağlı köylerin 1000-1071/1592-1072 sürecindeki yıllık gelir miktarları verilmiştir.

Tablo 23: Kite Kazası'na Tabi Köyler

Muhasebe Dönemi (1 yıl)	Çalık (Nakit/Galle) (akçe/kile-şinik)	Balıklı (Nakit/Galle) (akçe/kile-şinik)	Ermiri (Nakit/Galle) (akçe/kile-şinik)
1000-1001 / 1592 1593	6.368 a. /493,5 k. 3 ş.	9.127 a. / 3.280 k.	
1003-1004 / 1595-1596	6.368 a. / 620,5 k. 2,5 ş.	8.922 a. / 3.280 k.	
1005-1006 /1597-1598	6.829 a. / 701 k. 2 ş.	9.964 a. / 3.288 k.	
1013-1014 / 1605-1606	10.448 a. / 474 k. 3 ş.	10.360 a. /3.204 k. 4ş.	547 a. / 543 k.
1016-1017 / 1608-1609	2.920 a. / 465 k.	7.300 a. / 3.005 k.	765 a. / 90 k.
1017-1018 / 1609-1610	7.232 a. / 690 k.	8.120 a./ 3.626 k.[995]	819 a. / 530 k.
1018-1019 / 1610-1611	4.048 a. / 44 k.	8.338 a. / 3.280 k.	827 a. / 344 k.
1019-1021 / 1611-1612	4.048 a. / 351 k.	8.338 a. / 3.280 k.	827 a. / 499 k. 2ş.
1021-1022 / 1612-1613	4.048 a. /434 k.	8.338 a./ 2.994 k.	827 a. / 313 k.
1022-1023 / 1613-1614	4.048 a. / 514 k.	8.338 a./ 2.543 k.	827 a. / 454 k.
1023-1024 / 1614-1615	2.999 a. / 932 k.	8.244 a. / 3.265 k.	105 a. / 516 k.
1024-1025 / 1615-1616	2.027 a. / 644 k.	8.856 a./ 2.603 k.	990 a./ 180 k.
1026-1027 / 1617-1618	4.455 a. / 852 k.	8.892 a./ 3.250 k.	996 a./ 319 k.
1028-1029 / 1619-1620	7.963 a.	7.702 a. / 3.225 k.	1.086 a. / 700 k.
1034-1035 / 1624-1628	7.470 a. / 1.000 k.	6.302 a./ 3.098 k.	1.161 a.
1038-1039 / 1629-1630	7.205 a.	4.998 a. / 2.753,5 k.	938 a.
1044-1045 / 1635-1636	4.038 a. / 600 k.	4.900 a.	796 a.
1046-1047 / 1637-1638	7.084 a.	6.100 a. / 2.465 k.	1.063 a. / 600 k.
1048-1049 / 1639-1640	13.620 a.	5.790 a. / 5.460 k.	1.077 a. / 2.965 k.
1049-1050 / 1640-1641	10.486 a. / 900 k.	5.984 a.	5.984 a. / 2.905 k.
1050-1051 / 1641-1642	13.663 a.	6.590 a. / 2.800 k.	1.096 a. / 600 k.
1071-1072 / 1661-1662	12.272 a.	8.560 a.	4.367 a.

Tabloya bakıldığında Çalık ve Balıklı köyleri muhasebe defterlerinin tamamında mevcutken Ermiri Köyü 1013/1605 senesinden itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Kite'ye bağlı köylerden bazı senelerde sadece nakdî, bazılarında ise hem nakdî hem de aynî tahsilat yapılmıştır. Ayrıca toplam gelir miktarı bakımından Balıklı Köyü bazı dönemler hariç çoğunlukla ilk sırada yer alırken Ermiri Köyü sonuncu olmuştur.

(1) Çalık

Vakfiyede Mihaliç'e bağlı Çalık Halil Köyü olarak anılmakta[996] olup günümüzde Nilüfer ilçesinde Çalı adıyla mevcut bir mahalledir. 1020 numaralı tahrir defterine göre köyde 4

[994] Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 202.
[995] 3.626 kile gallenin 2.828,5 kilesi tahsil edilmiş ve geriye 797,5 kilesi kalmıştır. Bkz. BOA, MAD.d, No.5762, 283.
[996] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 97.

çift, 15 nim, 11 bennâk, 34 mücerred 59 nefer kayıtlı olup hasılatı 8.288 akçedir.[997] Köyde 1908'de 187 hane, 1927'de 1.720 kişi ve 1990'da ise 2.648 kişi yaşamaktaydı.[998] Çalık Köyü bazı yıllara ait muhasebe defterlerinde ayrı bir cibâyet olarak da yer almıştır. Köyden nakit ve galle geliri sağlanmıştır. Bu kapsamda çift, bennâk, mücerredân, bağât, duhan, koru, kovan, ceviz, bostan, çayır cinsinden nakit vergiler ile buğday, arpa, yulaf ve burçak cinsinden hububat tahsilatı yapılmıştır. Kite Kazası'na tabi köyler arasında 1028/1619 yılına kadar nakit gelir bakımından ikinci sırada yer alırken bu yıldan itibaren ilk sıraya yükselmiştir. En fazla nakdî gelir 13.660 akçe ile 1050/1641 yılında, aynî gelir ise 1.000 kile ile 1034/1604 yılında kaydedilmiştir. (Bkz. Tablo 23). Köyde özellikle buğday ve arpa üzerinden galle üretiminin 1251/1836 senesine kadar devam ettiği tespit edilmiştir.

(2) Balıklı

Vakfiyede adı Mihaliç'e bağlı Balıklagu Köyü olarak geçmekte[999] ve günümüzde Küçükbalıklı adıyla Osmangazi ilçesine bağlı bir mahalle olarak varlığını sürdürmektedir. Tarihini tespit edemediğimiz 1020 numaralı tahrir defterine göre köyde 3 hane, 1 mücerred ve 4 nefer Müslüman ile 107 nefer Hristiyan yaşamakta olup yıllık hasılatı 13.399 akçe idi.[1000] 1907 yılında hane sayısı 45[1001] olan köyde Bulgaristan göçmenleri de mevcuttu.[1002] Balıklı Köyü 1000-1071/1592-1661 yılları arasında vakfın cibâyetlerinden biri olarak yer almış ve yalnızca 1013/1605 muhasebe yılında Çalık cibâyetine bağlı bir köy konumunda olmuştur. Kite kazasında en fazla gelire sahip olan köyden cizye-i gebrân, resm-i bennâk ve koru gibi nakdî vergi gelirleri ile buğday ve yulaftan ibaret aynî gelirler tahsil edilmiştir. 10.360 akçe ile 1013/1605 yılında nakdî, 5.460 kile ile 1048/1639 yılında ise aynî gelir bakımından üst seviyeyi görmüştür. (Bkz. Tablo 23).

997 BOA, *TT.d,* No. 1020, 42-43.
998 Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 97.
999 VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 97.
1000 BOA, *TT.d,* No. 1020, 43-44.
1001 *HVSR,* 1325, 150.
1002 Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 211.

(3) Ermiri

İsmine vakfiyede rastlamadığımız köy 1020 numaralı tahrir defterinde *İrice/Erice*[1003] olarak, bazı belgelerde ise *Armiri* ve *Erkere* gibi ifadelerle yer almıştır. Günümüzde ise Nilüfer ilçesine bağlı Gökçe (Ermiye) köyü olduğu tahmin edilmektedir. Eskiden bir Rum köyü iken 19. yüzyıl sonlarına doğru burada Rumeli göçmenleri iskân edilmiştir.[1004] Köydeki hane sayısı 1907 yılında 52[1005] iken 1927'de 41'e düşmüştür.[1006] İlk olarak 1009/1600 yılına ait muhasebe defterinde karşılaştığımız köy tespit ettiğimiz dönemlerde (1013/1605 senesi hariç) Balıklı cibâyeti altında yer almıştır. Kite kazasındaki en az nakdî gelire sahip olan köyden yıllara göre farklılık arz etmekle birlikte resm-i çift, mukâtaa-i zemîn, rusûm-ı bağat ve cizye-i gebrân vergileri ile buğday, arpa, yulaf ve burçak gibi tahıllar tahsil edilmiştir. Aynî geliri 2.965 kile ile 1048/1639 yılında üst sınıra ulaşırken ertesi yıl da 5.984 akçe ile nakdî gelir zirve yapmıştır. (Bkz. Tablo 23).

b. Kirmasti Kazası'na Tabi Köyler

Kirmasti adı vakfiyede Salihler Köyü'nün bulunduğu yer olarak geçmektedir.[1007] Uzun yıllar Kirmasti olarak anılan ilçe 14 Eylül 1922'de Yunan işgalinden kurtulunca Mustafakemalpaşa adını almıştır. Önceleri kaza iken 1870 yılında Mihaliç'e (Karacabey) bağlanmış ve 1881'de Bursa merkez sancağına tabi ilçelerden biri olmuştur.[1008] 1890'lı yıllarda 392'si yabancı olmak üzere toplam nüfusu 38.052[1009] iken 1325/1907 yılına ait verilere göre 2.000 km^2 yüzölçümüne sahip olan ilçede hane sayısı 3.317 olup 56.116 kişi yaşamaktaydı.[1010] Muhasebe defterlerinde kazanın sadece Depecik cibâyeti ve köyüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

[1003] BOA, *TT.d*, No. 1020, 45.
[1004] Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 130.
[1005] *HVSR*, 1325, 232.
[1006] *BVS*, 1927, 79.
[1007] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1008] Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 215.
[1009] Ali Âsaf, *Hudâvendigâr Vilâyeti Coğrafya ve Ahvâl-i Umûmiyyesi* (Bursa: Vilâyet Matbaası, 1308), 33.
[1010] *HVSR*, 1325, 68, 226.

Depecik

Vakfiyede Mihaliç'e tabi köyler arasında yer almakta[1011] iken günümüzde Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı bir belde konumundadır. 1020 numaralı tahrir defterine göre köyde 11 çift, 6 nim, 6 ekinli, 41 bennâk, 48 mücerred ve 85 nefer yaşamaktaydı.[1012] 1325/1907 salnâmesinde biri Kirmasti'ye bağlı 208 haneli, diğeri ise Bursa merkeze bağlı 111 haneli iki Depecik köyü yer almaktadır.[1013] 1927 yılında köyde 14'ü yabancı olmak üzere toplam 1.399 kişi yaşamaktaydı.[1014] Muhasebe defterlerinde 1071/1661 yılına kadar tek köyden ibaret müstakil bir cibâyet olarak varlığını sürdürmüştür. Köyden resm-i çift, bennâk, mücerred, çayır, kovan, bağat ve ceviz gibi nakit vergilerin yanında bazı yıllar buğday tahsilatı da yapılmıştır. Diğerleriyle kıyaslandığında genel olarak vakfa gelir getiren ikinci büyük köy olduğu görülmektedir. Nakdî geliri 1049/1640 senesinde 12.508 akçe ile zirve yapmıştır. İlk olarak 1016/1608 yılında 31 kile buğday ile aynî gelir sağlanmaya başlanan köy ertesi yıl kotasını 1.000 kileye çıkarmış ve 1024/1615 senesi hariç 1026/1617 yılına kadar bu seviyesini korumuştur. Sonraki yıllarda aynî gelirde düşüşler yaşamış ve bazı yıllarda da sadece nakdî gelir elde edilebilmiştir.

Tablo 24: Kirmasti Kazası'na Tabi Depecik Köyü

Muhasebe Dönemi (1 yıl)	Nakit/Galle (akçe/ kile)
1000-1001 / 1592-1593	7955 akçe
1003-1004 / 1595-1596	8214 akçe
1005-1006 /1597-1598	8209 akçe
1013-1014 / 1605-1606	7187 akçe
1016-1017 / 1608-1609	7404 akçe / 31 kile
1017-1018 / 1609-1610	8843 akçe / 1000 kile
1018-1019 / 1610-1611	9015 akçe / 1000 kile
1019-1021 / 1611-1612	9015 akçe / 1000 kile
1021-1022 / 1612-1613	9015 akçe / 1000 kile
1022-1023 / 1613-1614	9015 akçe / 1000 kile
1023-1024 / 1614-1615	9615 akçe / 1000 kile
1024-1025 / 1615-1616	9587 akçe / 870 kile
1026-1027 / 1617-1618	9470 akçe / 1000 kile
1028-1029 / 1619-1620	9378 akçe / 644 kile
1034-1035 / 1624-1628	8992 akçe[1015] / 200 kile
1038-1039 / 1629-1630	6839 akçe / 200 kile
1044-1045 / 1635-1636	7220 akçe / 600 kile
1046-1047 / 1637-1638	6565 akçe
1048-1049 / 1639-1640	6498 akçe
1049-1050 / 1640-1641	12508 akçe / 600 kile

[1011] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1012] BOA, *TT.d*, No. 1020, 2-33.
[1013] *HVSR*, 1325, 160.
[1014] *BVS*, 1927, 120.
[1015] 8.492 akçesi tahsil edilmiş ve geriye 500 akçe kalmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 5762, 77.

1050-1051 / 1641-1642	6838 akçe / 400 kile
1071-1072 / 1661-1662	7831 akçe

c. Mihaliç Kazası'na Tabi Köyler

Vakfiyede vakfın 4 köyünü ihtiva eden nahiye[1016] olarak geçen Mihaliç eskiden Bursa merkez sancağına bağlı bir kaza iken günümüzde Karacabey ilçesinin eski adı olarak anılmaktadır. 1020 numaralı tahrir defterinde Mihaliç Nahiyesi altında köy ve cemaatlerden oluşan vakfa ait 25 adet akar kaydedilmiştir.[1017] 1890'lı yıllarda 23.213'ü Müslüman olmak üzere toplam 31.921 nüfusa ve 80 köye sahipti.[1018] 1325/1907 yılına ait verilere göre ise 2.372,5 km^2 yüz ölçümü ve 2.536 hanesi olan kazanın nüfusu 35.239'a yükselirken köy sayısı 72'ye düşmüştür.[1019] Muhasebe defterlerinde Mihaliç'e bağlı Canbazvirânı, Tophisar ve Nısf-ı Tophisar cibâyetlerinde yıllara göre farklılık arz eden 15'ten fazla köyün adı zikredilmektedir. İsmi sıklıkla geçen köylerin bazı yıllara ait gelir miktarları aşağıdaki tablolarda yansıtılmıştır.

Tablo 25: Mihaliç Kazası'na Tabi Köyler 1

Muhasebe Dönemi (1 yıl)	Canbazvîrânı (Nakit/Galle) (akçe/kile-şinik)	Toyhisar/ Tophisar	Emre	Yenice	Danişmendli	Çakıl
1000-1001/1592-1593	17.224/153k.	2.495	635	1.361	1.195	651
1003-1004/1595-1596	17.415/121k.	2.423	862	1.287	1.105	696
1005-1006/1597-1598	17.020/27,5k. 1ş.	2.642	808	1.453	1.128	669
1013-1014/1605-1606	15.018/120k.	2.435	792	2.032	1.021	1.754
1016-1017/1608-1609	16.661/157k.	2.349	791	1.738	1.175	2.133
1017-1018/1609-1610	17.529/138k.	2.875	648	1.834	1.255	2.346
1018-1019/1610-1611	18.289/138k.	2.949	918	2.350	1.347	2.601
1019-1021/1611-1612	18.289/200k.	2.949	918	2.350	1.347	2.601
1021-1022/1612-1613	18.269/120k.	2.949	918	2.350	1.347	2.601
1022-1023/1613-1614	18.269/162k.	2.949	918	2.350	1.347	2.601
1023-1024/1614-1615	18.079/182k.	3.654	1.222	2.834	1.440	2.293
1024-1025/1615-1616	18.073/122k.	3.146	1.042	2.703	1.479	2.563
1026-1027/1617-1618	17.789/210k.	3.064	1.167	2.430	1.518	2.423
1028-1029/1619-1620	19.254/196k.	3.225	1.288	2.790		2.874
1034-1035/1624-1628	19.903/120k.	3.131	1.583	2.933	1.364	3.020
1038-1039/1629-1630	18.323[1020]/60k.	1.946	1.404	2.403	1.680	3.246
1044-1045/1635-1636	17.058 / 240k.	2.714		2.248	1.162	2.586
1046-1047/1637-1638	19.858/140k.	2.055	1.810	3.836	1.424	
1048-1049/1639-1640	19.565/240k.	6.199	1.408	3.134	1.724	
1049-1050/1640-1641	19.320/240k.	3.237	1.408	3.155	1.727	
1050-1051/1641-1642	19.930/600k.	2.596	1.754	2.996	1.875	
1071-1072/1661-1662	21.752	2.051	1.200	1.322	1.558	1.834

[1016] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93/97.
[1017] BOA, *TT.d*, No. 1020, 32-36.
[1018] Ali Âsaf, *Hudâvendigâr Vilâyeti Coğrafya ve Ahvâl-i Umûmiyyesi,* 31.
[1019] *HVSR*, 1325, 68, 238.
[1020] 16.491 akçesi tahsil edilmiş ve geriye 1.832 akçe kalmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 38.

Tablo 26: Mihaliç Kazası'na Tabi Köyler 2

Muhasebe Dönemi (1 yıl)	Keçeli/ Keçiler	Kadı	Karasu	Arus	Doğla	Gölehisarı/ Güzelhisâr	Hacılar
1000-1001/1592-1593		2.607	2.646	318	672		
1003-1004/1595-1596		3.275	2.619	486	599		
1005-1006/1597-1598		1.502	2.431	2.291	899		
1013-1014/1605-1606	129	1.953	1.819	758	722		
1016-1017/1608-1609	277	2.440	2.061	837	737		
1017-1018/1609-1610	248	2.546	2.241	1.006	867		
1018-1019/1610-1611	252	2.477	2.276	955	1.031		
1019-1021/1611-1612	252	2.477	2.276	955	1.031		
1021-1022/1612-1613	252	2.477	2.276	955	1.031		
1022-1023/1613-1614	252	2.477	2.276	955	1.031		
1023-1024/1614-1615	536	2.581	2.146	1.096	1.154	120	
1024-1025/1615-1616	476	2.528	2.167	1.214	1.099		
1026-1027/1617-1618	515	2.784	2.260	977	960	95	
1028-1029/1619-1620	449	2.711	2.395	929	1.286	125	
1034-1035/1624-1628	503	3.191	2.618	1.037	1.313	413	
1038-1039/1629-1630	440	3.580	2.642	879	1.489	102	
1044-1045/1635-1636	231		1.759	475	1.859	150	
1046-1047/1637-1638	344	3.850	2.260	790		36	
1048-1049/1639-1640	414	2.533	2.067	1.046	1.842	130	191
1049-1050/1640-1641	495	2.935	2.066	1.150	1.839		171
1050-1051/1641-1642	696	110	2.901	1.993	1.704		
1071-1072/1661-1662	403	2.307	1.271	928	1.090		718

Yukarıdaki tablolarda geçen Mihaliç Kazası'na tabi toplam 14 köye ait verilere bakıldığında Canbazvîrânı Köyü'nün en fazla nakdî gelire sahip olduğu ve bunun yanında köyden aynî gelir de sağlandığı görülmektedir. Ayrıca Tophisar, Yenice, Karasu ve Arus köylerinden her yıl düzenli olarak gelir elde edilirken Gölehisarı/Güzelhisâr ile Hacılar köylerinden ise nadiren gelir sağlandığı anlaşılmaktadır.

(1) Canbazvîrânı

Vakfiyede ve bazı muhasebe kayıtlarında bu isimle geçen köy Canbaz adıyla da anılmış ve günümüze kadar gelmiştir. 1024/1615 yılında aynı nahiyeye bağlı *Canbaz-ı diger* adıyla ifade edilen bir köy daha yer almaktadır.[1021] 1047-1050 /1638-1641 sürecindeki muhasebe defterlerinde Canbazvîrânı ifadesinin tamamen terkedilerek artık Canbaz isminin kullanılması sebebiyle olsa gerek geliri daha az olan diğer köy *Canbaz-ı Küçük* olarak adlandırılmıştır. 1020 numaralı tahrir defterine göre köyde 3 bennâk, 3 mücerred, 6 nefer ve 92 hane bağbân bulunmakta olup yıllık hasılatı 20.990 akçe idi.[1022] 1325/1907

[1021] Canbazvîrânı Köyü'nün nakdî geliri 18.013 akçe iken Canbaz-ı diger 106 akçe gelir sağlamıştır. Bkz. BOA, *MAD.d.*, 5762, 175, 178.
[1022] BOA, *TT.d,* No. 1020, 34-35.

yılında hane sayısı 85 iken[1023] 1927'de 80'e düşen köyde 17'si yabancı olmak üzere toplam 370 kişi yaşamaktaydı.[1024] Günümüzde ise köyde göçmenlerin yaşadığı bilgisi mevcuttur.[1025] 1016/1608 senesi hariç 1000-1050/1592-1641 yıllarını kapsayan muhasebe defterlerinde tek köyden ibaret müstakil bir cibâyet olarak yer almış ve vakfın en çok nakdî gelir sağlayan köyü olmuştur. Köyden hem nakdî hem aynî gelir elde edilmiş olup en yüksek nakdî gelir 21.720 akçe ile 1071/1661senesinde, aynî gelir ise 600 kile 1050/1661'de kaydedilmiştir. Nakdî gelirler cizye-i gebrân, harâc-ı bağât, resm-i bennâk, harîr, âsiyâb, armut ve ceviz vergilerinden ve bazı mukâtaalardan sağlanmıştır.[1026] Canbaz-ı Küçük Köyü'nün yıllık geliri ise 106-265 akçe arasında seyrederken 1050/1641 yılında 3.883 akçeye ulaşmıştır.[1027] (Bkz. Tablo 25)

(2) Toyhisâr/Tophisâr

Vakfiyede 5 köy, 3 tarla, 1 ark ve bazı yerleri ihtiva eden bölge Toyhisâr Nahiyesi olarak geçmektedir.[1028] Günümüzde ise Karacabey ilçesine bağlı Tophisar Köyü olarak varlığını sürdürmektedir. 1020 numaralı tahrir defterinde hem nahiye hem de köy olarak yer almakta olup 15 çift, 23 nim, 32 bennâk, 1 ekinli, 52 mücerred ve 152 nefer nüfus ile 32.468 akçe hasılata sahiptir.[1029] 1325/1907 yılında 38 hane olan köy[1030] 1927'de 76 haneye yükselmiş ve 21'i yabancı olmak üzere toplam nüfusu 345'i bulmuştur.[1031] Günümüzde köyde Bulgaristan ve Çerkez göçmenlerin yaşadığı bilgisi mevcuttur.[1032] 1000-1024/1592-1615 sürecindeki muhasebe defterlerinde müstakil bir cibâyet ve köy olarak yer almıştır.[1033] Hatta vakfın en çok köye sahip cibâyeti olduğu görülmüştür. Çok geniş bir alanı kapsadığı için olsa gerek muhasebe defterlerinde *Nısf-ı Tophisar* adında bir cibâyet daha görmekteyiz. Bu şekilde köylerin iki cibâyete paylaştırılmasının vergilerin toplanması açısından kolaylık sağladığı söylenebilir. Ayrıca 1015/1606,

[1023] *HVSR*, 1325, 162.
[1024] *BVS*, 1927, 113.
[1025] Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 94.
[1026] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 77, 100, 266.
[1027] BOA, *MAD.d*, No. 860, 17.
[1028] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93/97.
[1029] BOA, *TT.d*, No. 1020, 36-37.
[1030] *HVSM*, 1325, 198.
[1031] *BVS*, 1927/114.
[1032] Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 266.
[1033] 1026/1617 yılına ait muhasebe defterinde Tophisar cibâyet olarak değil de sadece Ümidili cibâyetine bağlı bir köy olarak yer almıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 5762, 156.

1046/1637, 1049/1640 ve 1050/1641 dönemlerinde *Nısf-ı Tophisar* adında bir köy de tespit edilmiştir.[1034] Her iki köyden de sadece nakdî gelir sağlanmıştır. Tophisar Köyü'nden en az gelir 1.946 akçe ile 1038/1629 yılında, en fazla gelir ise 6.199 akçe ile 1048/1639 yılında elde edilmiştir. (Bkz. Tablo 25)

(3) Emre

Vakfiyede Toyhisâr (Tophisâr) Nahiyesi'ne bağlı olduğu bilgisine ulaştığımız köyün günümüzde Balıkesir'in Bandırma ilçesindeki Emre Köyü olduğu düşünülmektedir. 1020 numaralı tahrir defterine göre köy 3 çift, 2 nim, 17 bennâk, 11 mücerred, 37 nefer nüfusa ve 26.415 akçe hasılata sahiptir.[1035] 1325/1907 yılında hane sayısı 73 iken[1036] 1927'de 58'e düşmüş ve ikisi gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 281 olmuştur.[1037] Muhasebe defterlerinde Emre Köyü'nün tabi olduğu cibâyet sabit kalmayıp Belücekağaç, Tophisar ve Nısf-ı Tophisar arasında değişkenlik göstermiştir. 1000-1071/1592-1661 yılları arasında sadece 1042/1633 ve 1044/1635 dönemlerinde ismine rastlayamadığımız köyün resm-i çift, bennâk, mücerredân, bağât, kovan, kışlak, yaylak, âsiyâb, koru, badem, ceviz, çayır ve âdet-ağnâm vergilerinden ve bazı mukataa gelirlerinden oluşan nakdî gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. En düşük gelir 635 akçe ile 1000/1592 senesinde, en yüksek gelir ise 1.810 akçe ile 1046/1637 yılında kaydedilmiştir. (Bkz. Tablo 25)

(4) Yenice

Vakfiyede Toyhisâr (Tophisâr) Nahiyesi'nde bulunduğu ifade edilen köy[1038] günümüzde Karacabey ilçesine bağlı olarak varlığını sürdürmektedir. 1020 numaralı tahrir defterine göre 7 çift, 4 nim, 20 bennâk, 38 mücerred ve 78 nefer nüfusa ve 10.102 akçe hasılata sahiptir.[1039] 1325/1907 yılında 132 hanesi bulunan köyün[1040] 1927'de hane sayısı artarak 145'e yükselmiş ve dokuzu gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 607 olmuştur.[1041] Yenice Köyü'nün tabi olduğu cibâyet sabit kalmayıp Tophisar ve Nısf-ı Tophisar arasında değişkenlik arz etmiştir. Yıllık geliri 1.287-3.836 akçe arasında seyreden köyden

[1034] BOA, *TS.MA.d,* No. 1707-0002, 4; *MAD.d*. No. 860, 94, 38, 17.
[1035] BOA, *TT.d,* No. 1020, 38.
[1036] *HVSM,* 1325, 140.
[1037] *BVS,* 1927, 113.
[1038] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1039] BOA, *TT.d,* No. 1020, 33-34.
[1040] *HVSM,* 1325, 242.
[1041] *BVS,* 1927, 114.

resm-i çift, bennâk, mücerredân, çeltik, bağât, armut, badem, kovan, kışlak, âsiyâb, pelid, ağıl ve zemîn vergileri tahsil edilmiştir.

(5) Dânişmendli

Günümüzde Karacabey ilçesine bağlı bir köy olarak varlığını sürdürmektedir. Vakfiyede ismi yer almayan köy 1020 numaralı tahrir defterinde Karadânişmendli/Kasım olarak geçmekte olup 6 çift, 4 nim, 27 bennâk, 35 mücerred, 4 ekinli, 74 nefer nüfusa ve 6.542 akçe hasılata sahiptir.[1042] 1325/1907 yılında 103 hanesi bulunan köyün[1043] 1927'de hane sayısı 100'e düşmüş ve 10'u gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 516 olmuştur.[1044] Dânişmendli Köyü'nün tabi olduğu cibâyet sabit kalmayıp Tophisar, Nısf-ı Tophisar, Ümidili ve Belücekağaç arasında değişkenlik göstermiştir. Yıllık geliri 1105-1875 akçe arasında seyreden köyden resm-i çift, bennâk, mücerredân, ağıl, çayır ve bağât vergileri tahsil edilmiştir.

(6) Çakıl

Salnâmeler, bazı tahrir defterleri ve muhasebe kayıtlarında Karacabey'e bağlı bir köy olarak yer almasına rağmen ismi vakfiyede geçmemektedir. Günümüzde ise Balıkesir'in Bandırma ilçesindeki Çakıl Köyü olduğu düşünülmektedir. 1020 numaralı tahrir defterine göre 1 çift, 6 bennâk 16 mücerred, 42 nefer nüfusa ve 1741 akçe hasılata sahiptir.[1045] 1325/1907 yılında 71 hanesi bulunan köyün[1046] 1927'de hane sayısı 66'ya düşmüş ve 17'si gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 321 olmuştur.[1047] Bu köyün tabi olduğu cibâyet sabit kalmayıp Tophisar ve Nısf-ı Tophisar arasında yıldan yıla değişmiştir. Yıllık geliri 651-3.246 akçe arasında seyreden köyden 1046-1050/1637-1641 yıllarını kapsayan 4 muhasebe döneminde gelir sağlanamadığı görülmektedir. (Bkz. Tablo 25) Nakdî geliri resm-i çift, bennâk, mücerredân, bağât, güvâre, kovan, kestane, emrud, badem, asiyâb, bahçe, çeltik ve zemîn vergilerinden oluşmuştur.

[1042] BOA, *TT.d*, No. 1020, 38-39.
[1043] *HVSR*, 1325/179.
[1044] *BVS*, 1927/114.
[1045] BOA, *TT.d*, No. 1020, 39.
[1046] *HVSR*, 1325, 165.
[1047] *BVS*, 1927, 113.

(7) Keçeli/Keçiler

Vakfiyede adına rastlamadığımız köy bazı tahrir kayıtları, salnâmeler ve muhasebe defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Hatta bazı kayıtlarda köyün adı Karakeçeli/Karakeçiler olarak da geçmektedir.[1048] Günümüzde Karacabey'e bağlı Yeşildere'nin bu köy olduğu düşünülmektedir.[1049] 1020 numaralı tahrir defterine göre 6 hane, 4 mücerred, 72 resm-i bennâk, 10 nefer nüfusa sahiptir.[1050] 1325/1907 yılında 87 hanesi bulunan köyün[1051] 1927'de hane sayısı 69'a düşmüş ve 4'ü gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 304 olmuştur.[1052] İlk olarak 1013/1605 yılına ait muhasebe defterinde adına rastladığımız köyün tabi olduğu cibâyet sabit kalmayıp Tophisar, Nısf-ı Tophisar ve Ümidili arasında değişkenlik göstermiştir. Yıllık geliri ise 129-696 akçe arasında seyreden köyün nakdî geliri resm-i çift, bennâk, mücerredân, bağât, ceviz, emrud ve zemîn vergilerinden oluşmuştur.

(8) Kadı

Vakfiyede Toyhisar'a (Tophisâr) bağlı Kadı Köyü'ndeki pirinç tarlasının vakfa akar olarak tahsis edildiği belirtilmiştir.[1053] Günümüzde ise Karacabey'e bağlı Dağkadı köyünün vakfiyede zikredilen köy olduğu tahmin edilmektedir. 1024 numaralı tahrir defterinde ve 1325/1907 yılı salnamesinde Karesi Sancağı'na bağlı Edremid Nahiyesi'nde de Kadı Köyü'ne rastlanmıştır.[1054] Fakat farklı nahiyede bulunduğu için aynı köy olup olmadığı konusunda kesinlik yoktur. 1927'de Mihaliç Nahiyesi'ne bağlı Dağkadı Köyü 163 hane ve 653 nüfusa sahipti.[1055] Muhasebe defterlerinde 1044/1635 yılı hariç düzenli olarak yer alan köyün tabi olduğu cibâyet Nısf-ı Tophisar olup yıllık geliri 110-3.850 akçe arasında değişmiştir. (Bkz. Tablo 26) Nakdî geliri resm-i çift, bennâk, mücerredân, bağât, çeltik, ceviz, ağnâm, âsiyâb, güvâre, kovan, bahçe, bağât, armut ve zemin vergilerinden oluşmaktadır

[1048] BOA, *MAD.d,* No. 860, 93.
[1049] Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, 284.
[1050] BOA, *TT.d,* No. 1020, 41.
[1051] *HVSM,* 1325, 223.
[1052] *BVS,* 1927, 113.
[1053] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1054] BOA, *TT.d,* No. 1024, 50; *HVSR,* 1325, 223.
[1055] *BVS,* 1927, 113.

(9) Karasu

Vakfiyede Toyhisâr (Tophisâr) Nahiyesi'nde yer aldığı ifade edilmekte[1056] ve günümüzde de Karacabey ilçesine bağlı bir köy olarak varlığını sürdürmektedir. 1020 numaralı tahrir defterine göre 42 neferi bulunan köyün yıllık hasılatı 11.039 akçedir.[1057] 1325/1907 yılında hane sayısı 55[1058] iken 1927'de 49'a düşmüş ve toplam nüfusu 218 olmuştur.[1059] Köyün tabi olduğu cibâyet sabit kalmamış ve Tophisar ile Nısf-ı Tophisar arasında değişmiştir. Yıllık geliri 1.271-2.901 akçe arasında seyreden köyden resm-i çift, bennâk, mücerredân, çeltik, bağât, güvâre, kovan, ceviz, badem ve zemîn vergileri tahsil edilmiştir.

(10) Arus

Vakfiyede adına rastlamadığımız köy bazı tahrir kayıtları ve muhasebe defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Karacabey'e bağlı Arız Köyü olarak varlığını sürdürmektedir. 1020 numaralı tahrir defterine göre 1 nim 13 bennâk, 20 mücerred ve 41 nefer bulunan köyden 3.448 akçe yıllık hasılat tahsil edilmiştir.[1060] Cibâyeti bazı senelerde Tophisar iken bazı senelerde de Nısf-ı Tophisar olmuştur. Yıllık geliri 318-2.291 akçe arasında seyretmiştir. (Bkz. Tablo 26) Nakdî geliri resm-i çift, bennâk, mücerredân, çeltik, güvâre, ağnâm, bağât, ceviz, emrud, çayır, bahçe ve zemin vergilerinden oluşmaktadır.

(11) Doğla

Vakfiyede Tula adıyla Toyhisâr (Tophisâr) Nahiyesi'ne bağlı olduğu ifade edilmekte[1061] ve günümüzde Karacabey ilçesinde bir köy olarak varlığını sürdürmektedir. 1020 numaralı tahrir defterine göre 2 çift, 7 nim, 13 bennâk, 2 ekinli, 19 mücerred ve 41 nefer bulunan köyden yıllık hasılat olarak 6.197 akçe elde edilmiştir.[1062] 1325/1907 yılında 81 hanesi varken 1927'de hane sayısı 78'e düşmüş ve toplam nüfusu 357 olmuştur.[1063] Tabi

[1056] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1057] BOA, *TT.d,* No. 1020, 32.
[1058] *HVSR,* 1325, 212.
[1059] *BVS,* 1927, 113.
[1060] BOA, *TT.d,* No. 1020, 39.
[1061] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1062] BOA, *TT.d,* No. 1020, 39-40.
[1063] *BVS,* 1927, 113.

olduğu cibâyet sabit olmayıp Tophisar, Nısf-ı Tophisar ve Belücekağaç arasında değişkenlik göstermiştir. Yıllık geliri 672-1.859 akçe arasında seyreden köyden resm-i çift, bennâk, mücerredân, çeltik, âsiyâb, kışlak, bahçe, bağât, güvâre, kovan, ceviz, badem ve zemin vergileri tahsil edilmiştir.

(12) Gölehisâr/Güzelhisâr

İsmine 1023-1048/1614-1639 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde rastladığımız köy günümüzde Karacabey ilçesine bağlı Gölecik veya Gölkıyı köylerinden biri olmalıdır. Değişkenlik göstermekle birlikte Tophisar ve Nısf-ı Tophisar cibâyetlerinde bulunmuştur. Yıllık geliri 36-413 akçe arasında seyreden köyden resm-i çift, bennâk, kışlak, bağât, güvâre, kovan, zemîn vergileri tahsil edilmiştir.

(13) Hacılar

Köyün adına 1048/1639, 149/1640 ve 1071/1661 yıllarına ait muhasebe defterlerindeki Nısf-ı Tophisar cibâyeti altında rastlanmıştır. Tahrir defterlerinde Mihaliç ve Tophisar Nahiyeleri'ne bağlı Hacı[1064] adında 2 köy ve Karesi Sancağı'ndaki Manyas Nahiyesi'ne bağlı Hacılar[1065] isminde bir köy tespit edilmiştir. Günümüzde ise Balıkesir'in Manyas ilçesine bağlı Hacıibrahimpınarı, Hacıosman ve Hacıyakup köylerinden biri veya tamamı olabilir. Yıllık geliri 191-718 akçe arasında seyreden köyden resm-i çift, bennâk, bağât, badem, armut ve zemin vergileri tahsil edilmiştir.

(14) Karadağ

1071-1279 /1661-1863 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde geçen Karadağ, Mihaliç Nahiyesi'ndeki bazı köylere ait mukâtaa gelirlerinin toplandığı bölge olarak kendini göstermektedir. Günümüzde ise o bölgedeki dağın ismi olarak varlığını sürdürmektedir. Karadağ'a bağlı köylerden buğday ve nohut geliri sağlanmaktaydı. Örneğin 1277/1861 yılında 600 kile buğday, kilesi 18 kuruştan 108.000 kuruş, 49,5 kile nohut ise 891,5 kuruş olmak üzere toplamda bölgeden108.891,5 kuruş gelir elde edilmiştir.[1066]

[1064] BOA, *TT.d,* No. 1020, 60, 84.
[1065] BOA, *TT.d,* No. 1024, 67.
[1066] BOA, *EV.d,* No. 17352, 1b.

(15) Diğerleri

1015-1045/1606-1636 sürecindeki muhasebe kayıtlarında Mihaliç Kazası'na bağlı Nısf-ı Tophisar cibâyetinde Kıranlar, Tosyalar, Koslar, Karaçalı, Ali Haydar, Uzun Ali isimlerinde köylere de rastlanmıştır.[1067]

d. Manyas Kazası'na Tabi Köyler

Vakfiyede vakıf köylerinden ikisinin (Göbel ve Karlı köyleri) bulunduğu nahiye[1068] olarak geçen Manyas eskiden Karesi Sancağı'na bağlı Bandırma Kazası'nın bir nahiyesi iken günümüzde Balıkesir'in bir ilçesi olarak varlığını sürdürmektedir. 1890'lı yıllarda 1.509'u gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 14.521 olarak kaydedilmiştir.[1069] 1024 numaralı tahrir defterinde vakfa ait 4 köy ve 9 perakende yer almaktadır.[1070] Muhasebe defterlerinde Manyas'a bağlı Belücekağaç ve Ümidili olmak üzere 2 cibâyet ve 10'dan fazla köyün adı zikredilmektedir. Aşağıdaki tabloda Manyas'a bağlı olup adı sıklıkla muhasebe defterlerinde geçen köylerin bazı yıllara ait gelir miktarları gösterilmiştir.**Tablo**

Tablo 27: Manyas Kazası'na Tabi Köyler

Muhasebe Dönemi (Hicrî/Miladî)	Ümidili	Belücekağaç	Göbel	Salihler		Beg	Tatarlu/ Tatarlar	Mandıra
				Çeltikçi	Baba/ Yaya (Babalar/ Yayalar)			
1000-1001 / 1592-1593	2.210	13.902	492	343		774		
1003-1004 / 1595-1596	2.444	13.291	643	638		1.033		
1005-1006 / 1597-1598	230	15.054	652	648		1.019		
1013-1014 / 1605-1606	2.110	12.903	269	2.807		649	97	
1016-1017 / 1608-1609	1.821	13.708	253	2.391		662	73	
1017-1018 / 1609-1610	2.266	13.722	837	3.403		560	445	
1018-1019 / 1610-1611	2.307	14.963	235	3.037	217	1.017	240	58
1019-1021 / 1611-1612	2.307	14.963	243	3.337	217	1.017	240	58
1021-1022 / 1612-1613	2.307	14.963	243	3.337	217	1.017	240	58
1022-1023 / 1613-1614	2.307	14.963	243	3.337	217	1.017	240	58
1023-1024 / 1614-1615	2.890	15.189	375	3.586	238	998	202	71
1024-1025 / 1615-1616	2.498	15.148	333	3.418	244	1.015	183	75
1026-1027 / 1617-1618	2.824	15.329	417	3.469	283	1.075	191	71
1028-1029 / 1619-1620	2.537	16.973	444		208	1.045	162	73
1034-1035 / 1624-1628	2.603	18.991	459			1.207	185	47
1038-1039 / 1629-1630	3.288	14.242	439	2.705	175	775	588	
1044-1045 / 1635-1636	1.838	7.621	850	1.889	262	1.329	591	
1046-1047 / 1637-1638	2.383	5.763	468	2.641	355	1.089	404	

[1067] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 860.
[1068] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1069] Ali Âsaf, *Hudâvendigâr Vilâyeti Coğrafya ve Ahvâl-i Umûmiyyesi*, 56.
[1070] BOA, *TT.d,* No. 1024, 25.

1048-1049 / 1639-1640	2.130	6.545	440	2.457	196	1.013	316	60
1049-1050 / 1640-1641	2.130	6.548	439	2.415	316	1.019	196	65
1050-1051 / 1641-1642	2.431	7.466	722	2.295	117	1.273	356	186
1071-1072 / 1661-1662	5.145	10.477	1.679	2.478			509	

Tabloya göre Belücekağaç, Ümidili ve Göbel köylerinden her yıl düzenli olarak gelir tahsil edilmiştir. Yıllık gelir miktarı bakımından Belücekağaç ilk sırada, bazı senelerde muhasebe defterlerinde göremediğimiz Mandıra Köyü ise son sırada yer almıştır. 1018-1026/1610-1617 ve 1048-1050/1639-1641 süreçlerinde kazaya bağlı tüm köylerden gelir sağlanmıştır.

(1) Ümidili

Adı muhasebe ve tahrir defterlerinde geçmekte ve günümüzde Susurluk ilçesine bağlı Ümiteli Köyü olarak varlığını devem ettirmektedir. Vakfiyede Edremid sınırları içinde bulunduğu bildirilen Hatuneli Divanı'nın bu köy olabileceği kanaatindeyiz. 1024 numaralı tahrir defterinde köye bağlı dört mahalleden bahsedilmiştir: Ümidoğlu Mahallesi'nde 4 çift, 14 bennâk, 21 mücerred ve 39 nefer; Cami Mahallesi'nde 10 çift; 10 bennâk, 32 mücerred ve 69 nefer: Hacıdede Mahallesi'nde 92 çift, 20 bennâk, 36 mücerred, ve 79 nefer; Karadede Mahallesi'nde ise 22 çift, 6 bennâk, 16 mücerred ve 30 nefer bulunmakta olup köyün toplam yıllık hasılatı 19.111 akçedir.[1071] Muhasebe defterlerinde cibâyet ve köy olarak yer almıştır. En düşük yıllık geliri 230 akçe ile 1005/1597'de, en yüksek geliri ise 5.145 akçe ile 1071/1661'de kaydedilmiştir. (Bkz. Tablo 27) Köyden resm-i çift, bennâk, mücerredân, cürm, piyaz, çeltik, kışlak, bahçe, bağât, ceviz, badem, ağıl, ağnâm ve zemin vergileri tahsil edilmiştir.

(2) Belücekağaç

Vakfiyede Edremid Nahiyesi'nde yer aldığı ifade edilmekte[1072] ve günümüzde Manyas ilçesine bağlı bir köy olarak varlığını sürdürmektedir. 1024 numaralı tahrir defterine göre 42 çift, 40 bennâk, 40 mücerred ve 91 nefere sahip Belücek Köyü'nün yıllık hasılatı 4.185 akçedir.[1073] Muhasebe defterlerinde hem cibâyet hem köy olarak mevcuttur. Manyas

[1071] BOA, *TT.d,* No. 1024, 25. 1005/1597 yılında köyün gelirinin dışında Karadede Mahallesi'nden 483, Cami Mahallesi'nden 907 ve Hacıdede Mahallesi'nden 886 akçe tahsil edilmiştir. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No. 3638-0002, 4.
[1072] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1073] BOA, *TT.d,* No. 1024, 4.

Kazası'na bağlı geliri en yüksek olan köydür. Yıllık geliri 5.763-18.991 akçe arasında değişmekte olup resm-i çift, bennâk, mücerredân, cürm, duhan, ağıl, bağât, âdet-i ağnâm ve cizye-i gebrân vergilerinden oluşmaktadır.

(3) Göbel

Vakfiyede Manyas Nahiyesi'nde yer aldığı ifade edilen köy[1074] günümüzde Susurluk ilçesine bağlı bir belde olarak mevcuttur. 1024 numaralı tahrir defterine göre köyde 7 çift, 12 bennâk, 32 mücerred ve 52 nefer bulunmakta olup köyün toplam yıllık hasılatı 4.429 akçedir.[1075] Muhasebe defterlerinde Ümidili cibâyeti altında yer almıştır. En düşük yıllık geliri 235 akçe ile 1018/1619 senesine, en yüksek geliri ise 1.679 akçe ile 1071/1661 senesine ait olan köyden resm-i çift, bennâk, mücerredân, bağât, zemin, bostan, güvâre, kovan, piyaz cürm, piyaz ve âdet-i ağnâm vergileri tahsil edilmiştir.

(4) Salihler (Çeltikçi-Baba/Yaya)

Vakfiyede Kirmasti Nahiyesi'nde yer aldığı ifade dilen köy[1076] günümüzde Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı Çeltikçi Köyü olarak mevcuttur. Salihler 1000-1005 /1592-1597 yılları arasındaki muhasebe dönemlerinde Ümidili cibâyetine bağlı iken 1013/1605 yılında köy için "*Çeltikçi nâm-ı diger Salihler"*[1077] ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Adına ilk defa 1018/1610 yılında rastladığımız Baba/Yaya Köyü için de 1026/1617-1028/1619 yıllarına ait muhasebe defterinde "*nâm-ı diger Salihler"* tanımlaması yapılmıştır.[1078] Anlaşılan o ki Salihler Köyü ikiye bölünerek farklı isimlerle muhasebe defterlerinde yer almıştır. Her iki köyün de aynı anda bulunduğu defterler incelendiğinde Çeltikçi Köyü'nün Belücekağaç cibâyeti altında, Baba/Yaya (Babalar/Yayalar) Köyü'nün ise Ümidili cibâyetine bağlı olduğu görülmüştür. 1020 numaralı tahrir defterinde Sultan Murad Han'ın Bursa'daki medresesinin vakfı olarak tanımlanan Çeltikçi Köyü'nde (nâm-ı diğer Salihler) 33 hane ve 22 nefer çeltikçiyân, 27 nefer evlâd-ı çeltikçiyân, 36 nefer ise gayr-ı ez-çeltikçiyân bulunmakta olup köyün

[1074] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1075] BOA, *TT.d,* No. 1024, 27-28.
[1076] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1077] BOA, *TS.MA.d*, No. 1764-0001, 3.
[1078] BOA, MAD.d, No. 5763, 136, 156. Köyün Babalar/Yayalar olarak geçtiği muhasebe kayıtları da mevcuttur. Bkz. BOA, MAD.d, No. 5763, 37, 176, 192, 212, 228, 249, 268.

toplam yıllık hasılatı 14.734 akçedir.[1079] 1325/1907 yılında 213 haneye sahip köyün[1080] 1927'de 16'sı gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusu 855 olmuştur.[1081] Mevcut muhasebe yıllarına baktığımızda Çeltikçi ve Baba/Yaya (Babalar/Yayalar) köyleriyle birlikte değerlendirdiğimiz Salihler Köyü'nün, Manyas Kazasındaki diğer köyler arasında gelir bakımından ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca yıllık gelir miktarı düşünüldüğünde Çeltikçi Köyü olarak ifade edilen kısmının Baba/Yaya (Babalar/Yayalar) Köyü olarak ifade edilen kısmından daha fazla gelir sağladığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi köyde büyük oranda çeltik üretiminin yapılması ve gelirin önemli bir kısmının çeltikten sağlanmasıdır. Örneğin 1022/1613 yılında köyün yıllık geliri 3.337 akçe iken bunun 2.560 akçesi bedel-i çeltikten kalan kısmı da resm-i çift, bennâk, bağât, mücerredân, ceviz vergilerinden elde edilmiştir. Köyün yıllık hasılatı genel olarak 2.295-3.586 akçe arasında seyretmiştir. Baba/Yaya (Babalar/Yayalar) Köyü'nün gelirleri ise resm-i çift, çayır ve bennâktan oluşmuş ve 217-355 akçe arasında değişmiştir. 1034/1624 muhasebe yılında ise her iki köyden de tahsilat yapılamamıştır. (Bkz. Tablo 27).

(5) Beg

Adı muhasebe ve tahrir defterlerinde geçmekte ve günümüzde Susurluk ilçesine bağlı Beyköy olduğu tahmin edilmektedir. Vakfiyede Edremid sınırları içinde yer aldığı bildirilen *Frenk Köyü Dîvânı'na bağlı Çamlıca Görende Bey'in yeri*[1082] olarak ifade edilen köy olabileceği kanaatindeyiz. 1024 numaralı tahrir defterine göre köyde 14 çift, 10 bennâk, 38 nefer bulunmakta olup köyün toplam yıllık hasılatı 6.196 akçedir.[1083] Muhasebe defterlerinde Belücekağaç ve Ümidili cibâyetleri altında yer almıştır. Yıllık geliri 649-1.273 akçe arasında seyreden köyden resm-i çift, bennâk, bağât, zemin, güvâre, kovan, piyaz ve çeltik vergileri tahsil edilmiştir.

[1079] BOA, *TT.d,* No. 1020, 58-59.
[1080] *HVSR,* 1325, 170.
[1081] *BVS,* 1927, 125.
[1082] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 97.
[1083] BOA, *TT.d,* No. 1024, 25.

(6) Tatarlı/Tatarlar

Adını sadece muhasebe defterlerinde gördüğümüz köyün günümüzde tatar nüfusu dolayısıyla Gönen ilçesine bağlı Saraçlar Köyü olduğu tahmin edilmektedir. İlk olarak 1013/1605 yılında karşımıza çıkan köy muhasebe defterlerinde Ümidili cibâyeti altında yer almıştır. Yıllık geliri 73-588 akçe arasında seyretmiş ve köyden resm-i çift, bennâk, mücerredân, bağât, zemin, çayır vergileri tahsil edilmiştir.

(7) Mandıra

Bazı muhasebe defterleri ve Ali Âsaf'ın *Hudâvendigâr Vilâyeti Coğrafya ve Ahvâl-i Umûmiyyesi*[1084] adlı eserinde ismine rastladığımız köyün günümüzde Balıkesir'in Sındırgı ilçesine bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Köy ilk olarak 1018/1610 muhasebe döneminde karşımıza çıkmış ve Ümidili cibâyeti altında yer almıştır. Yıllık geliri düşük olup 58-186 akçe arasında seyreden köyden sadece resm-i çift ve mukâtaa-i zemin vergileri tahsil edilmiştir.

2. Vergiler

Köy gelirlerinin önemli kısmını vergiler oluşturmaktadır. Muhasebe defterlerinde köylerden tahsil edilen vergilerin toplam miktarı *'ani'n-nukûd* başlığıyla verildikten sonra vergi çeşitleri ve miktarları sıralanmıştır. Daha sonra vakfa ait köyler ve yörük cemaatleri tabi oldukları cibâyetlere göre sınıflandırılarak yükümlü oldukları vergiler ve miktarları detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Vergiler Balıklı, Çalık, Depecik, Canbazvîrânı, Tophisar, Nısf-ı Tophisar, Ümidili ve Belücekağaç cibâyetlerine bağlı köylerden toplanmıştır. Vergilerin çeşit ve miktarları köyden köye değişkenlik göstermiştir. Aşağıdaki tabloda belli yıllarda vakıf arazilerinden toplanan bazı tarımsal vergiler ve miktarları sıralanmıştır.

[1084] Ali Âsaf, *Hudâvendigâr Vilâyeti Coğrafya ve Ahvâl-i Umûmiyyesi,* 57.

Tablo 28: Köylerden Tahsil Edilen Bazı Vergi Türleri ve Miktarları

Vergi Cinsi	1005-1006 1597-1598	1016-1017 1608-1609	1026-1027 1617-1618	1034-1035 1624-1625	1046-1047 1637-1638	1050-1051 1641-1642	1071-1072 1641-1642
Cizye-i gebrân[1085]	46.585	40.930	44.567	11.130	28.673	7.550	19.600
Çift[1086]	8.228	3.041	9.800	9.907	7.938	6.861	12.678
Bennâk[1087]	2.472	1.500	1.908	2.724	3.535	4.290	
Mücerred[1088]	666	435	612	636	30		5.353
Güvâre[1089]	373	11	483	457	591	1659	1.262
Tapû-yı zemîn[1090]	1.000				1.000	16.130	
Duhan[1091]	18		102	154	195		514
Badem	1		94	234	158	230	90
Bedel-i çeltik (Pirinç)	4.531	9.117	9.542	7.611	10.143	8.893	7.850
Ağıl[1092]	27	42	237	422	332	100	500
Cürmet[1093]		62	84	105		130	
Âsiyâb (Değirmen)	750	353		660	768	648	1.180
Kışlak	190	350	295	412		1.404	
Otlak							
Yaylak				200			
Çayır	361	128		390	535	376	
Bostan	5.649		1.985	100			590
Bağât	2.737	3.099	4.880	6.192	5.784	5.653	10.424
Kestane	50		20	3	314		
Kiraz			17	23			
Armut	59	22	334	1.711			
Giyâh (Ot)				40			
Pelüt	2		15	25			
Piyaz(Soğan/sarımsak)	367	234	342	309	261	305	
Harîr (İpek)				119			
Ceviz	191	211	480	585	949	1.273	755
Âdet-i ağnâm[1094]	1.225	1.897	1.946	5.313	2.546	3.237	3.140
Cev (Arpa)				274			
Hıyar		1.280		3.000		3.000	
Bahçe						1.205	3.696

[1085] Hristiyan tebaanın erkeklerinden alınan bir vergi çeşididir. Bkz. Pakalın, "cizye", 1/297.

[1086] İki öküzle sürülebilecek nitelikteki arazilerden alınan bir vergi türüdür. Bkz. Pakalın, "resm-i çift", 3/30.

[1087] Reayanın evli olanlarından alınan vergidir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Resim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/583.

[1088] Reayanın bekâr olanlarından alınan vergidir. Bkz. Tabakoğlu, "Resim", 34/583.

[1089] Normal zamanına göre daha erken yetişen meyve ve sebzelerden tahsil edilen bir vergidir. Bkz. Pakalın, "resm-i güvâre", 3/30.

[1090] Devlete ait toprakların bina inşa etmek vb. sebeplerle tarımsal faaliyetler dışında kullanılması durumunda alınan vergidir. Bkz. Tabakoğlu, "Resim", 34/583.

[1091] Resm-i düd, baca, kışlak, tütün gibi isimlerle de ifade edilen duhan vergisi belli bir yerde daimî olarak kalmayan, geçimlerini gezerek farklı yerlerde sağlayan ve toprakla uğraşmayan evli kişilerden alınırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Becermen, *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri* (Ankara: Epamat Basım Yayın, ts.), 36.

[1092] Koyun ve keçilerden alınan vergidir. Bkz. Pakalın, "resm-i ağıl", 3/29.

[1093] Devletin maaş karşılığı olarak tahsis ettiği dirlik arazilerde işlenen suçlar için alınan vergidir. Bkz. Tabakoğlu, "Resim", 34/583.

[1094] Koyunlardan alınan vergidir. Bkz. Pakalın, "resm-i ganem", 3/30.

Kovan							45
Keten		50					
Zemîn[1095]	50	461	2.243	2.561	3.314	4.604	329
Koru	87	153		130	97	287	329
Deştbânî[1096]							1.010

Vakfa ait köylerden toplanan vergiler yukarıdaki tabloda verilenlerle sınırlı olmayıp muhasebe dönemlerine göre çeşitlilik arz etmiştir. Tabloya baktığımızda cizye-i gebrân, çift, mücerred, güvâre, bedel-i çeltik, ceviz, bağât, âdet-i ağnâm, ağıl ve zemin vergilerinin her yıl toplandığını görmekteyiz. Diğer vergi çeşitleri ise yıllara göre değişmiştir. Gelir miktarı bakımından ilk üç vergiye bakacak olursak ilk sırada cizye-i gebrân gelmekte ve yıllık getirisi 11.130-46.585 akçe arasında seyretmektedir. Resm-i çift ikinci sırada yer almakta ve gelir miktarı 3.041-12.678 akçe arasında değişmektedir. Gelir miktarı 4.531-10.143 arasında değişen bedel-i çeltik ise bazı yıllarda çift resmini geçmiştir.

3. Tahıl Ürünleri

Vakfa ait köylerin gelirlerinden bir kısmı aynî olarak toplanmıştır. Muhasebe defterlerinde köylerden alınan vergiler sıralandıktan sonra *'ani'l-gallât* başlığı açılarak mevcut cibâyetlere tabi köylerden tahsil edilen hububat cinsi ürünlerin çeşidi ve toplam miktarı kile ve şinik ölçü birimleri kullanılarak sıralanmıştır. Akabinde ise toplu halde verilmiş nakdî ve aynî gelirler cibâyet ve köylere göre detaylandırılmıştır. Bu şekilde vakıf köylerinde yetiştirilen tahıl ürünlerinin cinsi ve miktarı hakkında bilgi elde etmek mümkün hale gelmiştir. Aşağıdaki tabloda bazı muhasebe dönemlerinde köylerden elde edilen tahıl ürünlerinin toplam miktarları kile cinsinden verilmiştir.

[1095] Çiftlik haricindeki toprakları kullanmak isteyen reayadan arazinin niteliğine göre dönüm başı alınan vergidir. Bkz. Tabakoğlu, "Resim", 34/583.

[1096] Tarlalarda ve kırlarda güvenliğin sağlanması amacıyla alınan vergidir. Bkz. Tabakoğlu, "Resim", 34/583.

Tablo 29: Tarımsal gelirler

Muhasebe Dönemi (Hicrî/Miladî)	Hınta (Buğday)	Şair (Arpa)	Alaf (Yulaf)	Nohut	Burçak	Erz/ Çeltik (Pirinç)	Erzen (Darı)	Ades (Mercimek)	Toplam (Kile)[1097]
1000-1001 1592-1593	11.831	161	3.568		74				15.634
1003-1004 1595/1596	8.713,5	100	2.040		74,625				10.928,125
1005-1006 1597-1598	8.980	126	1.857,75		55,5				11.019,25
1013-1014 1605-1606	10.720	69,5	1.855,25	70	14	25			12.753,25
1016-1017 1608-1609	3.073		1.605				34		4.712
1017-1018 1609-1610	14.100	65	2.113	80	36				16.394
1018-1019 1610-1611	13.654		1.782	80	93				15.609
1019-1021 1611-1612	13.828,5		1.797	80	25				15.730,5
1021-1022 1612-1613	13.561		1.615	80					15.266[1098]
1022-1023 1613-1614	13.590	52	1.351	80					15.073
1023-1024 1614-1615	11.877,75	227	2.058,25	80		53		2	14.298
1024-1025 1615-1616	13.361	10	1.378	80					14.829
1026-1027 1617-1618	14.050		1.972	89					16.111
1028-1029 1619-1620	13.212,5	70	1.732,5	98	72				15.185
1034-1035 1624-1628	13.269		1.549	80					14.898
1038-1039 1629-1630	13.160		1.303,5						14.463,5
1044-1045 1635-1636	12.450,5	12,5	1.388	60					13.911
1046-1047 1637-1638	10.623	12,5	1.800	80					12.015,5[1099]
1048-1049 1639-1640	10.057,5	12,5	1.560	80					11.710
1049-1050 1640-1641	10.557,5	12,5	1.500	80					12.150
1050-1051 1641-1642	14.212,5	12,5	1.400	80					15.705
1071-1072 1661-1662	8.270	1.600							9.870
1085-1086 1675-1676	14.650								14.650

[1097] Bazı yıllarda ağırlık ölçüsü olarak kilenin yanında şinik de kullanılmıştır. Tabloda şinik olarak verilen ağırlıklar kileye çevrilmiştir. (1 kile=4 şinik)

[1098] Muhasebe defterinde 15.261 kile olarak yani 5 kile eksik kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 226.

[1099] 12.515,5 kile olması gerekirken yanlış kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 91.

1110-1111 1699-1700	12.100		1.500						13.600
1115-1116 1704-1705	12.450	300	1.200	80					14.030
1135-1136 1723-1724	12.500	1.500		80					14.080
1174-1175 1761-1162	14.184	1.500		80					15.764
1213-1214 1799-1800	12.500	1.500		80					14.080
1224-1225 1809-1810	12.500	1.500		80					14.080
1230-1231 1815-1816	12.500	1.500		80					14.080
1236-1237 1821-1822	12.500	1.500		80					14.080
1239-1240 1824-1825	12.500	1.500		80					14.080
1242-1243 1827-1828	12.500	1.500		80					14.080
1244-1245 1829-1830	12.500	1.500		80					14.080
1246-1247 1831-1832	12.500	1.500		80					14.080
1250-1251 1835-1836	12.500	1.500		80					14.080[1100]
1251-1252 1836-1837	10.000	1.500		82					11.582
1254-1255 1839-1840	12.500	1.500		80					14.080
1258-1259[1101] 1842-1843	12.500	1.500		82					14.082
1259-1260 1843-1844	12.500	1.500		82					14.082
1262-1263 1846-1847	12.500	1.500		82					14.082
1263-1264 1847-1848	12.500	1.500		82					14.082
1264-1265 1848-1849	12.500	1.500		82					14.082
1266-1267 1850-1851	12.500[1102]	1.500		82					14.082
1267-1268 1851-1852	12.500	1.500		82					14.082
1268-1269 1852-1853	12.500	1.500		82					14.082
1269-1270 1853-1854	12.500	1.500		82					14.082
1270-1271 1854-1855	12.500	1.500		82					14.082
1271-1272 1855-1856	12.500	1.500		82					14.082
1272-1273 1856-1857	12.500	1.500		82					14.082

[1100] Bu yıldan itibaren aynî gelirlerin tamamının nakit olarak karşılıkları da defterlerde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.d*, No. 9945, 1b.

[1101] Aynî ürün miktarları bu dönemden itibaren 1266/1850 muhasebe yılına kadar hem Bursa hem Âsitâne (İstanbul) kilesi ile verilmiştir. Örneğin 10.000 Bursa kilesi buğday 6.000 Âsitâne kilesine eşittir. Bkz. BOA, *EV.d*, No. 11828, 1b.

[1102] Bu yıldan itibaren aynî gelirler sadece Âsitâne (İstanbul) kilesi ile verilmiştir. Önceki dönemlerde Bursa kilesi ölçüleri kullanıldığı için miktarlar tabloda Bursa kilesine çevrilerek yazılmıştır.

Vakıf köylerinde hınta (buğday), şair (arpa), alaf (yulaf), nohut, burçak, erz/çeltik (pirinç), erzen (darı) ve ades (mercimek) üretimi yapılmıştır. 6 farklı ürünle çeşitliliğin en fazla olduğu yıllar 1013/1605 ve 1023/1614 iken 1085/1675 senesinde sadece buğdaydan ibaret tek çeşit hububattan gelir sağlanmıştır. 1016/1608 yılında buğdaydaki ani azalma toplam hasılatı 4.713 kile ile taban seviyesine çekmiştir. Ertesi sene ise buğday ve yulafın çok artması, nohut ve arpanın da eklenmesiyle toplam ürün miktarı üst sınırına erişmiştir. Buğday her yıl ekilen ve vakfa en çok gelir getiren tahıl olmuştur. Tahsilat miktarı 3.073-14.650 kile arasında değişen buğday uzun yıllar 12.500 kile bandında sabit kalmıştır. Yulaf 1000-1050/1592-1641 sürecinde devamlılık göstermiş ve 1.303,5-2.058 kile arasında değişen miktarı ile ikinci sırada yer almasına rağmen 1135/1723 yılından itibaren yerini arpaya bırakmıştır. Cüzî miktarda üretilen ve bazı senelerde aynî gelirler arasında yer almayan arpa 1071/1661'de ciddi oranda yükselerek 1.600 kile ile tavan seviyesine ulaşmış, 1135/1704 yılından sonra ise yıllık miktarı 1.500 kilede sabitlenmiştir. Miktarı cüzî olsa da üretim sıklığı bakımından buğdaydan sonra gelen nohudun yıllık üretimi ortalama 80 kile iken burçağınki 14-74,625 kile arasında değişmiştir. Nadir ve az miktarda üretilenler ise sırasıyla mercimek, darı ve pirinç olmuştur. Mercimek 2 kile ve darı 34 kile olmak üzere sadece birer muhasebe döneminde, pirinç ise 25 ve 53 kile ile iki muhasebe döneminde karşımıza çıkmıştır.

Şekil 8: Vakıf Köylerinde Üretilen Tahılların Bazı Yıllara Göre Dağılımı

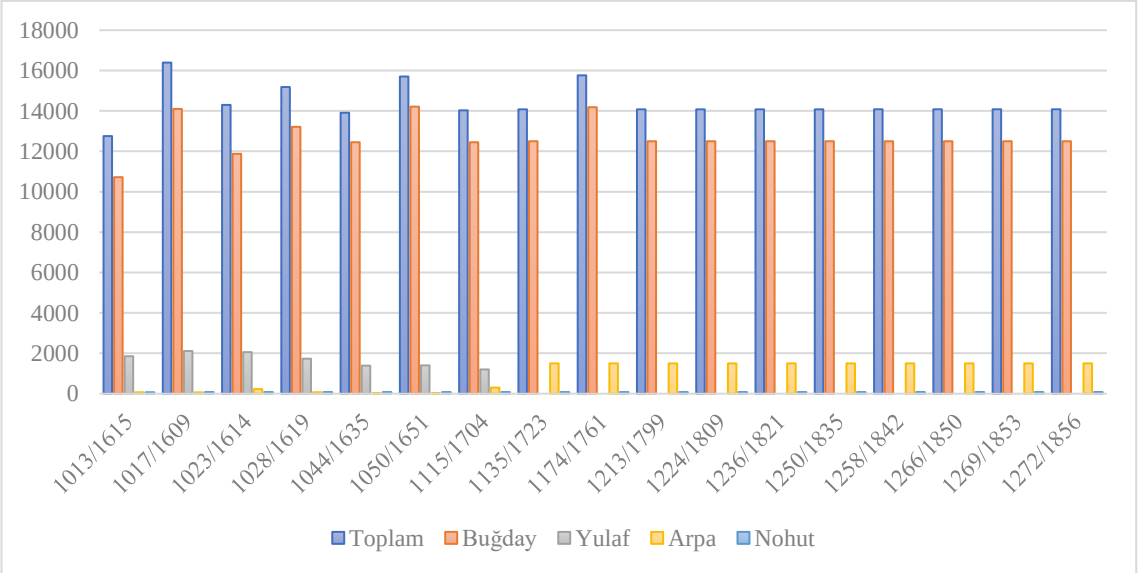

Yukarıdaki grafikte vakıf köylerinden en çok tahsilatı yapılan 4 ürünün bazı yıllara göre dağılımı gösterilmiştir. Tahıl ürünleri arasında oranı yüksek olduğu için buğday, toplam

hasılat ile birbirine paralel şekilde yükseliş ve düşüş yaşamıştır. 1213/1799 yılına kadar nohut hariç diğer ürünlerde gözle görülür dalgalanmalar yaşanırken bu yıldan itibaren buğday ve arpa miktarları sabitlenip nohut miktarında da 2 kilelik oynamalar meydana geldiği için toplam hasılat miktarı da aynı düzeyde kalmıştır. Ayrıca 1135/1723 yılından itibaren yulaf üretiminin durdurulduğu ve arpa üretiminin önceki yıllara nazaran oldukça yükseliş katettiği görülmektedir. Bu durum yulaf yerine artık arpanın tercih edildiğini göstermektedir.

D. Müteferrik Gelirler

Muhasebe defterlerindeki gelir kalemlerinden biri de '*an emvâl-i müteferrika* başlığı altında kaydedilen çeşitli gelirlerdir. Bu nitelikteki gelirlere 1000-1051/1592-1642 muhasebe dönemleri arasında ve 1174/1761 senesinde rastlanmıştır. Diğer gelirler kadar düzenli olmasa da tespit edilen yıllarda süreklilik arz ettiği görülmüştür. Bunlar arasında vakfa ait köylerden sağlanan nakit ve galle cinsi gelirler, imâret anbârından yapılan hububat satışından ve imârette eskimiş elek, kazan gibi eşyaların satışından sağlanan gelirler, cami, imâret ve türbe bahçelerinden elde edilen gelirler, zemin mukâtaaları, bazı vergiler ve Mâkiyân Çarşısı'ndaki bazı dükkânların kiraları yer almaktadır. 1174/1761 yılı hariç 1071-1246/1661-1831 sürecindeki muhasebe defterlerinde ise müteferrik gelirler başlığı kaldırılmış ve vakfa ait zemin kiralarının kayıtları *emvâl-i müşâherât* başlığı altında tutulmuştur.

Tablo 30: Bazı Yıllara Ait Müteferrik Gelirlerin Cinsine Göre Dağılımı

Muhasebe Dönemi (1 yıl) (Hicrî/Miladî)	Hububat Satışı	Eski Eşya Satışı	Mukâtaa-i Zemin	Dükkân Kirası	Cami, İmâret ve Türbe Bahçesi Mahsulâtı	Köy Mahsulatı	Toplam
1000-1001/1592-1593	25.586	2.675		6.000	1.300	47.000	82.561
1003-1004/1595-1596	29.960					45.739	75.699
1005-1006/1597-1598	32.566	1.050			1.000	77.549	112.165
1013-1014/1605-1606	22.064	500				300	22.864
1016-1017/1608-1609	19.110		220		3.360		22.690
1017-1018/1609-1610	21.200		220		4.000		25.420
1018-1019/1610-1611	117.744	1.350	414		4.700		124.208
1019-1021/1611-1612	68.700		384		4.000		73.084
1021-1022/1612-1613	64.695		384		4.000		69.079
1022-1023/1613-1614	107.266		384		3.500		111.150
1023-1024/1614-1615			284		3.500	300	4.184
1024-1025/1615-1616	5.140	315	384		3.500	300	9.639

1026-1027/1617-1618	5.176		619	5.000	3.500		14.295
1028-1029/1619-1620	41.564		399	8.000	3.500	7.300	60.763
1034-1035/1624-1628	51.720[1103]		309		3.500		7.529
1038-1039/1629-1630	29.200[1104]		379		3.500		3.879
1044-1045/1635-1636			339				339[1105]
1046-1047/1637-1638			379		3.500		3.879
1048-1049/1639-1640			399	3.840	3.500		7.739
1049-1050/1640-1641			379	2.560	3.500		6.439
1050-1051/1641-1642			396	10.000	3.500		13.896

Tabloya baktığımızda imâret anbârından yapılan hububat satışlarının vakfa önemli ölçüde katkı sağladığı görülmektedir. Örneğin 1022/1613 senesinde kilesi 18 akçeden 5.600 kile buğday 100.800 akçeye, kilesi 6 akçeden 791 kile yulaf 5.946 akçeye ve kilesi 10 akçeden 52 kile arpa 520 akçeye satılarak toplamda vakfa 107.266 akçe gelir sağlanmıştır.[1106] Müteferrik gelirler arasında 1013/1605 yılından itibaren hububat satışlarından elde edilen gelir miktarı ilk sırada yer almıştır. Özellikle 1018-1019/1610 -1611 muhasebe döneminde zirve noktasına ulaşmış ve toplam geliri büyük oranda artırmıştır. 1023/1614 hariç 1000-1038/1592-1629 sürecinde süreklilik göstermesine rağmen sonraki yıllarda mahsulat satışının yapılmadığı görülmüştür. Her yıl olmasa da imâretteki eşyalar eskidiğinde çöpe atılmak yerine satılarak vakfa gelir sağlanmıştır. Nitekim 1000/1592 senesinde imâretteki eski kazan 2.675 akçeye,[1107] 1005/1597'de eski bakır kazan 1.050 akçeye,[1108] 1013/1605'te imâret eleği 500 akçeye,[1109] 1018/1610 yılında 45 kıyyelik eski kazan kıyyesi 30 akçeden 1.350 akçeye,[1110] 1024/1615'te ise 10 kıyyelik küçük eski kazan 315 akçeye satılmıştır.[1111] Külliye bahçesinde yer alan zemin kiralarının büyük oranda süreklilik gösterdiği ve 220-619 akçe arasında seyrettiği görülmektedir. Bu bağlamda 1049/1640 senesinde Hâtuniye Türbesi'nden 120, Sultan Mahmud Türbesi'nden 100, Şirin Hatun Türbesi'nden 25, Gülruh Hatun Türbesi'nden 74 ve diğer zeminlerden 60 akçe gelir elde edilmiştir.[1112] Mâkiyân Çarşısı'ndaki bazı dükkânlardan

[1103] *Emvâl-i müteferrika* başlığında 3.720 akçe yulaf satışı, köy gelirlerinden *ani'l-gallât* başlığı altında ise 48.000 akçelik buğday satışı yapıldığı kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 82.
[1104] Bu yıla ait mahsulat satışı galle cinsi köy gelirleri başlığı altında yer almıştır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 8762, 32.
[1105] *Emvâl-i müteferrika* başlığı açılmadan *an mahsûl-i zeminhâ-i türbehâ* 339 akçe olarak verilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 135.
[1106] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 215.
[1107] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 4b.
[1108] BOA, *TS.MA.d,* No. 3638-0002, 4b.
[1109] BOA, *TS.MA.d,* No. 1764-0001, 4b.
[1110] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 270.
[1111] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 179.
[1112] BOA, *MAD.d,* No. 860, 40.

1000/1592'de 6.000 akçe, 1048/1639 yılında 3.840 akçe, 1049/1640 yılında 2.560 ve 1050/1641'de 10.000 akçe gelir sağlandığı saptanmıştır.[1113] Külliye birimlerinin bahçelerinden elde edilen gelirlere baktığımızda 1000/1592'de 1.300 akçe ve 1005/1597'de 1.000 akçe imâret bahçesinden,[1114] 1016/1608 yılında 3.360 akçe ve 1017/1609'da 4.000 akçe türbe bahçesinden,[1115] 1018-1050/1610-1641 sürecinde de sadece cami bahçesinden 3.500-4.700 akçe arasında değişen gelir sağlanmıştır.[1116] Bazı yıllarda ise köy gelirleri haricinde vakfa bazı köylerden gelir kazandırılmış ve özellikle 1005/1597 yılında bu en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Yıllık toplam miktarı 339-124.208 akçe arasında seyreden müteferrik gelirlerin 1051/1642 senesine kadar süreklilik gösterdiği ve özellikle hububat satışının yapılmadığı yıllarda ciddi düşüş yaşadığı anlaşılmaktadır.

E. Ek Gelirler

Muhasebe defterlerinde cari yıla ait sırasıyla kira, köy, mukâtaa ve müteferrik gelir kalemleri dışında toplam gelire (asl-ı mal) dâhil olan ek gelirler de mevcuttur. Vakfa ait 5 çeşit ek gelir tespit edilmiştir. Bunlar kasa nakiti, alacaklar, borçlar (geri ödenmek üzere alınan paralar), peşin ödemeler ve avâid akçesidir. Önceki yıldan devreden bütçe fazlası *bakıyye-i muhâsebe-i sene-i mâziyy*e başlığı altında *der-kîse* (nakit) ve *der-zimem-i nâs* (alacaklar) şeklinde kaydedilmiştir. Eğer alacaklılardan tahsilat yapılmışsa bu durum *an-tahvîl* ifadesi altında belirtilmiştir. Örneğin 1016/1608 senesinde geçen yıldan kalan miktarın 62.328 akçesi kasa nakdi olarak, 125.949 akçesi ise alacaklar olarak verildikten sonra alacak meblağın 9.000 akçesi perâkende-i Söğüd mukâtaası mülteziminden tahsil edilmiş ve geriye 116.949 akçe alacak kalmıştır.[1117]

Bazı yıllarda vakıf masrafları için borçlanma yoluna gidilmiştir. Nitekim 1017/1609 senesinde vakıf için Musa Efendi'nin oğlu Mehmed Çelebi'den 54.500 akçe,[1118] 1019/1611 senesinde Kalender Efendi'den 50.000 akçe[1119] ve 1028/1619 senesinde eski

[1113] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506, 4b; *MAD.d,* No. 860, 19, 40, 59.
[1114] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506, 4b; No. 3638-0002, 4b.
[1115] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 286, 302.
[1116] BOA, *MAD.d,* No. 5762; 860.
[1117] BOA, *MAD.d.* No. 3506-0003, 295.
[1118] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 281.
[1119] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 245.

mütevelli Süleyman Ağa'dan 13.200 akçe[1120] borç alınmıştır. Ek gelirlerden bir kısmını ise *akçe-i peşin* ifadesiyle kaydedilen gelir oluşturmaktadır. Vakfın bazı yıllara ait mukâtaa gelirlerinde vaktinden önce peşin ödeme yapıldığı görülmüştür. Bu şekilde mevcut yılın vakıf bütçesi dengelenmeye çalışılsa da sonraki yılın bütçesi bundan olumsuz etkilenmiştir. Örnek verecek olursak 1037/1628 muhasebe yılında Edremid ve Tımarhâ-i Cedîd mukâtaalarından 160.000 akçe ve perâkende-i Söğüd mukâtaasından 110.000 akçe peşin alınmıştır.[1121] Ertesi yıl Edremid ve Tımarhâ-i Cedîd mukâtasının 333.333 akçe olması gereken tahsilatı 160.000 akçesi önceden peşin alındığı için 173.333 akçeye düşmüştür. Aynı şekilde Memlaha-i Tavşanlı ve Perâkende-i Söğüd mukâtaalarının 200.000 akçe olması gereken geliri 110.000 akçesi önceden peşin tahsil edildiği için 90.000 akçeye düşmüştür.[1122]

1049/1640 ve 1050/1641 yıllarında, vakfın toplam gelirine (asl-ı mâl) dâhil olup '*an-akçe-i 'avâid-i mütevellî* ifadesiyle geçen bir gelir türüne rastlanmıştır.[1123] Bu meblağ *teslîm be-hızâne-i âmire-i Dâru's-sa'âdet-i şerîfe berâ-yı 'avâid-i mütevellî-i evkâf-ı mezbûre* ifadesiyle vakfın giderler kısmında da mevcuttur. Aynı şekilde 1174-1251/1761-1836 yılları arasında düzenli olarak Hazine-i Haremeyn'den vakıf mütevellisine teslim edilmek üzere vakfa devlet tarafından yıllık tahsisat yapılmıştır. Hatta bu ödenek 1174-1246/1761-1831 sürecinde 1.217.760 akçeyi bulmuş, 1251/1836 yılında 10.140 akçeye düşmüş ve sonraki yıllarda ise böyle bir ödemeye rastlanmamıştır. Vakıf da her yıl bu ödenen miktarın bir kısmını gücü oranında hazineye geri ödemiştir. Gerek avâid akçesi gerekse taksit[1124] gibi ifadelerle gelirler kısmında yer alan bu meblağ devletin, ihtiyaç duyduğu zamanlarda vakfa maddî destek sağladığını[1125] açıkça göstermektedir. Mevcut senelerde toplam yıllık miktarı 18.939-1.627.599 akçe arasında seyreden ek gelirler 1213-1246/1799-1831 sürecinde 1.217.760 akçe ile sabit kalırken 1251/1836 yılından sonra muhasebe defterlerinde yer almamıştır. (Bkz. Tablo 11).

[1120] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 133.
[1121] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 52.
[1122] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 30.
[1123] 200.000 akçe miktarında. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 14, 30.
[1124] "*Hazîne-i Harameynden müretteb kılınan tekâsît*…" Bkz. BOA, *EV.d,* No. 10122, 1b.
[1125] Ateş, *Kuruluş İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVII. Yüzyıllar,* 107.

II. GİDERLER

Külliyenin giderleri hakkında ilk kaynağımız vakfiyedir. Harcama birimleri ile bunların öncelik sırası ve bazılarının miktarı vakfiyede yer almaktadır. Vakfiyede tamir, imâret ve personel olmak üzere üç sınıfta ele alınmış olan giderler tespit edebildiğimiz en eski tarihli muhasebe defterine kadarki somut verileri oluşturmaktadır Vakfın giderler toplamını ihtiva eden ilk muhasebe kaydına göre (988/1580) bir yıllık toplam gider 1.241.160 akçe[1126] iken son kayıtta (1290/1873) ise 65.752.308 akçe[1127] olmuştur. Yani ortalama 300 yıllık süreçte yıllık gider miktarı yaklaşık 53 kat artmıştır.

994-1071/1586-1661 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde giderler *vüzi'a min zâlik* ana başlığı altında *el-vezâif* (maaşlar) ve *el-ihrâcât me'a meremmât* (masraflar) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kasada kalan miktar *el-bâki* olarak ifade edildikten sonra ek harcamalar, daha sonra da vakfın alacakları kalan meblağ üzerinden düşülerek verilmiştir. 1000-1279/1592-1863 sürecindeki bir senelik muhasebe defterleri baz alınarak külliyenin giderleri görevli maaşları, masraflar, ek harcamalar ve zimem (alacaklar) olmak üzere 4 başlık altında incelenecektir. Aşağıdaki tabloda giderlerin mevcut yıllardaki dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 31: Gider Birimlerinin Yıllara Göre Dağılımı[1128]

Muhasebe Dönemi (Hicrî/Miladî)	Maaşlar	Masraflar	Cari Dönem Toplamı	Ek Harcamalar	Zimem (Alacaklar)	Toplam Gider (Akçe/Kuruş)
1000-1001 1592-1593	244.124	457.413	701.537	300.000	1.022.784	2.024.301a.
1003-1004 1595-1596	252.564	494.461,5	747.025,5	60.000	590.315	1.397.840,5a.
1005-1006 1597-1598	232.416	472.765,5	705.181,5[1129]	60.000	570.775	1.335.956,5a.[1130]
1013-1014 1605-1606	328.589	501.790	830.379	285.967	103.164	1.219.510a.

[1126] 988/1580 tarihli 4 aylık icmâlî muhasebe defterindeki giderler toplamı olan 687.334 akçe 3 ile çarpılarak yaklaşık bir yıllık toplam gider miktarı tarafımızca hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No. 3687, 1b.

[1127] 1290/1873 tarihli 3 aylık masraf defterindeki giderler toplamı olan 45.661 kuruş 13 para, akçeye çevrilip 4 ile çarpılarak yaklaşık bir yıllık toplam gider miktarı tarafımızca hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 22787, 3a.

[1128] Bütünlük sağlanması için kuruş/para kullanılan dönemlerdeki gider miktarlarının tabloda akçe karşılıkları da yazılmıştır.

[1129] Muhasebe defterinde 705.171 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No.3538-0002, 5b.

[1130] Cari dönem toplamında yapılan 11,5 akçelik eksiklik toplam gideri de etkilemiş ve defterdeki verilere göre gider toplamı 1.335.946 akçe gözükse de tabloya doğru sonuç yansıtılmıştır. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No.3538-0002, 5b.

1016-1017 1608-1609	267.028	438.926	705.954	160.000	162.814	1.028.768a.
1017-1018 1609-1610	280.440	408.271	690.061	275.370[1131]	113.949	1.079.380a.
1018-1019 1610-1611	283.275	354.034	637.309	3.277.960	107.949	1.073.218a.
1019-1021 1611-1612	310.440	365.411	675.851	291.110	107.949	1.074.910a.
1021-1022 1612-1613	290.835	337.077	627.912	286.040	107.949	1.021.901a.
1022-1023 1613-1614	317.160	387.084	704.244	259.887	107.949	1.072.080a.
1023-1024 1614-1615	293.760	332.550	626.310	87.030	112.387	825.727a.
1024-1025 1615-1616	293.760	424.546	718.306	274.857	114.876	1.108.039a.
1026-1027 1617-1618	297.497	326.578	624.075	240.000	115.991	980.066a.
1028-1029 1619-1620	320.010	354.899	674.909	266.004	116.491	1.057.404a.
1034-1035 1624-1628	268.510	239.261[1132]	507.771	62.520	508.113	1.078.474a.[1133]
1038-1039 1629-1630	394.710	454.925	849.635	202.380[1134]	68.630	1.120.645a.
1044-1045 1635-1636	449.850	733.148	1.182.998	98.064[1135]	53.839	1.334.901a.
1046-1047 1637-1638	290.190	325.085	615.275	115.000	150.318	880.593a.
1048-1049 1639-1640	403.920	370.471	774.391	120.000	14.412	908.803a.
1049-1050 1640-1641	475.440	577.326	1.052.766	320.000	14.412	1.387.178a.
1050-1051 1641-1642	409.320	382.461	791.781	272.000	179.108	1.242.889a.
1071-1072 1661-1662	417.240	713.878	1.131.118	260.000		1.391.118a.
1085-1086 1675-1676	555.980	449.903	1.005.883[1136]	424.400		1.430.283a.[1137]
1086-1088 1676-1677	563.040	422.980	986.020	2.600		988.620a.
1115-1116 1704-1705	596.440	672.665	1.269.105	132.000		1.401.105a.
1124-1125 1712-1713	612.000	877.155	1.489.155[1138]	429.000	444.000	2.362.155a.[1139]
1135-1136 1723-1724	617.760	650.800	1.268.560	192.000		1.460.560a.

[1131] Bu yıldan itibaren ek harcamalar arasına *cerre baha* miktarı da dâhil edilmiştir.

[1132] Masraflar toplamı aslında 272.723 akçedir. Fakat bunun 33.462 akçesi önceden ödendiği için cari dönem gideri kalan tutar üzerinden hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 5762, 87.

[1133] Gider birimleri toplandığında 1.078.404 akçe çıkmaktadır. Fakat buna kasada kalan meblağ eklendiğinde toplam geliri vermesi için sonucun tablodaki gibi olması gerekmektedir. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 5762, 82-90.

[1134] Ek harcamalar arasına eski mütevelli Mehmed Ağa zamanından kalma vazifelilere olan maaş borçları ve bazı görevlilere ödenen et parası da dahil edilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 5762, 47-49.

[1135] Ek harcama kalemleri toplandığında 97.864 akçe yapmaktadır. Yani defterde 200 akçe eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 860, 144-146.

[1136] Defterde 500 akçe eksik hesaplanarak 1.005.383 akçe yazılmıştır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 280, 2b.

[1137] Cari dönem toplamında yapılan hatadan dolayı giderler toplamı defterdeki verilere göre 1.429.783 akçe çıksa da tabloya doğru sonuç yansıtılmıştır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 280, 3a.

[1138] Defterde 60.840 akçe fazla hesaplanarak cari dönem toplamı 1.549.995 akçe kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 1802, 2a.

[1139] Cari dönemdeki fazlalıktan dolayı giderler toplamı defterdeki verilere göre 2.422.995 akçe olmaktadır. Fakat tabloya doğru sonuç yansıtılmıştır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 1802, 2a.

1172-1173 1759-1760	3.372. */404.640.*	3.191 */382.920*	6.563 */787.560*	406,5 */48.780*		6.969,5kr. */836.340a.*
1173-1174 1760-1761	3.815. */457.800*	4.530. */543.600*	8.345 */1.001.400*			8.345kr. */1.001.400a.*
1174-1175 1761-1162	708.290	810.448	1.518.738			1.518.738a.
1213-1214 1799-1800	680.040	1.201.115	1.881.155	624.105		2.505.260a.
1224-1225 1809-1810	680.040	1.074.770	1.754.810	[1140]		1.754.810a.
1230-1231 1815-1816	680.040	1.402.386	2.082.426	[1141]		2.082.426a.
1236-1237 1821-1822	680.040	1.497.453	2.177.493			2.177.493a.
1238-1239 1823-1824	680.040	1.636.467	2.316.507			2.316.507a.
1239-1240 1824-1825	680.040	1.635.667	2.315.707			2.315.707a.
1242-1243 1827-1828	680.040	1.666.350	2.346.390	[1142]		2.346.390a.
1244-1245 1829-1830	680.040	2.111.498	2.891.538	[1143]		2.891.538a.
1246-1247 1831-1832	680.040	2.066.838	2.746.878			2.746.878a.
1250-1251 1835-1836			97.867,5 */11.744.100*			97.867,5kr. */11.744.100a.*
1251-1252 1836-1837	40.670,5 */4.880.460*	39.915,025 /4.789.803	80.585,525 */9.670.263*			80.585,525kr. */9.670.263a.*
1254-1255 1839-1840	43.210kr.15p */518.5245a.*	78.270kr.20p. */9.392.460a.*	121.480kr.35p. */14.577.705a.*	19.578,5kr[1144] */2.349.420a.*		141.059kr.15p. */16.927.125a.*
1257-1258 1841-1842	43.454,5kr. */521.4540a.*	85.475.9kr. */10.257.108a.*	128.930,4kr. */15.471.648a.*	3.575kr. */429.000a.*		132.505.4kr. */15.900.648a.*
1258-1259 1842-1843	42.544,025kr */5.105.283a.*	77.424,8kr. */9.290.976a.*	119.968,825kr. */14.396.259a.*	7.557kr. */906.840a.*		127.032kr[1145] */15.243.840a.*
1259-1260 1843-1844	36.933,975kr */4.432.077a.*	73.024.025kr */8.762.883a.*	109.958kr. */13.194.960a.*	13.900kr. */1.668.000a.*		123.858kr. */14.862.960a.*
1262-1263 1846-1847	46.101,55kr. */5.532.186a.*	97.575,55kr. */11.709.066a*	143.677,1kr. */17.241.252a.*			143.677,1kr. */17.241.252a.*
1263-1264 1847-1848	41.348kr.37p */4.961.871a.*	92.165kr.28p */11.059.884a*	133.514kr.25p */16.021.755a.*	761kr.14p. */91.362a.*		133.514,5kr.19p[1146] */16.021.797a.*
1264-1265 1848-1849	41.178kr.29p */4.941.447a.*	91.750kr.8p. */11.010.024a*	132.928kr.37p. */132.928.925a.*	755kr.32p. */90.696a.*		133.684kr.29p. */13.301.9621a.*
1266-1267 1850-1851	86.161kr.26p */10.339.398a*	39.275kr.15p */4.713.045a.*	125.437kr.1p. */15.052.443a.*	747kr. */89.640a.*		125.224kr.1p[1147] */15.026.883a.)*
1267-1268 1851-1852	47.049kr.26p */5.645.958a.*	99.870kr.38p */11.984.514a*	146.920kr.24p. */17.630.472a.*	774kr. */92.880a.*		147.694kr.24p. */17.723.352a.*
1268-1269 1852-1853	46.877kr. */5.625.240a.*	100.378.5kr. */12.045.420a*	147.255,5kr. */17.670.660a.*	835.2kr. */100.224a.*		148.090.7kr. */17.770.884a.*

[1140] Haremeyn-i Şerifeyne'e 2.604.870 akçe olan borcun giderlere dahil edilmediği görülmektedir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 8099, 2a.

[1141] Haremeyn-i Şerifeyne'e 2.238.635 akçe olan borcun giderlere dahil edilmediği görülmektedir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 8388, 2a.

[1142] Haremeyn-i Şerifeyne'e 2.959.826 akçe olan borcun giderlere dahil edilmediği görülmektedir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 8961, 2a.

[1143] Haremeyn-i Şerifeyne'e 4.882.007 akçe olan borcun giderlere dahil edilmediği görülmektedir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 9218, 3a.

[1144] Vakfa hazineden yapılan 10.000 kuruşluk yardım ek masraflardan düşülmüştür. Bkz. *BŞS.d*, C 92, 26a.

[1145] Defterde 127.525,825 kuruş olan giderler toplamından *sehv-i hesâb* notuyla 493,5 kuruş çıkarılıp giderler toplamı 127.032,325 kuruş olarak kaydedilmiş, fakat küsuratı hesaba katılmamıştır. Bkz. BOA, *EV.d*, No. 11828, 2b.

[1146] Defterde 134.275 kuruş 39 para olan giderler toplamından 761 kuruş hata payı olarak düşülmüş ve sonuç 133.514,5 kuruş 19 para olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.d*, No. 13055, 8b.

[1147] 126.184 kuruş 1 para olan giderler toplamından *vekil-i harç mâhiyyesi tenzili şod* notuyla 960 kuruş düşülerek sonuç 125.224 kuruş 1 para olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.d*, No. 13997, 7a.

1269-1270 1853-1854	48.971kr.34p */5.876.622a.*	107.558kr.24p */12.907.032a.*	156.530kr.18p. */18.783.654a.*	966kr.24p. */115.992a.*		157.497kr.2p. */18.899.646a.*
1270-1271 1854-1855	93.875kr.30p */11.265.090a*	190.343kr.20p */22.841.220a.*	284.219kr.10p. */34.106.310a.*	986kr.16p. */118.368a.*		285.205kr.26p. */34.224.678a.*
1271-1272 1855-1856	105.206kr23p */12.624.789a*	217.192kr. 5p. */26.063.055a.*	322.398kr.28p. */38.687.844a.*	1.040kr.16p */124.848a.*		323.439kr.4p. */38.812.692a.*
1272-1273 1856-1857	83.778kr.22p. */10.054.626a.*	186.854kr.15p. */22.422.525a.*	270.632kr.37p. */32.475.951a.*	1.004kr.14p. */120.522a.*		271.637kr.11p[1148] */32.596.473a.*
1273-1274 1857-1858	67.135kr.20p. */8.056.260a.*	168.116kr.38p */20.174.034a.*	235.252kr.18p. */28.230.294a.*	1.123kr.8p. */134.784a.*		236.375kr.26p. */28.365.078a.*
1274-1275 1858-1859	67.805kr.17p */813.6651a.*	169.556kr.32p. */20.346.816a.*	237.362kr.9p. */28.483.467a.*	918kr. */110.160a.*		238.280kr.9p.[1149] */28.593.627a.*
1275-1276 1859-1860	80.056kr. */9.606.720a.*	191.101kr.10p. */22.932.150a.*	271.157kr.10p. */32.538.870a.*	882kr. */105.840a.*		272.039kr.10p.[1150] */32.644.710a.*
1277-1278 1861-1862	65.677kr.35p. */7.881.345a.*	162.273kr.34p. */19.472.862a.*	227.951kr.29p. */27.354.207a.*	666kr. */79.920a.*		228.617kr.29p[1151] */27.434.127a.*
1279-1280 1863-1864	47.147kr.17p. */5.657.691a.*	134.688kr.11p. */16.162.593a.*	181.835kr.28p. */21.820.284a.*			181.835kr.28p. */21.820.284a.*

Tabloda görüldüğü üzere maaşlar ve masraflar vakfın o yıla ait cari dönem giderlerinin bileşenlerini oluşturmaktadır. Bunlara bazı yıllarda ek harcamalar ve alacaklar da eklenmiş ve vakfın toplam giderleri bu şekilde oluşmuştur. 1051/1642 senesine kadarki muhasebe defterleri ile 1124/1712 yılına ait defterde gider kalemlerinin her biri müstakil birer başlık altında düzenli olarak yer almıştır. Diğer yıllara ait dönemlerde ise daimî giderler olan maaşlar ve masraflar dışındakilere bazı senelerde rastlanmamıştır. Vakfın giderler toplamı 1023/1614 senesinde 825.727 akçe ile taban seviyesine inerken 1271/1855 senesinde 38.812.692 akçe ile tavan seviyesine erişmiştir. Toplam giderler içerisindeki en yüksek pay genel olarak masraflara aitken 1000/1592 ile 1034/1624 yıllarında alacaklar, 1048/1639, 1050/1641, 1085/1675, 1086/1676, 1172/1759 ve 1251/1836 dönemlerinde ise maaşlar miktar bakımından ilk sırayı almıştır.

A. Görevli Maaşları

Külliyenin kuruluş aşamasındaki görevlileri hakkında vakfiyede detaylı bilgiler mevcuttur. Buna göre külliyenin ilk dönemlerinde 25 farklı vazifede toplam 90 kişi görevlendirilmiştir. Görevliler idarî, cami (zâviye), medrese, imâret ve yardımcı olmak üzere 5 kategoride ele alınmıştır. Bir kısmına nakdî, bir kısmına ise hem nakdî hem de aynî ödenek ayrılmıştır. Görevlilere yıllık toplam 227 akçe nakit ile buğday, arpa ve

[1148] Giderler toplamı defterde yanlışlıkla 271.637 kuruş 13 para olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 15976, 7a.

[1149] Defterde 1 para fazla kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 16472, 4a.

[1150] Giderler toplamından 67 kuruş *sehv-i hesab* olarak düşüldüğü ifade edilse de mizanda bu dikkate alınmamıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 16707, 4a.

[1151] Defterde giderler toplamı 1 para eksik hesaplanmıştır. Ayrıca 25 kuruş *sehv-i hesab* olarak düşüldüğü gösterilse de mizan kısmında bu dikkate alınmamıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 17351, 4b.

pirinçten ibaret 102 müd galle tahsis edilmiştir. Mütevelli yardımcısı olarak geçen kayyım için ise bir maaş düzenlemesi yapılmamıştır.

Vakıf muhasebe defterlerinin, görevli maaşları hakkında tafsilatlı malumata sahip olduğu görülmüştür. Buna göre 994-1071/1586-1661 yılları arasındaki mevcut defterlerde külliye çalışanlarının *el-vezâif* başlığı altında toplam sayıları, aldıkları günlük ve yıllık nakdî maaşları verildikten sonra çalışanlar yaptıkları vazifelere göre çeşitli sınıflara ayrılarak detaylandırılmıştır. 1250/1835 yılına kadar defterlerde maaşlar akçe cinsinden verilirken bu yıldan itibaren kuruş olarak hesaplanmıştır. Muhasebe defterlerinde görevli sayılarının sabit kalmayıp arttığı görülmüştür. En erken tarihli (994/1586) deftere göre görev çeşidi 46'ya, görevli sayısı iki kat artarak 178'e, yıllık toplam maaş ise yaklaşık 191.280 akçeye çıkmıştır.[1152] En geç tarihli (1279/1863) deftere göre ise görev çeşidi 37, görevli sayısı 97 ve yıllık maaş toplamı 47.147 kuruş 17 para (5.657.691 akçe) olmuştur.[1153]

Şekil 9: Nakdî Maaş Miktarlarının Bazı Yıllara Göre Değişim Seyri

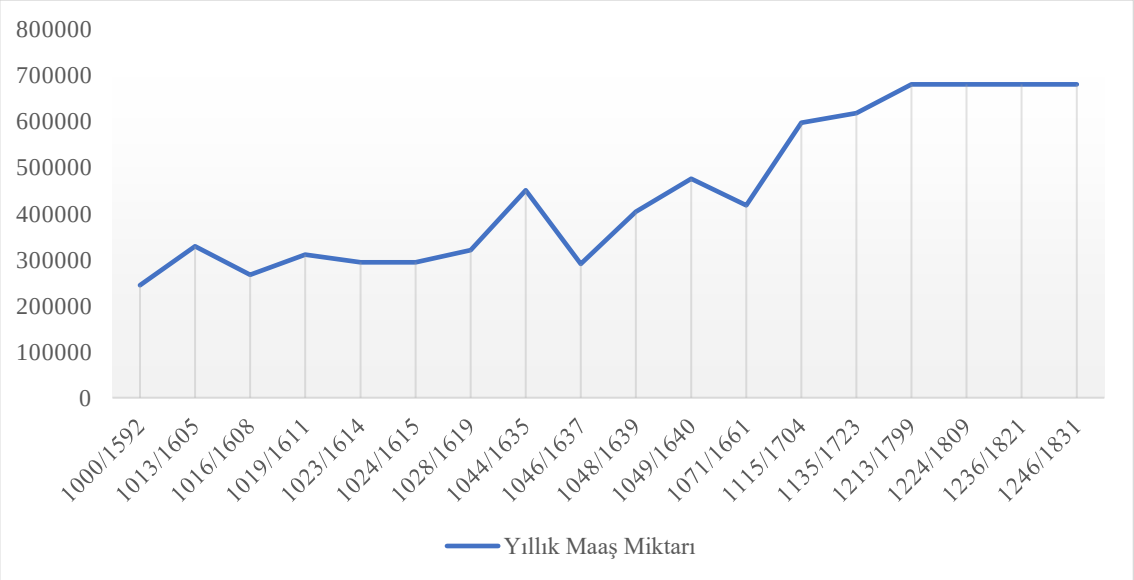

Tabloya göre yıllık maaş miktarlarının bazı senelerde ani yükseliş ve düşüşler yaşamış olsa da genel itibariyle artış yönünde bir seyir izlediği görülmektedir. Maaşlardaki artış ve azalışların görevli sayısı ile orantılı olduğu tespit edilmiştir. En az maaş miktarının

[1152] Bu seneye ait muhasebe defterinde maaş miktarları günlük olarak verildiği için mukayese etmek açısından tabloda yaklaşık yıllık miktarı verilmiştir. Bkz. BOA, *TS.MA.d,* No. 7481, 4b-6b.
[1153] BOA, *EV.d,* No. 18242, 2b-4a.

kaydedildiği 1000/1592 senesinde çalışan sayısı 206 iken 1013/1605'te 219'a çıkmış ve 1016/1608'de 217'ye gerilerken 1019/1611'de maaş miktarı artmasına rağmen görevli sayısı değişmemiştir. Bu durum maaş süresinin 1016/1608 muhasebesinde 10 ay 1019/1611 muhasebesinde ise 13 ay olmasından kaynaklanmaktadır. Maaş tahsisatının aynı olduğu 1023/1614 ve 1024/1615 dönemlerinde görevli sayısı 224 iken 1028/1619 yılında 233 olmuştur. Maaş miktarının ani yükselişe geçtiği 1044/1635'te görevli sayısı 278'e çıkmış ve sonraki dönemde maaş miktarı ani düşünce sayı da 205'e gerilemiştir. Aynı şekilde maaş miktarının artmasına paralel olarak 1048/1639 senesinde 258'e ve son olarak 1049/1640'da 275'e yükselmiştir. Personel sayısının verilmediği sonraki dönemlere ait defterlere baktığımızda maaş miktarı 1174/1761 senesinde 708.290 akçeye erişirken 1213-1246/1799-1831 yıllarını kapsayan süreçte 608.040 akçe ile sabit kalmıştır. Muhasebe defterlerine göre 1172/1759 ve 1173/1760 dönemleri ile 1250-1279/1835-1863 sürecinde maaşlar kuruş cinsinden verilmiştir. 1251/1836 verilerine göre maaşlar ciddi oranda artarak 40.670,5 kuruşu (4.880.460 akçe) bulmuş ve 1271/1855 senesinde maaşlar için ayrılan bütçe 105.206 kuruşla (12.624.720 akçe) zirveye ulaşmıştır. Maaşların her muhasebe döneminin giderler kısmında yer aldığı ve payının da oldukça büyük olduğu görülmektedir. Hatta maaşlar toplamı 1034/1624, 1048/1639, 1085/1675, 1086/1687, 1172/1759 ve 1266/1850 yıllarında masrafları da geçerek ilk sırada yer almıştır. Toplam maaş miktarlarının sabit kaldığı 1213-1246/1790-1831 sürecinde ise vakıf bütçe açığı vermiştir. (Bkz. Tablo 33)

B. Masraflar

Külliyenin devamlılığını sağlamak için maaşların yanında birçok harcama alanı açılmıştır. Muhasebe defterlerindeki giderler kaleminin ikinci ayağını oluşturan masraflar 1135/1723 yılına kadarki defterlerde genellikle *el-ihrâcât me'a meremmât* ana başlığının altında mutfak, tamirat ve cerre masrafları ile muhtelif harcamalar ve ücretler şeklinde alt başlıklandırma yapılarak detaylandırılmıştır. Sonraki dönemlere ait defterlerde ise masraflar karışık halde verilmiş, defterlerin son kısımlarında ise kiler ve diğer masrafların toplamları yer almıştır. Aşağıdaki tabloda 1000-1246/1592-1831 sürecindeki mevcut muhasebe dönemlerinde yer alan masraf kalemleri yansıtılmıştır.

Tablo 32: Vakfa Ait Masraf Kalemlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Muhasebe Dönemi (Hicrî/Miladî)	Mutfak Masrafları	Diğer Masraflar			Tamirât Masrafları	Toplam
		Cerre Ödemeleri Nakdî/Aynî (akçe/kile)	İhrâcât-ı Sâire (Çeşitli Harcamalar)	Ücârât (Ücretler)		
1000-1001 1592-1593	308.720	48.115	95.278	685,5	4.615	457.413,5[1154]
1003-1004 1595-1596	349.855,5	57.125	65.893	438	21.150	494.461,5
1005-1006 1597-1598	300.534,5	55.725	70.418		44.088	472.765,5
1013-1014 1605-1606	366.324	30.175	76.712	5.775	22.804	501.790
1016-1017 1608-1609	350.063	17.125	49.387	8.938	13.413	438.926
1017-1018 1609-1610	272.159	*15.370*[1155]	72.435	10.972	52.705	408.271
1018-1019 1610-1611	257.953	*17.960*	77.152	10.766	8.163	354.034
1019-1021 1611-1612	288.778	*16.040*	58.618	9.747	8.268	365.411
1021-1022 1612-1613	256.945	*16.040*	58.391	9.205	12.536	337.077
1022-1023 1613-1614	287.573	*16.040*+ 2.420k.	73.518	9.310	16.683	387.084
1023-1024 1614-1615	227.984	*27.030*+ 2.420k.	75.616	8.724	20.226	332.550
1024-1025 1615-1616	323.886	*28.840*+ 2.420k.	66.546	15.840	18.274	424546
1026-1027 1617-1618	252.935	2.016k.	57.330	5.625	10.715	326605[1156]
1028-1029 1619-1620	255.475,5	3.841k.	81.162	7924	10.338	354.899,5[1157]
1034-1035 1624-1628	193.220	2.976k.	53.983[1158]	9.375	16.155	272.733[1159]
1038-1039 1629-1630	371.424	3.261k.	54.141	12.916	16.144	454.625[1160]

[1154] Defterde 457.413 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *TS.MA.d.* No. 3506, 7a

[1155] Bu yıldan itibaren cerre baha ödemeleri masraflar kısmına değil de ek harcamalar kısmına kaydedilmiştir. Mevcut yıllardaki senelik cerre miktarlarını karşılaştırabilmek için tüm *cerre* ödemeleri masraflar tablosunda gösterilmiştir. Ek harcamalar kısmında yer almış olan cerre ödemeleri tabloda italik olarak verilmiştir.

[1156] Masraflar toplamı defterde 354.899 akçe olarak verilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d.*, No. 5762, 142.

[1157] Masraflar toplamı defterde yanlışlıkla 326.578 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d.,* No. 5762, 162.

[1158] Defterde yanlışlıkla 13.983 olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD. d.* No. 5762, 87

[1159] Masraflar toplamı defterde 272.723 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 87.

[1160] Masraflar toplamı defterde 454.925 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 44.

1044-1045 1635-1636	466.557[1161]	4.181k.	163.128	26.241	77.222	733.148
1046-1047 1637-1638	267.063[1162]	4.685k.	33.200	12.890	7.632	325.785[1163]
1048-1049 1639-1640	322.511	1.391k.	31.630	13.330	3.000	370.471
1049-1050 1640-1641	523.616	1.256k.	35.000	13.260	5.450	577.326
1050-1051 1641-1642	275.196	3.401k.	77.460	14.840	14.965	382.461
1071-1072 1661-1662	654.788[1164]	3.396k.	51.180	7.910		713.878
1085-1086 1675-1676	308.340	5.560k.	105.815	13.900	21.848	449.903
1086-1088 1676-1677	294.600		116.940		11.440	422.980
1115-1116 1704-1705	398.195[1165]	5.070k.	242.180	18.080	14.210	672.665
1124-1125 1712-1713	557.002	60.840k.	276.203	18.480	25.470	877.155
1135-1136 1723-1724	332.880	3.870k.	305.270		12.650	650.800
1174-1175 1761-1162	571.596	5.370k.	238.852			810.448
1213-1214 1799-1800	659.395	3.870k.	541.720			1.201.115
1224-1225 1809-1810	803.880	5.370k.	270.890			1.074.770
1230-1231 1815-1816	1.137.046	5.370k.	265.340			1.402.386
1236-1237 1821-1822	1.202.833	5.370k.	294.620			1.497.453
1238-1239 1823-1824	1.332.247	5.370k.	294.620			1.636.467
1239-1240 1824-1825	1.332.247	1.500 k.	303.420			1.635.667
1242-1243 1827-1828	1.380.190	5.370k.	286.160			1.666.350
1244-1245 1829-1830	1.921.738	5.370k.	289.760			2.111.498
1246-1247 1831-1832	1.777.078	5.370k.	289.760			2.066.838

Tabloda mutfak, tamirat ve diğer masraflar olmak üzere 3 ana kategori verilmiş ve diğer masraflar olarak ele aldığımız başlıkta da cerre ödemeleri, çeşitli harcamalar ve ücretler

[1161] Ayrı bir başlık altında verilen *lahm-ı baha* ücreti de mutfak harcamalarına dahil edilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 860, 141.

[1162] Normalde 299.563 akçe olan mutfak harcamalarının 32.500 akçesi ödenmiş kaydedildiği için masraflar toplamına kalan meblağ yani 267.063 akçe dahil edilmiştir. Bkz. BOA, *MAD. d.* No. 860, 98.

[1163] Defterde masraflar toplamı 325.085 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD. d*. No. 860, 98.

[1164] Ayrı bir başlık altında yer alan 47.880 akçelik *lahm-ı baha* meblağı tabloda mutfak ücretlerine eklenerek verilmiştir. Bkz. BOA, *MAD. d.* No. 7770, 9.

[1165] Ayrı bir başlık altında yer alan 57.960 akçelik *lahm-ı baha* meblağı tabloda mutfak ücretlerine eklenerek verilmiştir. Bkz. BOA, *EV.HMH. d*, No. 1300, 3a.

yer almıştır. 1000-1016/1592-1608 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde tüm masraf kalemleri müstakil birer başlık altında yer alırken 1017/1609 yılından itibaren cerre baha ödemeleri masraflar kısmından kaldırılmıştır. Vakfın masraf kalemleri içerisindeki en yüksek pay mutfak harcamalarına aitken ikinci sırada cerre ödemeleri gelmekteydi. Fakat cerre ödemelerinin masraflar dışında tutulduğu yıllarda ikinciliği çeşitli harcamalar alırken, üçüncü sırada tamirat masrafları ve son sırada ise bazı kişilere tahsis edilen ücretler yer almıştır. 1174-1246/1761-1831 sürecinde ise çeşitli harcamalar, ücretler ve tamirat masrafları bir arada verilmiştir. Vakfın yıllık toplam masraf miktarı 272.733 akçeyle 1034/1624 senesinde taban seviyesine inerken 2.111.498 akçeyle de 1244/1829 senesinde tavan seviyesine erişmiştir.

1. Mutfak Masrafları

Vâkıfın şartı üzere günde iki öğün yemek verilen imâretten vakıf görevlileri, medrese talebeleri ve o an orada hazır bulunan zengin, fakir, mukim ve yolcular kısaca herkes istifade edebilmekteydi. Bu kadar insanın her gün doyurulabilmesi için vakıf tarafından geniş çaplı bir bütçe ayrılmıştır. Muhasebe defterlerine baktığımızda mutfak masraflarının *harc-ı matbah* ve *harc-ı kiler* ifadeleriyle yer aldığı görülmüştür. Diğer masraflarla kıyaslandığında en büyük paya sahip olan mutfak masraflarının incelenen bütün muhasebe dönemlerinde varlığını koruduğu tespit edilmiştir. 1000-1246/1592-1831 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde mutfak masrafları müstakil bir başlık altında yer almış ve harcanan gıda maddelerinin isimleri, miktarları ve fiyatları sıralanmıştır. Ayrıca bazı yıllarda talebe ve diğer görevliler için *lahm-ı bahâ* adı altında ödenen et parası da mutfak masraflarına dâhil edilmiştir. Örneğin 1049/1640 yılına ait muhasebe defterindeki mutfak harcamaları kapsamında lahm-ı bahâ 52.920 akçe, bayramlar ve özel geceler için et (kıyyesi 12 akçeden 350 kıyye) 52.920 akçe, cami çalışanları için Ramazan erzakı 4.500 akçe, aşure malzemeleri 3.200 akçe, yemeklerde kullanmak üzere 3.000 kile buğday 140.000 akçe, 1.822 kile pirinç 85.346 akçe, 2.163 kıyye sadeyağ 93.734 akçe, 1.384 kıyye bal 27.680 akçe, 399 kıyye iç yağı 13.566 akçe, 1.800 kıyye siyah üzüm 10.800 akçe, 300 kıyye kızıl üzüm 2.100 akçe, 300 kıyye kuru armut 2.100 akçe, 300 kıyye sarı erik 2.400 akçe, 300 kıyye siyah erik 2.400 akçe, 100 kıyye nişasta 1.600 akçe, 90 kıyye badem 3.600 akçe, 5.020 kıyye tuz 10.040 akçe, pelit

odunu 65.000 akçe, incir 960 akçe, 120 dirhem safran 480 akçe, 600 kıyye sirke 1.200 akçe olmak üzere toplamda 523.626 akçe sarf edilmiştir.[1166]

1250/1835 yılından sonraki muhasebe defterlerinde ise mutfak giderleri tamir ve diğer harcamalarla birlikte karışık halde yer almaya başlamış ve mutfak için alınan erzakların isim, miktar ve fiyatlarının yanında kullanım alanlarına dair de teferruatlı bilgiler verilmiştir. Nitekim 1251/1836 senesine ait deftere baktığımızda normal günlerde, bayram günlerinde, Ramazan ve kandil gecelerinde pişirilen ekmek (fodula), yemek (çorba, pilav) ve tatlı (zerde) ile muharrem ayında yapılan aşure için gerekli malzemeler miktar ve fiyatlarıyla birlikte kaydedilmiştir.[1167] Mutfak için alınan tüm erzaklar 1000-1173/1592-1760 sürecindeki bazı muhasebe defterlerinin sonunda ek olarak bulunan kiler muhasebesi kayıtlarının gelirler kısmında da ayrıca verilmiştir.

Şekil 10: Bazı Yıllara Ait Mutfak Masraflarının Değişim Seyri

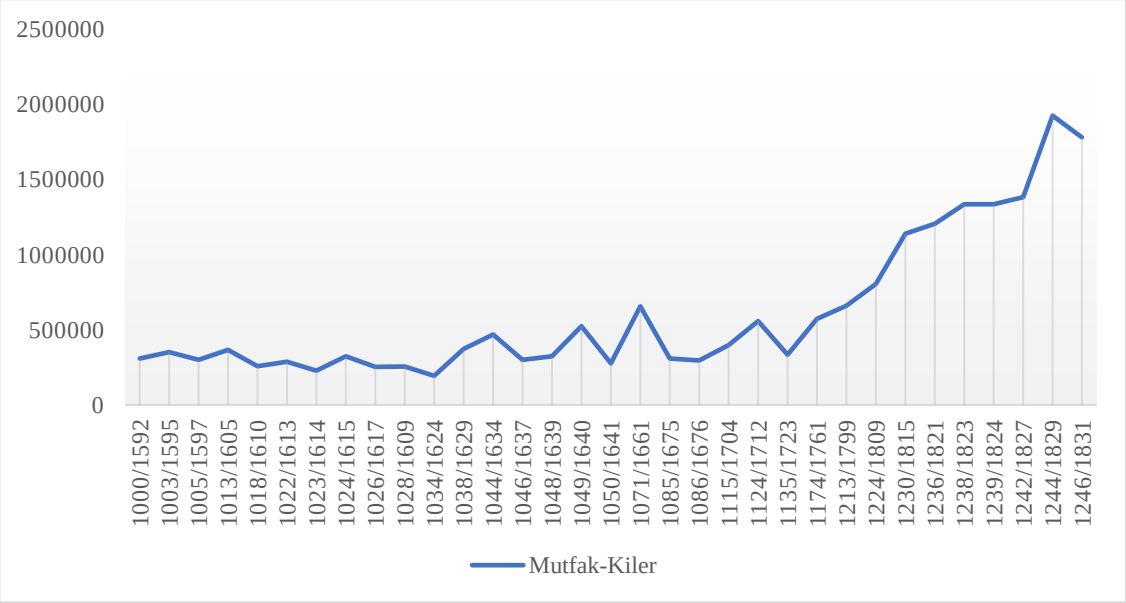

Yukarıdaki grafikte bazı yıllara ait mutfak harcamalarının miktarları gösterilmiştir. Buna göre harcamalar en düşük 193.220 akçe ile 1034/1624 senesine aittir. 1135/1713'e kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen mutfak masrafları bu yıldan itibaren yükselme trendine geçerek 1244/1829 senesinde 1.921.738 akçe ile zirve noktasına ulaşmıştır. Sonraki yıllarda mutfak masraflarının miktarını tespit etmek zor olduğu için şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz. Bilindiği üzere mutfak harcamaları toplam masraflar içerisinde en yüksek

[1166] BOA, *MAD.d*, No. 860, 43-44.
[1167] BOA, *EV.d*, No. 10122, 1b-3a.

paya sahip olduğu için toplam masrafla birbirine paraleldir. Dolayısıyla toplam masrafın en az ve en fazla olduğu yıllarda mutfak harcamaları da en düşük ve yüksek dönemlerini yaşamıştır. O halde 1250-1279/1835-1863 sürecindeki dönemlerde mutfak masraflarının en az 1251/1836 senesinde, en fazla da 1271/1855 senesinde yapıldığını söyleyebiliriz. (Bkz. Tablo 32)

2. Tamirât Masrafları

Vakfın önemli masraf kalemlerinden diğeri vakıf binalarında yapılan bakım, onarım ve tadilat harcamalarıdır. Külliye birimlerinin ayakta kalabilmesi ve devamlılığının sağlanması için bu masrafların yapılması şarttı. Bu sebeple vakfiyede de belirtildiği gibi tamirat giderleri diğer harcamalardan önce gelmektedir.[1168] Tezin birinci bölümünde değinildiği üzere külliye birimleri fizikî olarak bazı sebeplerden ötürü tamirat gerektirmiş ve bu masraflar 1135/1723 dönemine kadarki muhasebe kayıtlarının giderler bölümünde masraflar başlığı altında *el-meremmât* ifadesiyle yer almıştır. Sonraki yıllarda ise diğer masraflarla beraber kaydedilmiştir. Bakım ve onarıma tabi tutulan vakıf yapıları arasında cami, imâret, medrese, mektep ve türbeler ile bunların içinde bulundukları bahçeler; hanlar, tabhâneler, muvakkithâne, çamaşırhâne, abdesthâne, tuvaletler, çeşmeler, şadırvanlar, kaldırımlar, ahır, musalla taşı, hamamlar, Murâdiye, Mâkiyân ve Eyne Bey Çarşıları ve buralarda yer alan bazı dükkânlar ve odalar bulunmaktadır. Bunların yanında imâret mutfağında bulunan kazanlar, ocaklar, hasırlar, yemek kapları, kepçeler, elekler, kantar, ekmek teknesi vb., camide kandiller ile cüzler ve içine konuldukları sandıklar, türbelerdeki cüzler ve sandıkları, medresede iskemleler, muvakkithânede saat gibi ufak çaplı tamiratların masrafları da muhasebe defterlerinde tamirat veya diğer harcamalar adı altında kaydedilmiştir. Ayrıca vakfın Karesi Sancağı'na bağlı Edremid ve Ayazmend ile Biga Sancağı'na bağlı Ezine Nâhiyeleri'nde yer alan zeminhâneleri, Edremid'deki tâhunhânesi, Memlaha-i Tavşanlı'daki anbârı da bakım ve onarıma tabi tutulan diğer yapılar arasındadır. İncelenen muhasebe defterleri arasında en fazla kaydı tutulan tamirat masraflarının külliyenin birimlerine giden suyollarına ait olduğu tespit edilmiştir. Bu durum içme suyu alanındaki alt yapı çalışmalarının yetersiz olduğunu göstermektedir. Örneğin 1000/1592 senesine ait muhasebe defterine göre imâretin içme suyu 71 akçe, kileri 7 akçe ve çatısı 180 akçe, Pınarbaşı içme suyu 138 akçe, Murâdiye Hamamı 417

[1168] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

akçe, Eski Yeni Hamam 526 akçe, Mâkiyân Çarşısı'ndaki hamamın külhanı 47 akçe, çeşmenin içme suyu 122 akçe, tuvalet 78 akçe, kasap dükkânlarının kanalizasyonları 131 akçe ve çatıları 75 akçe; Eyne Bey Çarşısı'ndaki bakkalın kanalizasyonu 40 akçe, dükkânlar 55 akçe ve tuvaletin kapısı 25 akçe; Murâdiye Çarşısı'ndaki serhâne (kelle paça) dükkânı 48 akçe ve arpa dükkânı 80 akçe, Edremid zeminhânesi 2.575 akçe olmak üzere toplam 4.615 akçe tamirat masrafı yapılmıştır.[1169] Tespit edilen en geç tarihli defterdeki (1279/1863) tamirat masrafları ise şu şekildedir: İmâretteki bakır kap kaçakların kalayı 180 kuruş, kandil, şamandıra ve tel zincir 87,5 kuruş, cami, medrese, türbeler, imâret, abdesthâne vs. aydınlatmaları için 3.122 kuruş 7 para, kazan kapağı 162 kuruş, cami avlusunun duvar tamiri 894,5 kuruş, elek 159 kuruş, türbe kapılarına kilit 126 kuruş, cami pencereleri tamiri 115 kuruş, imâret ve medreseye süpürge 155 kuruş.[1170]

Şekil 11: Bazı Yıllara Ait Tamirat Masrafları

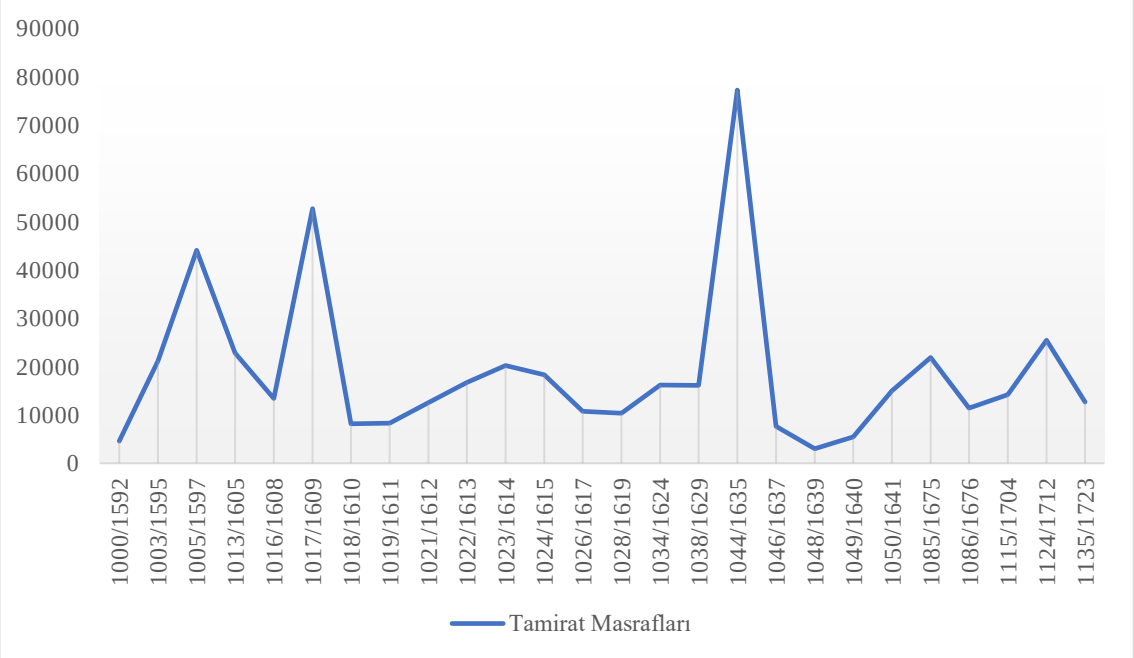

Yukarıdaki grafik tamirat masraflarının müstakil bir başlıkla yer aldığı 1000-1135/1592-1723 yılları arasındaki muhasebe defterlerinden yararlanarak hazırlanmış ve sadece 1071/1661 senesinde tamirat masrafına rastlanmamıştır. En düşük masraf 3.000 akçe ile 1048/1639 yılında, en yüksek masraf ise 77.222 akçe ile 1044/1635'te kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi oldukça hareketli bir yapıya sahip olan tamirat masrafları 3 dönemde hızlı

[1169] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506, 8a-b.
[1170] BOA, *EV.d*, No. 18242, 2a-b.

yükselişe geçmiştir. 1005/1597 senesinde imâret bahçesinin duvarlarındaki yenilenmeye 32.004 akçe,[1171] 1017/1609 senesinde Murâdiye Hamamı'nın bakım ve onarımına 33.269 akçe[1172] ve 1044/1635'te Mâkiyân Hamamı'nda yapılan tamirata 49.400 akçe[1173] harcanması bu yıllarda tamirat masraflarını oldukça yükseltmiştir. 1135/1723 senesinden sonraki defterlerde ise tamirat masrafları çeşitli harcamalar ve ücretler ile birlikte yer almıştır. (Bkz. Tablo 32)

3. Diğer Masraflar

Vakfın yıl içerisinde mutfak ve tamirat masrafları dışında vakıf birimleri için yaptığı birtakım harcamalar olmuştur. Diğer masraflar adı altında topladığımız bu harcamalar 1051/1642 yılına kadarki muhasebe defterlerinde *ihrâcât-ı sâire, ücârât* ve *cerre-baha* şeklinde müstakil birer başlıkla yer alırken 1174/1761 senesinden itibaren tüm masraflarla birlikte karışık halde kaydedilmiştir.

a. İhrâcât-ı Sâire (Çeşitli Harcamalar)

Muhasebe defterlerinde vakıf binalarının işleyişi için lüzumlu olan birçok satın alım ve hizmet harcamaları *ihrâcât-ı sâire* başlığında sıralanmıştır. Bunlardan bazıları her yıl düzenli olarak yapılırken bazıları da değişkenlik göstermiştir. Külliyenin ana yapısı olan cami ve minarelerinin aydınlatılmasında çeşitli yağlar, fitil, kandil, iç mekân için halı ve hasır tarzında sergiler, temizliğini sağlamak üzere süpürge, güzel kokması için tütsü gibi ihtiyaç ürünleri satın alınarak yıl içerisinde eksik olan tüm malzemeler tedarik edilmiş ve bunların masrafları kayıt altına alınmıştır. Örneğin 1022/1613 yılında cami çerağları için kıyyesi 10 akçeden 130 kıyye iç yağı 1.300 akçe, yine aydınlatmada kullanılmak üzere 50 kıyye balmumu 3.150 akçe, fitil 50 akçe ve kandiller 585 akçe tutmuştur.[1174] Ayrıca 1115/1704'te 860 akçeye cami minberi için çuka adında bir çeşit yün kumaş ve 360 akçeye buhur,[1175] 1259/1843 yılında 65 kuruşa ayakkabılık ve cam,[1176] 1174/1761'de cami ve türbeye 300 kuruş masrafla süpürge satın alınmış;[1177] 1172/1759 yılında 1 kuruşa

[1171] BOA, *TS.MA.d*, No. 3638-0002, 143.
[1172] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 289.
[1173] BOA, *MAD.d*, No. 860, 143
[1174] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 217.
[1175] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1300, 3a.
[1176] BOA, *EV.d*, No. 12040, 5a.
[1177] BOA, *EV.HMH.d*, No. 5272, 2b.

camiye küçük halılar döşenmiş,[1178] 1269/1854 senesinde de cami avizesi için 16 kuruş sarf edilmiştir.[1179]

Külliyenin temel yapılarından biri olan imârette yemek ve ekmek pişirmek için kullanılan odun, kazan, ocak, kap kaçak, kepçe, elek, ekmek sandığı, kürek, erzak çuvalları gibi malzemeler, anbâr kapısına kilit, erzaklar için ölçek, sergi için hasır ve temizlik için süpürge, sünger, sabun vs. satın alınmıştır. Ayrıca o dönemlerde daha çok bakır kazanlar ve tabaklar kullanıldığından bunların yıl içerisinde kalaylanması gerekmiştir. Nitekim 1031/1622'de 1.400 akçeye imâretteki bakır kap kaçaklar kalaylatılmış, 160 akçeye elek ve un çuvalı tedarik edilmiştir.[1180] 1269/1854 yılında da 23 kuruşa yeni bir kile ve anbâr kapısına kilit,[1181] 1262/1846 yılında türbe şadırvanına 12 kuruşa bir adet yeni taş[1182] 1115/1704'te ise 1.480 akçeye süpürge, sünger ve kürek satın alınmıştır.[1183] Yıl içerisinde başta vâkıfın türbesi olmak üzere külliye bahçesinde bulunan diğer türbelerin her türlü eksiği giderilmiştir. Bu kapsamda sandukalar için kavuk, destar (sarık), cüzleri koymak üzere sandıklar, süpürge hasır, tütsü gibi gerekli malzemeler alınmıştır. Örneğin 1018/1610 senesinde 60 akçeye vâkıfın destarı (sarık) için özel sabun ve aylık 30 akçeden senede 360 akçeye buhur,[1184] 1267/1851'de ise 37 kuruşa kandil ve cam satın alınmıştır.[1185]

Medrese binası ve çamaşırhânesinin de eksikleri ve ihtiyaçları giderilerek kaydedilmiştir. Misal verecek olursak 1262/1846 yılında 40 kuruşa kilit, çamaşır teknesi, urgan ve hasır[1186] 1264/1848'de ise 40 masrafla yeni bir bakraç satın alınmıştır.[1187] Yukarıda saydığımız ana binalar dışında vakfa tabi olan mektep, çeşmeler, şadırvanlar, hamamlar, dükkânlar, odalar, zeminhâneler, değirmenler vs. birçok yapının eksikleri ve ihtiyaçları tespit edilerek mümkün olan en kısa zamanda giderilmiştir. Bazı dükkân ve odaların battâliye ücretleri, Ramazan'da baklava ve muharrem ayında aşure masrafı, fakir Müslümanların teçhiz ve tekfin masrafları, cerre baha, bazı talebelere ve vakıf

[1178] BOA, *EV.HMH.d.* No. 5152, 2a
[1179] BOA, *EV.d*, No. 15006, 3a
[1180] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 110.
[1181] BOA, *EV.d*, No. 15006, 4a.
[1182] BOA, *EV.d*, No. 12804, 4a.
[1183] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1300, 3a.
[1184] BOA, *MAD.d.* No. 5762, 272-273.
[1185] BOA, *EV.d.* No. 14344, 4b.
[1186] BOA, *EV.d.* No. 12804, 2b, 4b.
[1187] BOA, *EV.d.* No. 13343, 5a.

çalışanlarına bayramlarda ve kandil gecelerinde verilen harçlıklar ve hediyeler, bayramlarda ve misafirler geldiğinde yapılan ziyafet ücretleri, bahâriye, yaylâkiye, taâmiye, tamir keşfi ve mahkeme ücretleri vb. birçok gider muhasebe defterlerinde yine *ihrâcât-ı sâire* başlığı altında kaydedilmiştir. Yine bu kapsamda vakıf tarafından müderris, medrese talebeleri ve bazı vakıf çalışanlarına maaşları dışında *lahm-ı bahâ* olarak ifade edilen et parası ödenmiştir. Nitekim 1000/1592 yılına ait muhasebe defterine göre Murâdiye Medresesi'nde vazife yapan müderrise ve öğrenim gören talebelere günlük 19 kıyye ve kıyyesi 4 akçe olmak üzere 13 ayda 29.640 akçe, vakfın kâtibine günlük 2 kıyyeden 13 ayda 3.120 akçe, toplamda ise 32.760 akçe et parası verilmiştir.[1188] Bazı muhasebe defterlerinde et parası mutfak harcamaları arasında yer almıştır. Örneğin 1046/1637 yılında müderris, talebeler, kâtip, kiler kâtibi, nâzır, iki imam, hatip, vekilharç, şeyh-i imâret ve diğer bazı hizmetlilere ödenen toplam 43.776 akçe lahm-ı bahâ ücreti mutfak masraflarına dâhil edilmiştir.[1189] 1115/1704 senesindeki 57.960 akçelik et parası ise müstakil bir başlık altında kaydedilmiştir.[1190] Ayrıca 1031/1622 yılında 700 akçe bahâriye ve 1.080 akçe yaylâkiye adı altında medrese talebelerine ücret ödenmiştir.[1191] 1000-1124/1592-1712 yılları arasında *ihrâcât-ı sâire* başlığı altında yer alan ve süreklilik gösteren bu nitelikteki harcamaların toplam yıllık miktarı 31.630-557.002 akçe arasında seyretmiştir. (Bkz. Tablo 32)

b. Ücretler (Ücûrât)

Külliye büyük ve işlek bir imârete sahip olduğundan burada kullanılan erzak ve hububat miktarı da oldukça fazla olmuştur. Dolayısıyla satın alınan buğday, pirinç, nohut, sadeyağ, bal, tuz gibi birçok erzakın anbâra kadar taşınması, anbârdaki artan malzemelerin satılmak üzere tekrar çarşıya götürülmesi için yıl içerisinde belli miktarlarda hamâliye ve nakliye ücretleri ödenmiştir. Aydınlatmada kullanılan balmumu için mumcuya, vakıf buğdayını un yapan değirmenciye, imâret mutfağındaki eşyaları kalaylayan kalaycıya, buğday dövücüye ve Ramazan gecelerinde minarelerdeki kandillere her yıl düzenli olarak ücret sarf edilmiştir. Örneğin 1085/1675'te mumcuya 500 akçe, değirmenciye 5.400 akçe, kalaycıya 1.800 akçe, zahîre hamâlına 4.260 akçe,

[1188] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506, 8a.
[1189] BOA, *MAD.d*, No. 860, 98.
[1190] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1300, 3a.
[1191] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 109.

Ramazan gecelerinde minarelerdeki kandiller için 500 akçe ve buğday dövücüye 1.440 akçe olmak üzere toplam ücret 13.900 akçe tutmuştur.[1192] 1000/1592-1124/1712 yılları arasında muhasebe defterlerinde *ücûrât* bağlığı altında verilen bu nitelikteki harcamaların toplam yıllık miktarı diğer harcama kalemlerine oranla daha az olup 430-18.480 akçe arasında değişmiştir. (Bkz. Tablo 32)

c. Cerre Ödemeleri

Vakfiyede vakıf görevlilerinin bazılarına (55 kişi) günlük nakdî maaşın yanında aynî maaş da tahsis edilmiştir. Bu kapsamda müderris, muîd, talebeler, şeyh, imam, müezzinler, baş hâfız, hâfızlar, mimarlar, anbârcı, kilerci ve kâtibe verilecek buğday, arpa ve pirinç cinsinden aynî maaşların miktarları belirtilmiştir. 1000-1051/1592-1642 yılları arasındaki muhasebe defterleri incelendiğinde vakfiyede ifade edildiği gibi vakıf çalışanlarından bir kısmına günlük maaşlarına ilaveten cerre/cerâye adı altında aynî ödemeler yapıldığı görülmektedir. Cerâye, vakıf tarafından tahsis edilen yiyecek[1193] anlamına gelmekte olup muhasebe defterlerinde genellikle bu ifadenin yerine *cerre* tabiri kullanılmıştır.[1194] Bazı yıllarda cerre ödemelerinin nakde çevrilerek verildiği de görülmektedir. Anlaşılan o ki vakıf, bazı görevlilerine senelik yiyecek parası ya da erzak şeklinde bir çeşit ek ödeme yapmıştır. Bu uygulama aslında günümüzde bazı sivil veya resmî kuruluşların çalışanlarına ödenen aylık yemek parasına benzemektedir. Bu nitelikteki ödemelerin nakdî olanları 1017/1609 yılına kadarki muhasebe defterlerinin giderler bölümündeki masraflar başlığı altında *cerre baha* ifadesiyle kaydedilirken bu yıldan itibaren ek harcamalar başlığı altında yer almaya başlamış ve 1026/1617 senesine kadar nakdî ödeme şekli sürdürülmüştür. Aynî olanları ise 1022-1051/1613-1642 yılları arasındaki mevcut kiler muhasebelerinin giderler kısmında *cerre-horân* başlığı altında yer almıştır. Hem nakdî hem aynî şekline ise sadece 1022-1024/1613-1615 yıllarını kapsayan 3 muhasebe döneminde rastlanmıştır. Nakdî olanlar akçe, aynî olanlar da genellikle buğday, arpa, pirinç ve un (dakik) üzerinden kile ile hesaplanmıştır. Örneğin 1022/1613 senesinde imam Abdüllatif Efendi'ye 3.600 (3 müd pirinç ve 6 müd arpa), kilârîye 850 (10 kile pirinç ve 6 müd arpa), vakıf kâtibine 2.400 (30 kile pirinç ve 120

[1192] BOA, *EV.HMH.d,* No. 280, 3a.
[1193] Pakalın, "cerâye", 1/280.
[1194] Mevcut yıllarda sadece 1044/1635 muhasebe dönemine ait defterde *cerâye* ifadesi kullanılmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d.* No. 860, 148.

kile arpa), türbedâra 1.350 (5 kile pirinç ve 6 müd arpa), imâret şeyhine 3.600 (30 kile pirinç ve 12 müd arpa), muîd-i evvel ve sâniye 1.200 (6 müd arpa), nâzıra 1.200 (6 müd arpa), vekilharca 1.200 (6 müd arpa), 8 kişi olan tabbâh ve habbâzlara 640 (16 kile pirinç) olmak üzere toplamda 16.040 akçe 17 görevliye cerre baha adı altında nakdî olarak ödenmiştir. Aynı yıl iki muîd 160, imâm-ı evvel 160, 4 müezzin 240, muvakkit 60, türbedâr 50, vakıf kâtibi 120, nâzır 160, vekilharç 120, 4 mu'temed 120, imâret şeyhi 240, eczâhânân 620, kilârî 60, kiler kâtibi 40, anbâr kâtibi 20, imâret bevvâbı 30, 2 ferrâş 30, tabbâhîn ve habbâzîn 40, meremmetî 30 ve anbârî 120 olmak üzere mevcudu 30'un üzerinde seyreden cerre-horân için toplam 2.420 kile buğday ise aynî olarak ödenmiştir.[1195] Vakfiyede aynî ödemelerden yararlananların sayısı 41 kişiyi bulurken muhasebe defterlerinde tabbâh, habbâz, ferrâş, bevvâb, nâzır ve vekilharç gibi vazifelilerin dâhil edildiği ve toplam sayının da arttığı görülmüştür.

Cerre ödemelerinin nakit olarak gerçekleştiği yıllarda vakfın genel olarak gelir fazlasına sahip olduğu görülmüştür. 1000-1051/1592-1642 yılları arasında vakıf çoğunlukla kârda olduğu için bu ödemeleri rahatça gerçekleştirmiştir. Nakit sıkıntısı yaşanan yıllarda ise cerre ödemelerinin aynî olarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Cerre ödemeleri 57.125 akçe ile en yüksek miktarına 1003/1595 yılında ulaşırken 1017/1609 yılında 15.370 akçe ile en düşük seviyesini görmüş ve 1019-1022/1611-1613 arasında ise 16.040 akçe ile 3 dönem sabit kalmıştır. Aynî cerre/cerâye ödemelerinin miktarları 1391-4.685 kile arasında değişmiştir. (Bkz. Tablo 31) 1246/1831 senesinden sonraki muhasebe defterlerinde ise *cerre* adında bir ödemeye rastlanmamış fakat bazı mürtezika için yapılan ödemeler içerisinde miktarı değişen yıllık nakdî ve aynî tahsisatlar *'aynen* ve *bedelen* ifadeleri kullanılarak yer almıştır. 1251-1279/1836-1863 sürecindeki muhasebe defterlerinde kullanılan bu düzenleme aslında cerre ödemelerinin devam ettiğini göstermektedir. Fakat cerre adı altında toplu halde değil de her görevli için ayrı bir başlık açılarak hem günlük maaşı, hem de yıllık ödenen nakdî ve aynî maaşı belirtilmek suretiyle bir muhasebe döneminde görevliye verilen toplam maaş kaydedilmiştir. Örneğin 1274/1858 yılı muhasebesine göre vakıf câbîsi olan Mehmed Râşid Molla için günlük 5 akçe (senede 15 kuruş) maaşına ilaveten yıllık 360 kuruş değerinde 20 kile buğday ve 342 kuruş değerinde 40 kile arpa aynî; 20 kile buğday bedeli olan 120 kuruş ise nakdî olmak

[1195] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 219, 221.

üzere toplamda 837 kuruş ödeme yapılmıştır.[1196] Vakfın 19. yüzyılda çoğunlukla zararda olmasına rağmen çalışanlarına yaptığı bu yıllık nakdî-aynî ödemelere devam ettiği anlaşılmaktadır.

C. Ek Harcamalar

Muhasebe defterlerinde vakfın cari yıl içerisindeki giderleri sıralandıktan sonra gelir ve giderlerin farkı *el-bâki* (kalan) başlığı ile verilmiştir. Vakfın gelir veya gider fazlası üzerinden de bazı harcamalar yaptığı ve masrafların *el-bâki* üzerinden düşüldüğü görülmüştür. Bu nitelikteki masrafları ek harcamalar olarak nitelendirdik. İncelenen yıllardaki defterlerin ek harcamalar kısmında ilk sırada Dârus'ssaâde Hazinesi'ne yapılan teslimatlar gelmektedir. Bunlar çoğunlukla *Haremeyn-i Şerifeyn* fakirleri için yapılan yardım şeklinde gerçekleşmiş, bazı yıllarda buna *zevâid-i evkâf* olarak ifade edilen vakıf bütçe fazlası eklenirken bazı yıllarda da *avâid-i mütevelli* (mütevelli aidatları) de dâhil olmuştur. Örneğin 1003/1595 senesinde vakıf tarafından Haremeyn-i Şerîfeyn fakirleri için Dârussaâde Hazinesi'ne hissesi 120 akçeden 500 hisse değerinde toplam 60.000 akçe teslimat yapılmıştır.[1197] 1049/1640 senesinde ise hazineye 120.000 akçe zevâid-i evkâf ve 200.000 akçe de avâid-i mütevelli olmak üzere toplamda 320.000 akçe teslim edilmiştir.[1198] 1224/1809, 1230/1815, 1242/1827 ve 1244/1829 yıllarındaki muhasebe defterlerinde Haremeyn-i Şerîfeyn'e olan borçların miktarı verilmiş fakat bunlar vakfın giderlerine dâhil edilmemiştir. İncelenen muhasebe dönemlerinde Dârussaâde Hazinesi'ne yapılan ödemelerin miktarları 60.000-320.000 arasında seyretmiştir. Ek harcamalar arasında bazı yıllara ait cerre baha ödemeleri, zamanında verilememiş bazı görevli ücretleri, peşin akçe ödemeleri, çeşitli borçlar ve tamirler de yer almıştır. Nitekim 1024/1615 senesinde 28.840 akçe cerre-baha ve Kalender Ağa'ya olan 10.000 akçelik borç ödenmiştir.[1199] 1038/1629 yılında eski mütevelli Mehmet Ağa zamanından kalma, 129 çalışana toplam 49.800 akçe borç ile müderris, kâtip ve hatip efendilere 2.580 akçe lahm-ı bahâ borcu ödenmiştir.[1200] 1040/1630'da Osman Bey'e 50.000 akçe-i peşin ödemesi yapılmıştır.[1201] 1071/1661'de ise 125.650 akçe türbe, Mâkiyân Hamamı ve

[1196] BOA, *EV.d,* No. 16472, 3a.
[1197] BOA, *TS.MA.d,* No. 1699-0001, 8b.
[1198] BOA, *MAD.d,* No. 860, 46
[1199] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 182.
[1200] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 47.
[1201] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 18.

imâret fırınının tamirât masrafları için harcanmıştır.[1202] Ek harcamalar en düşük seviyesini 2.600 akçeyle 1086/1676 senesinde görürken, 1018/1610 yılında da 3.277.960 akçeyle en yüksek miktarına erişmiştir. 1173/1760, 1174/1761, 1262/1846, 1279/1863 yıllarındaki ve 1224-1251/1809-1836 sürecindeki muhasebe defterlerinde ek harcamalara rastlanmamıştır. (Bkz. Tablo 31)

D. Zimem (Alacaklar)

Gider kalemlerinin sonuncusunu, vakfa borçlu kişilerden tahsil edilecek olan alacaklar teşkil etmiş ve bunlar muhasebe defterlerinde *zimem* başlığı altında kaydedilmiştir. Zimem, zimmet kelimesinin çoğulu olup borçlar manasına gelse de maliye dilinde alacakları ifade etmek için kullanılmıştır.[1203] Vakfın alacakları, tarih ve mütevelliye göre sınıflandırılmış ve daha sonra kimlerde ne şekilde ve ne miktarda alacak varsa tek tek detaylandırılmıştır. İncelenen defterlerdeki alacaklar genellikle mukâtaalar, mukâtaa-i zemin, tâhunhâne, dükkân ve bahçe kiraları, bazı cibâyetlere tabi köylerdeki vakıf reâyâsından tahsil edilen cizye, resm-i çift, bennâk, mücerredân, güvâre, bağât ve âdet-i ağnâm gibi vergilerden oluşmaktadır. Örneğin 1038/1629 senesindeki alacaklar toplamı olan 68.630 akçe *der zimem-i nâs an zamân-ı mütevellî-i sâbık ve lâhik* başlığı ile verildikten sonra vakfın 1037/1628 senesindeki eski mütevellisi Mehmed Ağa zamanından kalma 17.920 akçelik zimem şöyle sıralanmıştır: Mihaliç kazasına bağlı Canbaz cibâyetine tabi reâyânın cizye-i gebrân vergisi 2.909 akçe, Çalık köyündeki bazı gayrimüslim reâyânın cizye vergileri ile bazı köylerin rusûm-ı bâğât, zeminhâ, ağnâm vb. vergileri 11.132 akçe, cami bahçesinin Hatibzâde Mehmed Efendi'den alınacak 2 senelik kirası 3.500 akçe, vakfın zemin mukâtaaları 379 akçe. Vakfın mevcut mütevellisi Hasan Paşa zamanında da 50.710 akçe alacak meydana gelmiştir. Bunun 36.000 akçesi Mukâtaa-i Memlaha-i Tavşanlı mültezimleri olan İmamzâde Mehmed Efendi, diğer Mehmed ve Osman'a, 10.611 akçesi vakıf reâyâsından tahsil edilecek resm-i çift ve bennâk gibi vergilere, 720 akçesi Hatibzâde Mehmed Efendi'nin Murâdiye Çarşısı'ndaki serhâne (kelle-paça) dükkânı kirasına, 3.000 akçesi Mukâtaa-i Bergama mültezimi Hacı Ali'ye ve 379 akçesi de vakfın zemin mukâtaalarına aittir.[1204]

[1202] BOA, *MAD.d,* No. 7770, 10.
[1203] Pakalın, "zimmet", 3/662.
[1204] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 49.

Vakfın mevcut zimem toplamı sonraki yılın muhasebe defterinde *bakıyye-i muhâsebe-i sene-i mâziyye* olarak kaydedilmiş ve toplam gelirine (asl-ı mâl) dâhil olmuştur. Eğer miktarı fazla olup da tahsilatı gerçekleşmezse bu durumda vakıf ya borçlanmaya gitmiş ya da peşin akçe tahsilatına başvurmuştur. Fakat bunlar da kalıcı çözümler değildi ve vaziyetin kötüye gittiğinin işaretiydi. Çünkü vakfın bütçe açığı vermesine sebep olmaktaydı. Kısacası zimem miktarı ne kadar az ise bu durum vakıf için o derece iyiydi. Örnek verecek olursak vakfın 1037/1628 yılındaki zimem toplamı olan 17.920 akçe 1038/1629 senesinin muhasebe defterinde *bakıyye* olarak toplam gelire eklenmiş ve aynı yıl vakıf 1039/1630 senesine ait 432.165 akçe peşin tahsilat yaparak seneyi 603 akçe bütçe fazlası ile tamamlamıştır. Sonraki dönemin (1040/1630) verilerine baktığımızda vakfın 1039/1630 senesinden 173.456 akçe alacağı olup bunun sadece 40.000 akçesini tahsil ettiği ve geriye 133.456 akçe kaldığı görülmüştür. Vakıf 1041/1631 senesinden 55.000 akçe peşin alsa bile geçen senelere ait borçları iyice kabararak 153.734 akçeye ulaştığı için bu durum nakit sıkıntısına sebebiyet vermiş ve sonuçta 8.130 akçe gider fazlası oluşmuştur. Zimem en yüksek miktarına 1.022.784 akçe ile 1000/1592 yılında ulaşmış ve en düşük seviyesini 14.412 akçe ile 1048-1049/1639-1640 yıllarında görmüştür. Sonraki senelerde ise yükseliş ve düşüşler yaşayarak genel itibariyle azalış yönünde bir seyir izlemiş ve 1018-1022/1610-1613 sürecinde 107.949 akçe ile sabit kalmıştır. 1135/1723 yılından itibaren ise artık defterlerde zimem kayıtlarına rastlanmamıştır. (Bkz. Tablo 31).

III. MÎZÂN

Vakfın gelirleri giderlerini karşılayabiliyorsa ve kasasında para kalmışsa bu durum bazı muhasebe defterlerinde *vüzi'a min der-kîse-i vakf, sahhul'l-bâkî der-kîse-i vakf, fazla-i vakf* ve *bakıyye-i vakf* gibi ifadelerle; giderleri gelirlerinden fazla ise *ez-ziyâde-i harc ani'l-îrâd, deyn-i vakf matlûb-ı mütevellî* ve *matlûb-ı mütevellî-i kâim-makâm-ı vakf* gibi ifadelerle belirtilmiştir. Toplam gelir ve gider hesaplamaları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki muhasebe defterlerinde genellikle *mîzân* başlığı altında yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda külliyenin tespit edilen yıllardaki gelir-gider cetveli yansıtılmaya çalışılmıştır.

Tablo 33: Gelir-Gider Cetveli[1205]

Hesap Dönemi (Hicrî/Miladî)	Gelir Toplamı	Gider Toplamı	Gelir Fazlası(+)	Gider Fazlası(-)
16. Yüzyıl				
988-989/1580-1581	687.334a.	687.334a.		
989-990 / 1581-1582	1.096.353a.	1.241.160a.		144.807a.
990-990 /1582-1582	605.946a.	636.084a.		30.138a.
992-993 / 1584-1585	1.561.569a.	1.561.569a.		
993-994 / 1585-1586	1.541.620a.	1.541.620a.		
1000-1001 / 1592-1593	2.465.596a.	2.024.301a.	441.275a.	
1003-1004 / 1595/1596	2.147.864a.	139.780,5a.	750.023,5a.	
1005-1006 / 1597-1598	1.977.711a.	1.335.946a.	641.765a.	
17. Yüzyıl				
1008-1009 / 1600	1.362.506a.	1.362.506a.		
1009 / 1600-1601	1.650.708a.	1.155.840a.	494.868a.	
1009-1010 / 1601	2.007.696a.	1.959.269a.	48.427a.	
1013-1014 / 1605-1606	1.358.436a.	1.219.510a.	138.926a.	
1015 / 1606-1607	803.774a.	664.744a.	139.030a.	
1016-1017 / 1608-1609	1.028.768a.	1.028.768a.		
1017-1018 / 1609-1610	1.079.414a.	1.079.380a.	34a.	
1018-1019 / 1610-1611	1.073.907a.	1.073.218a.	689a.	
1019-1021 / 1611-1612	1.076.804a.	1.074.910a.	1.894a.	
1021-1022 / 1612-1613	1.025.331a.	1.021.901a.	3.430a.	
1022-1023 / 1613-1614	1.072.080a.	1.072.080a.		
1023-1024 / 1614-1615	962.627a.	825.727a.	136.900a.	
1024-1025 / 1615-1616	1.108.039a.	1.108.039a.		
1026-1027 / 1617-1618	981.346a.	980.066a.	1.280a.	
1028-1029 / 1619-1620	1.058.629a.	1.057.404a.	1.225a.	
1031 / 1622-1623	435.226a.	435.055a.	171a.	
1031-1032 / 1622-1623	831.642a.	781.432a.	5.210a.[1206]	
1034-1035 / 1624-1625	1.079.016a.	1.078.474a.	542a.	
1037-1038 / 1628-1629	1.048.961a.	1.071.109a.[1207]		22.148a.
1038-1039 / 1629-1630	1.121.248a.	1.120.645a.	603a.	
1040-1041 / 1630-1631	1.161.080a.	1.222.400a.		18.130a.[1208]
1042-1043 / 1633-1634	1.619.766a.	1.655.513a.		35.747a.
1044-1045 / 1635-1636	1.342.146a.	1.334.901a.	7.245a.	
1045-1046 / 1636-1637	1.010.597a.	1.083.621a.		73.024a.
1046-1048 / 1637-1638	920.207a.	880.593a.	39.614a.	
1047-1048 / 1638-1639	1.131.127a.	1.314.491a.		183.354a.[1209]
1048-1049 / 1639-1640	1.058.803a.	908.803a.	150.000a.	
1049-1050 / 1640-1641	1.596.199a.	1.387.178a.	209.021a.[1210]	

[1205] Tablodaki meblağlar muhasebe defterlerindeki mevcut verilere göre hesaplanmıştır. Yani defterlerde yapılan hesaplama hataları dikkate alınmamıştır.

[1206] Defterin sonunda kasada kalan meblağ 50.210 akçe olması gerekirken 45.000 akçe eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d.* No. 5762, 97-112.

[1207] 17.920 akçelik alacak giderler kısmına eklenmemiştir. Bkz. BOA, *MAD.d.* No. 5762, 62.

[1208] Defterdeki mevcut verilere göre gider fazlası 61.320 akçe olması gerekirken 43.190 akçe eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d.* No. 5762, 19.

[1209] Gider fazlası 183.364 akçe olması gerekirken 10 akçe eksik hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d.* No. 860, 85.

[1210] Defterin sonunda kasa nakdine, geçen yıllardan kalan ihracat tasarrufu olarak 50.000 akçe eklenmiş ve kasadaki meblağ 259.021 akçeye yükselmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d.* No. 860, 46.

1050-1051 / 1641-1642	1.473.153a.	1.242.889a.	231.264a.[1211]	
1051-1052 / 1642 (6 ay)	440.952a.	658.251a.		60.040a.[1212]
1071-1072 / 1661-1662	1.306.493a.	1391.118a.		84.625a.[1213]
1078-1081 / 1668-1671	3.710.070a.	3.531.198a.	150.000a.[1214]	
1085-1086 / 1675-1676	1.218.486a.	1.429.783a.		211.597a.[1215]
1086-1088 / 1676-1677	1.201.445a.	988.620a.	150.000a.[1216]	
18. Yüzyıl				
1115-1116 / 1704-1705	1.414.455a.	1.401.105a.	13.350a.	
1124-1125 / 1712-1713	2.350.995a.	2.422.995a.		135.000a.[1217]
1135-1136 / 1723-1724	2204295a.	1460590a.	743705a.	
1172-1173 / 1759-1760	6.651,5kr. 12p. *(798.216a.)*	6.969,5kr. *(836.340a.)*		317,7kr.[1218] *(38.124a.)*
1173-1174 / 1760-1761	8.014,5kr. *(961.740a.)*	8.344,5kr. 44p. *(1.001.472a.)*		330kr. 44p *(39.732a.)*
1174-1175 / 1761-1762	1.518.738a.	1.518.738a.		
1179-1181/1766-1768	2.526.540a.	274.6920a.		220.380a.
1213-1214 / 1799-1800	1.257.050a.	1.881.155a.		624.105a.[1219]
19 Yüzyıl				
1224-1225 / 1809-1810	1.261.455a.	1.754.810a.		493.355a.
1230-1231 / 1815-1816	1.261.455a.	2.082.426a.		820.971a.
1236-1237 / 1821-1822	1.261.458a.	2.177.493a.		916.035a.
1238-1239 / 1823-1824	1.261.455a.	2.316.507a.		1.055.052a.
1239-1240 / 1824-1825	1.261.455a.	2.315.707a.		1.054.252a.
1242-1243 / 1827-1828	1.261.455a.	2.346.390a.		1.084.935a.
1244-1245 / 1829-1830	1.261.455a.	2.891.538a.		1.630.083a.
1246-1247 / 1831-1832	1.261.455a.	2.746.878a.		1.485.423a.
1250-1251 / 1835-1836	93.008kr. *(11.160.960a.)*	97.867,5kr. *(11.744.100a.)*		4.859,5kr. *(583.140a.)*
1251-1252 / 1836-1837	70325kr. *(8.439.000a.)*	80585.525kr. *(9.670.263a.)*		10.260.525kr. *(1.231.263a.)*
1254-1255 / 1839-1840	127.856kr. *(15.342.720a.)*	141.059kr. 15p. *(16.927.125a.)*		13.203kr. 15p. *(1.584.405a.)*

[1211] Kasa nakdi 230.264 akçe olması gerekirken 1.000 akçe fazla yazılmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*. No. 860, 23.

[1212] Gider fazlası defterde 110.040 akçe olup bundan 50.000 akçesi düşülerek tablodaki sonuca ulaşılmıştır. Fakat mevcut veriler doğrusunda gider fazlası 217.299 akçe çıkmakta ve 50.000 akçesi düşüldüğünde de geriye 167.299 akçe kalmaktadır. Bkz. BOA, *MAD.d*. No. 860, 8.

[1213] Defterde gider fazlası 84.628 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d.* No. 7770, 10.

[1214] Gelir fazlası mevcut veriler doğrultusunda hesaplandığında 178.872 akçe çıkmaktadır. Bkz. BOA, *TS.MA. d*, No. 1777, 1b-3a.

[1215] Mevcut verilere göre 211.297 akçe çıkan gider fazlası, cari dönem giderindeki hata düzeltildiğinde 211.797 akçe olmaktadır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*, No. 280, 3a.

[1216] Muhasebe raporundaki veriler hesaplandığında gider fazlası 212.825 akçe çıkmaktadır. Bkz. BOA, *TS.MA.e*, No. 1288-92, 2a.

[1217] Mevcut verilere göre hesaplandığında gider fazlası 72.000 akçe çıkmaktadır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d.* No. 1802, 1b, 3a.

[1218] Defterde mizan başlığında verilen net kalan miktarı görünmemekle birlikte mevcut veriler hesaplandığında 317,7 kuruş çıkmaktadır. Bkz. BOA, *EV.HMH.d*. 5152/2a.

[1219] Gelir miktarı gideri karşılamayınca defterde 699.974 akçe gider fazlası oluştuğu ifade edilmiştir. Fakat mevcut veriler hesaplandığında gider fazlasının 624.105 akçe olduğu tespit edilmiştir. Bkz. BOA, *EV.HMH.d.* 7499/1b.

1258-1259 / 1842-1843	140.315kr.[1220] *(16.837.800a.)*	127.032kr.[1221] *(15.243.840a.)*	13.283kr. *(1.593.960a.)*	
1259-1260 / 1843-1844	123.317,5kr. *(14.798.100a.)*	123.858kr. *(14.862.960a.)*		540,5kr. *(64.860a.)*
1262-1263 / 1846-1847	147.267,5kr. *(17.672.100a.)*	143.677,1kr. *(17.241.252a.)*	3.590,4kr. *(430.848a.)*	
1263-1264 / 1847-1848	141.567kr. 20p. *(16.988.100a.)*	133.514,5kr.19p. *(16.021.797a.)*	8.052,5kr. 1p. *(966.303a.)*	
1264-1265 / 1848-1849	141.567kr. 20p.[1222] *(16.988.100a.)*	133.684kr. 29p. *(16.042.167a.)*	78.82kr. 31p *(945.933a.)*	
1266-1267 / 1850-1851	138.092kr. 20p. *(16.571.100a.)*	125.224kr. 1p. *(15.026.883a.)*	12.868kr.19p. *(1.544.217a.)*	
1267-1268 / 1851-1852	146.067kr. 20p. *(17.528.100a.)*	147.694kr. 24p. *(17.723.352a.)*		1.627kr. 4p. *(195.252a.)*
1268-1269 / 1852-1853	146.897,5kr. *(17.627.700a.)*	148.090,7kr. *(17.770.884a.)*		1.193kr. 8p. *(143.184a.)*
1269-1270 / 1853-1854	149.641kr. *(17.956.920a.)*	157.497kr. 2p. *(18.899.646a.)*		7.856kr. 2p. *(942.726a.)*
1270-1271 / 1854-1855	199.614kr. 20p. *(23.953.740a.)*	285.205kr. 26p. *(34.224.678a.)*		85.591kr. 6p. *(10.270.938a.)*
1271-1272 / 1855-1856	194.221kr. 20p. *(23.306.580a.)*	323.439kr. 4p. *(38.812.692a.)*		129.217kr. 24p *(15.506.112a.)*
1272-1273 / 1856-1857	183.477kr. 20p. *(22.017.300a.)*	271.637kr. 13p. *(32.596.479a.)*		88.159kr. 33p. *(10.579.179a.)*
1273-1274 / 1857-1858	158.322kr. 20p. *(18.998.700a.)*	236.375kr. 26p. *(28.365.078a.)*		78.053kr. 6p. *(9.366.378a.)*
1274-1275 / 1858-1859	164.250kr. 20p. *(19.710.060a.)*	238.280kr. 10p. *(28.593.630a.)*		74.030kr.[1223] *(8.883.600a.)*
1275-1276 / 1859-1860	179.537kr. 20p. *(21.544.500a.)*	272.039kr. 10p *(32.644.710a.)*		92.501kr. 30p. *(11.100.210a.)*
1277-1278 / 1861-1862	159.167kr. 20p. *(19.100.100a.)*	228.617kr. 28p. *(27.434.124a.)*		69.450kr. 8p. *(8.334.024a.)*
1279-1280 / 1863-1864	148.215kr. 20p. *(17.785.860a.)*	181.835kr. 28p. *(21.820.284a.)*		33.620kr. 8p. *(4.034.424a.)*

Tabloda toplam 78 muhasebe dönemine ait gelir-gider hesapları yansıtılmıştır. Gelir fazlası meydana gelmişse (+), gider fazlası mevcutsa da (-) olarak gösterilmiştir. Defterleri yüzyıl bazında değerlendirecek olursak 15. yüzyıla ait 8 muhasebe döneminin üçer tanesinde gelir fazlası ve gelir-gider dengesi, 2 tanesinde de gider fazlası mevcuttur. Defterlerin 34 tanesi 17. yüzyıla ait olup bunların 22 tanesinde gelir fazlası, 8 tanesinde gider fazlası varken 4 tanesinde de gelir-gider dengesi olmuştur. 18. yüzyıla ait defter sayısı 8 olup bunların 2 tanesinde gelir fazlası, 5 tanesinde gider fazlası varken 1 tanesinde

[1220] 140.314,65 kuruş olan gelir miktarı 140.315 kuruşa yuvarlanarak yazılmıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 11828, 1b, 8b.

[1221] 127.032,325 kuruş olan gider miktarının küsurat kısmı yazılmamıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 11828, 7b, 8b.

[1222] 142.667,5 kuruş olan gelir miktarı yanlış yazılmıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 13343, 1b, 8a.

[1223] 74.029,75 kuruş olan gelir miktarı 74.030 kuruşa yuvarlanmıştır. Bkz. BOA, *EV.d,* No. 16472, 4a.

de gelir-gider dengesi mevcuttur. 19. yüzyıla ait 28 muhasebe döneminin 5 tanesi gelir fazlası ve 23 tanesi de gider fazlasına sahipken gelir-gider dengesi olan döneme rastlanmamıştır. Toplam 78 muhasebe döneminin 32 tanesinde gelir fazlası, 38 tanesinde gider fazlası ve 8 tanesinde ise gelir-gider dengesinin yaşandığı görülmüştür. Gelir fazlası en düşük miktarını 34 akçe ile 1017/1609 senesinde, en yüksek miktarını ise 1.593.960 akçe ile 1258/1841'de yaşarken gider fazlası en az 318 akçe ile 1172/1759 yılında, en fazla ise 15.506.112 akçe ile 1271/1855 senesinde oluşmuştur. Vakfın 16. ve 17. yüzyıllarda daha çok kâr eğilimi gösterdiği, 18. ve 19. yüzyıllarda ise zarar ettiği dönem sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. 1267/1851 senesinden itibaren artık gelirlerin giderleri karşıladığı bir döneme rastlanılmamıştır. Vakfın zarar etmesinin altında yatan birçok sebep vardır. Bazı mütevelliler döneminde alacakların artması, bazı mültezim ve câbîler zamanındaki tahsilatların eksik olması veya zamanında toplanamaması, doğal afetler ve celâli isyanları gibi arızî durumlar vakfın gelir-gider dengesini negatif yönde etkileyen nedenler arasında sayılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYENİN SOSYAL YAPISI

I. KÜLLİYE PERSONELİ

Külliye personeli hakkında ilk elden bilgilere vakfiyeden ulaşmaktayız. Sultan II. Murad inşa ettirdiği külliyesinde vazife yapacak görevli kadrosunu, çalışanların vasıflarını, sayılarını, nakdî ve aynî maaşlarını, tayin olma ve görevden alınma durumlarını vakfiyesinde teferruatlı bir şekilde ele almıştır.

Tablo 34: Vakfiyeye Göre Görevliler ve Maaşları (833/1430)

Sıra No	Görev Unvanı	Görev Birimi	Görevli Sayısı	Nakdî Maaş (Günlük)	Aynî Maaş (Buğday/ Arpa/ Pirinç) (Aylık-Yıllık)
1.	Mütevelli	İdarî	1	Vakıf gelirinin 1/20'si	
2.	Nâzır	İdarî	1	20 akçe	
3.	Kayyım	İdarî	1		
4.	Müderris	Medrese	1	20 akçe ve Salihler köyünün gelirinin tamamı	
5.	Muîd	Medrese	1	10 akçe	8 müd buğday ve 6 müd arpa
6.	Talebeler	Medrese	14	1 akçe 2 ekmek	
7.	Şeyh	Cami	1	15 akçe	Aylık 1 müd buğday, 1 müd arpa ve ¼ müd pirinç
8.	İmam	Cami	1	6 akçe	8 müd buğday, 6 müd arpa ve 3 müd pirinç
9.	Müezzin	Cami	2	2 akçe	6 müd buğday
10.	Hâfız	Cami	29	2 akçe	4 müd buğday
11.	Baş hâfız	Cami	1	3 akçe	4 müd buğday
12.	Mühellîl	Cami	14	2 akçe	
13.	Nakîb	İmâret	2	2 akçe	
14.	Bevvâb	Cami/ Medrese	2	2 akçe	
15.	Ferrâş	Yardımcı	2	2 akçe	
16.	Mimar	Yardımcı	2	2 akçe	
17.	Anbârcı	İmâret	1	2 akçe	6 müd buğday
18.	Kilârcı	İmâret	1	2 akçe	6 müd buğday
19.	Câbî[1224]	İdarî	1	Vakıf gelirinin 1/50'si	
20.	Kâtip	İdarî	1	5 akçe	Aylık ½ müd buğday ve ½ müd arpa
21.	Ekmekçi	İmâret	4	2 akçe	
22.	Aşçı	İmâret	4	2 akçe	
23.	Sirâcî	Yardımcı	1	2 akçe	
24.	Bulaşıkçı	İmâret	1	1 akçe	
25.	Vekilharç	İmâret	1	5 akçe	
Toplam			**90**	**227 akçe**	**60 müd buğday, 30 müd arpa, 12 müd pirinç**

Tabloya göre külliyenin kuruluş döneminde mütevelli, kayyım, nâzır, câbî ve kâtip olmak üzere 5 kişi idarî alanda görevlendirilmiştir. Camide birer şeyh, imam ve bevvâb, 2 müezzin 14 mühellîl, 30 hâfız, toplamda 49 kişi; medresede birer müderris, muîd ve bevvâb ile 14 talebe, toplamda 17 kişi; imârette ise birer anbârcı, kilerci, vekilharç ve

[1224] Câbî kelimesi vakfiyenin Arapça sûretinde geçmektedir. Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 229.

bulaşıkçı, dörder aşçı ve ekmekçi ile 2 nakîb olmak üzere 14 kişi vazifelendirilmiştir. Ayrıca bir sirâcî, ikişer mimar ve ferrâşla birlikte külliyede toplam 25 farklı vazifede 90 kişinin görevlendirildiği görülmektedir. Vakfın muhasebe defterlerinde ise görevliler bazı başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Buna göre cami görevlileri *cemâ'at-i müteferrika-i câmi'-i şerîf,* medrese görevlileri *cemâ'at-i medrese-i ma'mûre,* imâret görevlileri *cemâ'at-i hademe-i imâret-i 'âmire,* türbe görevlileri *cemâ'at-i eczâhanân-ı türbe-i şerîf, cemâ'at-i tâliyân-ı Mushâf, cemâ'at-i müsebbihân-ı türbe-i şerîf, cemâ'at-i türbedârân, cemâ'at-i du'âgûyân* ve *cemâ'at-i mustahfızân-ı türbe-i şerîf,* vakfın idarî kadrosu *cemâ'at-i zâbıtân-ı evkâf-ı mezbûre, cemâ'at-i câbiyân ve kâtibân,* vakfın gelir fazlasından maaş alanlar ise *cemâ'at-i zevâidhorân* başlıkları altında isimleri günlük ve yıllık maaşlarıyla birlikte verilmiştir. Ayrıca Seyyid Mehmed el-Buhârî Hazretleri'nin (Emir Sultan) yakınında olduğu ifade edilen Zeynîler Mescidi (*cemâ'at-i hademe-i mescid-i Zeynîler)*, Ahmed Paşa Medresesi (*cemâ'at-i medrese-i Fâzıl Ahmed Paşa)* Müftü Ahmed Paşa Medresesi *(müderris-i medrese-i Müfti Ahmed Paşa),* Hazreti Hakkı *(vazîfe-i zâviye-i Hazreti Hakkı)*, Üçkuzular *(vazife-i zâviye-i Üçkuzîler)* ve Yoğurtlubaba *(vazîfe-i Yoğurtlubaba ta'âmiyyesi/zâviyedârı)* zaviyeleri ile Kurşuncu Vakfı'nda görevli bazı kişilerin Murâdiye Vakfı tarafından karşılanan günlük ve yıllık maaşları da aynı şekilde kayıt altına alınmıştır. Vakfın muhasebe defterleri incelendiğinde külliyedeki görev çeşidinin sabit kalmayıp yıldan yıla arttığı görülmüştür. Muvakkit, hatip, vâiz, muarrif, cüzhân, eczâhân, sermahfil, türbedâr, noktaî, buhûrî, mustahfızân-ı türbe, bekçi, mühürdâr, nakkâd-ı erz, nakkâd-ı gendüm, mu'temed, hammâl-ı gûşt, âhûrî, kazgâniyân, gendüm-kûb, neccâr, destârî, râh-ı âbî, çeşmeci, suyolcu, vazife-i talâş, elekçi, hamirgâr, kileci, hâdim-i hela/kenif, mezbelekeş, meremmetî, müsebbihân, âsiyâbî, şâkirdân-ı tabbâh, mühürdâr-ı kilâr-ambâr, keyyâl, zevâidhorân, dersiâm, naathân, ihlashân, devirhân, mushafhân, enâmhân, fetihhân, asrhân, ammehân, tebârekehân, duâgû gibi yeni görevler ihdas edilerek görev çeşidi 70'i geçmiştir. Buna paralel olarak külliyedeki görevli sayısı da kurulduğu dönemdekine nazaran artış kaydetmiştir. Külliye vakfiyesinde (833/1430) ve 1051/1642 yılına kadarki muhasebe defterlerinde külliyedeki toplam görevli sayısı belirtilmişken 1251-1279 /1836-1863 sürecindeki defterlerde toplam sayıya yer verilmediği için bu defterlerdeki kayıtlı isimler sayılarak görevli sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Şekil 12, külliye personeli sayısının yer aldığı bazı muhasebe kayıtlarındaki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 12: Külliyedeki Personel Sayısının Yıllara Göre Değişim Seyri

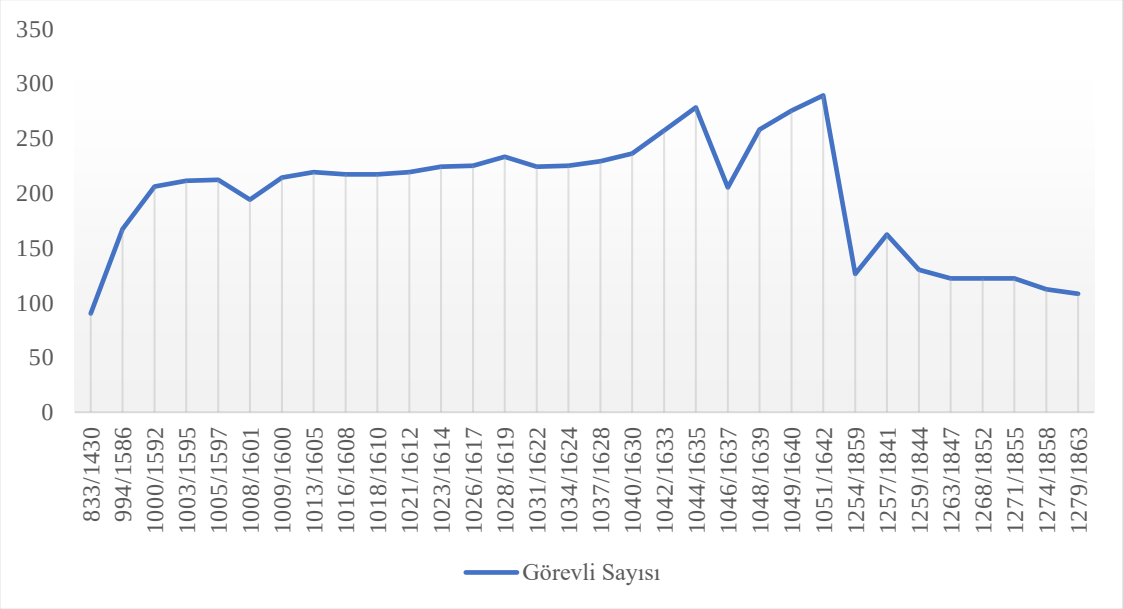

Şekil 12'ye göre külliyenin kuruluş yıllarında 90 olan çalışan sayısı 161 sene sonra (994/1586) % 87 artış kaydederek 167'ye yükselmiştir. Sonraki yıllarda da artış seyri devam etmiş ve çalışan sayısı 1005/1597'de 212'yi bulmuştur. Fakat 1008/1601'de 194'e düşen görevli sayısı 1044/1635'te 278 olmuş, 2 sene sonra 205'e gerilemiş ve sonra tekrar yükselişe geçerek 1051/1642 yılında 289 kişiyle zirveyi görmüştür. Görevli sayısının vakfiyeye nazaran 16. ve 17. yüzyılda ciddi oranda artmasına sebep olarak vakfın hizmet alanını genişletmesi, mevcut personel sayısının ihtiyacı karşılayamaması ve yeni görev birimlerinin ihdas edilmesi gösterilebilir. Çalışan sayısı 1254/1859 yılında sert bir düşüşle 126 kişi olarak kaydedilmiş ve genel itibariyle 19. yüzyılda külliye çalışanlarının sayısında azaltma yoluna gidildiği görülmüştür. Bazı çalışanların birden fazla alanda görevlendirilmesi ve son dönemlerde vakfın bütçe açığı vermesi bu durumun gerekçeleri olarak düşünülebilir.

A. İdarî Personel

Külliyenin, kurulduğu dönemden itibaren yıllar boyunca halka hizmet vermiş olmasının iyi bir yönetim ve denetim mekanizması sayesinde mümkün olduğu söylenebilir. Külliyenin yönetim ve denetim esasları ana hatlarıyla Sultan II. Murad tarafından vakfiyesinde belirlenmiştir. Bu kapsamda mütevelli, nâzır, kâtip ve câbî vazifeleri ihdas edilmiştir. 994-1051/1586-1642 sürecindeki muhasebe defterlerinde idarî personelden

mütevelli, nâzır ve vakıf kâtibinin isimleri defterlerin giriş kısmındaki açıklama bölümünde yer alırken isimleriyle beraber aldıkları maaşlar 1000-1013/1592-1605 yıllarını kapsayan defterlerde *cemâ'at-i hademe-i imâret,* 1015-1051/1606-1642 sürecinde ise *cemâ'at-i zâbıtân-ı evkâf* başlığı altında kaydedilmiştir. Cibâyetlerde görevli câbî ve kâtiplerle ilgili malumat ise *cemâ'at-i câbiyân ve kâtibân* başlığı ile verilmiştir.

1. Mütevelli

Mütevelli kelimesi vakıf ıstılahında, vakfiyeye ve şer'î kaidelere uygun bir şekilde vakıf işlerini idare etmek amacıyla tayin edilmiş yönetici anlamına gelmektedir.[1225] Bu görev Osmanlı Devleti'nde tevliyet olarak nitelendirilmiştir. Mütevellinin görevlendirilmesi, maaşı ve vazifeleri vâkıf tarafından vakfiyesinde belirlenmiştir.

a. Mütevellinin Görevlendirilmesi, Görev Süresi ve Maaşı

Vakfiyeye göre, vâkıf hayatta olduğu müddetçe bu görevi kendisi üstlenecek, vefat ettikten sonra ise vazife evlatlarına ve torunlarına intikal edecektir. Nesilleri kesildiği takdirde bu mevzuda karar yetkisi kadıda olacaktır.[1226] Tevliyet vazifesini hayatta iken bizzat Sultan II. Murad'ın yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple normalde mütevellinin yapması gereken bazı vazifeler vakfiyede nâzıra verilmiştir. Bu durum mütevelli ve nâzır kavramlarının bazen birbiri yerine kullanıldığının ispatı mahiyetindedir. Muhasebe defterleri ve Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde yapılan araştırmalar neticesinde Murâdiye vakfında görev yaptığı tespit edilen 63 mütevelli ve 3 müdür hakkındaki malumat aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

[1225] Pakalın, "mütevelli", 2/640.

[1226] *"...Bundan sonra vâkıf... tevliyeti kendi nefsiyçün kıldı mâ-dâm ki kayd-ı hayâtda ola ondan sonra mülk de kendi makâmına kâim olan evlâd u evlâd ve ahfâdından olanlara kaldı nesilleri bâkî oldukça el-'iyâz ü billâhi Te'âlâ nesilleri münkatı' olub asl ve füru'ları kesildikden sonra emr-i şer'-i kavîm-i re'y etdüğü şey üzre ola..."* Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 98-99.

Tablo 35: Murâdiye Vakfının Mütevellileri[1227]

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük/Yıllık)	Görev Yılı (Miladî)
1.	Sultan II. Murad	Vakıf gelirinin % 5'i	1430-1451
2.	İshak Bey		1484-1485
3.	Mevlana Mehmed Çelebi		1495
4.	Hamza Ağa b. Abdullah		1507
5.	Mevlana Abdülaziz Çelebi		1513
6.	Ali		1514
7.	Bali Bey		1532
8.	Kadızâde Efendi		1542, 1554, 1566
9	Abdullah Çelebi b. Nureddin		1550
10	Seyyid Gazi (kâimmakâm-ı mütevelli)		1555
11.	Emir Gazi[1228]	50 akçe (günlük)	1576-1580
12.	Ali Bey	50 akçe (günlük)	1581
13.	Mustafa Bey	50 akçe (günlük)	1582-1585
14.	Ali b. Musa	50 akçe (günlük)	1586-1588
15.	Murad Bey b. Abdülmennan		1590
16.	Kasım Bey (bevvâbân-ı dergâh-ı âlî)	50 akçe (günlük)	1590-1595, 1597-1600
17.	Ahmed		1595
18.	Mehmed Çavuş	50 akçe (günlük)	1600
19.	Mahmud Çavuş (bevvâbân-ı dergâh-ı âlî)	50 akçe (günlük)	1601
20.	Salih Bey b. Mehmed	50 akçe (günlük)	1601
21.	Seyyid Nebi		1602
22.	Mustafa Bey b. İskender	50 akçe (günlük)	1603
23.	Derviş Efendi	50 akçe (günlük)	1604
24.	Bârid Ağa (ağa-i müteferrika-i dergâh-ı âlî)	50 akçe (günlük)	1605
25.	Perviz Çavuş (çavuşân-ı dergâh-ı âlî)	50 akçe (günlük)	1606-1612
26.	Süleyman Ağa	50 akçe (günlük)	1617-1618
27.	Mehmed Ağa	50 akçe (günlük)	1619
28.	Mehmed Efendi	50 akçe (günlük)	1622
29.	Ahmed Ağa	50 akçe (günlük)	1622
30.	Mahmud Bey (ebnâ-i sipâhiyân)	50 akçe (günlük)	1624
31.	Mehmed Ağa (ağa-i müteferrika-i dergâh-ı âlî)	50 akçe (günlük)	1628
32.	Hasan Paşa	50 akçe (günlük)	1629
33.	Ömer Efendi (defterdâr-ı sâbık)	50 akçe (günlük)	1630
34.	Koganciyan Mehmed Ağa	50 akçe (günlük)	1633-1636, 1640-1642
35.	Seyyid Mustafa Ağa	50 akçe (günlük)	1637
36.	Mehmed Ağa	50 akçe (günlük)	1638

[1227] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 98, BOA, *TS.MA.d,* No, 1707; 7481; 3506; 1699-0001; 3638-0002; 1601; 1728; 1813; 1771; 1764; 1707-0002; *MAD.d*, No. 5762; 860; 7770; 3535; *TS.MA.e*, No. 1288, Gömlek No. 92; No. 215, Gömlek No. 6; *AE.SSÜL.II,* No. 26, Gömlek No. 2633; *EV.HMH.d*, No. 280; 1300; 1529; 1603;1802; 2716; 5272; 5545; 7499; 8099; 8388; 8699; 8778; 8961; *EV.d*, No. 9218; 9362; 9945; 14344; *BŞS,* A 4, 170b; A 24, 31a; A 26, 11b; A 33, 284a; A 42, 121b, 148b; A 58, 39a; A 94, 60b; A 145, 251b; A 155, 74b; B 127, 73a; B 279, 6a; C 137, 21b; A 154, 159a, B 97, 13a, A 36, 36a.

[1228] 25 Recep 984/18 Ekim 1576 tarihli bir vesikaya göre vakıf mütevellisi Emir Gazi, hac vazifesini yerine getireceği süre zarfında yerine damadı Ali'nin kâimmakâm olmasını talep etmiştir. Bkz. BOA, *A.DVNSMHM.d*, No. 28, Gömlek No. 494. Emir Gazi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Saadet Maydaer, "Bursa'da Ehl-i Fesâd Suhte Tâifesinin Kurbanı Bir Seyyid: Emir Gazi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 319-343.

37.	Kogancıyan Kulhisar (kâimmakâm-ı mütevelli)	50 akçe (günlük)	1639
38.	Hasan Ağa		1653-1657
39.	Süleyman Ağa (bevvâb-ı sultânî)		1661
40.	Ahmed Ağa		1668-1671
41.	Ahmed Efendi		1675
42.	Muslu Ağa		1676
43.	İsmail Ağa		1690
44.	Hacı Osman Ağa		1704
45.	Hacı Hasan Ağa		1708, 1715
46.	Mehmed Ağa		1709, 1723
47.	Hacı Mustafa Ağa		1712
48.	Hasan Ağa (kâimmakâm-ı mütevelli)		1717
49.	Hacı Eyüb Ağa		1743
50.	Seyyid İbrahim Efendi		1761
51.	Hâfız Hacı Mustafa Efendi	60.000 kuruş (yıllık)	1766
52.	Abdulkerim Efendi	60.000 kuruş (yıllık)	1775
53.	Mehmed Emin Efendi	60.000 kuruş (yıllık)	1799
54.	Seyyid Hacı Ahmed Efendi	60.000 kuruş (yıllık)	1802
55.	Feyyâzzâde Seyyid Hacı İsmail (kâimmakâm-ı mütevelli)	60.000 kuruş (yıllık)	1809
56.	Hacı Mehmed Ağa (kâimmakâm-ı mütevelli)	60.000 kuruş (yıllık)	1815
57.	Seyyid Hacı İbrahim Ağa (kâimmakâm-ı mütevelli)	60.000 kuruş (yıllık)	1821-1823
58.	Mehmed Emin Efendi (kâimmakâm-ı mütevelli)	60.000 kuruş (yıllık)	1824
59.	Ebubekir Ağa (kâimmakâm-ı mütevelli)	60.000 kuruş (yıllık)	1827
60.	İbrahim Ağa (kâimmakâm-ı mütevelli)	60.000 kuruş (yıllık)	1829
61.	Hüseyin Ağa (kâimmakâm-ı mütevelli)	60.000 kuruş (yıllık)	1831
62.	İbrahim Ethem Efendi (kâimmakâm-ı mütevelli)		1835
63	Seyyid Hâcı Halil Edib Efendi (kâimmakâm-ı mütevelli)		1836-1839
64.	İsimsiz (maaş-ı müdir)	4.000 kuruş (yıllık)	1846-1855
65.	İbrahim Paşa (maaş-ı müdir)	4.000 kuruş (yıllık)	1850
66.	İsimsiz (maaş-ı kâimmakâm-ı vakf)	4.000 kuruş (yıllık)	1856-1863

Tabloda bazı mütevelli isimlerinin yanında seyyid, gazi, bey ve efendi gibi unvanların olduğu görülmektedir. Hatta bazılarının Dergâh-ı Âlî'de ağa, paşa, çavuş ve bevvâb gibi vazifelerde bulunmuş rütbeli kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar vâkıf, mütevellide aranan vasıfları vakfiyesinde belirtmemiş olsa da mütevellinin güvenilir ve itimat edilir kişi olması gerektiğini bilhassa nâzır için vurgulanan özelliklerden çıkarabiliyoruz. Kısacası vakıf mütevellileri toplumda belli bir statüsü olan ehil kişilerden seçilmiştir. Ayrıca tabloda bazı mütevelli isimlerinden önce *kâimmakâm-ı mütevellî* ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu kişilerin mütevellinin çeşitli sebeplerle vazifede olmadığı, görevden alındığı veya çekildiği gibi durumlarda kadı tarafından onun işlerini vekâleten yürüten bir vekil olarak atandığı anlaşılmaktadır. Araştırmalar neticesinde toplam 12 mütevelli vekiline rastlanmıştır. Tabloda farklı yıllarda aynı isimlerin tekrar

edildiği görülmektedir. Bu durumda ya aynı mütevelli farklı dönemlerde tekrar görev başına gelmiş ya da aynı ismi taşıyan farklı mütevelliler olmuştur. En çok adı geçen mütevelli isminin Mehmed olduğu görülmektedir. Ayrıca 1846 yılı itibariyle vakfın muhasebe defterlerinde mütevelli yerine müdür olarak ifade edilen idareciler yer almıştır.

Vakfiyede mütevellinin vazife süresinden bahsedilmemiştir. Tabloya göre vakfın ilk ve en uzun süre vazife yürüten mütevellisinin bizzat vâkıfın kendisi olduğu müşahede edilmektedir. Vâkıf haricinde tespit edilen en eski mütevelli İshak Bey isimli bir zat olup 889/1484-1485 yılında, son mütevelli Seyyid Hacı Halil Edib ise 1251-1254/1836-1839 sürecinde vazife yapmıştır. Ali Bey'in 4 ay 9 günlük vazifesiyle en kısa, Kasım Bey'in ise 9 yıllık görev süresiyle en uzun müddet vazifede kaldığı görülmüştür. 1009-1010/1600-1601 yıllarını kapsayan süreçte ise çok sık mütevelli değişikline gidildiği anlaşılmaktadır. Mütevellinin azledilme sebepleri arasında vakıf kurallarına riâyet etmemek, tevliyet görevinde ihmalkâr davranmak, mahkemenin izni dışında vakıfla ilgili tasarruflarda bulunmak, dine aykırı yaşayış tarzına geçmek, görevi icra etmeye engel teşkil edecek körlük, felç, dilsizlik, akıl hastalığı gibi durumlar yaşamak gösterilebilir.[1229]

Vakfiyede mütevelli maaşıyla ilgili olarak belli bir meblağ değil de *"...ol vâkıfın rakabesine ve usûl ve meremmâtına muhtâc olduğu mikdâr sarf oluna ondan sonra cümle mahsûlün 'öşrünün nısfı mütevellîye..."* ifadesine yer verilmiştir.[1230] Buna göre vakfın öncelikli olan harcamaları çıkarıldıktan sonra geriye kalan tüm mahsulatın 1/20'si yani vakıf gelirinin % 5'lik kısmı mütevelli maaşı olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla vakıf gelirinin arttığı yıllarda maaş yükselmiş, azaldığı yıllarda ise düşmüştür. Muhasebe defterlerinde 1000-1051/1592-1642 sürecindeki 51 yılda mütevelli maaşı günlük 50 akçe (yıllık 18.000 akçe/150 kuruş) ile sabitlenirken 1179-1246/1766-1831 sürecinde yıllık 60.000 kuruş olarak *maaş-ı mütevelli-i evkâf-ı şerîf* başlığı ile kayıt altına alınmıştır. 1262-1279/1846-1863 sürecinde ise vakfın müdür maaşı *maaş-ı müdir-i vakf-ı şerif* ve *maaş-ı kâim-makâm-ı vakf-ı şerif* ifadeleriyle yıllık 4.000 kuruş olarak kaydedilmiştir. Mütevelli maaşının önceki dönemlere nazaran 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında oldukça arttığı anlaşılmaktadır.

[1229] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 261-262.

[1230] VGMA, *EV.VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

b. Mütevellinin Görevleri

Mütevellinin görevleriyle ilgili ilk elden bilgiye vakfiyeden ulaşılmaktadır. Vakfiyeye göre vakıf çalışanlarının tayini ve görevine son verme yetkisi mütevelliye aittir. Buna göre personel, vazifesinde başarılı ve devamlı olduğu müddetçe görevinde kalacak, üstünkörü ve ihmalkâr davranarak bunu tekrarlaması durumunda uyarı alacak, üçüncü defa aynı hatayı yaparsa vazifesine son verilecektir. Külliye birimlerinde yapılması gelenek haline gelmiş ve lüzumlu olan her şey mütevellinin elinde olacaktır. Cuma, kandiller ve bayram gecelerinde yemekten sonra verilecek tatlı ve yemiş ikramının miktar ve çeşidi mütevellinin başkanlığında istişare edilerek belirlenecektir. Külliyeye gelen misafirler ve binek hayvanları ile ilgili hizmetler de mütevelli veya onun yerine vekil olan kâimmakâm-ı mütevelliye ait olacaktır.[1231]

Muhasebe defterlerini incelediğimizde görev süresi boyunca mütevellinin vakfın gelir ve gider hesaplarının yer aldığı vakıf muhasebe defterlerini genellikle yıllık olmak üzere nâzır ve kâtibin eşliğinde sıkı bir tetkik ile düzenlettiği görülmektedir. Örneğin 1003/1595 yılı vakıf muhasebesi; Kasım Bey'in tevliyeti, Osman Ağa'nın nezâreti ve Musa Bey'in kâtipliğinde oluşturularak imzalı bir şekilde Divân-ı Hümâyun'a sunulmuştur.[1232] Bu şekilde gelir-gider bilançolarının oluşturulmasıyla görevi kötüye kullanma ve olası suistimallerin de önüne geçilmiştir. Mütevelli değişikliği yapıldığında ise mevcut mütevelli dönemindeki vakıf kasasında kalan nakit ve galle yeni mütevelliye devredilmekteydi. Nitekim 1008/1600 yılındaki 7 aylık Kasım Bey tevliyetinden kalan 1.650.708 akçe nakit ile 9.683 kile buğday, 173 kile arpa, 2.424 kile yulaf ve 71 kile pirinç 1009/1600 yılındaki yeni mütevelli Mehmed Çavuş'a intikal etmiştir.[1233] Önceki mütevelliler zamanında tahsilatı yapılamamış alacaklar da tahsil edilene dek yeni

---

[1231] *"…'azl ve nasb emri… vesâir müte'ârif olan 'âdât ve mühimmât mütevellî yedinde ola… ve dahî ta'âm üzerine ba'zen helvalar ve yemişler ziyâde oluna ve cum'a gecesi ve namâz gecesi ve berât ve kadîr ve ramazân gecelerinde ve bayrâm gecelerinde mütevellî ve kayyım ve şeyh re'y etdüğü üzre ola ve dahi şart eylediği mansıbda olan kimse hidmetinde kâim ve ta'yîn olunan hidmete murâ'i ve dâim oldukca azl olunmaya. Eger hidmetinde el-'iyâz ü bi'llâhi te'âlâ i'râz idüb yüz çevirirse mütevellî evvel 'azl etmeyüb ve nasîhat ide zecr ve men' eyleye ve def'a-i sâniyyede dahi terk ider ise yine nasîhat ide zecr ve men' eyleye ammâ 'azl eylemeye. Eger bununla dahi nasîhat-pezîr olmayub hevesine tâbi' olursa 'azl eyleye. Ondan sonra 'azl eyleye ve dahi şart eyledi ki bu mezkûrâtdan sonra müsâfirîn ve merkebleri hidmetinde emr-i re'y-i mütevellîye müfevvezdir ve yâhûd mütevellî makâmına kâim olan kimseye müfevvezdir…"* Bkz. VGMA, *EV.VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99-100.

[1232] BOA, *TS.MA.d,* No. 1699-0001, 1b.

[1233] BOA, *TS.MA.d,* No. 1728, 1b

mütevelli döneminin gelirlerine dâhil edilmekteydi. Örnek verecek olursak eski mütevellilerden Emir Gazi döneminden 15.472 akçe, Mustafa Bey döneminden 235.786 akçe, Ali Bey döneminden 184.110 akçe, Ahmed Çelebi döneminden 118.401 akçe ve Kasım Bey döneminden 296.396 akçe 1009/1600 yılındaki mevcut mütevelli Mehmed Çavuş'a devredilmiştir.[1234]

Mütevelli gerek duyduğunda imâret mutfağında sayım yaptırabilmekteydi. Nitekim 1002/1598 senesinde mütevelli Kasım Bey imâretteki erzak ve odun miktarının tespit edilip kayda geçirilmesi yönünde mahkemeye talepte bulunmuştur.[1235] Külliye birimlerinin tamir ve onarım işleri mütevellinin idaresinde yerine getirilmekteydi. Bu kapsamda ilk olarak tadilat gerektiren vakıf binaları mütevellinin talebiyle mahkemeye bildirilirdi. Mahkeme de bir keşif heyeti göndererek hasar tespit çalışması yaptırır ve bu heyet tamirata onay verirse tahmini masraf tutarı çıkarılırdı. Akabinde mütevellinin başkanlığında başlatılan tamirat işleri tamamlandığında mahkemeden ikinci bir keşif heyeti gönderilerek tamiratın kurallara uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığı kontrol edilirdi. Tüm bu işlemlerde mütevelli aktif rol oynamaktaydı. Örneğin 1038/1628 senesinde mütevelli Mehmed Ağa vakfa ait cami, imâret ve bazı türbeler için mahkemeye keşif talebinde bulunmuş ve neticede asgarî 18.545 akçeye tamiratın yapılabileceği kararına varılmıştır.[1236] Bazen de mütevellinin değil de ahalinin mahkemeye talebi üzerine tamiratların yapılması kararı alınmıştır. Bu durumun sebebi olarak ya mütevellinin vaziyetten haberdar olmaması ya da bunu dikkate almaması düşünülebilir. Nitekim 1231/1816 senesinde medrese ve bazı şehzâde türbelerinde rüzgâr sebebiyle hasar oluşunca halk ve talebeler durumu mahkemeye intikal ettirerek keşif isteğinde bulunmuşlar ve neticede mahkemeden tamir kararı çıkmıştır.[1237]

Vakıf binalarının kiraya verilmesi, kira ücretlerinin düzenlenmesi ve kiracıların vakıf kaynaklı zarar teminleri mütevelliye aitti. Örneğin 996/1588 yılına ait bir sicil kaydında yer alan verilere göre Tavukpazarı Hamamı eski mütevelli tarafından 4.320 akçeye kiraya verilmiş ve hamam kazanının bir süre sonra delinmesiyle kiracı mahkemeye başvurarak keşif talebinde bulunmuştur. Mahkemeden olumlu karar çıkınca yeni mütevelli tarafından

[1234] BOA, *TS.MA.d,* No. 1728, 1b.
[1235] *BŞS*, B 113, 57a.
[1236] *BŞS,* B 49, 44a.
[1237] BOA, *İE.HAT.d,* No. 6, Gömlek No. 565.

kiracının zararı karşılanmıştır.[1238] Ayrıca külliye binalarının tasarruf yetkisi de mahkeme izni dâhilinde mütevelliye aitti. Nitekim 1012/1603 yılına ait bir belgeye göre eski mütevelli Kasım Bey vakfın kadınlara tahsis ettiği misafirhâneyi yıktırmış ve yerine imâret için odun anbârı yaptırmıştır. Yeni mütevelli Mustafa Bey b. İskender ise mahkemeden izin alarak imâretin yanında kadınlar için yeni bir misafirhâne yaptırmış ve buna sarf ettiği harcamanın tespiti için de mahkemeye keşif talebinde bulunmuştur.[1239] 1155/1743 senesinde mütevelli Hacı Eyüb Ağa'nın cami cemaatinin kalabalık olması sebebiyle caminin iki yanındaki tabhâne kısımlarının tasfiye edilerek ibadet mekânının genişletilmesi yönündeki talebi mahkeme tarafından olumlu karşılanmıştır.[1240]

c. Mütevellinin Görevden Ayrılması

Tevliyet beratıyla iş başına getirilen mütevellinin görevden ayrılma sebeplerine vakfiyede değinilmemiştir. Fakat bu görevi hakkıyla yerine getiremeyen ve vakıf malına zarar veren bir kişinin görevde kalması düşünülemez. Bu gibi sebeplerle mütevelli görevden azledilmiş ve yerine başkası atanmıştır. 1003/1595 yılına ait bir vesikadan öğrendiğimize göre vakfın eski mütevellisi Ali adındaki zat mütevelli olarak görevlendirildikten yaklaşık 2 ay sonra vakfın 230.000 akçe mahsulünü kabz ederek vakfa gerektiği gibi harcamamasından ötürü azledilmiş ve tevliyet görevi Ahmed'e verilmiştir.[1241] Çeşitli sebeplerle mütevellinin merkeze şikâyet edildiği zamanlar da olmuştur. Bu gibi hallerde mütevelli hakkında tahkikat yapılarak durum netliğe kavuşturulmuştur. 17 Zilkâde 987/5 Ocak 1580 tarihli bir vesikaya göre dönemin mütevellisi Emir Gazi mukâtaa emini Ali adındaki bir zat tarafından fazla para talep etmesi gerekçesiyle şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine merkezden Bergama ve Tarhala kadılarına gönderilen hükümde mevzunun tahkik edilerek sorunun çözülmesi istenmiştir.[1242]

2. Nâzır

Nâzır, Osmanlı vakıf ıstılahında, tevliyet vazifesini icra eden mütevellinin işlerini denetlemekle vazifelendirilmiş kişi olarak tanımlanmakta ve yaptığı görev de nezâret

[1238] *BŞS,* A 145, 251b.
[1239] *BŞS,* A 155, 74b.
[1240] *BŞS,* B 124, 73a.
[1241] BOA, *TS.MA.e,* No. 215, Gömlek No. 6.
[1242] BOA, *A.DVNSMHM.d,* No. 41, Gömlek No. 788.

olarak isimlendirilmektedir.[1243] Selâtin vakıflarında mütevelli pozisyonunda olan sultanlar devlet işlerindeki meşguliyetleri sebebiyle kurdukları vakıfların idaresi ve denetimiyle gerektiği gibi ilgilenemedikleri için nezâret vazifesine sadrazam ve Dârüssaâde ağaları gibi yüksek rütbeli kişiler getirilmiştir. Bu görev, 995/1586 yılında kurulan Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti ile birleştirilmiştir. 1242/1826 senesinde ise tüm vakıfların merkezî bir anlayışla tek elden idaresi amacıyla Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulmuştur. Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'ne dönüştürülen nezâret 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılmış ve Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.[1244] 15 Temmuz 2018 tarihinden itibaren ise Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanmıştır.[1245]

Nâzırın görevlendirilmesi, maaşı ve vazifeleri vâkıf tarafından vakfiyesinde belirlenmiştir. Buna göre, itimat edilen emin bir kişi nâzır olarak atanacak ve kendisine maaş olarak günlük 20 akçe tahsis edilecektir. Nâzır vakfın nakdî ve aynî gelirlerini idare ve tasarruf ederek şer'î hükümler ve kanunlar kapsamında gerekli harcamalar için kullanacaktır.[1246] Örneğin 12 Şaban 1149/16 Aralık 1736 tarihli bir mahkeme kaydına göre Dârüssaâde Ağası olan Haremeyn-i Şerîfeyn Evkafı nâzırı Hacı Beşir Ağa Divân-ı Hümâyun'a arz göndererek nezâreti altında bulunan Sultan II. Murad Vakfı perâkende yörükân mukâtaası reâyâlarından bazılarının eskiden beri verdikleri resm-i bennâkları artık veremeyeceklerini bildirmesi üzerine Divân-ı Hümâyun'dan gelen cevapta, adı geçen yörük grubundan, sorumlu oldukları vergilerin eskisi gibi tahsil edilerek kimsenin bu emre aykırı hareket etmemesi gerektiği nâzıra emredilmiştir.[1247] Yani vergi gelirlerini idare etme görevi nazıra verilmiştir.

Murâdiye Vakfı'nda görev yapmış bazı nâzırların isim, unvan, maaş ve vazifede olduğu yıllar aşağıdaki tabloda kronolojik olarak sıralanmıştır.

[1243] Mehmet Genç, "Nâzır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/449.

[1244] Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/521-524.

[1245] T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), "Kurumumuzun Tarihçesi" (Erişim 17 Şubat 2024).

[1246] *"...ve dahi şart eyledikleri ki emr-i vakıfda bir emîn ve mu'temed-i 'aliyye kimse nâzır nasb olunub zikr olunan evkâfı ve galle hâsıl olan yerlerini zabt ve tasarruf idüb şerâit-i mezkûre ve kavâ'id-i mestûre üzere masârıf ve mühimmâtına sarf eyleye..., nâzıra her gün yigirmi akçe virile..."* Bkz. VGMA, EV.*VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

[1247] *BŞS,* B 94, 101b.

Tablo 36: Murâdiye Vakfının Nâzırları[1248]

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 20 akçe (günlük)			
1.	İsimsiz	15 akçe	1586
2.	Mustafa Ağa (ağa-i dârussaâde), Mustafa Bey	10 akçe	1592-1594
3.	Osman Ağa (ağa-i dârussaâde), Mustafa Bey	10 akçe	1595-1600
4.	Mustafa Ağa (ağa-i dârussaâde), Cağfer Bey (1608, 1609)	10 akçe	1605-1619
5.	Hızır b. İsmail (ağa-i dârussaâde), Cağfer Bey	10 akçe	1622
6.	Cağfer Bey	10 akçe	1622-1624
7.	İdris Ağa (ağa-i dârussaâde), Cağfer Bey (1628), Mustafa (1629), Cağfer Bey (1630-1632), Kasım Mustafa (1635-1636)	10 akçe	1628-1637
8.	İmran Ağa (ağa-i dârussaâde), Hacı Kasım Mustafa	10 akçe	1638
9.	Hazreti Seyyid Ağa (ağa-i dârussaâde), Hacı Kasım Mustafa	10 akçe	1639-1642
10.	Mehmed Ağa (ağa-i dârussaâde)	10 akçe	1661
11.	Hazreti Hasan Ali Ağa (ağa-i dârussaâde), Salih	10 akçe	1668-1671
12.	Mehmed Ağa (ağa-i dârussaâde)	10 akçe	1675
13.	Hazreti Süleyman Ağa (ağa-i dârussaâde)		1704
14.	Mehmed Ağa (ağa-i dârussaâde)		1716
15.	Hacı Beşir Ağa (ağa-i dârussaâde)		1736
16.	Hacı Abdi Efendi (defterdâr)		1761
17.	İsimsiz	16.800 kuruş (yıllık)	1766
18.	Hazreti Mercan Ağa (ağa-i dârussaâde)		1809
19.	Hâfız İsa Ağa (ağa-i dârussaâde)		1815
20.	Hâfız Osman Ağa (ağa-i dârussaâde)		1821
21.	Ebubekir Ağa (ağa-i dârussaâde)		1823
22.	Abdullah Ağa (ağa-i dârussaâde)		1824-1831

Tablo incelendiğinde bazı yıllarda 2 nâzırın aynı anda görev yaptığı görülmektedir. Bunlardan biri Dârüssaâde Ağası, diğeri ise vakfın nâzırıdır. Dârüssaâde ağası Evkâf-ı Haremeyn'e bağlı tüm vakıfları denetlerken vakıf nâzırı ise sadece sorumlu olduğu vakfın denetimiyle ilgilenmekteydi. Araştırmalar neticesinde toplam 18 dârüssaâde ağası, bir defterdâr ve 3 vakıf nâzırı tespit edilmiştir. Maaşlarına bakacak olursak vakfiyeye göre günlük 20 akçe olan nâzır maaşının en eski tarihli muhasebe defterinde 15 akçeye düştüğü görülmektedir. 1000-1051/1592-1642 sürecinde maaş günlük 10 akçe (yıllık 3.600 akçe/30 kuruş) olarak sabitlenirken 1179/1766 senesinde yıllık 16.800 kuruşa (2.016.000 akçe) çıkmıştır. Vakıf nâzırına değişen çeşit ve miktarlarda senelik olarak aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 994/1586 yılında 8 müd buğday,[1249] 1042/1633'de ise

[1248] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506; 1699; 3638-0002; 1601; 1728; 1813; 1771; 1764; 1707-0002; 1777; *MAD.d*, No. 5762; 860; 7770; 3535; *EV.HMH.d*, No. 280; 1300; 5272; 8099; 8388; 8699; 8778; *EV.d*, No. 12040; 12804; 13055; 13343; 13997; 14344; 14722; 15006; 15332; 15637; 15976; 16096; 16472; 16707; 17352; 18242; *BŞS.d*, B 94, 44a, 101b; B 11, 81a, 85a.

[1249] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481, 8a.

120 kile yulaf[1250] aynî; 1003/1595'de ise 6 müd buğday ve 8 müd arpa bedeli olan 1.800 akçe[1251] ise nakdî olarak verilmiştir. Hizmet sürelerine baktığımızda Dârüssaâde ağalarından Mustafa Ağa en uzun görev yapan Evkaf-ı Haremeyn nâzırı olmuştur. Onu İdris Ağa 10, Abdullah Ağa 8, Osman Ağa 6, Seyyid Ağa 4, Hasan Ali ve Mehmed Ağalar ise üçer yıllık görev süresi ile takip etmişlerdir. Ayrıca Mustafa Ağa 2 farklı süreçte Mehmed Ağa ise 1071/1661, 1085/1675 ve 1128/1716 yıllarında olmak üzere 3 farklı dönemde hizmet etmiştir. Vakıf nâzırlarından Cağfer Bey yaklaşık 21, Mustafa Bey 9, Kasım Mustafa 8 ve Salih ise 3 yıl vazifede kalmıştır.

3. Kâtip

Kâtip vakfın kitâbet işlerinden sorumlu olan görevlidir. Kâtibin vazifesi ve maaşı vakfiyede belirlenmiştir. Buna göre imârete (külliyeye) giren ve çıkan her şeyi en ince detayına kadar kaydedecek ve kendisine günlük nakdî 5 akçe ve aylık aynî yarımşar müd buğday ve arpa tahsis edilecektir.[1252] 994-1051/1586-1642 sürecindeki tafsilî muhasebe defterlerinde 2 farklı kâtibe rastlanmıştır. Bunlardan biri vakıf kâtibi, diğeri de câbîlerle birlikte çalışan kâtiplerdir. Aşağıdaki tabloda tespit edilen toplam 14 vakıf kâtibinin adı ve vazifede olduğu yıllar gösterilmiştir.

Tablo 37: Murâdiye Vakfının Vakıf Kâtipleri[1253]

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük/Yıllık)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 5 akçe (günlük), ½ müd buğday ve ½ müd arpa (aylık)			
1.	Mustafa Çelebi	10 akçe	1586
2.	Hürmüz b. Abdullah		1588
3.	Musa Bey (bevvâbân-ı dergâh-ı âli)	14 akçe	1592-1597
4.	Ali	10 akçe	1600-1601
	Ahmed Bekir b. Mehmed		1604
5.	Mehmed	10 akçe	1605
6.	Derviş Bey	10 akçe	1606-1607
7.	Kasım Bey	10 akçe	1609
8.	Mustafa Bey	10 akçe	1610-1615
9.	Mahdum Bey	10 akçe	1617-1619
10.	Hüsam Bey	10 akçe	1622
11.	Mustafa Halil	10 akçe	1622-1629
12.	Mustafa Mehmed	10 akçe	1630, 1635-1642

[1250] BOA, *MAD.d*, No. 5762, 175.

[1251] BOA, *TS.MA.d*, No. 1728, 10a.

[1252] *"…bir kâtib ta'yîn oluna ki 'imârete dâhil ve hâriç olanın kalîl ve kesîrini yaza… kâtibe her gün beş akçe ve her ay yarım müd buğdây ve yarım müd arpa verile…"* Bkz. VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

[1253] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481; 3506; 1699; 3638-0002; 1601; 1771; 1764; 1707-0002; *MAD.d*, No. 5762; 860; *BŞS,* A 145, 251b; A 155, 128b.

13.	Mustafa Çelebi	10 akçe	1633
14	Hüseyin Efendi	10 akçe	1668
15.	İsimsiz	40.000 kuruş (yıllık)	1766-1831

Tabloya baktığımızda vakıf kâtiplerinin çok sık değişmediği görülmektedir. Buna göre Mustafa Mehmed 9, Mustafa Halil 8, Mustafa ve Musa Beyler 6, Mahdum Bey ise 3 yıl vazifede kalmışken, Hüsam Bey yalnızca 5 ay görev yapmıştır. Vakıf kâtibinin maaşı 994/1586 senesinde günlük 10 akçe iken 1000-1005/1592-1597 sürecinde %40 artarak 14 akçeye yükselmiş ve 1008-1051/1600-1642 zaman diliminde tekrar 10 akçeye düşerek sabitlenmiştir. Vakıf kâtibine yıllık aynî ve nakdî ödeme de yapılmıştır. Nitekim 994/1586 yılında hizmet eden Mustafa Çelebi'ye günlük 10 akçe maaşın yanında yıllık 8 müd buğday aynî olarak ödenmiştir.[1254] 1013/1605 senesinde kâtip Mehmed'e yıllık 150 kile arpa ve pirince karşılık gelen 3.000 akçe nakdî ödeme yapılmıştır.[1255] 1179-1246/1766-1831 yılları arasında kâtibin yıllık maaşı 40.000 kuruş (4.800.000 akçe) olarak düzenlenmiştir. Sonraki yıllarda ise vakıf kâtibi ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

994-1135/1586-1723 sürecindeki muhasebe defterlerinden külliyede vakıf kâtibi haricinde görev yapan başka kâtiplerin de olduğunu öğrenmekteyiz. Bunlar câbîlerle birlikte aynı grupta vazife yaparak mukâtaa gelirleri ve cibâyetlerdeki köy gelirlerini kayda geçiren kâtipler, *kâtib-i kışlak*, aylık kiraların kaydını tutan *kâtib-i müşâhere* ve imâret kilerinin kitâbetinden sorumlu *kâtib-i kilâr* olmak üzere 4 sınıfa ayrılmıştır. Aşağıdaki tabloda, tespit ettiğimiz toplam 51 kâtiple ilgili veriler gösterilmiştir.

Tablo 38: Murâdiye Vakfının Diğer Kâtipleri[1256]

Sıra No	Adı	Görev Yeri/Çeşidi	Günlük Ücret	Görev Yılı
1.	Sinan	Bergma	4 akçe	1586
2.	İsimsiz (6 kişi)			1586
3.	Mustafa b. Ali	Edremid	4 akçe	1592-1600
4.	Abdülkerim b. Ahmed	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1592-1600
5.	Yusuf Nasrullah	Bergama	4 akçe	1592-1600
6.	Seyyid Mustafa	Ümidili	2 akçe	1592-1600
7.	Halil	Memlaha-i Tavşanlı	4 akçe	1592-1595
8.	Ali	Tophisar	4 akçe	1595-1600
9.	(Hacı) Hasan Çelebi	Kâtib-i kilâr	2 akçe	1600,1605-1606,1608-1642
10.	Kadri/Kadri b. Cağfer/Kadri Çelebi	Kâtib-i müşâhere	2 akçe	1600,1605-1606,1608-1612
11.	Alemşah	Canbazvîrânı	4 akçe	1605

[1254] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481, 8a.
[1255] BOA, *TS.MA.d*, No. 1764, 9a.
[1256] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506; 1699; 1601; 1771; 1764; 1707-0002; 1777; *MAD.d*, No. 5762; 860.

12.	Mehmed	Edremid	4 akçe	1605
13.	Hasan	Bergama	4 akçe	1605,1617-1619
14.	İsmail	Tophisar	4 akçe	1605
15.	İbrahim	Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1605
16.	Mahmud	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1605-1606
17.	Mahmud	Edremid	4 akçe	1606-1611
18.	Kara Ali	Tophisar	4 akçe	1606-1615
19.	Ahmed	Ümidili	4 akçe	1606
20.	Ahmed	Belücekağaç	4 akçe	1608-1609
21.	Mehmed	Memlahâ-i Tavşanlı	4 akçe	1608-1615
22.	İsmail	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1610-1617
23.	Yusuf	Bergama	4 akçe	1610-1611,1613-1615
24.	Mehmed	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1609-1610
25.	Kadri	Kâtib-i kışlak	2 akçe	1611-1612
26.	Hüseyin	Çalık/Mihaliç	2 akçe	1611-1615
27.	Mehmed	Kâtib-i kışlak	2 akçe	1613-1615
28.	Ali	Edremid	4 akçe	1022-1024
29.	Bayram	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1021-1024
30.	Mehmed	Kâtib-i müşâhere	3 akçe	1026-1029, 1637, 1044-1046
31.	Sinan	Ümidili	2 akçe	1613-1615
32.	İbrahim	Edremid	4 akçe	1617-1622
33.	Hacı Mehmed	Tophisar	4 akçe	1617
34.	Barid	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1617
35.	Osman Ali	Ümidili	4 akçe	1617-1619, 1623-1624
36.	Mustafa	Mihaliç	2 akçe	1617, 1622
37.	Bekir	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1619
38.	Mustafa Mehmed	Mihaliç	2 akçe	1619-1623
39.	Mehmed	Söğüd	4 akçe	1622
40.	Hasan	Tophisar	4 akçe	1622
41.	İsimsiz (6 kişi)			1623
42.	Ebubekir	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1624
43.	İsimsiz (7 kişi)			1624
44.	İsimsiz (10 kişi)			1628
45.	İsimsiz (10 kişi)			1629
46.	İsimsiz (11 kişi)			1630, 1633, 1639
47.	İsmail Halife	Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1633
48.	İsimsiz (12 kişi)			1635
49.	İsimsiz (10 kişi)			1637, 1641
50.	Yusuf	Kâtib-i müşâhere	3 akçe	1668-1671
51.	Mehmed	Depecik	4 akçe	1668-1671
52.	İbrahim	Edremid	4 akçe	1668-1671
53.	Mehmed	Ümidili	4 akçe	1668-1671
54.	Receb	Mihalic	2 akçe	1668-1671
55.	Mustafa	Belücek	4 akçe	1668-1671
56.	İbrahim	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1668-1671
57.	Akif	Söğüd	4 akçe	1668-1671
58.	Hasan	Edremid	4 akçe	1668-1671
59.	Musa	Bergama	4 akçe	1668-1671
60.	Ali	Memlaha	4 akçe	1668-1671

Tabloya baktığımızda *Edremid, Tımarhâ-i Cedîd, Perâkende-i Edremid*, *Bergama*, *Memlaha-i Tavşanlı* ve *Söğüd* mukâtaaları ile *Depecik, Belücekağaç, Ümidili, Tophisâr, ve Nısf-ı Tophisâr* cibâyetlerinin özel kâtipleri olduğunu görmekteyiz. Bunlar bazı

muhasebe defterlerinde sadece mukâtaa ve cibâyet ismine göre sınıflandırılmışken bazılarında kâtiplerin adına da yer verilmiştir. Ümidili, Canbazvîrânı ve Mihaliç kâtiplerine günlük 2 akçe, diğer cibâyetlerdekilere ise 3 akçe maaş tahsis edilmişken 1078-1081/1668-1671 sürecinde Ümidili kâtibinin maaşı 4 akçeye yükseltilmiştir. Kâtib-i kışlak vazifesinde günlük ikişer akçe maaşla Kadri ve Yusuf adlı kişiler görevlendirilmişlerdir. Kâtib-i müşâhere olarak Kadri, Mehmed ve Yusuf adlarında 3 kişiye rastlanmış olup günlük maaşları 3 akçedir. Hasan adlı zatın ise 40 yılı aşkın sürede günde 2 akçe maaşla kâtib-i kilâr olduğu görülmüştür.

4. Câbî

Câbî vakfın bütün gelirlerini (kira-arazi) tahsil etmekle görevlendirilen kişidir. Bizzat mahalline giderek gelirleri toplar ve yanındaki kâtip de bunları kayda geçirirdi. Bu sebeple câbînin hesap işlerinden anlayan ve işinin ehli bir zat olması gerekmekteydi. İlk etapta vâkıf tarafından bir câbî tayin edilmiş olsa da vakfın gelir kaynaklarının artması ile câbî sayısında da artış meydana gelmiştir. Kuruluşundan yaklaşık 161 yıl sonra yani 994/1586 senesinde vakfın *cemâ'at-i câbiyân ve kâtibân* olarak ifade edilen tahsildâr grubunun 13'ü câbî 5'i kâtip olmak üzere toplam 18 kişiye çıktığı tespit edilmiştir.[1257] Sonraki yıllarda da câbîlerin sayısı artmıştır. 1051/1642 yılında 27 kişilik tahsildâr grubunun 16'sını câbîler oluşturmaktaydı. Dolayısıyla geniş bir alana yayılmış olan vakıf gelirleri bu şekilde daha kolay ve güvenli bir halde toplanarak kayıt altına alınmaktaydı. 1251/1836 senesi ile 1271-1279/1855-1863 sürecindeki muhasebe defterlerinde ise câbî sayısı vakfiyedeki gibi bire düşerken 1254-1270/1839-1854 yılları arasında 2 câbî vazife yapmıştır. Muhasebe defterlerinden tespit edilmiş toplam 102 câbî hakkındaki bilgi aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 39: Murâdiye Vakfının Câbîleri[1258]

Sıra No	Adı	Görev Yeri/Çeşidi	Maaşı (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede maaş vakıf gelirinin 1/50'si				
1.	Yusuf b. Abdullah	Câbî-i müşâhere	3 akçe	1553
2.	Mehmed b. İskender	Câbî-i müşâhere	3 akçe	1554
3.	İsimsiz (13 kişi)			1586

[1257] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481, 5a.

[1258] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506; 1699; 3638-0002; 1601; 1728; 1813; 1771; 1764; 1707-0002; 1777; *MAD.d*, No. 5762; 860; *EV.d*, No. 10122; 11228; 1153; 11828; 12040; 12804; 13055; 13343; 13997; 14344; 14722; 15006; 15332; 15637; 15976; 16096; 16472; 16707; 17352; 18242; *BŞS,* C 92, 24b.

4.	Turan	Depecik	4 akçe	1592, 1597, 1600, 1605-1615,1619
5.	Aziz	Câbî-i müşâhere	3 akçe	1592
6.	Mehmed b. Hacı Yusuf	Edremid	4 akçe	1592
7.	Abdülkadir Yusuf	Bergama	4 akçe	1592
8.	Hızır b. Ramazan	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1592
9.	Ali	Balıklı	4 akçe	1592
10.	Seyyid Mustafa	Ümidili	4 akçe	1592
11.	Turak	Depecik	4 akçe	1592
12.	Hızır (Bey)	Belücekağaç	4 akçe	1592, 1606-1608, 1610, 1612
13.	Mustafa	Canbazvîrânı	2 akçe	1592-1600
14.	Mustafa	Câbî-i müşâhere	4 akçe	1595-1600, 1606
15.	Mustafa	Edremid	4 akçe	1595
16.	Maden(?)	Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1592
17.	Hüseyin	Tophisar	4 akçe	1592-1595, 1600
18.	Mehmed	Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1595, 1600
19.	Mustafa	Balıklı	4 akçe	1595-1600
20.	İlyas	Memlaha-i Tavşanlı	3 akçe	1595-1597, 1600
21.	Mustafa	Edremid	4 akçe	1597, 1600, 1622
22.	Abdülkerim Bey	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1597
23.	Mustafa	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1600, 1619
24.	Abdurrahman	Perâkende-i yörükân	4 akçe	1600
25.	Hüseyin Salih, Mahmud	Tophisar	4 akçe	1597
26.	Hızır	Câbî-i müşâhere	3 akçe	1605
27.	Alemşah	Canbazvîrânı	2 akçe	1605
27.	Hasan	Edremid	4 akçe	1605-1606
28.	Bekir	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1605, 1619
30.	Hasan	Bergama	4 akçe	1605-1606
31.	İbrahim	Tophisar-Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1605
32.	Ebubekir	Belücekağaç	4 akçe	1605
33.	Hasan, İskender	Memlaha-i Tavşanlı	4 akçe	1605
34.	Hasan	Balıklı	2 akçe	1606-1617
35.	Feyyaz	Canbaz	4 akçe	1606
36.	Mehmed	Perâkende-i Edremid	4 akçe	1606-1611
37.	Ahmed	Tophisar	4 akçe	1606-1619, 1622
38.	Hüseyin	Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1606, 1609-1610, 1619
39.	Şaban	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1606-1619
40.	Süleyman	Câbî-i müşâhere	3 akçe	1608-1615
41.	Sefer	Edremid	4 akçe	1608-1619
42.	Mehmed Ali	Canbaz	4 akçe	1608
43.	Hüseyin	Tophisar	4 akçe	1608
44.	Beşir	Canbazvîrânı	2 akçe	1609
45.	Hazret	Belücekağaç	4 akçe	1609
46.	Hüseyin	Bergama	4 akçe	1609-1610
47.	Hüseyin	Canbaz	2 akçe	1610-1611
48.	Beşir	Memlaha-i Tavşanlı	4 akçe	1610
49.	İsmail	Ümidabad	4 akçe	1610-1619
50.	Yusuf	Bergama	4 akçe	1611-1619
51.	İsimsiz	Memlaha-i Tavşanlı	4 akçe	1611
52.	İsimsiz	Perâkende-i Söğüd	4 akçe	1611-1612
54.	Hasan	Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1611, 1614-1617
55.	Fazlı	Canbaz	2 akçe	1612
56.	Hasan	Perakende-i Edremid	4 akçe	1612-1615
57.	Hasan	Tophisar	4 akçe	1612-1613 , 1619
58.	Hasan	Memlaha-i Tavşanlı	4 akçe	1612-1617

59.	Mustafa	Canbaz	2 akçe	1612-1615
60.	Süleyman	Câbî-i Kışlak	3 akçe	1611-1615
61.	İsimsiz	Perâkende-i Söğüd	4 akçe	1613-1615
62.	Feridun	Belücekağaç	4 akçe	1613, 1615
63.	Mir Mustafa	Belücekağaç	4 akçe	1614
64.	Hasan Abdullah	Câbî-i müşâhere-Balıklı	3-2 akçe	1617-1619
65.	Fakirullah	Canbaz	2 akçe	1617-1619
66.	Yusuf	Perakende-i Edremid	4 akçe	1617
67.	Mustafa	Belücekağaç	4 akçe	1617-1624
68.	Mustafa	Depecik	4 akçe	1617, 1624
69.	Bâli	Perâkende-i Söğüd	4 akçe	1617-1619
70.	Hüseyin	Memlaha-i Tavşanlı	4 akçe	1619
71.	Mustafa Bey	Çalık	3 akçe	1622
72.	Mehmed Çelebi, Mustafa	Canbaz	2 akçe	1622
73.	Himmet Abdullah	Balıklı	2 akçe	1622
74.	Himmet	Nısf-ı Tophisar	4 akçe	1622
75.	Ahmed	Ümidabâd	4 akçe	1622
76.	Mustafa Mehmed	Canbaz	2 akçe	1623
77.	Mustafa Mehmed	Belücekağaç	4 akçe	1623
78.	İsimsiz (12 kişi)			1623
79.	İsimsiz (14 kişi)			1628
80.	Mustafa	Depecik	5 akçe	1628, 1633
81.	Salih	Câbî-i müşâhere	3 akçe	1628-1629
82.	İsimsiz (15 kişi)			1629, 1640
83.	İsimsiz (12 kişi)			1633
84.	İsimsiz (15 kişi)			1635, 1637, 1639
85.	İsimsiz (13 kişi)			1641
86.	Ömer	Ümidili	4 akçe	1657
87.	Ömer	Câbî-i müşâhere	3 akçe	1668-1671
88.	Mehmed	Depecik	4 akçe	1668-1671
89.	Hüseyin	Edremid	4 akçe	1668-1671
90.	Ömer	Ümidili	4 akçe	1668-1671
91.	Mehmed	Mihalic	2 akçe	1668-1671
92.	Ahmed	Belücekağaç	4 akçe	1668-1671
93.	Ali	Söğüd	4 akçe	1668-1671
94.	Sinan	Edremid	4 akçe	1668-1671
95.	Hüseyin	Bergama	4 akçe	1668-1671
96.	Ali	Memlaha	4 akçe	1668-1671
97.	Mehmed	Tophisar	4 akçe	1668-1671
98.	Receb	Balıklı	4 akçe	1668-1671
99.	Mustafa	Tımarhâ-i Cedîd	4 akçe	1668-1671
100.	Halil Molla		5 akçe	1836
101.	Mehmed Arif ve Mehmed Râşid		5 akçe	1839-1853
102.	Mehmed Râşid Molla		5 akçe	1854-1863

Tabloya baktığımızda câbîlerin *Edremid, Perâkende-i Edremid, Bergama, Tımarhâ-i Cedîd, Memlaha-i Tavşanlı* ve *Perâkende-i yörükân-ı Söğüd* mukâtaaları ile *Depecik, Belücekağaç, Balıklı, Canbâz/Canbazvîrânı, Çalık, Ümidili, Tophisâr, Nısf-ı Tophisar* cibâyetlerinde vazife yaptığı görülmektedir. Hatta bazı yıllarda câbî isimlerine yer verilmemiş ve câbîler sadece görevli oldukları cibâyetlere göre adlandırılmıştır. Vakfın

dükkân ve hamamları gibi aylık kira getirisi olan akarları için de *câbî-i müşâhere* adıyla özel bir câbî de görevlendirilmiştir. Örneğin 993/1585 senesinde vakfın eski câbîsi Mehmed Çelebi kendi zamanında Eski Yeni (Ördekli) Hamam'ın kiracısı olan şahsın 3 yıllık kira bedelini o dönemde ödediğine dair şahitlik etmiştir.[1259] Mevcut yıllarda tespit edilen câbî-i müşâhere sayısı 9'dur. Ayrıca 1019-1024/1611-1615 sürecindeki muhasebe defterlerinde *câbî-i kışlak* olarak isimlendirilen bir câbî türüne daha rastlanmış ve bu görevde Süleyman adında bir zat istihdam edilmiştir.[1260]

Vakfiyenin Arapça suretinde câbînin alacağı maaş belirtilmiştir. Buna göre câbîye tüm mahsulâtın 1/50'si (%2) oranında maaş tahsis edilmiştir. Osmanlıca suretinde ise câbî yerine yanlışlıkla mütevelli yazılmıştır.[1261] Muhasebe defterlerine göre ise câbîlerin günlük maaşları görev yerine göre değişiklik arz etmiştir. 994-1081/1586-1671 sürecinde câbî-i müşâhere ve câbî-i kışlak için günlük üçer akçe, Canbazvîrânı/Canbaz, Balıklı ve Mihaliç câbîlerine ikişer akçe ve diğer cibâyetlerdeki câbîlere ise dörder akçe maaş düzenlemesi yapılmış olup sadece 1037/1628 ve 1042/1633 yıllarında Depecik câbîsi günde 5 akçe maaş almıştır. 1251/1836 yılından itibaren ise günlük maaş 5 akçe olarak sabitlenmiştir. Ayrıca câbî için yıllık nakdî ve aynî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1279/1863 yılında Mehmed Râşid Molla'ya günlük 5 akçe (yılda 15 kuruş) maaşına ilaveten yıllık 20 kile buğday ve 40 kile arpa aynî, 20 kile buğday bedeli olan 120 kuruş ise nakdî olarak verilmiştir.[1262]

Aynı grupta görev yapan kâtiplere nazaran câbîlerin daha sık değiştiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak tahsilât işlerinin gecikmesi, aksaması veya sonraki senelere sarkması gösterilebilir. Vazifesini iyi yapamayan câbîler değiştirilirken görevinde başarılı olanlar farklı yıllarda tekrar iş başına getirilmiştir. En uzun vazifede kalan câbînin Mehmed Râşid olduğu görülmektedir. 16 sene Mehmed Arifle birlikte 8 sene de tek başına olmak üzere toplam 24 yıl görevde kalmıştır. Aynı kişinin aynı veya farklı senelerde farklı mukâtaâ ve cibâyetlerde vazifelendirildiği de olmuştur. Nitekim İbrahim adındaki kişi 1013/1605 yılında Tophisar ve Nısf-ı Tophisar cibâyetlerinde günlük dörder akçe maaşla görev

---

1259 *BŞS,* A 143 79b.
1260 BOA, *MAD.d,* 5762.
1261 *"…ve ile'l câbî humse 'öşr cemî'i'l mahsûlât…"* Bkz. VGMA, *VKF.d*, No. 741, Gömlek No. 136, 229. *"…ve dahi mütevellîye cemî'i mahsûlâtın 'öşründen beşde biri virile."* Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 98-99.
1262 BOA, *EV.d,* No. 18242, 3a.

yapmıştır. Hasan Abdullah ise 1026/1617'de günlük 3 akçe ile câbî-i müşâhere iken 1028/1619'da günlük 2 akçe ile Balıklı câbîsi olmuştur. Bazı senelerde ise tek görev yerinde birden fazla kişinin vazifelendirildiği görülmüştür. Örneğin 1031/1622'de Mehmed Çelebi ve Mustafa 2 akçe ile Canbaz cibâyetinde çalışmışlardır.

B. Hizmet Personeli

Vakıf birimlerindeki günlük rutin işleri yürüten görevliler tarafımızca hizmet personeli olarak adlandırılmıştır. Bu kapsamda vakfiyede 20 farklı vazifede toplam 85 hizmet kadrosu düzenlenmiştir. Fakat zamanla görev çeşidi 40'ın üzerine çıkarken hizmet personeli sayısı 17. yüzyılda 220'yi geçmiş ve 19. yüzyılda ise 100'e kadar düşmüştür. Külliyedeki hizmet personeli cami, medrese, imâret, türbe ve mektep görevlileri olmak üzere 5 kategoride incelenmiştir.

1. Cami Görevlileri

Vâkıf, külliyesinin merkez yapısı olan camide çalışacak görevlilerin çeşidi, sayısı ve maaşlarını bizzat kendisi belirlemiştir. Buna göre camide imam, müezzin, hâfız, mühellîl, bevvâb, mimar, sirâcî ve ferrâş kadroları düzenlenmiştir. Her ne kadar vakfiyede şeyh vazifesi zâviye (cami) grubuna dâhil edilmiş olsa da biz vakıf muhasebe defterlerindeki gruplandırmayı esas alarak şeyh ve mimarı imâret çalışanları arasında inceleyeceğiz. Vakfiyeye göre camide çalışmak üzere 8 çeşit vazifede toplam 51 kişi görevlendirilmiş ve bunlardan bazılarına günlük maaşlarının yanında yıllık olarak aynî ve nakdî ödemeler de tahsis edilmiştir. Fakat yıllar geçtikçe camideki görev çeşidi artmış ve buna bağlı olarak görevli sayısında da farklılıklar meydana gelmiştir. Bazı yıllara ait muhasebe defterlerindeki veriler baz alınarak bu değişmeler aşağıdaki tabloda yansıtılmıştır.

Tablo 40: Cami Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı

Muhasebe Dönemi	**833/1430**	**994/1586**	**1000/1592**	**1016/1608**	**1019/1611**	**1026/1617**	**1031/1622**	**1037/1628**	**1042/1633**	**1045/1636**	**1048/1639**	**1078/1668**	**1251/1836**	**1262/1846**	**1279/1863**
İmam	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	4	4
Müezzin	2	3	3	4	4	4	4	4	5	4	4	4	6	6	8
Hâfız	29														1
Baş hâfız	1														
Mühellîl	14														
Hatib		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	3	1
Vâiz				3	2				1	2	2	2		2	2
Muvakkit		1	1	1	1	1	2	1		1	1	1		1	2

Muarrif			1	1	1	1		1				1	2	1	2
Sermahfil			1	1	1	1		1	1	1	1	1			
Dersiâm													2	2	2
Nakîbhân			1	1		1	1	1	1	1	1	1		2	1
Sirâcî	1	1	1	1	1		1	1	1	1	1	1	3	4	3
Kayyım		1	1	1	1	1	1	1		1			3	2	1
Ferrâş	1					1							3	2	2
Bevvâb	1						1								
Destâri						1		1	1					1	
Mimar	1														
Cüzhân		4 [1263]	5	4	4	4	5	5	5	6	7	*	3	11	14
İhlashân						1	1		1	2	3	6			1
Enâmhân								1	1	1	1	2			
Tebârekehân								1	1	1	1	1			
Mushafhân								1	1	1	1		1		1
Devirhân															1
Ammehân												1			
Fetihhân												2			
Asrhân												1			
Naathân															3
Zevâide					1										
Sa'î								1	1		1				
Toplam	**51**	**12**	**16**	**20**	**19**	**19** [1264]	**19**	**22**	**22** [1265]	**25** [1266]	**27** [1267]	**28** [1268]	**27**	**41**	**49**

Tabloya baktığımızda gerek vakfiye ve gerekse muhasebe defterlerinden cami bünyesinde 30 farklı görev tespit edilmiştir. Vakfiyede yer alan hâfız ve mühellîl kadrolarını hariç tutarsak genel itibariyle görev çeşidine paralel olarak görevli sayısının arttığı görülmektedir. 1279/1863 senesinde 17 farklı vazifede toplam 49 kişi istihdam edilmiştir. Vakfiyede türbeden bahsedilmediği için mühellîl ve hâfızlar cami çalışanları arasında yer almıştır. Sonraki yıllarda ise bu okuyucular grubu cüzhân, ihlashân, enâmhân, tebârekehân, mushafhân, devirhân, ammehân, fetihhân, asrhân ve naathân gibi farklı isimler altında görevlendirilmişlerdir. Hatta bir kısmı da türbe görevlileri arasına dâhil edilmiştir.

[1263] Muhasebe defterinde cüzhânların sayısı verilmeyip sadece aylık 65 akçe maaş aldıkları bilgisi mevcuttur. Bkz. BOA, *TS.MA.d*, No. 7481, 4b. 1000/1592 senesindeki veriler dikkate alınarak 4 cüzhân olduğu kanısına varılmıştır.

* Cüzhânların sayısı belirtilmemiştir. Bkz. BOA, *TS.MA.d*, No. 1777, 2a.

[1264] Muhasebe defterinde cami görevlileri sayısı yanlışlıkla 17 olarak yazılmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 5762, 160.

[1265] Muhasebe defterinde cami görevlileri sayısı yanlışlıkla 23 olarak yazılmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 860, 160.

[1266] Muhasebe defterinde Mustafa Hüsam adlı zatın görevi belirtilmemiştir. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. 860, 112.

[1267] Muhasebe defterinde cami personel sayısı 25 olarak yazılmış ve Fazıl Dede adlı zatın görevi belirtilmemiş fakat önceki ve sonraki yıllara ait defterlere bakıldığında vazifesinin sirâcî olduğu anlaşılmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d*, No. No. 860, 59.

[1268] Cami personeli sayısı kaydedilmeyen muhasebe defterinde Mehmed adlı zatın görevi de belirtilmemiştir. Bkz. BOA, *TS.MA.d*, No. No. 860, 2a.

a. İmam

Vâkıf; ilim ehli, fakih ve hâfız bir zatın imam olmasını ve hâzır olan cemaate 5 vakit namaz kıldırmasını şart koşmuştur. Kendisine günlük 6 akçeye ilaveten yıllık 8 müd buğday, 6 müd arpa ve 3 müd pirinçten ibaret aynî maaş da tahsis etmiştir.[1269] 1015/1606 senesine kadar vakfiyede belirtildiği üzere camide tek imam vazife yapmışken 1016-1251/1608-1836 sürecinde imam sayısı 2'ye çıkmış ve 1254/1838 senesinden itibaren ise 3 kadroda 4 imam görevlendirilmiştir. *İmâm-ı evvel*, *imâm-ı sânî* ve *imâm-ı sâlis* olarak nitelendirilen bu zatlar farklı miktarlarda maaş almışlardır. Mevcut yıllardaki muhasebe defterleri ve bazı arşiv vesikalarından imamlarla ilgili tespit edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 41: Murâdiye Camii İmamları

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 1 kişi 6 akçe (günlük) 8 müd buğday, 6 müd arpa ve 3 müd pirinç (yıllık)			
1.	İsimsiz	6 akçe *(imâm)*	1586
2.	Mevlana Muhyiddîn Efendi	6 akçe *(imâm)* 10 akçe *(imâm-ı sânî)*	1592-1605 1608-1615, 1623
3.	Mevlana Abdullah Efendi	6 akçe *(imâm)* 6 akçe *(imâm-ı evvel)* 6 akçe *(imâm-ı sânî)*	1606 1619-1622, 1624, 1629 1617
4.	Mevlâna Mehmed Efendi	10 akçe *(imâm-ı evvel)*	1617, 1622, 1628-1642
5.	Mevlâna Ahmed Efendi	10 akçe *(imâm-ı sânî)*	1619
6.	İsimsiz	10 akçe *(imâm-ı sânî)*	1624
7.	Şeyh Abdullah[1270] *(imâm ve vâiz)*		1654
8.	Receb[1271] *(imâm ve vâiz)*		1655-1657
9.	Ali Efendi	6 akçe *(imâm-ı evvel)*	1668-1671
10.	Receb Efendi	10 akçe *(imâm-ı sânî)*	1668-1671
	Hacı Mehmed Rıfat Efendi	43 akçe *(imâm-ı evvel)* 43 akçe *(imâm-ı evvel, müezzin ve cüzhân)* 43 akçe *(imâm-ı evvel ve müezzin)* 41 akçe *(imâm-ı evvel ve müezzin)* 41 akçe *(imâm-ı evvel ve cüzhân)*	1836 1839-1848, 1851 1850 1852 1853-1863
11.	Hâfız Hasan Halife	10 akçe *(imâm-ı sânî)*	1836-1863
12.	Ahmed ve İshak Efendiler	11 akçe *(imâm-ı sâlis)*	1839-1863
13.	Hüseyin Efendi[1272]		1849

[1269] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.
[1270] *BŞS*, B 97, 38a.
[1271] *BŞS*, B 97, 38a.
[1272] BOA, *İ.MVL.d*, No. 132, Gömlek No. 3537.

Tabloda görüldüğü gibi camide vazife yapmış 13 imamın ismine ulaşılmıştır. 3 imamın adı ise belirtilmemiştir. Tespit ettiğimiz en eski imam olan Mevlâna Muhyiddin Efendi 1000-1013/1592-1605 sürecinde tek imam, 1016-1024/1608-1615 ve 1032/1623 yıllarında ise *imâm-ı sâni* olarak görev yapmıştır. Mevlâna Abdullah Efendi ise 1015-1051/1606-1642 yıllarını kapsayan zaman diliminde toplam 36 sene çalışarak en kıdemli imam olmuştur. 1254/1839 yılında imam sayısı 4'e çıkarılınca Hacı Mehmed Rıfat Efendi *imâm-ı evvel,* Hâfız Hasan Halife *imâm-ı sâni*, Ahmed ve İshak Efendiler ise *imâm-ı sâlis* olarak 1279/1863 yılına kadar 25 sene vazifelerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca Hacı Mehmed Rıfat Efendi Tablo 40'ta görüldüğü üzere bazı yıllarda asıl vazifesi olan imamlığın yanında müezzinlik ve cüzhânlık görevlerini de icra etmiştir. İmam sayısının artmasına paralel olarak maaşların değiştiği görülmektedir. 1081/1671yılına kadar (1026/1617 hariç) *imâm-ı evvel* için günlük 6 akçe, *imâm-ı sânî* için 10 akçe tahsis edilmiştir. 1251/1836 yılı itibariyle maaşlar *imâm-ı evvel* 41-43 akçe, *imâm-ı sâni* 10 akçe ve *imâm-ı sâlis* 11 akçe olarak düzenlenmiştir. İmamlar için yıllara göre değişen çeşit ve miktarlarda aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 994/1586 senesinde 8 müd buğday,[1273] 1050/1641'de imam-ı evvel için 60 kile pirinç ve 180 kile yulaf aynî[1274] 1279/1863'de imam-ı evvel için 1.680 kuruş değerinde 140 kile buğday, 780 kuruş değerinde 130 kile arpa, 84,75 kuruş değerinde 30 kile pirinç aynî ve 70 kile buğday bedeli olan 420 kuruş nakdî; imâm-ı sânî için 960 kuruş kıymetinde 80 kile buğday, 150 kuruş kıymetinde 25 kile arpa ve 28,25 kuruş kıymetinde 10 kile pirinç aynî; imâm-ı sâlis için de 600 kuruşluk 50 kile buğday, 1.560 kuruşluk 25 kile arpa ve 28,25 kuruşluk 10 kile pirinç aynî olarak ödenmiştir.[1275] Ayrıca bazı yıllarda imamlara Ramazâniye adı altında ek gelir de sağlanmıştır. Nitekim 1251/1836 senesinde imam-ı evvel Hacı Mehmed Rıfat Efendi'ye 25 kuruş Ramazâniye verilmiştir.[1276]

b. Müezzin

Vakfiyede cami için, namaz vakitleri hakkında ilim sahibi olan, beş vakit ezan okuyabilecek nitelikte 2 müezzin alınması ve her birine 2 akçe yevmiye ve senelik altışar

[1273] BOA, *TS.MA.d,* No. 7481, 8a.
[1274] BOA, *MAD.d,* No. 860, 24-25.
[1275] BOA, *EV.d,* No. 18242, 2b.
[1276] BOA, *EV.d,* No. 10122, 3a.

müd buğday verilmesi şart koşulmuştur.[1277] 994-1078/1586-1668 sürecindeki vakıf muhasebe defterlerine göre camide görevlendirilen müezzin sayısı vakfiyede belirtilenle sabit kalmayıp genellikle artış yönünde bir seyir izlemiş ve 8'e kadar çıkmıştır. Muhasebe defterlerinden camide müezzinlik yapmış bazı kişiler hakkında elde edilen bilgiler aşağıdaki tabloda kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 42: Murâdiye Camii Müezzinleri

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 2 kişi, 2'şer akçe (günlük) 6'şar müd buğday (yıllık)			
1.	İsimsiz (3 kişi)	2'şer akçe	1586
2.	Kadri	2 akçe	1592-1606
3.	Ali	2 akçe	1592-1606
4.	Hasan	2 akçe	1592-1595
5.	Halil	2 akçe	1597-1605
6.	Mervan	2 akçe	1600-1606
7.	Ahmed Mustafa	2 akçe	1601
8.	Süleyman Ahmed	2 akçe	1606
9.	İsimsiz (4 kişi)	2'şer akçe	1608-1615
10.	Mevlâna Kadri	2 akçe	1617
11.	(Mevlâna) Yunus (Çelebi)	2 akçe 5 akçe	1617-1623, 1641 1624-1640, 1642
12.	İbrahim (Çelebi)	2 akçe	1617-1628, 1633-1639
13.	(Hacı) Ahmed Efendi	2 akçe	1617-1630
14.	Abdi	2 akçe	1619,1630-1633
15.	Abdullah Efendi	2 akçe 1 akçe *(ser-müezzin)*	1619-1624 1622
16.	İsimsiz (4 kişi)	2'şer akçe	1622
17.	Abdülaziz	2 akçe	1624, 1637-1638
18.	İbrahim Ali	2 akçe	1629-1630
19.	Faras(?)	2 akçe	1630
20.	Mahmud	2 akçe	1633
21.	Mevlâna Hasan	2 akçe	1633
22.	Osman Dede	2 akçe	1635-1642
23.	Rıdvan (Halife)	2 akçe	1639-1642
24.	Ahmed (Çelebi)	2 akçe	1640-1641, 1668-1671
25.	Hasan Çelebi	2 akçe	1642
26.	Mahmud	5 akçe *(re's-i müezzin)*	1668-1671
27.	Mustafa	2 akçe	1668-1671
28.	Seyfullah	2 akçe	1668-1671
29.	(Seyyid) Mehmed Kamil Halife/Efendi	24 akçe *(müezzin ve şeyh-i imâret)* 25,5 akçe *(müezzin ve cüzhân)* 25,5 akçe *(müezzin, cüzhân ve bevvâb-ı imâret)* 30,5 akçe *(müezzin, cüzhân ve vekilharç)*	1836 1839-1854, 1857, 1861-1863 1855-1856 1858-1859
30.	Hacı Salih Halife/Ağa	8 akçe 8 akçe *(müezzin, cüzhân ve habbâz-ı sânî)*	1836 1843-1856

[1277] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

31.	Hacı İbrahim Halife/Efendi	4 akçe	1836, 1839-1840
32.	Abdülaziz Halife/Efendi	52 akçe *(müezzin, hammâl-ı gûşt vs.)* 52 akçe *(cüzhân, müezzin ve şeyh-i imâret)* 47 akçe 45 akçe	1836 1839-1840 1841-1858 1859-1863
33.	(Seyyid) Mehmed Tâhir Halife/Efendi	24 akçe *(müezzin-i cami ve sair)* 24 akçe *(cüzhân, müezzin, hammâl-ı gûşt)* 15 akçe *(cüzhân, müezzin, hammâl-ı gûşt)*	1836 1839 1840
34.	Mehmed Raşid Molla	3 akçe *(müezzin-i cum'a ve ahşâm/mağrib)* 3 akçe *(müezzin-i cum'a ve mu'arrif)*	1839-1853, 1855-1861 1854, 1863
35.	Hacı Mehmed Rıfat Efendi	43 akçe *(imam-ı evvel, müezzin ve cüz-hân)* 43 akçe *(imam-ı evvel ve müezzin)*	1839-1848, 1851 1850, 1852
36.	Hâfız Ali Molla ve Hâfız Hüseyin	22, 5 kıyye erz *(Ramazan'da müezzin vekilleri)*	1840
37.	Mehmed Efendi	6 akçe *(müezzin ve cüzhân)*	1852-1853
38.	Hâfız Ahmed Molla	2 akçe *(nısf-ı müezzin)* 6 akçe *(nısf-ı hisse-i müezzin ve cüzhân)*	1847-1854, 1857 1856
39.	Hacı Mehmed Molla	2 akçe *(nısf-ı müezzin)* 6 akçe *(müezzin ve cüzhân-ı türbe)*	1847-1851 1854-1863
40.	Seyyid Mehmed Emin (Molla) b. Seyyid Mehmed Rıfat	2 akçe	1852-1863
41.	Mehmed Molla	8 akçe *(müezzin, cüzhân ve habbâz-ı sânî)* 4 akçe *(müezzin, cüzhân ve habbâz-ı sânî)*	1857-1859 1861-1863

İncelenen 41 adet kayıtta 39 isme rastlanmış ve bunların üçünde isim belirtilmediği görülmüştür. Maaş miktarında genel itibariyle 1081/1671 yılına kadar 2 akçe olarak vakfiyeye sadık kalınsa da 19. yüzyılda özellikle müezzinliğin farklı meslek gruplarıyla bir arada icra edilmesi maaşlarda sürekli bir değişime sebep olmuştur. Müezzinler için miktarı farklılık gösteren yıllık aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Mesela 1000/1592 senesinde müezzin Ali'ye 6 müd buğday bedeli olan 900 akçe,[1278] 1268/1852 yılında ise Seyyid Mehmed Emin Molla'ya 1.320 kuruş değerinde 120 kile buğday verilmiştir.[1279] Ayrıca farklı miktarda günlük maaş alan müezzin çeşitleri de ortaya çıkmıştır. Nitekim Mevlâna Mahmud günlük 5 akçe ile *re's-i müezzin,* Abdullah Efendi günlük 1 akçeyle *ser-müezzin,* Mehmed Râşid Molla günlük 3 akçeyle *müezzin-i Cum'a ve ahşâm/mağrib*, Hacı Mehmed Molla 2 akçeyle *nısf-ı müezzin* olmuşken Hâfız Ali Molla ile Hâfız Hüseyin ise Ramazan'da verilen 22,5 kıyye pirinç karşılığında müezzin vekilliği yapmışlardır. Ayrıca müezzin kadrosunda olan bir kişinin imam, şeyh-i imâret, cüzhân, hammâl-ı gûşt, habbâz-ı sânî, bevvâb-ı imâret ve vekilharç gibi vazifeleri de yürütebildiği ve buna bağlı

[1278] BOA, *TS.MA.d, No.* 3506, 9a.
[1279] BOA, *EV.d,* No. 14722, 6b.

olarak daha fazla maaş aldığı görülmüştür. Mevcut senelerde 28 yıllık vazifeleriyle en uzun süre müezzinlik yapan zatlar Abdülaziz ve Mehmed Kâmil Efendiler olmuştur.

c. Hatip

Vakfiyede cuma ve bayram namazlarında camide hutbe okuyacak bir hatip kadrosuna yer verilmemiştir. Bunun sebebi olarak imamın o dönemde aynı zamanda hatiplik vazifesini de icra ettiği düşünülebilir. Tespit ettiğimiz 994/1586 tarihli en eski muhasebe kaydı baz alınacak olursa vakfiyenin tanziminden yaklaşık 161 yıl sonra camide hatip kadrosu açılmış ve 1081/1671 yılına kadar tek hatip vazife yapmıştır. 1251-1264/1836-1848 sürecinde hatip sayısı *nısf-ı hitâbet* cihetiyle 3'e çıkmışken 1266-1279/1850-1863 yıllarını kapsayan dönemlerde ise tek hatip görevlendirmesi yapılmıştır. Vakfın muhasebe defterlerinden tespit edilen hatipler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 43: Murâdiye Camii Hatipleri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mevlâna Muhyiddin Efendi	5 akçe	1592-1605
2.	Mevlâna Abdullah Efendi	5 akçe	1606-1615
3.	Mevlâna Ahmed Efendi	5 akçe 8 akçe 10 akçe	1617 1619-1622 1624-1629
4.	Mevlâna Süleyman Efendi	10 akçe	1630-1642
5.	Mehmed Efendi	10 akçe	1668-1671
6.	(Seyyid) Mehmed Arif (Efendi)	60 akçe *(nısf-ı hitâbet ve cüzhân)* 51 akçe *(nısf-ı hitâbet)*	1836-1843 1846-1848
7.	Mehmed Ataullah Halife ve Mehmed Nuri	50 akçe *(nısf-ı hitâbet)* 48,5 akçe *(nısf-ı hitâbet)*	1836 1839-1847
8.	Mehmed Ataullah ve Mehmed Fuad Efendiler	48,5 akçe *(nısf-ı hitâbet)*	1848
9.	Seyyid Ali Rıza Efendi	10 akçe	1850-1851
10.	(Seyyid/Hâfız) Mehmed Kamil (b. Ali Rıza) Efendi	10 akçe	1852-1863

Tabloda görüldüğü üzere 7 hatip ve 4 nısf-ı hitâbet olmak üzere toplam 11 görevlinin adına ulaşılmıştır. Cami görevlileri arasında hatibin olmadığı yıllarda yani 1251-1264/1836-1848 sürecinde 3 kişinin nısf-ı hitâbet cihetiyle vazifelendirildiği dikkat çekmektedir. Daha da önemlisi yarı hatip maaşı ile görevlendirilen bu kişilerin aldıkları nakdî ve aynî ücretler normal hatibinkinden daha fazla olmuştur. Örneğin 1264/1848 yılında nısf-ı hitâbet ciheti olan Mehmed Arif Efendi için günlük 51 akçenin yanında 120 kile buğday, 100 kile arpa ve 75 kile pirinç değeriyle birlikte senede toplam 1.611

kuruş,[1280] 1266/1850 yılında hatiplik görevinde olan Seyyid Ali Rıza Efendi için ise günlük 10 akçe ve yıllık 80 kile buğday, 80 kile arpa ve 150 kile pirincin değeriyle birlikte toplam 1.470 kuruş tahsis edilmiştir.[1281] Mevcut yıllarda hatibin günlük maaşı önce 5 akçeden 8 akçeye çıkıp daha sonra 10 akçede sabitlenmişken, nısf-ı hitâbet ücretinin yıllara göre değişkenlik arz ettiği görülmüştür. Ayrıca hatiplerin sık değiştirilmeyip uzun yıllar görevde kaldıkları anlaşılmıştır.

d. Vâiz

Dini konularda cemaate bilgi verip nasihatte bulunacak bir vâzlik kadrosuna vakfiyede yer verilmemiştir. Fakat muhasebe defterlerine baktığımızda bazı senelerde cami görevlileri arasında vâizin yer aldığı görülmüştür. Adına ilk rastladığımız zat Mevlâna Ali Efendi olup 1003-1013/1595-1605 sürecinde yaklaşık 11 sene tek vâiz olarak hizmet etmiştir. 1015-1016/1606-1608 zaman diliminde ise vâiz sayısı 3'e çıkarken 1017-1021/1609-1612 sürecinde 2'ye düşmüş ve 1022-1038/1613-1629 yıllarını kapsayan yaklaşık 17 yılda ise cami kadrosu arasında vâize rastlanmamıştır. 1040-1042/1630-1633 ve 1046/1637 yıllarında tek vâiz görevde iken 1044-1045/1635-1636, 1047-1081/1638-1671 ve 1254-1279/1839-1863 süreçlerinde vâiz sayısı 2 olarak sabitlenmiştir. Muhasebe defterleri ve bazı arşiv vesikalarından camide vazife yaptığını tespit ettiğimiz vâizler hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 44: Murâdiye Camii Vâizleri

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mevlâna Ali Efendi	5 akçe	1595
2.	Bergamalı Şeyh Hasan[1282]	10 akçe	1605
3.	Ahmed Efendi	10 akçe *(nefer-i Câmi'-i Kebîr)*	1606
4.	(Mevlâna) Abdullah (Efendi)	10 akçe	1606 1608-1612, 1633-1642
5.	(Seyyid) Alaaddin Efendi	5 akçe 5 akçe *(vâiz-i sani)*	1606-1609 1610-1612
6.	Seyyid Mehmed b. Seyyid Mustafa	10 akçe *(vâiz-i Câmi'-i Kebîr)*	1608
7.	Mevlâna Süleyman Efendi	5 akçe	1630, 1635-1636, 1638-1641
8.	Mustafa Süleyman	5 akçe	1642

[1280] BOA, *AE.SAMD.I*, No. 4, Gömlek No. 381.
[1281] BOA, *EV.d*, No. 13997, 5a.
[1282] BOA, *EV.d*, No. 13343, 6a.

9.	Şeyh Abdullah[1283] *(imâm ve vâiz)*		1654
10.	Receb[1284] *(imâm ve vâiz)*		1655-1657
11.	İbrahim Efendi	5 akçe	1668-1671
12.	Ahmed Efendi	5 akçe	1668-1671
13	Abdurrahman Mehmed[1285]	5 akçe	1794
14.	Hacı Ahmed Efendi	20 akçe	1839-1863
15.	(Hâfız) Abdurrahman Efendi	10 akçe *(vâiz-i cuma)*	1839-1863
16.	Nuri Efendi[1286]		1908

Tabloda görüldüğü üzere toplam 16 vâizin ismine ulaşılmıştır. *Vâiz, vazi-i sâni*, *vâiz-i Cuma* ve *vâiz-i Câm-i Kebîr* şeklinde nitelendirilen bu zatların günlük maaşları 5-20 akçe arsında seyretmiştir. Ahmed Efendi ve Seyyid Mehmed b. Seyyid Mustafa Ulucami'de görevli vâizlerdir. 19. yüzyılda günde 10 akçe maaşla Arapça bilmeyen cemaate Arapça okunan cuma hutbesini namaz bittikten sonra izah etmek üzere cuma vâizi görevlendirildiği görülmektedir. 1139/1726-1727 yılından itibaren ise cuma vâizliği için selâtin şeyhliği tabiri kullanılmaya başlanmıştır.[1287] Bazı dönemlerde imamlık ve vâizlik birlikte icra edilmiştir. Nitekim 1065/1655 senesinde hem imam hem de vâiz olan Şeyh Abdullah vefat edince yerine oğlu Recep görevlendirilmiştir.[1288]

e. Muvakkit

Camilerde namaz vakitlerini bildiren saatlerin düzen, ayar ve tamirlerini yapan kişi muvakkit olarak isimlendirilmiştir.[1289] Vakfiyede muvakkit görevinden söz edilmemiş olmasına rağmen bazı muhasebe kayıtlarında bu vazife için maaş almış kişilere rastlanmıştır. 994-1279/1586-1863 sürecinde 1040/1633, 1047/1638, 1251/1836 ve 1254/1839 yılları hariç her dönem muvakkit kadrosuna yer verilmiştir. Muhasebe defterlerinden muvakkitlerle ilgili tespit ettiğimiz malumat aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

[1283] *BŞS*, B 97, 38a.
[1284] *BŞS*, B 97, 38a.
[1285] BOA, EV.HMH.d, No. 5998.
[1286] BOA, *ŞD.d,* No. 187, Gömlek No. 1.
[1287] Pakalın, "selâtin şeyhliği", 3/158.
[1288] *BŞS*, B 97, 38a.
[1289] Pakalın, "muvakkit", 2/587.

Tablo 45: Murâdiye Camii Muvakkitleri

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	3 akçe	1586
2.	Muhyiddin	3 akçe	1592-1605
3.	Mehmed (Efendi/Çelebi)	3 akçe	1606-1615
4.	(Mevlâna) Abdullah (Efendi)	3 akçe	1617-1622, 1629-1630
5.	Hasan (Çelebi)	2 akçe	1622, 1635-1637, 1639-1641
6.	İsimsiz	3 akçe	1642
7.	Mehmed	3 akçe	1668-1671
8.	Hacı Ali Efendi	Değişken aynî ödemeler yapılmıştır.[1290]	1840-1850
9.	Hâfız Ali ve Hâfız Hüseyin	10 kile pirinç (Ramazan'da muvakkit vekilleri)	1841
10.	Hâfız Ahmed	30 kile buğday 30 kile pirinç ve 10 kile arpa (yıllık)	1851
11.	Mehmed Said ve Hâfız Ahmed Efendiler	30 kile buğday, 30 kile pirinç ve 10 kile arpa (yıllık)	1852-1863

Tabloya göre genelde tek muvakkit görevlendirilmişken 1031/1622 yılı ve 1268-1279/1852-1863 sürecinde muvakkit sayısı 2'ye çıkmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Hasan adlı zat (2 akçe) hariç muvakkit maaşı günlük 3 akçe olarak düzenlenmiştir. 19. yüzyılda ise maaşlar buğday, arpa ve pirinçten oluşan aynî ödemeler şeklinde tahsis edilmiştir. Mevcut yıllarda en uzun süre görevde kalan kişi 14 senelik vazifesiyle Muhyiddin iken en kısa vazife yapanlar ise 1841 yılı Ramazan ayında muvakkit vekilleri olarak bulunan Hâfız Ali ve Hâfız Hüseyin olmuşlardır.

f. Muarrif

Camide hayır sahiplerinin adlarını sayarak onlara dua eden kişiye muarrif denmektedir.[1291] Vakfiyede böyle bir görevliden bahsedilmemiş olsa da muhasebe kayıtlarından cami kadrosu arasında muarrif hizmeti karşılığında maaş alan bazı kişilerin isimlerine rastlanmıştır.

Tablo 46: Murâdiye Camii Muarrifleri

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	(Hacı) Hasan	2 akçe	1592-1600, 1606
2.	Hüseyin	2 akçe	1605

[1290] Senelik maaş olarak 1840-1842 sürecinde 10'ar kile buğday ve arpa; 1843-1850 sürecinde ise 30 kile buğday, 30 kile pirinç ve 10 kile arpa aynî olarak ödenmiştir.

[1291] Devellioğlu, "muarrif", 767.

3.	İsimsiz	2 akçe	1608-1615
4.	(Mevlâna) Hasan (Efendi)	2 akçe	1617, 1619, 1628-1630, 1638
5.	Kasım	2 akçe	1078
6.	Mehmed ve İbrahim	15 akçe *(mu'arrif ve sirâc-ı minâre)*	1836
7.	Hacı Mehmed Halife (Efendi)	40 akçe	1836, 1839-1840
8.	İbrahim	14 akçe *(mu'arrif ve sirâc-ı minâre)* 15 akçe *(mu'arrif ve sirâc-ı minâre)* 12,5 akçe *(mu'arrif ve sirâc-ı minâre)*	1839 1840-1861 1863

Tabloya göre mevcut yıllarda tek muarrif görev yaparken 1254-1256/1839-1840 yıllarında 2 muarrif vazifelendirilmiştir. Günlük maaşları 2-40 akçe arasında seyreden 8 muarriften ilki Hasan adlı zat olup 2 akçe yevmiye ile yaklaşık 10 yıl görev yapmıştır. Adına en son rastladığımız İbrahim üç farklı yevmiye ile yaklaşık 24 yıl muarrif ve sirâc-ı minâre vazifelerini birlikte yürütmüştür. Hacı Mehmed Efendi ise 40 akçe ile en yüksek yevmiye alan kişi olmuştur. Muarrifler için yıllık aynî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1015/1606 yılında Hacı Hasan Efendi'ye 15 kile buğday,[1292] 1279/1863 senesinde ise İbrahim Molla'ya muarrif ve sirâcî vazifeleri karşılığında değeri 336 kuruşa tekabül eden 28 kile buğday aynî olarak verilmiştir.[1293]

g. Sermahfil

Camide görevli olan müezzinlerin başı konumundaki kişinin yardımcısı sermahfil olarak isimlendirilmiştir.[1294] Vakfiyede böyle bir görev tanımlaması yapılmamasına rağmen 16. ve 17. yüzyıla ait bazı muhasebe defterlerinde camide sermahfil olarak vazife yapmış kişilere rastlanmıştır. 1000-1081/1592-1671 sürecinde 1028/1619 ve 1031/1622 yılları hariç camide birer sermahfil istihdam edilmiştir. Bu zatlara ait veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 47: Murâdiye Camii Sermahfilleri

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mevlâna Muhyiddin (Efendi)	1 akçe	1592-1605, 1617
2.	(Mevlâna) Abdullah (Efendi)	1 akçe	1606, 1624, 1630-1641
3.	İsimsiz	1 akçe	1608-1615, 1623
4.	Abdi	1 akçe	1629
5.	Mehmed	1 akçe	1668-1671

[1292] BOA, *TS.MA.d*, No.1707-0002, 9a.
[1293] BOA, *EV.d*, No.18242, 3a.
[1294] Pakalın, "ser mahfil", 3/187.

Tablodan anlaşıldığı üzere birer akçe yevmiye ile çalışan toplam 5 sermahfil tespit edilmiştir. Adına ilk rastladığımız Mevlâna Muhyiddin Efendi'nin yaklaşık 15 ve Mevlana Abdullah Efendi'nin ise yaklaşık 14 yıl hizmet ettiği görülmektedir.

h. Dersiâm

Camide umuma açık olarak ders vermek üzere vazifelendirilen müderris için dersiâm tabiri kullanılmıştır.[1295] Vakfiyede sadece talebeler için görevlendirilen bir müderristen bahsedilmiş olsa da 19. yüzyıl muhasebe kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre vakıf tarafından camide, halka açık eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütmek üzere dersiâmlar vazifelendirilmiştir.

Tablo 48: Murâdiye Camii Dersiâmları

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	(Canbazzâde) Seyyid Mehmed Said (Efendi)	10 akçe 12 akçe 18 akçe	1836 1839-1840 1843
2.	İsmail Halife	10 akçe *(dersi'âm ve mu'temed)*	1836, 1839-1840
3.	Gazzalizâde Mehmed Efendi	12 akçe *(sülüsân hisse-i dersi'âm)*	1846-1847
4.	Seyyid Mehmed Rasih Efendi	6 akçe *(sülüs hisse-i dersi'âm)*	1846-1863
5.	Gazzalizâde Seyyid Ali (Rıza) Efendi	12 akçe *(sülüsân hisse-i dersi'âm)*	1848-1863

Tabloya baktığımızda 1251-1279/1836-1863 sürecinde 1259/1843 yılı hariç ikişer dersiâm vazifelendirildiği görülmektedir. Medresede bile bir müderris vazife yaparken camide iki dersiâm görevlendirilmesi umuma açık eğitim-öğretim faaliyetlerinde talebin fazla olduğunu kanıtlar niteliktedir. 6-18 akçe arasında değişen dersiâm maaşlarının müderris maaşlarından oldukça az olduğu anlaşılmaktadır. Bazı yıllarda dersiâm ayrıca mu'temed olarak da görev yapmıştır. 1843 yılından sonra ise günlük 18 akçe baz alınarak dersiâmlar maaş miktarlarına göre *sülüs hisse* (1/3) ve *sülüsân hisse* (2/3) şeklinde nitelendirilmişlerdir. Dersiâmlara yıllık aynî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1254/1839 senesinde Seyyid Mehmed Said Efendi'ye 400 kuruş değerinde 40 kile buğday,[1296] 1279/1863 yılında *sülüsân hisse-i dersi'âm* Seyyid Mehmed Râsih Efendi'ye 240 kuruş değerinde 20 kile buğday aynî olarak tahsis edilmiştir.[1297]

[1295] Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/185.
[1296] *BŞS*, C 92, 24a.
[1297] BOA, *EV.d*, No.18242, 3a.

i. Nakîb

Nakîb bir grubun başkanı, bunun vekili yahut temsilcisi gibi anlamlara gelmektedir.[1298] Vakfiyede sadece imâret için görevlendirilmiş iki nakîbden söz edilmiştir.[1299] Fakat 1017-1024/1609-1615 ve 1032/1623 yılları hariç 1000-1078/1592-1668 sürecini kapsayan vakıf muhasebe defterlerindeki cami görevlileri arasında *nakîbhân, nakîb-i Cuma, nakîb-i salâ* ve *nakîb-i müezzin* ifadelerine rastlanmıştır. Bu görevleri icra eden mevcut yıllardaki kişiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 49: Murâdiye Camii Nakîbleri

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	(Mevlâna) Kadri (Çelebi)	2 akçe *(nakîbhân)*	1592, 1606, 1617
2.	İsimsiz	2 akçe *(nakîb-i cuma)*	1608-1609
3.	Yunus	2 akçe *(nakîbhân)*	1619
4.	(Hacı) Kasım (Mustafa)	2 akçe *(nakîbhân)*	1622, 1628-1641
5.	Ahmed	1 akçe *(nakîb-i sala)*	1638
6.	Diğer Ahmed	1 akçe *(nakîb-i müezzin)*	1638
7.	İsimsiz	2 akçe *(nakîbhân)*	1642
8.	Mahmud	2 akçe *(nakîbhân)*	1668-1671

Tabloya göre 2 kişinin ismi bilinmemekle birlikte toplam 8 nakîb tespit edilmiştir. Nakîbhânlar ve nakîb-i Cuma günlük ikişer akçe, nakîb-i salâ ve nakîb-i müezzin ise birer akçe maaş almıştır. Mevcut yıllarda sadece birer nakîb görevlendirilmişken 1047/1638 senesinde 3 nakîb vazife yapmıştır. Ayrıca Hacı Kasım Mustafa yaklaşık 20 sene ile en uzun süre görev yapan nakîbhân olmuştur.

j. Sirâcî

Sirâc Arapça bir kelime olup kandil ve mum gibi anlamlara gelmektedir. O dönemlerde vakıf binalarının aydınlatılmasında kandil ve mum kullanıldığı için bu vazifeyi yapan kişiler de sirâcî olarak adlandırılmıştır.[1300] Aydınlatma işlerinden sorumlu kişi vakfiyenin Arapça suretinde sirâcî[1301] olarak geçerken Osmanlıca tercüme suretinde çerağa hizmet eden kimse olarak tanımlanmış ve kendisine günlük 2 akçe tahsis edilmiştir.[1302]

[1298] Gülgün Uyar, "Nakîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/321-322.
[1299] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.
[1300] Pakalın, "siracî", 3/237.
[1301] VGMA, *VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 229.
[1302] *"...çerâğa hidmet iden kimseye iki akçe verile."* Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

Muhasebe defterlerine göre 1000-1078/1592-1668 sürecinde 1026/1617 senesi hariç camide aydınlatma vazifesi için her yıl tek kişi görevlendirilmişken sirâcî sayısı 1251/1836 yılında 3'e ve 1262/1846 yılında 4'e çıkarılmıştır. 1263-1279/1847-1863 sürecinde ise üçer sirâcî vazife yapmıştır. Muhasebe defterlerinden camide vazife yaptığı bilgisine ulaşılan sirâcîler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 50: Murâdiye Camii Sirâcîleri

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 1 kişi 2 akçe (günlük)			
1.	Mervan	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1592-1600
2.	Mehmed (b. Mervan)	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1601-1606
3.	İsimsiz	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1608-1613
4.	Mehmed (Perviz)	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1614-1615
5.	Kasım	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1619
6.	Mehmed b. Seyyidî	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1622
7.	İsimsiz	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1623
8.	Mehmed Müfit	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1624
9.	Mehmed	4 akçe *(sirâcî ve kayyım)* 4 akçe	1628, 1630 1629
10.	Mahmud	3 akçe	1633
11.	Osman Dede	3 akçe	1635-1636
12.	Mehmed ve İbrahim	15 akçe *(sirâc-ı minâre ve muarrif)*	1836
13.	Mehmed Nuri Halife	4 akçe *(îkâd-ı kanâdîl)*	1836
14.	Fazlullah (Fazıl) Dede	4 akçe 6 akçe 4 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1637, 1639 1638 1640
15.	Hızır Mustafa	4 akçe	1641
16.	İsimsiz	6 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1642
17.	Hasan	6 akçe *(sirâcî ve kayyım)*	1668-1671
18.	Mustafa Molla	8 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1836, 1839-1863
19.	İbrahim	14 akçe *(sirâc-ı minâre ve muarrif)* 15 akçe *(sirâc-ı minâre ve muarrif)* 12,5 akçe *(sirâc-ı minâre ve muarrif)*	1839 1840-1861 1863
20.	Mehmed (Emin) Molla	6 akçe	1839-1863
21.	Mustafa Efendi	8,5 akçe *(sirâcî ve cüzhân)*	1846-1853
22.	(Mustafa Efendi evladı) Abdurrahman ve Mehmed	5,5 akçe *(sirâcî ve cüzhân)* 8,5 akçe *(sirâcî ve cüzhân)*	1855-1856, 1861-1863 1857-1859

Tabloya göre 24 sirâcî tespit edilmiş ve bunlardan 3 tanesinin ismi belirtilmemiştir. Bazı senelerde ise tek maaş altında iki kişi çalışmıştır. Sirâcî görevinin yalnız başına icra edildiği yıl sayısı az olup daha çok kayyım, muarrif ve cüzhân vazifeleriyle birlikte yapıldığı, günlük maaşın da buna paralel olarak 3-15 akçe arasında değiştiği görülmektedir. En düşük maaşı (3 akçe) yalnız sirâcî vazifesini gören Osman Dede ve Mahmud adlı zat, en yüksek maaşı (15 akçe) ise sirâc-ı minâre ve muarrif olarak çalışan İbrahim almıştır. Mustafa Molla ise 26 yıllık çalışma süresiyle camideki en kıdemli sirâcî olmuştur.

k. Kayyım

Camideki temizlik, düzen ve eşyaların korunmasından sorumlu kişi kayyım olarak isimlendirilmiştir.[1303] Vakfiyede mütevelli yardımcısı anlamında bir kayyım ifadesi geçmekte ve camideki temizlik için ferrâş adında bir görevli tayin edildiğinden bahsedilmektedir. Muhasebe defterlerine baktığımızda 994-1050/1586-1641 yılları arasında camide tek kayyım görevli iken 1251/1836 yılında kayyım sayısı üçe çıkmıştır. 1254-1272/1839-1856 sürecinde iki ve 1273-1279/1857-1863 sürecinde bir kayyım kadrosu açılmıştır. 1038-1042/1629-1633, 1046-1049/1637-1640 ve 1078-1081/1668-1671 zaman dilimlerinde ise camide kayyım unvanlı bir görevliye rastlanmamıştır. Camide görev yaptığı tespit edilen kayyımlar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 51: Murâdiye Camii Kayyımları

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mervan	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1592-1600
2.	Mehmed (b. Mervan)	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1601-1606
3.	İsimsiz	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1608-1613
4.	Mehmed (Perviz)	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1614-1615
5.	Osman	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1617
6.	Kasım	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1619
7.	Mehmed b. Seyyidî	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1622
8.	İsimsiz	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1623
9.	Mehmed Müfit	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1624
10.	Mehmed	4 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1628, 1630
11.	Mevlâna Abdullah Efendi	10 akçe	1635-1636
12.	İsimsiz	6 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1642
13.	Hasan	6 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1668-1671
14.	Mustafa (Molla)	8 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1836, 1839-1863
15.	Mehmed Emin	6 akçe *(def'a kayyım-ı minâre)*	1836
16.	Ahmed Kelim	6 akçe *(kayyım-ı minâre)* 6 akçe *(rub'-ı hisse-i kayyım)*	1836 1839-1856

Tabloya bakıldığında maaşı 4-10 akçe arasında değişen bu görevin çoğunlukla sirâcîlikle birlikte icra edildiğini görmekteyiz. 1251/1836 yılında kayyım ve sirâcî vazifesi dışında minare için ayrıca 2 kayyım kadrosu tahsis edilmiştir. 1254-1271/1839-1856 sürecini kapsayan yıllarda ise, günlük 6 akçe maaşla ¼ hisseli kayyım ataması yapılmıştır ki bundan normal kayyım maaşının 24 akçeye çıktığını anlıyoruz. Özellikle 19. yüzyılda kayyımlar için senelik aynî veya nakdî ödemeler tahsis edilmiştir. Örneğin 1251/1836 yılında minare kayyımı Ahmed Kelim'e 10 kile buğday bedeli olarak 60 kuruş ödenirken

[1303] Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*,153.

diğer görevli Mehmed Emin'e 180 kuruş değerinde 20 kile buğday verilmiştir.[1304] Ayrıca mevcut yıllarda en kıdemli kayyım yaklaşık 25 yıllık vazifesiyle Mustafa Molla olmuştur.

l. Ferrâş

Caminin temizliği ile halı, kilim ve hasır gibi sergilerinin döşenmesinden sorumlu kişi ferrâş olarak adlandırılmıştır.[1305] Vakfiyede cami görevlileri arasında günlük 2 akçe maaşlı bir ferrâş kadrosundan bahsedilmiştir. Muhasebe defterlerine baktığımızda 1026/1617 senesinde tek, 1251-1259/1836-1843 yılları arasında 3 ve 1262-1279/1846-1863 sürecinde ise 2 ferrâş görevlendirilmiştir. 18. yüzyıldan önce camide sadece bir yıl ferrâş kadrosunun olması diğer yıllarda bu görevin imâretteki ferrâş veya camideki kayyım tarafından üstlenilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Mevcut senelerde tespit edilen ferrâşlar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 52: Murâdiye Camii Ferâşları

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 1 kişi 2 akçe (günlük)			
1.	Osman	4 akçe *(ferrâş ve kayyım)*	1617
2.	Mustafa (Halife)	7,5 akçe 8,5 akçe *(ferrâş ve cüzhân)*	1836 1839-1843
3.	Mustafa (Efendi)	2 akçe 5 akçe	1836, 1839-1863 1861
4.	Hüseyin Kazım	2 akçe 6 akçe *(ferrâş-ı avlu-yı câmi')*	1836 1839-1846
5.	Seyyid Mehmed (Emin) b. (Hacı) Mustafa	6 akçe *(ferrâş-ı avlu-yı câmi')*	1847-1863

Tabloya göre ferrâş bazı senelerde kayyım ve cüzhân gibi vazifeleri de icra etmiş ve maaşı 2-8,5 akçe arasında seyretmiştir. Ayrıca ferrâş için yıllık aynî ve nakdî ödemeler yapılmıştır. Nitekim 1251/1836 yılında Mustafa Halife'ye 30 kile buğday aynî olarak, 40 kile buğday bedeli 200 kuruş ise nakdî olarak ödenmiştir.[1306] 1251-1279/1836-1863 yılları arasında cami bahçesinin temizliği için ayrı bir ferrâş kadrosu tahsis edilmiştir. Mustafa Efendi yaklaşık 25 yıllık görev süresiyle en kıdemli ferrâş olmuştur.

[1304] BOA, *EV.d*, No. 10122, 4a-4b.
[1305] Pakalın, "ferraş", 1/608.
[1306] BOA, *EV.d*, No. 10122, 4a.

m. Bevvâb

Caminin kapısını açıp kapatmakla vazifelendirilen bevvâb için vakfiyede salih olma şartı koşularak kendisine günlük 2 akçe maaş tahsis edilmiştir.[1307] Muhasebe defterlerinde ise cami kadrosu içinde sadece 1031/1622 yılında günlük 4 akçe maaşla görev yapmış İbrahim adlı bir zata rastlanmıştır. [1308]

n. Destârî

Destâr Farsça bir kelime olup takke ve fes gibi erkeklerin başlarına giydiği şeyler üzerine sarılan sarık ve tülbent anlamına gelmekte, sarık işiyle meşgul kişiler de destârî olarak isimlendirilmekteydi.[1309] Vakfiyede böyle bir görevliden söz edilmemiş olmasına rağmen 1026-1040/1617-1630 ve 1254-1269/1839-1853 süreçlerindeki muhasebe kayıtlarında cami kadrosu arasında destârî olarak vazifelendirilmiş kişilere rastlanmıştır. Türbe görevlileri arasında olması gereken bir vazifenin cami görevlileri arasına da dâhil edilmesi cami kadrosu veya cemaatine ait sarıkların bunlar tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 53: Murâdiye Camii Destârîleri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mehmed	4 akçe	1617-1619
2.	İsimsiz	4 akçe	1623
3.	İbrahim	4 akçe	1624-1630
4.	Hacı Mehmed Said Molla	2 akçe *(nısf-ı destârî)*	1839-1863

Tabloya göre mevcut yıllarda toplam 4 destârî tespit edilmiş fakat bir tanesinin ismi belirtilmemiştir. Destârînin günlük maaşı 4 akçe iken 1254-1279/1839-1863 sürecinde Hacı Mehmed Said Molla nısf-ı destârî olarak günlük 2 akçe miktarındaki yarım maaşla hizmet eden en kıdemli zat olmuştur.

o. Okuyucular

Sultan II. Murad, camide Kur'ân-ı Kerîm okumak üzere hâfız ve mücevvid olan 30 kişi vazifelendirmiştir. Bu zatların her sabah camide hazır bulunup tecvid ve tertil ile birer

[1307] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.
[1308] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 122.
[1309] Devellioğlu, "destârî", 202.

cüz okuyarak sevabını kendisine bağışlamalarını, maaş olarak da baş hâfıza günlük 3 akçe ve diğerlerine de ikişer akçe verilmesini, ayrıca her birine senelik dörder müd buğday tahsisatı yapılmasını şart koşmuştur.[1310] Fakat anlaşılan o ki vakfiyede adı geçen bu hâfız grubu zamanla cami ve türbelerde farklı isimler altında görevlendirilmişlerdir. Vakfiyede olmayıp vakıf muhasebe kayıtlarındaki cami görevlileri arasında zikredilen bu vazifeler tarafımızca okuyucular başlığı altında ele alınmış ve bunlar hakkında elde edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 54: Murâdiye Camii Okuyucuları

Cüzhân			
Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük/Aylık)**	**Görev Yılı (Miladî)**
1.	İsimsiz (4 kişi)	65 akçe (aylık)	1586
2.	Hüseyin	20 akçe (aylık) 3 akçe	1592-1597 1600-1601
3.	Hasan	15 akçe (aylık) 3 akçe	1592-1595 1600-1601
4.	Mustafa	15 akçe (aylık) 3 akçe	1592-1597 1600
	Mustafa	8 akçe	1592-1595
5.	Hüseyin	15 akçe (aylık) 3 akçe	1597 1601
6.	Mervan	15 akçe (aylık) 3 akçe	1592-1597 1600-1601
7.	Abdi	1 akçe	1605
8.	Kadri (Çelebi)	1 akçe	1605-1023
9.	Muhyiddin	1 akçe	1605
10.	Mehmed Hasan	1 akçe	1606-1609, 1611-1614
11.	Mervan (b. Abdi)	1 akçe	1606-1615
12.	(Hacı) Abdüllatif	1 akçe	1606-1615
13.	Mehmed (Çelebi)	1 akçe	1608, 1610
14.	Bedri	1 akçe	1615
15.	Mehmed Hüseyin	1 akçe	1615
16.	Mevlâna Kadri	1 akçe	1617
17.	Yunus	1 akçe	1617-1630, 1635-1636, 1638
18.	Ahmed	1 akçe	1617-1629, 1630-1636
19.	Hasan (Çelebi)	1 akçe	1617-1629, 1633-1638
20.	Ahmed b. Süleyman	1 akçe	1619-1624, 1629
21.	Kasım Mustafa	1 akçe	1619-1622,1630, 1638
22.	İsimsiz (4 kişi)	4 akçe	1623

[1310] *"…ve zâviye-i mezbûrede otuz hâfız ve mücevvid kimseler her gün vakt-i subhda hâzır olub Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân-ı 'Azîm'den otuz cüzünden her bir mushafa bakıb sür'at ve ta'cîl etmeyüb tecvîd ve tertille bir cüzü okuyalar… eczâ-i şerîf tilâvet eden kurraya her gün iki akçe ve her sene dört müd buğdây verile ve reîsine üç akçe verile…*" Bkz. VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

23.	Hasan	2 akçe	1624
24.	Ahmed b. Şaban	1 akçe	1628
25.	(Mevlâna) Süleyman	1 akçe	1630-1636, 1638
26.	Hasan Mahmud	1 akçe	1630
27.	(Mevlâna) Ahmed	1 akçe	1633-1636
28.	Hüsam	1 akçe	1633
29.	Kasım	1 akçe	1624, 1628,1629,1635, 1638
30.	İsimsiz (6 kişi)	6 akçe	1637, 1639-1642
31.	Mevlâna Abdullah	10 akçe	1639
32.	Abdüsselam Halife	14 akçe	1836
33.	Seyyid İbrahim Edhem	10 akçe	1836
34.	Çukadarzâde Mehmed Said Halîfe	6 akçe *(cüzhân ve nâzır-ı imâret)*	1836
35.	Seyyid Mehmed Tahir Efendi	9 akçe *(cüzhân ve türbedâr)*	1839-1848
36.	Hacı Mehmed Rıfat Efendi	43 akçe *(cüzhân, imam-ı evvel, müezzin)*	1839-1848, 1851, 1853-1863
37.	Mehmed Arif Efendi	60 akçe *(cüzhân ve nısf-ı hitâbet)*	1839
38.	Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	25,5 akçe *(cüzhân ve müezzin)* 30,5 akçe *(cüzhân, müezzin ve vekilharç)*	1839-1854, 1857, 1861-1863 1858-1859
39.	Hacı Salih	8 akçe *(cüzhân ve habbâz-ı sânî)* 24 akçe *(cüzhân ve habbâz-ı sânî)*	1839 1840
40.	Mustafa	8,5 akçe *(cüzhân ve ferrâş)*	1839-1843
41.	Abdülaziz Efendi	52 akçe *(cüzhân, müezzin ve şeyh-i imâret)* 47 akçe *(cüzhân, müezzin ve şeyh-i imâret)* 45 akçe *(cüzhân, müezzin ve şeyh-i imâret)*	1839-1840 1841-1858 1859-1863
42.	Hacı Mehmed Tahir Efendi	24 akçe *(cüzhân, müezzin, hammâl-ı gûşt)* 15 akçe *(cüzhân, müezzin, hammâl-ı gûşt)* 15 akçe *(cüzhân, hammâl-ı gûşt ve sair)* 5 akçe *(cüzhân, hammâl-ı gûşt ve sair)*	1839-1840 1841-1853 1854-1861 1863
43.	Mehmed Said Molla	6 akçe *(cüzhân ve nâzır-ı imâret)*	1839-1843
44.	Mehmed Efendi	4 akçe	1840
45.	Mehmed Nuri Molla	4 akçe	1840-1843
46.	Berdekzâde Hâfız İbrahim	11,5 akçe *(cüzhân ve kileci)*	1840-1853
47.	Mehmed Efendi	4 akçe 2 akçe	1840-1842 1843-1853
48.	Osman (Efendi)	9 akçe	1840-1847
49.	Hacı Salih Ağa	8 akçe *(cüzhân, müezzin ve habbâz-ı sânî)*	1843-1856
50.	Mustafa Efendi	8,5 akçe *(cüzhân ve sirâcî)*	1846-1854
51.	Hâfız Ahmed	4 akçe	1846-1854
52.	Mehmed Said Molla ve Mehmed Bahaeddin Molla	6 akçe *(cüzhân ve nâzır-ı imâret)*	1846-1856
53.	Osmanzâde Osman Efendi	9 akçe	1848-1852
54.	Kübliyelizâde Osman Efendi	9 akçe *(cüzhân)* 9 akçe *(cüzhân ve naathân)*	1853-1859 1861-1863
55.	Mehmed Ata ve Mehmed Nuri Efendiler	43,5 akçe *(cüzhân ve mustahfâz-ı türbe)*	1850-1851
56.	Mehmed Nuri ve Hamdi Efendiler	27,5 akçe *(cüzhân ve mustahfâz-ı türbe)*	1852-1856
57.	Mehmed Nuri Efendi	16 akçe *(cüzhân, naathân ve mustahfâz-ı türbe)*	1857-1863
58.	İbrahim b. Osman	9 akçe *(cüzhân ve türbedâr)*	1850-1863
59.	Mehmed Efendi	6 akçe *(cüzhân ve müezzin)*	1852-1853

60.	Âmâ Hâfız Ahmed Efendi	2 akçe *(nısf-ı hisse-i cüzhân ve naathân)* 4 akçe *(cüzhân ve naathân)*	1851-1857 1858-1863
61.	Seyyid Abdüsselam Efendi	10 akçe *(cüzhân, mushafhân ve ihlashân)*	1854-1863
62.	Mehmed Molla	8 akçe *(cüzhân, müezzin ve habbâz-ı sânî)*	1857-1863
63.	(Mustafa Efendi evladı) Abdurrahman ve Mehmed	5,5 akçe *(cüzhân ve sirâci)* 8,5 akçe *(cüzhân ve sirâci)*	1855-1856, 1861-1863 1857-1859
64.	Hâfız İbrahim ve Ali Efendi	11,5 akçe *(cüzhân ve kileci)*	1854
65.	Hâfız İbrahim Efendi	11,5 akçe *(cüzhân ve kileci)* 6 akçe *(cüzhân ve kileci)*	1855-1859 1861-1863
66.	Asitâneli Mehmed Efendi	2 akçe	1854-1863
İhlashân			
67.	Osman Ali	2 akçe	1617
68.	Mustafa Mehmed	2 akçe	1622
69.	Mustafa Hasan	2 akçe	1624, 1638-1640, 1642
70.	Hasan	2 akçe	1628
71.	Mehmed Halim	2 akçe	1633
72.	(Hacı) Kasım (Mustafa)	2 akçe	1635-1636, 1638-1641
73.	İsmail Efendi	2 akçe	1635-1636, 1642
74.	Mustafa	2 akçe	1637, 1641-1642
75.	İsmail Çelebi	2 akçe	1639-1640
76.	Şakir	5 akçe	1642
77.	Mustafa	3 akçe	1668-1671
78.	Ahmed	5 akçe	1668-1671
79.	Ahmed	15 akçe	1668-1671
80.	Hasan	10 akçe	1668-1671
81.	İsmail	8 akçe	1668-1671
82.	Abdurrahman	5 akçe	1668-1671
83.	Mehmed Efendi	4 akçe	1839
84.	Seyyid Abdüsselam Efendi	10 akçe *(cüzhân, mushafhân ve ihlashân)*	1854-1863
Enâmhân			
85.	(Hacı) Kasım (Mustafa)	3 akçe	1628, 1630-1642
86.	Mehmed	3 akçe	1668-1671
87.	Mustafa	5 akçe	1668-1671
Tebârekehân			
88.	Nuri	2 akçe	1628,1630
89.	Yunus (Çelebi)	2 akçe	1633-1641
90.	Ali	2 akçe	1668-1671
Mushafhân			
91.	(Mevlâna) Hızır (Ahmed)	2 akçe	1628, 1630-1637, 1639-1641
92.	Seyyid Abdüsselam Efendi	10 akçe *(cüzhân, mushafhân ve ihlashân)*	1854-1861
Şeyhü'l-kurrâ			
93.	Abdurrahman Efendi	15 akçe *(şeyhü'l-kurrâ)*	1839-1856
94.	Hâfız Hasan Efendi	15 akçe *(şeyhü'l-kurrâ)* 5 akçe *(şeyhü'l-kurrâ)*	1857-1861 1863
Devirhân			
95.	Piri[1311]	15 akçe (aylık)	1542

[1311] *BŞS,* A 39, 4a.

96.	Ferhat[1312]	15 akçe (aylık)	1543
97.	İsimsiz	1 akçe *(devirhân ve habbâz)*	1839
97.	Abbas	1 akçe 2 akçe	1840-1848 1850-1854
98.	Hacı Ali	1 akçe	1854-1863
99.	Muharrem b. Mehmed[1313]	0,5 akçe	
Hatimhân			
100.	Mustafa	2 akçe	1633
101,	Abdullah (Efendi)	10 akçe 3 akçe	1641 1642
Fetihhân			
102.	Süleyman	10 akçe	1668-1671
103.	Mustafa	5 akçe	1668-1671
Asrhân			
104.	Ahmed	5 akçe	1668-1671
Naathân			
105.	Kadri	2 akçe	1614-1615
106.	Âma Hâfız Ahmed Efendi	2 akçe *(naathân ve nısf-ı cüzhân)* 4 akçe *(naathân ve nısf-ı cüzhân)*	1851-1852 1858-1863
107.	Mehmed Nuri Efendi	16 akçe *(naathân, cüzhân ve mustahfâz-ı türbe)*	1857-1863
108.	Kübliyelizâde Osman Efendi	9 akçe *(naathân ve cüzhân)*	1861,1863

Tabloda görüldüğü gibi camide vazife yaptığını tespit ettiğimiz okuyucuların sayısı yüzün üzerinde olup bunlar *cüzhân*, *ihlashân, enâmhân, tebârekehân, mushafhân, şeyhü'l-kurrâ, devirhân, ammehân, fetihhân, asrhân* ve *naathân* olmak üzere 11 başlık altında ele alınmıştır. Camide belli zamanlarda Kur'ân-ı Kerîm'den cüz okuyanlar *cüzhân* olarak isimlendirilmiş ve 994-1279/1586-1863 yılları arasında bu görevde bulunan toplam 63 kişinin adına ulaşılmıştır. Bazı yıllarda ise cüzhânların isimleri kaydedilmemiştir. Cüzhân sayısı 16. ve 17. yüzyıllarda 4-7 arasında seyrederken, 1251/1836 yılında 3'e düşmüş ve sonraki dönemlerde artış kaydederek 1279/1863 yılında 14'e kadar yükselmiştir. 16. yüzyılda cüzhân maaşları aylık olarak hesaplanırken 17. yüzyılda günlük olarak verilmiş ve miktarı 1-10 akçe arasında değişmiştir. 1251/1836 yılından itibaren ise cüzhânlık çoğunlukla *nâzır-ı imâret, nısf-ı hitâbet, türbedâr, imam, müezzin, vekilharç, habbâz, ferrâş, şeyh-i imâret, hammâl-ı guşt, kileci, sirâcî, mustahfâz-ı türbe, naathân, mushafhân* ve *ihlashân* gibi vazifelerle birlikte de icra edilmeye başlanmış ve buna paralel olarak maaşlar da farklılık göstermiştir. Cüzhânlara senelik aynî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1251/1836 yılında cüzhân Seyyid İbrahim Edhem'e senelik 90

[1312] *BŞS,* A 39, 4a.
[1313] *BŞS,* A 145, 11b.

kuruş değerinde 10 kile buğday,[1314] 1274/1858 yılında ise Kübliyelizâde Osman Efendi'ye 1.080 kuruş değerinde 60 kile buğday verilmiştir.[1315] Abdülaziz Efendi mevcut yıllarda yaklaşık 25 senelik vazifesiyle en kıdemli cüzhân olmuştur.

Belirli zamanlarda ve belirli sayıda İhlâs Suresi'ni okuyanlar ihlashân olarak adlandırılmış olup 1026-1272/1617-1863 sürecinde bu vazifeyi yapmış toplam 18 zatın ismi, maaşları ve görev yılları tespit edilmiştir. İhlashânların sayısı 1-6 arasında değişirken günlük maaşları da 2-15 akçe arasında seyretmiştir. Seyyid Abdüsselam Efendi 1270-1279/1854-1863 yılları arasında ihlashân, cüzhân ve mushafhân olarak yaklaşık 10 yıl vazife yapmıştır. Kendisine yıllık aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1279/1863 senesinde 300 kuruş değerinde 25 kile buğday ve 15 kile buğday bedeli olan 60 kuruş tahsis edilmiştir.[1316]

Belirli zamanlarda ve belirli sayıda Enâm Suresi'ni okuyanlar enâmhân olarak adlandırılmış ve 1037-1081/1628-1671 yılları arasında camide bu vazifeyi yapmış 3 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan ilki olan Kasım 3 akçe yevmiye ile yaklaşık 14 yıl, Mehmed 3 akçe ve Mustafa ise 5 akçe ile aynı dönemlerde üçer yıl vazife yapmışlardır. Belirli zaman ve sayıda Mülk Suresi'ni okuyanlar tebârekehân olarak isimlendirilmiş ve camide günlük ikişer akçe maaşla bu vazifeyi yapmış 3 kişiye ulaşılmıştır. İlk olarak Nuri 1037/1628 ve 1040/1630 yıllarında, Yunus 1042-1050/1633-1641 sürecinde yaklaşık 9 yıl ve Ali ise 1668-1671/1078-1081 döneminde 3 yıl çalışmıştır.

Camide belirli zamanlarda Kur'ân-ı Kerîm okuyanlar mushafhân olarak isimlendirilmiş ve bu görevi yapmış iki zata ulaşılmıştır. Bunlardan biri 2 akçe maaşla 1037-1050/1628-1641 yılları arasında çalışan Mevlâna Hızır'dır. Diğeri de 10 akçe maaşla 1270-1277/1854-1861 sürecinde mushafhânlık yanında cüzhân ve ihlashân da olan Seyyid Abdüsselam Efendi'dir ki kendisine yıllık aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1273/1857 senesinde 450 kuruş değerinde 25 kile buğday ve 15 kile buğday bedeli olarak 60 kuruş verilmiştir.[1317]

[1314] BOA, *EV.d*, No. 10122, 5a.
[1315] BOA, *EV.d*, No. 16472, 2b.
[1316] BOA, *EV.d*, No. 18242, 3a.
[1317] BOA, *EV.d*, No. 16096, 3b.

Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde uzman olup bu alanda öğretim yapan kişiler *şeyhü'l-kurrâ* olarak isimlendirilmiş[1318] ve bu vazifede bulunmuş iki âlim tespit edilmiştir. Bunlardan Abdurrahman Efendi 1254-1272/1839-1856 yılları arasında günlük 15 akçe ile Hâfız Hasan Efendi 1273-1277/1857-1861 sürecinde 15 akçe ve 1279/1863'de ise 5 akçe yevmiye ile görevini icra etmiştir.

Camide ayda bir hatim yapacak şekilde Kur'ân-ı Kerîm okuyanlar *devirhân* olarak isimlendirilmiş ve bu vazifede bulunan 3 kişi hakkında bilgiye ulaşılmıştır. 1254/1839 yılında 1 akçe yevmiye ile görev yapan zatın ismi belirtilmemiş olup devirhânlık ve habbâzlık vazifelerini birlikte icra etmiştir. Ertesi yıl göreve gelen Abbas 1840-1848/1256-1264 sürecinde 1 akçe, 1266-1270/1850-1854 sürecinde ise 2 akçe günlükle çalışmışken Hacı Ali 1270-1279/1854-1863 süresince günlük 1 akçe maaşla vazife yapmıştır. Camide belirli zamanlarda ve sayıda hatim yapmak üzere hatimhân görevlendirilmiş ve bu vazifeyi yapmış 2 zat tespit edilmiştir. Bunlardan biri 1042/1633 senesinde 3 akçe yevmiye alan Mustafa, diğeri ise 1050/1641'de 10 akçe ve 1051/1642'de 3 akçe yevmiye ile çalışan Abdullah Efendi'dir.

1078-1081/1668-1671 yılları arasında belirli zamanlarda ve sayıda Fetih Suresi'ni okumak üzere 2 fetihhân ve Asr Suresi'ni okumak üzere de 1 asrhân görevlendirilmiştir. Süleyman 10 akçe ve Mustafa 5 akçe yevmiye ile fetihhân olmuşken Ahmed adlı zat 5 akçe ile asrhân vazifesi görmüştür. Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.v.) övmek üzere yazılan naatları okumak üzere *naathân* görevlendirmesi de yapılmıştır. Bu kapsamda karşımıza çıkan ilk kişi 1023-1024/1614-1615 yıllarında günlük 2 akçe maaşla Kadri adındaki zat olmuştur. 1267-1268/1851-1852'de 2 akçe, 1274-1279/1858-1863 sürecinde ise 4 akçe maaşla naathân ve nısf-ı cüzhân olarak Âmâ Hâfız Ahmed Efendi, 1273-1279/1857-1863 yılları arasında 16 akçe maaşla naathân, cüzhân ve mustahfâz-ı türbe olarak Mehmed Nuri Efendi ve 1277-1279/1861-1863 dönemlerinde ise 9 akçe maaşla Kübliyelizâde Osman Efendi vazife yapmıştır. 19. yüzyılda bu görevi icra edenlere aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1268/1852 senesinde Hâfız

[1318] Recep Akakuş, "Reîsülkurra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/545.

Ahmed Efendi'ye 127,5 kuruş değerinde 10 kile buğday aynî ve 20 kile buğday bedeli olan 130 kuruş nakdî ödeme yapılmıştır.[1319]

p. Diğerleri

Cami görevlileri arasında *zevâide* ve *sâ'î* olarak ifade edilen iki görevliye daha rastlanmış olup bunların vazifeleri tam olarak tespit edilememiştir. Bu kapsamda 1017-1021/1609-1612 sürecinde 2 akçe yevmiye ile ismi belirtilmemiş bir zevâide ve 1037/1628, 1042-1050/1633-1641 yıllarında ise 3 akçe yevmiye ile (Mevlâna) Mustafa Abdullah adında bir sâ'î görev yapmıştır.

2. Medrese Görevlileri

Vâkıf inşa ettirdiği medresesindeki eğitim-öğretim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bazı görevliler tayin etmiş ve hatta talebeler de medrese personeli arasına dâhil edilmiştir. Bu bağlamda vakfiyede birer müderris, muîd ve bevvâb ile 14 talebenin nakdî-aynî maaşlarına ve kendilerinde aranan vasıflara yer verilmiştir. 994-1051/1586-1642 sürecindeki muhasebe defterlerinde medrese kadrosu *cemâ'at-i medrese-i ma'mûre* başlığı altında sıralanmış ve her birine verilen günlük ve yıllık maaşlar belirtilmiştir. 1071-1135/1661-1723 sürecindeki icmâlî muhasebe defterlerinde ise yine aynı başlık altında sadece personelin toplam günlük (102 akçe) ve yıllık (36.720 akçe) maaşlarına yer verilmiştir. Aşağıdaki tabloda medresedeki görevli sayısının bazı yıllara göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 55: Medrese Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı

Muhasebe Dönemi	833/1430	994/1582	1016/1608	1018/1610	1024/1615	1031/1622	1042/1633	1046/1637	1049/1640	1050/1641	1051/1642
Müderris	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Muid	1	2	1	2	2	2	1	2	1	2	2
Talebe	14	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Bevvâb	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Toplam	**17**	**19**	**18**	**19**	**19**	**19**	**18**	**19**	**18**	**19**	**19**

Tabloya baktığımızda kuruluşundan 17. yüzyıl ortalarına dek medresedeki müderris ve bevvâb sayısının değişmediği fakat vakfiyede 14 olarak belirlenen talebe sayısının

[1319] BOA, *EV.d*, No. 14722, 6b.

muhasebe defterlerinde 15'e, muîd sayısının da bazı senelerde 2'ye çıktığı görülmektedir. Buna bağlı olarak medresedeki toplam personel sayısı 18-19 bandında seyretmiştir.

a. Müderris

Arapça ders kelimesiyle aynı kökten türemiş olan müderris, medresede talebelere ders veren[1320] yani eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten hocalara denmekteydi. Müderris aynı zamanda görevli olduğu medresenin idarecisi konumunda olup mütevellinin medresedeki yardımcısı olarak da nitelendirilebilir. Müderris hakkında ilk elden bilgiye vakfiyeden ulaşmaktayız. Buna göre Sultan II. Murad; medresesinde temiz, takva ehli, şer'î ve aklî ilimlere vâkıf, müşkül durumları ve şüpheleri ortadan kaldırmaya muktedir, rivâyet ve dirâyet bakımından itimat edilir nitelikte bir müderrisin talebelere ders vermesini şart koşmuştur. Maaş olarak müderrise 20 akçe yevmiye ile Salihler Köyü gelirinin tamamı tahsis edilmiştir.[1321] Gerek vakfın muhasebe defterleri ve Bursa Şer'iyye Sicilleri'nden gerekse müderrislerin hayatlarını kaleme alan bazı eserlerden[1322] Murâdiye Medresesi'nde görev yapmış bazı müderrislerin isimleri, aldıkları maaşlar ve vazifede oldukları yıllar tespit edilmiştir.

Tablo 56: Murâdiye Medresesi Müderrisleri

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 1 kişi, 20 akçe (günlük), Salihler Köyü gelirinin tamamı (yıllık)			
1.	Karaca Ahmed Efendi (Şemseddin Ahmed)		1450'den önce
2.	Mehmed Zeyrek Efendi (Molla Zeyrek)		1474 öncesi
3.	(Hacı Hasanzâde) Mehmed b. Mustafa		1481 öncesi
4.	Muslihiddin Mustafa Efendi		Fatih devri
5.	Alâaddin Ali et-Tûsî	50 akçe	Fatih devri
6.	Mehmed b. Yenlik (Molla Vildan)		Fatih devri
7.	(Fenarizâde) Alâaddin Ali b. Yusuf	60 akçe	1487

[1320] Nebi Bozkurt, "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/465.

[1321] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

[1322] *BŞS,* A 45, 45b; B 26, 127a; B 103, 2a; B 112, 2a; BOA, *BEO,* No. 3375, Gömlek No. 253121; *A.DVNSMHM.d*, No. 2, Gömlek No. 1436, Bursa Kütüğü, 3/16; 1/138; Atâî Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hadâik fî Tekmileti'ş-Şakâik* (İstanbul:1851); Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri Hadâiku'ş-Şekâik*, haz. Abdulkadir Özcan (Bursa: Çağrı Yayınları, 1989); Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*; Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik,* haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017); İbrahim b. Ahmed el-Amâsi, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* haz. Gökhan Alp (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021); Donuk, *Türk Edebiyatı'nda Vefâyatnâme ve İsmail Beliğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı.* Müderrisler için ayrıca bkz. Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* 496-513; Hızlı, *Osmanlı Klasik Dönemi'nde Bursa Medreseleri,* 96-98.

8.	Kasım b. Yakub (Hatib Kasım)		II. Bayezid devri
9.	Lütfullah Tokâdi (Molla Lütfî)	60 akçe	1495 öncesi
10.	Ahmed Paşa b. Veliyüddin		1496 öncesi
11.	(Şeyhulislâm Efdalzâde) Hamidüddin Efendi	50 akçe	1502 öncesi
12.	Yakub b. Seyyidî Ali Efendi		1504
13.	Seyyidî el-Hamîdî Efendi		1506 öncesi
14.	Nureddin Hamza Efendi (Leys Çelebi)		1507 öncesi
15.	(Zeyrekzâde) Rükneddin Efendi		1512
16.	(Hatibzâde) İbrahim Efendi		1514 öncesi
17.	Tâcîzâde Sâdî (Çelebi)		1516 öncesi
18.	Abdülkadir b. Mahmud (Şeyhulislâm Kadri Efendi)		1519 öncesi
19.	Mehmed Şah b. Mehmed (Dâbbe Çelebi)		1519
20.	Mehmed b. Kutbeddin (Mîrim Kösesi)		1526
21.	Aklık Sinan		1528
22.	(İsrafilzâde) Fahreddin Efendi		1531
23.	Sinâneddin Yusuf b. Alâaddin (Yegânzâde Molla Sinan)		1538 öncesi
25.	Abdülkadir Efendi (Manav Abdi)		1538
26.	Yahya b. Nureddin (Emin Kösesi)		1539
27.	(Rûşenizâde) Nimetullah Efendi	60 akçe	1542
28.	Pîr Ahmed (Çelebi)		1543 öncesi
29.	(Köprücükzâde) Sinâneddin Yusuf Efendi		1544 öncesi
30.	Muslihiddin Mustafa Efendi (Niksârî)	80 akçe	1546
31.	Sâdeddib Sâdî Çelebi b. Şeyh Tâc Ahmed		1550 öncesi
32.	Kemal Çelebi		1550 öncesi
33.	Kara Çelebi		1550
34.	Mevlana Abdülcebbar Efendi	60 akçe	1551
35.	(Müeyyedzâde) Abdülvehhab Efendi	60 akçe	1558
36.	Taceddin İbrahim Efendi (Manav Taceddin)	60 akçe	1562
37.	İvaz Efendi (Manav İvaz)	60 akçe	1562
38.	Lütfullah Efendi (Kaba Lütfî)		1562
39.	(Akyazılı) Sinan Efendi		1568
40.	(Kepenekçizâde) Süleyman Efendi	60 akçe	1570
41.	(Samsunizâde) Mehmed b. Ahmed	60 akçe	1573
42.	Yakub Çelebi		1575
43.	Hüsam Efendi	60 akçe	1576
44.	Ayas Efendi		1578
45.	İbrahim Efendi		1579
46.	Bedreddin Efendi	60 akçe	1579
47.	Arac Seyyidî Efendi	60 akçe	1579
48.	Nurullah Efendi	60 akçe	1580
49.	Mustafa Çelebi		1580
50.	Seyyid Murtaza Efendi		1580
51.	Maruf Efendi	60 akçe	1583
52.	Sarı Muslihiddin Efendi		1584
53.	(Keçmirizâde) Yahya Efendi		1584
54.	(İmamzâde) Mehmed b. Mehmed		1584
55.	İsimsiz	60 akçe	1586
56.	İslâm Efendi	60 akçe	1590
57.	(Fenârîzâde) Mahmud b. Pîrî		1591
58.	Mevlâna Mahmud Efendi	50 akçe	1592
59.	Mehmed Efendi (Dokuz)		1593
60.	Mevlâna Muhyiddin Efendi	60 akçe	1595-1597

		100 akçe	1600-1605
61	Mevlâna Bedreddin Efendi	100 akçe	1606
62.	Mehmed Efendi		1607
63	İsimsiz	250 akçe	1608
64.	İsimsiz	150 akçe	1609-1622
65.	Yaverizâde Mehmed Efendi	60 akçe	1623-1625
66.	Dâvûd b. Bâyezîd		1626
67.	(Muîdzâde) Mehemmed Efendi	60 akçe	1627-1646
68.	(Kâbil-vücudzâde) Seyyid Mehemmed Efendi		1653
69.	Hâbilzâde Ömer Efendi		1660
70.	İsimsiz	60 akçe[1323]	1661-1671
71.	Abdurrahman Efendi		1674
72.	İsimsiz	60 akçe	1675
73.	Mustafa Efendi		1677
74.	Hafız Mehmed Efendi		1691'den önce
75.	(Fenârizâde) Seyyid İbrahim Efendi		1691
76.	İsimsiz	60 akçe	1699-1702
77.	(Çömezzâde) İsmail Efendi	60 akçe	1703-1708
78.	(Manavzâde) Mehmed Efendi	60 akçe	1712-1715
79.	Ömer Efendi b. Abdurrahman		1716
80.	Mehmed Selim Efendi		1718'den önce
81.	(Arapzâde) Salih Efendi		1736'dan önce
82.	Seyyid Salih Efendi	178 akçe (aylık 44,5 kuruş)	1839-1841
83.	Seyyid Mehmed Efendi	178 akçe (aylık 44,5 kuruş)	1842-1847
84.	Hacı İbrahim Efendi	178 akçe (aylık 44,5 kuruş)	1848-1853
85.	Hacı Yusuf Efendi	178 akçe (aylık 44,5 kuruş)	1853, 1854
86.	Seyyid Mustafa Efendi	178 akçe (aylık 44,5 kuruş)	1855-1863
87	Saadettin Efendi		1908

Tabloya göre Bursa'nın son selâtin medresesinde tanınmış birçok müderris vazife yapmıştır. Medresede muhtelif yıllarda görev başında olan toplam 87 müderrisle ilgili bilgiye ulaşılmıştır. Bazı muhasebe defterlerinde müderrislerin isimleri belirtilmemiştir. Göreve getirilen ilk müderrisin kim olduğu bilinmemekle birlikte adını tespit ettiğimiz ilk zat 1450'den önce vazifede olan Karaca Ahmed Efendi'dir. Sonrasında ise önde gelen âlimlerden Mehmed Zeyrek Efendi'nin adına rastlanmıştır.[1324] Müderrisler arasında şeyhülislâm olmuş zatlar da mevcuttur. Bunlardan Şeyhülislâm Efdalzâde 907/1502'de ve Şeyhülislâm Kadri Efendi 924/1519 yılından önce görev yapmışlardır. Seyyid Mustafa Efendi ise 1271-1279/1855-1863 sürecinde en az 9 sene vazifede kalmıştır. Müderris yevmiyeleri vakfiyede (833/1430) 20 akçe olarak belirlenmiş iken bundan 50 küsür yıl

[1323] 1661-1671 süreci ve 1675, 1699, 1704, 1712, 1723 yıllarına ait muhasebe defterlerinde medrese grubunun maaşları toplu halde günlük 102 akçe olarak verilmiştir. Önceki yıllarda muid (10 akçe), bevvâb (2 akçe) ve talebeler (30 akçe) için tahsis edilen ücreti çıkardığımızda müderris maaşı günlük 60 akçe olarak hesaplanmaktadır.

[1324] Kaynaklarda "zeyrek" isminin, hocası Hacı Bayram-ı Veli tarafından verildiğine dair rivâyetler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Molla Zeyrek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/266.

sonra (891/1486 yılından önce) 50 akçeye çıkmış ve 892/1487'de 60 akçe olmuştur. 952/1546 yılında görevde olan Muslihiddin Mustafa Efendi (Niksârî) günlük 80 akçe ile vazife yapmış olsa da genel olarak 1008/1600 yılına kadar yevmiyeler 60 akçe bandında seyretmiştir. Mevlânâ Muhyiddin Efendi 1003-1005/1595-1597 sürecinde 60 akçe alırken 1008-1013/1600-1605 yıllarını kapsayan zaman diliminde maaşı 100 akçeye çıkmıştır. Sonraki yıl vazifeye başlayan Mevlânâ Bedreddin Efendi de aynı maaşla çalışırken 1016/1608 senesinde ismi belirtilmeyen ve kayıtlara "Mevlânâ Müderris Efendi" olarak geçen zat 250 akçe yevmiye ile en yüksek maaş alan müderris olmuştur. Sonraki 14 yıl boyunca 150 akçeye gerileyen yevmiye miktarı 1031-1135/1623-1723 sürecinde önceki senelerde olduğu gibi 60 akçeye düşmüştür. 1254-1279/1839-1863 yıllarını kapsayan dönemde ise maaşlar mâhiye (aylık) 44,5 kuruş (yevmiye karşılığı 178 akçe) olarak sabitlenmiştir. Müderris maaşlarının yüksek seyrettiği 17. yüzyıl başlarının (1009-1031/1600-1622) vakfın genel itibariyle kâr ettiği dönemler olduğu tespit edilmiştir. (Bkz. Tablo 33) Bu durumun müderris maaşlarına olumlu yansıdığı görülmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda vakfın gider fazlası yaşadığı dönemlerin artması 1254/1839 senesine kadar maaşlarda düşüşe neden olmasına rağmen bu yıldan itibaren kuruş olarak hesaplanan maaşların akçe karşılığı yükselmiştir. Bunun sebebi olarak akçenin kuruş karşısında değer kaybetmesi düşünülebilir.

Müderrise vakıf tarafından yevmiye haricinde *lahm-ı bahâ* (et parası), *baklava-i bahâ, yaylâkiye, bahâriye* gibi isimler altında mevsimlik veya yıllık nakdî ve aynî ek ödemeler de tahsis edilmiştir. Örneğin 1003/1595 yılında müderris Mevlânâ Muhyiddin Efendi ve talebelerine günlük 19 kıyye ve kıyyesi 4 akçeden 390 günde toplam 29.640 akçe et parası verilmiştir. Yine aynı müderrise *yaylâkiye* olarak üç aylarda (Receb, Şaban Ramazan) et ölçüsü baz alınarak günde 3 kıyye ve kıyyesi 4 akçeden toplam 1.080 akçe ek ödeme yapılmıştır.[1325] 1115/1704 senesinde başka bir müderrise talebeler ve diğer vakıf çalışanları da dâhil olmak üzere *lahm-ı bahâ* ve *ta'âm-ı bahâ* adı altında toplam 57.960 akçenin yanında yine müderris ve vakıf çalışanlarına *baklava-i bahâ* olarak 7.200 akçe ödenmiştir.[1326] 1254-1279/1839-1863 sürecinde ise müderrise mâhiye (aylık maaşı) ve yaylâkiye dışında aynî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1270/1854 senesinde müderris Hacı Yusuf Efendi'ye aylık 44,5 kuruştan senede 534 kuruş, 16.942,75 kuruş değerinde

[1325] BOA, *TS.MA.d*, No. 1699-0001, 7a.
[1326] BOA, *EV.HMH.d*, No. 1300, 2b, 3a.

610 kile buğday, 1.413 kuruş değerinde 120 kile arpa, 1.211,75 kuruş değerinde 370 kile pirinç, 864 kuruş değerinde 72 kıyye sade yağ, 360 kuruş değerinde 72 kıyye bal ve 57,5 kuruş yaylâkiye olmak üzere toplamda 21.383 kuruş verilmiştir.[1327] Ayrıca müderrise imârette pişirilen fodula adındaki ekmekten de her gün belli miktarda verilmekteydi. 1103/1692 yılında tutulan ekmek dağıtım muhasebesinde imârette pişirilen ekmekten müderrise günde 40 adet verildiğine dair bilgi mevcuttur.[1328]

b. *Muîd*

Muîd, medresede ders veren müderrisin yardımcısı için kullanılan bir tabir olup sözlükte tekrarlayan manasına gelmektedir. Adından da anlaşıldığı üzere görevi, müderrisin verdiği dersi talebelere tekrar ettirmekti.[1329] Müderrisler vakfiyelerde vurgulanan özellikleri dikkate alarak tahsilini tamamlamış talebeleri arasından muîd seçimi yaparlardı. Osmanlı medreselerinde her müderrisin en az bir muîdi olurdu.[1330] Bekâr muîdler büyük ihtimalle medresede yatılı olarak kalıp müderrisin olmadığı zamanlarda talebelerle ilgilenmekteydiler. Sultan II. Murad, medresesi için zeki, sâlih, ilimle meşgul olan talebelere dersini tekrar ettirmeye muktedir, medrese cemaatine ve vakit namazlarında imâmet vazifesini yürütebilecek nitelikte bir kişinin muîd olmasını şart koşmuştur. Vazifesinin de tatil dışındaki günlerde medresede bulunarak derslerin gerekli kısımlarını talebelere tekrar ettirmek olduğunu belirterek kendisine nakdî 10 akçe yevmiyenin yanında yıllık aynî olarak 8 müd buğday ve 6 müd arpa tahsis etmiştir.[1331] Araştırmalar neticesinde 994-1051/1586-1642 sürecindeki muhasebe defterlerinde Murâdiye medresesinde vazife yapmış muîdlerle ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır.

Tablo 57: Murâdiye Medresesi Muîdleri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 1 kişi, 10 akçe (günlük), 8 müd buğday ve 6 müd arpa (yıllık)			
1.	İsimsiz	10 akçe (günlük) 8 müd buğday, 6 müd arpa (yıllık)	1430
2.	İsimsiz (2 kişi)	10 akçe	1592-1606
3.	İsimsiz	10 akçe	1608, 1633

[1327] BOA, *EV.d*, No. 15332, 7a.
[1328] BOA, *EV.HMH.d*, No. 694, 1b.
[1329] Sâmî es-Sakkâr, "Muîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/86.
[1330] Muîd hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 106-113.
[1331] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

4.	İsimsiz (2 kişi)	10 akçe	1609-1615, 1635-1641
5.	İsimsiz (muîd-i evvel) (muîd-i sânî)	5 akçe 5 akçe	1617-1631, 1642

Tabloya baktığımızda muîdlerin isimlerine yer verilmediğini ve vakfiyede belirlenen yevmiye miktarına sadık kalındığını görmekteyiz. Ayrıca günlük maaş miktarı aynı olmasına rağmen bazı senelerde iki muîd vazifelendirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1003/1595 senesinde görevde olan iki muîd için günlük 10 akçe ile yıllık 4.800 akçe değerinde 8 müd buğday ve 1.800 akçe değerinde 6 müd arpa olmak üzere toplam 6.600 akçe ödeme yapılmıştır.[1332] İki kişinin görevlendirildiği bazı senelerde ise *muîd-i evvel* ve *muîd-i sânî* nitelendirmesi yapılmış ve her ikisine de beşer akçe yevmiye ile yine eşit miktarda aynî tahsisat yapılmıştır. 1103/1692 yılında tutulan ekmek dağıtım muhasebesinde imârette pişirilen ekmekten 2 muîde toplam 12 adet verildiğine dair bilgi mevcuttur.[1333]

c. Talebeler

Medrese öğrencilerini ifade etmek için vakfiyede *talebe*, *tâlib-i 'ilm* ve *dânişmend* kelimeleri kullanılmışken bazı muhasebe defterlerinde *suhtegân* sözcüğüne de yer verilmiştir. Selâtin medreselerinde tahsil gören öğrencilerin dânişmend, diğer medrese öğrencilerinin ise suhtegân olarak ifade edildiğini de söyleyebiliriz.[1334] Vâkıf, medresesinde yalnızca sâlih, ilim ehli ve takvalı birkaç kişinin kalabileceğini şart koşmuştur. Talebelerin tatil harici günlerde medresede hazır bulunup müderristen ders almaları ve muîdden de ihtiyaca binaen ders tekrarı yapmaları vurgulanmıştır. Vakfiyenin Osmanlıca tercüme sûretinde talebe sayısına değinilmeden medrese odalarında kalan her talebeye günde 2 akçe ve 2 ekmek verileceği beyan edilmiştir.[1335] Vakfiyenin Arapça suretine göre her odada bir talebenin kaldığı[1336] düşünülürse kuruluş yıllarında (833/1430) talebe sayısının 14 olduğu sonucuna varılmaktadır. Medresenin 16 odası bulunduğuna göre ilk dönemlerde 2 odanın bekâr müderris ve muîde ayrıldığı tahmin edilmektedir. Fakat vakfın muhasebe defterlerinde medresede 15 talebenin olduğu bilgisi mevcuttur. O halde medresede, evli olan müderrislerin tercih edildiğini kabul edersek

[1332] BOA, *TS.MA.d,* No. 1699, 8a.
[1333] BOA, *EV.HMH.d,* No. 694, 1b.
[1334] BOA, *EV.HMH.d,* No. 694, 1b.
[1335] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.
[1336] VGMA, *VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 229.

kalan tek oda da bekâr olan muîde ait olur. İki muîdin çalıştığı dönemlerde ise birinin evli olduğu veya büyük odalardan birinde iki muîdin ikamet ettiği düşünülebilir. Talebelerin yeme, içme ve barınma ihtiyaçları vakıf tarafından karşılandığı gibi sadece tahsil görmelerine rağmen 994-1051/1586-1642 sürecindeki muhasebe kayıtlarında *cemâ'at-i medrese-i ma'mûre* başlığı altındaki vakfın medrese kadrosuna dâhil edilmeleri ve kendilerine toplam 30 akçe (15x2 akçe) yevmiye tahsis edilmesi oldukça manidardır. Bu şekilde talebelerin tam burslu olarak maddi açıdan hiçbir eksiklik hissetmeden sadece ilme konsantre olmalarının sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bununla da yetinilmemiş ve talebelere vakfiyede belirtildiği üzere imârette pişirilen fodula adındaki ekmekten de günde ikişer adet verilmiştir.[1337] Ayrıca imârette yedikleri yemeklerde et bulunmadığı zamanlarda *lahm-ı bahâ* adıyla et parası da ödenmiştir. Yıllık ise bahâriye ve yaylâkiye olarak isimlendirilen ek ödeneklerden de yararlanmaları sağlanmıştır. Nitekim 1031/1622 yılında medrese talebelerine ve imâret çalışanlarına aylık 3.120 akçeden 9 ayda toplam 28.080 akçe et parası ödenmiş; yine aynı sene talebelere bahâriye 700 akçe ve yaylâkiye 1.080 akçe olmak üzere toplamda 1.780 akçe ek ödeme yapılmıştır.[1338] Vakıf kendi medresesi dışındaki talebeler için de imâretten faydalanma imkânı sunmuştur. Örnek verecek olursak 1103/1692 yılında imâret kendi talebeleri haricinde 200 adet fodulayı suhtegân için tahsis etmiştir.[1339] Tarihî süreç içerisinde Murâdiye Medresesi talebelerinden gayr-i ahlakî tutum sergileyenler ve suça karışanlar olmuştur. Bu nitelikteki talebelerin medrese ile ilişikleri kesilmiştir. Örneğin 29 Safer 1209/25 Eylül 1794 tarihli vesikaya göre medresede talebe olan Aydınlı Osman erbâb-ı fesaddan olduğu gerekçesiyle İstanbul'a gönderilmiştir.[1340]

d. Bevvâb

Bevvâb kapıcı manasında kullanılan bir tabir olup medresenin kapısını açıp kapatmakla vazifeli kişidir. Vâkıf, sâlih bir zatın günlük 2 akçe maaşla medresede bevvâb olmasını şart koşmuştur.[1341] 994-1051/1586-1642 yıllarını kapsayan muhasebe defterlerinde de

[1337] BOA, *EV.HMH.d,* No. 694, 1b.
[1338] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 109.
[1339] BOA, *EV.HMH.d,* No. 694, 1b.
[1340] BOA, *C.MF,* No. 174, Gömlek No. 8694.
[1341] VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

bevvâb için vakfiyedeki şartlara sadık kalınarak talebelerin güvenliğini sağlayan, medreseye giriş ve çıkışları kontrol eden tek bir bevvâb görevlendirilmiştir.

3. *İmâret Görevlileri*

Vakfiyede külliye personeli, talebeler ve misafirler ile hâzır bulunan zengin fakir herkese hizmet sunacağı ifade edilen imâretin, işlerini yürütebilmesi için şeyh, nakîb, anbârcı, kilerci, ekmekçi, aşçı, bulaşıkçı, vekilharç ve ferrâştan ibâret toplam 9 farklı alanda 16 kişi görevlendirilmiştir. Bunlardan bazılarına günlük maaşlarının yanında yıllık olarak aynî ödemeler de tahsis edilmiştir. Fakat yıllar geçtikçe tıpkı diğer birimlerde olduğu gibi imâretteki görev çeşidinde ve buna paralel olarak çalışan sayısında artış kaydedilmiştir. Vakfiye ve bazı yıllara ait muhasebe defterlerindeki veriler baz alınarak bu değişmeler aşağıdaki tabloda yansıtılmıştır.

Tablo 58: İmâret Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı

Muhaebe Dönemi	**833/1430**	**994/1586**	**1003/1595**	**1016/1608**	**1022/1613**	**1028/1619**	**1031/1622**	**1037/1628**	**1042/1633**	**1046/1637**	**1050/1641**	**1078/1668**	**1251/1836**	**1262/1846**	**1279/1863**
Şeyh	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	2	3	3
Kâtib-i Kiler				1	1	1	1	1	1	1	1	1			
Nâzır-ı imâret													2	2	3
Kilâri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			
Anbârî	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2		1	
Vekilharç	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Mu'temed		1	1	3	3	3	3	3		4	4	3	7	2	3
Tabbâh	4	4	4	4	5	6	4	4	4	4	4	3	4	4	4
Şakirdân			4	4	4	4	4	2	2	4	4	4			
Habbâz	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	4	5	4	3	3
Hammâl-ı Gûşt		1	1	2	1	1	1	1	1	1	1		1	1	1
Hammâl-ı gendüm					1		1				1				
Elekdâr		1	1			1		2	2	2	2	1	2	2	2
Kaseşûy	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			
Hamirgâr/ Hamirî											1			2	1
Nakîb	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		1	1
Nakkâd		2	1	1	2	2	2	2	2	1	1		2	1	
Râh-ı âbî/ Çeşmeci/ Suyolcu		1	1	1	1	1	1		2		2	4	1	1	1
Hadîm-i hela/kenif		3	3	2	2	1	2	1	1	2	1	2			
Mühürdâr		1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1
Kileci							1						3	2	
Bevvâb		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Ferrâş	1	2	2	1	2	2		2	2		1	2			
Sirâcî		1	1											4	
Mimar		1	1												
Gendüm-kûb		1	1	1	1	1	1	1				1			
Âhûrî		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	
Neccâr		1						1							
Meremmatî		1	1	1	1	1	1		1	1	1	1			
Vazife-i talaş														1	1

Destârî		1	1												1
Kazgâniyân		4													
Asiyâbî			1												
Kalbûrî										1	1	1			
Mezbelekeş									1						
Toplam	**16**	**39**	**39**	**35**	**38**[1342]	**38**[1343]	**36**[1344]	**33**[1345]	**33**	**35**[1346]	**39**	**39**	**30**	**33**	**27**

Tabloya göre imâret bünyesinde 35 farklı görev tespit edilmiş, yani vakfiyedekine 21 yeni vazife eklenmiştir. Külliye birimleri içerisinde görev çeşidinin en yüksek olduğu yer imârettir. Bunda çok yoğun olan imâretteki iş yükünü hafifletme ve işlerin daha seri bir şekilde yürütülmesini sağlama düşüncesi etkili olmuştur. Çalışan sayısı ise yıldan yıla farklılık göstermekle birlikte 27-39 arasında seyretmiştir. İmâret kadrosu 994/1586, 1003/1595, 1050/1641 ve 1078/1668 yıllarında 39 kişi ile en kalabalık halini alırken mevcut yıllarda en fazla istihdam edilen meslekler her sene aşçı (tabbâh) ve ekmekçi (habbâz) olmuştur.

a. Şeyh

İmâreti idare eden kişi şeyh olarak isimlendirilmiştir.[1347] Vakfiyede şeyhin görev yeri zâviye (cami) olarak belirtilse de yaptığı vazifeler açısından bakıldığında imâret elemanı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca incelediğimiz muhasebe defterlerinde şeyh imâret görevlilerinin başında zikredilmiştir. Vakfiyede şeyhin namuslu, dünyaya meyletmeyen, sâlih, nasihatkâr ve imâretin imkânlarından insanları faydalandırma konusunda kabiliyetli bir kişi olması şart koşulmuştur. Kendisine günlük 15 akçe nakdî, aylık birer müd buğday ve arpa ile ¼ müd pirinç ise aynî olarak tahsis edilmiştir.[1348] 994-1279/1586-1863 yılları arasında vakfiyede görev yaptığı tespit edilen şeyhler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

[1342] Muhasebe defterinde imâretteki kişi sayısı 31 olarak kaydedilmesine rağmen görevliler sayıldığında 38 çıkmaktadır. Bunun sebebi olarak yanlış kaydedilme veya aynı ismi taşıyan bazı görevlilerin farklı vazifelerde de istihdam edilmiş olabileceği düşünülebilir. Bkz. TS.MA, MAD.d, No. 5762, 215-216.

[1343] Muhasebe defterinde imâretteki kişi sayısı 36 olarak verilmiştir. Bkz. TS.MA, *MAD.d,* No. 5762, 141.

[1344] Muhasebe defterinde imâretteki kişi sayısı 33 olarak verilmiştir. Bkz. TS.MA, *MAD.d,* No. 5762, 108.

[1345] Muhasebe defterinde imâretteki kişi sayısı 32 olarak verilmiştir. Bkz. TS.MA, *MAD.d,* No. 5762, 58.

[1346] Muhasebe defterinde imâretteki kişi sayısı 19 olarak verilmiştir. Bkz. TS.MA, *MAD.d,* No. 860, 97.

[1347] Pakalın, "şeyh-i imâret", 3/347.

[1348] *"…mesâlih ehl-i şer'î pâk-dâmen dünya çörçöpüne meyl eylemez cümle halka nasîhat edici ve zâviye-i mezkûrenin ni'metlerini bezl edici kimse tertîb oluna …şeyhe on beş akçe virile ve her ay bir müd buğday ve bir müd arpa ve bir müd pirinçden rub'u virile…"* VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

Tablo 59: Murâdiye İmâreti Şeyhleri

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 1 kişi, 15 akçe (günlük), birer müd buğday ve arpa ile ¼ müd pirinç (aylık)			
1.	İsimsiz	15 akçe	1586
2.	Ali Bey	15 akçe	1592-1595
3.	Sermed Bey	15 akçe	1597-1600
4.	Ferid Bey	15 akçe 5 akçe	1605-1606 1608-1610[1349]
5.	Kasım (Mustafa / b. Abdullah)	15 akçe	1610-1622
6.	Mehmed (Hüsam)	15 akçe 12 akçe	1623-1624, 1636-1641 1628-1635
7.	Kasım	3 akçe *(şeyh-i sânî)*	1628-1635
8.	Mehmed Çavuş	15 akçe	1668
9.	Hacı Salih	8,5 akçe	1836
10.	Mehmed Kâmil Halife/ Efendi	24 akçe *(şeyh-i imâret ve müezzin)*	1836
11.	Abdülaziz Efendi	52 akçe *(şeyh-i imâret, cüzhân, müezzin)* 47 akçe *(şeyh-i imâret, cüzhân, müezzin)* 45 akçe *(şeyh-i imâret, cüzhân, müezzin)*	1839-1840 1841-1858 1859-1863
12.	Mehmed Molla	8,5 akçe *(şeyh-i imâret ve nâzır-ı imâret)* 8,5 akçe *(şeyh-i imâret)*	1839-1851 1852-1863
13.	Hacı Mehmed Arif Efendi	18,5 akçe *(şeyh-i imâret ve Yoğurtlu Baba zaviyedârı)*	1839-1863

Tabloya göre toplam 13 şeyh hakkında bilgiye ulaşılmış fakat birinin ismi kayıtlarda yer almamıştır. Kuruluşundan 1034/1624 yılına kadar yaklaşık 200 yıl imârette tek şeyh görev yapmışken 1037-1044/1628-1635 sürecinde şeyh sayısı ikiye ve 1262-1279/1846-1863 sürecinde ise üçe çıkmıştır. Günlük olarak verilen maaşlar 3-52 akçe arasında seyretmiştir. 1251/1836 yılından itibaren imâret şeyhi kendi görevinin yanında müezzinlik, cüzhânlık, imâret nâzırlığı ve zâviyedârlık gibi vazifeler de icra etmeye başlamış ve aldığı maaş miktarı buna göre değişmiştir. Şeyh için yıllık nakdî ve aynî ödemeler de tahsis edilmiştir. Örneğin 1000/1592 senesinde Ali Bey'e 6 müd buğday, 12 müd arpa ve 3 müd pirinç bedeli olan toplam 4.500 akçe nakdî olarak verilmişken[1350] 1277/1861 yılında vazifede olan Mehmed Molla'ya 369,5 kuruş değerinde 20 kile buğday, 60 kuruş değerinde 10 kile arpa ve 27,5 kuruş değerinde 7,5 kile pirinç aynî, 40 kile buğday bedeline tekabül eden 200 kuruş da nakdî olarak ödenmiştir.[1351] 25 yıllık

[1349] 1018/1610 senesinde Ferid Bey 11 ay 7 gün çalışmış ve kalan 22 günde ise yeni atanan Kasım vazife yapmıştır. Bkz. BOA, *MAD.d,* No. 5762, 271.
[1350] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 9a.
[1351] BOA, *Ev.d,* No. 17352, 4a.

görev süreleriyle Abdülaziz Efendi, Mehmed Molla ve Hacı Mehmed Arif Efendi ise en kıdemli imâret şeyhleri olmuşlardır.

b. Kâtib-i Kilâr ve Anbâr

İmâret için satın alınan ve tüketilen erzakların kaydını tutan kişi kiler kâtibi olarak isimlendirilmiştir.[1352] Vakfiyede kiler için özel bir kâtipten söz edilmemiştir. Muhasebe defterlerinde ise 1013-1078/1605-1668 yılları arasında vazife yapmış 2 kişi tespit edilmiş ve bunlarla ilgili veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 60: Murâdiye İmâreti Kiler ve Anbâr Kâtipleri

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Hüseyin b. Salih	2 akçe *(kâtib-i kilâr ve anbâr)*	1592-1600
2.	(Hacı) Hasan (Bekir)	2 akçe *(kâtib-i kilâr)*	1605-1642
3.	Hasan (Çelebi)	2 akçe *(kâtib-i anbâr)*	1628-1630, 1635-1639
4.	Hüseyin	2 akçe *(kâtib-i kilâr)*	1668

Tabloya baktığımızda kâtiplerin uzun yıllar vazifede kaldıklarını söyleyebiliriz. Çünkü adını ilk tespit ettiğimiz Hasan yaklaşık 38 yıl vazife yapmıştır. Kiler kâtibi maaşı günlük 2 akçe olarak düzenlenmiştir.

c. Nâzır-ı İmâret

İmâretin işleyişini kontrol etmekle vazifelendirilen kişi nâzır-ı imâret olarak adlandırılmıştır. Vakfiyede imâret için ayrı bir nâzırdan bahsedilmemiştir. Muhasebe defterlerinden tespit ettiğimiz imâret nâzırlarıyla ilgili veriler aşağıdaki tabloda yansıtılmıştır.

Tablo 61: Murâdiye İmâreti Nâzırları

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			1430
1.	Çukadarzâde Mehmed Said Halîfe	6 akçe *(nâzır-ı imâret ve cüzhân)*	1836
2.	Mehmed Halife	3,5 akçe	1836
3.	Mehmed Molla	3,5 akçe	1839-1842
4.	Mehmed Molla	8,5 akçe *(nâzır-ı imâret ve şeyh-i imâret)* 8,5 akçe *(nâzır-ı imâret ve tabbâh)*	1839, 1841-1851 1840

[1352] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Istılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, 17 (Kasım 2023), 55-60.

5.	Mehmed ve Ahmed b. Hacı İbrahim	5 akçe *(nâzır-ı imâret ve sair)*	1839-1842
6.	Mehmed Said Molla	6 akçe *(nâzır-ı imâret ve cüzhân-ı câmi')*	1839-1843
7.	Seyyid Mustafa Rıza Efendi	5 akçe *(nâzır-ı imâret ve sair)*	1843, 1847-1863
8.	Mehmed Said Molla ve Mehmed Bahaeddin Molla	6 akçe *(nâzır-ı imâret ve cüzhân)* 2 akçe *(nâzır-ı imâret ve cüzhân)*	1846-1860 1861-1863

1251-1279/1836-1863 sürecinde aynı anda birden fazla kişi nâzır-ı imâret olarak görevlendirilmiş ve bunun yanında bazıları *cüzhân, tabbâh* ve *şeyh* gibi cihetlerle de vazifelendirilmişlerdir. Buna bağlı olarak normalde 3,5 akçe olan günlük maaş ek görevlerin ilavesiyle değişiklik göstermiştir. Örneğin 1262/1846 yılında Mehmed Said Molla ve Mehmed Bahaddin Molla 6 akçe ile nâzır-ı imâret ve cüzhân-ı cami, Seyyid Mustafa Rıza Efendi 5 akçe ile nâzır-ı imâret vs., Mehmed Molla ise 8,5 akçe ile nâzır-ı imâret ve şeyh-i imâret olarak hizmet vermiştir.[1353] Bu vazifeye atanan kişilere yıllık nakdî ve aynî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1251/1836 yılında imâret nâzırı Mehmed Halife'ye günlük 3,5 akçe (senede 1260 akçe/10,5 kuruş) maaşının yanında, yıllık 30 kile buğday bedeli olan 120 kuruş ve 22,5 kuruş değerinde 10 kile arpa da tahsis edilmiştir.[1354]

d. Anbârî

İmârete ait anbârlarda yer alan ürün ve eşyaları korumakla görevli kişiye anbârî (anbârcı) denilmiştir. Vakfiyede güvenilir ve doğru yoldan ayrılmayan bir anbârcı görevlendirilmiş ve kendisine günlük 2 akçe ve senelik 6 müd buğday tahsis edilmiştir.[1355] Muhasebe defterlerinden 994-1586/1272-1856 sürecinde anbârî olarak görevlendirilmiş bazı kişiler hakkında elde edilen veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 62: Murâdiye imâreti Anbârîleri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 1 kişi, 2 akçe (günlük) ve 6 müd buğday (yıllık)			
2.	İsimsiz	3 akçe	1586
3.	Hacı Selim	3 akçe	1592-1597
4.	(Hacı) Hüseyin (Abdullah)	3 akçe	1600, 1608-1628, 1633-1637
5.	(Hacı) Hasan	3 akçe	1606, 1630
6.	(Hacı) Mehmed Hüseyin	3 akçe	1638-1641
7.	Halil	3 akçe	1668-1671
8.	Muhammed	2 akçe	1668-1671

[1353] BOA, *EV.d*, No. 12804, 7b.
[1354] BOA, *EV.d*, No. 10122, 5a-5b.
[1355] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

9.	Hacı Süleyman Ağa	11,5 akçe *(rub'-ı hisse-i anbârî ve cüzhân-ı türbe)*	1840-1843
10.	Hacı Süleyman Ağa ve (Mehmed) Şakir	11,5 akçe *(rub'-ı hisse-i anbârî ve cüzhân-ı türbe)*	1846-1856

Tabloya göre 9 anbârî tespit edilmiş olup bunlardan birinin ismi kayıtlarda belirtilmemiştir. Sadece 1078-1081/1668-1671 yıllarını kapsayan süreçte 2 anbârî vazifelendirildiği görülmektedir. Günlük maaşlar 2-3 akçe arasında değişirken 1256-1272/1840-1856 sürecinde cüzhânlık görevinin de ilavesiyle 11,5 akçeye ulaşmıştır. Anbârî için yıllık nakdî ve aynî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1000/1592 senesinde Hacı Selim'e 6 müd buğday, 6 müd arpa ve 10 müd pirinç bedeli toplam 1.750 akçe nakdî,[1356] 1050/1641'de ise Mehmed Hüseyin'e 20 kile pirinç aynî olarak verilmiştir.[1357] Mevcut yıllarda en kıdemli anbârî 25 yılı aşkın görev süresi ile Hüseyin adlı zat olmuştur.

e. Kilârî

İmârete ait kilerde yer alan erzakları korumakla görevli kişiye kilârî (kilerci) denilmiştir Vakfiyede güvenilir ve istikamet üzere olan bir kilerci görevlendirilmiş ve kendisine günlük 2 akçe ve senelik 6 müd buğday tahsis edilmiştir.[1358] 1586-1671 yılları arasındaki bazı muhasebe defterlerinde bu görevi icra eden bazı zatlara rastlanmıştır.

Tablo 63: Murâdiye İmâreti Kilârîleri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 1 kişi, 2 akçe (günlük) ve 6 müd buğday (yıllık)			
1.	İsimsiz	3 akçe	1586
2.	Veli	3 akçe	1592
3.	Hacı Selim	3 akçe	1595
4.	Hacı Süleyman Mehmed	3 akçe	1597
5.	Hacı Hasan	3 akçe	1600
6.	Hacı Latif	3 akçe	1605-1609
7.	Lütfi	3 akçe	1610-1612
8.	(Hacı) Ali	3 akçe	1613-1633
9.	Musab	3 akçe	1636-1642
10.	Hüseyin	2 akçe	1668-1671

Tabloya göre 16. ve 17. yüzyıllarda vazife yapmış toplam 10 kilerciyle ilgili bazı veriler tespit edilmiş, fakat bir tanesinin ismi kayıtlarda yer almamıştır. Vakfiyeye nazaran artan günlük nakdî maaşlar 1051/1642 senesine kadar 3 akçe olarak düzenlenmiştir. Kilârî için

[1356] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506-0003, 9a.
[1357] BOA, *MAD.d*, No. 860, 24.
[1358] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

senelik aynî-nakdî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1000/1592 yılında Veli adlı zata 6 müd buğday, 6 müd arpa ve 10 müd pirinç bedeli toplam 1.750 akçe[1359] nakdî olarak, 1050/1641 yılında Musab'a 20 kile pirinç ve 120 kile yulaf[1360] aynî olarak ödenmiştir.[1361] Mevcut yıllarda en kıdemli kilercinin 20 senelik tecrübesiyle Hacı Ali olduğu görülmüştür.

f. Vekilharç

Vakfiyede imâret için gerekli olan erzakın alım satım işlerini yürütmek üzere görevlendirilen şahıs vekilharç olarak isimlendirilmiş ve kendisine günlük 5 akçe tahsis edilmiştir.[1362] İncelediğimiz 994-1279/1586-1863 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde bu görevi icra eden bazı zatlara rastlanmıştır.

Tablo 64: Murâdiye İmâreti Vekilharçları

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 1 kişi, 5 akçe (günlük)			1430
1.	Oruç b. Mustafa[1363]		1585
2.	İsimsiz	5 akçe	1586
3.	Süleyman	5 akçe	1592
4.	Mustafa	5 akçe	1595-1600
5.	Sinan (Ağa /Bey)	5 akçe	1605-1612
6.	Mervan	5 akçe	1613-1614
7.	Nurullah	5 akçe	1615-1617
8.	(Hacı) Ahmed	5 akçe	1619-1639
9.	Musab	3 akçe	1635
10.	Salih	5 akçe	1638
11.	(Hacı) Mustafa	5 akçe	1640-1641
12.	Hüseyin	5 akçe	1668-1671
13.	Mehmed Lebîb Halife	5 akçe	1836-1855
14.	Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	5 akçe 30,5 akçe *(vekilharç, müezzin, cüzhân)*	1856-1857, 1863 1858-1861

Tabloya göre toplam 13 vekilharçla ilgili veriler tespit edilmiş olup bir tanesinin ismi kayıtlarda yer almamıştır. Mevcut yıllarda düzenli olarak birer kişi görevlendirilirken sadece 1044/1635 senesinde Ahmed ve Musab adlı 2 zat vazifelendirilmiştir. 1274-1277/1858-1861 sürecinde vekilharç aynı anda müezzin ve cüzhân cihetleriyle de

[1359] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 9a.
[1360] BOA, *MAD.d,* No. 860, 24.
[1361] BOA, *MAD.d,* No. 860, 24.
[1362] *"…'imâret-i mezbûrenin bir hâdimi ola ki ona vekîl-i harc denilür. Yenilen ve içilen nesnelerin levâzım ve mühimmâtını hâzır eyleye …vekîl-i harca her gün beş akçe virile…"* VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.
[1363] *BŞS,* A 143, 35a.

görevlendirildiği için buna bağlı olarak günlük maaş miktarı 30,5 akçeye yükselmiştir. Vekilharç için yıllık nakdî ve aynî ödemeler de tahsis edilmiştir. Örneğin 1000/1592 yılında vekilharç olan Süleyman'a 6 müd buğday ve 6 müd arpa bedeli olarak toplam 14.500 akçe nakdî ödeme yapılırken;[1364] 1254/1839 senesinde vazifede olan Mehmed Lebîb Halife'ye 500 kuruş değerinde 50 kile buğday, 200 kuruş değerinde 40 kile arpa ve 210 kuruş değerinde 100 kile pirinç aynî, 70 kile buğday bedeli 490 kuruş ve 80 kile arpa bedeli 280 kuruş da nakdî olarak verilmiştir.[1365]

g. Mu'temed

Mu'temed vakıftan para alarak görevlilerin maaşlarını usulüne göre dağıtmakla vazifeli güvenilir kişi anlamına gelmektedir.[1366] Vakfiyede böyle bir görevliden söz edilmemesine rağmen 994-1279/1586-1863 yılları arasındaki muhasebe defterlerinde mu'temed adında bazı çalışanlara rastlanmış ve elde edilen veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 65: Murâdiye İmâreti Mu'temedleri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	5 akçe	1586
2.	Mahmud	5 akçe	1592-1595
3.	Ferruh	5 akçe 6 akçe	1597-1600, 1606 1608
4.	(Hacı) Ali	5 akçe 4 akçe	1600, 1608, 1624-1630, 1635, 1637, 1639-1641 1609-1622
5.	Alemşah	5 akçe	1605
6.	Ahmed	5 akçe	1608-1609
7.	İsimsiz	6 akçe	1609
8.	Hasan	6 akçe	1610-1624, 1637, 1639
9.	Bali	5 akçe	1610-1615
10.	(Hacı) Yusuf	5 akçe 6 akçe	1617-1623, 1629-1630 1635
11.	Hacı	4 akçe	1623
12.	Ferid	5 akçe	1624
13.	Arif	5 akçe	1628-1629
14.	Halil (Çelebi)	5 akçe	1629-1630, 1637, 1639-1641
15.	Mehmed	5 akçe	1628
16.	Hacı Halil	5 akçe	1630, 1635
17.	Korca	5 akçe	1635
18.	Murad	5 akçe	1637
19.	Firuz	5 akçe	1639-1640

[1364] BOA, *TS.MA.d*, No. 3506-0003, 9a.
[1365] *BŞS*, C 92, 24b.
[1366] Devellioğlu, "mu'temed", 809.

20.	Mustafa	5 akçe	1641
21.	Kara Hasan	5 akçe	1641
22.	Hasan	6 akçe	1668
23.	Hüseyin	5 akçe	1668
24.	Ali	5 akçe	1668
25.	İsmail Halife	10 akçe *(mu'temed ve dersiâm)*	1836, 1839
26.	(Kurşunluzâdeler) (Hacı) Ali (Bey) , (Hacı) Halil (Ağa), (Hacı) Mustafa (Bey) ve Hacı (Mehmed) Emin (Molla)	6 akçe	1836, 1839-1843
27.	(Seyyid İbrahim) Edhem ve Esad (Efendiler)	2 akçe *(hums hisse-i mu'temed)* 7 akçe 12 akçe 13 akçe	1836 1839-1840 1841-1843 1846
28.	Kurşunluzâdeler Hacı (Mehmed) Emin Molla ve (Hacı) Ali Bey	3 akçe	1847-1863
29.	(Seyyid) İbrahim Sıddıkî Efendi	13 akçe *(mu'temed, mühürdâr-ı anbâr-ı hatab)*	1852-1863
30.	Seyyid İbrahim Edhem	13,5 akçe	1854-1856

Tabloya göre toplam 32 mu'temed tespit edilmiş olup bir tanesinin ismi kayda geçmemiştir. 1005/1595 yılına kadar imârette tek mu'temed vazifelendirilmişken sonraki senelerde sayı 2-7 arasında değişmiştir. 19. yüzyılda tek maaş altında birden fazla mu'temedin görevlendirildiği de olmuştur. Hatta bazı senelerde mu'temedlerin dersiâm ve mühürdâr cihetleriyle hizmet ettiği görülmüştür. Günlük maaşları 2-13,5 akçe arasında değişen mu'temedlere miktarı sabit olmayan yıllık aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1270/1854 yılında mu'temed Seyyid İbrahim Edhem'e 13,5 kuruş günlük maaşının yanında senelik 361 kuruş değerinde 13 kile buğday ve 70 kuruş değerinde 6 kile arpa aynî olarak, 3 kile buğday bedeli olan 15 kuruş nakdî olarak ödenmiştir.[1367] 1251/1836 yılında mu'temed ve dersiâm olarak hizmet eden İsmail Halife'ye ise 6 kuruş değerinde Ramazâniye verilmiştir.[1368]

h. Tabbâh (Aşçı)

İmârette yemek yapan görevli tabbâh olarak isimlendirilmiştir. Vakfiyenin Osmanlıca tercüme suretinde bu kişi için aşçı tabiri kullanılmış ve her birine 2 akçe maaş verilmek suretiyle 4 aşçı görevlendirilmiştir.[1369] 994-1279/1586-1863 sürecini kapsayan muhasebe

[1367] BOA, *EV.d,* No. 15332, 8b.
[1368] BOA, *EV.d,* No. 10122, 3b.
[1369] *"…'imâret-i mezbûrede… dört aşcı tertîb oluna …ikişer akçe verile…"* VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

defterlerinde *tabbâh, sertabbâh* (aşçıbaşı)*, tabbâh-ı sânî, tabbâh-ı sâlis, tabbâh-ı râbi‘* ve *şâkirdân-ı tabbâh* (aşçı çırakları) olarak vazifelendirilmiş bazı kişilere ulaşılmış ve bunlar hakkındaki veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 66: Murâdiye İmârteti Tabbâhları

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 4 kişi, 2'şer akçe (günlük)			1430
1.	İsimsiz (3 kişi)	6 akçe	1586
2.	İsimsiz	3 akçe *(sertabbâh)*	1586
3.	Veli	3 akçe *(sertabbâh)*	1592
4.	Mir Ahmed	2 akçe	1592-1613, 1619
5.	Abdi	2 akçe	1592
6.	İbrahim	2 akçe	1592
7.	İsimsiz (4 kişi)	4 akçe *(şâkirdân-ı tabbâh)*	1592-1624, 1629-1630
8.	İbrahim	3 akçe *(sertabbâh)*	1595-1622
9.	Şaban	2 akçe	1595-1597
10.	Aydın	2 akçe	1595-1597
11.	Yusuf	2 akçe	1600-1612
12.	Mehmed (Abdullah)	2 akçe	1600-1619
13.	Cağfer	2 akçe	1612-1615, 1622
14.	Bayram	2 akçe	1614-1617
15.	Bali Ahmed	2 akçe	1617-1619
16.	Hızır	2 akçe 4 akçe *(sertabbâh)*	1617-1619 1624, 1629-1637
17.	İlyas	2 akçe 3 akçe	1622, 1624-1628 1629-1635
18.	Seyyid	2 akçe	1622, 1624
19.	İvaz	2 akçe	1624-1630, 1635-1641
20.	Mustafa	4 akçe *(sertabbâh)*	1628
21.	Hacı Sa‘di	2 akçe	1629
22.	Seyyid Han	2 akçe	1628, 1630
23.	İsimsiz (2 kişi)	4 akçe *(şâkirdân-ı tabbâh)*	1628
24.	Yusuf	4 akçe	1633
25.	Ali Dede	2 akçe	1633-1635
26.	İsimsiz (2 kişi)	4 akçe *(şâkirdân)*	1633
27.	İsimsiz	4 akçe *(şâkird)*	1635
28.	Ali	2 akçe	1637
29.	Ahmed	2 akçe	1637
30.	İsimsiz (4 kişi)	4 akçe *(şâkirdân)*	1637-1641, 1668
31.	Bali	3 akçe	1639-1641
32.	Mehmed	2 akçe	1639-1641
33.	Hacı Mehmed	2 akçe	1639-1641
34.	Musab	4 akçe	1668
35.	İsa	2 akçe	1668
36.	Mahmud	2 akçe	1668
37.	Halil	6 akçe *(sertabbâh)*	1836, 1839-1863
38.	Hüseyin	4 akçe *(tabbâh-ı sânî)*	1836, 1839-1847
39.	Hüseyin	2 akçe *(tabbâh-ı sâlis)*	1836
40.	Musa	4 akçe *(tabbâh-ı râbi‘)*	1836, 1839-1853, 1857-1863
41.	Mustafa	2 akçe *(tabbâh-ı sâlis)* 4 akçe	1840-1853 1854-1863
42.	Mehmed Molla	8,5 akçe *(tabbâh ve nâzır-ı imâret)*	1840
43.	Ali b. İsmail	4 akçe	1847-1851

44.	Ali b. Süleyman	4 akçe	1852
	Seyyid Süleyman b. Hacı Süleyman	5 akçe *(sertabbâh)*	1852
45.	Ali	4 akçe *(tabbâh-ı sânî)*	1853-1863

Tabloya göre günlük maaşları 2-4 akçe arasında değişen 32 tabbâh, maaşları 3-6 akçe arasında seyreden 7 sertabbâh, maaşları 1-2 akçe arasında değişen 13 şâkird ile 2 tabbâh-ı sânî, 2 tabbâh-ı sâlis ve 1 tabbâh-ı râbi‘ tespit edilmiştir. 1250/1840 senesinde tabbâh Mehmed Molla nâzır-ı imâret cihetiyle de vazifelendirildiği için maaşı 8,5 akçeye yükseltilmiştir. Tabbâhlar için senelik aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1000/1592 yılında vazifede olan İbrahim için 1 müd buğday ve 2 müd pirinç bedeli olarak toplam 200 akçe[1370] nakdî, 1268/1852'de Ali b. Süleyman'a 255 kuruş değerinde 20 kile buğday ve 41,5 kuruş değerinde 20 kile pirinç aynî olarak verilmiştir.[1371]

i. Habbâz (Ekmekçi)

Her gün yüzlerce insanın karnını doyurduğu imâretin olmazsa olmaz çalışanlarından biri de ekmek pişirmekle görevli olan habbâzdır. Vakfiyenin Osmanlıca tercüme suretinde bu kişi için ekmekçi tabiri kullanılmış ve her birine 2 akçe maaş verilmek suretiyle 4 ekmekçi görevlendirilmiştir.[1372] 994-1279/1586-1863 yılları arasındaki bazı muhasebe defterlerinde*, habbâz, serhabbâz* (ekmekçibaşı)*, habbâz-ı evvel, habbâz-ı sânî* ve *habbâz-ı sâlis* olarak hizmet etmiş bazı kişilere ulaşılmış ve bunlar hakkındaki veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 67: Murâdiye İmârteti Tabbâhları

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 4 kişi, 2'şer akçe (günlük)			1430
1.	İsimsiz (3 kişi)	6 akçe	1586
2.	İsimsiz	3 akçe (serhabbâz)	1586
3.	İmran	2 akçe	1592-1597
4.	Abdi	2 akçe	1592
5.	Nebi	2 akçe	1592
6.	Veli	2 akçe	1592
7.	Câvid	2 akçe	1595
8.	Maden	2 akçe	1595-1597
9.	Mehmed	2 akçe	1595-1597, 1608-1612
10.	Bayram	2 akçe 3 akçe *(serhabbâz)*	1600 1605-1612

[1370] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 9b.
[1371] BOA, *EV.d,* No. 14722, 5b.
[1372] *"…'imâret-i mezbûrede… dört ekmekçi tertîb oluna …ikişer akçe virile…"* VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

11.	Ramazan	2 akçe	1600
12.	Mahmud	2 akçe	1600
13.	Ahiret (?)	2 akçe	1600
14.	Berdel (?)	2 akçe	1605
15.	Musa	2 akçe	1605-1606, 1609-1612
16.	Bedi	2 akçe	1605
17.	İbrahim	2 akçe	1606-1615, 1637-1640
18.	Mehmed	2 akçe 4 akçe	1622, 1639 1640-1641
19.	Hayreddin	3 akçe *(serhabbâz)* 2 akçe	1613-1615, 1619-1628 1629
20.	Hasan	2 akçe 4 akçe	1613-1615 1633, 1637
21.	Turmuş	2 akçe	1613-1615
22.	Muhyiddin	3 akçe *(serhabbâz)*	1617
23.	Ahmed	2 akçe, 5 akçe 4 akçe	1617-1630, 1637 1633 1639-1641
24.	Ali	2 akçe	1617-1622, 1624, 1629-1630, 1640-1641
25.	Sefer	2 akçe	1617
26.	Halid	2 akçe	1619
27.	Abdülkerim	3 akçe *(serhabbâz)* 5 akçe	1629-1630, 1635-1637 1633
28.	Kaldıran(?)	2 akçe	1629
29.	Kemal Han	2 akçe	1630-1635
30.	Hüseyin	4 akçe	1635
31.	Abdullah	4 akçe	1641
32.	Sinan	5 akçe *(serhabbâz)*	1668
33.	Ali	4 akçe	1668
34.	Hüseyin	4 akçe	1668
35.	Musab	4 akçe	1668
36.	Ramazan	4 akçe	1668
37.	İbrahim Halife	5 akçe 5 akçe *(serhabbâz)*	1836 1839-1843
	Seyyid Mustafa	2 akçe *(habbâz-ı sâlis)*	1836
38.	İbrahim Hacı Ali	4 akçe	1836
39.	Hacı Salih Ağa	8 akçe *(habbâz ve cüzhân)* 8 akçe *(habbâz-ı sânî, müezzin, cüzhân)*	1839 1843-1856
40.	Hacı Ali (Molla)	4 akçe *(habbâz-ı evvel)*	1836-1851
41.	Hacı Mehmed	5 akçe *(serhabbâz)*	1846-1847
42.	Seyyid Süleyman b. Hacı Süleyman	5 akçe *(serhabbâz)*	1848-1863
43.	Hacı (Mehmed) Said Molla	4 akçe 4 akçe *(habbâz-ı evvel)*	1852-1853 1854-1863
44.	Mehmed Molla	8 akçe *(habbâz-ı sânî, müezzin, cüzhân)*	1857-1863

Tabloya göre günlük maaşları 2-5 akçe arasında değişen 42 habbâz, maaşları 3-5 akçe arasında seyreden 9 serhabbâz, maaşı 4 akçe olan 2 habbâz-ı evvel ve farklı cihetlerle de vazifelendirilmiş 2 habbâz-ı sâni tespit edilmiştir. Bazı görevlilerin serhabbâzlığa yükselirken bazılarının da habbâzlığa gerilediği görülmektedir. Nitekim 1008/1600

yılında habbâz olarak görev yapan Bayram adlı zat 1013/1605 yılında serhabbazlığa terfi ederken 1022-1037/1613-1628 sürecinde serhabbâz olan Hayreddin 1038/1629'da habbâzlığa gerilemiştir. Hacı Salih Ağa ve Mehmed Molla ise 19. yüzyılda habbâz-ı sânî olmanın yanında müezzin ve cüzhân cihetleriyle de vazife yaptıkları için maaşları 8 akçeye yükseltilmiştir. Habbâzlar için senelik aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1000/1592'de habbâz olan Veli'ye günlük maaşı haricinde senelik 1 müd buğday ve 2 müd pirinç bedeli toplam 200 akçe nakdî olarak verilirken[1373] 1251/1836 yılında vazifede olan İbrahim Halife için 90 kuruş değerinde 10 kile buğday ve 50 kuruş değerinde 20 kile pirinç aynî olarak, 10 kile buğday bedeli olan 50 kuruş ise nakdî olarak tahsis edilmiştir.[1374]

j. Hamal

İmârete satın alınan erzakların taşınması için hamallar görevlendirilmiştir. Et taşıyanlar *hammâl-ı gûşt* ve buğday taşıyanlar *hammâl-ı gendüm* olarak isimlendirilmiştir. Vakfiyede böyle bir vazifeden söz edilmemiştir. Erzak alım satımı vekilharcın tasarrufunda olduğu için vakfiyede ayrıca hamal kadrosuna yer verilmediği anlaşılmaktadır. Muhasebe defterlerinden imârette hizmet ettiği tespit edilen bazı hamallarla ilgili veriler aşağıda tabloda sıralanmıştır.

Tablo 68: Murâdiye İmâreti Hamalları

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1586
2.	Abdi	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1592-1597
3.	Hüseyin	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1600
4.	Yusuf	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1605
5.	Berat	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1608
6.	Ali	1 akçe *(hammâl)*	1608
7.	Murad	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1606-1615
8.	Mümin	1 akçe *(hammâl-ı gendüm)*	1613-1615
9.	İsimsiz	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1617-1624, 1628, 1630-1639
10.	Ahmed	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1629
11.	İsimsiz	2 akçe *(hammâl-ı gûşt)*	1640
12.	İsimsiz	2 akçe *(hammâl)*	1641-1642
13.	Hüseyin	2 akçe *(hammâl-ı gendüm)*	1668
14.	Abdülaziz Halife	52 akçe *(hammâl-ı gûşt ve müezzin)*	1836

[1373] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 9b.
[1374] BOA, *EV.d,* No. 10122, 4b.

15.	(Hacı/Seyyid) Mehmed Tahir Efendi	24 akçe *(hammâl-ı gûşt, cüzhân, müezzin)* 15 akçe *(hammâl-ı gûşt, cüzhân, müezzin)* 15 akçe *(hammâl-ı gûşt, cüzhân)* 5 akçe *(hammâl-ı gûşt, cüzhân)*	1839 1840-1853 1854-1861 1863

Tabloya baktığımızda mevcut senelerde günlük maaşı 1-2 akçe arasında değişen 9 hammâl-ı gûşt, 2 hammâl-ı gendüm ve 2 hamalın vazife yaptığı görülmektedir. 19. yüzyılda ise hammâl-ı gûşt olan kişiler müezzin ve cüzhân gibi farklı cihetlerle görevlendirilmiş ve buna paralel olarak maaşlar da değişkenlik arz etmiştir. Mehmed Tahir Efendi yaklaşık 25 yıl bu alanda hizmet etmiş en kıdemli zat olmuştur. Hammâl-ı gûşt olarak vazife yapanlar için senelik aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1000/1592 yılında görevde olan Abdi için 9 müd arpa bedeli olarak toplam 900 akçe nakdî ödeme yapılırken;[1375] 1279/1863 senesinde Mehmed Tahir Efendi'ye 600 kuruş değerinde 50 kile buğday, 180 kuruş değerinde 30 kile arpa ve yaklaşık 85 kuruş değerinde 30 kile pirinç aynî olarak, 80 kile buğday bedeli 600 kuruş ve 22,5 kile arpa bedeli 79 kuruş da nakdî olarak ödenmiştir.[1376]

k. Elekdâr/Elekî

İmârette un elemek için görevlendirilmiş kişi elekçi anlamına gelen elekdâr veya elekî olarak ifade edilmiştir. Bu iş habbâzların tasarrufunda olduğu için vakfiyede böyle bir görevliden ayrıca söz edilmemiştir. Bazı muhasebe defterlerinden imârette hizmet ettiği bilgisine ulaşılan elekdârlarla ilgili veriler aşağıda tabloda sıralanmıştır.

Tablo 69: Murâdiye İmâreti Elekdârları

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük/Aylık)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	20 akçe (aylık)	1586
2.	İsimsiz	1 akçe	1617
3.	İsimsiz	2 akçe	1619
4.	İsimsiz	2 akçe	1622
5.	İsimsiz (2 kişi)	4 akçe	1628-1641
6.	Yusuf	4 akçe	1668
7.	Ali ve Amr	2,5 akçe	1836
8.	Seyyid Hüseyin	2 akçe 2,5 akçe	1836 1839-1863
9.	Ali	2,5 akçe	1839-1863
10.	Seyyid Süleyman Molla	2 akçe	1839

[1375] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 9b.
[1376] BOA, *EV.d,* No. 18242, 3a.

Tabloya göre mevcut yıllarda günlük 1-4 akçe arasında maaş aldığı tespit edilen 10 elekdârdan 6 tanesinin ismi kayıtlarda yer almamıştır. 1037-1050/1628-1641 ve 1256-1279/1840-1863 süreçlerinde imâretteki elekdâr sayısı 2 iken, 1251/1836 ve 1254/1839 yıllarında 3 ve kalan yıllarda ise 1 olmuştur. Bazı senelerde elekdâr için yıllık aynî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1275/1859 yılında görevde olan Ali adlı kişiye 228 kuruş değerinde 10 kile buğday ve 39,5 kuruş değerinde 10,5 kile pirinç aynî olarak tahsis edilmiştir.[1377]

l. Kâseşûy (Bulaşıkçı)

Vakfiyede imâret mutfağındaki bulaşıkları yıkamak üzere günde 1 akçe maaşla bir bulaşıkçı vazifelendirilmiştir.[1378] Muhasebe defterlerinde ise kâseşûy olarak ifade edilen bu görevliyle ilgili elde edilen veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 70: Murâdiye İmâreti Kâseşûyları

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 1 kişi, 1 akçe (günlük)			1430
1.	İsimsiz	2 akçe	1586
2.	Ferid	2 akçe	1592-1597
3.	(Hacı) Sarraf	2 akçe	1595-1600
4.	Mehmed Hızır	2 akçe	1605-1619
5	Hamdi Hızır	2 akçe	1622
6.	İsimsiz	2 akçe	1633-1635, 1639-1642
7.	Ahmed	2 akçe	1629
8.	Hamdi	2 akçe	1628, 1630
9.	Ebubekir	2 akçe	1637
10.	Mehmed	2 akçe	1668

Tabloya göre 16 ve 17. yüzyıllarda hizmet etmiş iki tanesi isimsiz olmak üzere toplam 10 bulaşıkçı için günlük ikişer akçe maaş tahsis edilmiştir.

m. Hamirgâr/Hamirî

İmârette hamur yoğurmak üzere vazifelendirilen kişi hamirgâr veya hamirî olarak isimlendirilmiştir. Vakfiyede ekmek yapmakla görevlendirilen 4 kişi hamur yoğurma işini de üstlendikleri için olsa gerek ayrıca bir hamirgâr kadrosundan söz edilmemiştir.

[1377] BOA, *EV.d,* No. 16707, 3b.
[1378] *"... 'imâret çanaḳlarını yuyana bir akçe verile."* VGMA, *VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

17. ve 19. yüzyıllara ait bazı muhasebe defterlerinden imârette hizmet etmiş 8 kişiye ulaşılmıştır.

Tablo 71: Murâdiye İmâreti Hamirgârları

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük/Yıllık)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	4 akçe (günlük) 2 akçe (günlük)	1639 1640
2.	Ali	4 akçe (günlük)	1641
3.	Mehmed	4 akçe (günlük)	1642
4.	Mehmed ve İbrahim	22,5 kuruş (yıllık)	1840
5.	Memiş ve İsmail	10'ar kile buğday ve pirinç (yıllık)	1841-1851
6.	İsimsiz	10'ar kile buğday ve pirinç (yıllık)	1851-1863

Tabloya göre 6 kişi tespit edilmiş ve iki tanesinin adı kayıtlarda yer almamıştır. 17. yüzyılda maaşlar günlük olarak 2-4 akçe arasında seyrederken 1256/1840'ta kuruş cinsinden nakdî olarak, 1257-1279/1841-1863 sürecinde ise buğday ve pirinç üzerinden aynî olarak düzenlenmiştir.

n. Nakîb

Nakîb imâret şeyhinin yardımcısı[1379] anlamına gelmektedir. Vakfiyede imâretin işlerini yürütmek üzere günlük ikişer akçe maaşla 2 nakîb görevlendirilmiştir.[1380] Bunlardan birinin yemek işlerinden, diğerinin ise ekmek işlerinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. 994-1279/1586-1863 yılları arasındaki bazı muhasebe defterlerinden *nakîb-i nân* ve *nakîb-i ta'âm* olarak hizmet etmiş bazı kişilere ulaşılmış olması bu durumu destekler mahiyettedir. Nakîblerle ilgili tespit edilen veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 72: Murâdiye İmâreti Nakîbleri

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 2 kişi, 2'şer akçe (günlük)			1430
1.	İsimsiz	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1586
2.	İsimsiz	2 akçe *(nakîb-i ta'âm)*	1586
3.	(Hacı) Mustafa	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1592-1595, 1606-1611
4.	Yardan(?)	2 akçe *(nakîb-i ta'âm)*	1592
5.	Sarraf	2 akçe (*nakîb-i ta'âm)*	1595-1600
6.	Mahmud Dede	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1597
7.	Mehmed Hızır	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1600
8.	Ahmed	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1605
9.	Yakub	3 akçe *(nakîb-i ta'âm)*	1605, 1609-1611

[1379] Pakalın, "Nakîb-i imâret", 2/647.

[1380] *"...şart eyledi ki iki nakîb tertîb oluna ki 'imâret-i umûruna kâim olalar ... iki nakîbden her birine ikişer yevmî akçe virile..."* VGMA, *EV.VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

		3 akçe *(nakîb-i ta'âm ve nakkâd-ı gendüm)* 3 akçe *(nakîb-i ta'âm ve gendüm kûb)*	1606-1608 1612
10.	Bayram	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1612-1615
11.	Mehmed	3 akçe *(nakîb-i ta'âm ve gendüm kûb)* 1 akçe *(nakîb-i ta'âm)*	1613-1615 1617
12.	Hasan	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1617-1619
13.	Turmuş	1 akçe *(nakîb-i ta'âm)* 2 akçe *(nakîb-i ta'âm)*	1619-1622 1629
14.	Hayreddin	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1622
15.	İsimsiz	3 akçe *(nakîb-i nân)* 2 akçe *(nakîb-i nân)*	1623-1630, 1635-1641 1633, 1639
16.	İsimsiz	3 akçe *(nakîb-i nân ve gendüm kûb)*	1623
17.	İsimsiz	2 akçe *(nakîb-i ta'âm)*	1628, 1630-1633, 1641
18.	Osman	2 akçe *(nakîb-i ta'âm)*	1635-1639, 1668
19.	Mustafa	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1668-1671
20.	Seyyid Mehmed Arif Efendi	3 akçe *(nakîb-i nân)*	1839-1863

Tabloda göre günlük maaşları 2-3 akçe arasında değişen 12 nakîb-i nân, maaşları 1-3 akçe arasında seyreden 8 nakîb-i ta'âmdan bazılarının isimleri belirtilmemiştir. Bazı senelerde nakîbler buğday ayıklayıcı (nakkâd-ı gendüm) ve buğday dövücü (gendüm kûb) olarak da hizmet vermişlerdir. 16. ve 17. yüzyıllarda vakfiyeye tabi kalınarak her sene ikişer nakîb vazifelendirilmişken 19. yüzyılda sadece nâkîb-i nân kadrosuna yer verilmiştir. Nakîbler için sadece günlük maaş tahsis edilmiş olup ayrıca senelik aynî veya nakdî ödeme yapılmamıştır.

o. Nakkâd/Temyîz (Ayıklayıcı)

İmârette bazı tahılları ayıklamakla görevlendirilen kişi nakkâd veya temyîz olarak isimlendirilmiştir. Pirinç ayıklayanlara *nakkâd-ı erz* veya *temyîz-i erz*, buğday ayıklayanlara ise *nakkâd-ı hınta*, *nakkâd-ı gendüm* veya *kalbûrî* denilmiştir. Vakfiyede böyle bir görevliden söz edilmemesine rağmen bazı muhasebe kayıtlarında imârette hizmet etmiş nakkâdlara rastlanmış ve elde edilen bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 73: Murâdiye İmâreti Ayıklayıcıları

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	2 akçe *(nakkâd-ı erz)*	1586
2.	İsimsiz	1 akçe *(nakkâd-ı gendüm)*	1586
3.	Hacı Ömer	3 akçe *(nakkâd-ı erz ve gendüm)*	1592
4.	Mehmed	3 akçe *(nakkâd-ı erz ve gendüm)* 3 akçe *(nakkâd-ı erz ve hınta)*	1595 1597
5.	Bali	3 akçe *(nakkâd-ı erz ve hınta)* 2 akçe *(nakkâd-ı erz)*	1600 1606-1611

6.	Yakub	2 akçe *(nakkâd-ı hınta)* 2 akçe *(nakkâd-ı gendüm)*	1605 1606
7.	Ali	2 akçe *(nakkâd-ı erz)*	1612
8.	Veli	2 akçe *(nakkâd-ı gendüm)* 2 akçe *(nakkâd-ı erz)*	1612-1615 1613-1619
9.	Münir	2 akçe *(nakkâd-ı gendüm)*	1617-1622
10.	Yusuf	2 akçe *(nakkâd-ı erz)*	1622
11.	İsimsiz	2 akçe *(nakkâd-ı erz)*	1622-1624, 1629-1633, 1641
12.	İsimsiz	2 akçe *(nakkâd-ı gendüm)*	1622-1624, 1629-1630
13.	Ali	2 akçe *(nakkâd-ı gendüm ve hâdim-i kenif)*	1628
14.	Mustafa	2 akçe *(nakkâd-ı erz)*	1633, 1637-1639
15.	Mercan	2 akçe *(kalbûrî)*	1635
16.	İsimsiz	2 akçe *(kalbûrî)*	1637-1641
17.	Muhammed	2 akçe *(nakkâd-ı erz)* 4 akçe *(kalbûrî)*	1668-1671 1668-1671
18.	Abdurrahim Rahmi ve Mustafa Agâh Efendiler	58,5 akçe *(temyîz-i erz)*	1836, 1839-1840,1843-1856

Tabloya göre toplam 17 nakkâd tespit edilmiş olup bunlardan bazıları pirinç, bazıları buğday ve bazıları da hem pirinç hem buğday ayıklamak üzere görevlendirilmişlerdir. 1037/1628 yılında Ali adlı zat buğday ayıklama görevinin yanında tuvalet hademesi cihetiyle de vazifelendirilmiştir. Günlük maaşlar 16. ve 17. yüzyıllarda 1-3 akçe arasında seyrederken 19. yüzyılda 58,5 kuruş maaşa iki kişi hizmet etmiştir. Bazı yıllarda bu görevlilere senelik aynî maaş tahsis edildiği de olmuştur. Örneğin 1259/1843 yılında pirinç ayıklayıcısı olarak çalışan Abdurrahim Rahmi ve Mustafa Agâh Efendiler için 336 kuruş değerinde 40 kile buğday aynî olarak verilmiştir.[1381]

p. Râh-ı âbî (Suyolcu)-Çeşmeci

İmâretin suyollarının bakımından sorumlu olan kişi *râh-ı âbî* veya *suyolcu*, çeşmelerin tamirini yapan kişi ise *çeşmeci* olarak ifade edilmiştir. Muhasebe defterlerinde karşımıza çıkan bu görevliler vakfiyede yer almamış, vakfiyede sadece külliye çeşmelerinin bakım ve onarımı için 2 mimar vazifelendirilmiştir.[1382] Muhasebe defterlerinden imârette hizmet ettiği tespit edilen görevliler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 74: Murâdiye İmâreti Suyolcu ve Çeşmecileri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1586
2.	Hacı Veli	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1592-1597

[1381] BOA, *EV.d,* No. 12040, 6a.
[1382] VGMA, *EV.VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 99.

3.	Hüseyin	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1600-1615, 1630
4.	Mehmed	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1617-1622
5.	İsimsiz	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1623
6.	İsimsiz	2 akçe *(râh-ı âbî-i Mâkiyân)*	1633, 1639
7.	İsimsiz	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1633-1635, 1639-1641
8.	İsimsiz (diğer)	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1635, 1641
9.	Sinan	2 akçe *(râh-ı âbî)*	1668
10.	İsimsiz	2 akçe *(râh-ı âbî-i hamâm)*	1668
11.	İsimsiz	4 akçe *(râh-ı âbî-i hamâm-ı atîk)*	1668
12.	Ali	4 akçe *(nâzır-ı râh-ı âbî)*	1668
13.	Hacı Mustafa	5 akçe *(râh-ı âbî)* 5 akçe *(çeşmeci)* 5 akçe *(suyolcu)*	1836 1839-1857, 1863 1858-1861

Tabloya göre toplam 13 kişinin adına ulaşılmış olup bazılarının isimleri kayıtlarda belirtilmemiştir. İmârette genellikle birer râh-ı âbî hizmet ederken bazı senelerde çalışan sayısı 2'ye, 1078/1668 yılında ise 4'e çıkarılmıştır. Külliye hamamları için özel olarak görevlendirilen râh-ı âbîler de olmuştur. Günlük maaşı 2-5 akçe arasında değişen vazifelilere yıllık aynî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1251/1836 yılında râh-ı âbî olan Hacı Mustafa için senelik 10 kile buğday tahsis edilmiştir.[1383]

q. Hâdim-i Helâ/Kenîf

Tuvaletleri temizlemek üzere görevlendirilen kişi *hâdim-i helâ, hâdim-i kenif* ve *ferrâş-ı kenîf* gibi tabirlerle isimlendirilmiştir. Vakfiyede 2 ferrâş kadrosu dışında tuvaletler için ayrıca bir temizlikçi tahsis edilmemiştir. Fakat muhasebe defterlerinden 994-1081/1586-1671 yılları arasında vakfa ait birimlerde hizmet etmiş bazı hademelere rastlanmış ve bunlarla ilgili veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 75: Murâdiye Külliyesi Hademeleri

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük/Aylık)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	1 akçe *(hâdim-i helâ)*	1586
2.	İsimsiz	8 akçe (aylık) *(hâdim-i helâ-yı Eyne Bey)*	1586
3.	İsimsiz	15 akçe (aylık) *(hâdim-i helâ-yı Mâkiyân)*	1586
4.	Mehmed	1 akçe *(hâdim-i helâ)*	1592-1600
5.	İsimsiz	23 akçe (aylık) *(hâdim-i helâ-yı Eyne Bey ve Mâkiyân)*	1592-1605
6.	Aydın	1 akçe *(hâdim-i helâ)*	1605
7.	İsimsiz	29 akçe (aylık) *(hâdim-i kenîf)*	1606
8.	İsimsiz	1 akçe *(hâdim-i kenif-i der sûk-ı Mâkiyân)*	1608-1609
9.	İsimsiz	1 akçe *(hâdim-i kenif-i imâret)*	1608-1615

[1383] BOA, *EV.d*, No.10122, 5b.

10.	Kadir	1 akçe *(hâdim-i kenif-i imâret)*	1610-1612
11.	İsimsiz	1 akçe *(hâdim-i kenîf)*	1610-1612
12.	Münir	1 akçe *(hademe-i ferrâş-ı kenifha)* 2 akçe *(hâdim-i kenif)*	1613-1615 1617
13.	İsimsiz	2 akçe *(ferrâş-ı kenifhâ-i imâret)*	1613-1615
14.	İsimsiz	2 akçe (hâdim-i kenif der sûk-ı Mâkiyân)	1619
15.	İsimsiz	1 akçe *(ferrâş-ı kenifhâ der Sûk-ı Eyne Bey)*	1622
16.	İsimsiz	1 akçe *(hâdim-i kenif-i medrese)*	1623
17.	İsimsiz	1 akçe *(hâdim-i kenif-i imâret)*	1623
18.	İsimsiz	2 akçe *(hâdim)*	1624
19.	Ali	2 akçe *(hâdim-i kenîf ve nakkâd-ı gendüm)*	1628
20.	İsimsiz	2 akçe *(hâdim-i kenîf-i Mâkiyân ve Eyne Bey)* 4 akçe *(hâdim-i kenîf-i Mâkiyân ve Eyne Bey)*	1628 1637
21.	İsimsiz	2 akçe *(hâdim-i kenîf-i Mâkiyân)*	1629, 1639
22.	İsimsiz	1 akçe *(hâdim-i kenîf-i Eyne Bey)*	1629
23.	İsimsiz	2 akçe *(hâdim-i kenîf)*	1630
24.	İsimsiz	2 akçe *(hâdim-i kenîf)*	1633-1635
25.	İsimsiz (diğer)	2 akçe *(hâdim-i kenîf)*	1635
26.	Osman	2 akçe *(hâdim-i kenîf)*	1668-1671
27.	Mehmed	2 akçe *(hâdim-i kenîf)*	1668-1671

Tabloya göre 27 hademeden 7 tanesinin ismi kayıtlarda yer almıştır. Ayrıca sadece imârette değil medresede ve vakfa ait dükkânların bulunduğu Eyne Bey ve Mâkiyân çarşılardaki tuvaletlerde görev yapan hademeler de imâret kadrosu arasında gösterilmiştir. Bazılarının maaşları günlük 1-4 akçe arasında değişirken bazılarınınki aylık olarak takdir edilmiştir. Hademeler için senelik aynî-nakdî maaş düzenlemesi yapılmamıştır.

r. Mühürdâr

İmâret kâtiplerinin tuttuğu kayıtları kontrol eden kişi mühürdâr olarak isimlendirilmiş olup vakfiyede böyle bir vazifeden söz edilmemiştir. Fakat 994-1217/1586-1863 sürecindeki vakıf muhasebe defterlerinde imârette hizmet etmiş 10 mühürdâra rastlanmış ve bu kişiler aşağıdaki tabloda görev yıllarına göre sıralanmıştır.

Tablo 76: Murâdiye İmâreti Mühürdârları

Sıra No	**Adı**	**Maaşı (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz	2 akçe	1586
	Hüseyin b. Salih	2 akçe *(mühürdâr-ı kilâr ve anbâr)*	1592-1597
2.	Sinan b. Ali	2 akçe	1605
3.	Kasım (b. Abdullah)	2 akçe	1606-1611
4.	Mustafa	2 akçe	1612-1615
5.	İsimsiz	2 akçe	1617-1619
6.	Mehmed Hasan	2 akçe	1622
7.	İsimsiz	2 akçe	1623-1624, 1641
8.	Hasan	2 akçe	1633

9.	Hüseyin	2 akçe	1668
10.	(Seyyid) İbrahim Sıddık Efendi	13 akçe *(mühürdâr-ı anbâr-ı hatab ve mu'temed-i vakf)*	1852-1863

Tabloda görüldüğü üzere 3 mühürdârın ismi kayıtlarda yer almamıştır. 16 ve 17. yüzyıllarda 2 akçe olan günlük maaş 19. yüzyılda mühürdâlık vazifesinin yanına mu'temedlik ciheti de eklenerek 13 akçeye çıkarılmıştır. Mühürdâr için bazı yıllarda aynî maaş düzenlemesi de yapılmıştır. Örneğin 1277/1862 yılında görevde olan İbrahim Sıddık Efendi için 1478 kuruş değerinde 80 kile buğday ile 240 kuruş değerinde 40 kile arpa tahsis edilmiştir.[1384]

s. Kileci

Kile ile ölçülen buğday ve arpa gibi hububatları tartan kişiler kileci olarak isimlendirilmiştir. Vakfiyede böyle bir görevden bahsedilmemiş fakat 19. yüzyıl muhasebe kayıtlarında imârette kilecilik hizmeti yapmış 7 farklı isim tespit edilmiştir.

Tablo 77: Murâdiye İmâreti Kilecileri

Sıra No	**Adı**	**Maaş**	**Görev Yılı**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Berdekzâde Hacı Mustafa evlâdı	11,5 akçe	1836
2.	Berdekzâde Hacı Halil	11,5 akçe	1836
3.	Hacı Ahmed	6 akçe	1836
4.	Berdekzâde Hâfız İbrahim Efendi ve biraderleri	11,5 akçe	1839
5.	Hacı Süleyman	11,5 akçe	1839
6.	Hacı Ahmed Ağa	3 akçe	1839-1843
7.	Berdekzâde Hâfız İbrahim	11,5 akçe *(kileci ve cüzhân)*	1840-1853
8.	(Hacı) Mustafa (Efendi)	3 akçe	1846-1863
9.	Hâfız İbrahim ve Ali Efendi	11,5 akçe *(kileci ve cüzhân)*	1854
10.	Hâfız İbrahim Efendi	11,5 akçe *(kileci ve cüzhân)* 6 akçe *(kileci ve cüzhân)*	1855-1859 1861-1863

Tabloya baktığımızda Berdekzâde ailesinden birçok kişinin kilecilik yaptığı görülmektedir. Ayrıca Berdekzâde Hâfız İbrahim'in 1254-1279/1839-1863 sürecinde hem tek başına hem de başkalarıyla olmak üzere yaklaşık 25 yıl bu hizmette kaldığı anlaşılmaktadır. Kilecilerin günlük maaşı 3-11,5 akçe arasında seyretmiş ve kendilerine senelik değişen miktarlarda aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1254/1839 yılında görevde olan Hacı Süleyman için 11,5 akçe günlük maaşının yanında senelik 250

[1384] BOA, *EV.d*, No.17352, 4a.

kuruş değerinde 25 kile buğday aynî olarak ve 20 kile buğdayın bedeli 80 kuruş ise nakdî olarak ödenmiştir.[1385]

t. Bevvâb

Vakfiyede imâret için ayrı bir kapıcıdan söz edilmemiş fakat muhasebe defterlerinde 11 imâret kapıcısına rastlanmış ve bunlar hakkında toplanan bilgiler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 78: Murâdiye İmâreti Bevvâbları

Sıra No	**Adı**	Maaş (Günlük)	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mehmed	3 akçe	1586
2.	Hüseyin	3 akçe	1592-1597
3.	Rasim	3 akçe	1600
4.	Süleyman (Abdullah)	3 akçe	1605-1615, 1617, 1622
5.	Hüseyin Süleyman	3 akçe	1619, 1624
6.	İsimsiz	3 akçe	1628-1641
7.	Hüseyin	3 akçe	1668-1671
8.	Mehmed Halife	1,5 akçe *(nısf-ı bevvâb)*	1836
9.	Said Molla	1,5 akçe *(nısf-ı bevvâb)*	1836, 1840-1861
10.	Mehmed Molla	3,5 akçe *(bevvâb-ı imâret, cüzhân-ı türbe)*	1846-1859
11.	(Hacı) Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	25,5 akçe *(bevvâb-ı imâret, müezzin, cüzhân-ı türbe)* 3 akçe *(bevvâb-ı imâret, cüzhân)*	1855-1856 1863

Tabloya göre günlük bevvâb maaşları 1081/1671 yılına kadar 3 akçe olarak düzenlenmiştir. 19. yüzyılda ise nısf-ı bevvâb olarak ifade edilen 1,5 akçe değerinde yarı maaş düzenlemesine gidilmiştir. 1262-1279/1846-1863 sürecinde bevvâblar cüzhân ve müezzin cihetleriyle de görevlendirilmiş ve maaş miktarları 3-25,5 akçe arasında değişmiştir. Bevvâblara senelik aynî ve nakdî ödemeler de yapılmıştır. Nitekim 1000/1592 yılında bevvâb Hüseyin'e 900 akçe değerinde 6 müd buğday aynî olarak verilirken,[1386] 1275/1859 senesinde Said Molla için 228 kuruş değerinde 10 kile buğday aynî ve 10 kile buğday bedeli 50 kuruş ise nakdî olarak tahsis edilmiştir.[1387]

[1385] *BŞS.* C 92, 24b.
[1386] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-003, 9a.
[1387] BOA, EV.d, No. 16707, 3b.

u. Ferrâş

İmâretin temizliği ile sergilerinin döşenmesinden sorumlu kişi ferrâş olarak isimlendirilmiştir. Vakfiyede günlük 2 akçe maaşla görevlendirilen 2 ferrâştan birinin daha önce de belirtildiği üzere camide, diğerinin ise imârette görevlendirildiği tahmin edilmektedir.[1388] 994-10811/1586-1671 sürecindeki muhasebe defterlerinde toplam 19 ferrâş tespit edilmiştir.

Tablo 79: Murâdiye İmâreti Ferrâşları

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 1 kişi, 2 akçe (günlük)			1430
1.	Mehmed	3 akçe	1586
2.	Mustafa	3 akçe	1586
3.	Yusuf	3 akçe	1592-1597
4.	İmran	3 akçe	1592
6.	Ferruh	3 akçe	1595
7.	Ahmed	3 akçe	1597-1600
8.	Aydın	3 akçe	1600-1611
9.	Abdi	3 akçe	1605-1606, 1610-1623, 1628
10.	Abdullah	3 akçe	1608-1609
11.	Osman	3 akçe	1612-1615, 1619-1628, 1641
12.	Mehmed Mervan	3 akçe	1617
13.	(Hacı) Hasan	3 akçe	1624, 1630
14.	Osman Dede	3 akçe	1630, 1639
15.	Hacı Hüseyin	3 akçe	1633-1635
16.	İsimsiz	3 akçe *(ferrâş-ı tabhâne)*	1633-1635
17.	Mustafa Münir	3 akçe	1639, 1641
18.	Mustafa	3 akçe	1668-1671
19.	Hüseyin	3 akçe	1668-1671

Tabloya bakıldığında bazı senelerde 2, bazılarında ise tek ferrâşın hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1042-1044/1633-1635 yılları arasında görev yapmış ve ismi belirtilmemiş olan bir zatın imâret kadrosu arasında tabhâne (misafirhâne) ferrâşı olarak vazife yaptığı görülmektedir. Ferrâşlar günlük 3 akçe olan maaşlarına ilaveten senelik aynî ödemeler de almışlardır. Örneğin 1031/1622 yılında ferrâş Abdi ve Osman Dede için senelik 30 kile buğday aynî olarak tahsis edilmiştir.[1389]

v. Sirâcî

İmârette aydınlatma işlerinden sorumlu bir siracî görevlendirmesi yapılmıştır. Vakfiyede, hizmet yeri belirtilmeksizin külliyede çalışmak üzere günlük 2 akçe maaşla tek bir sirâcî

[1388] VGMA, *VKF.d*, No. 741, Gömlek No. 136/229.
[1389] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 108.

görevlendirilirken bazı yıllara ait muhasebe defterlerinde cami ve imâret için ayrı birer sirâcî vazifelendirilmiştir. Mevcut yıllarda yalnız 2 sirâcî tespit edilmiştir.

Tablo 80: Murâdiye İmâreti Sirâcîleri

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede 1 kişi, 2 akçe (günlük)			1430
1.	Süleyman	2 akçe	1586-1595
2.	İsimsiz	2 akçe	1629

Tabloda görüldüğü üzere Süleyman imârette yaklaşık 10 yıl görev yaparken adı belirtilmeyen bir zat da bir sene hizmet etmiştir. Zannımızca diğer senelerde cami görevlileri arasında zikredilen sirâcîler imâretin aydınlatma işlerinden de sorumlu tutulmuşlardır. Sirâcî için ayrıca senelik aynî veya nakdî bir ödeme yapılmamıştır.

y. Mimar

Vakfiyede cami ve medrese çeşmelerinin tamir işlerinden sorumlu olmak üzere günlük ikişer akçe maaşla 2 mimar görevlendirilmiş ve muhasebe defterlerinde mimar imâret görevlileri arasında zikredilmiştir.[1390] Mevcut yıllarda sadece 994-1003/1586-1595 yılları arasında günlük 2 akçe maaşla görev yapmış Süleyman adında bir mimara rastlanmıştır. Zannımızca çeşme tamirlerinden diğer senelerde meremmetî olarak görevlendirilen kişi sorumlu tutulmuştur. Çünkü 1003/1595 yılına ait muhasebe defterinde yıllık olarak verilen cerre bahâ (yıllık nakdî) ödemeleri arasında mimar Süleyman meremmetî olarak da kaydedilmiş ve kendisine 900 akçe değerinde 6 müd buğday tahsis edilmiştir.[1391]

z. Diğerleri

Vakfiyede yer almamasına rağmen muhasebe defterlerinde imâret çalışanları arasında zikredilen bazı görevlilere rastlanmış ve bunlarla ilgili veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

[1390] *"…iki mi'mâr ta'yîn oluna ki zâviye-i mezbûre ve medrese-i mezkûrenin vakf-ı müşârun ileyha getürdüğü çeşmelerin ta'mîr ve termîmine kâim olalar, … ve iki mi'mâra dört akçe verile…"* Bkz. VGM, *EV.VKF.d,* No.595, Gömlek No. 93, 99.

[1391] BOA, *TS.MA.d,* No. 1699-0001, 8a.

Tablo 81: Murâdiye İmâretindeki Diğer Görevliler

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Gendüm-kûb			
1.	İsimsiz	2 akçe	1586
2.	Behram Abdullah	2 akçe	1592-1600
3.	Veli	2 akçe	1605, 1608-1610, 1617-1619
4.	Kasım	2 akçe	1606
5.	Mehmed	2 akçe	1613
6.	Yusuf	2 akçe	1622
7.	İsimsiz	2 akçe	1629-1630
Ahûrî			
8.	İsimsiz	2 akçe	1586
9.	Hasan	2 akçe	1592-1597, 1605-1624, 1628
10.	Mehmed	2 akçe	1600
11.	İsimsiz	2 akçe	1629-1641
12.	Ali	2 akçe	1668-1671
13.	Mustafa Molla	8 akçe	1840-1846
Neccâr			
14.	İsimsiz	2 akçe	1586
15.	İsimsiz	2 akçe (neccâr ve meremmetî)	1628-1630
Meremmetî			
16.	Bâli	2 akçe	1592-1597
17.	Mehmed b. Ali	2 akçe	1600
18.	Hüseyin b. Bali	2 akçe	1605
19.	Mehmed (b. Abdullah)	2 akçe	1606-1623
20.	İsimsiz	2 akçe 2 akçe (meremmetî ve neccâr)	1624, 1633-1641 1628-1630
21.	Mehmed	2 akçe	1668-1671
Vazife-i Talaş			
22.	Vazife-i talaş	10 akçe	1839-1863
Destârî			
23.	Süleyman	2 akçe	1586
24.	Mehmed b. İvaz	2 akçe	1592-1605
25.	Hacı Said Molla	2 akçe (nısf-ı destârî)	1854-1863
Kazgâniyân			
26.	İsimsiz (4 kişi)	4 akçe	1586
Âsiyâbî			
27.	İsimsiz	200 akçe (aylık)	1592-1606
Mezbelekeş			
28.	İsimsiz	1 akçe	1633

Tabloya göre *gendüm-kûb, ahûrî, neccâr, meremmetî, vazife-i talaş, destârî, kazgâniyân asiyâbî* ve *mezbelekeş* olmak üzere 9 farklı alanda toplam 28 görevli daha tespit edilmiştir. Bunlar arasında ilk sırada gendüm-kûb yer almaktadır. Üretilen veya satın alınan buğdayın imâretteki yemeklerde kullanmak üzere dövülerek ufak parçalara

ayrılması için gendüm-kûb olarak ifade edilen buğday dövücü kişiler görevlendirilmiştir. 994-1040/1586-1630 sürecinde günlük 2 akçe maaşla hizmet etmiş 7 buğday dövücü tespit edilmiştir. İkinci sırada ahır işlerinden sorumlu olan ahûrî gelmektedir. Bunlar zannımızca külliye çalışanları ile misafirlere ait hayvanların yer aldığı ahırın bakım ve temizliği ile hayvanların doyurulmasından sorumluydu. Ahûrîlerin günlük maaşı 16. ve 17. yüzyıllarda 2 akçe iken 19. yüzyılda 4 kat artarak 8 akçeye çıkmış ve kendilerine ayrıca senelik aynî veya nakdî ödeme yapılmamıştır. Üçüncü sırada marangoz anlamına gelen neccâr yer almaktadır. Görevinin külliye birimlerindeki ahşap kısımların bakım, onarım ve yenilenmesi olduğu düşünülmektedir. İsimleri belirtilmemiş günlük ikişer maaşla çalışan 2 neccâr tespit edilmiştir. 1037-1040/1628-1630 sürecinde neccâr aynı zamanda meremmetî cihetiyle de görevlendirilmiştir. Dördüncü sırada külliye binalarının tamir ve onarımından sorumlu meremmetî gelmektedir. 1000-1081/1592-1671 sürecinde günlük ikişer akçe ile görev yapmış 6 meremmetî tespit edilmiştir. 1078-1081/1668-1671 yıllarında hizmet eden ve ismi belirtilmemiş olan meremmetî neccâr cihetiyle de görevlendirilmiştir. Bazı senelerde meremmetî için yıllık olarak nakdî ödemler de yapılmıştır. Örneğin 1000/1592 yılında Bâli adındaki kişiye senelik 6 müd buğday bedeli olarak 900 akçe ödeme yapılmıştır.[1392] Beşinci sırada "vazife-i talâş" olarak ifade edilen, külliyenin suyollarına talaş döşeme[1393] görevi yer almaktadır. Günlük 10 akçe maaşla yerine getirilen bu vazifeye sadece 1254-1279/1839-1863 sürecindeki muhasebe defterlerinde rastlanmıştır. Altıncı sırada, cami kadrosunda da bahsettiğimiz sarıkçı/tülbentçi anlamına gelen destârî yer almaktadır. Zannımızca bu zat, imârette çalışanların başlarına taktıkları sarık veya tülbentlerden sorumlu kişidir. İmârette hizmet etmiş 3 destârî tespit edilmiş olup maaşları 16. ve 17. yüzyıllarda günlük ikişer akçedir. 18. yüzyılda ise *nısf-ı destârî* maaşı 2 akçe olarak belirlenmiştir. O halde tam maaş da 4 akçeye tekabül etmektedir. Yedinci sırada imâretteki kazanların bakımından sorumlu olan kazgâniyân gelmektedir. Bu görevliye sadece 994/1586 yılında rastlanmış olup günlük 4 akçeye 4 kazancı vazife yapmıştır. Sekizinci sırada ise değirmenci anlamına gelen asiyâbî gelmektedir. İmârette kullanılmak üzere değirmenciler tarafından buğday, arpa ve mısır unu elde edildiği tahmin edilmektedir. 1000-1015/1592-1606 yılları arasında aylık 200 akçe maaşla ismi bilinmeyen bir değirmenci hizmet etmiştir. Dokuzuncu sırada ise

[1392] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506-0003, 9b.
[1393] Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", 399

imâretin biriken çöplerini taşıyarak uygun yerlere döken mezbelekeş bulunmaktadır. Günlük 2 akçe maaşla mezbelekeşe 1042/1633 yılı muhasebe defterinde rastlanmıştır.

4. Türbe Görevlileri

Külliye vakfiyesinde türbe için özel bir görevlendirilme yapılmamış sadece türbe kadrosu olarak nitelendirebileceğimiz 30 hâfız ve 14 mühellil zâviye (cami) kadrosu içinde zikredilmiştir.[1394] Vasiyetnâmede ise vâkıf, sevabını kendisine bağışlamak üzere sürekli Kur'ân-ı Kerîm okuyacak hâfızlar ile mühellîl ve salavathânlar görevlendirmiştir.[1395] Sonraki senelerde *türbedâr, eczâhân, sermahfil, noktâî, mühellilhân, mustahfızân, bekçiyân, müsebbihân, mushafhân/tâliyân-ı mesâhif, buhûrî, ihlashân* ve *destârî* olmak üzere yeni görevler ihdas edilmiştir. 994-1078/1586-1668 sürecindeki muhasebe defterlerine baktığımızda türbe görevlileri olarak ele aldığımız kişiler *cemâ'at-i eczâhân-ı türbe-i şerîf, cemâ'at-i müsebbihân-ı türbe-i şerîf, cemâ'at-i eczâhân-ı merhûm Sultan Mustafa-i Cedîd, cemâ'at-i türbedârân, cemâ'at-i tâliyân-ı mesâhif, cemâ'at-i mustahfızân-ı türbe-i şerîf, cemâ'at-i eczâhân-ı merhûm Sultan Alâaddin, cemâat-i eczâhân-ı Sultan Musa* gibi başlıklar altında sistematik şekilde sıralanmıştır. Ayrıca 1251-1279/1836-1863 yıllarını kapsayan defterlerde karşımıza çıkan duâgûlar da türbe personeli arasında değerlendirilmiştir. Bazı yıllara ait muhasebe defterlerine göre türbe görevleri ve sayılarındaki değişmeler aşağıdaki tabloda yansıtılmıştır.

Tablo 82: Türbe Görevlilerinin Bazı Yıllara Göre Dağılımı

Muhaebe Dönemi	**994/1586**	**1003/1595**	**1008/1600**	**1016/1608**	**1023/1614**	**1037/1628**	**1044/1635**	**1046/1637**	**1048/1639**	**1050/1641**	**1254/1839**	**1256/1840**	**1262/1846**	**1279/1863**
Türbedâr	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	1	1	1	1
Eczâhân	40	56	46	45	45	59	66	32	65	70	6	5	5	2
Sermahfil	2	2	3	2										
Noktâî	1	1												
Mühellilhân	14													
Mustahfızân	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	1	1	1	2
Bekçiyân	3													
Müsebbihân	1	13	13	13	14	13	15		15	15				
Tâliyân-ı mesâhif / Mushafhânân				10	10	11	10	11	11	11			1	1
Buhûrî							1		1	1				
İhlashân							1		1	1				
Destârî							1		1	1				

[1394] VGM, *EV.VKF.d,* No.595, Gömlek No. 93, 99.
[1395] BOA, *EV.VKF.d*, No. 19, Gömlek No.13.

Duâgû											50	42	47	38
Toplam	**101**	**111**	**101**	**109**	**109**	**122**	**133**	**82**	**133**	**138**	**58**	**49**	**55**	**44**

Tabloya göre türbeler bünyesinde toplam 13 farklı görev tespit edilmiştir. Çalışan sayısı ise yıldan yıla değişkenlik göstermekle birlikte 44-138 arasında seyretmiştir. Külliyedeki görevli sayısının en yüksek olduğu birim türbe olmuştur. Türbe kadrosu 1050/1641 yılında 138 kişi ile zirveye ulaşmışken en fazla istihdam edilen meslek bu yıla kadar eczâhân olmuş fakat 19. yüzyılda bunların yerini duâgûlar almıştır.

a. Türbedâr

Türbede bulunan ve türbenin ihtiyaçlarıyla ilgilenen görevli türbedâr olarak adlandırılmıştır. Vakfiyede böyle bir vazifeden söz edilmemiş olmasına rağmen vakıf muhasebe defterlerinde Murâdiye türbelerinde vazife yapmış bazı türbedârlara rastlanmıştır. Türbedârlar 994-1013/1586-1605 yıllarını kapsayan defterlerde tabi oldukları türbeye göre, 1015-1051/1606-1642 sürecinde *cemâ'at-i türbedârân* başlığı altında, 19. yüzyılda ise genel bir türbedâr ifadesiyle yer almıştır. Tespit edilen bilgiler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 83: Murâdiye Türbelerinde Vazife Yapmış Türbedârlar

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İsimsiz (Türbe-i Sultan Murad)	5 akçe	1586
2.	İsimsiz (Türbe-i Sultan Ahmed)	5 akçe	1586
3.	İsimsiz (Türbe-i Mustafa-i Cedîd)	3 akçe	1586
4.	İsimsiz (Türbe-i Alâaddin)	2 akçe	1586
5.	Ali b. İlyas (Türbe-i Sultan Murad)	5 akçe	1592-1600
6.	Mahmud b. Mustafa (Türbe-i Alâaddin)	2 akçe	1592
7.	Musa b. Hızır (Türbe-i Mustafa-i Cedîd)	3 akçe	1592-1597
8.	(Mevlânâ, Hacı) Hasan (b. Mehmed) (Türbe-i Alâaddin)	2 akçe	1595, 1600, 1605-1606, 1617, 1624, 1628-1635
9.	Mustafa (Türbe-i Sultan Murad)	5 akçe	1597, 1605-1606
10.	Süleyman b. Hızır (Türbe-i Mustafa-i Cedîd)	3 akçe	1600, 1606
11.	İsimsiz (3 kişi)	10 akçe	1608-1610
12.	İsimsiz (3 kişi)	10 akçe	1611-1615
13.	Mevlânâ Muslihiddin (Türbe-i Sultan Murad)	5 akçe	1617, 1629
14.	Mevlânâ Bekir b. Halil (Türbe-i Mustafa-i Cedîd)	3 akçe	1617-1622
15.	Mehmed b. Mustafa (Türbe-i Sultan Murad)	5 akçe	1619-1633
16.	İsimsiz (3 kişi)	10 akçe	1622
17.	Ebubekir b. Halil (Türbe-i Mustafa-i Cedîd)	3 akçe 5 akçe	1624, 1629-1635, 1640-1642 1628
18.	Ahmed b. Mehmed (Türbedâr -ı Sultan Murad	5 akçe	1635-1641

19.	İsimsiz (3 kişi)	10 akçe	1637
20.	Mehmed b. Ebubekir (Türbedâr-ı Sultan Mustafa-i Cedîd)	3 akçe	1639
21.	(Mustafa) Hasan (Türbedâr-ı Sultan Alâaddin)	2 akçe	1639-1642
22.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	11 akçe[1396]	1661-1671, 1675, 1699, 1704, 1712
23.	Seyyid Mehmed Tahir Efendi	9 akçe *(türbedâr ve cüzhân)*	1836-1846
24.	İbrahim b. Osman	9 akçe *(türbedâr ve cüzhân)*	1850-1863

Tabloya göre vakıftan maaş almış toplam 32 türbedârdan 15'inin ismine ulaşılmıştır. Bunlardan 10'u II. Murad Türbesi'nde günlük 5 akçeye, 8'i Alâaddin Türbesi'nde günlük 2 akçeye, 10'u Mustafa-i Cedîd (Şehzâde Mustafa) Türbesi'nde günlük 3 akçeye ve 1'i Sultan Ahmed (Şehzâde Ahmed) türbesinde günlük 5 akçeye hizmet etmiştir. 994/1586 yılında ve 1071-1124/1661-1712 sürecinde 4, 1000-1051/1592-1642 yıllarını kapsayan dönemde 3 ve 19. yüzyılda ise 1 türbedâr kadrosu tahsis edilmiştir. Külliye haziresinde 15. ve 16. yüzyıllarda yapılmış toplam 13 türbe yer almasına rağmen muhasebe defterlerinde sadece Sultan Murad, Şehzâde Alâaddin, Şehzâde Mustafa, Şehzâde Ahmed ve Şehzâde Mahmud türbelerinde hizmet etmiş türbedârdan bahsedilmesi dikkat çekicidir. Her ne kadar belirtilmemiş olsa da diğer türbelerdeki türbedârlık hizmetlerinin de bu zatlar arasında paylaşıldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda 9 akçe maaşla türbedâr olan kişiler aynı zamanda cüzhân cihetiyle de vazife yapmışlardır. Türbedârlar için senelik nakdî veya aynî ödemeler de düzenlenmiştir. Nitekim 1000/1592 yılında Şehzâde Mustafa Türbesi'nde vazife yapan Musa b. Hızır'a 9 müd buğday bedeli 1.350 akçe, 6 müd arpa bedeli 600 akçe ve 5 kile pirinç bedeli 125 akçe olmak üzere toplam 20.075 akçe nakdî ödeme yapılmıştır.[1397] 1274/1858'de türbedâr ve cüzhân olan Hacı İbrahim Efendi'ye ise 1.260 kuruş değerinde 70 kile buğday, 427,5 kuruş değerinde 50 kile arpa ve 170 kuruş değerinde 40 kile pirinç aynî olarak, 28 kile buğday bedeli 168 kuruş ve 46 kile arpa bedeli 138 kuruş da nakdî olarak tahsis edilmiştir.[1398]

[1396] Önceki yılları baz alacak olursak Sultan Murad, Şehzâde Alaaddin ve Şehzâde Mustafa türbedârlarının günlük maaşları toplam 10 akçe olduğuna göre geriye kalan 1 akçe de mevcut yıllarda adı geçen Sultan Musa (Şehzâde Mahmud) türbedârının olduğu anlaşılmaktadır.

[1397] BOA, *TS.MA.d,* No. 3506, 8b.

[1398] BOA, *EV.d,* No. 16472, 2b.

b. Mustahfızân-ı Türbe

Sultan II. Murad Türbesi'nde bekçilik yapmak üzere görevlendirilen kişiler mustahfızân-ı türbe olarak ifade edilmiştir. Vakfiyede böyle bir vazifeden bahsedilmemiş olmasına rağmen 16. ve 17. yüzyıla ait muhasebe defterlerinde bu görevi icra edenler *cemâ'at-i mustahfızân-ı türbe-i şerîf* başlığı altında sıralanmıştır. Tespit edilen türbe bekçileriyle ilgili veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 84: Sultan II. Murad Türbesi Mustahfızânları

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük/Aylık)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	İshak b. Ferit[1399]	40 akçe (aylık)	1550
2.	Mehmed b. Ferit[1400]	40 akçe (aylık)	1554
3.	İsimsiz (36 kişi)	40'ar akçe (aylık)	1586
4.	Mehmed b. Abbas	40 akçe (aylık)	1592
5.	Ali b. İlyas	40 akçe (aylık)	1592-1600
6.	Ali b. Nasuh	40 akçe (aylık)	1592-1600, 1606, 1617
7.	Ali b. Turmuş	40 akçe (aylık)	1592
8.	Halil b. Bekir	40 akçe (aylık)	1592-1600
9.	(Hacı) Hasan b. Mehmed	40 akçe (aylık) 4 akçe (günlük)	1592, 1597-1600, 1606, 1619-1622
10.	Mehmed b. Süleyman	40 akçe (aylık)	1592
11.	Seyyid Hasan b. Seyyid Kemal	40 akçe (aylık)	1592-1597
12.	Bayram b. Ali	40 akçe (aylık)	1592-1605
13.	Abdulaziz b. Maksud	40 akçe (aylık)	1592-1606
14.	Mehmed b. Ali	40 akçe (aylık)	1592-1595, 1597-1600, 1617-1624
15.	Kasım b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1592
16.	Nuh b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1592-1597
17.	Mahmud b. Mustafa	40 akçe (aylık)	1592
18.	Seyyid Ahmed (b. Emrullah)	40 akçe (aylık)	1592, 1595, 1600
19.	Mehmed b. Mervan	40 akçe (aylık) 4 akçe (günlük)	1592-1605 1624
20.	Halil b. Ali	40 akçe (aylık)	1592, 1600, 1606
21.	Ali b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1592
22.	Mervan b. Resul	40 akçe (aylık)	1592-1600, 1606
23.	Ömer b. Ali	40 akçe (aylık) 4 akçe (günlük)	1592-1600, 1606 1617-1619
24.	Mustafa b. Ali	40 akçe (aylık)	1592
25.	Mehmed b. Veli	40 akçe (aylık)	1592-1597, 1617-1624
26.	Mehmed b. İbrahim	40 akçe (aylık) 4 akçe (günlük)	1592-1605 1624
27.	Oruç b. Turmuş	40 akçe (aylık)	1592
28.	Emrullah b. Turmuş	40 akçe (aylık)	1592-1597
29.	Mehmed b. Abdi	40 akçe (aylık)	1592-1600, 1605-1606
30.	Mehmed b. Behlül	40 akçe (aylık)	1592-1600
31.	Ahmed b. Mustafa	40 akçe (aylık)	1592-1597, 1605-1606

[1399] *BŞS,* A 58, 62b.
[1400] *BŞS,* A 58, 62b.

32.	Ahmed b. Elvan	40 akçe (aylık)	1592-1606
33.	Üstat Elvan	40 akçe (aylık)	1592
34.	Mehmed b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1592, 1605, 1635-1641
35.	Mehmed b. Mustafa	40 akçe (aylık)	1592
36.	Sefer b. Halil	40 akçe (aylık)	1592-1600
37.	Mehmed b. Abdurrahman	40 akçe (aylık)	1592-1597
38.	İlyas b. Nebi	40 akçe (aylık)	1592-1595
39.	Nasrullah b. Abdurrahim	40 akçe (aylık)	1592-1600
40.	Mehmed b. Nasuh	40 akçe (aylık)	1592-1597
41.	Halil b. Hızır	40 akçe (aylık)	1595-1606
42.	Halil b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1595-1600, 1606
43.	Hüsam b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1595
44.	Süleyman b. Bali	40 akçe (aylık)	1595-1605
45.	Hayreddin b. Ali	40 akçe (aylık)	1595, 1597, 1605
46.	Abdurrahman b. Abdurrahim	40 akçe (aylık)	1595-1600
47.	Mehmed b. Oruç	40 akçe (aylık)	1595-1600, 1606
48.	Mehmed b. Osman	40 akçe (aylık)	1595
49.	Selim b. Mahmud	40 akçe (aylık)	1595-1597
50.	Kadri b. Cağfer	40 akçe (aylık)	1595-1606
51.	Ahmed b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1595-1600, 1606
52.	Mehmed b. Ahmed	40 akçe (aylık)	1595-1606
53.	Mehmed b. Sinan	40 akçe (aylık)	1597-1600
54.	İlyas b. Bali	40 akçe (aylık)	1597
55.	Oruç b. Bali	40 akçe (aylık)	1600-1606
56.	Ali b. Cağfer	40 akçe (aylık)	1600, 1606
57.	İbrahim b. Turmuş	40 akçe (aylık)	1600
58.	Yusuf b. Bayram	40 akçe (aylık)	1600
59.	Mervan b. Kasım	40 akçe (aylık)	1600
60.	Hüseyin Salih	40 akçe (aylık)	1600
61.	Ferit Bey (b. Kasım)	40 akçe (aylık)	1605-1606
62.	Hacı Latif b. Nasuh	40 akçe (aylık)	1605-1606
63.	Mehmed b. Halil	40 akçe (aylık)	1605
64.	Ahmed b. Resul	40 akçe (aylık)	1605
65.	Ömer Efendi	40 akçe (aylık)	1605
66.	Mustafa b. Oruç	40 akçe (aylık)	1605-1606
67.	Seyyid İbrahim	40 akçe (aylık)	1605
68.	Mustafa b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1605-1606
69.	Mustafa b. Akbaba	40 akçe (aylık)	1605-1606
70.	Kutbeddin	40 akçe (aylık)	1605
71.	Ali b. Mustafa	40 akçe (aylık)	1605-1606, 1617-1622
72.	Rical b. Veli	40 akçe (aylık)	1605
73.	Hacı Osman	40 akçe (aylık)	1605
74.	Abdullah Efendi	40 akçe (aylık) 4 akçe (günlük)	1606, 1641 1622-1624
75.	Hacı Halil b. Ebubekir	40 akçe (aylık)	1606
76.	Ahmed Çelebi	40 akçe (aylık)	1606
77.	Ebubekir b. Kasım	40 akçe (aylık)	1606
78.	Hasan b. Ali	40 akçe (aylık)	1606
79.	Mehmed b. Servet	40 akçe (aylık)	1606
80.	Hüseyin b. Ali	40 akçe (aylık)	1606
81.	Seyyid Mehmed	40 akçe (aylık)	1606
82.	Mehmed İcâbi	40 akçe (aylık)	1606
83.	Faysal Çelebi	40 akçe (aylık)	1606
84.	Osman Dede	40 akçe (aylık) 4 akçe (günlük)	1606, 1633-1641 1617-1624, 1629-1630
85.	Hüseyin b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1606

		4 akçe (günlük)	1619-1624
86.	İsimsiz (36 kişi)	48 akçe (günlük)	1608-1615
87.	Mevlânâ Kadri	4 akçe (günlük)	1617
88.	İbrahim Ali	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1617, 1629-1630 1633-1635
89.	Ahmed b. Süleyman	4 akçe (günlük)	1617, 1622
90.	Mevlânâ Muslihiddin	4 akçe (günlük)	1617
91.	Hasan	4 akçe (günlük)	1617
92.	Mehmed	4 akçe (günlük)	1617
93.	Mehmed Abdülaziz	4 akçe (günlük)	1617
94.	Ali Dede	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1617, 1629 1633
95.	Bali Hızır	4 akçe (günlük)	1617
96.	(Hacı) Mehmed Hüseyin	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1617 1640
97.	Mehmed Ahmed	4 akçe (günlük)	1617-1641
98.	Mustafa Yusuf	4 akçe (günlük)	1617
99.	Receb b. Veli	4 akçe (günlük)	1617
100.	Mehmed Ferhat	4 akçe (günlük)	1617
101.	Aydın Ali	4 akçe (günlük)	1617
102.	Mehmed b. Ahmed	4 akçe (günlük)	1617-1619, 1624, 1642
103.	Hamdi Rical	4 akçe (günlük)	1617
104.	Mehmed b. Receb	4 akçe (günlük)	1617
105.	Abdullah Hüseyin	4 akçe (günlük)	1617
106.	Hızır b. Mustafa	4 akçe (günlük)	1617, 1622-1624
107.	Hasan Mehmed	4 akçe (günlük)	1617, 1629
108.	Sefer Tahsin	4 akçe (günlük)	1617
109.	Ali Ahmed	4 akçe (günlük)	1617
110.	Mustafa Mervan	4 akçe (günlük)	1617
111.	Halil b. Emir	4 akçe (günlük)	1617
112.	Kasım b. Abdullah	4 akçe (günlük)	1617
113.	Bekir Mehmed	4 akçe (günlük)	1617
114.	Abdülhadi	4 akçe (günlük)	1619
115.	Emir b. Ali	4 akçe (günlük)	1619-1622
116.	Ahmed b. Mehmed	4 akçe (günlük)	1619-1622
117.	Mevlânâ Abdullah	4 akçe (günlük)	1619
118.	Bayram b. Mehmed	4 akçe (günlük)	1619-1624
119.	Mehmed b. Hasan	4 akçe (günlük)	1619-1622
120.	Mehmed b. Mümin	4 akçe (günlük)	1619
121.	Ali b. Hızır	4 akçe (günlük)	1619
122.	Bekir b. Halil	4 akçe (günlük)	1619
123.	Osman b. Abdülmümin	4 akçe (günlük)	1619-1622, 1633-1639, 1642
124.	Nasr Veli	4 akçe (günlük)	1619-1622
125.	Ahmed b. Abdullah	4 akçe (günlük)	1619-1622
126.	Hamdi b. Lütfi	4 akçe (günlük)	1619
127.	Hacı Ali (b. Mehmed)	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1617-1619, 1622-1629 1605, 1633
128.	Kusay b. Mustafa	4 akçe (günlük)	1619
129.	Sefer b. Bahtiyar	4 akçe (günlük)	1619-1622
130.	Ali b. Ahmed	4 akçe (günlük)	1619-1624
131.	Musa b. Hayreddin	4 akçe (günlük)	1619-1622
132.	Mustafa Mümin	4 akçe (günlük)	1619-1622
133.	Halil Emirşah	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1619-1622, 1624, 1635, 1639-1641
134.	Kasım Mustafa	4 akçe (günlük)	1619-1622, 1630

		40 akçe (aylık)	1633-1642
135.	Bekir b. Mehmed	4 akçe (günlük)	1619-1622
136.	İbrahim b. Ali	4 akçe (günlük)	1619-1624
137.	Abdülbaki	4 akçe (günlük)	1622
138.	Hamdi Ali	4 akçe (günlük)	1622
139.	Mehmed	4 akçe (günlük)	1622
140.	Mehmed b. Seyyid Ahmed	4 akçe (günlük)	1622, 1629
141.	Hamdi Eman	4 akçe (günlük)	1622
142.	Mehmed	4 akçe (günlük)	1622
143.	İsimsiz (36 kişi)	4 akçe (günlük)	1623 (9 ay)
144.	Ahmed	4 akçe (günlük)	1624
145.	Hasan Efendi	4 akçe (günlük)	1624
146.	Ömer b. Halife	4 akçe (günlük)	1624
147.	Ebubekir b. Mehmed	4 akçe (günlük)	1624
148.	Osman b. Mustafa	4 akçe (günlük)	1624
149.	Ali b. Sinan	4 akçe (günlük)	1624
150.	Ebubekir b. Hızır	4 akçe (günlük)	1624
151.	Ahmed b. Rıza	4 akçe (günlük)	1624
152.	Ahmed b. Abdullah	4 akçe (günlük)	1624
153.	Musa b. İzzeddin	4 akçe (günlük)	1624
154.	Osman b. Abdullah	4 akçe (günlük)	1624
155.	Bayram b. Mehmed	4 akçe (günlük)	1624
156.	Oruç b. Cavid	4 akçe (günlük)	1624
157.	Nebi b. Hakkı	4 akçe (günlük)	1624
158.	Ahmed b. Barid	4 akçe (günlük)	1624
159.	Mustafa b. Hasan	4 akçe (günlük)	1624
160.	Mehmed Efendi	4 akçe (günlük)	1624
161.	Mehmed b. Muslihiddin	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1624, 1630, 1633
162.	Emir Ali b. Ali	4 akçe (günlük)	1624
163.	Kasım b. Mustafa	4 akçe (günlük)	1624, 1629
164.	İsimsiz (36 kişi)	4'er akçe (günlük)	1628
165.	Mevlânâ Abdi Efendi	4 akçe (günlük)	1629
166.	Mevlânâ Mehmed Efendi	4 akçe (günlük)	1629
167.	Mustafa Hasan	4 akçe (günlük)	1629
168.	Mehmed Derviş	4 akçe (günlük)	1629
169.	Mehmed Mustafa	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1619-1630 1633
170.	Ahmed Mehmed	4 akçe (günlük)	1629-1641
171.	Bekir Mehmed	4 akçe (günlük)	1629
172.	Hişam Mehmed	4 akçe (günlük)	1629
173.	Ali Mustafa	4 akçe (günlük)	1629-1642
174.	İbrahim Mehmed	4 akçe (günlük)	1629-1641
175.	Mehmed Abdülmümin	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1622-1624, 1629-1630, 1633-1642
176.	Osman Abdurrahman	4 akçe (günlük)	1629
177.	Mustafa Ali	4 akçe (günlük)	1629
178.	(Hacı) Ahmed Derviş	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1629-1630 1633
179.	Mustafa Ebubekir Halife	4 akçe (günlük)	1629
180.	Ahmed Abdullah	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1629-1630 1633-1635
181.	Ahmed Nakîb	4 akçe (günlük)	1629
182.	Musa Alâaddin	4 akçe (günlük)	1629
183.	Mehmed İmamzâde	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1629 1635-1641

184.	Ahmed	4 akçe (günlük)	1629
185.	Mehmed Seyyidizâde	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1629 1633-1635
186.	Fakirullah Yusuf	4 akçe (günlük)	1629
187.	Bayram Ali	4 akçe (günlük)	1629
188.	Oruç Mahad	4 akçe (günlük)	1629
189.	Süleyman	4 akçe (günlük)	1629-1630
190.	Hüseyin Muhâdi	4 akçe (günlük)	1629
191.	Bekir Dede	4 akçe (günlük)	1629
192.	Halil Efendi	4 akçe (günlük)	1629
193.	Mevlânâ Abdullah	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633-1635
194.	Mevlânâ Mehmed Efendi *(imâm)*	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633-1642
195.	Ali Çelebi	4 akçe (günlük)	1630
196.	Mehmed Hüsam	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633-1642
197.	Osman Abdurrahman	4 akçe (günlük)	1630
198.	Mustafa Kadızâde	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633-1635
199.	Mehmed Seyyid Ahmed	4 akçe (günlük)	1630
200.	Ebubekir Halife	4 akçe (günlük)	1630
201.	Ahmed	4 akçe (günlük)	1630
202.	Murad Fahreddin	4 akçe (günlük)	1630
203.	Ahmed *(müezzin)*	4 akçe (günlük)	1630
204.	Ahmed Mehmed	4 akçe (günlük)	1630, 1642
205.	Nasrullah Yusuf	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633
206.	Oruç	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633
207.	Hüseyin	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633
208.	Nebi Hızır	4 akçe (günlük)	1630
209.	Halife Emirşâh	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633
210.	Mustafa Hasan	4 akçe (günlük) 40 akçe (aylık)	1630 1633-1635
211.	Hacı Ahmed	40 akçe (aylık)	1633-1642
212.	Musa Fahreddin	40 akçe (aylık)	1633-1635, 1639, 1642
213.	Ahmed Nasıf	40 akçe (aylık)	1633-1635
214.	Bayram Muhaver	40 akçe (aylık)	1633-1642
215.	Oruc	40 akçe (aylık)	1633, 1642
48.	Şaban	40 akçe (aylık)	1633
216.	Bahri Dede	40 akçe (aylık)	1633
217.	İsimsiz	2 akçe *(Mustahfiz-ı Alâaddin)*	1633
218.	Hasan Çelebi	40 akçe (aylık)	1635, 1642
219.	Mehmed Seyyid Ahmed	40 akçe (aylık)	1635
220.	Ali Murad	40 akçe (aylık)	1635
221.	Ebubekir Halil	40 akçe (aylık)	1633-1642
222.	Mustafa Mehmed	40 akçe (aylık)	1635-1642
223.	Ahmed Barid	40 akçe (aylık)	1635-1642
224.	Fazlullah Yusuf	40 akçe (aylık)	1635
225.	Süleyman Halis	40 akçe (aylık)	1635
226.	Halil Hüseyin	40 akçe (aylık)	1635
227.	Nebi Receb	40 akçe (aylık)	1635

228.	Oruç Muhaver	40 akçe (aylık)	1635-1641
229.	Hacı Ahmed	40 akçe (aylık)	1635-1639
230.	İsimsiz (36 kişi)	48 akçe (günlük)	1637
231.	Musa Abdullah	40 akçe (aylık)	1639
232.	Abdulhadi	40 akçe (aylık)	1639, 1642
233.	Alizâde	40 akçe (aylık)	1639
234.	Süleyman Mehmed	40 akçe (aylık)	1639-1641
235.	(Hacı) Ahmed	40 akçe (aylık)	1639-1642
236.	Süleyman Halife	40 akçe (aylık)	1639-1641
237.	Halil Hasan	40 akçe (aylık)	1639-1641
238.	Abdullah Halife	40 akçe (aylık)	1639, 1642
239.	Ali Hasan	40 akçe (aylık)	1639
240.	Mehmed Seyyidi	40 akçe (aylık)	1639-1642
241.	İbrahim Çelebi	40 akçe (aylık)	1639
242.	Mehmed Hacı Hasan	40 akçe (aylık)	1639
243.	Diğer Mehmed Seyyidi	40 akçe (aylık)	1639-1642
244.	Abdulkadir	40 akçe (aylık)	1641
245.	Kemal Bedreddin	40 akçe (aylık)	1641
246.	Mustafa Halife	40 akçe (aylık)	1641
247.	Sami Ahmed	40 akçe (aylık)	1641
248.	Mustafa Halife	40 akçe (aylık)	1641
249.	Abdulbaki Dede	40 akçe (aylık)	1641
68.	İbrahim Halil	40 akçe (aylık)	1641
250.	Hacı Mehmed Hüseyin	40 akçe (aylık)	1641
251.	Ahmed	2 akçe *(Mustahfizân-ı Sultan Alâaddin)*	1641
252.	Rıdvan	40 akçe (aylık)	1642
253.	Mehmed Efendi	40 akçe (aylık)	1642
254.	Ahmed	40 akçe (aylık)	1642
255.	Mustafa Ahmed	40 akçe (aylık)	1642
256.	Ali Baldırzade	40 akçe (aylık)	1642
257.	Ali Sinan	40 akçe (aylık)	1642
258.	Abdulhalim	40 akçe (aylık)	1642
259.	Hacı Sultan	40 akçe (aylık)	1642
260.	Mehmed Ali	40 akçe (aylık)	1642
261.	Süleyman Şehbaz	40 akçe (aylık)	1642
262.	Abdullah	40 akçe (aylık)	1642
263.	Mehmed Ali	40 akçe (aylık)	1642
264.	Hüseyin Ali	40 akçe (aylık)	1642
265.	İbrahim Salih	40 akçe (aylık)	1642
266.	Mehmed b. Mehmed	40 akçe (aylık)	1642
267.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	48 akçe (günlük)	1661
268.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	48 akçe (günlük)	1668-1671, 1675, 1699, 1704, 1712
269.	(Seyyid) Abdülhadi Efendi	40 akçe (aylık) 1 akçe (günlük)	1839-1846 1847-1863
270.	Hacı Mehmed Molla	4 akçe (günlük)	1847-1853
271.	Abdüsselam	4 akçe (günlük)	1847-1853
272.	Mehmed Nuri ve Hamdi Efendiler	27,5 akçe *(mustahfâz-ı türbe ve cüzhân)*	1852-1856
273.	Mehmed Nuri Efendi	16 akçe *(mustahfâz-ı türbe, cüzhân ve naathân)*	1857-1863

Tabloya göre toplam 266 kişinin ismine ulaşılmış olup bazı senelerde isim kaydına rastlanmamıştır. 994-1051/1586-1642 sürecinde türbe muhâfızları sayısı 36 iken sonraki yüzyıllarda gittikçe düşerek 1254-1256/1839-1840 ve 1262/1846 yıllarında bire kadar inmiştir. Cami kadrosunda yer alan bazı görevliler aynı zamanda türbe muhâfızlığı da yapmıştır. Bu bağlamda günlük 10 akçe maaşla yaklaşık 16 sene imamlık yapan Mevlânâ Mehmed Efendi 1040-1051/1630-1642 sürecinde türbe muhâfızlığı vazifesi de icra etmiş ve 2 maaşının toplamı günlük 14 akçeyi bulmuştur. Aynı şekilde günlük 2 akçe maaşla yaklaşık 14 yıl müezzinlik yapan Ahmed Efendi 1040/1630 senesinde ayrıca günlük 4 akçeyle türbe muhâfızlığı yapmıştır. Türbe muhâfızlığı maaşları genellikle günlük 4 akçe ve aylık 40 akçe olarak düzenlenmiştir. 1268-1279/1852-1863 yılları arasında cüzhân ve naathân gibi cihetlerle de görevlendirilme yapılınca günlük maaşlar buna paralel artmıştır. Ayrıca bazı dönemlerde senelik nakdî ve aynî ödemeler de yapılmıştır. Örneğin 1273/1857'de görevde olan Mehmed Nuri Efendi'ye 60 kile buğday bedeli olan 390 kuruş nakdî ve 720 kuruş değerinde 40 kile buğday da aynî olarak verilmiştir.[1401]

c. Eczâhân

Vakfiyede, Kur'ân-ı Kerîm okumak üzere 30 hâfızın cami kadrosu bünyesinde görevlendirildiğine daha önce değinilmişti. Muhasebe defterlerinde ise Kur'ân-ı Kerîm'den cüzler okumakla vazifelendirilmiş kişiler görevli oldukları türbeler de belirtilerek *cemâ'at-i eczâhânân* başlığı altında yer almıştır. Sultan Murad, Şehzâde Alâaddin, Şehzâde Mustafa, Şehzâde Ahmed ve Şehzâde Mahmud türbelerinde bu görevi icra ettiği tespit edilen çalışanlar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 85: Murâdiye Türbeleri Eczâhânları

Sıra No	Adı	Maaşı (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Eczâhân-ı Sultan Murad			
1.	İsimsiz (30 kişi)	2'şer akçe	1586
2.	Mehmed b. Abbas	2 akçe	1592
3.	Mehmed b. Halil	2 akçe	1592-1597, 1617, 1624
4.	Ali b. İlyas	2 akçe	1592-1600
5.	Ali b. Nasuh	2 akçe	1592-1600
6.	Yusuf b. Sadullah	2 akçe	1592-1605
7.	Hüseyin b. Salih	2 akçe	1592-1595, 1600
8.	Ali b. Turmuş	2 akçe	1592
9.	Mustafa Bedreddin	2 akçe	1592
10.	Ahmed b. Mustafa	2 akçe	1592-1606, 1617-1622

[1401] BOA, *EV.d*, No.16096, 2b.

11.	Halil b. Bekir	2 akçe	1592-1600
12.	Süleyman b. Resul	2 akçe	1592-1606
13.	Mehmed b. Ali	2 akçe	1592-1595, 1617-1624
14.	Mustafa b. Mahmud	2 akçe	1592-1606, 1619-1624
15.	Hasan b. Mehmed	2 akçe	1592-1597, 1619-1622
16.	Mahmud b. Hayri	2 akçe	1592-1600
17.	Abdülbâki b. Mehmed	2 akçe	1592-1606
18.	Ramazan b. Mustafa	2 akçe	1592-1605
19.	Mehmed b. Süleyman	2 akçe	1592
20.	Ahmed b. Yusuf	2 akçe	1592
21.	Seyyid Hasan b. Seyyid Kemal	2 akçe	1592-1600
22.	Muzaffer b. Abdullah	2 akçe	1592, 1597
23.	Abdurrahman b. Abdurrahim	2 akçe	1592, 1597-1600
24.	Ahmed b. Ali	2 akçe	1592, 1597-1600, 1606
25.	Mehmed b. Ahmed	2 akçe	1592-1606, 1617-1624
26.	Yardan b. Ali	2 akçe	1592, 1597-1600
27.	Abdulaziz b. Maksud	2 akçe	1592, 1597-1613
28.	Mehmed b. Ali	2 akçe	1592, 1597-1600
29.	Kasım b. Mehmed	2 akçe	1592
30.	Ali b. Murad	2 akçe	1592-1606, 1617-1624, 1635
31.	Nuh b. Mehmed	2 akçe	1592-1597
32.	Süleyman b. Bâli	2 akçe	1592-1605
33.	Halil b. Hızır	2 akçe	1595, 1600, 1605-1606
34.	Süleyman b. Bali Mustafa	2 akçe	1595-1600
35.	Hüseyin b. Hayreddin	2 akçe	1595-1597
36.	Ahmed b. Mehmed	2 akçe	1595-1597, 1619-1622
37.	Mehmed b. Mervan	2 akçe	1595-1605
38.	Halil b. Receb	2 akçe	1597
39.	Ali b. Mehmed	2 akçe	1600
40.	Muhyiddin b. Halil	2 akçe	1600
41.	Hacı Ali	2 akçe	1600-1605
42.	Hacı Halil b. Ebubekir	2 akçe	1600-1606
43.	(Mir) Mehmed b. Mustafa	2 akçe	1600, 1619
44.	(Hacı) Hasan	2 akçe	1600, 1605
45.	Mustafa b. Abdullah	2 akçe	1600
46.	Hacı Latif	2 akçe	1605
47.	Ahmed	2 akçe	1605
48.	Kadri b. Hızır	2 akçe	1605
49.	Mehmed b. Yusuf	2 akçe	1605-1606
50.	Ahmed	2 akçe	1605, 1624
51.	Mahmud	2 akçe	1605
52.	Mehmed b. Muzaffer	2 akçe	1605-1606
53.	Ebubekir b. Kasım	2 akçe	1605
54.	Mehmed b. Mahmud	2 akçe	1605
55.	Hayreddin Ali	2 akçe	1605
56.	İbrahim b. Kasım	2 akçe	1605
57.	Yusuf b. Abdullah	2 akçe	1605
58.	Murad b. Ali	2 akçe	1605, 1629
59.	(Mevlânâ) Muslihiddin	2 akçe	1606, 1617, 1633
60.	Derviş Mehmed b. Hacı Ali	2 akçe	1606
61.	Yusuf	2 akçe	1606
62.	Ebubekir b. Mehmed	2 akçe	1606
63.	Abdullah b. Maksud	2 akçe	1606
64.	Ramazan Halife	2 akçe	1606

65.	Ali b. Mustafa	2 akçe	1606, 1617-1622, 1628
66.	Hacı Latif b. Ali	2 akçe	1606
67.	Hacı Hasan b. Mahmud	2 akçe	1606
68.	Mahmud Sabri	2 akçe	1606
69.	Molla Ali	2 akçe	1606
70.	Halil b. Ali	2 akçe	1606
71.	Mehmed b. Mirza	2 akçe	1606
72.	Sefer b. Mahmud	2 akçe	1606
73.	Osman b. Mustafa	2 akçe	1606, 1624
74.	İsimsiz (30 kişi)	60 akçe	1608
75.	İsimsiz (31 kişi)	63 akçe	1609-1615
76.	Mevlânâ Abdullah	2 akçe	1606, 1617-1622, 1628
77.	Mevlânâ Kadri	2 akçe	1617
78.	Mehmed	2 akçe	1617-1619
79.	Mevlânâ Hasan	2 akçe	1617
80.	Ahmed b. Şaban	2 akçe	1617-1622
81.	Bekir Mehmed	2 akçe	1617-1622
82.	Ömer b. Ali	2 akçe	1617-1622
83.	Mehmed b. Veli	2 akçe	1617-1624
84.	Bekir Halil	2 akçe	1617-1622
85.	Mehmed b. Abdülmümin	2 akçe	1617-1622, 1630-1635, 1641-1642
86.	Ali b. Sinan	2 akçe	1617-1622, 1641
87.	Mehmed Hüseyin	2 akçe	1617-1619
88.	Mustafa Sinan	2 akçe	1617-1617
89.	Nasr b. Veli	2 akçe	1617-1622
90.	Mehmed Sinan	2 akçe	1617-1624
91.	Abdullah b. Hüseyin	2 akçe	1617
92.	Mehmed b. Mehmed	2 akçe	1617-1624, 1641
93.	Mustafa	2 akçe	1617
94.	İbrahim b. Abdullah	2 akçe	1617, 1629
95.	Bayram Ali	2 akçe	1617
96.	Osman b. Abdullah	2 akçe	1617
97.	Mehmed b. Said	2 akçe	1617
98.	Hüseyin b. Mehmed	2 akçe	1617-1622
99.	Mehmed b. Hasan Bekir	2 akçe	1617-1619
100.	Hacı Yunus	2 akçe	1619
101.	Mehmed	2 akçe	1619-1624, 1629
102.	Mehmed Mustafa	2 akçe	1619-1622, 1630
103.	Kasım b. Mustafa	2 akçe	1619-1624, 1630-1639, 1642
104.	Ahmed Abdullah	2 akçe	1619-1635
105.	İbrahim b. Abdulaziz	2 akçe	1619-1622, 1639
106.	Osman b. Sinan	2 akçe	1619-1624, 1629-1642
107.	Mehmed b. Hasan	2 akçe	1619
108.	Yunus (Çelebi)	2 akçe	1622, 1629-1630, 1635-1641
109.	Mustafa b. Bali	2 akçe	1622-1624, 1633
110.	Mehmed b. Seyyid Ahmed	2 akçe	1622
111.	Mehmed Halil	2 akçe	1622
112.	Mehmed Bekir	2 akçe	1622
113.	Hüseyin b. Mehmed Mustafa	2 akçe	1622
114.	İsimsiz (31 kişi)	63 akçe	1623(9 ay)
115.	Abdi Efendi	2 akçe	1624
116.	Hasan Efendi	2 akçe	1624, 1629
117.	Ömer Halife	2 akçe	1624

118.	Ahmed Efendi	2 akçe	1624
119.	Ebubekir	2 akçe	1624
120.	Mehmed b. Abdullah	2 akçe	1624
121.	Ali Dede	2 akçe	1624, 1629, 1633
122.	Ebubekir Halil	2 akçe	1624, 1639-1641
123.	Hüseyin	2 akçe	1624
124.	Ahmed b. Nasr	2 akçe	1624, 1628
125.	İbrahim b. Abbas	2 akçe	1624
126.	Abdülhalim	2 akçe	1624
127.	Mehmed	2 akçe	1624
128.	Hasan Mehmed b. Bekir	2 akçe	1624, 1629, 1639-1641
129.	(Mevlânâ) Kasım	2 akçe	1629, 1633
130.	Mehmed Şerif	2 akçe	1629
131.	Mehmed Ebubekir	2 akçe	1629, 1639
132.	Hacı Mustafa	2 akçe	1629-1630
133.	İbrahim Mehmed	2 akçe	1629-1633, 1639-1642
134.	Hüsam Mehmed	2 akçe	1629-1630
135.	Mehmed Seyyidî	2 akçe	1629
136.	Ahmed Mustafa	2 akçe	1629-1630, 1639
137.	Mustafa Mehmed	2 akçe	1629-1630-1642
138.	Mahmud Mehmed	2 akçe	1629, 1639-1641
139.	Mustafa Ebubekir	2 akçe	1629-1630, 1635
140.	Halife Mehmed	2 akçe	1629
141.	Abdulhalim	2 akçe	1629
142.	Ebubekir Halife	2 akçe	1629-1630
143.	Abdulaziz	2 akçe	1629
144.	Hüseyin Mustafa	2 akçe	1629
145.	Ahmed Hâfız	2 akçe	1629-1630
146.	(Mevlânâ) Abdullah	2 akçe	1629, 1633-1639
147.	Mehmed Halife	2 akçe	1630
148.	Mir Ali Ebubekir	2 akçe	1630
149.	Ali Mustafa	2 akçe	1630-1635
150.	Mustafa Kadızâde	2 akçe	1630
151.	Mehmed Seyyid Mehmed	2 akçe	1630
152.	Ali Mustafa	2 akçe	1630
153.	İbrahim Abdulkadir	2 akçe	1630, 1641-1642
154.	Mehmed Halife	2 akçe	1630
155.	Ali Hasan	2 akçe	1630
156.	Abdulhalim	2 akçe	1630
157.	Mehmed Ahmed	2 akçe	1630
158.	Ahmed Nasıf	2 akçe	1630, 1633
159.	Abdulkadir	2 akçe	1630
160.	Mehmed (Ahmed) İmamzâde	2 akçe	1630, 1633-1635, 1639, 1641
161.	Ali *(bevvâb)*	2 akçe	1630
162.	Ali Mustafa *(noktaî)*	2 akçe	1630
163.	Hasan Bekir (Çelebi)	2 akçe	1630, 1639
164.	Hasan Halil	2 akçe	1633
165.	Mehmed Hüsam	2 akçe	1633-1635
166.	Hacı Ahmed	2 akçe	1633-1642
167.	Mehmed Seyyid Ahmed	2 akçe	1633, 1635, 1639
168.	Ahmed Muzaffer	2 akçe	1633-1635, 1641
169.	Nasuh Mustafa	2 akçe	1633
170.	Ali Halid	2 akçe	1633
171.	Osman Sami	2 akçe	1633

172.	İbrahim Abdulhadi	2 akçe	1633-1635
173.	Halil Mehmed	2 akçe	1633, 1635
174.	Abdulhalim Hüsam	2 akçe	1633
175.	Mehmed Mahmud	2 akçe	1633
176.	Yunus Halim	2 akçe	1633
177.	Abdulhadi Halim	2 akçe	1633
178.	Mahmud Halim	2 akçe	1633
179.	Mustafa Babazâde	2 akçe	1633
180.	Musa Alâaddin	2 akçe	1633
181.	Hasan Çelebi	3 akçe	1633-1635, 1642
182.	Ahmed Mehmed	2 akçe	1635-1642
183.	Mehmed İbrahim	2 akçe	1635
184.	Nasuh Mustafa	2 akçe	1635
185.	Ali Receb Sinan	2 akçe	1635
186.	Abdulhalim	2 akçe	1635
187.	Mehmed b. Mehmed	2 akçe	1635
188.	(Ahmed) Nasr	2 akçe	1635, 1642
189.	Abdulhadi Halis	2 akçe	1635
190.	Mahmud Halis	2 akçe	1635
191.	Mehmed b. Mehmed	2 akçe	1635-1642
192.	Şeyh Mehmed	2 akçe	1635
193.	Mehmed Hüsam b. Mustafa	2 akçe	1635
194.	Hacı Ahmed Hâfız	2 akçe	1635
195.	Yunus Çelebi	2 akçe	1639, 1642
196.	Ali Baldırzade	2 akçe	1639
197.	Mehmed Abdulhak	2 akçe	1639
198.	Nasuh Mustafa	2 akçe	1639
199.	Mustafa Kasımzâde	2 akçe	1639
200.	Alizâde	2 akçe	1639
201.	Ali b. Hacı Mustafa	2 akçe	1639-1641
202.	Diğer Osman	2 akçe	1639
203.	Abdulkerim Halife	2 akçe	1639
204.	Mehmed Azami Çelebi	2 akçe	1639
205.	Süleyman Mehmed	2 akçe	1639-1642
206.	Hızır Ahmed	2 akçe	1639-1641
207.	Abdulhadi Efendi	2 akçe	1639
208.	Ahmed Bârid	2 akçe	1639-1642
209.	Mehmed Çelebi	2 akçe	1639
210.	Hâfız-ı eda	2 akçe	1639-1641
211.	Abdullah Efendi	2 akçe	1641-1642
212.	Ali Baldırzade	2 akçe	1641
213.	Derviş Halife	2 akçe	1641-1642
214.	Nasuh Mustafa	2 akçe	1641
215.	Mustafa Ali	2 akçe	1641-1642
216.	Mustafa Çelebi	2 akçe	1641-1642
217.	Mustafa Mehmed	2 akçe	1641-1642
218.	Abdulhalim Halife	2 akçe	1641-1642
219.	Abdulkadir Efendi	2 akçe	1641-1642
220.	Mahmud (Halife)	2 akçe	1641-1642
221.	Mehmed b. Hasan Bekir	3 akçe	1641
222.	Ahmed Mustafa	2 akçe	1642
223.	Mustafa İlyas	2 akçe	1642
224.	Ali Hamizâde	2 akçe	1642
225.	Sami Süleyman	2 akçe	1642
226.	Ali Sinan	2 akçe	1642

227.	Hızır Çelebi	2 akçe	1642
228.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş.)	67 akçe	1661
229.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş.)	68 akçe	1668-1671, 1675, 1699, 1704, 1712
230.	Mehmed Halife	3,5 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1836
231.	Ahmed Halife	12 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1836
232.	Süleyman b. Ali	2 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1836
233.	Mehmed Halife	2 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1836
234.	Hacı Mehmed	4 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1839, 1847-1851
235.	Abdüsselam	14 akçe *(cüzhân-ı türbe)* 4 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1839-1840 1843-1851
236.	Mehmed Molla	3,5 akçe *(cüzhân-ı türbe)* 3,5 akçe *(cüzhân-ı türbe ve bevvâb-ı imâret)*	1839-1843 1846-1859
237.	Seyyid Ahmed Efendi	3,5 akçe *(cüzhân-ı türbe)* 12 akçe *(cüzhân-ı türbe)* 10 akçe *(cüzhân-ı türbe)* 6 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1839 1840-1842 1843 1846
238.	Hacı Süleyman Ağa ve (Mehmed) Şakir	11,5 akçe *(cüzhân-ı türbe ve rub'-ı hisse-i anbâri)*	1846-1856
239.	(Seyyid) Süleyman Molla	2 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1840-1852
240.	Hacı Nimetullah Efendi	6 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1847
241.	(Caferzâde) Mehmed Emin	6 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1851-1856
242.	(Seyyid) Osman Rıfat	2 akçe *(cüzhân-ı türbe)*	1853-1863
243.	(Hancızâde) Hacı Mehmed Molla	6 akçe *(cüzhân-ı türbe ve müezzin)*	1854-1863
244.	(Hacı) Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	25,5 akçe *(cüzhân-ı türbe, müezzin ve bevvâb-ı imâret)*	1855-1856
Eczâhân-ı Sultan Alâaddin			
1.	İsimsiz (10 kişi)	22 akçe	1586
2.	Ali b. İlyas	2 akçe	1592-1600
3.	Ali bin İlyas (el-mezbûr)	2 akçe	1592-1597
4.	Kasım b. Mehmed	2 akçe	1592
5.	Kasım b. Mehmed (el-mezbûr)	2 akçe	1592
6.	Mustafa b. Bedreddin	2 akçe	1592
7.	Mustafa (el-mezbûr)	2 akçe	1592
8.	Mehmed b. Süleyman	2 akçe	1592
9.	Muzaffer b. Abdullah	2 akçe	1592-1595, 1600
10.	Kasım b. Mahmud	2 akçe	1592-1595
11.	Mehmed b. Ahmed	2 akçe	1592-1597, 1600-1605
12.	Ali b. Cağfer	2 akçe	1595-1600
13.	Mustafa b. Mahmud	2 akçe	1595-1600
14.	Mustafa b. Mahmud (el-mezbur)	2 akçe	1595-1597
15.	Ömer b. Ali	2 akçe	1595-1597, 1605
16.	Abdurrahman b. Abdurrahim	2 akçe	1595-1600
17.	İbrahim b. Kasım	2 akçe	1600-1605
18.	Mehmed b. Mervan	2 akçe	1605
19.	İbrahim b. Kasım	2 akçe	1605
20.	Mehmed b. Muzaffer	2 akçe	1605
21.	Hacı Latif	2 akçe	1605
22.	Hacı Hasan	2 akçe	1605
23.	Kadri b. Cağfer	2 akçe	1605
24.	Mevlânâ Seyyid Mehmed	2 akçe	1628
25.	İsimsiz (7 kişi)	13 akçe	1628
26.	Mevlânâ Hasan	2 akçe	1629
27.	Mustafa Ahmed	2 akçe	1629, 1642

28.	Ahmed	2 akçe	1629
29.	Mevlânâ Şeyh Ali	2 akçe	1629
30.	Hacı Ahmed	2 akçe	1629-1641
31.	Hasan Mehmed	1 akçe	1629
32.	Şeyh Ali	1 akçe	1629
33.	Ahmed	2 akçe	1629
34.	Hamdi	2 akçe	1629
35.	Şeyh Ali Mustafa	1 akçe	1629-1633
36.	Mustafa Hasan	2 akçe	1630-1639
37.	Seyyid Mehmed	2 akçe	1630-1635
38.	Şeyh Ali Bekir	2 akçe	1630-1633
39.	Şeyh Ali Mustafa	5 akçe	1630
40.	Ahmed Barid	2 akçe	1630-1633, 1639-1641
41.	Hasan Bekir (Çelebi)	2 akçe	1630, 1639, 1641-1642
42.	Seyyid Mehmed	2 akçe	1633-1641
43.	Şeyh Ali	2 akçe	1633
44.	Hasan Halife	2 akçe	1633
45.	Mustafa Ali	2 akçe	1635
46.	Ahmed Mustafa	2 akçe	1635
47.	Hasan Çelebi	2 akçe	1635
48.	Ahmed Bali	2 akçe	1635
49.	Şeyh Yusuf	2 akçe	1635
50.	İsimsiz (14 kişi)	22 akçe	1637
51.	Ali Baldırzâde	2 akçe	1639
52.	Şehmus Çelebi	2 akçe	1639
53.	Ahmed Barid b. Kasım	3 akçe	1639
54.	Ahmed	2 akçe	1639, 1641
55.	Yusuf Abdullah Hüsam	2 akçe	1639
56.	Mustafa Hüsam	2 akçe	1639
57.	Hamdi Ricali	2 akçe	1639
58.	Seyyid Ali Salih	2 akçe	1639
59.	Seyyid Mustafa Şeyh-i ali	2 akçe	1639
60.	Diğer Seyyid Mustafa	2 akçe	1639, 1641-1642
61.	Mustafa Hasan	2 akçe	1641
62.	Ali Baldırzade	2 akçe	1641
63.	Şeyh Yusuf Bekir	2 akçe	1641
64.	Yusuf Abdullah	2 akçe	1641
65.	(Mustafa) Hüsam	2 akçe	1641-1642
66.	Hamdi	2 akçe	1641
67.	Seyyid Ahmed	2 akçe	1641
68.	İsimsiz (4 kişi)	2'şer akçe	1642
69.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	30 akçe	1661
70.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	28 akçe	1668-1671, 1675, 1699, 1704, 1712
Eczâhân-ı Sultan Mustafa-i Cedîd			
1.	İsimsiz (15 kişi)	2 akçe	1586
2.	Mehmed b. Abbas	2 akçe	1592
3.	Mehmed b. Halil	2 akçe	1592-1597
4.	Ali b. İlyas	2 akçe	1592-1600
5.	Halil b. Bekir	2 akçe	1592-1600
6.	Süleyman b. Resul	2 akçe	1592-1595, 1600
7.	Mehmed b. Süleyman	2 akçe	1592
8.	Muzaffer b. Abdullah	2 akçe	1592-1600
9.	Mehmed b. Ahmed	2 akçe	1592-1600
10.	Abdülaziz b. Maksud	2 akçe	1592-1605

11.	Kasım b. Mehmed	2 akçe	1592
12.	Mahmud b. Abbas	2 akçe	1592
13.	Mehmed b. Halil	2 akçe	1592-1600
14.	Halil b. Ali	2 akçe	1592
15.	Sefer b. Mahmud	2 akçe	1592-1600
16.	Musa b. Hızır	2 akçe	1592-1597
17.	Mahmud Dede	2 akçe	1595-1597
18.	Hayreddin	2 akçe	1003/1595
19.	Ali b. Cağfer	2 akçe	1595-1600
20.	Muharrem b. Mehmed	2 akçe	1595-1600
21.	Halil b. Mehmed	2 akçe	1595-1605
22.	Hayreddin b. Ali	2 akçe	1597, 1605
23.	Şaban	2 akçe	1597
24.	Ahmed b. Musa	2 akçe	1600
25.	Kadri b. Cağfer	2 akçe	1600-1605
26.	Ali b. Hayreddin	2 akçe	1600
27.	Süleyman b. Resul	2 akçe	1605
28.	Süleyman b. Resul (el-mezbûr)	2 akçe	1605
29.	Mehmed Efendi	2 akçe	1605, 1624
30.	Hacı Halil b. Ebubekir	2 akçe	1605
31.	Hacı Lütfullah b. Nasuh	2 akçe	1605
32.	Hacı Hasan	2 akçe	1605
33.	Mehmed b. Cağfer	2 akçe	1605
34.	Mehmed b. Mahmud	2 akçe	1605
35.	Mehmed b. Servet	2 akçe	1605
36.	Ali b. Hızır	2 akçe	1605
37.	Sefer b. Mahmud	2 akçe	1605, 1617
38.	Mustafa b. Oruç	2 akçe	1605
39.	İsimsiz (15 kişi)	30 akçe	1608-1615
40.	Mevlânâ Kadri	2 akçe	1617
41.	Mevlânâ Hasan	2 akçe	1617
42.	Mehmed	2 akçe	1617
43.	Ahmed b. Şaban	2 akçe	1617-1624
44.	Bekir Mehmed	2 akçe	1617-1622
45.	Mehmed b. Şaban	2 akçe	1617, 1624
46.	Ahmed Mustafa	2 akçe	1617-1619, 1624, 1629-1630, 1639-1642
47.	Bali Halil	2 akçe	1617
48.	Ahmed b. Cağfer	2 akçe	1617
49.	Mehmed b. Ramazan	2 akçe	1617-1619
50.	Aydın Ali	2 akçe	1617
51.	Musa b. Muhyiddin	2 akçe	1617
52.	Ali b. Mustafa	2 akçe	1617
53.	Hasan Mehmed	2 akçe	1619-1622, 1630, 1639-1641
54.	Fazlullah Mehmed	2 akçe	1619-1622
55.	Ahmed Mümin	2 akçe	1619-1622
56.	Mehmed Sinan	2 akçe	1619-1622
57.	Ahmed b. Mustafa	2 akçe	1619-1624
58.	Bekir Halil	2 akçe	1619-1622
59.	Emre Ali	2 akçe	1619-1622
60.	Musa b. Muhyiddin	2 akçe	1619
61.	Hüseyin b. Mehmed	2 akçe	1619-1624
62.	Mir Ahmed Mustafa	2 akçe	1619
63.	Sefer b. Mehmed	2 akçe	1619
64.	Musa Abdülmümin	2 akçe	1619

65.	Mustafa Sami b. Mehmed	2 akçe	1619
66.	Nasr Mehmed	2 akçe	1622
67.	İsimsiz (15 kişi)	30 akçe	1623 (9 ay)
68.	Yunus Çelebi	2 akçe	1624, 1629-1630, 1641-1642
69.	Mustafa Berat	2 akçe	1624
70.	Hasan (Efendi)	2 akçe	1624, 1629
71.	Ebubekir Halil	2 akçe	1624, 1635-1642
72.	Ebubekir Mehmed	2 akçe	1624
73.	Mehmed b. Mervan	2 akçe	1624
74.	İsimsiz (15 kişi)	30 akçe	1628
75.	Ahmed Barid	2 akçe	1624, 1629, 1633-1642
76.	Bekir b. Ali	2 akçe	1624
77.	Musa b. İzzeddin	2 akçe	1624
78.	Mevlânâ Mehmed Efendi	2 akçe	1629-1641
79.	Mehmed	2 akçe	1629
80.	İbrahim Mehmed	2 akçe	1629-1642
81.	Hüsam Mehmed	2 akçe	1629
82.	Ali Dede	2 akçe	1629-1630, 1639
83.	Ali Halil	2 akçe	1629
84.	Ali Mustafa	2 akçe	1629
85.	Ahmed Kadızade	2 akçe	1629
86.	Mustafa Mehmed	2 akçe	1629-1641
87.	Mustafa Fahreddin	2 akçe	1629
88.	Abdullah Mehmed	2 akçe	1629
89.	Mehmed Hüsam	2 akçe	1630-1642
90.	Mehmed Süavi	2 akçe	1630
91.	Ebubekir Halife	2 akçe	1630-1635
92.	Ahmed (müezzin)	2 akçe	1630
93.	Mustafa Mir Mehmed	2 akçe	1630
94.	Musa Fahreddin	2 akçe	1630-1641
95.	Hacı Ahmed	2 akçe	1630, 1639-1642
96.	Mir Mehmed Ebubekir	2 akçe	1630
97.	Hasan Çelebi	2 akçe	1633-1635, 1642
98.	Hacı Mehmed	2 akçe	1633
99.	Ahmed Muzaffer	2 akçe	1633-1635
100.	Ali Şah	2 akçe	1633
101.	Mustafa	2 akçe	1633
102.	Mehmed Sadi	2 akçe	1633-1635
103.	Mehmed Ebubekir (b. Halil)	2 akçe	1633-1641
104.	İbrahim Halil	2 akçe	1633
105.	Mustafa Fahreddin	2 akçe	1633
106.	Ahmed Mehmed	2 akçe	1633, 1641-1642
107.	Hacı Mehmed	2 akçe	1635
108.	Mustafa Halis	2 akçe	1635
109.	Ali Murad	2 akçe	1635-1639
110.	Mustafa Halife	2 akçe	1639-1641
111.	Mehmed Seyyidizâde	2 akçe	1639-1642
112.	Mehmed Efendi	2 akçe	1642
113.	Mehmed Ebubekir	2 akçe	1642
114.	Nasır Resul	2 akçe	1642
115.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	32 akçe	1661
116.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	36 akçe	1668-1671
117.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	37 akçe	1675, 1699, 1704, 1712

Eczâhân-ı Sultan Ahmed, Şehinşah ve Mehmed			
1.	İsimsiz (15 kişi)	2 akçe	1586
Eczâhân-ı Sultan Musa (Şehzâde Mahmud Türbesi)			
1.	Şeyh Ali	1 akçe	1628, 1629-1633
2.	Şeyh Ali (el-mezbûr)	1 akçe	1628, 1633
3.	Seyyid Mustafa (veled-i cüzhân)	2 akçe	1628
4.	Seyyid Mustafa (el-mezbûr)	2 akçe	1628, 1633
5.	Şeyh Ali	2 akçe	1629, 1633
6.	Mehmed Nuri	1 akçe	1629
7.	Seyyid Mustafa Derviş	2 akçe	1630
8.	Hamdi	2 akçe	1630
9.	Seyyid Mustafa Derviş	2 akçe	1633
10.	Seyyid Mustafa (el-mezbûr)	2 akçe	1633
11.	Hamdi Ricali	2 akçe	1633-1634
12.	Hacı Bedi	2 akçe	1635, 1639
13.	Bedi (el-mezbur)	2 akçe	1635
14.	Seyyid Mustafa b. Şeyh Ali	2 akçe	1635
15.	Mustafa b. Seyyid Ali	2 akçe	1635
16.	Oruç Ahmed	2 akçe	1635
17.	Yusuf Abdullah	2 akçe	1635
18.	İsimsiz (3 kişi)	5 akçe	1637
19.	Oruç	1 akçe	1639-1641
20.	Hüsam	1 akçe	1639
21.	Bekir	1 akçe	1639, 1642
22.	Hacı Mihri Ali	2 akçe	1641
23.	Mustafa Mehmed	2 akçe	1641
24.	Seyyid Ali	1 akçe	1641
25.	Hacı Ahmed Bekir	2 akçe	1641
26.	İsimsiz (3 kişi)	2'şer akçe	1642
27.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	14 akçe	1661
28.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	16 akçe	1668-1671, 1675, 1699, 1704, 1712
Eczâhân-ı Sultan Osman			
1.	Mehmed b. Emin[1402]	2 akçe	1551
2.	Muslihiddin b. Emin[1403]	2 akçe	1553
3.	(Mevlânâ) Hacı Ahmed	2 akçe	1629, 1639-1641
4.	Hacı Ahmed Samir	2 akçe	1639
5.	Oruç Hüsam	1 akçe	1641
6.	Bekir	1 akçe	1642
7.	İsimsiz	2 akçe	1642

Tabloya göre muhasebe defterlerinden 6 grup eczâhân tespit edilmiştir. İlk sırada yer alan Sultan Murad Türbesi'nde eczâhânlık yapmış 238 isme ulaşılmış ve *cemâ'at-i eczâhanân-ı türbe-i şerîf* başlığı altında yılda ortalama 30 kişi bu vazife ile görevlendirilmiştir. 19. yüzyılda ise görevli sayısı gittikçe azalarak 1272/1863 senesinde 2'ye kadar düşmüş ve buna bağlı olsa gerek *eczâhân* yerine *cüzhân-ı türbe* tabiri kullanılmıştır. Ayrıca bu görevin yanında müezzin, bevvâb-ı imâret ve anbârî gibi

[1402] *BŞS,* A 58, 75b.
[1403] *BŞS,* A 58, 75b.

cihetlerle de vazifelendirilme yapılmıştır. Maaşlar günlük 2-25,5 akçe arasında seyretmiştir. Türbedeki cüz okuyucuları için senelik nakdî ve aynî maaş düzenlemesi de yapılmıştır. Nitekim 1003/1595'de türbedeki eczâhânların her biri için ellişer müd buğday bedeli olan 600 akçe[1404] nakdî olarak ödenmişken 1254/1839 yılında türbede cüzhân olan Abdüsselam Efendi'ye 15 kile buğday bedeli olan 60 kuruş nakdî ve 250 kuruş değerinde 20 kile buğday aynî olarak verilmiştir.[1405]

İkinci sırada Şehzâde Alâaddin için cüzler okuyan ve muhasebe defterlerinde *cemâat-i eczâhanân-ı merhûm Sultan Alâaddin* başlığı ile yer alan grup gelmektedir. Bu gruptan 64 isme ulaşılmış olup bazılarının adları ise kaydedilmemiştir. Günlük maaşları 1-2 akçe arasında değişmiştir. Üçüncü sırada Şehzâde Mustafa türbesinde görevli olup muhasebe defterlerinde *cemâ'at-i eczâhanân-ı türbe-i merhûm Sultân Mustafa-i Cedîd* başlığı altında sıralanan görevliler gelmektedir. Günlük 2 akçe maaş tahsisatı yapılan grupta 111 isim tespit edilmiş olup bazılarının adları kayıtlarda belirtilmemiştir. Dördüncü sırada *cemâ'at-i eczâhanân me'a türbe-i Sultân Ahmed ve Şehinşah ve Sultân Mehmed* başlığı altında bulunan ve Sultan II. Bayezid'in oğulları Ahmed ve Şehinşah ile Şehinşah'ın oğlu Mehmed'e cüzler okumak üzere görevlendirilen eczâhânlar yer almaktadır. Günlük 2 akçe maaşla Şehzâde Ahmed Türbesi'nde görevli olan ve isimleri bilinmeyen 15 kişiden ibaret bu guruba sadece 994/1586 senesinde rastlanmıştır. Beşinci sırada *cemâ'at-i eczâhanân-ı Sultan Musa* başlığı altında sıralanan ve Şehzâde Mahmud'un oğlu Şehzâde Musa adına cüzler okuyan eczâhânlar bulunmakta olup sadece 24 tanesinin adına ulaşılabilmiştir. Şehzâde Mahmud Türbesi'nde yer alan grup için günlük 1-2 akçe arasında değişen maaş düzenlemesi yapılmıştır. Son sırada ise Şehzâde Mustafa Türbesi'nde medfun olan ve Şehzâde Bayezid'in oğlu olduğu ifade edilen Şehzâde Osman için cüzler okumakla vazifelendirilmiş eczâhânlar gelmektedir. Bu gruptan günlük maaşları 1-2 akçe arasında değişen 7 kişi tespit edilmiştir.

d. Müsebbihhân/Mühellîlhân

Hâsıl olan sevabını vâkıfın ruhuna bağışlamak üzere Allah'ı (c.c.) tesbih eden görevliler *müsebbihhân*, kelime-i tevhid çekenler ise mühellilhân olarak adlandırılmıştır. Vakfiyede

[1404] BOA, *TS.MA. d,* No. 1699-0001, 7b-8a.
[1405] *BŞS,* C 92, 24a.

günlük 2 akçe maaşla ilim sahibi 14 kişinin her sabah camiye gelerek her biri 5.000, toplamda ise 70.000 kere *Kelime-i Tevhîd*'i söyleyip sevabını Sultan Murad'a bağışlamaları ve geçerli bir mazeret olmaksızın görevlerini bırakmamaları şart koşulmuştur.[1406] Muhasebe defterlerine baktığımızda 994/1586 yılında 14 mühellîl türbe kadrosu bünyesinde vazifelendirilmiş ve içlerinden biri de 3 akçe maaşla *ser-mühellîl* olmuştur. Fakat sonraki yıllarda bu görevin defterlerde müsebbihân olarak yer aldığı görülmüş ve 1051/1642 senesine kadar bu iş için yılda 13-15 kişi görevlendirilmiştir. Mevcut yıllarda tespit ettiğimiz mühellîl ve müsebbihler aşağıdaki tabloda kronolojik olarak sıralanmıştır.

Tablo 86: Murâdiye Türbesi Müsebbihhân ve Mühellîlhânları

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede 14 kişi, 2'şer akçe (günlük)			
1.	Mevlânâ Hibetullah b. Osman[1407]	2 akçe	1553
2.	Hüsam b. Hacı Mahmud[1408]	2 akçe	1554
3.	İsimsiz (14 kişi)	2 akçe *(mühellîl)*	1586
4.	Mehmed b. Abbas	2 akçe	1592
5.	Ali b. Nasuh	2 akçe	1592-1597, 1605
6.	Hüseyin b. Salih	2 akçe	1592-1600
7.	Mustafa b. Bedreddin	2 akçe	1592-1597
8.	Süleyman b. Resul	2 akçe	1592-1606
9.	Ramazan b. Mustafa	2 akçe	1592-1605
10.	Abdulaziz b. Maksud	2 akçe	1592-1606
11.	Kasım b. Mehmed	2 akçe	1592
12.	Muharrem b. Mehmed	2 akçe	1592-1600
13.	Mehmed b. Hüsam	2 akçe	1592, 1617-1622, 1629-1635, 1641
14.	Kadri b. Cağfer	2 akçe	1592-1605
15.	Abdülbaki b. Mehmed	2 akçe	1592-1606
16.	Mehmed b. Sefer	2 akçe	1592
17.	Abdurrahman b. Abdurrahim	2 akçe	1595-1600
18.	Mustafa b. Mahmud	2 akçe	1595-1600
19.	Mehmed b. Mehmed	2 akçe	1595, 1600
20.	Ahmed b. Mustafa	2 akçe	1595-1606
21.	Mehmed b. Halil	2 akçe	1595-1600
22.	Muhyiddin?	2 akçe	1605
23.	Hacı Latif (Nasuh)	2 akçe	1605-1606
24.	Hacı Hasan	2 akçe	1605
25.	Mehmed b. Mervan	2 akçe	1605-1606, 1617, 1624

[1406] *"…dahî şart eylediği ehl-i 'ilmden on dörder nefer kimse tertîb olunub zâviye-i mezbûrda her sabâh hâzır olub ceme'atiyle zikr ü tehlîl idüb yetmiş bin kerre lâ ilâhe illa'llâh diyeler her biri beş bin kerre lâ ilâhe illa'llâh diye ve sevâbını vâkıf-ı müşârün ileyh Murâd Hân Hazretleri'nin rûh-u şerifine hibe edeler. Zikr olunandan her birisi ta'yîn olunan vazifesini terk eylemeye illâ meger mâni'-i şer'iyyeden ötürü ola, … zikru'llâh eyleyenlerin on dört kimsenin her birine ikişer akçe verile…"* Bkz. VGMA, *EV.VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

[1407] *BŞS,* A 58, 59b.

[1408] *BŞS,* A 58, 59b.

26.	Ferit Bey (Kasım)	2 akçe	1605-1606
27.	Sinan Ağa	2 akçe	1605
28.	Mehmed b. Perviz	2 akçe	1605
29.	Mehmed Efendi	2 akçe	1606
30.	Derviş Mehmed	2 akçe	1606
31.	Ramazan Halife	2 akçe	1606
32.	Ömer b. Ali	2 akçe	1606
33.	Kadri Çelebi	2 akçe	1606
34.	İsimsiz (13 kişi)	26 akçe	1608
35.	İsimsiz (14 kişi)	29 akçe	1609-1615
36.	Mevlânâ Kadri	2 akçe	1617
37.	Mevlânâ Salih	2 akçe	1617
38.	Ömer b. Ali	2 akçe	1617-1622
39.	Mehmed b. Veli	2 akçe	1617-1619, 1622-1624
40.	Mehmed b. Abdurrahman	2 akçe	1617
41.	Rical Veli	2 akçe	1617
42.	Mehmed Şaban	2 akçe	1617
43.	Mehmed Ramazan	2 akçe	1617-1622
44.	Mehmed Fazlullah	2 akçe	1617-1619
45.	Emre Ali	2 akçe	1617-1619
46.	Hacı Ali	2 akçe	1617-1619, 1624-1629
47.	Mehmed b. Ali	2 akçe	1617-1622
48.	Hasan Mehmed	2 akçe	1619-1624
49.	Mehmed Mümin	2 akçe	1619-1622, 1629
50.	Mehmed b. Abdülmümin	2 akçe	1619-1622, 1629-1642
51.	Hüseyin Mehmed	2 akçe	1619-1622
52.	Mehmed Sinan	2 akçe	1619-1624
53.	Nurullah b. Seyyidan	2 akçe	1619
54.	Fazlullah	2 akçe	1622
55.	Emir Ali	2 akçe	1622-1624
56.	Mehmed Ali	2 akçe	1622-1624, 1641
57.	Ahmed Mustafa	2 akçe	1622, 1624
58.	İsimsiz (14 kişi)	28 akçe	1623(9 ay)
60.	Ahmed Barid	2 akçe	1624, 1629, 1633-1642
61.	Ahmed Abdullah	2 akçe	1624
62.	Mehmed Abdulaziz	2 akçe	1624
63.	Hüseyin Ahmed	2 akçe	1624
64.	Ömer Halife	2 akçe	1624
66.	Ebubekir Halil	2 akçe	1624, 1641-1642
67.	İbrahim Mehmed	2 akçe	1629-1630, 1639-1642
68.	Hacı Ahmed	2 akçe	1629-1633
69.	Mustafa	2 akçe	1629, 1633
70.	Abdulhalim	2 akçe	1629-1630, 1639-1642
71.	Ahmed Abdullah	2 akçe	1629-1635
72.	Ahmed Nasıf	2 akçe	1629-1635
73.	Mehmed Süavi	2 akçe	1629-1630
74.	Hasan	3 akçe *(ser-müsebbih)*	1630
75.	Mehmed (müezzin)	2 akçe	1630
76.	Mustafa Mehmed	2 akçe	1630
77.	Ahmed Bayram	2 akçe	1630
78.	Hacı Ahmed	2 akçe	1630, 1635-1642
79.	Hacı Ahmed Ali	2 akçe	1630
80.	(Mevlânâ) Hasan (Çelebi)	3 akçe *(ser-müsebbih)*	1633-1635, 1642
81.	Nasuh Mustafa	2 akçe	1633-1642
82.	Abdulhalim Halife	2 akçe	1633-1635

83.	Ebubekir Muhlis	2 akçe	1633-1635
84.	Mehmed İbrahim	2 akçe	1633-1635
85.	Mehmed Seyyidizâde	2 akçe	1633-1642
86.	Hacı Ali	2 akçe	1633-1635
87.	Şeyh Ali	2 akçe	1633
88.	Mevlânâ Hasan Çelebi	3 akçe	1635
89.	Mustafa Halis	2 akçe	1635
90.	İsimsiz (15 kişi)	30 akçe	1637
91.	Hasan Mehmed	3 akçe *(ser-müsebbih)*	1639-1641
92.	Mehmed Hüsam	2 akçe	1639
93.	İbrahim Mehmed	2 akçe	1639
94.	Abdullah (Efendi)	2 akçe	1639-1641
95.	Süleyman Mehmed	2 akçe	1639-1641
96.	Mustafa Mehmed	2 akçe	1639-1642
98.	Ali Çelebi	2 akçe	1639, 1642
99	Mehmed b. Hacı Ali	2 akçe	1639, 1642
100.	Ali Baldırzâde	2 akçe	1641
101.	Nasır Resul Çelebi	2 akçe	1642
102.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	35 akçe	1661, 1675, 1699, 1704
103.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	36 akçe	1668-1671, 1712

Tabloya baktığımızda 3 tanesi ser-müsebbih olmak üzere toplam 96 kişinin adını görmekteyiz. Bazı yıllarda ise görevlilerin isimleri verilmeksizin maaşları veya toplam sayıları kaydedilmiştir. Müsebbih için günlük 2 akçe ve ser-müsebbih için 3 akçe maaş tahsisatı yapılmıştır. Ayrıca senelik nakdî veya aynî maaş düzenlemesine gidilmemiştir.

e. Tâliyân-ı Mesâhif/Mushafhânân

Kur'ân-ı Kerîm okuyarak sevabını vazifeli olduğu türbede medfun olan zata bağışlayan kişiler *tâliyân-ı mesâhif* veya *mushafhânân* olarak adlandırılmıştır. Vakfiyede bu amaçla 30 hâfız görevlendirilmekle birlikte söz konusu unvanlar zikredilmemiştir. Muhasebe defterlerinde ise *cemâ'at-i tâliyân-ı mesâhif-i şerîf ve cemâ'at-i mushafhânân* başlıkları altında bazı yıllarda sadece çalışanların isimleri sıralanırken bazı yıllarda görevliler tâbi oldukları türbeye veya şahsa göre sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda Sultan Murad ve şehzâdeler Alâaddin, Mustafa, Mahmud, Orhan, Osman, Musa için özel olarak mushafhânlar tahsis edilmiş ve tespit edilenler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 87: Murâdiye Türbeleri Mushafhânları

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mevlânâ Mustafa b. Emin[1409]	2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1550
2.	Mahmud b. Emin[1410]	2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1555
1.	Ebubekir Mehmed	2 akçe 2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)* 2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mustafa)*	1606 1624 1630
2.	Hacı Latif Nasuh	2 akçe	1606
3.	Hacı Hasan	2 akçe	1606
4.	Mehmed b. Muzaffer	2 akçe	1606
5.	Mehmed b. Mervan	2 akçe 2 akçe *(Türbe-i Sultan Musa)* 2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Osman)* 2 akçe *(Türbe-i Mahmud)*	1606 1617, 1622-1624 1628 1629
6.	Ömer b. Ali (Efendi)	2 akçe	1606, 1622
7.	Molla Ali	2 akçe	1606
8.	Ebubekir	2 akçe	1606
9.	Abdurrahman b. Hacı Latif	2 akçe	1606
10.	Mehmed b. Mehmed	2 akçe	1606
11.	İsimsiz (10 kişi)	20 akçe	1608-1615
12.	Hasan	2 akçe *(Türbe-i Sultan Murad Han)*	1617
13.	Mehmed Bey	2 akçe *(Türbe-i Sultan Mahmud)*	1617
14.	Mehmed	2 akçe *(Türbe-i Sultan Orhan)*	1617
15.	Mevlânâ Mehmed Ali	2 akçe *(Türbe-i Sultan Osman)*	1617
16.	Mehmed Şerif	2 akçe *(Türbe-i Sultan Osman)*	1617
17.	Mehmed Bekir	2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1617
18.	Mehmed Hasan	2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1617-1619
19.	Hamdi	2 akçe 2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)*	1617-1622 1624
20.	Mevlânâ Alâaddin	2 akçe *(Türbe-i Sultan Musa)*	1617
22.	Hasan Mehmed	2 akçe *(Türbe-i Sultan Mahmud)*	1619, 1624
23.	Bekir b. Mehmed	2 akçe *(Türbe-i Sultan Mahmud ve Alâaddin)* 2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1619 1622
24.	Ahmed Mustafa	2 akçe *(Türbe-i Sultan Osman)*	1619-1622
25.	Mehmed Mümin	2 akçe *(Türbe-i Sultan Orhan ve Musa)*	1619
26.	Musa Alâaddin	2 akçe *(Türbe-i Sultan Musa)*	1619-1622
27.	Hasan Mahmud	2 akçe *(Türbe-i Sultan Mahmud)*	1622
28.	Bekir b. Mehmed	2 akçe	1622, 1624
30.	Mehmed Mümin	2 akçe *(Türbe-i Sultan Osman)*	1622
32.	Mehmed Hüseyin	2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1622
33.	İsimsiz (10 kişi)	20 akçe	1623(9 ay)
34.	Hasan Mehmed	2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)*	1624
35.	Hasan Muzaffer	2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)*	1624
36.	Musa İzzettin	2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)*	1624
37.	Mustafa Hasan	2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)*	1624
38.	Ömer Halife	2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)*	1624
40.	Mehmed b. Mervan	2 akçe *(Türbe-i Mahmud ve Alâaddin)*	1624
41.	Mevlânâ Hüseyin Halil	2 akçe *(Türbe-i Mahmud)*	1629

[1409] *BŞS*, A 58, 75b.
[1410] *BŞS*, A 58, 75b.

42.	Mehmed	2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1629
44.	Ahmed Mustafa	2 akçe *(Türbe-i Sultan Mahmud)*	1629
45.	Musa Alâaddin	2 akçe *(Türbe-i Sultan Alâaddin)*	1629
46.	Kasım Mustafa	2 akçe *(Türbe-i Sultan Mustafa)*	1629
47.	Ahmed Kadızade	2 akçe	1629
48.	Hızır Ahmed	2 akçe	1629
49.	Mehmed	2 akçe *(Türbe-i Sultan Mahmud)*	1629
50.	Mevlânâ Hasan	5 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1628
51.	(Mevlânâ) Ebubekir	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1628, 1633
52.	(Mevlânâ) Mehmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1628-1630
53.	Mevlânâ Ahmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1628
54.	Diğer Mevlânâ Ebubekir	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1628
55.	Mevlânâ Alâaddin	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1628
56.	Mevlânâ Ebubekir	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mustafa)*	1628
58.	Mevlânâ Ahmed Mustafa	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1628
59.	Mevlânâ Seyyid Mehmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1628
60.	Salih Mehmed	3 akçe 2 akçe 3 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1628-1630 1633 1635
61.	Hasan Çelebi	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1630
62.	Mustafa Ebubekir	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1630
63.	Ahmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1630
64.	Musa Fahreddin	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1630
65.	Mustafa Ebubekir	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1630
66.	Mahmud Mehmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1630
67.	Mehmed muvakkit	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Osman)*	1630
68.	Ahmed Mustafa	5 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mustafa)*	1630
70.	Saim Ali	2 akçe	1633
71.	Hasan	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1633, 1641
72.	Ebubekir	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1633
73.	Mustafa	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud*	1633
74.	Diğer Mustafa	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mustafa-i Cedîd)*	1633
75.	Hasan Mehmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1635
77.	İlyas	2 akçe	1635
78.	Ahmed Muzaffer	2 akçe	1635
79.	Ebubekir	2 akçe	1635
80.	Ali Mustafa	2 akçe	1635
82.	Ahmed Mustafa	2 akçe	1635, 1639
83.	Mustafa Mehmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Osman)*	1635, 1639-1642
84.	Mustafa	2 akçe 2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1635 1642
85.	Musa Alâaddin	2 akçe	1635
86.	İsimsiz (11 kişi)	22 akçe	1637
87.	Hasan (Çelebi)	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1639, 1642
88.	Hacı Ahmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1639
90.	Ebubekir	2 akçe	1639
91.	Ali Mustafa	2 akçe	1639
92.	Mehmed Abdulhalim	5 akçe 2 akçe	1639-1641 1642
93.	Ahmed Mustafa	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Osman)*	1639, 1642
94.	Mustafa Mehmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1639-1642
95.	Musa Fahreddin	2 akçe	1639
97.	Salih Mehmed	5 akçe	1639
98.	İlyas Efendi	3 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1639-1641

99.	Ahmed Mustafa	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1641-1642
100.	Mehmed Ebubekir	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1641-1642
101.	Ali	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Mahmud)*	1641
102.	Ahmed	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Osman)*	1641
104.	Musa Alâaddin	2 akçe *(Mushafhân-ı Sultan Alâaddin)*	1641
105.	Mustafa Mehmed	5 akçe	1641
106.	Ali Baldırzâde	2 akçe	1642
107.	Mustafa Ahmed	5 akçe	1642
108.	Musa	2 akçe	1642
109.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	20 akçe	1661
110.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	24 akçe	1668-1671
111.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	27 akçe	1675, 1699, 1704, 1712
112.	Seyyid Mehmed Emin İsmail	4 akçe *(vazife-i tâli-i Kur'ân)*	1836
113.	(Seyyid) Abdüsselam Efendi	10 akçe *(cüzhân, mushafhân ve ihlashân)*	1854-1863

Tabloya göre bu alanda hizmet etmiş toplam 109 kişinin adına ulaşılmıştır. Görevli sayısı 1015-1051/1606-1642 sürecinde 7 ile 11 arasında değişirken 19. yüzyılda 1'e düşmüştür. Günlük maaş 2-5 akçe arasında değişirken 1270-1279/1854-1863 sürecinde cüzhân ve ihlashân cihetleri de vazifeye tabi olunca maaş miktarı 10 akçeye kadar çıkmıştır. Ayrıca bazı yıllarda senelik nakdî ve aynî ödemeler de düzenlenmiştir. Örneğin 1272/1863'de mushafhân, cüzhân ve ihlashân olarak hizmet eden Abdüsselam Efendi'ye senelik 15 kile buğday bedeli olan 60 akçe nakdî ve 300 kuruş değerinde 25 kile buğday da aynî olarak verilmiştir.[1411]

f. Duâgû

Dua etmekle görevlendirilen kişi duâgû olarak adlandırılmıştır. Vakfiyede böyle bir vazifeden söz edilmemiştir. Fakat 1078-1279/1668-1863 sürecindeki vakıf muhasebe defterlerinde duâgû olarak isimlendirilmiş bazı kişilere rastlanmış ve elde edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 88: Murâdiye Külliyesi Duagûları

Sıra No	**Adı**	**Maaş (Günlük)**	**Görev Yılı (Miladî)**
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Hüseyin İbrahim	7 akçe	1668-1671
2.	Mustafa Feyzullah	20 akçe	1668-1671
3.	Abdullah Mustafa	10 akçe	1668-1671
4.	Seyyid Mehmed	10 akçe	1668-1671
5.	Seyyid Mehmed Nuh	5 akçe	1668-1671
6.	İbrahim Şerif	33 akçe	1668-1671
7.	Ahmed Barid	2 akçe	1668-1671

[1411] BOA, *EV.d*, No.18242, 3a.

8.	Hüseyin Halife	10 akçe	1668-1671
9.	Mustafa İbrahim	15 akçe	1668-1671
10.	Mehmed Seyyidi	2 akçe	1668-1671
11.	Halil Çelebi	20 akçe	1668-1671
12.	Mehmed Sürüri	20 akçe	1668-1671
13.	İbrahim Ahmed	10 akçe	1668-1671
14.	Mustafa Hasib	35 akçe	1668-1671
15.	Mustafa Masar	10 akçe	1668-1671
16.	Ahmed Ağa	5 akçe	1668-1671
17.	Veli Hasan	3 akçe	1668-1671
18.	Ali Halim	3 akçe	1668-1671
19.	Mehmed	2 akçe	1668-1671
20.	Ali Nizam Efendi	5 akçe	1668-1671
21.	Hamza	15 akçe	1668-1671
22.	Abdülmümin	10 akçe	1668-1671
23.	Receb Çavuş	10 akçe	1668-1671
24.	Abdurrahman	3 akçe	1668-1671
25.	Ali Masri	6 akçe	1668-1671
26.	Mustafa Bayram	33 akçe	1668-1671
27.	Mehmed Ahmed	3 akçe	1668-1671
28.	Süleyman Çelebi	25 akçe	1668-1671
29.	Ahmed Çelebi	20 akçe	1668-1671
30.	Ali Muhibban	10 akçe	1668-1671
31.	Mehmed Ali	3 akçe	1668-1671
32.	Hasan Ali	5 akçe	1668-1671
33.	Musli Efendi	5 akçe	1668-1671
34.	Mehmed Salih	2 akçe	1668-1671
35.	Ali Mehmed	15 akçe	1668-1671
36.	Ahmed Halife	6 akçe	1668-1671
37.	Mustafa Ağa	10 akçe	1668-1671
38.	Hasan Çelebi	10 akçe	1668-1671
39.	Mustafa Abdullah	10 akçe	1668-1671
40.	Halil Efendi	5 akçe	1668-1671
41.	Ataullah	10 akçe	1668-1671
42.	Hüseyin	5 akçe	1668-1671
43.	Salih Mehmed	5 akçe	1668-1671
44.	Abdurrahman	10 akçe	1668-1671
45.	Mehmed Yusuf	10 akçe	1668-1671
46.	Mehmed Murtaza	8 akçe	1668-1671
47.	Süleyman Çelebi	5 akçe	1668-1671
48.	Hüseyin	2 akçe	1668-1671
49.	Hüseyin Çelebi	4 akçe	1668-1671
50.	Seyyid Ahmed Ağa	2 akçe	1668-1671
51.	Ahmed Müteali	4 akçe	1668-1671
52.	Ahmed Veli	10 akçe	1668-1671
53.	Mustafa Mehmed	5 akçe	1668-1671
54.	İvaz Abdullah	5 akçe	1668-1671
55.	Abdullah Mehmed	5 akçe	1668-1671
56.	Murtaza Abdullah	12 akçe	1668-1671
57.	Ali Çelebi	10 akçe	1668-1671
58.	Mehmed Salih	3 akçe	1668-1671
59.	Mustafa Salih	5 akçe	1668-1671
60.	Şeyh Mehmed	10 akçe	1668-1671
61.	Şehabeddin	15 akçe	1668-1671
62.	Şemseddin	10 akçe	1668-1671

63.	Veli	8 akçe	1668-1671
64.	Ömer İvaz	5 akçe	1668-1671
65.	Mehmed Hüseyin	5 akçe	1668-1671
66.	Mehmed Çelebi	2 akçe	1668-1671
67.	Mehmed Şerif	4 akçe	1668-1671
68.	Ali Efendi	10 akçe	1668-1671
69.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	663 akçe	1675
70.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	657 akçe	1699
71.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	678 akçe *(du'âguyân ve ihlashânân)*	1704
72.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	753 akçe *(du'âguyân ve ihlashânân)*	1712
73.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	670 akçe	1836
74.	Ali b. Mehmed		1715
75.	Feyyâzzâde (Seyyid) Mehmed Arif Efendi	5 akçe 15 akçe	1839 1840-1863
76.	Üftâdezâde kerimesi (Şerife) Rabia Hanım	14,5 akçe	1839-1863
77.	Nizameddinzâdeler	6 akçe	1839-1856
78.	Hacı Mehmed Nuri	10 akçe	1839-1863
79.	Muarrifzâde kerimesi	2,5 akçe	1839-1857
80.	Üftâdezâde kerimesi Selime Hanım	11 akçe	1839-1854
81.	Kaşıkçızâde kerimesi Emetullah Hanım	18 akçe	1839-1863
82.	Üftâdezâde kerimesi Safane Hanım	5 akçe	1839-1863
83.	Raşide Hanım	2,5 akçe	1839-1846
84.	Üftâdezâde kerimesi Necibe Hanım	16 akçe	1839-1853
85.	Raşid ve Tahir Efendiler	13 akçe	1839-1857
86.	Sufizâde kerimesi Fatıma Hanım	4 akçe	1839-1859
87.	Şerife Rukiye ve Zehra b. Osman Efendi	10 akçe 3 akçe	1839, 1841-1863 1840
88.	Zeynilerli Molla Ömer	2 akçe	1839-1854
89.	Naime ve Saide Hanımlar	28 akçe	1839-1863
90.	Feyyâzzâde Mehmed Şemseddin Efendi	42,5 akçe	1839-1863
91.	Berikadızâde kerimesi Neşvane Hanım	20 akçe 18 akçe	1839, 1841-1843 1840
92.	Berioğlu kerimesi Şerife Amine Hanım	7 akçe	1839-1843
93.	Abdullah Mollazâdeler Rıza ve Arif Efendiler	6 akçe	1839-1863
94.	Çukazâde/Çukadarzâde kerimesi Zekiye Hanım	8 akçe	1839-1853
95.	Üftâdezâde kerimesi Habibe Hanım	16 akçe	1839-1851
96.	Türkmenzâde kerimesi	6,5 akçe	1839-1851
97.	Feyyâzzâde kerimesi Şerife ve Dervişe Hanım	5,5 akçe	1839-1840
98.	Zeyneddinzâde kerimesi Adile Hanım	5 akçe	1839-1850, 1851
99.	Zeyneddinzâde kerimesi Amine Hanım	5 akçe	1839-1850, 1851, 1853
100.	Abdülkerim Efendi	3,5 akçe	1839-1846
101.	Seyyid Mehmed Emin	5 akçe	1839-1843
102.	Amine Hatun	10 akçe	1839-1863
103.	Şeyh Saffeddin Efendi	2 akçe	1839-1863
104.	Seyyid Mehmed Emin ve Süleyman Efendiler	3 akçe	1839-1843
105.	Mısri Şeyhi Hacı Mehmed Emin Efendi	5 akçe	1839-1851
106.	Karanfilzâdeler Ethem, Raşid ve Asım Efendiler	77 akçe	1839-1863
107.	Kazzâz Ali kerimesi Amine Hatun	5 akçe	1839-1863
108.	Ahmed Efendi, İshak ve Mustafa	25 akçe, 25,75 akçe	1839-1844 1846-1863
109.	Rukiye Hatun (zevce-i Abdurrahman Efendi)	3,5 akçe	1839-1863
110.	Seyyid Mehmed Said ve Şerife Hatice	1,5 akçe	1839-1863
111.	Abdulbaki Efendi	5 akçe	1839

112.	Türkmenzâde kerîmeleri	6,5 akçe	1842, 1852-1863
113.	Seyyid Salih b. Mehmed	1 akçe	1843-1863
114.	Rukiye binti Abdullah	5 akçe	1843-1863
115.	Gülnar Kadın binti Abdullah	23 akçe	1839-1843
116.	Feyyâzzâde kerimesi Fatıma Hanım	5,5 akçe	1839-1859
117.	Kaygulu Şeyhi Hasan Efendi	5 akçe	1840-1852
118.	Feyyâzzâde kerimesi Neşvâne Hanım	20 akçe	1846
119.	Seyyid Mehmed Said Efendi	2 akçe	1846-1851
120.	Seyyid Süleyman	1,5 akçe	1846-1856
121.	Üftâdezâde kerimesi Aişe Rabia Hanım	14,5 akçe	1847-1853
122.	Seyyid Mehmed Arif	18 akçe	1847-1857
123.	Abdullah Mollazâdeler Rıza ve Ârif Efendiler	6 akçe	1847-1853
124.	Üftâdezâde kerimesi Amine Hanım	5 akçe	1852
125.	Feyyâzzâde kerimesi Dervişe Hanım	5,5 akçe	1547-1863
124.	Mısri Şeyhi Seyyid Mehmed Eminzâde ve Efendizâdeler	5 akçe	1852
125.	Mısrî Şeyhzâde Necat Efendi	5 akçe	1853
126.	Ahmed ve İshak Efendiler	25,75 akçe	1851-1852
127.	Seyyid Salih b. Mehmed	1 akçe	1847-1853
128.	Rukiye binti Abdullah	5 akçe	1847-1853
129.	Türkmenzâde Abdurrahim Rahmi ve Mustafa Agah Efendiler hemşireleri Zekiye ve Fitnat Hanımlar	16 akçe	1853-1857
130.	Kayguluzâde Hasan Efendi	5 akçe	1852-1863
131.	Mustafa b. Hüseyin	11 akçe	1855-1863
132.	Seyyid Burhaneddin Efendi ve Selime Hanım	11 akçe	1855-1856
133.	Üftâdezâde kerimesi	16 akçe	1854-1863
134.	Mehmed (Memiş) Efendi (b. Mehmed)	8 akçe	1854-1863
135.	Zeyneddinzâde kerimeleri Amine ve Adile Hanımlar	10 akçe	1854-1863
136.	Said, Efendizâde Ahmed Fuad ve Atıf Efendiler	2 akçe	1854-1863

Tabloda görüldüğü üzere toplam 149 duâgû ismi tespit edilmiştir. Bazı yıllarda isim ve kişi sayısı belirtilmemişken bazı yıllarda da tek maaş altında birden fazla görevlendirilme yapılmıştır. Mısrî ve Kaygulu şeyhlerinden duâgû kadrosu arasında yer alanlar olmuştur. Mevcut senelerde en yüksek duâgû sayısı 1078-1081/1668-1671 sürecinde 68 olarak, en düşük sayı ise 1272/1863'de 38 olarak kayda geçmiştir. Bu vazife için sadece miktarı 1,5-35 akçe arasında değişen günlük maaş tahsisatı yapılmıştır.

g. Diğerleri

Türbe görevlileri arasında yukarıda bahsedilenlerin dışında *noktaî, sermahfil, bekçiyân, destârî, buhûrî* ve *ihlashân* olmak üzere 6 farklı vazife daha tespit edilmiştir. Vakfiyede yer alamayan bu görevliler hakkında muhasebe defterlerinden elde edilen bilgiler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 89: Murâdiye Türbelerindeki Diğer Görevliler

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
Noktaî			
1.	İsimsiz	29 akçe (aylık)	1586
2.	Süleyman Bâli	2 akçe	1595
Sermahfil			
3.	İsimsiz	2 akçe	1586
4.	Hüseyin b. Salih	1 akçe	1592, 1597-1600
5.	Ali b. İlyas	3 akçe	1592-1600
6.	Fahreddin	3 akçe	1613
7.	Mehmed Efendi	3 akçe	1606
8.	İsimsiz (2 kişi)	3'er akçe	1608
Bekçiyân			
9.	İsimsiz (3 kişi)	1 akçe *(Şehzâdegân ve Sultan Ahmed)*	1586
Destârî			
10.	İbrahim (Çelebi)	4 akçe	1633-1642
Buhûrî			
11.	İsimsiz	1 akçe	1629
12.	Kasım (Mustafa)	1 akçe	1630-1635
13.	Oruç	1 akçe	1639-1642
İhlashân			
14.	Kasım	3 akçe	1628, 1633
15.	Mehmed Bey	3 akçe	1628
16.	Kasım Mustafa	3 akçe	1630
17.	Mehmed Kasım	3 akçe	1635
18.	Mustafa Mehmed	3 akçe	1639-1642

Tabloya bakıldığında türbelerde hizmet etmiş diğer görevliler olarak nitelendirdiğimiz 6 gruptan 13 isme ulaşıldığı, bazılarının adlarına ise kayıtlarda yer verilmediği görülmektedir. İlk sırada türbelerde Kur'ân-ı Kerîm okumakla görevli tüm meslek gruplarının okudukları yerleri ve miktarlarını tespit etmekten sorumlu noktaî (noktacı) gelmektedir. 994/1586 yılında aylık 29 akçeye hizmet etmiş ismi belirsiz bir kişi ve 1003/1595'te de günlük 2 akçe maaşla Süleyman Bâli olmak üzere sadece 2 noktacıya ulaşılmıştır. İkinci sırada türbede görevli cüzhânların başındaki kişi olduğu düşünülen sermahfil yer almaktadır. 994-1016/1586-1608 yılları arasında vazife yapan ve günlük maaşları 1-3 akçe arasında değişen toplam 7 sermahfil tespit edilmiş olup 3 tanesinin ismi kayıtlarda yer almamıştır. Üçüncü sırada 994/1586 yılında günlük 1 akçe maaşla şehzâde türbelerinde bekçilik yapan 3 kişilik bekçiyân kadrosu bulunmaktadır. Dördüncü sırada türbelerde mevcut sandukaların baş kısımlarında bulunan sarıklardan sorumlu tutulan destârî gelmekte ve günlük 4 akçe maaşla sadece İbrahim Çelebi adındaki bir zatın 1042-

1051/1633-1642 sürecinde bu hizmeti yaptığı anlaşılmaktadır. Beşinci sırada türbelerde tütsü yakmak üzere vazifelendirilmiş buhûrî bulunmaktadır. 1038-1051/1629-1642 sürecinde günlük 1 akçe maaşla hizmet etmiş 3 buhûrî tespit edilmiştir. Son sırada da günlük 3 akçe maaşla görev yapmış 5 ihlashân yer almaktadır. Saydığımız 6 grup hizmetli için senelik olarak nakdî veya aynî bir ödeme yapılmamıştır.

5. Mektep Görevlileri

Mektepler temel eğitimin verildiği yani okuma ve yazma becerilerinin kazandırıldığı kurumlardır. Buralarda ders veren kişiler muallim olarak isimlendirilmişlerdir. Vakfiyede mekteple ilgili bir bilginin mevcut olmadığına daha önce değinmiştik. Muhasebe defterleri ve Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde muallim haricinde mektep personeline rastlanmamıştır. Murâdiye (Hâtuniye) Mektebi'nde görev yapan bazı muallimlerin isim, maaş ve görevde bulunduğu yıllar hakkında edinilen bazı bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 90: Murâdiye (Hatuniye) Mektebi Muallimleri

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Mehmed	5 akçe	1544
2.	Muslihiddin	5 akçe	1544
3.	Mustafa	5 akçe	1556
4.	Derviş Mehmed b. Receb Ali	5 akçe	1556
5.	Ahmed b. Hüsam	5 akçe	1576
6.	Mehmed b. Halil	5 akçe	1576
7.	Mevlevi Şeyhi Hacı Mehmed Efendi	10 akçe *(mu'allim-i hatt)*	1839-1851
8.	Mevlevi Şeyhi Seyyid Mehmed Efendi	10 akçe *(mu'allim-i hatt)*	1852
9.	Mevlevi Şeyhi Seyyid Mehmed Nizameddin Efendi	10 akçe *(mu'allim-i hatt)*	1853-1863
10.	Hâfız Receb Efendi	*(mu'allim ve hatt-ı sülüs)*	1901
11.	İsmail Hakkı Efendi	*(mu'allim ve hatt-ı sülüs)*	1901
12.	Kıymet Hanım	*(mu'allim)*	1911

Mektepte vazife yapmış toplam 12 muallimin ismine rastlanmıştır. 16. yüzyılda *muallim* unvanına sahip mektep hocalarına günlük 5 akçe maaş verilirken 19. ve 20. yüzyıllarda kendilerine *muallim-i hatt* unvanı ile günlük 10 akçe tahsis edilmiştir. Bunlardan bazıları vefat dolayısıyla vazifeden ayrılmışlar ve yerlerine yeni atamalar yapılmıştır. Örneğin 950/1544 senesinde muallim Mehmed görevinden feragat etmiş ve yerine Muslihiddin ismindeki zat getirilmiştir.[1412] 963/1556 yılında muallim Mustafa vefat edince vazifeye

[1412] *BŞS*, A 39, 4a.

Derviş Mehmed b. Receb Ali'nin gelmesi münasip görülmüştür.[1413] Yine 983/1576 senesinde muallim Ahmed b. Hüsam vefat edince ondan boşalan göreve Mehmed b. Halil hak kazanmıştır.[1414] 1318/1901 yılında muallim ve hatt-ı sülüs Hâfız Receb Efendi vefat edince görev oğlu İsmail Hakkı Efendi'ye tevcih edilmiştir.[1415] 1327/1911 senesinde ise Bursa İnas Rüşdiyesi mezunlarından olan Kıymet Hanım Murâdiye Mektebi'ne tayin olmuştur.[1416]

C. Haricî Personel

Murâdiye vakfına ait bazı muhasebe defterlerinden edindiğimiz bilgilere göre vakfından sadece külliye çalışanları değil külliye dışındaki bazı mescid, medrese, zâviye ve vakıflar da maaş almışlardır. Bu kapsamda Zeynîler Mescidi, Ahmed Paşa Medresesi, Müftü Ahmed Paşa Medresesi, Hazreti Hakkı, Üçkuzular ve Yoğurtlu Baba zâviyeleri ile Kurşuncu Vakfı'nda hizmet eden bazı görevliler tespit edilmiş ve aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 91: Murâdiye Külliyesi Haricî Personeli

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Zeynîler Mescidi			
1.	Abdulkerim (İskender) *(imam)*	3 akçe 4 akçe 5 akçe	1595-1601, 1617-1622 1605-1615 1624
2.	Ali (Dede) *(müezzin)*	2 akçe 1 akçe 3 akçe	1595-1600, 1622 1605-1619 1624
3.	Resul	1 akçe *(kayyım)* 1 akçe *(kayyım ve sirâcî)*	1595-1615 1617-1619
4.	Seyyid *(sirâcî)*	1 akçe	1622
5.	İsimsiz *(kayyım)*	1 akçe 2 akçe	1622 1624-1635, 1641-1642
6.	İsimsiz *(imam)*	5 akçe	1628-1635, 1642
7.	İsimsiz *(kayyım)*	3 akçe	1629, 1639
8.	İsimsiz *(müezzin)*	3 akçe	1628-1635, 1639-1642
9.	İsimsiz (3 kişi)	10 akçe	1637
10.	İsimsiz (kişi sayısı belirtilmemiş)	10 akçe	1661,1671, 1675, 1699, 1704, 1712
Ahmed Paşa Medresesi			
11.	İsimsiz	20 akçe	1668-1671, 1675, 1699, 1704, 1712

[1413] *BŞS*, A 58, 26a.
[1414] *BŞS*, A 107, 228b
[1415] BOA, *MF.MKT*, No. 594, Gömlek No. 19.
[1416] BOA, *MF.İBT*, No. 313, Gömlek No. 35.

	Müftü Ahmed Paşa Medresesi		
12.	Nizâmîzâde Nesib Efendi *(müderris)*	20 akçe	1839-1851
13.	Nizâmîzâde Mustafa Efendi *(müderris)*	20 akçe	1852-1853
14.	(Şerif) Mustafa Efendi *(müderris)*	20 akçe	1854-1863
İsmail Hakkı Zâviyesi			
15.	İsimsiz	5 akçe *(ta'âmiyye)*	1712, 1761, 1766-1768, 1799, 1809, 1815, 1821, 1823, 1824, 1827, 1829, 1831, 1839-1863
Üçkuzular Zâviyesi			
16.	İsimsiz	2 akçe	1839-1863
Yoğurtlu Baba Zâviyesi			
17.	İsimsiz	10 akçe	1712, 1761, 1766-1768, 1799, 1809, 1815, 1821, 1823, 1824, 1827, 1829, 1831
18.	Hacı Mehmed Arif Efendi	18,5 akçe *(Yoğurtlu Baba zaviyedârı ve şeyh-i imâret)*	1836-1863
Kurşuncu Vakfı			
19.	İsimsiz	2 akçe	1839-1853
20.	Mehmed Ağa	2 akçe	1854-1863

Tabloya göre haricî personel olarak nitelendirdiğimiz grupların başında *cemâat-i hademe-i Mescid-i Zeynîler* başlığı altında verilen Zeynîler Mescidi'ndeki bazı çalışanlar gelmektedir. Bilindiği üzere bu mescid Emirsultan Semti civarındaki Zeynîler Mahallesi'nde bulunmakta olup Zeyniyye tarikatının temsilcilerinden Abdüllatif Kudsî için Sultan II. Murad zamanında Hoca Ramazan tarafından inşa ettirilmiştir. Daha sonra 975/1568 senesinde içerisine minber yapılarak camiye dönüştürülmüştür.[1417] 1003-1124/1595-1712 sürecinde camide görevli imam, müezzin, kayyım ve sirâcî maaşları Murâdiye Vakfı tarafından karşılanmıştır. Bu kapsamda sadece 4 kişinin ismine ulaşılmıştır. Abdülkerim İskender 1003-1034/1595-1624 yılları arasında günlük 3-5 akçe arasında değişen maaşla imamlık, Ali Dede günlük 1-3 akçe maaşla müezzinlik yapmıştır. Resul günlük 1 akçe maaşla 1003-1013/1595-1605 sürecinde kayyım, 1026-1028/1617-1619 sürecinde ise kayyım ve sirâcî olarak hizmet etmiştir. 1031/1622'de ise Seyyid adındaki zat sirâcî olarak görevlendirilmiştir.

İkinci sırada 17. ve 18. yüzyıl muhasebe defterlerinde *cemâ'at-i hademe-i medrese-i (Fazıl) Ahmed Paşa* başlığı altında verilen, üçüncü sırada ise 19. yüzyıl muhasebe

[1417] Beşbaş-Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III,* 239. Zeyniyye tarikatı ve Abdüllatif Kudsî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrezzak Tek, *Abdüllatif Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2007).

defterlerinde *müderris-i Medrese-i Müftü Ahmed Paşa* ifadesi ile yer alan müderrisler gelmektedir. Ahmed Paşa Medresesi (Geyikli Medrese) Murâdiye semtinde Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa tarafından Fatih Sultan Mehmed döneminde, Müftü Ahmed Paşa Medresesi (Küçük İnebey/Aşağı İnebey Medresesi) ise Ulucami yakınlarında Müftü Ahmed Paşa tarafından Çelebi Mehmed döneminde yaptırılmıştır.[1418] Ahmed Paşa Medresesi'nde isimleri belirtilmeyen ve müderris oldukları tahmin edilen kişilere 1078-1124/1668-1712 sürecinde vakıftan günlük 20 akçe tahsis edilmiştir. Aynı şekilde Müftü Ahmed Paşa Medresesi'nde 1254-1279/1839-1863 sürecinde sırayla Nizâmîzâde Nesib Efendi, Mustafa Efendi ve Şerif Mustafa Efendi müderrislik hizmetleri karşılığı vakıftan günlük 20 akçe maaş almışlardır.

Dördüncü sırada Celvetiye tarikatı temsilcisi İsmail Hakkı (ö. 1137/1725)[1419] tarafından 18. yüzyılda, Tuzpazarı'nda inşa ettirilen zâviye[1420] gelmektedir. Muhasebe defterlerine göre genellikle *ta'âmiyye-i Zâviyye-i Hakkı İsmail Efendi* veya *vazîfe-i Zâviye-i Hazreti Hakkı* şeklinde geçen zâviyenin yemek parası 1124-1279/1712-1863 yılları arasında Murâdiye vakfından karşılanmıştır. Bu ücret günlük 5 akçe (senelik 1.800 akçe) olarak düzenlenmiştir.

Beşinci sırada Safiyüddin, Mehmed ve Ali adındaki üç kardeşin Molla Fenârî Mahallesi'nde yaptırdığı ve daha sonra Zeyniyye tarikatı temsilcilerinden Muhyiddin Efendi'nin geliştirdiği Üçkuzular Tekkesi (Mehmed Safiyüddin Zâviyesi) yer almaktadır. 1254-1279/1839-1863 sürecindeki vakıf muhasebe defterlerinde *duâgû-yı Zâviye-i Üçkuziler* olarak ifade edilen vazife için vakıftan günlük 2 akçe maaş tahsis edilmiştir. Altıncı sırada Nakşibendiye tarikatının yayılmasında önemli yeri olan Yoğurtlu Baba Tekkesi (Ahmed İlahî Zâviyesi) bulunmaktadır. Çekirge'de Eski Kaplıca yolu üzerinde bulunan zâviye Yoğurtlu Baba olarak tanınmış bir zat tarafından kurulmuştur.[1421] 1124-1246/1712-1831 sürecindeki muhasebe defterlerinde *ta'âmiyye-i Zâviye-i Yoğurtlubaba* olarak ifade edilen yemek parası kapsamında zâviye için vakıftan yıllık 3.600 akçe (günlük 10 akçe) verilirken, 1251-1279/1836-1863 sürecinde ise Hacı Mehmed Arif

[1418] Beşbaş-Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III,* 311, 324;
[1419] Mustafa Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler* (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017), 546.
[1420] Murat Yurtsever, "İsmâil Hakkı Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/110.
[1421] Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler,* 332.

Efendi vakıftan kendisine tahsis edilen günlük 18,5 akçe maaşla hem Murâdiye İmâreti şeyhliğini hem de Yoğurtlubaba zâviyedarlığını (şeyhlik) beraber yürütmüştür. Kendisine ayrıca miktarı değişen senelik nakdî ve aynî ödeme de yapılmıştır. Örneğin 1254/1839 yılında 35 kile buğday bedeli olan 140 kuruş nakdî ve 350 kuruş değerinde 35 kile buğday da aynî olarak verilmiştir.[1422] Son sırada ise Kurşuncu Vakfı yer almaktadır. Bursa'daki selâtin camileri için 1045/1636 senesinde günlük 2 akçe maaşla birer kurşuncu tayin edildiği bilgisi kaynaklarda mevcuttur.[1423] Bu kapsamda Murâdiye Vakfı muhasebe defterlerinde *vazife-i Kurşuncu Vakfı* ifadesiyle 1254-1269/1839-1853 yılları arasında ismi bilinmeyen bir zat ve 1270-1279/1854-1863 sürecinde Mehmed Ağa adındaki bir kişi günlük 2 akçe maaşla görevlendirilmiştir.

D. Zevâidhorân

Fazlalıklar anlamına gelen zevâid[1424] ile yiyen manasındaki hor[1425] kelimelerinin birleşmesiyle oluşan zevâidhor vakıf gelirinden tüm harcama kalemleri çıkarıldıktan sonra geriye kalan miktardan sosyal yardım mahiyetinde kendilerine maaş verilen kişi demektir. Çoğulu ise zevâidhorân olarak adlandırılmaktadır. Vakfiyede zevâidhorândan bahsedilmemiştir. Fakat muhasebe defterlerinde yapılan taramalar neticesinde Murâdiye Vakfı'nın gelir fazlasından maaş alan bazı kişilere rastlanmış ve bunlar hakkında elde edilen veriler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 92: Murâdiye Külliyesi Zevâidhorânı

Sıra No	Adı	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
Vakfiyede yer almamıştır.			
1.	Firuz Ağa[1426]	10 akçe	1513
2.	Hasan Halife *(vâiz-i Bergama)*	10 akçe	1592-1597
3.	Eytâmü'ş-şehr / Talebe-i şehr-i eytâm / Eytâm-ı müslimin / Eytâm-ı fukarâ	20 akçe	1592-1619, 1622-1642
4.	Mevlânâ Çelebi Efendi *(müderris bi-medrese-i muîd-i Ahmed Paşa)*	20 akçe	1592
5.	Mevlânâ Sadık *(müderris bi-medrese-i muîd-i Ahmed Paşa)*	20 akçe	1595
6.	Mevlânâ Ahmed Çelebi *(vâiz-i Câmi'-i Kebîr)*	10 akçe	1595, 1600
7.	Mevlânâ Muhyiddin *(müderris bi-medrese-i muîd-i Ahmed Paşa)*	20 akçe	1597
8.	Mevlânâ Muhyiddin Efendi *(vâiz-i Câmi'-i Kebîr)*	10 akçe	1597

[1422] *BŞS,* C 92, 24b.
[1423] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 3/59.
[1424] Devellioğlu, "zevâid", 1378.
[1425] Devellioğlu, "hôr", 431.
[1426] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/98.

9.	Mevlânâ Ahmed Efendi *(müderris-i muîd-i Ahmed Paşa)*	20 akçe	1600, 1608-1609, 1623
10.	İsimsiz *(müderris-i mu'id-i Ahmed Paşa)*	20 akçe	1605-1606, 1610-1622, 1628-1641
11.	Mevlânâ Abdurrezzak Efendi	10 akçe 12 akçe	1605 1608-1615, 1635
12.	Mehmed b. Halil	5 akçe	1605
13.	Mevlânâ Alâaddin Efendi	10 akçe	1606, 1609-1617
14.	Muslihiddin Efendi	12 akçe 5 akçe	1606 1609-1624
15.	Vazife-i Derviş Efendi *(defterdâr-ı mütevellî-i sâbık)*	100 akçe	1605-1606
16.	Mevlânâ Ali Efendi *(vâiz-i sânî)*	10 akçe	1608, 1610, 1617-1622
17.	Ali Efendi *(şeyh-i zâviye)*	10 akçe	1608
18.	Seyyid Mehmed Mustafa	10 akçe	1609-1615, 1623-1624, 1628
19.	Mevlânâ Abdülhadi Çelebi	10 akçe	1611
20.	Seyyid Cağfer Efendi	15 akçe 10 akçe	1612-1615 1617-1623
21.	Mevlânâ Abdurrahman Çelebi	10 akçe	1613-1624, 1628-1629
22.	Mevlânâ Abdullah *(vâiz-i câmi')*	10 akçe	1613-1624
23.	Alâaddin *(vâiz)*	5 akçe	1613-1614
24.	Gassâl	3 akçe	1613-1614
25.	Câbî-i Çalık	3 akçe	1613-1614
26.	Mevlânâ Lütfullah Abdurezzak	12 akçe	1617, 1624, 1628-1629
27.	Seyyid Mustafa Mehmed	10 akçe	1617-1619
28.	Fakirullah *(enâmhân)*	3 akçe	1617-1619, 1623
29.	Rahime Hatun	3 akçe 5 akçe 7 akçe	1617-1623 1629-1633 1622,1635
30.	Harim Hatun	3 akçe	1617-1619
31.	Mevlânâ Lütfullah Abdullah	12 akçe	1619
32.	İbrahim *(müezzin)*	5 akçe	1619
33.	Tersim Hatun	3 akçe	1619
34.	Şeyh Abdi	5 akçe	1619
35.	İbrahim Abdullah	5 akçe	1622
36.	Bala Hatun	3 akçe	1622
37.	Mevlânâ Ali Efendi *(mühürdâr)*	10 akçe	1622
38.	Mevlânâ Lütfullah Abdülmümin Efendi	12 akçe	1622
39.	Mustafa Mehmed *(enâmhân)*	3 akçe	1622
40.	Abdi Şeyh Seyyid Ali	5 akçe	1622
41.	Mehmed Efendi	10 akçe	1623, 1628
42.	Mustafa Ebubekir	3 akçe	1623, 1628-1630, 1639, 1642
43.	Şaban *(hatib)*	10 akçe	1623-1624
44.	Ali	3 akçe	1623
45.	Mevlânâ Nasreddin	12 akçe	1623
46.	(Mevlânâ) Mehmed Efendi (Hâfızzâde)	150 akçe	1623-1624, 1630
47.	Ali Efendi *(vâiz)*	5 akçe	1623, 1628-1629
48.	Hacı Umur Halid	5 akçe	1623
49.	Ümmühan Hatun (binti Mehmed Efendi)	3 akçe	1623-1624
50.	Seyyid Kasım Çelebi	10 akçe	1624
51.	Ahmed Çelebi *(müderris)*	20 akçe	1624
52.	Ali Mervan b. Hızır Ağa	3 akçe	1624
53.	İbrahim Avnullah	5 akçe	1623-1624
54.	(Mevlânâ) Müderris Efendi *(sâbık)*	150 akçe	1624, 1642

55.	Zahide Hatun	7 akçe	1624
56.	(Mevlânâ) Abdi Efendi (Şeyh-i Seyyid Gazi)	5 akçe	1624, 1628-1633, 1639
57.	Ali Ahmed *(vâiz)*	8 akçe	1624
58.	Mahinur Hatun	5 akçe	1624, 1628-1630
59.	Süleyman Çelebi	11 akçe 5 akçe	1624, 1642
60.	Ali Hâfız	11 akçe	1624
61.	Seyyid Ali b. Şeyh Abdülbasit	25 akçe	1624
62.	Saliha Hatun	5 akçe	1624, 1628-1635, 1641
63.	Mustafa Halil *(ihlashân)*	2 akçe	1624
64.	Hasan Çelebi	2 akçe	1624, 1628
65.	Yusuf Çelebi	2 akçe	1624
66.	(Mevlânâ) Abdullah Efendi	10 akçe	1624, 1628-1629, 1635
67.	Fatıma Hatun	10 akçe	1623-1624
68.	Mehmed *(ihlashân)*	5 akçe	1624
69.	Kasım *(ihlashân)*	3 akçe	1624
70.	Mehmed Kasım	3 akçe	1624
71.	Ahmed Barid	3 akçe	1624
72.	Mevlânâ Taceddin Efendi	150 akçe	1628-1629
73.	Mevlânâ Muidzâde Efendi	150 akçe	1628-1629
74.	Seyyid Hâşim Efendi	20 akçe	1628-1629
75.	(Seyyid) Şeyh Ali Efendi	5 akçe	1628-1630
76.	Mevlânâ Hâfızzâde Efendi	20 akçe	1628-1629, 1635
77.	Seyyid Mustafa	2 akçe	1628
78.	Mevlânâ Abdülmümin Efendi /Çelebi	10 akçe	1628, 1639, 1641
79.	Nisâle Hatun	11 akçe	1628, 1630
80.	Hasan Mehmed	2 akçe	1629
81.	Mevlânâ Abdülazîz Efendi *(vâiz)*	10 akçe	1629, 1630
82.	Mevlânâ İbrahim Efendi	10 akçe	1628-1629
83.	Mevlânâ Salih Mehmed	7 akçe	1628-1629
84.	Seyyid Mehmed Ali	10 akçe	1629
85.	Mevlânâ Şeyh Sadi Ali	5 akçe	1628-1629
86.	Mevlânâ Abdullah Çelebi	10 akçe	1628-1629
87.	Mevlânâ Mehmed Eyyüb	10 akçe	1629
88.	Ahmed b. Bayram	3 akçe	1628-1630
89.	Ali tâbi-i Cağfer Ağa	3 akçe	1628-1630
90.	Rukıyye Hatun (binti Hacı Ahmed)	10 akçe	1628-1633, 1635, 1641-1642
91.	Aişe Hatun	11 akçe	1628-1633, 1635, 1641
92.	Rahime Hatun (tâbi-i Mahdum Efendi)	7 akçe	1628-1629
93.	Mevlânâ İdris Efendi	150 akçe	1630
94.	Mevlânâ Seyyid İsmail Çelebi	20 akçe	1630
95.	Mevlânâ Lütfullah Efendi	12 akçe	1630
96.	Mevlânâ Mehmed Efendi *(el-mezbûr)*	10 akçe	1630, 1635
97.	Mevlânâ Abdullah Efendi	10 akçe	1630-1642
98.	Mevlânâ Abdurrahman Çelebi Hamzazâde	10 akçe	1630
99.	Mevlânâ Mustafa Mehmed	10 akçe 5 akçe	1630, 1641 1642
100.	Mevlânâ Abdullah Efendi *(vâiz)*	10 akçe	1630
101.	Salih Mehmed (Efendi) (Muhadizâde)	5 akçe 10 akçe	1630-1641 1642
102.	Hasan Mehmed	2 akçe	1630, 1635, 1639
103.	Seyyid Mehmed b. Seyyid Mustafa	2 akçe	1630
104.	Mevlânâ Hacı Halil	20 akçe	1635
105.	Mustafa Hasan	5 akçe	1635, 1639, 1642
106.	Mevlânâ Şaban Efendi	10 akçe	1635

107.	Mevlânâ Seyyid Ahmed Halil	10 akçe	1635
108.	Mevlânâ Abdullah Halil	10 akçe	1635
109.	Mevlânâ Şeyh	5 akçe	1635
110.	Mustafa Bali	3 akçe	1635
111.	Mevlânâ Hasan Halil	2 akçe	1635
112.	Müslüman Hatun	11 akçe	1635
113.	Seyyid Mustafa Mehmed	2 akçe	1635
114.	Mevlânâ Müderris Efendi	150 akçe	1635-1642
115.	Mevlânâ Mehmed Hâfızzâde	20 akçe	1635,1637
116.	Mevlânâ Bahri Efendi	20 akçe	1635
117.	Mevlânâ Şaban Efendi	10 akçe	1635
118.	Mevlânâ Mehmed Efendi	10 akçe	1635
119.	Mevlânâ Abdullatif Abdurrezzak (Efendi)	12 akçe	1635, 1637
120.	Mevlânâ Abdurrahman Efendi Hüsamzâde	10 akçe	1635
121.	Mevlânâ Seyyid Mehmed Mustafa	10 akçe	1635
122.	Mevlânâ Abdullah Çelebi	10 akçe	1635
123.	Mevlânâ Salih Mehmed	10 akçe	1635, 1637, 1639
124.	Mustafa Hasan	10 akçe	1635
125.	Abdi Sultan Seyyidî	5 akçe	1635
126.	Seyyid Mustafa Mehmed	12 akçe	1635
127.	Ahmed *(Cüzhân-ı Sultan Osman)*	2 akçe	1635
128.	Ahmed *(el-mezkûur)*	1 akçe	1635
129.	Aişe Hatun	10 akçe	1635, 1641
130.	Dâye Hatun	11 akçe	1635
131.	Mevlânâ Mehmed Efendi	10 akçe	1635, 1639
132.	Mevlânâ Basar Mehmed Efendi	20 akçe	1637
133.	Mevlânâ Mehmed Efendi *(vâiz)*	20 akçe	1637
134.	Seyyid Haşimi Çelebi	20 akçe	1637
135.	İbrahim Efendi	20 akçe	1637
136.	(Mevlânâ) Seyyid Mehmed Efendi	10 akçe	1637, 1639
137.	Şeyh Sinan Efendi	10 akçe	1637
138.	Mehmed Ahmed (Efendi)	10 akçe 5 akçe	1637 1641
139.	Abdurrahman Efendi	10 akçe	1637
140.	Zakir Salih	3 akçe	1637
141.	Seyyid Mehmed	2 akçe	1637
142.	Şeyh Abdullah Seyyid Âdi	2 akçe	1637
143.	Ali Ebubekir	2 akçe	1637
144.	İsmail Halife *(ihlashân)*	3 akçe	1637
145.	(Mevlânâ) İbrahim Çelebi/Efendi	20 akçe	1639, 1641-1642
146.	Mevlânâ Abdullatif Efendi (Çelebi)	12 akçe 20 akçe	1639-1641 1642
147.	(Mevlânâ) Abdurrahman Hüsamzâde	10 akçe	1639, 1641-1642
148.	Mevlânâ Abdullah Gülderzâde	10 akçe	1639
149.	Mevlânâ (Mehmed) Abdulhalim	5 akçe 10 akçe	1639, 1642 1641
150.	Ali Bursad (?)	2 akçe	1639
151.	Seyyid Mustafa	2 akçe	1639, 1641
152.	Şeyh Haşim Efendi	20 akçe	1641
153.	Hacı Ali	20 akçe	1641
154.	Mehmed Umur	10 akçe 5 akçe	1641 1642
155.	Abdullah	10 akçe	1641-1642
156.	Osman Efendi *(imâm-ı sâni)*	10 akçe	1641-1642
157.	Seyyid Derviş	10 akçe	1641
158.	Hacı Mansub	7 akçe	1641-1642

159.	Hasan Mehmed	5 akçe 2 akçe	1641 1642
160.	Ali Kuşuni	2 akçe	1641-1642
161.	Seyyid Masadi	20 akçe 2 akçe	1641 1642
162.	Neslihan Hatun	11 akçe	1641
163.	Mustafa Ahmed	5 akçe 15 akçe	1641 1642
164.	Ahmed Beşe	20 akçe	1642
165.	Kemal Çelebizâde	10 akçe	1642
166.	Seyyid Müderris Mehmed	5 akçe	1642
167.	Ahmed Çelebi	10 akçe	1642
168.	Vazife-i kayyım	10 akçe	1642
169.	Mevlânâ Ali Çelebi	20 akçe	1642
170.	Mevlânâ Seyyid Nasım	20 akçe	1642
171.	Abdi Selim	5 akçe	1642
172.	İsimsiz *(du'âguyân ve zevâidhorân)*	343 akçe	1661

Tabloya göre zevâidhorân olarak nitelendirilen kişiler 16. ve 17. yüzyıllarda mevcut olup sonraki dönemlerde bunlara rastlanmamıştır. Toplam 167 kişinin adı tespit edilmiş, bazı yıllarda isim ve kişi sayısı belirtilmemiştir. Vakfın gelir fazlasından istifade edenler arasında külliyede vazife yapmış birer defterdâr, mühürdâr, kayyım, câbî, gassâl, şeyh, imam, müezzin ve hatip, 10 vâiz, 7 müderris, 4 ihlashân ve 2 enâmhân bulunmaktadır. Ayrıca *eytâmü'ş-şehr, talebe-i şehr-i eytâm, eytâm-ı müslimîn* ve *eytâm-ı fukarâ* gibi ifadelerle sayısı belirtilmemiş yetimler de bu gruba dâhil edilmiştir. Zevâidhorânın mevcut yıllar içerisindeki sayıları 3-31 kişi arasında seyrederken maaşları da 2-150 akçe arasında değişmiştir. Bazı kişilerin sadece 1 yıl bazılarının ise 10 yıldan fazla zevâid fonundan maaş aldıkları görülmüştür.

II. KADIN PERSONEL DAĞILIMI

Osmanlı Devleti'nde erkeklerin iş istihdam alanı kadınlara göre daha geniş olmuştur. Yani kadınlar sınırlı alanlarda çalışma imkânı bulabilmişlerdir. Dolayısıyla bu durum külliye personelinin cinsiyet oranını da etkilemiştir. Külliyede idarî personel ile cami, medrese ve imâret görevlileri arasında kadın çalışana rastlanmamıştır. Sadece türbedeki duâgû grubu, zevâidhorân ve mektep kadrosunda kadınların olduğu görülmüştür. Anlaşılan o ki kadınlar daha ziyade haremlik-selâmlık kapsamında erkeklerle aynı ortamlarda bulunmayı gerektirmeyen görevlerde ve küçük çocukların eğitim-öğretim gördükleri mekteplerde istihdam edilmişlerdir. Mevcut yıllarda külliyede hizmet etmiş kadın personel listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 93: Murâdiye Külliyesi'nde Çalışan Kadın Personel Listesi

Sıra No	Adı	Görevi	Maaş (Günlük)	Görev Yılı (Miladî)
1.	Rahime Hatun	Zevâidhor	3 akçe 5 akçe 7 akçe	1617-1623 1629-1633 1622,1635
2.	Harim Hatun	Zevâidhor	3 akçe	1617-1619
3.	Tersim Hatun	Zevâidhor	3 akçe	1619
4.	Bala Hatun	Zevâidhor	3 akçe	1622
5.	Ümmühan Hatun (binti Mehmed Efendi)	Zevâidhor	3 akçe	1623-1624
6.	Zahide Hatun	Zevâidhor	7 akçe	1624
7.	Mahinur Hatun	Zevâidhor	5 akçe	1624, 1628-1630
8.	Saliha Hatun	Zevâidhor	5 akçe	1624, 1628-1635, 1641
9.	Fatıma Hatun	Zevâidhor	10 akçe	1623-1624
10.	Nisâle Hatun	Zevâidhor	11 akçe	1628, 1630
11.	Rukıyye Hatun (binti Hacı Ahmed)	Zevâidhor	10 akçe	1628-1633, 1635, 1641-1642
12.	Aişe Hatun	Zevâidhor	11 akçe	1628-1633, 1635, 1641
13.	Rahime Hatun (tâbi-i Mahdum Efendi)	Zevâidhor	7 akçe	1628-1629
14.	Müslüman Hatun	Zevâidhor	11 akçe	1635
15.	Aişe Hatun	Zevâidhor	10 akçe	1635, 1641
16.	Dâye Hatun	Zevâidhor	11 akçe	1635
17.	Neslihan Hatun	Zevâidhor	11 akçe	1641
18.	Üftâdezâde kerimesi (Şerife) Rabia Hanım	Duâgû	14,5 akçe	1839-1863
19.	Üftâdezâde kerimesi Selime Hanım	Duâgû	11 akçe	1839-1854
20.	Kaşıkçızâde kerimesi Emetullah Hanım	Duâgû	18 akçe	1839-1863
21.	Üftâdezâde kerimesi Safane Hanım	Duâgû	5 akçe	1839-1863
22.	Raşide Hanım	Duâgû	2,5 akçe	1839-1846
23.	Üftâdezâde kerimesi Necibe Hanım	Duâgû	16 akçe	1839-1853
24.	Sufizâde kerimesi Fatıma Hanım	Duâgû	4 akçe	1839-1859
25.	Şerife Rukiye ve Zehra b. Osman Efendi	Duâgû	10 akçe 3 akçe	1839, 1841-1863 1840
26.	Naime ve Saide Hanımlar	Duâgû	28 akçe	1839-1863
27.	Berikadızâde kerimesi Neşvane Hanım	Duâgû	20 akçe 18 akçe	1839, 1841-1843 1840
28.	Berioğlu kerimesi Şerife Amine Hanım	Duâgû	7 akçe	1839-1843
29.	Çukazâde/Çukadarzâde kerimesi Zekiye Hanım	Duâgû	8 akçe	1839-1853
30.	Üftâdezâde kerimesi Habibe Hanım	Duâgû	16 akçe	1839-1851
31.	Türkmenzâde kerimesi	Duâgû	6,5 akçe	1839-1851
32.	Feyyâzzâde kerimesi Şerife ve Dervişe Hanım	Duâgû	5,5 akçe	1839-1840
33.	Zeyneddinzâde kerimesi Adile Hanım	Duâgû	5 akçe	1839-1850, 1851
34.	Zeyneddinzâde kerimesi Amine Hanım	Duâgû	5 akçe	1839-1850, 1851, 1853
35.	Amine Hatun	Duâgû	10 akçe	1839-1863
36.	Kazzâz Ali kerimesi Amine Hatun	Duâgû	5 akçe	1839-1863
37.	Rukiye Hatun (zevce-i Abdurrahman Efendi)	Duâgû	3,5 akçe	1839-1863
38.	Türkmenzâde kerîmeleri	Duâgû	6,5 akçe	1842, 1852-1863
39.	Rukiye binti Abdullah	Duâgû	5 akçe	1843-1863
40.	Gülnar Kadın binti Abdullah	Duâgû	23 akçe	1839-1843
41.	Feyyâzzâde kerimesi Fatıma Hanım	Duâgû	5,5 akçe	1839-1859
42.	Feyyâzzâde kerimesi Neşvâne Hanım	Duâgû	20 akçe	1846
43.	Üftâdezâde kerimesi Aişe Rabia Hanım	Duâgû	14,5 akçe	1847-1853

44.	Üftâdezâde kerimesi Amine Hanım	Duâgû	5 akçe	1852
45.	Feyyâzzâde kerimesi Dervişe Hanım	Duâgû	5,5 akçe	1847-1863
46.	Rukiye binti Abdullah	Duâgû	5 akçe	1847-1853
47.	Türkmenzâde Abdurrahim Rahmi ve Mustafa Agah Efendiler hemşireleri Zekiye ve Fitnat Hanımlar	Duâgû	16 akçe	1853-1857
48.	Üftâdezâde kerimesi	Duâgû	16 akçe	1854-1863
49.	Zeyneddinzâde kerimeleri Amine ve Adile Hanımlar	Duâgû	10 akçe	1854-1863
50.	Kıymet Hanım[1427]	Muallim		1911

Tabloya göre 17 zevâidhor, 37 duâgû ve 1 muallim olmak üzere toplam 55 kadın görevli tespit edilmiştir. Kadın çalışanların eldeki veriler kapsamında 17. yüzyıldan itibaren var olduğu görülmektedir. Özellikle duâgû görevi icra edenlerin genellikle toplumda tanınmış zatların eşi, kardeşleri veya kızları olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 8 duâgû Üftâde soyundan gelmektedir. Bazı yıllarda genellikle aynı aileye mensup birden fazla kadın tek maaş altında görevlendirilmiştir. Bu bağlamda 1254-1279/1839-1863 sürecinde Osman Efendi'nin kızları Şerife Rukiye ve Zehra, 1254-1256/1839-1840 yıllarında Feyyâzzâde kerimeleri Şerife ve Dervişe Hanımlar, 1269-1273/1853-1857 sürecinde Türkmenzâde kardeşleri Zekiye ve Fitnat Hanımlar, 1270-1279/1854-1863 yıllarını kapsayan dönemde ise Zeneddinzâde kızları Amine ve Adile Hanımlar tek kadroda istihdam edilmişlerdir. Üftâdezâde kızları Şerife Rabia ve Safane Hanımlar, Kaşıkçızâde kerimesi Emetullah Hanım, Naime ve Saide Hanımlar, Amine Hatun, Kazzâz Ali kerimesi Amine Hatun ve Abdurrahman Efendi'nin hanımı Rukiye Hatun külliyede 1254-1279/1839-1863 yılları arasında yaklaşık 25 yıl vazife yapmışlardır. Kadınların oranı zevâidhorân içerisinde %10, duâguyân içerisinde % 23 ve muallim kadrosu içerisinde ise % 8 olmuştur. Yani her üç grupta da kadın personel oranı erkeklere nazaran oldukça azdır.

III. PERSONEL ATAMALARI VE AZİLLERİ

Külliye personeli hakkında önemli mevzulardan biri de atama kriterleri ve vazifeden azledilme nedenleridir. Gerek külliye vakfiyesi gerekse arşiv belgelerinden tespit edilen örnekler kapsamında bu iki mevzu ele alınmaya çalışılmıştır.

[1427] BOA, *MF.İBT*, No. 313, Gömlek No. 35.

A. Personelde Olması Gereken Vasıflar

Vakfiyede idarî personelden mütevelli ve nâzır, cami görevlilerinden imam, müezzin, ve mühellîl, imâret görevlilerinden bevvâb, şeyh, anbârcı ve kilerci, medrese görevlilerinden ise müderris, muîd ve talebeler olmak üzere toplam 12 farklı vazifede aranan bazı vasıflara yer verilmiştir. Bunları vakfiyedeki sıraya göre ele alacak olursak mütevelli, vefat edene dek vâkıfın kendisi olacak, vâkıfın vefatından sonra nesli kesilene kadar kendi soyundan birisi bu göreve gelecek, sonrasında ise dönemin Bursa kadısının kararı kapsamında atama yapılacaktır. Nâzır ise itimadı yüksek ve emin bir kişi olacaktır. Hizmet personelinin de genel itibariyle güvenilir, ihlaslı, takvalı işinin ehli kişilerden seçilmeleri şart koşulmuştur. Bu kapsamda müderris takvalı, temiz, ilim sahibi, şüpheleri dağıtan ve problemleri çözen, dirâyet ve rivâyet açısından güvenilir; muîd zeki ve salih olmanın yanında talebelere ders tekrarı yaptıran ve 5 vakit namaz kıldıran; talebeler ise yine salih, takvalı ve ilim ehli olmalıdır. İmâret şeyhi salih, dünya malına meyletmeyen, nasihatkâr ve imâretten daha fazla insanın istifadesini sağlayabilecek nitelikte; bevvâb salih; anbârcı ve kilerci ise güvenilir ve müstakim olmalıdır. İmam, hâfız ve fakih olmanın yanında cami cemaatine 5 vakit namaz kıldırabilen; müezzin âlim ve 5 vakit ezan okuyabilen; mühellîl de yine ilim ehlinden olmalıdır.[1428] Görüldüğü gibi özellikle vakfın idarecileri ve bunların külliye birimlerindeki baş yardımcıları ile kapıcı, anbârcı ve kilerci gibi güvenlikle alakalı kadrolarda belli başlı özellikler aranmıştır.

B. Personel Atamaları

Daha önce değinildiği üzere vakfiyede külliye için 25 farklı vazifede 90 kadro açılmışken bu rakamlar sonraki yıllarda artış kaydetmiş ve görev çeşidi 70'i geçerken personel sayısı da 290'a dayanmıştır. Külliye birimlerinden birine atama yapılabilmesi için öncelikle kadronun boşalması gerekmekteydi. Daha sonra boş kadro için uygun bir kişi padişaha arz edilir ve münasip görüldüğünde de atama beratıyla (padişah fermanı) göreve getirilirdi. Bu hususlarla ilgili bazı belgelerden yola çıkarak yeni atama yapılmasını gerekli kılan bazı sebepler tespit edilmiştir. Bunlardan ilki önceki personelin görevden feragat etmesidir. Yani yerine birini aday göstererek görevden kendi isteği ile el çekmesidir. Örneğin 957-963/1550-1555 sürecindeki bazı belgelere göre Sultan Alâaddin

[1428] VGMA, *VKF.d*, No. 595, Gömlek No. 93, 99.

Türbesi'nde günlük 2 akçe ile mushafhân olan Mevlânâ Mustafa b. Emin, kardeşi Muhammed lehine görevinden feragat etmiştir.[1429] Sultan Murad Türbesi'nde aylık 40 akçe ile bekçilik yapan İshak b. Ferit görevinden feragat etmiş ve yerine kardeşi Mehmed b. Ferit getirilmiştir.[1430] İmârette müşâhere câbîsi olan Yusuf b. Abdullah feragat edince yerine Mehmed b. İskender gelmiştir.[1431]

İkinci gerekçe personelin yerine birini aday göstermeden kendi isteği ile görevden ayrılmasıdır. Nitekim 995/1586 yılında Murâdiye Camii'nde yarım akçe yevmiye ile cüzhânlık yapan Muharrem b. Mehmed görevinden ayrılınca bu görev Mehmed b. Mustafa'ya tevcih edilmiştir.[1432] Üçüncü gerekçe olarak istibdâl yani günümüz tabiriyle becayiş gösterilmiştir. Bu durum farklı yerlerde çalışan 2 kişinin kendi istekleriyle görevlerini değiştirmeleri şeklinde cereyan etmiş ve genellikle türbe görevlileri arasında gerçekleştiği görülmüştür. Misal verecek olursak 961/1554 yılında Sultan Murad Türbesi'nde aylık 40 akçe maaşla bekçi olan Musa ile Şehzâde Ahmed Türbesi'nde günlük 1 akçe maaşla bekçi olan İsmail görevlerini değişmişlerdir.[1433] Yine Sultan Murad Türbesi'nde aylık 40 akçe ile bekçilik yapan Seydi Ali, Hâtuniye Türbesi'nde günlük 1 akçeye cüzhânlık yapan Mustafa Abdurrahman ile yer değişikliği yapmıştır.[1434] 958/1551'de Şehzâde Mustafa Türbesi'nde Şehzâde Osman için günlük 2 akçe ile cüzhân olan Ahmed b. Mustafa ve Sultan Murad Türbesi'nde günlük 2 akçe ile müsebbih olan Abdullah b. Nureddin istibdâl talebinde bulunarak yerlerini değiştirmişlerdir.[1435]

Dördüncü gerekçe olarak görevde olan kişinin ölmesi gösterilmiştir. Bu sebeple boş kalan kadroya münasip görülen bir kişinin ataması gerçekleştirilmiştir. Nitekim 959/1552'de Sultan Murad Türbesi'nde ayda 40 akçe maaşla bekçi olan Mustafa vefat edince yerine Musa b. Hamza tayin edilmiştir.[1436] 957/1550'de yine Sultan Murad Türbesi'nde 2 akçe yevmiye ile müsebbihân olan Sinan vefat edince ondan boşalan kadroya Mustafa b. Sinan'ın gelmesi uygun görülmüş,[1437] Şehzâde Mahmud Türbesi'nde Şehzâde Orhan için

[1429] *BŞS*, A 58, 75b.
[1430] *BŞS*, A 58, 62b.
[1431] *BŞS*, A 58, 56a.
[1432] *BŞS*, A 145, 11b.
[1433] *BŞS*, A 58, 50a.
[1434] *BŞS*, A 58, 49a.
[1435] *BŞS*, A 58, 26b.
[1436] *BŞS*, A 58, 38b.
[1437] *BŞS*, A 58, 21b.

2 akçe yevmiye ile cüzhânlık görevini icra eden Ahmed ölünce de yerine Hacı Emir b. İbrahim getirilmiştir.[1438]

C. Görevden Azledilme

Personelin azledilme yani görevden el çektirilme sebepleri vakfiyede izah edilmiştir. Buna göre kendisine verilen vazifeye riâyet eden ve işinde devamlılık gösteren kişi görevden alınmayacak, fakat görevinden yüz çevirirse mütevelli tarafından uygun bir dille uyarılacak hatta gerekirse bu konuda zor kullanılacaktır. Görevini ikinci defa terk ederse yine aynı şekilde uyarı alacak, eğer bununla da yetinmezse mütevelli tarafından azledilecektir.[1439] Yani vakfiyede kişinin görevinden el çektirilme sebebi olarak keyfi devamsızlık gösterilmiştir. Fakat sonraki yıllarda ehliyetsizlik, liyâkatsizlik, ihmalkârlık, vakıf malını kötüye kullanma veya zimmete geçirme gibi sebeplerle de personelin işine son verildiği tahmin edilmektedir. Şer'iyye sicillerinde yapılan taramalar neticesinde görevinden azledilmiş bazı kişilere rastlanmıştır. 1069/1659 yılında Şehzâde Mustafa Türbesi'nde Mehmed'den boşalan cüzhânlık vazifesi günlük 2 akçe maaşla kardeşi Kemal Nurullah'a tevcih edilmiş olmasına rağmen hilâf-ı inhâ ile bu vazifeyi Osman adındaki kişi haksızlık ederek üzerine almış fakat durum anlaşılınca görev asıl sahibine geri verilmiştir.[1440] 980/1572 yılında vâiz olan Süleyman b. Ahmed hizmetinde kusuru yokken Ahmed b. Abdullah adındaki kişi hilâf-ı inhâ ile kendine berat çıkarttırmış, fakat göreve layık olmadığı anlaşılınca vazifeden alınarak yerine Mevlânâ Mahmud b. Hızır günlük 5 akçe ile vâiz tayin edilmiştir.[1441] 979/1571 senesinde imârette günlük 5 akçe maaşla nakîb-i nân ve habbâz olan Mustafa'nın görevini haksız bir şekilde elinden alan Ahmed adlı kişiyi şikâyet etmesi ile kendisine yeni bir berat verilmiştir.[1442] 950/1542'de camide devirhân olan Piri vazifesini hakkıyla yerine getiremediği için görevden alınarak yerine Ferhat getirilmiştir.[1443] Yaşı hayli ilerlemiş olan ve görevini yapamayacak bir engeli olan personelin mağdur edilmeden tekâüt edilmek (emekliye ayrılması) suretiyle görevine son verildiği de olmuştur. Örneğin 1012/1604 senesinde günlük 50 akçe maaşla

[1438] *BŞS*, A 58, 28a.
[1439] VGMA, EV.*VKF*, No. 595, Gömlek No. 93, 98-100.
[1440] *BŞS*, B 87, 85a.
[1441] *BŞS*, B 87, 84b.
[1442] *BŞS*, B 87, 68b.
[1443] *BŞS*, A 39, 4a.

mütevelli olan Derviş Efendi, yaşlılık ve körlük sebebiyle emekliye ayrılmış ve kendisine 1015/1608 senesinde vakfın mahsulünden maaş tahsis edilmiştir.[1444]

IV. PERSONELİN GÖREV SÜRESİ VE GELİR DÜZEYİ

Aşağıda "Külliye Personeli" başlığı altında ele aldığımız tablolar baz alınarak tüm çalışanların görev süreleri ve gelir düzeyleri karşılaştırmalı şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

A. Görev Süresi

Vakfiyede külliye çalışanları için belirli bir görev süresi tayin edilmemiş, kurallara uyarak devamlılık gösterdiği müddetçe çalışanların görevinden alınmayacağı şart koşulmuştur. Eldeki muhasebe kayıtlarından yola çıkarak çalışanların görev süreleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat muhasebe defterlerinin tamamına ulaşılamaması, bazılarında çalışanların isimlerine yer verilmemesi ve bazılarında ise çalışanların toplu halde kaydedilmesi gibi sebepler personelin görev süresi hakkında kesin sonuçlar elde etmeyi zorlaştırmıştır. Bazı yıllarda görevlilerin isimleri farklı unvanlarla yazılmış veya ikinci ad ya da baba adı ilave edilmiştir. Böyle durumlarda bu kişilerdeki farklılıklar görevli tablolarında tarafımızca parantez açılarak isme ilave edilmiştir. Külliye birimlerinde 10 yılı aşkın süreyle çalıştığı tespit edilen kişilerin isimleri, vazifeleri, görev alanı ve hizmet süreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 94: Külliye Personelinin Görev Süresi

Sıra No.	Adı	Görevi	Görev Alanı	Görev Süresi
1.	Hacı Ali	Devirhân	Cami	10 yıl
2.	Kasım Bey	Mütevelli	İdârî	11 yıl
3.	(Seyyid) Mehmed Arif (Efendi)	Nısf-ı hitâbet, cüzhân	Cami	11 yıl
4.	Hacı Ali Efendi	Muvakkit	Cami	11 yıl
5.	Mevlâna Muhyiddin Efendi	Müderris	Medrese	11 yıl
6.	(Seyyid İbrahim) Edhem ve Esad (Efendiler)	Mutemed	İmâret	11 yıl
7.	Ali	Tabbâh-ı sânî	İmâret	11 yıl
8.	Memiş ve İsmail	Hamirgâr	İmâret	11 yıl
9.	Mehmed b. Abdi	Mustahfızân	Türbe	11 yıl
10.	Süleyman b. Bali	Mustahfızân	Türbe	11 yıl
11.	Mehmed Hüsam	Mustahfızân	Türbe	11 yıl

[1444] BOA, *C.EV*, No. 445, Gömlek No. 22506.

12.	Hacı Süleyman Ağa ve (Mehmed) Şakir	rub‘-ı hisse-i anbârî, cüzhân-ı türbe	İmâret-Türbe	11 yıl
13.	(Seyyid) Osman Rıfat	Cüzhân-ı türbe	Türbe	11 yıl
14.	Mevlevi Şeyhi Seyyid Mehmed Nizameddin Efendi	Muallim-i hatt	Mekteb	11 yıl
15.	Hasan	Câbî-i Balıklı	İdârî	12 yıl
16.	Sefer	Câbî-i Edremid	İdârî	12 yıl
17.	Seyyid Mehmed Emin (Molla) b. Seyyid Mehmed Rıfat	Müezzin	Cami	12 yıl
18.	(Seyyid/Hâfız) Mehmed Kamil (b. Ali Rıza) Efendi	Hatib	Cami	12 yıl
19.	Mehmed Ataullah Halife ve Mehmed Nuri	Nısf-ı hitâbet	Cami	12 yıl
20.	Mehmed Said ve Hâfız Ahmed Efendiler	Muvakkit	Cami	12 yıl
21.	(Seyyid) İbrahim Sıddıkî Efendi	Mühürdâr-ı anbâr-ı hatab, mu‘temed	İmâret	12 yıl
22.	Hızır	Sertabbâh	İmâret	12 yıl
23.	Hüseyin	Tabbâh-ı sânî	İmâret	12 yıl
24.	Hacı (Mehmed) Said Molla	Habbâz-ı evvel	İmâret	12 yıl
25.	(Seyyid) İbrahim Sıddık Efendi	Mühürdâr-ı anbâr-ı hatab ve mu‘temed-i vakf	İmâret	12 yıl
26.	Ebubekir b. Halil (Türbe-i Mustafa-i Cedîd)	Türbedâr	Türbe	12 yıl
27.	Mehmed b. Ahmed	Mustahfızân	Türbe	12 yıl
28.	Osman b. Abdülmümin	Mustahfızân	Türbe	12 yıl
29.	Mehmed Mustafa	Mustahfızân	Türbe	12 yıl
30.	Aydın	Ferrâş-ı imâret	İmâret	12 yıl
31.	Türkmenzâde kerîmeleri	Duâgû	Türbe	12 yıl
32.	Ahmed Barid	Müsebbihân	Türbe	12 yıl
33.	Kayguluzâde Hasan Efendi	Duâgû	Türbe	12 yıl
34.	Mevlâna Ahmed Efendi	Hatib	Cami	13 yıl
35.	Mevlâna Süleyman Efendi	Hatib	Cami	13 yıl
36.	Âmâ Hâfız Ahmed Efendi	Cüzhân, naathân	Cami	13 yıl
37.	(Mevlâna) Hızır (Ahmed)	Mushafhân	Cami	13 yıl
38.	Kasım (Mustafa / b. Abdullah)	Şeyh-i imâret	İmâret	13 yıl
39.	Yusuf	Tabbâh	İmâret	13 yıl
40.	Süleyman (Abdullah)	Bevvâb-ı imâret	İmâret	13 yıl
41.	Ömer b. Ali	Mustahfızân	Türbe	13 yıl
42.	Hacı Ali (b. Mehmed)	Mustahfızân	Türbe	13 yıl
43.	Ahmed Mehmed	Mustahfızân	Türbe	13 yıl
44.	Üftâdezâde kerimesi Habibe Hanım	Duâgû	Türbe	13 yıl
45.	Türkmenzâde kerimesi	Duâgû	Türbe	13 yıl
46.	Zeyneddinzâde kerimesi Adile Hanım	Duâgû	Türbe	13 yıl
47.	İbrahim Mehmed	Mustahfızân	Türbe	13 yıl
48.	(Seyyid) Süleyman Molla	Cüzhân-ı türbe	Türbe	13 yıl
49.	Mısri Şeyhi Hacı Mehmed Emin Efendi	Duâgû	Türbe	13 yıl
50.	Kaygulu Şeyhi Hasan Efendi	Duâgû	Türbe	13 yıl
51.	Mevlevi Şeyhi Hacı Mehmed Efendi	Muallim-i hatt	Mekteb	13 yıl
52.	Nizamizâde Nesib Efendi	Müderris	Müftü Ahmed Paşa Medresesi	13 yıl
53.	(Hacı) Ahmed Efendi	Müezzin	Cami	14 yıl
54.	Mevlâna Muhyiddin Efendi	Hatib	Cami	14 yıl
55.	Muhyiddin	Muvakkit	Cami	14 yıl
56.	(Mevlâna) Abdullah (Efendi)	Sermahfil	Cami	14 yıl
57.	Mevlâna Muhyiddin (Efendi)	Sermahfil	Cami	14 yıl
58.	Mehmed Efendi	Cüzhân-ı cami	Cami	14 yıl

59.	Berdekzâde Hâfız İbrahim	Cüzhân, kileci	Cami	14 yıl
60.	(Hacı) Kasım (Mustafa)	Enamhân	Cami	14 yıl
61.	İlyas	Tabbâh	İmâret	14 yıl
62.	İvaz	Tabbâh	İmâret	14 yıl
63.	İbrahim	Habbâz	İmâret	14 yıl
64.	Hayreddin	Serhabbâz	İmâret	14 yıl
65.	Mehmed b. İvaz	Destârî	İmâret	14 yıl
66.	(Mevlânâ, Hacı) Hasan (b. Mehmed) (Türbe-i Alâaddin)	Türbedâr	Türbe	14 yıl
67.	İbrahim b. Osman	Türbedâr, cüzhân	Türbe	14 yıl
68.	Bayram b. Ali	Mustahfızân	Türbe	14 yıl
69.	Mehmed b. Veli	Mustahfızân	Türbe	14 yıl
70.	Ali Mustafa	Mustahfızân	Türbe	14 yıl
71.	Ramazan b. Mustafa	Eczâhân	Türbe	14 yıl
72.	Mehmed b. Abdülmümin	Eczâhân	Türbe	14 yıl
73.	Ramazan b. Mustafa	Müsebbihân	Türbe	14 yıl
74.	Kadri b. Cağfer	Müsebbihân	Türbe	14 yıl
75.	Zeyneddinzâde kerimesi Amine Hanım	Duâgû	Türbe	14 yıl
76.	Mustafa Ağa	Nâzır	İdârî	15 yıl
77.	Turan	Câbî-i Depecik	İdârî	15 yıl
78.	Mehmed Arif ve Mehmed Râşid	Câbî	İdârî	15 yıl
79.	Kadri	Müezzin	Cami	15 yıl
80.	Ali	Müezzin	Cami	15 yıl
81.	Hacı Salih Halife/Ağa	Müezzin, cüzhân ve habbâz-ı sânî	Cami-İmâret	15 yıl
82.	Hacı Mehmed Molla	Müezzin, cüzhân-ı türbe	Cami-Türbe	15 yıl
83.	(Mevlâna) Abdullah (Efendi)	Vâiz	Cami	15 yıl
84.	(Hacı) Kasım (Mustafa)	Nakîbhân	Cami	15 yıl
85.	Abbas	Devirhân	Cami	15 yıl
86.	Mehmed Hızır	Kâseşûy	İmâret	15 yıl
87.	Osman	Ferrâş-ı imâret	İmâret	15 yıl
88.	Mehmed b. Mustafa (Türbe-i Sultan Murad)	Türbedâr	Türbe	15 yıl
89.	Abdulaziz b. Maksud	Mustahfızân	Türbe	15 yıl
90.	Mehmed b. Mervan	Mustahfızân	Türbe	15 yıl
91.	Mehmed b. İbrahim	Mustahfızân	Türbe	15 yıl
92.	Ahmed b. Elvan	Mustahfızân	Türbe	15 yıl
93.	Kasım Mustafa	Mustahfızân	Türbe	15 yıl
94.	Mehmed Abdülmümin	Mustahfızân	Türbe	15 yıl
95.	Kasım Mustafa	Mustahfızân	Türbe	15 yıl
96.	Abdülbâki b. Mehmed	Eczâhân	Türbe	15 yıl
97.	Abdulaziz b. Maksud	Eczâhân	Türbe	15 yıl
98.	Süleyman b. Resul	Müsebbihân	Türbe	15 yıl
99.	Abdulaziz b. Maksud	Müsebbihân	Türbe	15 yıl
100.	Mehmed b. Hüsam	Müsebbihân	Türbe	15 yıl
101.	Abdülbaki b. Mehmed	Müsebbihân	Türbe	15 yıl
102.	Üftâdezâde kerimesi Necibe Hanım	Duâgû	Türbe	15 yıl
103.	Çukazâde/Çukadarzâde kerimesi Zekiye Hanım	Duâgû	Türbe	15 yıl
104.	Hacı Salih Ağa	Cüzhân, müezzin, habbâz	İmâret	15 yıl
105.	Hacı Ali (Molla)	Habbâz-ı evvel	İmâret	16 yıl
106.	Seyyid Süleyman b. Hacı Süleyman	Serhabbâz	İmâret	16 yıl
107.	Gazzalizâde Seyyid Ali (Rıza) Efendi	sülüs hisse-i dersi‘âm	Cami	16 yıl
108.	Mehmed (Hüsam)	Şeyh-i imâret	İmâret	16 yıl

109.	Hacı Ali (Molla)	Habbâz-ı evvel	İmâret	16 yıl
110.	Zeynilerli Molla Ömer	Duâgû	Türbe	16 yıl
111.	Üftâdezâde kerimesi Selime Hanım	Duâgû	Türbe	16 yıl
112.	Ahmed	Câbî-i Tophisar	İdârî	17 yıl
113.	Mevlâna Mehmed Efendi	İmam	Cami	17 yıl
114.	Seyyid Mehmed (Emin) b. (Hacı) Mustafa	Ferrâş-ı avlu-yı câmi	Cami	17 yıl
115.	Yunus	Cüzhân-ı cami	Cami	17 yıl
116.	Kurşunluzâdeler Hacı (Mehmed) Emin Molla ve (Hacı) Ali Bey	Mutemed	İmâret	17 yıl
117.	Abdi	Ferrâş-ı imâret	İmâret	17 yıl
118.	Hüseyin	Râh-ı âbî	İmâret	17 yıl
119.	Feyyâzzâde kerimesi Dervişe Hanım	Duâgû	Türbe	17 yıl
120.	Mehmed b. Ali	Mustahfızân	Türbe	17 yıl
121.	Seyyid Mehmed Rasih Efendi	sülüs hisse-i dersi‘âm	Cami	18 yıl
122.	Abdurrahman Efendi	Şeyhü’l-kurra	Cami	18 yıl
123.	Seyyid Mustafa Rıza Efendi	Nâzır-ı imâret	İmâret	18 yıl
124.	Mehmed Said Molla ve Mehmed Bahaeddin Molla	Nâzır-ı imâret, cüzhân	İmâret-Cami	18 yıl
125.	Mehmed (b. Abdullah)	Meremmetî	İmâret	18 yıl
126.	(Hacı) Mustafa (Efendi)	Kileci	İmâret	18 yıl
127.	Nizameddinzâdeler	Duâgû	Türbe	18 yıl
128.	Mehmed b. Abdülmümin	Müsebbihân	Türbe	18 yıl
129.	İbrahim (Çelebi)	Müezzin	Cami	19 yıl
130.	Kadri (Çelebi)	Cüzhân-ı cami	Cami	19 yıl
131.	Hasan (Çelebi)	Cüzhân-ı cami	Cami	19 yıl
132.	Abdurrahim Rahmi ve Mustafa Agah Efendiler	Temyîz-i erz	İmâret	19 yıl
133.	Raşid ve Tahir Efendiler	Duâgû	Türbe	19 yıl
134.	Mehmed Molla	Cüzhân-ı türbe	Türbe	19 yıl
135.	Muarrifzâde kerimesi	Duâgû	Türbe	19 yıl
136.	Ahmed	Cüzhân-ı cami	Cami	20 yıl
137.	Mehmed Lebib Halife	Vekilharç	İmâret	20 yıl
138.	Mehmed (Abdullah)	Tabbâh	İmâret	20 yıl
139.	Osman b. Sinan	Eczâhân	Türbe	20 yıl
140.	Ahmed Kelim	Kayyım-ı minâre	Cami	21 yıl
141.	(Hacı) Ali	Kilârî	İmâret	21 yıl
142.	(Hacı) Ahmed	Vekilharç	İmâret	21 yıl
143.	Ahmed b. Mustafa	Eczâhân	Türbe	21 yıl
144.	Mustafa b. Mahmud	Eczâhân	Türbe	21 yıl
145.	Seyyid Salih b. Mehmed	Duâgû	Türbe	21 yıl
146.	Rukiye binti Abdullah	Duâgû	Türbe	21 yıl
147.	Feyyâzzâde kerimesi Fatıma Hanım	Duâgû	Türbe	21 yıl
148.	Sufizâde kerimesi Fatıma Hanım	Duâgû	Türbe	21 yıl
149.	Ahmed	Habbâz	İmâret	22 yıl
150.	Mevlânâ Muhyiddîn Efendi	İmam	Cami	23 yıl
151.	Said Molla	Nısf-ı bevvâb	İmâret	23 yıl
152.	Mir Ahmed	Tabbâh	İmâret	23 yıl
153.	Mehmed b. Ahmed	Eczâhân	Türbe	23 yıl
154.	Ali (Dede)	Müezzin	Mescid-i Zeyniler	23 yıl
155.	Ahmed Efendi, İshak ve Mustafa	Duâgû	Türbe	24 yıl
156.	Abdulkerim (İskender)	İmam	Mescid-i Zeyniler	24 yıl

157.	Resul	Kayyım	Mescid-i Zeyniler	24 yıl
158.	Ali b. Murad	Eczâhân	Türbe	24 yıl
159.	Mustafa	Tabbâh-ı sâlis	İmâret	24 yıl
160.	Mehmed Raşid Molla	Müezzin-i Cuma, muarrif	Cami	25 yıl
161.	(Hâfız) Abdurrahman Efendi	Vâiz-i cuma	Cami	25 yıl
162.	Hacı Ahmed Efendi	Vâiz	Cami	25 yıl
163.	İbrahim	Muarrif	Cami	25 yıl
164.	Mehmed (Emin) Molla	Sirâcî	Cami	25 yıl
165.	Hacı Mehmed Tahir Efendi	Cüzhân, müezzin, hammâl-ı gûşt	Cami	25 yıl
166.	Hacı (Mehmed) Said Molla	Nısf-ı destârî	Cami	25 yıl
167.	Mehmed Molla	Şeyh-i imâret, nâzır-ı imâret	İmâret	25 yıl
168.	Musa	Tabbâh-ı râbi‘	İmâret	25 yıl
169.	Ali	Elekdâr	İmâret	25 yıl
170.	Seyyid Mehmed Arif Efendi	Nakîb-i nân	İmâret	25 yıl
171.	Mehmed Ahmed	Mustahfızân	Türbe	25 yıl
172.	Feyyâzzâde (Seyyid) Mehmed Arif Efendi	Duâgû	Türbe	25 yıl
173.	Üftâdezâde kerimesi (Şerife) Rabia Hanım	Duâgû	Türbe	25 yıl
174.	Hacı Mehmed Nuri	Duâgû	Türbe	25 yıl
175.	(Seyyid) Abdulhadi Efendi	Mustahfızân	Türbe	25 yıl
176.	Kaşıkçızâde kerimesi Emetullah Hanım	Duâgû	Türbe	25 yıl
177.	Üftâdezâde kerimesi Safane Hanım	Duâgû	Türbe	25 yıl
178.	Şerife Rukiye ve Zehra b. Osman Efendi	Duâgû	Türbe	25 yıl
179.	Naime ve Saide Hanımlar	Duâgû	Türbe	25 yıl
180.	Feyyâzzâde Mehmed Şemseddin Efendi	Duâgû	Türbe	25 yıl
181.	Abdullah Mollazâdeler Rıza ve Arif Efendiler	Duâgû	Türbe	25 yıl
182.	Amine Hatun	Duâgû	Türbe	25 yıl
183.	Şeyh Saffeddin Efendi	Duâgû	Türbe	25 yıl
184.	Karanfilzâdeler Ethem, Raşid ve Asım Efendiler	Duâgû	Türbe	25 yıl
185.	Kazzâz Ali kerimesi Amine Hatun	Duâgû	Türbe	25 yıl
186.	Rukiye Hatun (zevce-i Abdurrahman Efendi)	Duâgû	Türbe	25 yıl
187.	Seyyid Mehmed Said ve Şerife Hatice	Duâgû	Türbe	25 yıl
188.	(Mevlâna) Yunus (Çelebi)	Müezzin	Cami	26 yıl
189.	(Hacı) Hüseyin (Abdullah)	Anbârî	İmâret	27 yıl
190.	Hasan	Mutemed	İmâret	27 yıl
191.	Hasan	Ahûrî	İmâret	27 yıl
192.	Kasım b. Mustafa	Eczâhân	Türbe	27 yıl
193.	Hacı Mehmed Rıfat Efendi	İmam, müezzin, cüzhân	Cami	28 yıl
194.	Hâfız Hasan Halife	İmam	Cami	28 yıl
195.	Ahmed ve İshak Efendiler	İmam	Cami	28 yıl
196.	(Seyyid) Mehmed Kamil Halife/Efendi	Müezzin, cüzhân, şeyh-i imâret, bevvâb-ı imâret, vekilharç	Cami-İmâret	28 yıl
197.	Abdulaziz Halife/Efendi	Müezzin, cüzhân, şeyh-i imâret, hammâl-ı gûşt	Cami-İmâret	28 yıl
198.	Mustafa Molla	Kayyım, sirâcî	Cami	28 yıl
199.	İbrahim	Sertabbâh	İmâret	28 yıl

200.	Halil	Sertabbâh	İmâret	28 yıl
201.	Seyyid Hüseyin	Elekdâr	İmâret	28 yıl
202.	Hacı Mustafa	Râh-ı âbî/çeşmeci/ suyolcu)	İmâret	28 yıl
203.	Hacı Mehmed Arif Efendi	Yoğurtlu Baba zaviyedârı, şeyh-i imâret	İmâret-Yoğurtlu Baba Zâviyesi	28 yıl
204.	Mustafa (Efendi)	Ferrâş-ı cami	Cami	28 yıl
205.	(Hacı) Ali	Mutemed	İmâret	34 yıl
206.	(Hacı) Hasan (Bekir)	Kâtib-i kiler	İmâret	38 yıl

Tabloya göre külliye birimlerinde 206 kadroda toplam 221 görevlinin 10 yılı aşkın sürede vazife yaptığını görmekteyiz. Bunlar arasında duâgûluk ve cüz okuyuculuğu (eczâhân/cüzhân) uzun yıllar hizmet edilen meslekler arasında ilk sıralarda gelmektedir. Külliye çalışanları içerisinde görev süresi en uzun olan kişi 1013-1051/1605-1642 sürecinde 38 yıl kiler kâtipliği yapan Hacı Hasan Bekir olmuştur. Bunu 28 yılla imam, müezzin, cüzhân, imâret şeyhi, imâret kapıcısı, vekilharç, hammâl-ı gûşt, kayyım, sirâcî, sertabbâh, elekdâr ve Yoğurtlubaba zâviyedârı izlemiştir.

B. Gelir Düzeyi

Vakfiyede hangi personelin ne kadar nakdî veya aynî maaş alacağı belirlenmiştir. (Bkz. Tablo 34) Fakat sonraki yüzyıllarda bazı görevlilerin maaşlarında değişikliğe gidildiği görülmüştür. Bazı maaşlarda vakfiyeye tabi kalınırken bazılarında ise artma veya azalma olmuştur. Bu üç duruma birer örnek verecek olursak vakfiyede günlük 2 akçe olan müezzin maaşlarına sonraki yüzyıllarda da genel olarak tabi kalınmış fakat 18. yüzyılda müezzinlerin farklı görevleri bir arada icra etmelerine paralel olarak maaşlar bazı senelerde artmıştır. Mütevelli maaşı vakıf gelirinin % 5'i olarak düzenlenmişken 16. ve 17. yüzyıllarda günlük 50 akçe, 18. ve 19. yüzyıllarda ise yıllık 60.000 kuruş olarak muhasebe defterlerine kaydedilmiştir. Nâzıra bakacak olursak vakfiyede 20 akçe olan günlük maaşı 994/1586'da 15, sonraki yıllarda ise 10 akçeye kadar gerilemiştir. Çalışanların çoğuna günlük maaşlarına ilaveten yıllık cerre (aynî) veya cerre bahâsı (nakdî) adı altında değişen miktarlarda ödeme yapıldığı daha önce "Külliyenin Ekonomik Yapısı" başlıklı ikinci bölümde detaylı bir şekilde açıklanmıştı. Bazı çalışanlara ise Ramazâniye adı altında ek ödenek verildiği görülmüştür. Örneğin 1257/1841 yılında imamlara ve müezzinlere 24,5 kuruş değerinde 10'ar kıyye erz aynî; müezzinlere 29 kuruş, tabbâhlara ve habbâzlara da 24'er kuruş nakdî olmak üzere toplam 126 kuruşluk

Ramazan ödemesi yapılmıştır.[1445] Bununla da kalınmayıp külliye çalışanlarına her gün imârette pişirilen foduladan belirli sayılarda verilmiştir. Nitekim 1103/1692 senesinde idâri personele dağıtılan ekmek miktarı şöyledir: mütevelli 40, kâtib 9 ve nâzır 6 adet.[1446]

Çalışanların gelir düzeylerini karşılaştıracak olursak vakfiyede maaşları en yüksek olan ilk 6 personel sırayla mütevelli (vakıf gelirinin 1/20'si), müderris (20 akçe ve Salihler Köyü gelirinin tamamı), nâzır (20 akçe), şeyh (15 akçe ve aylık 1 müd buğday, 1 müd arpa ve ¼ müd pirinç), muîd (10 akçe ve yıllık 8 müd buğday, 6 müd arpa) ve imam (6 akçe ve yıllık 8 müd buğday, 6 müd arpa, 3 müd pirinç) olmuştur. Muhasebe defterlerinde ise genel olarak ilk 3 sıralamada müderris (50-280 akçe), mütevelli (50 akçe) ve imâret şeyhi (15 akçe) yer alırken nâzır ve muîd 10'ar akçe, imam ise 6-10 akçe dolaylarında maaş almışlardır. Bazı senelerde mütevelli ve müderris maaşları 50 akçede eşitlenmişken bazı yıllarda müderrisler mütevellilerden daha fazla maaş almışlardır. Bu durum vakıf mürtezikası içerisinde gelir düzeyi en yüksek olan memurların müderrisler olduğunu göstermektedir. Hatta bazı müderrisler kendi isimleriyle anılan medreseler yaptırmışlardır. Örneğin 901/1496 yılından önce Murâdiye Medresesi'nde müderrislik yapmış olan Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa külliye yakınlarında Ahmed Paşa Medresesi'ni inşa ettirmiştir.[1447] Gelir seviyesi en düşük olan meslek vakfiyede 1 akçe yevmiye ile bulaşıkçılık iken muhasebe defterlerinde 1 akçe yevmiye ile sermahfil, hâdim-i helâ, cüzhan, mezbelekeş (çöpçü) ve kazgâniyân olmuştur. Fakat cüzhânların bazıları özellikle 19. yüzyılda aynı anda birden fazla görev icra etmek suretiyle maaşlarını artırmışlardır. Nitekim Abdülaziz Efendi 1254-1256/1839-1840 yıllarında camideki cüzhânlık görevinin yanında müezzinlik ve imâret şeyhliği de yaparak ayda 52 akçe maaş almıştır.[1448]

[1445] BOA, *EV.d,* No. 11531, 4b.
[1446] BOA, *EV.HMH.d,* No. 694, 1b.
[1447] Beşbaş-Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III,* 311.
[1448] *BŞS,* C 92, 24b; BOA, *EV.d,* No. 11228, 2a.

V. KÜLLİYEDE GÜNLÜK HAYAT

Vakfiye ve muhasebe kayıtlarındaki bilgiler göz önüne alınarak Murâdiye Külliyesi'nin temel yapıları olan cami, medrese, imâret ve türbelerdeki günlük hayat tarafımızca tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Külliyenin merkez yapısı olan camide hayat bevvâbın camiyi açması, sirâcînin camideki gerekli aydınlatmayı yapması ve muvakkitin tespit ettiği saatte müezzinin minareye çıkarak sabah ezanını okumasıyla başlar, imam da toplanan cemaate sabah namazını kıldırırdı. Cami cemaati içerisinde mahalle sakinleri, tabhânedeki misafirler, medresede yatılı kalan talebeler ile başlarındaki muîdler ve camide okuyucular olarak adlandırdığımız hâfızlar yer almaktaydı. Namaz bittikten sonra tesbihat faslına geçilir ve akabinde vakfiyede anlatıldığı üzere camide vazifeli 30 hâfızdan her biri tecvid ve tertil ile birer cüz okuyarak hatim ederlerdi. Yine özel olarak görevlendirilmiş 14 kişilik mühellîl kadrosu da sabah camide hazır bulunup her biri 5 bin olmak üzere toplam 70 bin Kelime-i Tevhîd zikrini çekerler ve sevabını Sultan Murad'ın ruhuna bağışlarlardı. Cemaat dağıldıktan sonra cami avlusunda görevli ferrâş bahçeyi süpürür, diğer ferrâş ise iç dizayndan ve cami içindeki eşyalardan sorumlu kayyımın idaresinde caminin içini temizler, seccâdeleri, tesbihleri ve halıları düzenlerdi. Hela hademeleri de cami tuvaletleri ve abdesthâneyi temizlerdi. Temizlik ve düzen işleri namaz aralarında yapılırdı. Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları da aynı şekil ve düzende eda edilirdi. Caminin okuyucular kadrosunda bulunan cüzhân, ihlashân, enâmhân, tebârekehân, fetihhân, asrhân, mushafhân ve hatimhânlar namaz aralarındaki zaman dilimlerinde camide bulunarak görevlerini icra ederlerdi. Ayrıca dersiâmlar da gündüzleri halka açık eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütürlerdi. Hatta derslere yoğun ilgi olması hasebiyle 19. yüzyılda cami personeli arasında iki dersiâm görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Külliyede çalışan diğer personel de mümkün mertebe vakit namazlarını camide cemaatle kılmaya çalışırdı. Akşam namazından sonra görevlilerin büyük kısmı evlerine dağılırdı. Son olarak mahalle sakinleri ve görevleri devam eden personelle yatsı namazı eda edilir ve akabinde bevvâb camiyi kilitleyerek evine giderdi. Cuma günü ise haftalık bayram havasında geçerdi. Cuma namazı öncesinde camide geniş çaplı temizlik yapılır ve buhûrî tarafından tütsüler yakılırdı. Cuma namazı vaktinin girmesiyle müezzinlerden biri öğle ezanını okurdu. Daha sonra hatib minbere çıkarak kalabalık cemaat karşısında hutbeyi

okurdu. Cuma namazı büyük bir coşkuyla eda edilirdi. Özel olarak görevlendirilmiş Cuma vâizi Arapça bilmeyen cemaate Arapça okunan cuma hutbesini namaz bittikten sonra izah ederdi. Bazı yıllarda Ulucami'nin vâizlerinden görevlendirme yapıldığı da görülmüştür. Örneğin Ulucami'nin vâiz kadrosundan Ahmed Efendi 1015/1606 senesinde[1449] ve Seyyid Mehmed b. Seyyid Mustafa ise 1016/1608 yılında[1450] Murâdiye Camii'nde vâiz olarak görev yapmışlardır. Namaz bitiminde cemaat birbiriyle musâfaha ve hasbihal ederdi. Ramazan ayı ise camide ayrı bir coşkuyla geçer ve teravih namazları kalabalık bir cemaat halinde kılınırdı. Minarelerin arasına mahyalar asılırdı. Cami ve minarelerde daha fazla ışıklandırma yapıldığı için Ramazan ayında aydınlatmada kullanılan zeytinyağı masrafı da artardı. Nitekim 1257/1841 senesinin Ramazan ayında cami için 60, minâre için 35 kıyye zeytinyağı masrafı yapılmıştır.[1451] Mevlid, Regâib, Miraç, Berat ve Kadir gecelerinde camide özel kandiller yakılır, okuyucuların dışında naathânlar tarafından ayrıca Mevlid-i Şerîf okunur ve hep birlikte dualar yapılırdı. Ramazan ve Kurban Bayramı namazları gerek personel gerekse mahalle sakinleri ve misafirler tarafından kılındıktan sonra hatib tarafından bayram hutbesi okunur, hep birlikte dualar edilirdi. Yapılan tüm dualarda vâkıf Sultan II. Murad da anılırdı.

Medresede müderris, muîd, bevvâb ve talebeler bulunmaktaydı. Müderris yardımcısı olan muîd, talebeler ve kapıcı medresede ikâmet ederlerdi. Medresenin idarecisi konumunda olan müderris ise gündüzleri talebelere ders vermek üzere gelirdi. Müderrisin olmadığı zamanlarda medreseyle muîd ilgilenirdi. Muîd ve talebeler kural gereği tatil harici günlerde medresede bulunurlardı. Medresede de hayat tıpkı camide olduğu gibi sabah ezanı ile başlardı. Muid veya kapıcı hücrelerdeki talebeleri namaz için uyandırırlardı. Talebeler kıyafetlerini giyer ve medrese bahçesindeki şadırvanda abdest alırlardı. Sonrasında hep birlikte namaz için camiye giderlerdi. Namaz sonrasında talebeler imâretteki öğrenci me'kelinde sabah kahvaltılarını yaparlar ve vakit kaybetmeden medreseye geri dönerlerdi. Dershâne, ders için hazır hale getirilir ve müderris burada 15 talebeye ilim öğretmekle meşgul olurdu. Dersler genelde sabahtan öğlene kadar sürerdi. Akabinde ara verilir ve öğlen namazı hep birlikte cemaatle eda edildikten sonra dersler muîd tarafından tekrar ettirilir, yarınki derslere hazırlık yapılırdı. Ders faslı

[1449] BOA, *TS.MA.d,* No. 1707-0002, 5a.
[1450] BOA, *MAD.d,* No. 5762, 302.
[1451] BOA, *EV.d,* No. 11531, 4b.

tamamlandıktan sonra öğrenciler dinlenirler ve sohbet ederlerdi. İkindi ve akşam namazlarının kılınmasından sonra imârette kendileri için ayrılmış yemekhânede akşam yemeklerini yerlerdi. Öğrencilerin medresede olmadığı vakitlerde ise tuvaletlerin, odaların, dershânenin ve avlunun temizliği yapılırdı. Yatsı namazından sonra kapıcı tarafından medresenin kapısı kilitlenir ve öğrencilerin gece dışarı çıkmaları engellenirdi. Medresede haftalık tatil perşembe ve cuma günleri yapılırdı. Bu zamanlarda hem ödevler ve derslere hazırlık hem de kişisel bakım ve temizlik işleri ile meşgul olunurdu. Talebeler yıkanmak için medresenin sol istikâmetinde bulunan Murâdiye Hamamı'nı kullanırlar, çamaşırlarını da medresenin bitişiğindeki çamaşırhâneye götürürlerdi. Yıllık tatil ise mübarek üç aylarda (Receb, Şaban, Ramazan) yapılırdı. Yetişmiş talebeler bu aylarda bilhassa Ramazan'da köy ve kasabalara giderler, oradaki halka din hizmeti verirlerdi. "Cer" olarak adlandırılan bu uygulama kapsamında namaz kıldırırlar, vaaz verirler, Kur'ân-ı Kerîm okurlar ve kendilerine yöneltilen dinî soruları cevaplandırmaya çalışırlardı. Bu sayede hem öğrenciler, medresede öğrendikleri bilgileri uygulama imkânı bulurlar ve harçlıklarını kazanırlar hem de halkı dinî açıdan aydınlatmış olurlardı.[1452] Ayrıca müderris ve talebeler yaz aylarında yaylağa çıkarlar ve onlara bu kapsamda vakıftan belli miktarlarda ücret ödenirdi.

Vakfiyede belirtildiği üzere imârette her gün iki öğün yemek verilirdi. Bu yemeklerden orada hazır bulunan zengin, fakir, mukim ve misafir herkes yiyebilirdi. Bazen akşam öğününde yemek üzerine helvalar ve yemişler de ikram edilirdi. Cuma, kandiller, Ramazan ve bayram gecelerindeki mönü ve ek ikramlara mütevelli, kayyım ve şeyh birlikte karar verirlerdi. İmâret mutfağında çalışanların güne sabah namazından önce başlamaları gerekirdi. Çünkü namazdan sonra vakıf mürtezikasına verilecek kahvaltı yemeğinin hazır olması gerekmekteydi. İmâretin idârecisi konumundaki şeyh başkanlığında işler koordineli bir şekilde yürütülürdü. Bu kapsamda öncelikle kapıcı Besmele ile imâretin kapısını açar, mutfak ve fırın görevlileri hemen işe koyulurlardı. Öncelikle hamallar âsiyâbînin (değirmenci) öğütmüş olduğu unları fırına taşır, elekdâr unu eler, hamirgâr ise hamuru yoğururdu. Habbâzlar da hamur ekşidiğinde imâret ekmeği olan fodulayı pişirmeye başlarlardı. İmârette her gün pişirilen ekmek için her yıl belirli

[1452] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Cer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/388-389; Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim,* 166-168.

miktarda buğday gerekmekteydi. Örneğin 1279/1863 senesinde bayram tatilleri haricindeki 355 günde fodula için toplam 2.449,5 kile buğday harcanmıştır.[1453] Diğer yandan mutfak kadrosundan buğday ayıklayıcı ve aşçılar sabah mönüsünde çıkacak buğday çorbasını hazırlamaya başlardı. Bunun için de belli miktarda buğday ve sade yağ gerekmekteydi. 1275/1859 yılında buğday çorbası için Ramazan, bayram tatilleri ve perşembe günleri hariç toplam 279 günde 7.191,75 kuruş değerinde 168 kile buğday ile 3.995 kuruş değerinde 279 kıyye sade yağ harcanmıştır.[1454] Medresede tatil olan perşembe günleri bu çorba pişirilmediği için talebelere çorba bedeli ödenmiştir. Nitekim 1279/1863 yılında bu tutar 684 kuruş olmuştur.[1455] Ekmek ve çorba pişirildikten sonra sofralar kurulur ve camiden çıkan müderris, talebeler ve misafirler başta olmak üzere diğer külliye personeli ve halktan kişilere belli bir düzen içerisinde yemek ikram edilirdi. Yemek bitince de kaseşûylar (bulaşıkçı) tabakları yıkar, ferrâşlar etrafı temizler ve mezbelekeş ise süpürme işini yapardı. Dinlenme ve ibadet faslından sonra akşam yemeği için hazırlıklar başlardı. Akşam yemeğinin zamanı tam olarak bilinmemekle birlikte namaz sonrası olduğu tahmin edilmektedir. Muhasebe defterlerinden anlaşıldığı üzere akşam mönüsünde çorba ve nohutlu pilav, bazı akşamlarda da tatlı mahiyetinde zerde yer alırdı. Yemek sonrası imâret görevlileri işlerini halleder ve yatsı namazı sonrası evlerine dağılırlardı. 19. yüzyıl muhasebe kayıtlarında imârette yapılan masraflar her ay için ayrı ayrı tutulmuştur. Örneğin 1254/1839 yılı muhasebe defterine göre Zilkâde ayında imârette yapılan masraf şu şekildedir: 29 günde fodula için 340,75 kile buğday (4.089 kuruş), çorba için 29 kile (368 kuruş) buğday, çorba için 21,75 kıyye (163 kuruş 5 para) sade yağ, çorba ve fodula için ayrıca 62,25 kuruş, 4 haftada pişirilen pilav ve zerde için 30 kile pirinç, 4 kıyye sade yağ, 10 kıyye nohut ve 7 kıyye pekmez, pişirme işinde kullanılan odun için 540 kuruş ve diğer masraflarla birlikte toplam 6.186 kuruş.[1456] Ramazan ayında ekstra ikram ve harcamalar yapıldığı için diğer aylara oranla masraflar artmaktaydı. Nitekim 1269/1853 senesi Ramazan ayına baktığımızda mönüde fodula ve nohutlu pilavın yanında pirinç, siyah üzüm, kızıl üzüm, incir, pekmez ve fıstıktan yapılan bir yemek yer almıştır. Arefe gününde özel olarak çörek, etli pilav ve zerde yapılmıştır. Bayram gününde ise hatimhân ve fakirlere nohutlu pilav pişirilmiş talebelere ve fakirlere

[1453] BOA, *EV.d,* No. 18242, 2a
[1454] BOA, *EV.d,* No. 16707, 2a.
[1455] BOA, *EV.d,* No. 18242, 2a.
[1456] *BŞS*, C 92, 23a.

ekmek dağıtılmış ve türbede de helva kavrulmuştur. Müezzinlere, aşçılara ve ekmekçilere Ramazâniye adı altında ödeme yapılmıştır. Aşçıbaşı, fodula hamalı gibi bazı çalışanlara yemeniler hediye edilmiş ve diğer tüm harcamalarla birlikte Ramazan ayı boyunca toplam 16.172 kuruş 13 pâre masraf kaydı tutulmuştur. Kurban Bayramı Arefesi ve bayram gününde de aynı ikramlar verilirken ek olarak türbede vâkıf için kurban kesimi yapılmıştır.[1457] Muharrem ayında ise farklı olarak imârette aşure yapıp dağıtılırdı. Hatta 1254/1839 yılında pişirilerek dağıtılan aşure için 50 kile buğday, 70 kıyye bal ve diğer malzemelerin toplam masrafı 166 kuruş tutmuştur.[1458] 17. yüzyıl muhasebe defterlerinin sonunda yer alan kiler muhasebesinde mutfakta hangi malzemenin ne için harcandığına dair verilen bilgilerden imârette her gün ekmek, biri sabah diğeri akşam olmak üzere buğday ve pirinç çorbası, Ramazan ve Cuma gecelerinde dâne adı verilen yemek, Cuma geceleri zerde, Ramazan gecelerinde ekşi aş, bayram ve Cuma gecelerinde dane ve zerde, bayram günlerinde zirbac ve zerde ikramı yapıldığı anlaşılmaktadır.

Külliyenin en kalabalık kadrosunun yer aldığı birim türbedir. Çünkü külliye haziresinde 15. ve 16. yüzyıllarda yapılmış 13 türbe yer almakta ve bunların her birine ait görevliler bulunmaktaydı. Türbelerdeki hayat da diğer birimlerde olduğu gibi sabah namazıyla başlardı. Türbedârlar sorumlu oldukları türbelerin kapılarını namaz sonrası açarlar ve akşam mesai bitimine kadar türbelerin temizlik ve bakım gibi her türlü işleriyle meşgul olurlardı. Türbelerin içinde sandukalar, örtüler, kandiller, halılar, tesbihler, Kur'ân-ı Kerîm'ler ve bazı özel eşyalar bulunduğu için bekçiler tarafından korunmaktaydı. Örneğin türbeyi ziyaret eden yabancı seyyahlar Sultan Murad Türbesi'nde Sultana ait sarık, kaftan, miğfer ve tesbih gibi eşyalarının olduğundan bahsetmişlerdir.[1459] Muhasebe defterlerinden yola çıkarak Sultan Murad Türbesi'nde 16. ve 17. yüzyıllarda 36 türbe muhâfızının görev yaptığını söyleyebiliriz. Eczâhânlar namaz aralarında görevli oldukları türbelerde bulunarak sorumlu oldukları cüzleri okurlardı. Bu amaçla özellikle vâkıfın türbesinde, ortada yer alan kabrinin etrafında 30 hâfız her gün cüz okuyarak hatim eder ve sevabını Sultan Murad'ın ruhuna bağışlarlardı. Okuyucular grubunun başındaki noktaî ve sermahfiller ise kimin nereyi okuyacağına karar verirler ve okumalar bir düzen

[1457] BOA, *EV.d,* No. 15006, 3a-3b.
[1458] *BŞS*, C 92, 21a.
[1459] Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*, 1/477.

içerisinde gerçekleşirdi. Türbelerde vazifeli mushafhânlar, ihlashânlar ve duâgûlar da kendilerine ayrılan zaman dilimlerinde görevlerini icra ederlerdi. Ziyaretçiler sebebiyle namaz ve yemek aralarında türbeler boş bırakılmaz ve özellikle bekçiler bu konuda dönüşümlü iş yaparlardı. Buhûrî gün içerisinde tütsü yakarak türbelerin güzel kokmasını sağlardı. Destârî ise sandukaların üzerindeki sarıklarla ilgilenirdi. Kalabalık türbe personelinin yeme-içme ihtiyaçları da diğer birimlerde olduğu gibi imâretten sağlanırdı. Yatsı namazından sonra ise türbelerin kapıları kilitlenir ve personel evlerine dağılırdı.

SONUÇ

Bu çalışmada Sultan II. Murad tarafından 15. yüzyılda inşa ettirilen Bursa Murâdiye Külliyesi'nin fizikî, ekonomik ve sosyal yapısı kuruluşundan günümüze kadar tespit edilebilen arşiv belgeleri doğrultusunda ele alınarak aydınlatılmış ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır:

Çalışmamız öncelikle vakfiye, vakıf muhasebe defterleri ve şer'iyye sicillerinin külliye araştırmaları için vazgeçilmez ana kaynaklar olduklarını gözler önüne sermiştir. Özellikle muhasebe defterleri külliyenin birimleri ve geçirdikleri tamirler, gelir kaynakları, giderleri, personeli ve maaşları, külliyede pişirilen yemekler, kullanılan erzaklar ve fiyatları, ölçü, tartı ve para birimleri, toplumun gelenek ve görenekleri gibi birçok mevzuda zengin bilgiler sunmuştur. Külliye vakfının 19. yüzyıla kadarki muhasebe defterlerinde siyakat yazısı kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde ise rika yazı stili tercih edilmiştir. 1074-1250/1663-1835 yılları arasındaki muhasebe defterleri daha kısa ve sistematik iken, önceki ve sonraki dönemleri kapsayan defterler daha uzun ve ayrıntılı olarak kaleme alınmıştır.

Külliye ilk etapta cami, medrese ve imâretten müteşekkil iken zamanla külliyenin ihtiva ettiği yapılar artmıştır. Günümüzde külliye bünyesinde cami, medrese, imâret, mektep, hamamlar, 15. ve 16. yüzyıllarda yapılmış türbeler, çeşmeler, şadırvanlar ve bir ev bulunmaktadır. Eskiden külliyede misafirhâne, çamaşırhâne, muvakkithâne, han, çarşılar, dükkânlar, odalar ve tuvaletler de yer almıştır. Fakat bunlar zamanla işlevselliğini kaybetmiş veya varlıklarını koruyamamışlardır.

Külliyenin merkez yapısı olan camide ibadetin yanı sıra cemaat dini konularda bilgilendirilmiş ve halka açık eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmüştür. Medresede, devletin önemli kademelerinde çalıştırılmak üzere, seçkin müderrisler tarafından özel talebeler yetiştirilmiştir. İmarette ise çok sayıda insanın yeme-içme ihtiyacı karşılanmış, sosyal yardımlaşma ve dayanışma bilinci oluşmuştur. Tabhânede misafirlere ücretsiz konaklama hizmeti sunulmuştur. Ayrıca vakfın hamam, dükkân ve odalarından elde edilen kira gelirleri, arazilerinden toplanan vergiler ve buralarda yetiştirilen tarım ürünleri sayesinde iktisadî hayat canlanmıştır. Günümüzde mevcut külliye birimlerinden cami ve

imâret ana fonksiyonlarını devam ettirirken medrese müze olarak, hamamlar ise mağaza, çarşı ve kültür merkezi olarak aslî görevleri dışında hizmet vermektedir.

Külliye birimleri doğal afetler, zamanın yıpratıcı etkisi ve dikkatsiz kullanım gibi sebeplerle birçok kez tamirat geçirmiştir. Caminin en fazla tamir gören kısımları kubbe kurşunları, cam, çerçeve, minare ve bahçe duvarı olmuş ve iç mekân 1743 yılına kadar orijinal şeklini korumuştur. Medresede; suyolları, kubbe kurşunları, pencere, cam ve kapılar, imârette; kazanlar, zahîre anbârı, çatı, suyolları ve fırın, Sultan II. Murad Türbesi'nde ise pencereler, camlar, kubbe kurşunları, suyolları, duvarlardaki sıva ve nakış boyaları sık sık onarım gerektirmiştir. Bazı türbelerin isimleri ve içlerindeki sandukaların kimlere ait oldukları konusunda ise karışıklık ve belirsizlikler mevcuttur.

Külliye dükkânlar, hamamlar, odalar ve arazilerden elde edilen gelirler sayesinde ayakta kalabilmiştir. 18. yüzyılın başlarına kadar dükkân gelirleri kira gelirleri içerisinde ilk sırada yer alırken 19. yüzyılın ilk yarısına kadar hamamlardan elde edilen gelirler en yüksek paya sahip olmuştur. Bazı dükkânların kapanması veya kiralarının düşmesi, buna karşılık hamamların üçünün de aktif olması bu durumun sebepleri olarak düşünülmektedir. Ayrıca vakfa ait arazilerden bir kısmı mukâtaa sistemiyle iltizama verilmiş ve kırsal kesimlerden büyük oranda gelir elde edilmiştir. Vakfın Kite, Kirmasti, Mihaliç ve Manyas kazalarına bağlı birçok köyü bulunmaktadır. Bu köylerden elde edilen gelirlerin bir kısmı nakdî (vergiler), bir kısmı da aynî (tahıl ürünleri) olarak tahsil edilmiştir. Hıristiyan tebâ sayısı fazla olduğu için toplanan vergiler arasında cizye-i gebrân ilk sırada yer almıştır. Buğday hem üretim hem tüketim açısından daha çok tercih edildiği için yetiştirilen tahıl ürünleri arasında buğday önde gelmiştir.

Külliyenin giderlerini personel maaşları ve masraflar oluşturmuş fakat bazı yıllarda bunlara ek harcamalar ve alacaklar da eklenmiştir. Vakıf 16. ve 17. yüzyıllarda daha çok kâr eğilimi göstermiş, 18. ve 19. yüzyıllarda ise vakfın zarar ettiği dönem sayısı fazla olmuştur. Bazı mütevelliler döneminde alacakların artması, bazı yerlerdeki tahsilatların eksik olması veya gelirlerin zamanında toplanamaması, doğal afetler ve celâli isyanları gibi arızî durumlar külliye vakfının gelir-gider dengesini negatif yönde etkileyen hususlardır.

Din, eğitim-öğretim ve sosyal hizmetlerin bir arada yürütüldüğü çok fonksiyonlu bir yapı olan külliyede birçok insana iş imkanı sağlanmıştır. Külliyenin yönetim ve denetim esasları ana hatlarıyla Sultan II. Murad tarafından vakfiyesinde belirlenmiştir. Bu kapsamda mütevelli, nâzır, kâtip ve câbî vazifeleri ihdas edilmiştir. Hizmet personeli, vakfın binaları olan cami, medrese, imâret, türbe ve mektepteki günlük rutin işleri yürüten kişilerden oluşmuştur. Külliye personeli genel itibariyle güvenilir, ihlaslı, takvalı ve işinin ehli kişilerden seçilmiştir. Vakfın hizmet alanını genişletmesi sebebiyle mevcut personel sayısının ihtiyacı karşılayamaması ve yeni görev birimlerinin düzenlenmesi gibi sebeplerle külliyedeki görevli sayısı külliyenin ilk dönemlerine nazaran artış kaydetmiştir. 19. yüzyılda ise bazı görevlilerin birden fazla alanda vazifelendirilmesi ve son dönemlerde vakfın bütçe açığı vermesi gibi nedenlerle külliye çalışanlarının sayısında azaltma yoluna gidilmiştir. Vakfın, iş yükü ve verilen hizmet açısından en yoğun birimi imâret olduğu için buradaki görev çeşidi diğerlerine nazaran daha fazladır. İslâm toplumunda Kur'ân-ı Kerîm okuyarak sevabını ölülere bağışlama geleneğinin etkisiyle külliyedeki görevli sayısının en fazla olduğu birim türbeler olmuştur.

Külliye vakfı sadece kendi çalışanlarına değil, külliye dışındaki bazı mescid, medrese, zâviye ve vakıflara da maaş tahsis etmiştir. Ayrıca vakfın gelir fazlasından kendilerine yardım mahiyetinde maaş bağlanan kişilere (zevâidhorân) de rastlanmıştır. Ayrıca ihtiyaç sahiplerine, yolculara ve kimsesizlere imâret yoluyla hizmet sunulmuştur. Bu uygulamalar vakfın zengin ve geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir.

Külliye çalışanlarının bir kısmına nakdî, bir kısmına ise hem nakdî hem de aynî ödeme yapılmıştır. Aynî ödemelerde buğday, arpa ve pirinç tercih edilmiştir. Yıllık maaş miktarları bazı senelerde ani yükseliş ve düşüşler yaşamış olsa da genel itibariyle artış yönünde bir seyir izlemiştir. Maaşlardaki bu artış ve azalışların görevli sayısı ile orantılı olduğu tespit edilmiştir.

Külliyenin devamlılığını sağlamak için maaşların yanında birçok harcama alanı açılmıştır. Bunlar mutfak, tamirat ve cerre masrafları ile muhtelif harcamalar ve ücretler şeklinde detaylandırılmıştır. İmârette her gün yüzlerce insanın karnı doyurulduğu için vakfın masraf kalemleri içerisindeki en yüksek pay mutfak harcamalarına ayrılmıştır. Vakıf görevlilerinden sadece zevâidhorân, duâguyân ve muallimler arasında kadın

personele rastlanmış ve her üç grupta da kadın personel oranı erkeklere nazaran düşük olmuştur.

Külliyede uzun yıllar hizmet edilen meslekler daha ziyade türbe görevlileri arasından çıkmış ve bunlar içerisinde ilk sırada duâgûluk gelmiştir. Maaş miktarı fazla olan meslekler ise mütevelli, müderris ve nâzır olmuştur. Vakıf mürtezikasının hizmet personeli içerisinde gelir düzeyi ve saygınlığı en yüksek olan memurlar müderrislerdir. Gelir seviyesi en düşük olan meslek ise vakfiyede bulaşıkçılık iken muhasebe defterlerinde sermahfil, hâdim-i helâ, cüzhân, çöpçü ve kazancılar olmuştur.

Vakfiyede kişinin görevinden el çektirilme sebebi olarak keyfi devamsızlık gösterilmişken sonraki yıllarda ehliyetsizlik, liyâkatsizlik, ihmalkârlık, vakıf malını kötüye kullanma veya zimmete geçirme gibi sebeplerle de personelin işine son verilmiştir.

Çalışmamızın Muradiye Külliyesi'yle ilgili önemli bir boşluğu doldurduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte bu konuda birçok yeni araştırmanın yapılabileceği de mümkün görünmektedir. Söz gelimi, Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin tamamı taranarak külliyedeki bazı türbelerin adları ve sandukaları hakkındaki karışıklık ve belirsizlikler ortadan kaldırılabilir. Külliyenin bulunduğu Murâdiye Mahallesi'nde meydana gelen ve mahkeme defterlerine yansıyan birtakım olaylar başka bir çalışmada ele alınabilir. Ayrıca Murâdiye Külliyesi'nin, daha önce üzerinde çalışmalar yapılmış olan Bursa'daki diğer sultan külliyeleriyle fizikî, ekonomik ve sosyal açılardan karşılaştırılarak büyüklük ve istihdam gücü noktasında kıyaslamaların da yapılabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı* (1928) (30-18-1-2), No. 127-79-18.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Sultan I. Ahmed [AE.SAMD.I]*. No.4, Gömlek No. 381.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Sultan II. Murad [AE.SMRD.II]*. No. 1, Gömlek No. 6.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Sultan II. Süleyman [AE.SSÜL.II]*. No. 26, Gömlek No. 2633.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâbıâlî Evrak Odası [BEO]*. No. 2035, Gömlek No. 152570; No. 2901, Gömlek No. 217540.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkâf [C.EV]*. No. 445, Gömlek No. 22506.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maârif [C.MF]*. No. 174, Gömlek No. 8694.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf Defterleri [EV.d]*. No. 9218, 9362, 9945, 10122, 11228, 11531, 11828, 12040, 12804, 13055, 13343, 13997, 14344, 14722, 15006, 15332, 15637, 15785, 15976, 16096, 16472, 16707, 17352, 16253, 18242, 20124, 21815, 22787.

BOA, Osmanlı Arşivi, *Vakfiyeler Evrâkı [EV.VKF].* No. 19, Gömlek No. 13.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf Harameyn Muhasebesi Defterleri [EV.HMH.d]*. No. 280, 694, 1300, 1529, 1053, 1603, 1802, 2716, 5152, 5213, 5272, 5998, 5545, 7499, 8099, 8388, 8699, 8778, 8961,

BOA, Osmanlı Arşivi. *İbnü'l-Emin Hatt-ı Hümâyûn [İE.HAT]*. No. 6, Gömlek No. 565.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Dâhiliye [İ.DH]*. No. 64, Gömlek No. 46290.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Evkâf [İ.EV]*. No. 14, Gömlek No. 54; No. 33, Gömlek No. 28; No. 38, Gömlek No. 49; No. 47, Gömlek No. 54.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Meclis-i Vâlâ [İ.MVL]*. No. 132, Gömlek No. 3537; No. 344, Gömlek No. 14903; No. 212, Gömlek No. 6973; No. 457, Gömlek No. 20508.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Şûrâ-yı Devlet [İ.ŞD]*. No. 35, Gömlek No. 1782, No. 62, Gömlek No. 3588.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MF.MKT],* No. 594, Gömlek No. 19.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi [MF.İBT]*. No.313, Gömlek No. 35.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defter [MAD.d]*. No. 5762, 860, 3535.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vâlâ Evrâkı [A.MKT.MVL]*. No. 76, Gömlek No.73.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Mühimme Kalemi Evrâkı [A.MKT.MHM]*. No. 467, Gömlek No. 50.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d],* No. 2, Gömlek No. 1436; No. 28, Gömlek No. 494; No. 41, Gömlek No. 788.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Nezâret ve Devâir Evkâfı [A.MKT.NZD],* No. 136, Gömlek No.85.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Şûrâ-yı Devlet [ŞD]*. No. 95, Gömlek No. 43; No. 187, Gömlek No. 1.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]*. No. 1024; 1020.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS.MA.d]*. No. 10374, 3687, 1707, 3638, 1700, 7481, 3506, 1699, 1601, 1728, 1771, 1764, 7770, 7571, 1777.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 215, Gömlek No. 6; No. 1040, Gömlek No. 26.

BOA, *Osmanlı Arşivi. Yıldız Başkitâbet Dâiresi Mâruzâtı [Y.PRK.BŞK].* No. 30, Gömlek No. 93.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Mütenevvi Mâruzât Evrâkı [Y.MVT]*. No. 171, Gömlek No. 7; No. 171, Gömlek No. 67.

Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS), A 4, A 33, A 24, A 36, A 39, A 42, A 58, A 95, A 107, A 139, A 143, A 145, B 10, B 11, B 113, A 26, B 26, B 154, A 154, A 155, B 37, B 42, B 45, B 49, B 58, B 87, B 97, B 90, B 94, B 124, B 208, B 207, B 230, B 279, B 127, A 183, B 336, B 321, B 328, B 86, C 23, C 92, B 351, C 22, C 10, C 81, C 137.

Bursa Vilâyeti Salnâmesi (BVS) 1927.

Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmiyyesi (HVSR) 1325.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Vakfiye Defterleri [VKF.d.]*. No.741, Gömlek No. 136, No. 595, Gömlek No. 93.

Arşiv Dışı Kaynaklar

Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi I (Mukaddime)* sad. Ali Yılmaz & Mehmet Akakuş. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür yayınları, 1986.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-'Aclûnî el-Cerâhî, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-İlbâs: 'ammâ iştehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs.* 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Müsnedu el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaud - Adil Mürşid - Heysem Abdulgafûr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Akgündüz, Ahmet & Öztürk, Said. *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Kombassan Holding, 1999.

Akakuş, Recep. "Reîsülkurra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Akozan, Feridun. “Türk Külliyeleri”. *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 303-308.

Aksu, Hüsamettin. “Hurûfilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/408-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ali Âsaf. *Hudâvendigâr Vilâyeti Coğrafya ve Ahvâl-i Umûmiyyesi*. Bursa: Vilâyet Matbaası, 1308.

Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed. *Mirkâtü’l-Mefâtih Şerhu Mişkâtü’l Mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1422/2002.

Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, çev. Serhat Bayram. İstanbul: Toker Yayınları, 1991.

Altıntaş, Zeynep. *Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Altun, Fatma Gül. “Sultan II. Murad’ın Bursa Vakfiyesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31/2* (Aralık 2022). 583-623.

Apple Maps. “Muradiye Külliyesi”. Erişim 17 Şubat 2024. https://www.apple.com/maps/

Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1986.

Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ,* haz. Filiz Kılıç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Âşıkpaşazâde, Tevârîh-i Âl-i Osmân. haz. M. A. Yekta Saraç & Kemal Yavuz. İstanbul: Bilimevi Yayın, 2018.

Atâî Nev‘izâde. *Hadâiku’l-Hadâik fî Tekmileti’ş-Şakâik.* İstanbul:1851.

Atasoy, Nurhan. “Barok”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Ateş, Nilüfer. *Kuruluş İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVII. Yüzyıllar.* İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2021.

Ateş, Nilüfer. “Osmanlı’da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (Aralık 2017), 151-164.

Aydın, Bilgin. “Salnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 36/51-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Aydın, Nur Gül. *Bursa Orhan Gazi Külliyesi.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*. 2. Cilt. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Fâtih Devri 855-886(1451-1481)*. 3. Cilt. İstanbul: Baha Matbaası, 1973.

Azamat, Nihat. *II. Murad Devri Kültür Hayatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996

Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu‘arâ,* haz. Süleyman Solmaz. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Baltacı, Cahit. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.

Baltacı, Cahit. “Fahreddîn-i Acemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 12/82. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Başar, Fahameddin. “Yörgüç Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/566-567. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Başol, Samettin. *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Baykal, Kâzım. *Bursa ve Anıtları*. Bursa: Aysan Matbaası,1950.

Bayramoğlu, Kerim. “Sabrın En Tatlı Meyvesi: Murâdiye Mektebi”. *Bursa Günlüğü.* 6 Haziran 2019.

Bayramoğlu, Fuat & Azamat, Nihat. “Bayramiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/269-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Becermen, Cengiz. *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri.* Ankara: Epamat Basım Yayın, ts.

Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılâh ve Tâbirler*. Ankara: Doğuş Matbaası, 1966.

Beşbaş, Nermin & Denizli, Hikmet. *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.

Bozkurt, Nebi. “Müderris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/465-467. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Budak, Ayşe. *Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Bursa Müze. “Sultan II. Murad Külliyesi”. Erişim 20 Ocak 2024. https://www.bursamuze.com/sultan-2-murad-kulliyesi-muradiye-kulliyesi

Cantay, Gönül. *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.

Cezar, Mustafa. *Mufassal Tarih*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Çam, Mevlüt & Pantik, Ramazan. *Bursa Selâtîn Vakıfları*. Bursa: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022.

Çelebioğlu, Amil. *Türk Edebiyatı’nda Mesnevi (XV. yy’a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.

Çetinkaya, Ebru. *Bursa Çeşmeleri.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Çetintaş, Sedat. *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa’da Murad I ve Bayezid I Binalar*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1952.

Çetintaş, Sedat. *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa’da İlk Eserler*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946.

Çiftçi, Cafer. “II. Murad İmâreti”. *Sultan II. Murad ve Dönemi*. ed. İsmail Yaşayanlar. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015.

Daş, Ertan. *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri”*. İstanbul: Bilimevi Basım Yayın, 2007.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017.

DİA. "Mecidiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/239. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefâyetnâme ve İsmail Beliğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı.* Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014.

Dostoğlu, Neslihan Türkün & Dostoğlu, Hamdi. *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri Anıtsal Eserler.* Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011.

Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu. İstanbul: İstanbul Matbâsı, 1956.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak. *"Kitâbü's-Sünen"*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998.

Erdoğdu Kara, Ebru. *Bursa Muradiye Külliyesi ve Çevresindeki Yapıların Mimari Değişim Sürecine Kurul Kararlarının Etkisi*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Emecen, Feridun. "Cüneyd Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/122. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Emir, Sedat. *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler.* 2 Cilt. İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.

Erkal, Mehmet. "Arşın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Erkan, Gönül. "Tabhane" *Gönül ve Sosyal Hizmet"* 16/2 Ekim 2005.

Eryavuz, Şebnem. "Kervansaray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/299-302. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

es-Sakkâr, Sâmî. "Muîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/86-87. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Evliyâ Çelebi. *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmes.* haz. Zuhuri Danışman. 15 Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970.

Eyice, Semavi. "Çeşme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/277-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Eyice, Semavi. "Hamam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Gabriel, Albert. *Bir Türk Başkenti Bursa*. haz. Neslihan Er vd. İstanbul: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları 2010.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Mu'arrefe, ts.

Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi. *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*. haz. Ahmet Uğur vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.

Genç, Mehmet. "Mukâtaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/129-132. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Genç, Mehmet. "Nâzır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Güler, Nazenin Saadet. *Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Gürbıyık, Cengiz. *Osmanlı İmaretleri(Aşevleri).* İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Ocak 1993), 219-232.

Hızlı, Mefail. "Bursa Mahkeme Sicilleri rehberi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 367-426.

Hızlı, Mefail. Bursa'da Selâtîn İmaretleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Ocak 2001), 33-63.

Hızlı, Mefail. *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim* Bursa: Emin Yayınları, 2012.

Hızlı, Mefail. *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Hızlı, Mefail. *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.

Hoca Sâdeddin Efendi. *Tacü't-Tevârih*. haz. İ. Parmaksızoğlu. 4 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/kurumumuzun-tarihcesi.

İbrahim b. Ahmed El-Amâsi. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. haz. Gökhan Alp. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

İnalcık, Halil. "Bursa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/446-449. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İnalcık, Halil. "Filori". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

İnalcık, Halil. "Murad II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/164-172. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

İpşirli, Mehmet. "Cer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

İpşirli, Mehmet. "Dersiâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

İpşirli, Mehmet. "Molla Zeyrek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/266-267. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Johannis Anagnostis. *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)*. haz. Melek Delilbaşı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1300-1451).* çev. Nilüfer Ebçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.

Kallek, Cengiz. “Kile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/567-570. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Kallek, Cengiz. “Müd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 31/455-457. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kallek, Cengiz. “Ukıyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/67-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kaplanoğlu, Raif. “Muradiye Hamamı” *Bursa Muradiye Semti*. ed. Raif Kaplanoğlu & Aziz Elbas. 89-125. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2008.

Kaplanoğlu, Raif. “Muradiye’de Yer Adları” *Bursa Muradiye Semti*. ed. Raif Kaplanoğlu & Aziz Elbas. 22-37. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2008.

Kaplanoğlu, Raif. “Tahrir Defterlerine Göre Sultan II. Murad’ın Bursa Vakfı Köyleri”. *Sultan II. Murad ve Dönemi*. ed. İsmail Yaşayanlar. 499-539. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*. İstanbul: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 1996.

Kara, Mustafa. *Bursa’da Tarîkatlar ve Tekkeler*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017.

Karaman, Hayreddin. “Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları. 1996.

Karataş, Ali İhsan. “Bursa Suları ve Su Vakıfları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 379-417.

Karataş, Ali İhsan. *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş, 2015.

Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü.* haz. Hüseyin Algül vd. 4 Cilt. Bursa: Bursa Kültür A. Ş., 2009.

Kılcı, Ali. “Şadırvan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/219-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu‘ar.,* haz. Aysun Sungurhan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Koyunluoğlu, Memduh Turgut. *İznik ve Bursa Tarihi.* Bursa: Vilâyet Matbası, 1935.

Köç, Ahmet. “Sultan II. Murad Vakfı’nın Edremid Mukataaları (1530-1641)”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 30/30 (Nisan 2011), 41-72.

Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Lâtifî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ*. haz. Rıdvan Canım. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Maydaer, Saadet. "Bursa'da Ehl-i Fesâd Suhte Tâifesinin Kurbanı Bir Seyyid: Emir Gazi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 319-343.

Mecdî Mehmed Efendi. *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri Hadâiku'ş-Şekâik*. haz. Abdulkadir Özcan. Bursa: Çağrı Yayınları, 1989.

Mehmed Tevfîk, *Kâfile-i Şu'arâ*. haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Mutçalı, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük.* İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Mülâzım Abdulkadir. *Bursa Tarih Kılavuzu*. haz. Mehmet Fatih Birgül & Levent Ali Çanaklı, İstanbul: Kayhan Matbası, 2008.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel.* haz. Ahmed Ağırakça. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc, *Sahîh-i Müslîm*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374/1955.

Namık Kemal. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Tercan Matbacılık , 2013.

Neşrî, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*. haz. Faik Reşit Unat & Mehmet A. Köymen. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Orbay, Kayhan. "Bursa'da II. Murad Vakıfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 61/2 (Kasım 2011), 293-322.

Orman, İsmail. "Türbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 41/464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Oruç Bey. Oruç Beğ Tarihi. haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Çamlıca Basım, 2007.

Öcalan, Hasan Basri vd., *Bursa Vakfiyeleri I*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013.

Öcalan, Hasan Basri. "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi", *Sultan II. Murad ve Dönemi*. ed. İsmail Yaşayanlar. 333-346. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015.

Ömer Lûtfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 239-296.

Öngören, Reşat. "Zeyniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/367-371. İstanbul : TDV Yayınları, 2013.

Önkal, Ahmet & Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Öz, Mehmet. "Tahrir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/425-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özaydın, Neslihan. *Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017

Özcan, Abdulkadir. "Buçuktepe Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özcan, Abdulkadir. "Câmeşûyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/46 İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özen, Arif Selçuk. *Geçmişten Günümüze Bursa Çeşmeleri.* Bursa: Buski Yayınları, 2010.

Öztürk, Nazif. "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 11/521-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Öztürk, Necdet. "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi". *Türkler,* Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* 3 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Parlaz, Selim. "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar". *Tarih Okulu Dergisi* 6/15 (Eylül 2013), 57-89.

Pay, Salih. "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 87-95.

Pay, Salih. *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*. Bursa: Eğit-San Yayınları, 1996.

Pay, Salih. *Kuruluşundan Günümüze Yeşil Külliyesi*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.

Sahillioğlu, Halil. "Dirhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/368-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Saka, İsmail. "Şâhruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/293-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Sarıyıldız, Gülden. "Kâğıt Emini". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Ek-2/2-3. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Sehî Beg, *Heşt-Bihişt*. haz. Halûk İpekten vd. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).

Sertoğlu, Mithat. "İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi". *Vakıflar Dergisi* 8/8 (1969), 67-79.

Serin, Muhittin. "Siyâkat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Sevim, Sezai. "Bursa'daki Murâdiye Külliyesi'nin Balıkesir'deki Vakıfları". *Sultan II. Murad ve Dönemi*. ed. İsmail Yaşayanlar. 360-369. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015.

Solakzâde, *Solakzâde Târihi*. İstanbul: Mârif Nezâret-i Celîlesi, 1297.

Şehitoğlu, Elif. *Bursa Hamamları.* İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ts.

Şeker, Özgenur. *Bursa Muradiye Külliyesi, Hanım Sultan Türbeleri Kalemişi Tezyinatı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Tabakoğlu, Ahmet. "Resim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/582-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda. "Mevleviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/468-475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*. haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Erişim 1 Aralık 2023. https://bursa.ktb.gov.tr/TR-94264/17-yy-osmanli-evi-muzesi.html

Tek, Abdurrezzak. *Abdüllatif Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.

Topaloğlu, Bekir. "Bâsıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/101-102. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Topaloğlu, Bekir. "Vehhâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/610-611. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

TTK, Türk Tarih Kurumu, "Tarih Çevirme Kılavuzu". Erişim 1 Şubat 2022. https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu

Turan, Osman. *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'i-Feth*. haz. Mertol Tulum. İstanbul: Baha Matbası, 1977.

Unan, Fahri. *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i Şakâ'ik*. haz. Ramazan Ekinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Uyar, Gülgün. "Nakîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Hanedanı Üzerine Seçme Makakleler 2.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi". *Vakıflar Dergisi* 4/4 (1958), 1-17.

VGM, T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü "Kurumumuzun Tarihçesi". Erişim 17 Şubat 2024. https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/kurumumuzun-tarihcesi

Yavaş, Doğan. "Bursa'nın Oluşumunda Muradiye Külliyesi". *Bursa Muradiye Semti.* ed. Raif Kaplanoğlu & Aziz Elbas. 39-62. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2008.

Yavaş, Doğan. "Belgelere Göre Muradiye Külliyesi'nde Yapılan Bazı Onarımlar". *Sultan II. Murad ve Dönemi*. ed. İsmail Yaşayanlar. 220-230. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2015.

Yavaş, Doğan. "Murâdiye Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/196-198. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Yazıcı, Fuat. *Osmanlı Sultan Külliyelerinin Mimari Programı (Bursa Ve Edirne Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Yediyıldız, Bahaddin. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf Istılahları Lügatçesi”. *Vakıflar Dergisi*. 17 (Kasım 2023), 55-60.

Yediyıldız, Mustafa Asım. *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Yıldırım, Fahri. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi’ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*. Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2014

Yılmaz, Saffet. “Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye”. *Bursa’da Zaman* 4/16 Ekim 2015.

Yılmaz, Yasin. *Kanunî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 2008.

Yüksel, İ. Aydın. *Osmanlı Mimârîsinde II. Bayezîd Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*. 5. Cilt. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983.

Yurtsever, Murat. “İsmâil Hakkı Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/110-111. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yücel, Erdem. “Kündekârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 26/553-554. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*. haz. Gencay Zavotçu. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

EK-I: TABLOLAR

Tablo 95: 1020 Numaralı Tahrir Defterine Göre Evkâf-ı Sultan Murad Han

Sıra No	Bergama	Nim Çift	Nim Bennâk ve Mücerred	Nefer	Hasılat
1.	Karye-i Kayasalur	726	162	28	25083
2.	Karye-i Arablu	368	414	49	
3.	Karye-i Soğancalu			11	
4.	Karye-i Ilgunlı			36	
5.	Karye-i Belücek	508	672	44	
6.	Karye-i Sarucılar	31[1460]		94	
7.	Karye-i Sekülü			20	
8.	Karye-i Göçbeglü			26	
9.	Karye-i Aydın			4	
10.	Enhâr (Kayasalur, Mâmûd, Giresun, Karakabdan, Korucasulu, Pınargörme)				94633
11.	Cemâ'at-i kürekçiyân-ı nehr-i Giresun vakfa 12'şer akçe verirler.[1461]				966

Tablo 96: 1020 Numaralı Tahrir Defterine Göre Cemâ'at-i Re'âyâ-yı Müteferrika

Sıra No	**Nâhiye-i Bergama Der Liva-i Hudâvendigâr**	**Hâne**	**Nim**	**Bennak (Nim/Resm)**	**Mücerred**	**Nefer**
1.	Der nefs-i Bergama	17				21
2.	Der karye-i Olukbelen	5	60			5
3.	Der karye-i Kulaguz	3		36n.	4	
4.	Der karye-i Dündarili nâm-ı diger Hoydarlu	6		72n.	5	11
5.	Der karye-i Küçük Etmeklü	6		72n.	1	
6.	Der karye-i Çiftlik	1	12			2
7.	Der karye-i Söğüd	4	28			4
8.	Der karye-i Ayazluca	4		66n.	3	7
9.	Der karye-i Esenlü	7		124n.	8	15
10	Der karye-i Yüregir	4		66n.	3	7
11.	Der karye-i Ağaçlu	1	12		2	2
12.	Der karye-i Cerrelü nâm-ı diger Bayram	2	24		1	3
13.	Der karye-i Boylucadere	4	66		3	7
14.	Der karye-i Kadı	6	78		3	8
15.	Der karye-i Doğancı	4	48		5	9
16.	Der karye-i Göçeri	1		12n.		2
17.	Der karye-i Oda	1		12n.		2
18.	Der karye-i Saruhanlar	4		48n.	4	8
19.	Der karye-i Müslümanoba	4		48n.	4	8
20.	Der karye-i Şarâbdâr	4		48n.	2	6
21.	Der karye-i Begpazarı	1	12			3
22.	Der karye-i Bağluca					1

[1460] Defter-i atîkte 12 çift ve 19 nim çift kaydolunmuştur.
[1461] 43 hâne kürekçi kaydolunmuştur.

23.	Der karye-i İshaklu	6		72n.	1	9
24.	Der karye-i Durbâk	2	24			3
25.	Der karye-i Saruca nâm-ı diger Burgas	1	12			2
26.	Der karye-i Ketâncı	4		48n.	5	9
27.	Der karye-i Hüseyinköy nâm-ı diger Ağıryusuf	3		36n.	1	6
28.	Der karye-i Obanlu nâm-ı diger Manol Çifliği	4		48n.		4
29.	Der karye-i Savcı nâm-ı diger Reis Yakub	4		48n.	4	8
30.	Der karye-i Buriyâcık	11		133n.		23
31.	Der karye-i Bağduzbân	3		36n.	2	5
32.	Der karye-i Toryanlu	3		36r.	1	4
33.	Der karye-i Sarıpınar	5		60r.	3	8
34.	Der karye-i Paşaömer	4		48n.	4	8
35.	Der karye-i Hamzahocalu					50
36.	Der karye-i Karahızırlu	4		48r.	4	8
37.	Der karye-i Kaşıkçı	1		12r.		2
38.	Der karye-i Lala	1		12r.		2
39.	Der karye-i Turağlılar	3		36r.	1	4
40.	Der karye-i Alibeglü	11	132		11	26
41.	Der karye-i Evciler	2		24r.	2	
42.	Der karye-i Yiregiren	3		36r.	2	5
43.	Der karye-i Özenlüce	3		36r.	1	4
44.	Der karye-i Çay	10		120r.	7	17
45.	Der karye-i Gökceler	4		48r.	3	7
46.	Der karye-i Kozluca ve Ahlatlu	6		72r.	3	9
47.	Der karye-i Çavuşvirânı	15		180r.	7	22
48.	Der karye-i Kınık	7		84r.	4	11
49.	Der karye-i Özciler					2
50.	Der karye-i Peynâr					2
51.	Der karye-i Falağma(?)					3
52.	Der karye-i Hamzalu					1
53.	Der karye-i Çeyiz					4
54.	Der karye-i Cumalu					3
55.	Der karye-i Degirmenciili					8
56.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Doğanlar					11
57.	Der karye-i İnâz					3
58.	Der karye-i Ergüpler					3
59.	Der karye-i Köseilyaslar					28
60.	Der karye-i Hanpaşalı					8
61.	Der karye-i Cemâat-i Görgeclü	6		72r.	3	9
62.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Esirciyân	12		144r.	14	26
63.	Cemâ‘at-i Kürekciler	17		204r.	5	22
64.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Temûrciler	55		660r.		55
65.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Yörüg Koca Mimâr	57		684r.	25	82
66.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Menteşeler	3		36r.	3	6
67.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Koca Ömerler					65
68.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Hacılar	4		48r.	3	7
69.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Kara İsalar	7		156r.	13	20
70.	Cemâ‘at-i İlbeg nâm karyede kışlarlar.	19		228r.	9	27
71.	Cemâ‘at-i Burmacık nâm karyede kışlarlar.	9		108r.	7	16
Nâhiye-i Kızılcatuzla Der Liva-i Biga						
1.	Der karye-i Durabeg nâm-ı diger Akçain	5		60 r.	10	15
2.	Der karye-i Solaklar	1		12r.		2
3.	Der karye-i Yahşiili	2		24r.		2
4.	Der karye-i Pınarbaşı	8		96r.	5	13
5.	Der karye-i Viranlu nâm-ı diger Ağaçsağlar	4		48r.	3	7

6.	Der karye-i Öksüzler	5		60r.	3	8
7.	Der karye-i Söğüd	4		48r.	3	7
8.	Der karye-i Demürciler	5		60r.	3	8
9.	Der karye-i Hüseyinkocalar	3		36r.	1	4
10	Der karye-i Çavuş	1		12r.	2	3
11.	Der karye-i Begtaşlar	6		72r.	4	10
12.	Der karye-i Kızılcıdam	7		84r.	3	10
13.	Cemâat-i Boğak	6		72r.	3	7
14.	Der karye-i Kızıl	3		36r.	3	6
15.	Der karye-i Ahmedçe	1		12r.	1	2
16.	Cemâat-i yörükân-ı Karakaşlı an müteferrika-i Söğüd kenarında kışlarlar.					146
17.	Cemâat-i Gökyahşi an yörükân-ı müteferrika-i Söğüd kenarında kışlarlar.					69
18.	Cemâat-i Yonmak an müteferrika-i Söğüd kenarında kışlarlar.					64
19.	Cemâat-i Yörükân-ı Ta‘âmcıyân an müteferrika-i Söğüd kenarında kışlarlar.					13
Nâhiye-i Fesleke						
1.	Der karye-i Dutluca	4		48r.	3	7
2.	Der karye-i Kıranlu	3		36r.	2	5
3.	Der karye-i Öyükler	4		48r.	10	5
4.	Der karye-i Sarucalar	5		60r.	10	6
5.	Der karye-i Mürseller	17		204r.		17
Nâhiye-i Kebsud						
1.	Der karye-i Göbel	3		36r.	2	5
2.	Der karye-i Beg	6		72r.		6
3.	Der karye-i Akçaköy	7		84r.	5	12
4.	Der karye-i Geligörüş	6		72r.	2	8
5.	Der karye-i Turak	8		196r.	8	14
6.	Der karye-i Ayvabük nâm-ı diger İrsal(?)	3		36r.	2	5
7.	Der karye-i Türkman	3		96r.	8	18
8.	Der karye-i Nesimî me‘a karye-i Kıran-ı diger	8		96n.	5	13
9.	Der karye-i İsâalanı	3		36n.	2	5
10	Der karye-i Ilıca	2		24n.		3
11.	Der karye-i Yenicevirân	2		24n.		3
12.	Der karye-i Sarnıc nâm-ı diger Karacakoca	5		60n.	2	7
13.	Der karye-i Kuşlar					39
14.	Der karye-i Sirâclar	2		24n.		2
15.	Der karye-i Bozvirân	2		24r.		2
16.	Der karye-i Kîlyân nâm-ı diger Mezidoğlu	7		84n.	6	13
17.	Der karye-i Alacakısrak	3		36n.	4	7
18.	Der karye-i Kıranidbal(?)	5		60n.		5
19.	Der karye-i Kabaçınar	7		84n.		7
20.	Der karye-i Sazlık	16		192r.	9	25
21.	Der karye-i Darıhisarı					17
22.	Der karye-i Kürecik	4		48n.	1	5
23.	Der karye-i Turak	10		120r.	3	13
Nâhiye-i Eynegöl						
1.	Der nefs-i Eynegöl der mahalle-i Sinan Beg	1		12r.	2	3
Nâhiye-i Tarahala Der Liva-i Hudâvendigâr						
1.	Der karye-i Akçahavlu	8		96r.	6	14
2.	Der karye-i Hatun	4		48n.	1	5
3.	Der karye-i Yusufbeglü					24
4.	Der karye-i Ahırlu	24		288r.		23
5.	Der karye-i Bakcılar(?)					59

6.	Der karye-i Çeltükci	4		48r.	2	6
7.	Der karye-i Seyyidân(?) nâm-ı diger Yenice	7		84r.	3	10
8.	Der karye-i Kızıltuzlu	6		84r.	7	13
9.	Der karye-i Saruhaliller	7		84r.	6	13
10	Der karye-i Piyâle	4		48r.	7	11
11.	Der karye-i Delgücek nâm-ı diger Sünceler	4		48r.	3	8
12.	Der karye-i Çalı	14		168r.	1	15
13.	Der karye-i Kuyumcular ve karye-i Ayazdere	7		84r.	8	15
14.	Der karye-i Yenice ve karye-i Kolcaman(?) ve karye-i Güllüce					25
15.	Der karye-i Kayacıkhisâr	2		24r.		2
16.	Der karye-i Uruzlar	1		12r.		1
17.	Der karye-i Palamudcuk	7		84r.	6	13
18.	Der karye-i Yirce					24
19.	Der karye-i Çavder					42
20.	Der karye-i Uzan	6		72r.	2	8
21.	Der karye-i Deniş	5		60r.	2	7
22.	Der karye-i Karacakaya					19
23.	Der karye-i Yoldöken(?)	5		60r.		5
24.	Der karye-i Boncuklu					12
25.	Der karye-i Üçeri	17		204r.		17
26.	Der karye-i Baba/Yaya	9		108r.	3	12
27.	Der karye-i Gökbaş					26
28.	Der karye-i Galyavîrân nâm-ı diger Yusufeşgali					18
29.	Der karye-i Sakallular					19
30.	Der karye-i Karacahisar					5
31.	Cemâat-i Müteferrika					8
32.	Der karye-i Anbâr	2		24n.	1	3
33.	Der karye-i Tobir(?)	1		12r.	1	2
34.	Der karye-i Eşkler	11		2r.		1
35.	Der karye-i Rumlu					22
36.	Der karye-i Hiciz					18
37.	Der karye-i Karacaağaç	1		12r.		1
38.	Der karye-i Erdoğmuş	2		24n.	1	3
39.	Der karye-i Babaylar ve karye-i Kuranlu	3		36n.	2	5
40.	Der karye-i Dere	1		12r.	3	4
41.	Der karye-i Bostanlık	3		36r.	2	5
42.	Der karye-i Bayat	2		24r.	4	6
43.	Der karye-i Menteşe ve karye-i Samurılıca(?)	4		48r.	6	10
44.	Cemâ‘at-i Yörükân-ı müteferrika-i Söğüd	10		120r.	7	17
Nâhiye-i Mihalic						
1.	Nefs-i Mihalic	12		144r.	9	21
2.	Der karye-i Dümbe	1		12r.	1	2
3.	Der karye-i Beglik	1		12r.		1
4.	Der karye-i Hacı	7		84r.	4	11
5.	‘An cemâat-i Yonmak yörükân-ı Karye-i Okcu	10		120r.	8	18
6.	‘An cemâat-i yörükân-ı Kavaklı	9		108r.	3	12
7.	‘An cemâat-i Korkud	2		24r.		3
8.	‘An cemâat-i yörükân-ı Sirâclar	1		12r.	1	2
9.	‘An cemâat-i yörükân-ı Kulak	3		36r.	2	5
10	‘An cemâat-i yörükân-ı Bağlular ‘an tâbi‘a-i Yardârân(?)	7		84r.	5	12
11.	Der karye-i Abolyanat	4				4
12.	Der karye-i Ulubad der mahalle-i Baba Said(?) ve Baba Manol	6		72r.		6
13.	Der karye-i Ayâs-ı Sağir	1		12n.		2

14.	Cemâat-i Malcılar ‘an mütefrrika-i Söğüd	12		144r.	7	19
15.	Cemâat-i müteferrika-i Söğüd	34		204r.	18	52
16.	Karye-i Kadı tâbi‘-i Mihalic çeltükçiydi. Saluncılar da mâ‘adâdır.[1462]					59
17.	Karye-i Karasu tâbi‘-i Mihalic çeltükçiydi.[1463]					42
18.	Karye-i Depecik[1464] müslümânân[1465]		6	41	48	85
19.	Cemâ‘at-i gebrân-ı bağbân me‘a elliciyân-ı mezkûrun zimmiler ‘öşr ve rusûm-ı sâireden sonra bağbanlık resmini virirler ve ba‘zı neferleri 48 akçe haraç virirler.					40
20.	Karye-i Yenice[1466]		4	20	38	78
21.	Karye-i Elvanşah[1467]					
22.	Karye-i Canbâz Müslümânân			3	3	6
23.	Gebrân der mahalle-i Baba Yunus bağbanlardır. Bağbanlık zemîn virdikten sonra yakınları 48 akçe ferağ dahi virirler.	127[1468]				158
24.	Karye-i Viran Yenice[1469]					62
25.	Karye-i Bereketler[1470]					1
Nâhiye-i Tophisar						
1.	Karye-i Tophisar[1471]		23	32	52	122
2.	Karye-i Emre tâbi‘-i Mihalic çeltükçilerdir(…)[1472]		2	17	11	38
3.	Karye-i Karadanişmendlü nâm-ı diger Kâsım[1473]		4	27	35	74
4.	Karye-i Arus[1474]		1	13		41
5.	Karye-i Çakıl tâbi‘-i Tophisar şöyle ki çeltük ekilir(…)[1475]			6	16	42
6.	Karye-i Tula/Dola(?)[1476]		7	13	19	41
7.	Cemâ‘at-i Okçu ‘an yörükân	16		192r.	6	22
8.	Cemâ‘at-i İldelik(…)					14
9.	Karye-i İgdelerde mümekkin re‘âyalardır.					12
10	Karye-i Sarıhızır	2		24r.	2	4
11.	Karye-i Hacı	5		60r.	2	7
12.	Karye-i Keçelü	6		72r.	4	
13.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Salıncılar	10		120r.	8	18
14.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Kıranlar					51
15.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Ağırcalar	19		228r.	15	34
16.	Cemâ‘at-i Sirâclar					35
Nâhiye-i Kite Der Liva-i Hudâvendigâr						
1.	Karye-i Çalık ve Mezra‘a-i Yeniler[1477]		15	11	34	59
2.	Karye-i Balıklu(…)[1478]	3			1	107

[1462] Toplam hâsılât 5.138 akçedir.
[1463] Hâsılat-ı karye-i Karasu 11.039 akçedir.
[1464] Hâsılât-ı karye-i Depecik 122.059 akçedir.
[1465] 11 çift ve 6 ekinlü.
[1466] Hâsılât-ı karye-i Yenice 10.102 akçedir.
[1467] Hâsılâtı 700 akçedir.
[1468] Hâne-i bağbân 92, hâne-i cizye-i gebrân 35 ve hâsılât 20.990.
[1469] Hâsılât 6.124 akçedir.
[1470] Hâsılât 145 akçedir.
[1471] 15 çift ve 32.469 akçe hâsılât mevcuttur.
[1472] 3 çift ve 26.415 akçe hâsılât mevcuttur.
[1473] 6 çift ve 6.542 akçe hâsılât mevcuttur.
[1474] Hâsılât 3.447 akçedir.
[1475] 1 çift ve 2.741 akçe hâsılât mevcuttur.
[1476] 2 çift ve 6.197 akçe hâsılât mevcuttur.
[1477] 4 çift ve 8.288 akçe hâsılât mevcuttur.
[1478] Hâsılât 13.399 akçedir.

3.	Der karye-i İrce	5			2	7
4.	Der karye-i Kodra ve karye-i Kanlıçukuru	6		72r.		6
5.	Der karye-i Kumlu	6		72r.	4	10
6.	Der karye-i Böke tâbi‘-i Kohaç	11		132n.		11
7.	Der karye-i Burunhisarı	8		72r.	6	13
8.	Der karye-i Anahor	3		36r.		3
9.	Der karye-i Zemberekçi	3		36r.		3
10	Cemâ‘at-i yörükân-ı Korkudlar	12		144r.	9	21
11.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Doğancıyân	3		36r.	2	5
12.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Kosracılar	3		36r.	2	5
13.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Sucu Süleymanlar	5		60r.	3	8
14.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Kalaycılar ‘an mütefrrika-i Söğüd					44
15.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Kayan ‘an mütefrrika-i Söğüd	25		300r.	15	40
16.	Cemâ‘at-i yörükân-ı ‘an mütefrrika-i Söğüd	27		334	16	43
17.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Balıkkolca ‘an mütefrrika-i Söğüd	9		108r.	4	13
18.	Cemâ‘at-i Gökmusaoğulları ‘an mütefrrika-i Söğüd	6		72r.	3	9
19.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Saruhanlar ‘an mütefrrika-i Söğüd	10		120r.	7	17
20.	Cemâ‘at-i yörükân-ı ‘an mütefrrika-i Söğüd	18		216n.	11	29
21.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Başıkaralar ‘an mütefrrika-i Söğüd(…)	10		120n.	7	17
22.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Karaahmedler ‘an mütefrrika-i Söğüd	4		48n.	2	6
23.	Cemâ‘at-i Müteferrika-i Söğüd	8		96r.	5	13
24.	Cemâ‘at-i yörükân-ı müteferrika-i Söğüd	1		12r.	2	3
Nâhiye-i Adranos						
1.	Der karye-i Karıbag	7		84r.	5	12
2.	Der karye-i Balaban	3		36r.	2	5
3.	Der karye-i Kabakulaklar	2		24r.	1	3
4.	Der karye-i Kesârî	1		12r.	1	2
5.	Der karye-i İbrahimler(…)	4		48r.	2	6
6.	Der karye-i Yudum nâm-ı diger Kavaklı	3		36r.	1	4
7.	Cemâat-i yörükân-ı Kocaömerler	2		24r.	2	3
8.	Der karye-i Demürler der nezd-i Burunvîrân					13
9.	Cemâat-i Yahşiler ‘an mütefrrika-i Söğüd					29
10	Cemâat-i Mahallü ‘an mütefrrika-i Söğüd					80
11.	Cemâat-i yörükân-ı mütefrrika-i Söğüd Mahlut Keçelü					154
12.	Cemâat-i yörükân-ı Başıkaralar ‘an mütefrrika-i Söğüd	4		48n.	3	7
13.	Cemâat-i yörükân-ı mütefrrika-i Söğüd Haliyye’de kışlarlar					25
14.	Der karye-i Dermanlar ‘an mütefrrika-i Söğüd(…)	19		228r.	12	30
15.	Cemâat-i yörükân-ı Yollular ‘an mütefrrika-i Söğüd Biga kazasında kışlarlar ve Eynegöl’de yaşarlar.	15		180r.	8	23
16.	Cemâ‘at-i Yörükân-ı Bayramlu	2		24r.	2	4
17.	Der karye-i Karamaniler					10
18.	Der karye-i Çukaköy					6
19.	Der karye-i Hisarköy	2		24r.	1	3
20.	Der karye-i Danişmenlü					46
Nâhiye-i Gönen						
1.	Der nefs-i Gönen der mahalle-i çarşu	2		24r.	1	3
2.	Cemâ‘at-i Temürler tâbi‘-i Uzunkayalar	1		12r.	2	3
3.	Cemâ‘at-i Gedükler					22
4.	Cemâ‘at-i İldelik derûn-ı karye-i Kara(?)	4		48r.		4
5.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Doğacılar	3		36n.		3
6.	Cemâ‘at-i Görerlüçalış(…)	3		36n.	2	5
7.	Cemâ‘at-i Balcılar	2		36n.	2	4
8.	Karye-i Yundoğlanı(?)	4		48n.	2	6

9.	Karye-i Toranlu nâm-ı diger Dere	2		24r.	2	4
10	Cemâ‘at-i Göçek(…)					12
11.	Karye-i Bâlî	2		24r.		2
Nâhiye-i Karcı Der Liva-i Biga						
1.	Cemâ‘at-i Uçarlar Gögercinlik toprağında olurlar.	3		36r.	1	4
2.	Cemâ‘at-i Yörükân-ı Korucular					16
Nâhiye-i Gürdek Der Liva-i Saruhan						
1.	Der karye-i Karacalar	1		12n.	1	4
2.	Der karye-i Yuvalar					22
3.	Der karye-i Karamanlar					6
4.	Der karye-i Yaymanlar					10
5.	Der karye-i Alikıssalar	2		24r.	1	3
Nâhiye-i Güzelhisar Der Liva-i Saruhan						
1.	Der karye-i Kilise					118
2.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Karahaliller					11
3.	Cemâ‘at-i Karaaşık					10
Nâhiye-i Akhisar Der Liva-i Kocaili						
1.	Cemâ‘at-i müteferrika-i Söğüd	8		96r.	7	15
2.	Cemâ‘at-i Münirlü ‘an müteferrika-i Söğüd	28		336n.	19	
3.	Cemâ‘at-i Uzuncalar ‘an müteferrika-i Söğüd					23
4.	Cemâ‘at-i Yoncalar ‘an müteferrika-i Söğüd	6		72r.	1	7
5.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Mahlubân					118
6.	Cemâ‘at-i Malkoç ‘an müteferrika-i tâbi‘-i Akyazı	3		36n.	2	5
7.	Der karye-i Gebelik ve karye-i Çeltikçi					6
8.	Cemâ‘at-i müteferrika-i Söğüd mümekkin-i der karye-i Kılıç	4		48r.	3	7
Vakf-ı Medrese-i Merhûm Sultân Murâd Hân Der Bursa						
1.	Karye-i Çeltikçi nâm-ı diger Salihler çeltükçilerdir tâbi‘-i Mihalic[1479]	33				33
2.	Evlâd-ı Çeltükçiyân					27
3.	Hânehâ-i gayr-ı ez-Çeltükçiyân					36
4.	Kürekçiyân Memlaha-i Tavşanlu der karye-i Haydarlu tâbi‘-i Ayazmend					31

[1479] Toplam hâsılât 14.734 akçedir.

Tablo 97: 1024 Numaralı Tahrir Defterine Göre Evkâf-ı Sultan Murad Han

Sıra No	Adı	Çift	Bennak	Mücerred	Nefer	Hasılat(Akçe)
	Nâhiye-i Edremid Der Liva-i Karesi					
1.	Mahalle-i Câmi‘-i Şerîf der nefs-i Kemer	52	27	20	59	4333
2.	Mahalle-i Zikr nâm-ı diğer Hacı Ahmed der nefs-i Kemer	82	36	38	86	4112
3.	Mahalle-i Yunus der nefs-i Kemer	2	2	14	28	933
4.	Mahalle-i Kamacı(?) Kethüdâ der nefs-i Kemer	41	28	16	59	3020
5.	Mahalle-i Hacı Musa der nefs-i Kemer		2	24	46	1178
6.	Karye-i Bölücek tâbi‘-i Edremid	102	40	40	91	3842
7.	Karye-i Bağçelü tâbi‘-i Edremid	42	8	15	26	4185
8.	Karye-i Pelüdönü tâbi‘-i Edremid		13	54	92	4612
9.	Karye-i Bahadanlu tâbi‘-i Edremid		18	19	41	120
10.	Karye-i Dutluca tâbi‘-i Edremid	12	20	6	11	997
11.	Karye-i Çepni tâbi‘-i Edremid		7	6	13	2141
12.	Karye-i Çorak tâbi‘-i Edremid	132	41	53	107	11325
13.	Karye-i Hacıalioğlu tâbi‘-i Edremid	5	27	18	47	4844
14.	Karye-i Eşekvîrânı nâm-ı diğer Köçeri tâbi‘-i Edremid	5			60	1991
15.	Karye-i Eyübsofu tâbi‘-i Edremid	3	8	7	22	1749
16.	Karye-i Temâşâlık tâbi‘-i Edremid	32			75	5367
17.	Karye-i Saka tâbi‘-i Edremid	1	15	18	36	821
18.	Karye-i Eminler tâbi‘-i Edremid	1	1	5		918
19.	Karye-i Çamluca tâbi‘-i Edremid	1	10	4	16	737
20.	Karye-i Karageyiklü tâbi‘-i Edremid	12	11	8	19	1308
21.	Karye-i Dere-i Sağîr tâbi‘-i Edremid	62	49	59	125	8502
22.	Karye-i Dere-i Kebîr tâbi‘-i Edremid	132	48	73	143	13599
23.	Karye-i Havran-ı Sağîr tâbi‘-i Edremid	12	15	17	44	2466
24.	Karye-i Beliler tâbi‘-i Edremid	62	32	29	72	5292
25.	Karye-i Kuruçay tâbi‘-i Edremid	92	6	10	24	3983
26.	Karye-i Bayındır tâbi‘-i Edremid	12	4	2	8	2220
27.	Karye-i Manastır tâbi‘-i Edremid	10	20	27	66	8019
28.	Karye-i Avcılar tâbi‘-i Edremid	7	35	81	129	6212
29.	Karye-i Tahtalı tâbi‘-i Edremid	29	32		72	4297
30.	Karye-i İkice tâbi‘-i Edremid	1	4	13	18	1472
31.	Karye-i Gök tâbi‘-i Edremid	72	14	12	33	2724
32.	Mahalle-i Hacı Hasan der nefs-i Havran-ı Kebîr	2	77	58	157	8502
33.	Mahalle-i Rasul Koca der nefs-i Havran-ı Kebîr		65	34	110	8980
34.	Karye-i Çit tâbi‘-i Edremid	72	37	34	76	7661
35.	Karye-i Frenk tâbi‘-i Edremid	3	10	9	21	7812
36.	Karye-i Kazıklu tâbi‘-i Edremid				41	
37.	Karye-i Kızıl nâm-ı diğer Yorozlu tâbi‘-i Edremid				97	
38.	Karye-i Mustafaca tâbi‘-i Edremid		16	12	32	1649
39.	Nehr-i Çorak 30 müd çeltük ekilür.				62	40000
40.	Nehr-i Çamluca argına 3 müd çeltük ekilür.				12	5000
41.	Nehr-i Kadı argına 3 müd çeltük ekilür.				45[1480]	10000
42.	Nehr-i Gökdere argına 3 müd çeltük ekilür.				12	3000
43.	Nehr-i Karapınar arkına 2 müd çeltük ekilür.				4	2000
44.	Karye-i Nefs tâbi‘-i Edremid				10	
	Nâhiye-i Manyas Der Liva-i Karesi					
1.	Karye-i Beg tâbi‘-i Manyas	14	10	17	38	6196

[1480] 18 nefer Kadı, 9 nefer Ümid, 18 nefer ise Manastır nehrine ait kürekçiler.

2.	Mahalle-i Ümidoğlu der karye-i Ümidili/Ümidabâd	42	14	21	39	
3.	Mahalle-i Câmi‘ der karye-i Ümidili/Ümidabâd	10	10	32	69	
4.	Mahalle-i Hacıdede Veled-i Ali der karye-i Ümidili/Ümidabâd	92	20	36	79	
5.	Mahalle-i Karadede der karye-i Ümidili/Ümidabâd	22	6	16	30	19111
6.	Karye-i Göbel tâbi‘-i Manyas	7	12	32	52	4429
7.	Karye-i Belücekağaç tâbi‘-i Manyas				168	28318

Tablo 98: 1024 Numaralı Tahrir Defterine Göre Perâkende-i Evkâf-ı Sultan Murad Han

Sıra No	**Nefs-i Balıkesir**	Nefer
1.	Mahalle-i Hacı Halil nâm-ı diger Yenice	2
2.	Der karye-i Karacavîrân	6
3.	Der karye-i Karalar nâm-ı diger İrmiri	2
4.	Der karye-i Şehir nâm-ı diger Depesiselük	2
5.	Der karye-i Tekurpınarı nâm-ı diger Boravanoğlu Kara	17
6.	Der karye-i Karavîrân nâm-ı diğer Bekirili Hâmîdi dirler (?)	8
7.	Der karye-i Çakırlar	7
8.	Der karye-i Sekbân Halil	10
9.	Der karye-i Bardâkî	2
10.	Der karye-i Yenice	2
11.	Der karye-i Üçpınar	7
12.	Der karye-i Mûsâcılar	66
13.	Der karye-i Çınarcık	17
14.	Cemâ‘at-i Ümid/İnbâd	19
15.	Cemâ‘at-i Çanakçı	5
Nâhiye-i Başgirdek Der Liva-i Karesi		
1.	Der karye-i Başbûrî nâm-ı diger Kırkad	19
2.	Der karye-i Derelü nâm-ı diger Pişler	8
3.	Der karye-i Akçaköy ve karye-i İlsan	3
4.	Der karye-i Gebeler	18
5.	Der karye-i Seferi ve Halkakuli	48
6.	Der karye-i Keçiler	24
7.	Der karye-i Oyuklar	15
8.	Der karye-i Irgadlar	2
9.	Der karye-i Ferdanlar	22
10.	Der karye-i Akçakısrak	15
11.	Der karye-i Temurtaşlar	9
12.	Der karye-i Gelincik	14
13.	Der karye-i Alacalar	10
14.	Der karye-i Kuyucak	7
15.	Der karye-i Budalapınarı	12
16.	Der karye-i Kobaşlar	5
17.	Der karye-i Hamidlü	3
18.	Der karye-i Setân	3
Nâhiye-i Bigadiç Der Liva-i Karesi		
1.	Cemâ‘at-i Keserler	13
2.	Der karye-i Begtak	6
3.	Der karye-i Nefsânköyü	7
4.	Der karye-i Arıovacığı	6
5.	Der karye-i Piresi	7
Nâhiye-i Sındırgı Der Liva-i Karesi		
1.	Der karye-i Ayucık nâm-ı diger Yusuflar	7
2.	Der karye-i Yaykın	9
3.	Der karye-i Küçükçınarcık	7

4.	Cemâ‘at-i Bağırganlar an müteferrika-i Söğüd	26
5.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Köbşeler	25
6.	Cemâ‘at-i Karamûsalar	11
7.	Der karye-i Kurugölcük	5
Nâhiye-i İvrindi Liva-i Karesi		
1.	Der Nefs-i İvrindi	10
2.	Der karye-i Bozvîrân	3
3.	Der karye-i Türkmen ve karye-i Âdilili/Âdilabâd	16
4.	Der karye-i Derelü	3
5.	Der karye-i Sarusinan nâm-ı diger Timarilsan(?)	9
6.	Der karye-i Haydarlu	7
7.	Der karye-i Göçerler	20
Nâhiye-i Giresun Der Liva-i Karesi		
1.	Der karye-i Çomaklu	7
2.	Der karye-i Koçaklu ve Karakocalu	6
3.	Der karye-i Mihâyl	7
4.	Der karye-i Karapınar nâm-ı diger Karacalar	4
5.	Der karye-i Semadlü	3
6.	Der karye-i Giresun	1
Nâhiye-i Ezine Der Liva-i Biga		
1.	Der karye-i Halil Timâr-ı Muharrem nâm-ı diger karye-i Sapanca	57
2.	Der karye-i Tahtacılar	8
3.	Der karye-i Balık	6
4.	Der karye-i Kızıl	10
5.	Der karye-i Çarkı	2
6.	Der karye-i Kastamoni	22
7.	Der karye-i Yenice	10
8.	Der karye-i Çavuş	2
9.	Der karye-i Çayır	9
10.	Cemâ‘at-i Hoca Ömer	9
11.	Cemâ‘at-i Şevkler	36
12.	Cemâ‘at-i Hacı İbrahim	78
13.	Der karye-i Arıovacığı	6
14.	Cemâ‘at-i Zikirler	16
15.	Der karye-i Eşekler	10
16.	Der karye-i Pazarköy	13
17.	Der karye-i Nazarili	8
18.	Der karye-i Pınarbaşı	3
19.	Der karye-i Çiftlik	6
20.	Der karye-i Yaylacılar	4
21.	Der karye-i Balyanlu	1
22.	Der karye-i Çerilüköy	9
Nâhiye-i Avunya Der Liva-i Biga		
1.	Der karye-i Tomalu	14
2.	Cemâ‘at-i Boynuyuğanlar	19
3.	Cemâ‘at-i Okçuveliler	7
4.	Der karye-i Depe	7
5.	Der karye-i Tatarili	14
6.	Der karye-i Pirlepe	10
7.	Der karye-i Yükoba	2
8.	Der karye-i Nâyibli	2
9.	Der karye-i Kilise	3
10.	Der karye-i Tekneciler	2
11.	Der karye-i Özbeg	10
12.	Der karye-i Ilıca	15

13.	Der karye-i Örenlü	8
14.	Der karye-i Çavuş	17
15.	Der karye-i Cavidkocalar	11
16.	Der karye-i Hacı Yusuflar nâm-ı diger Topuhastalar(?)	14
Nâhiye-i Balya Der Liva-i Biga		
1.	Der karye-i Ortaçlar	27
2.	Der karye-i Balageçlik	25
3.	Cemâ‘at-i Cepniler	11
4.	Der karye-i Üstadkebir	2
5.	Der karye-i Karaâşıklar	20
6.	Cemâ‘at-i Üveysler	18
7.	Der karye-i Duallar(?)	7
8.	Der karye-i Topuzlar nâm-ı diger Dülgerler	9
9.	Der karye-i Kocaili	3
10.	Der karye-i Erdekler	31
11.	Der karye-i Karacalar nâm-ı diger Doğanlar	9
Nâhiye-i Edremid Der Liva-i Karesi		
1.	Der karye-i Şehirköy nâm-ı diger Ören	46
2.	Der karye-i Kızıl	5
3.	Mahalle-i Hekimzâde	21
4.	Mahalle-i Kadımollan	7
5.	Mahalle-i Hacıdoğarlı	7
6.	Mahalle-i Kadıilyas	15
7.	Mahalle-i Durcanbey	3
8.	Mahalle-i Kuyucubaşu	5
9.	Mahalle-i Tuzcumurad	10
10.	Mahalle-i Âdilzâde	3
11.	Mahalle-i Câmivasat	10
12.	Der karye-i İbrahim	5
13.	Der karye-i Zeytünli	43
14.	Der karye-i Ağkeçi	7
15.	Der karye-i Alihan	33
16.	Der karye-i Kızılcakeçelü	6
17.	Der karye-i Göredere si	34
18.	Der karye-i Şabcı	9
19.	Cemâ‘at-i Sirâclar	13
20.	Der karye-i Manastır-ı Sağîr	9
21.	Der karye-i Eminönü	5
22.	Der karye-i Sabanlu nâm-ı diger Hacımuradlar	19
23.	Der karye-i Akçayörüklü ve Hâlidler	28
24.	Der karye-i Yaraş	25
25.	Yörükân-ı der karye-i Eymür ‘an cemâ‘at-i Hacısalihler	35
26.	Der karye-i Aydoğdu nâm-ı diger Sakallular	24
27.	Der karye-i Gürtan nâm-ı diger Karlı	35
28.	Der karye-i Gülciler	7
29.	Der karye-i Kırçalu nâm-ı diger Boduroğlu	19
30.	Der karye-i Kızılköy nâm-ı diger Temürciler	5
31.	Der karye-i Nısf-ı Gürtan nâm-ı diger Gönlüm	55
32.	Der karye-i Derelü	10
33.	Der karye-i Kadı	70
34.	Yörükân-ı Temurtaş	35
35.	Cemâ‘at-i Otamış	32
36.	Yörükân-ı Söğüd an cemâ‘at-i veledân-ı Kara Said	10
37.	Cemâ‘at-i Köleler der kurb-ı Keçiler	29
38.	Cemâ‘at-i Semâ‘	11

39.	Cemâ‘at-i Musacılar	8
40.	Cemâ‘at-i İğirler	125
41.	‘An cemâ‘at-i mütefrrika-i Söğüd	5
42.	‘An cemâ‘at-i Hayırlu yörükân-ı Murâd Hân	14
43.	‘An cemâ‘at-i Gökmusalar	8
44.	Der karye-i Çıkrıkçı	24
45.	Der karye-i Alakilise	26
46.	Der karye-i Ağaccık	19
47.	Der karye-i Sarıbeg	9
48.	Der karye-i Derelü	15
49.	Der karye-i Reşid-i Kebîr	34
50.	Der karye-i Karalar nâm-ı diger Çakırderesi	25
51.	Der karye-i Athasan	9
52.	Der karye-i Hanpaşa nâm-ı diger Vukûf	10
53.	Der karye-i Divânemahmiyyeler	10
54.	Der karye-i Dulkadılar	16
55.	Der karye-i Karahisar	5
56.	Der karye-i Karacalar nâm-ı diger Karacaaliler	60
57.	Der karye-i Bozacılar	10
58.	Der karye-i Tornacı	6
59.	Der karye-i Taşcılar	33
60.	Der karye-i Rasul nâm-ı diger Sufyâr (?)	19
61.	Der karye-i Düzenci	40
62.	Der karye-i Karga	24
63.	Der karye-i Salihler	18
64.	Cemâ‘at-i Balcılar nâm-ı diger İmece Müteferrika-i Söğüd	72
65.	Cemâ‘at-i yörükân-ı Söğüd nâm-ı diger Karakocalar(?)	34
66.	Der karye-i Karahacı	22
67.	Der karye-i Akçaköy	5
Nâhiye-i Ayazhisâr Der Liva-i Karesi		
1.	Der nefs-i mezbûr	5
2.	Der karye-i Akçakumluk	9
3.	Der karye-i Arus	5
4.	Der karye-i Gereklü	4
5.	Der karye-i Karasulu	5
6.	Der karye-i Ömerler nâm-ı diger İsmailler	11
7.	Der karye-i Suknâlar nâm-ı diger Alikocalar(?)	13
8.	Der karye-i Çam	7
9.	Der karye-i Talibendeler	4
10.	Der karye-i Topukanal	2
11.	Der karye-i Boladpınarı nâm-ı diger Temurtaş	9
12.	Der karye-i Karakolu nâm-ı diger İmgöç	2
13.	Der karye-i Mursacılar	9
14.	Der karye-i Dügerler	7
15.	Der karye-i Alâaddin	11
16.	Der karye-i Doğancı	12
Nâhiye-i Ayazmend ve Ayazhisâr Der Liva-i Karesi		
1.	Mahalle-i Şehir	8
2.	Mahalle-i Kethüda	6
3.	Mahalle-i Nalpâre	9
4.	Mahalle-i Câmi‘-i Kebir	6
5.	Mahalle-i Kocakadı	5
6.	Mahalle-i Hisar	5
7.	Mahalle-i Karamusa	2
8.	Der karye-i Karahisarlu	27

9.	Der karye-i Nısf-ı Hisarlı nâm-ı diger Torasman	12
10.	Der karye-i Şeyhkulu nâm-ı diger Muradili	16
11.	Der karye-i Çaşkır	7
12.	Der karye-i Koçiler me‘a Kocakır	9
13.	Der karye-i Torasman	2
14.	Der karye-i Gezme nâm-ı diger Bayramiç	5
15.	Der karye-i Hacı Osman	10
16.	Der karye-i Bazarganlu	22
17.	Der karye-i Rumpınarı	14
18.	Der karye-i Bakkalvîrân	25
19.	Der karye-i Kozlu	26
20.	Der karye-i Tursunbeg nâm-ı diger Tımarkozlu	60
21.	Der karye-i Esrâbîn nâm-ı diger Nasifhacı	7
22.	Der karye-i Ahmedili	10
23.	Der karye-i Mallu	7
24.	Der karye-i Cumalu nâm-ı diger Pireköy	71
25.	Der karye-i Bölücek Kozak	9
26.	Der karye-i Kurumluca	3
27.	Der karye-i Sûkpinar	4
28.	Der karye-i Adilili nâm-ı diger Gömeç	69
29.	Der karye-i Dereköy	12
30.	Der karye-i Karaklu nâm-ı diger Mumlu	14
31.	Der karye-i Kaygucular	9
32.	Der karye-i Nısf-ı Kâmî nâm-ı diger Akayaklu	23
33.	Der karye-i Omaç nâm-ı diger Gersen	16
34.	Der karye-i Okçılar	2
35.	Der karye-i Yumahca	15
36.	Der karye-i Kadı	4
37.	Der karye-i Kırklar nâm-ı diger nısf-ı Bazarganlu	10
38.	Cemâ‘at-i Sarıhızırlar	13
39.	Der karye-i Akçaköy	5
40.	Der karye-i Karaköy	6
41.	Der karye-i Avşar	12
42.	Der karye-i Susurlar	7
43.	Der karye-i Bağyüzü	13
44.	Der karye-i Bayındırlar	9
45.	Der karye-i Oğul-ı Kebîr	3
46.	Der karye-i Nısf-ı Çavdar	54
47.	Der karye-i Derelü	5
48.	Der karye-i Bayındırlar	
49.	Der karye-i Ahmed Beg	27
50.	Der karye-i Görek	6
51.	Der karye-i Uzaçamlı	3
52.	Der karye-i Yahşiler	10
53.	Der karye-i Kazgancı	1
54.	Der karye-i Köprübaşı nâm-ı diger Güller	14
55.	Der karye-i Nısf-ı Hisarlı nâm-ı diger Torasman	12
56.	Der karye-i Sakil	1
57.	Der karye-i Bastıbeg	2
58.	Der karye-i Samanlu	6
Nâhiye-i Manyas Liva-i Karesi		
1.	Nefs-i Manyâs Mahalle-i Cami-i Şerif	1
2.	Der karye-i Kadı	1
3.	Der karye-i Nısf-ı Tura	2
4.	Der karye-i İvazlar nâm-ı diger Eyübler	2

5.	Der karye-i Deyedinler	5
6.	Der karye-i Salur	1
7.	Der karye-i Hacılar	3
8.	Der karye-i Esmadsabanlar(?)	3
9.	Der karye-i Kızılkilise	2
10.	Der karye-i Köse	4
Nâhiye-i Fırt Der Liva-i Karesi		
1.	Der karye-i Paşa	4
2.	Der karye-i Alaköse	7
3.	Der karye-i Hisarbegili nâm-ı diger Özbîki	5
4.	Der karye-i Kızılcıhisâr nâm-ı diger Uluyerlü	29
5.	Der karye-i Ömeroğlu	2
6.	Der karye-i Akaçavîrân	4
7.	Der karye-i Yağmurili	4
8.	Der karye-i Kanlıca nâm-ı diger Saruhanlu	7
Nâhiye-i Temrezler Der Liva-i Karesi		
1.	Der karye-i Aşgarlı	9
2.	Der karye-i Kabak	1
3.	Der karye-i Saruyazlı	14
4.	Der karye-i Hamamluca	7
5.	Der karye-i Bakçi tâbi‘-i Ayazmend	20
6.	Der karye-i Küçük	72

EK-II: BELGE ÖRNEKLERİ

Belge 1: Sultan II. Murad'ın Bursa Vakfiyesi Arapça Suretinden[1481]

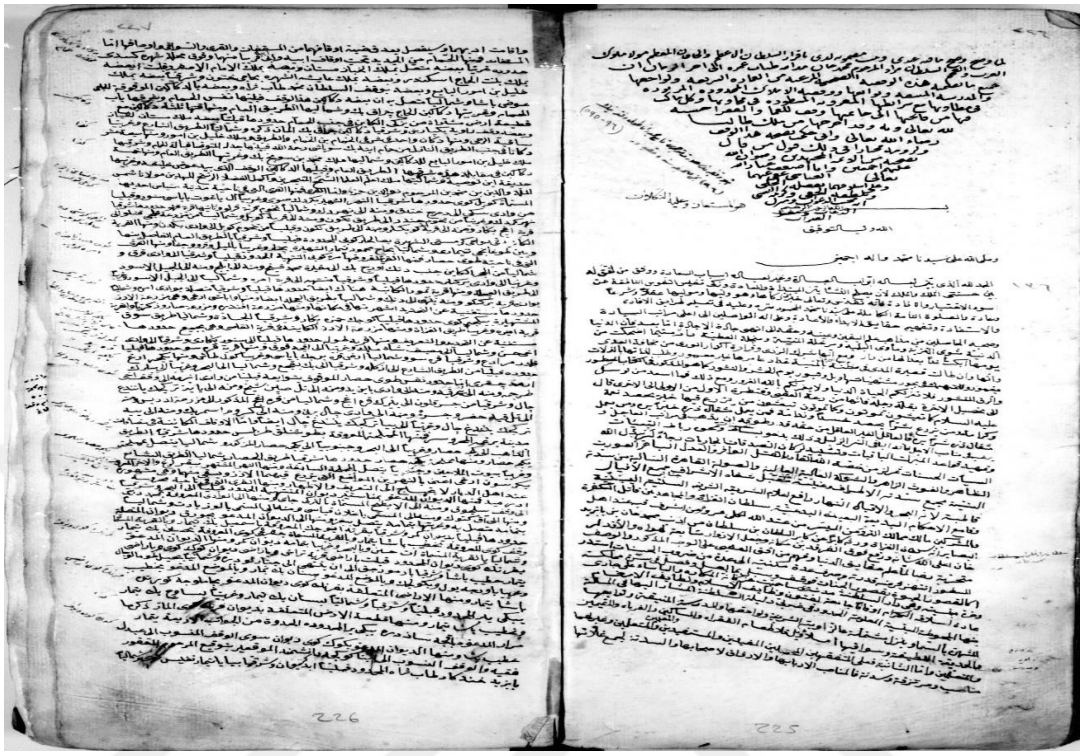

Belge 2: Sultan II. Murad'ın Bursa Vakfiyesi Tercüme Suretinden[1482]

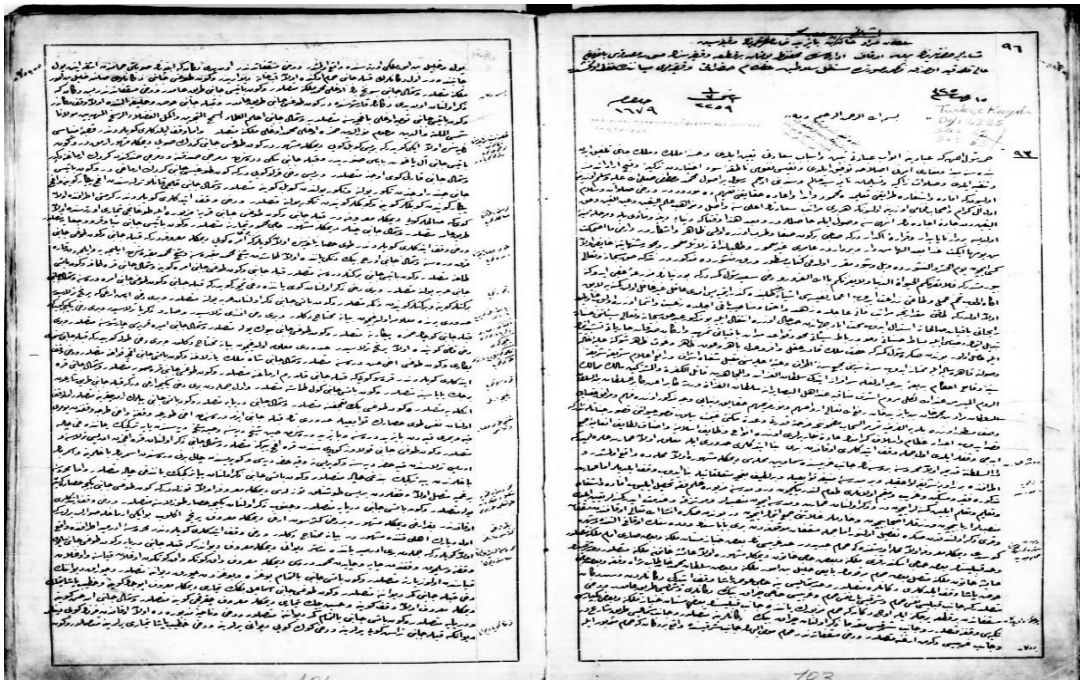

[1481] VGMA, EV.*VKF.d,* No. 741, Gömlek No. 136, 226-229.
[1482] VGMA, EV.*VKF.d,* No. 595, Gömlek No. 93, 96-100.

Belge 3: Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesinden[1483]

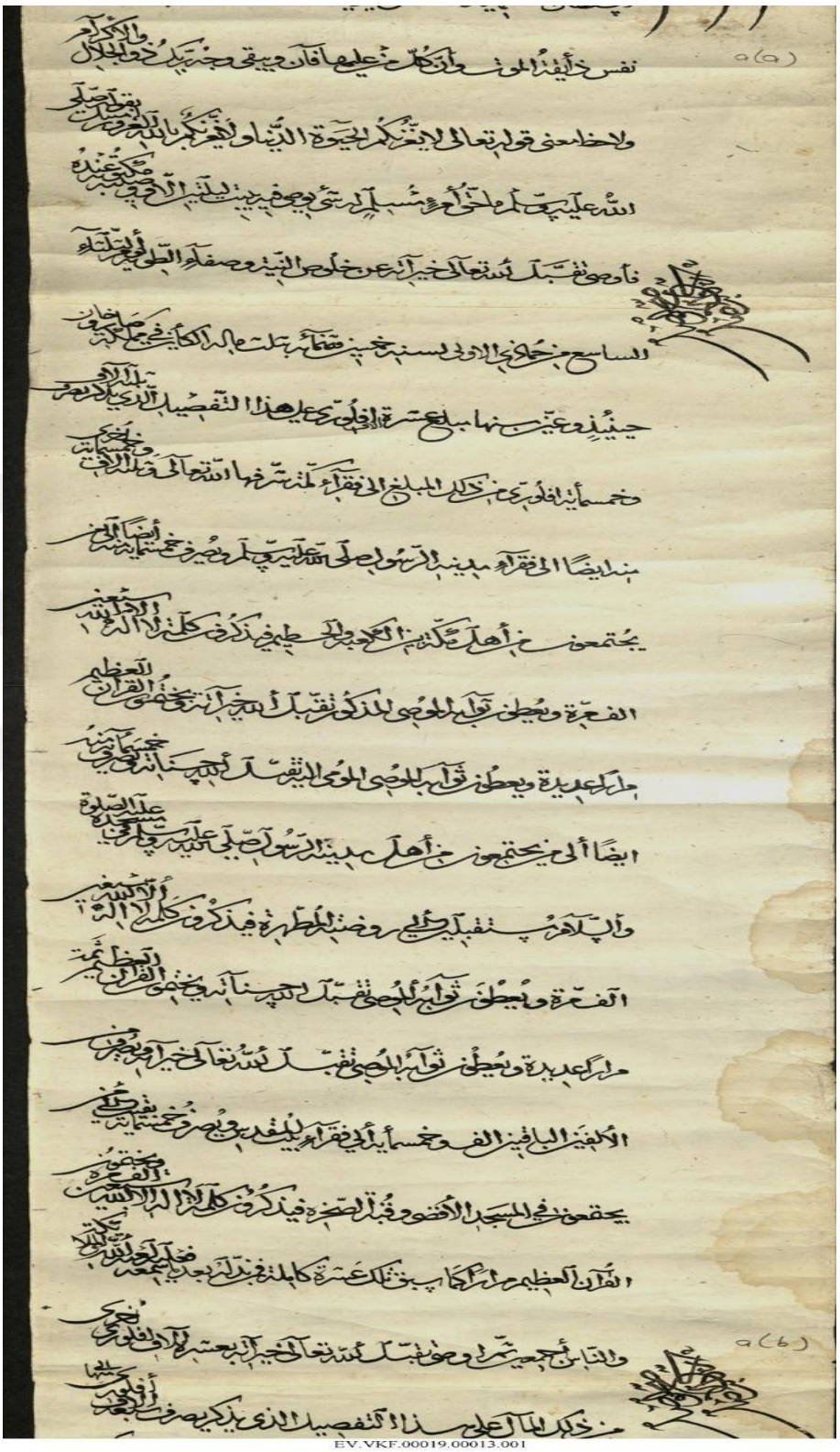

EV.VKF.00019.00013.001

[1483] VGMA, *EV.VKF.d*, No. 19-13.

Belge 4: 994-995 / 1586-1587 Yılı Muhasebe Defterinden[1484]

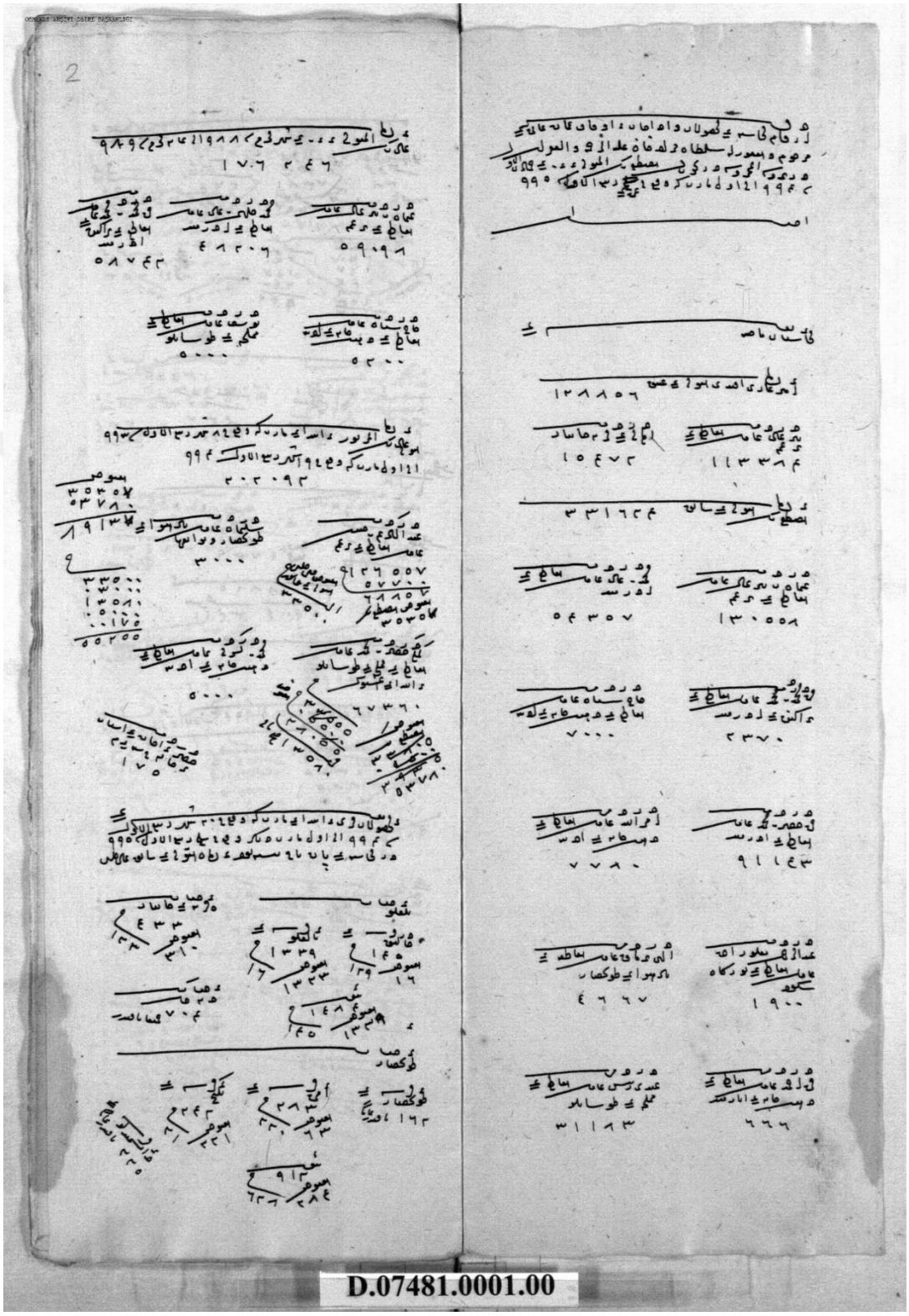

[1484] BOA, *TS.MA.d*, No. 7481, 1b-2a.

Belge 5: 1071-1072/1661-1662 Yılı Muhasebe Defterinden[1485]

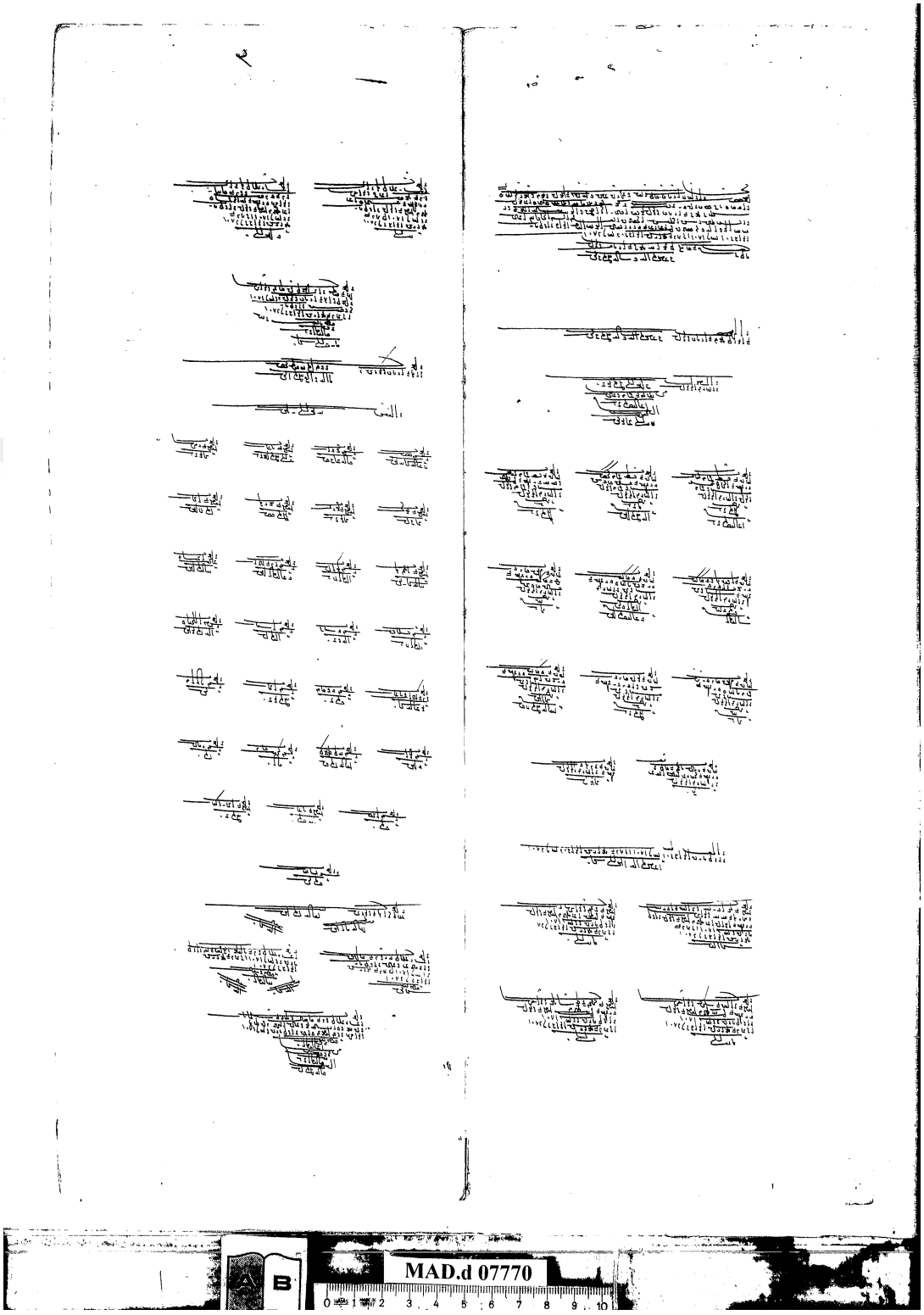

[1485] BOA, *MAD.d,* No. 7770, 2-3.

Belge 6: 1279-1280/1863-1864 Yılı Muhasebe Defterinden[1486]

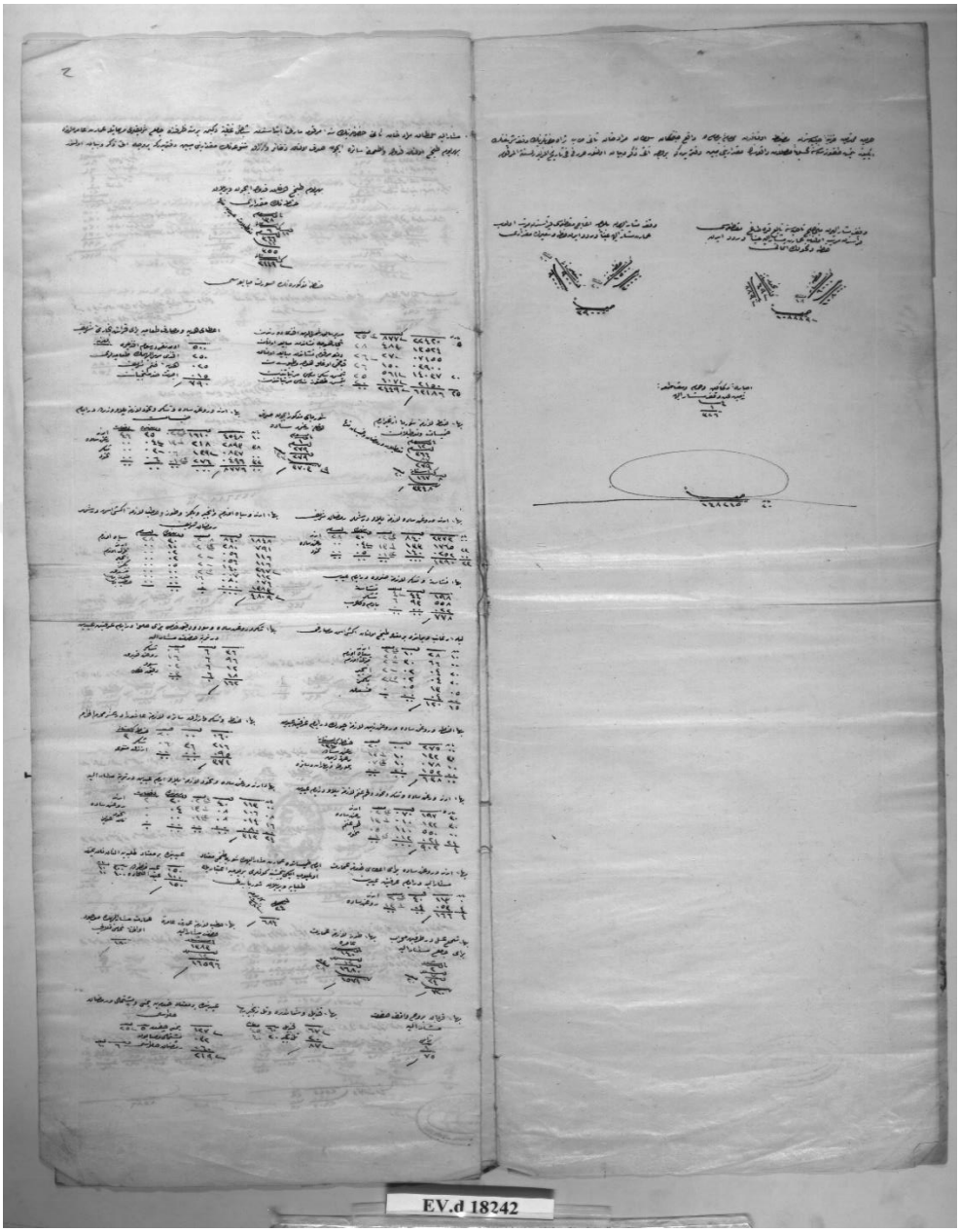

[1486] BOA, *EV.d*, No. 18242, 1b-2a.

Belge 7: 1103/1692 Tarihli Fodula Tevziat Defterinden[1487]

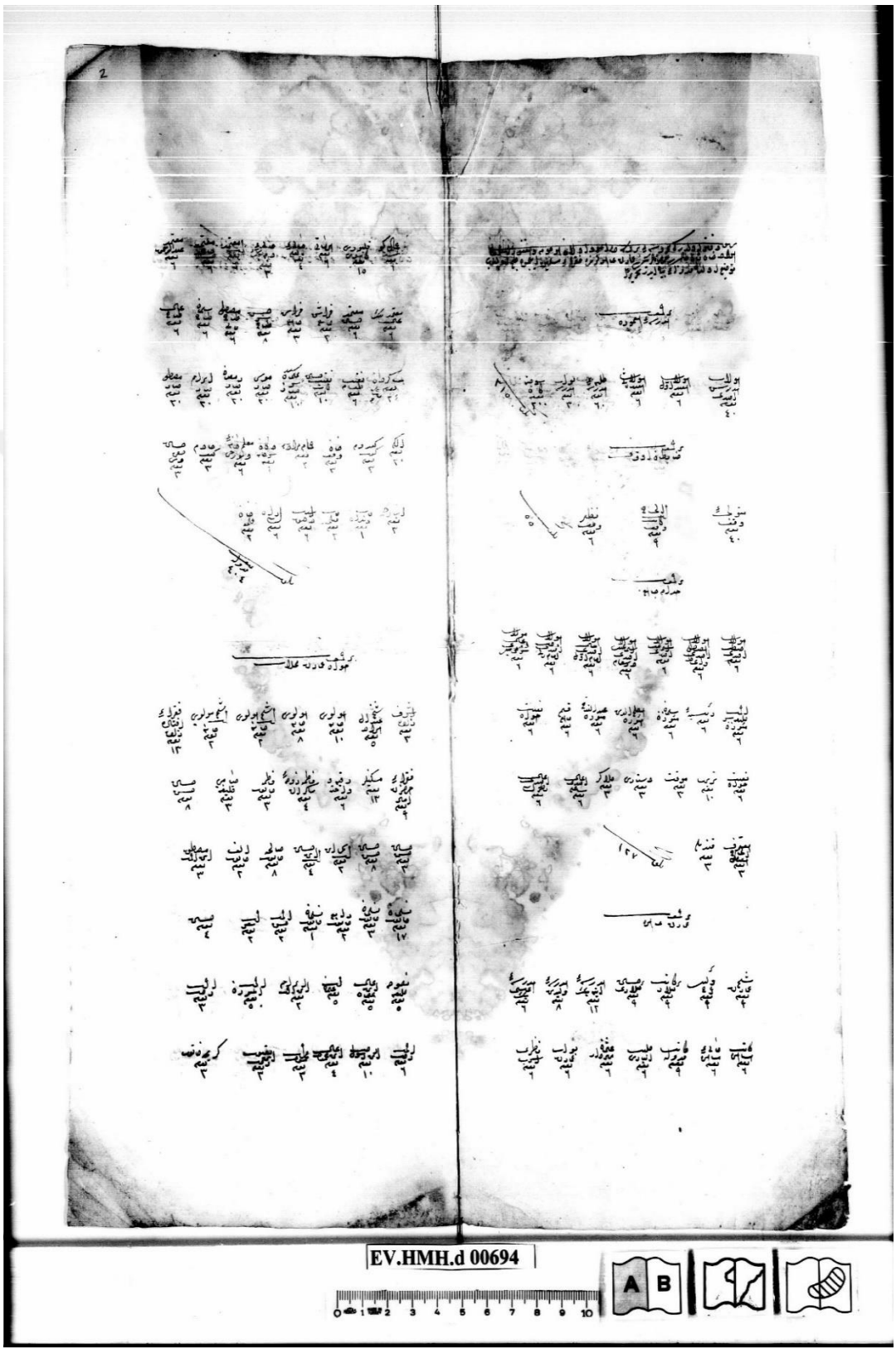

[1487] BOA, *EV.HMH.d*, No. 694, 1b-2a.

Belge 8: 1228/1813 Yılına Ait Cami, Türbe, Medrese ve İmâret Keşif Defteri[1488]

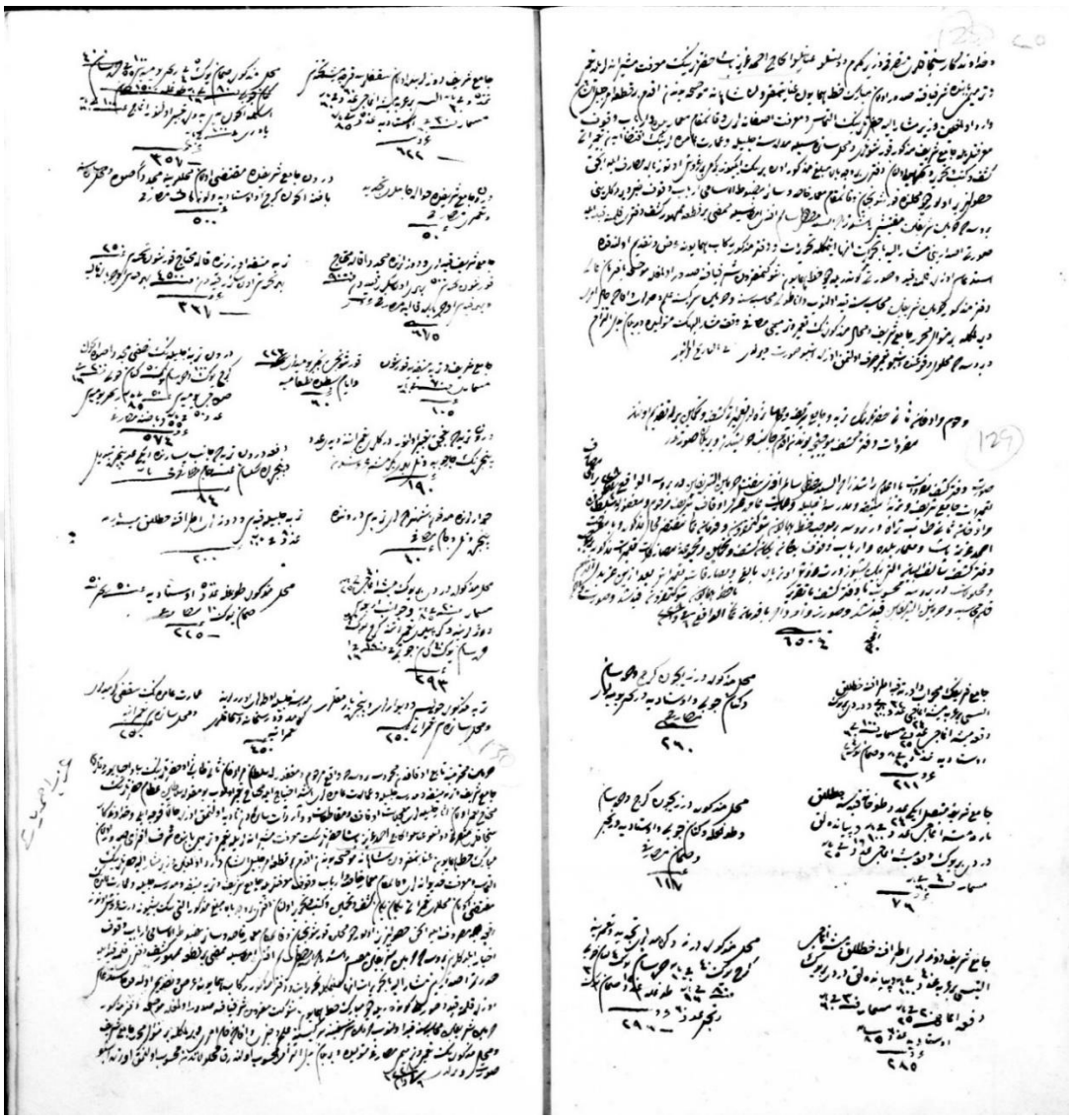

Belge 9: 994/1586 Yılına Ait Atama Tevcihi[1489]

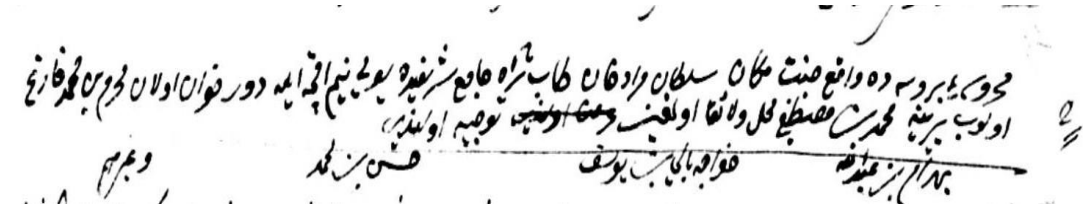

[1488] *BŞS,* A 183, 25b-26a.
[1489] *BŞS*, A 145, 11b.

EK-III: FOTOĞRAFLAR

Resim 1: Murâdiye Külliyesi Güncel Harita[1490]

Resim 2: Murâdiye Külliyesi[1491]

[1490] Apple Maps, "Muradiye Külliyesi" (Erişim 17 Şubat 2024).
[1491] Bursa Müze, "Sultan II. Murad Külliyesi" (Erişim 20 Ocak 2024).

Resim 3: Murâdiye Camii Ön ve Yan Cephe[1492]

Resim 4: Murâdiye Camii Yan Cephe

Resim 5: Murâdiye Camii Arka Cephe[1493]

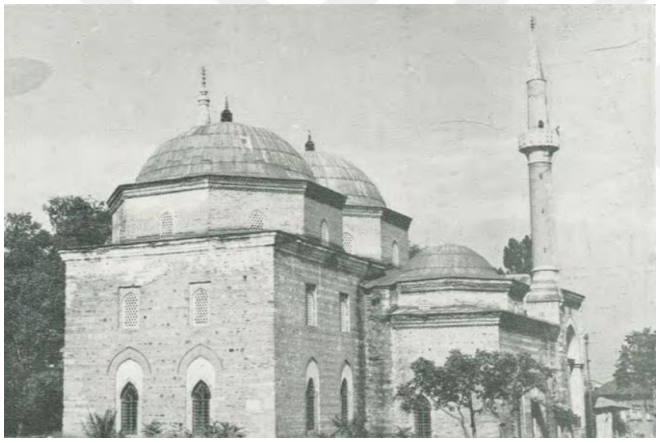

Resim 6: Murâdiye Camii Giriş Kapısı

Resim 7: Murâdiye Camii İç Mekan

[1492] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/307.
[1493] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/307.

Resim 8: Murâdiye Medresesi Ön Cephe

Resim 9: Murâdiye Medresesi Ön Revakı[1494]

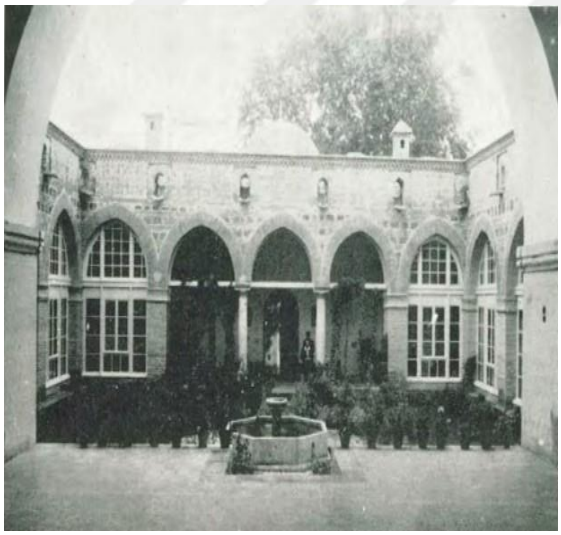

Resim 10: Murâdiye Medresesi Eyvanı

[1494] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/318.

Resim 11: Murâdiye İmâreti Dış Cephe

Resim 12: Murâdiye İmâreti Çeşmesi

Resim 13: Murâdiye İmâreti Ön ve Yan Cephe[1495]

[1495] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/320.

Resim 14: Murâdiye Mektebi

Resim 15: Murâdiye Medresesi Çeşmesi

Resim 16: Sultan II. Murad Türbesi Ön Cephe[1496]

Resim 17: Sultan II. Murad Türbesi Ön Cephe

Resim 18: Sultan II. Murad Türbesi İç Mekân

[1496] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 2/323.

Resim 19: Murâdiye Hamamı

Resim 20: Mâkiyân (Tavukpazarı) Hamamı

Resim 21: Eski Yeni (Ördekli) Hamam

Resim 22: Murâdiye Çeşmesi

Resim 23: Murâdiye Camii Çeşmesi

Resim 24: Murâdiye Camii Şadırvanı

Resim 25: Murâdiye Medresesi Şadırvanı

Resim 26: Murâdiye Türbesi Şadırvanı

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Fatma Gül		ALTUN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça		
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
Lise	2001	2005	Bursa İmam Hatip Lisesi
Lisans	2005	2009	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2009	2013	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2015	2024	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum	**Başlama - Ayrılma Yılı**		**Çalışılan Kurumun Adı**
	2010		Millî Eğitim Bakanlığı (Öğretmen)
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	"Sultan II. Murad'ın Bursa Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31/2* (Aralık 2022), 583-623; "Arşiv Belgelerine Göre Bursa Murâdiye Camii" *Ege II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri,* ed. Mustafa Mutluer, İzmir: 2023.		
İletişim (e-posta):			
Tarih: **İmza:** **Adı-Soyadı:**			